
UC-NRLF
B 3 737 279

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

TIJDSCHRIFT

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST.

DERDE JAARGANG.

1852.

ARNHEM,

G. W. VAN DER WIEL.

1852.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel.

EERSTE AFDEELING.

MAATSCHAPPIJ.

I.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN HET

HOOFDBESTUUR EN DE VASTE COMMISSIEN.

Jaartal der aftreding.

A. *Hoofdbestuur.*

1852. Dr J. C. G. EVERS, te 's Gravenhage.
Dr J. B. MOLEWATER, te Rotterdam.
Dr J. P. HEIJE, te Amsterdam, *Secretaris.*
1853. Dr J. J. HOMOET, te Arnhem.
Dr J. H. MOLKENBOER, te Leyden, *Penningmeester.*
Dr N. D. SYBRANDI, te Amsterdam, *Bibliothekaris.*
1854. Dr J. LEDDER, te Leeuwarden.
Dr A. MAAS, te Schiedam.
Dr J. PENN., te Amsterdam, *President.*
1855. Prof. Dr F. W. KRIEGER, te Leyden, *Vice-President.*
Dr G. A. N. ALLEBÉ, te Amsterdam, *Adjunct-Secretaris.*

B. *Commissie ter redactie van het Tijdschrift.*

1852. Dr J. M. SCHRANT, te Amsterdam.
Dr M. DASSEN, te Zwolle.
1853. Dr J. N. RAMAER, te Zutphen, *Hoofdredacteur (heeft bedankt).*
Dr A. CRAMER, te Groningen.
1854. Dr K. M. GILTAY, te Rotterdam.
Dr L. LEHMANN, te Amsterdam.
1855. Dr J. J. HOMOET, te Arnhem, *Secretaris.*

Jaartal der aftreding.	C. *Commissie voor geneeskundige statistiek.*
1852.	Dr L. ALI COHEN, te Groningen.
1853.	Dr J. ZEEMAN, te Amsterdam, *Secretaris.*
1854.	Dr T. H. BLOM COSTER, te 's Gravenhage.

D. *Commissie voor geneeskundige plaatsbeschrijving en voor volksziekten.*

1852. Dr G. ACKER STRATINGH, te Groningen.
1853. Dr N. D. SYBRANDI, te Amsterdam, *Secretaris.*
1854. Dr C. DE BORDES, te Amsterdam.

E. *Commissie voor geneeskundige politie en openbare gezondheidsregeling.*

1852. Dr J. C. G. EVERS, te 's Hage, *Secretaris.*
1853. Dr H. M. DE WITT HAMER, te Delft.
1854. Dr J. W. SCHICK, te 's Hage.

F. *Commissie voor de geschiedenis der geneeskunde.*

1852. Dr A. MAAS, te Schiedam.
1853. Dr A. H. ISRAËLS, te Amsterdam, *Secretaris.*
1854. Dr G. P. F. GROSHANS, te Rotterdam.

NAAMLIJST VAN DE LEDEN

DER

AFDEELINGS-BESTUREN.

ALBLASSERWAARD,

14 leden.

Chir. A. Veenenbos, te Giessendam, *President*.
Chir. J. G. Veenenbos, te Sliedrecht, *Secretaris*.

ALKMAAR,

22 leden.

Dr P. J. C. Luchtmans, te Alkmaar, *President*.
Dr J. van Leeuwen, te Alkmaar, *Secretaris*.
Dr C. J. de Lange, te Alkmaar, *Penningmeester*.
Chir. A. Voormolen, te Bergen.
Chir. J. J. van Leeuwen van Duivenbode, te West-Graftdijk.

AMSTERDAM,

149 leden.

Prof. Dr G. E. Voorhelm Schneevoogt, te Amsterdam, *President.*
Chir. P. van Vollenhoven, te Amsterdam, *eerste Secretaris.*
Chir. P. H. Vorstman, te Amsterdam, *Penningmeester.*
Dr L. Lehmann, te Amsterdam, *Vice-President.*
Dr A. S. Doijer, te Amsterdam, *tweede Secretaris.*

ARNHEM,

35 leden.

Dr H. Pepfenhauser, te Arnhem, *President.*
Dr J. J. Homoet, te Arnhem, *Secretaris.*
Dr J. J. Woltersom, te Arnhem, *Penningmeester.*

ASSEN,

15 leden.

Dr J. Heppener, te Dwingelo, *President.*
Dr J. H. Damman de Witt, te Gieten, *Secretaris.*
Dr D. Cohen, te Assen, *Penningmeester.*

DELFT,

11 leden.

Chir. M. S. Gutteling, te Delft, *President.*
Dr F. M. T. Gijsberti Hodenpijl, te Delft, *Secretaris en Penningmeester.*
Dr H. M. de Witt Hamer, te Delft, *Vice-President.*

DEVENTER,

13 leden.

Dr C. J. THEMMEN, te Deventer, *President*.
Dr E. C. C. VAN LENNEP, te Deventer, *Secretaris*.
Dr P. VAN DELDEN, te Deventer, *Penningmeester*.
Dr F. G. NOURY, te Deventer, *eerste Assessor*.
Dr J. A. VAN HAMEL, te Twello, *tweede Assessor*.

DORDRECHT,

13 leden.

Dr J. A. DELHEZ, te Dordrecht, *President*.
Chir. B. J. VAN DEN KIEBOOM, te Dordrecht, *Secretaris*.
Dr P. A. VAN DEN BERG, te Dordrecht, *Penningmeester*.

FRIESLAND,

73 leden.

Dr A. A. E. S. SLUIJTERMAN, te Sneek, *President*.
Dr J. LEDDER, te Leeuwarden, *Secretaris*.
Chir. G. W. METZ, te Leeuwarden, *Penningmeester*.
Dr O. SCHREUDER, te Leeuwarden, *Vice-President*.
Dr E. H. VAN BORSSUM WAALKES, te Rauwerd, *Adjunct-Secretaris*.

's GRAVENHAGE,

22 ledeu.

Dr J. C. G. EVERS, te 's Gravenhage, *President*.
Dr T. H. BLOM COSTER, te 's Gravenhage, *Secretaris*.
Dr J. W. SCHICK, te 's Gravenhage, *Penningmeester*.

GRONINGEN,

24 leden.

D[r] C. U. J. Huber, te Groningen, *President.*
D[r] L. Ali Cohen, te Groningen, *Secretaris.*
D[r] G. Acker Stratingh, te Groningen, *Penningmeester.*
Prof. D[r] J. Baart de la Faille, te Groningen, *Vice-President.*
D[r] D. de Vries Reilingh, te Groningen, *tweede Secretaris.*

HAARLEM,

15 leden.

D[r] D. Lubach, te Haarlem, *President.*
D[r] L. J. Egeling, te Haarlem, *Secretaris* en *Penningmeester.*

's HERTOGENBOSCH,

28 leden.

D[r] L. J. B. van Heijst, te 's Hertogenbosch, *President.*
D[r] M. J. Godefroi, te 's Hertogenbosch, *Secretaris.*
Chir. W. M. Overes, te 's Hertogenbosch, *Penningmeester.*
D[r] F. van Hall, te Vught, *Vice-President..*

HEUSDEN en ALTENA,

8 leden.

D[r] M. A. van Andel, te Andel, *President.*
Chir. J. H. Prillevitz, te Wijck, *Secretaris* en *Penningmeester.*
Chir. F. J. van Dusseldorp, te Almkerk, *Vice-President.*
Chir. G. H. G. Jonsenhans, te Veen, *Adjunct-Secretaris.*

LEIJDEN EN OMSTREKEN,

45 leden.

Prof. Dr H. J. HALBERTSMA, te Leyden, *President.*
Dr H. BOURSSE WILS, te Leyden, *Secretaris* en *Penningmeester.*
Dr C. TERLAAG, te Leyden, *Adjunct-Secretaris.*

MEPPEL,

18 leden.

Dr P. HOFSTEDE CRULL, te Meppel, *President.*
Dr D. VAN ES, te Meppel, *Secretaris.*
Dr A. VOS HOUWINK, te Meppel, *Penningmeester.*

NOORD-VELUWE,

9 leden.

Dr J. D. S. ROMBACH, te Heerde, *President.*
Dr A. F. H. DE LESPINASSE, te Vaassen, *Secretaris.*
Chir. L. J. DUIJS, te Oldenbroek, *Penningmeester.*

NIJMEGEN,

23 leden.

Chir. J. DEN DOOREN DE JONG, te Nymegen, *President.*
Dr H. W. DAAMES, te Nymegen, *Secretaris* en *Penningmeester.*
Dr J. H. A. SCHEERS, te Nymegen, *Vice-President.*

ONDERDENDAM,

29 leden.

Dr L. T. SCHLEURHOLTS, te Bedum, *President.*
Dr G. HAVINGA JANSONIUS, te Winsum, *Secretaris.*
Dr E. WICHERS, te Middelstum, *Penningmeester.*
Dr J. L. SIEMENS, te Stedum, *Vice-President.*

ROTTERDAM EN OMSTREKEN,

45 leden.

Dr F. VAN DER PANT, te Rotterdam, *President.*
Dr J. B. MOLEWATER, te Rotterdam, *Secretaris.*
Dr Q. J. GODDARD, te Rotterdam, *Penningmeester.*
Dr K. M. GILTAY, te Rotterdam, *Vice-President.*
Chir. A. SYMONS, te Rotterdam, *tweede Secretaris.*
Chir. P. J. VAN WAGENINGE, te Rotterdam.
Chir. D. FEYAN, te Bergschenhoek.

SCHIEDAM EN OMSTREKEN,

17 leden.

Dr A. MAAS, te Schiedam, *President.*
Dr A. J. M. LOS, te Schiedam, *Secretaris.*
Chir. D. KOPER, te Schiedam, *Penningmeester.*

SCHOONHOVEN,

10 leden.

Dr J. DE JAAGER, te Schoonhoven, *President.*
Dr G. C. BURGERHOUT, te Berg-Ambacht, *Secretaris.*
Chir. B. D. HUIDEKOPER, te Nieuwpoort, *Penningmeester.*

TIEL.

20 leden.

Dr N. B. DONKERSLOOT, te Amerongen, *President.*
Dr J. BRUNE, te Tiel, *Secretaris* en *Penningmeester.*
Dr J. VAN ROSSUM, te Tiel, *Vice-President.*

TILBURG,

10 leden.

Dr A. A. A. BARNING, te Tilburg, *President.*
Chir. G. A. A. GUSSENHOVEN, te Tilburg, *Secretaris.*
Dr F. N. MAES, te. Tilburg, *Penningmeester* en *Bibliothekaris.*

UTRECHT,

59 leden en 3 buitengew.

Prof. Dr F. C. DONDERS, te Utrecht, *President.*
Dr N. P. VISSCHER, te Utrecht, *Secretaris.*
Dr A. A. H. SUIJCK, te Utrecht, *Penningmeester.*
Prof. Dr P. Harting, te Utrecht, *Vice-President.*
Chir. D. SOETERIK, te Utrecht, *Vice-Secretaris.*

VEGHEL,

5 leden.

Dr H. P. VAN DEN BERGH, te Veghel, *President.*
Dr H. G. J. BOLSIUS, te Schijndel, *Secretaris* en *Penningmeester.*

WESTERKWARTIER,

12 leden.

Dr A. G. Meder, te Noordhorn, *President.*
Chir. J. C. Wildervank, te Aduard, *Secretaris.*
Dr S. K. de Waard, te Grijpskerk, *Penningmeester.*

WESTLAND,

14 leden.

Dr H. de Jong, te Naaldwijk, *President.*
Chir. J. A. van Elburg, te Loosduinen, *Secretaris.*
Chir. K. van Amstel, D. Jz., te Monster, *Penningmeester.*

WEST-FRIESLAND,

17 leden.

Dr B. H. Broers, te Hoorn, *President.*
Dr J. Alderts Mensonides, te Hoorn, *Secretaris.*

WOERDEN,

24 leden.

Dr J. de Brauw, te Woerden, *President.*
Dr J. E. Pruijmboom, te Woerden, *Secretaris.*
Chir. H. van der Lee, te Woerden, *Penningmeester.*
Dr J. J. van Son, te Zwammerdam, *Vice-President.*
Chir. J. Spille, te Zegveld, *tweede Secretaris.*

ZEELAND,

63 leden.

D[r] ADR. A. FOKKER, te Middelburg, *President.*
Dr J. C. DE MAN, te Middelburg, *Secretaris.*
Chir. J. J. PIETERSE, te Middelburg, *Penningmeester.*
Dr M. H. DAMME, te Middelburg, *Vice-President.*
Dr L. J. DE MARBÉE, te Middelburg.
Chir. J. VAN LISSA, te Middelburg.

ZUIDBROEK,

25 leden.

Dr A. W. NANNINGA, te Veendam, *President.*
Dr J. M. BUSCH ADRIANI, te Zuidbroek, *Secretaris.*
Dr J. H. SINNIGE, te Veendam, *Penningmeester.*
Dr J. BLEEKER, te Noordbroek, *Vice-President.*

ZUTPHEN,

50 leden en 1 buitengew.

D[r] J. N. RAMAER, te Zutphen, *President.*
D[r] N. LOBRIJ VAN TROOSTENBURG DE BRUIJN, te Voorst, *eerste Secretaris.*
D[r] G. J. LUCHTMANS, te Zutphen, *tweede Secretaris* en *Penningmeester.*
D[r] E. PIJNACKER HORDIJK, te Doesburg, *Vice-President.*
Chir. J. P. SCHOLTEN, te Ruurlo.

ZWOLLE,

11 leden.

Dr E. T. Schaepman, te Zwolle, *President.*
Dr M. Dassen, te Zwolle, *Secretaris.*
Dr A. Noest van der Voort, te Zwolle, *Penningmeester.*

ALGEMEENE AFDEELING,

9 leden.

II.

AAN DE AFDEELINGEN.

Op uitnoodiging van de afdeeling *Dordrecht en omstreken*, (en tengevolge van het bepaalde bij art. 32 der wet) worden door het Hoofdbestuur onderstaande twee voorstellen aan het oordeel der Afdeelingen onderworpen. De Afdeelingen worden verzocht van hare stemming *voor* of *tegen* elk der voorstellen, zoo spoedig mogelijk, en wel uiterlijk binnen twee maanden, na dagteekening dezes, aan het Hoofdbestuur berigt te geven.

J. P. HEIJE,
Hoofdbestuurder-Secretaris.

Amsterdam, 23 Januarij 1852.

I.

De Maatschappij belast vijf harer afdeelingen met het inwinnen van het oordeel, omtrent den arbeid der Staatscommissie, van al de afdeelingen.

Te dien einde worden, bij aanneming van dit voorstel, alle afdeelingen uitgenoodigd, binnen uiterlijk veertien dagen, aan het Hoofdbestuur te berigten, aan welke afdeelingen men deze taak wenscht te zien opgedragen. Het Hoofdbestuur geeft onmiddelijk kennis van den uitslag der stemming.

Elke dezer vijf afdeelingen benoemt, liefst uit haar midden, eenen gecommitteerde.

Deze gecommitteerden vormen eene commissie ter beoordeeling van den arbeid der Staatscommissie.

Zij is in geenen deele gebonden door het vroeger, namens de Maatschappij, aan den Minister, ingediende rapport.

Zij vergadert binnen Amsterdam, zoo dikwijls, zij dit zal noodig achten.

De voorzitter der Maatschappij wordt uitgenoodigd, hare vergaderingen, als adviserend lid, bij te wonen.

Het is aan haar opgedragen, een rapport aan de Maatschappij in te leveren, waarin zij een gemotiveerd oordeel uitspreekt over de vijf wets-ontwerpen; zij maakt hierbij een kritisch gebruik van het haar door de afdeelingen toegezondene. Zij vervaardigt een beknopt verslag van de rapporten of oordeelvellingen, welke haar van wege de afdeelingen zijn geworden.

Biede stukken worden, ten spoedigste, in het Tijdschrift der Maatschappij opgenomen, of op eene andere wijze, zoo spoedig doenlijk, ter kennis van al de leden gebragt.

In de eerste buitengewone of gewone vergadering der Maatschappij, wordt haar arbeid, met het praeadvies des Hoofdbestuurs ter tafel gebragt en, als het werk der Maatschappij, aangenomen, gewijzigd of verworpen.

In de beide eerste gevallen wordt het Hoofdbestuur uitgenoodigd daarmede te handelen, zooals de vergadering zal bepalen. In het laatste, wijst de vergadering aan, wat verder zal behooren te geschieden.

De onkosten der commissie worden aan de leden en de uitgaven voor het drukken, worden aan de Commissie ter Redactie van het Tijdschrift, als buitengewone toelage, vergoed.

II.

Het Hoofdbestuur doet de noodige stappen om, behoudens de waardigheid der Maatschappij, zich hetzij met de Commissie tot inleiding van het Congres, of met het Congres zelf, naar gelang van zaken, in verbinding te stellen en, zoo mogelijk, overeenstemming te verkrijgen tusschen den arbeid van het Geneeskundig Congres en dien der Maatschappij.

TOELICHTING.

I.

Het Hoofdbestuur, zoo als het in art. 20 der wet wordt gekarakteriseerd, en zijne werkzaamheden, zoo als die in art. 27 worden omschreven, qualificeren het wel tot een leidend en uitvoerend, maar geenszins tot een *beoordeelend* ligchaam. Alleen in het zeer bijzondere geval, voorzien bij art. 28, treedt het, en dan nog slechts onder zekere bepalingen, als beoordeelend op. Het Hoofdbestuur is gebonden aan *meerderheid* van stemmen, om zich, in eenige zaak te kunnen regtvaardigen, moet het zich *daarop* kunnen beroepen. De rekenschap, die het geeft — de eenige trouwens welke geldig wezen *kan* — lost zich op in *cijfers*, gelijk dit dan ook, in het aanhangsel tot het algemeen rapport, over het advies der Staatscommissie enz. (Tijdschr. 1851, eerste Afd. p. 36) geschied is.

In eene zaak als deze, kan alzoo het Hoofdbestuur de denkbeelden, welke door de *meerderheid* ondersteund worden, wel ordenen, zamenvoegen, uitvoeren. Maar een goed denkbeeld, al is het door weinige stemmen geschraagd, mag niet verloren gaan; er moet geschift worden en gewogen en *daartoe* is het Hoofdbestuur niet bevoegd.

Wij verwachten, dat de commissie van beoordeeling letten zal, niet op *tal* van stemmen, hetwelk bij arbeid van intellectueelen aard, van volstrekt geen gewigt is, maar alléén op de kracht der motieven.

De uitvoerbaarheid van het voorgestelde kan aan geenen redelijken twijfel onderhevig zijn. Zonder hierdoor in het minst eenigen belemmerenden invloed op de keuze der afdeelingen te willen uitoefenen, zijn wij zoo vrij op te merken, dat het, ter rigtige en spoedige uitvoering van den arbeid der commissie, nuttig zou kunnen zijn, dat de keuzen zich vestigen op afdeelingen, welke met de hoofdstad door, ook 's winters bruikbare middelen van vervoer in regtstreeksche verbinding staan. Bij het ruime aantal aanzienlijke afdeelingen, waarop zij daarbij toch kunnen gevestigd worden, schijnt dit geen groot bezwaar te zullen opleveren.

Het ligt geheel buiten de strekking en het doel van het voorstel, een ander ligchaam te stellen *tegenover* het Hoofdbestuur. In tegendeel *zamenwerking* van *alle* krachten, binnen en zelfs buiten de Maatschappij, tot bereiking van het oogmerk, wordt zeer wenschelijk geacht. Van daar dat men het Hoofdbestuur, vertegenwoordigd in zijn voorzitter, uitnoodigt — dwingen toch kan men niet — der commissie met zijnen raad bij te staan.

Het kiezen van gecommitteerden door vijf afdeelingen heeft een niet onbelangrijk voordeel daarin, dat de gecommitteerden, bekend met de bezwaren en inzigten hunner afdeelingen, daarvan in de commissie kunnen gebruik maken, en omgekeerd, ook door het verhandelde in de commissie, in staat gesteld kunnen zijn, die bezwaren en inzigten, in hunne afdeelingen, te verligten, weg te nemen, te wijzigen of te versterken. Daardoor wordt dan een niet onaanzienlijk deel der leden van de Maatschappij in de oordeelvelling als betrokken, en de weg der discussie, dit noodzakelijk middel ter beoordeeling, waar deze door eene corporatie geschiedt, reeds vóór de algemeene vergadering, door een gedeelte der afdeelingen betreden.

Het opnemen in het Tijdschrift van den arbeid der commissie van beoordeeling, schijnt doelmatig, omdat 1° zoodanig stuk daarin eigenaardig te huis behoort; 2° de Redactie eer te weinig, dan te veel heeft om te plaatsen; 3° deze wijze van bekendmaking welligt de minst kostbare is. Om moeijelijkheden van de zijde der Commissie ter Redactie te voorkomen, wordt haar eene buitengewone toelage toegezegd.

Om het belang der zaak en om noodelooze vertraging te

vermijden, zoude het welligt raadzaam kunnen zijn, dat door het Hoofdbestuur (art. 69) eene buitengewone vergadering wierd belegd. Wel zouden hierdoor eenige onkosten voor de Maatschappij ontstaan; maar in eene zaak, welke haar zóó zeer moet ter harte gaan, is de Maatschappij het aan zich zelve verpligt te toonen, dat zij door zoodanig bezwaar, zich in hare bemoeijingen niet laat belemmeren. Het is welligt niet ongepast te herinneren, dat de op renten gestelde gelden der Maatschappij, des noods, hiertoe zouden kunnen worden aangesproken.

Dat de onkosten, door de gecommitteerden, in de volvoering van hunnen last, te maken, worden vergoed, eischt de billijkheid. Daarenboven heeft de Maatschappij, in de tegemoetkoming in de reis- en verblijfkosten van Hoofdbestuurderen en leden der vaste Commissien, dit beginsel aangenomen.

De door ons voorgestelde wijze van behandeling zal zeker niet *zoo spoedig* voeren tot de kennis van het oordeel der Maatschappij, als die, welke door het Hoofdbestuur is aangewezen. Wij meenen echter, dat dit bezwaar niet kan opwegen tegen het voordeel eener vermoedelijk deugdelijker uitspraak. Wij meenen dit te meer, omdat het zich laat aanzien, dat de wetsontwerpen wel niet meer in deze zitting aan de tweede kamer der Staten-Generaal zullen kunnen worden ingediend.

Ook schijnt er weinig grond te bestaan, om zich te verheugen in den spoed, welke er gemaakt is, met de indiening van het rapport, omtrent den destijds, slechts voor een gedeelte bekenden arbeid der Staatscommissie. Onze afdeeling althans betreurt het zeer, dat zij, in der tijd, hare stem gevoegd heeft bij die der meerderheid en meent, dat het beter ware geweest, over den *geheelen* arbeid *in eens* een rapport in te dienen.

Nu dit echter eenmaal geschied is, gelooft de afdeeling, in het voorbehoud, waarvan in het bedoelde rapport aan den minister gesproken is, genoegzame grond gelegen te zijn, om dat rapport in zijn geheel voor onverbindend te verklaren. De afdeeling acht dit te meer wenschelijk, omdat 1° tot dat rapport niet eens de helft der thans bestaande afdeelingen heeft medegewerkt; 2° de belangstelling in deze zaak thans levendiger is dan toenmaals; 3° omdat het nu te vellen oordeel, om geheel vrij te zijn, van allen dwang moet ontheven wezen.

II.

Alhoewel de Maatschappij door het Gouvernement erkend is en zij, tot op een zeker punt, niet geheel ten onregte, als vertegenwoordigende de geneeskundigen in Nederland te beschouwen is, zoo moet men toch toestemmen, dat een aanzienlijk deel der geneeskunstoefenaren, tot haar niet heeft *willen* toetreden. Ook de belangen van dezen worden bij de wets-ontwerpen geregeld.

Bovendien alle apothekers en alle drogisten zijn ten eenemale van het gewone lidmaatschap der Maatschappij *uitgesloten.* Wel kunnen zij (art. 15.) tot buitengewone leden *gekozen* worden; hoe uiterst *gering* echter hun invloed zijn moet, blijkt uit art. 8 der wet en uit de naamlijst der leden van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst voor 1851, alwaar als buitengewone leden vermeld staan . . . .

twee apothekers, *één* oud-apotheker en geen enkele drogist.

Een der wets-ontwerpen regelt *uitsluitend hunne belangen.* Ook daarover zal de Maatschappij haar oordeel vellen. Immers de Maatschappij *kan* of *mag* zich hieraan niet onttrekken. *Zij* toch was het, die aandrong op openbaarmaking van den *geheelen* arbeid der Staatscommissie, thans, nu aan haar verlangen voldaan is, behoort zij over dien *geheelen* arbeid haar oordeel te zeggen. Deed zij het niet, of werd het ontwerp van wet op de uitoefening der artsenijbereidkunst met minder ijver of eenzijdig behandeld, 't zou schijnen, dat hare pogingen niet het algemeen belang, maar dat der geneeskundigen op het oog hebben.

Nu ligt er iets aanmatigends in en tevens iets onbillijks, dat de Maatschappij oordeelvellingen uitspreekt en inzigten bij de regering tracht te verwezenlijken, omtrent zaken, waarover zij hen, die er het meest in betrokken zijn, niet eens heeft *kunnen* en ook niet heeft *willen* hooren. Daarom komt het ons wenschelijk voor, dat de Maatschappij het Geneeskundig Congres, waarop dan ook apothekers en drogisten toegelaten zouden moeten worden, niet alleen niet tegenwerkt of ignoreert, maar voorsta en zich daarmede in verbinding stelle. Haar aanzien kan daardoor niet lijden en zelfs al konde men dit vermoeden, dan nog zoude zij, evenzeer als ieder eerlijk individu, gehouden zijn,

zich een offer van eigene belangen, ten nutte van het algemeen te getroosten.

Het komt ons zeer wenschelijk voor, dat het Congres zich met het rapport der Maatschappij vereenige, en hierop bestaat onzes inziens, te meer uitzigt, naar mate het oordeel der Maatschappij rijper is en zij daardoor krachtiger optrede op het Congres.

De afdeeling Dordrecht en omstreken,
J. A. DELHEZ,
Voorzitter.

Dordrecht,
den 29 *december* 1851.

B. J. VAN DEN KIEBOOM,
Secretaris.

III.

HET KEUREN VAN MANSCHAPPEN

VOOR DE

GEWAPENDE DIENST.

Hoofdbestuurderen brengen het onderstaande stuk (zie het daaromtrent verhandelde ter vorige Algemeene Vergadering; Tijdschrift, April 1851) ter kennisse der Afdeelingen en ondersteunen gaarne het voorstel van *'s Gravenhage.* Zij noodigen dien ten gevolge de Afdeelingen uit om, *uiterlijk* 1°. *september e. k.* hunne opmerkingen aan *'s Gravenhage* in te zenden en laatstgenoemde Afdeeling in staat te stellen *het gevoelen der Maatschappij* te dezen opzigte in het Tijdschrift mede te deelen.

Namens Hoofdbestuurderen
J. P. Heije,
Hoofdbestuurder-Secretaris.

Meermalen zijn er klagten gerezen over ongelijkmatigheid in de toepassing van het reglement op het keuren van manschappen voor de dienst bij de nationale militie en schutterijen; verklaringen van ongeschiktheid voor den krijgsdienst door den eenen geneeskundige afgegeven, werden niet zelden door een' anderen te niet gedaan of omgekeerd, geschikt-verklaringen werden door den een' uitgesproken, daar, waar nader een ander oordeelde, dat ongeschiktheid aanwezig was; over de uitlegging van het reglement, was dikwerf twijfel bij de geneeskundigen en zij schroomden eene bepaalde uitspraak te doen.

De afdeeling *'s Gravenhage* heeft getracht de oorzaken van deze bezwaren op te sporen om dan na te gaan, op welke wijze eenstemmigheid te verkrijgen zoude zijn in de verklaringen der geneeskundigen omtrent de geschiktheid of ongeschiktheid der te keuren personen en, zij heeft gemeend als uitkomst van haar voorloopig onderzoek te mogen aannemen, dat het zoo dikwerf voorkomende verschil van meening tusschen degenen, die met de keuring worden belast, afhangt niet enkel van de moeijelijkheid der herkenning van sommige ziekten en gebreken, maar in de daad ook van de onduidelijkheid en de

onderlinge tegenspraak in verschillende artikelen van het bestaande reglement (cf. 〃 2, 6, 14, 15, 20, 26, 27 Afdeeling II).

De afdeeling acht het van groot belang, dat de aandacht der geneeskundigen in het geheele rijk op deze aangelegenheid worde gevestigd, en dat pogingen worden in het werk gesteld, om de meening der onderscheidene geneeskundigen te vernemen over de wijze, waarop de bezwaren hierboven aangeduid, zouden zijn uit den weg te ruimen.

Zij heeft gemeend, als aanleiding tot het onderzoek van de thans vigerende voorschriften op de keuring van manschappen het Hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst te mogen verzoeken de onderscheidene afdeelingen uit te noodigen, tot het beantwoorden der volgende vragen:

1°. Zijn alle gebreken (of ziekten) welke een dienstpligtige voor de dienst bij de militie of schutterij ongeschikt maken altijd door een enkel onderzoek te erkennen?

2°, Is het *niet blijken* van een gebrek, bij de visitatie, voldoende, om de beoordeelaars te doen overgaan tot eene geschikt-verklaring, even als of het beweerde gebrek niet bestond?

3°. Wanneer tijdens de visitatie niet blijkt, dat een voorgegeven gebrek *bestaat* en toch de mogelijkheid van deszelfs aanwezen niet kan worden ontkend, — zijn dan de beoordeelaars geregtigd of verpligt, geschreven verklaringen van hiermede betrokken geneeskundigen onvoorwaardelijk te doen gelden tot het ongeschikt verklaren?

4°. Hoedanig te waarborgen tegen het *misbruik* dat in het geven en aanwenden van geschreven geneeskundige verklaringen kan worden gemaakt?

5°. Is een *toevoorzigt* op de rigtige uitoefening der visitatie noodig, en hoedanig is een *beroep* op nadere beslissing wenschelijk, bij verschil van gevoelen onder de geneeskundigen, omtrent het al of niet geschikt zijn?

De afdeeling biedt zich aan tot het vormen van een geheel uit de antwoorden, die op deze vragen mogten inkomen.

Namens de Afdeeling
T. H. BLOM COSTER,
Secretaris.

IV.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING

IN DE

VIERDE ALGEMEENE VERGADERING

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,

WELKE GEHOUDEN ZAL WORDEN

TE GRONINGEN,

op Dingsdag en Woensdag, den 22 en 23 Junij 1852.

De leden worden herinnerd aan kunne bevoegheid om niet slechts de Algemeene Vergadering bij te wonen, maar aldaar ook deel aan de beraadslagingen te nemen [1]).

De ALGEMEENE VERGADERING wordt gehouden in het concerthuis in de Poelestraat, en geopend op Dingsdag des voormiddags te negen ure. De Vergadering zal des middags te half twee ure worden geschorst en des Woensdag morgens negen ure worden voortgezet.

De sectiën 1° voor ANATOMISCHE EN PHYSIOLOGISCHE-; 2° voor PHARMAKOLOGISCHE EN TOXIKOLOGISCHE WETENSCHAPPEN; 3° voor INWENDIGE PATHOLOGIE EN THERAPIE; 4° voor CHIRURGIE; 5° voor VERLOSKUNDE; 6° voor PSYCHIATRIE EN GEREGTELIJKE GENEESKUNDE, en 7° voor GENEESKUNDIGE POLICIE EN GEZONDHEIDSREGELING, hetzij zoo als ze hier zijn aangewezen, hetzij tot enkele grootere sectiën zaam gevoegd, wor-

[1]) De leden die voornemens zijn den GEMEENSCHAPPELIJKEN MAALTIJD bij te wonen, welke des Woensdags na den afloop der Algemeene Vergadering zal plaats hebben, worden verzocht, zoo mogelijk vóór 19 Junij, daarvan met *vrachtvrije brieven* kennis te geven aan Dr. L. ALI COHEN te Groningen.

den gehouden in verschillende zalen van hetzelfde gebouw. De leden worden uitgenoodigd zich tot dat einde des Dingsdags middags te twee ure aldaar weder te vereenigen, opdat uiterlijk *half drie* ure de sectiën gevormd en geopend zouden kunnen zijn. Indien zulks noodig en mogelijk is, zullen de sectievergaderingen, hetzij in den avond van dien dag, hetzij Woensdag middag na afloop der Vergadering worden hervat.

De orde der werkzaamheden in de Algemeene Vergadering is als volgt:

I. Eene openingsrede van den Voorzitter.

II. Verslag omtrent den staat der Maatschappij en van hare Afdeelingen door den Hoofdbestuurder-Secretaris.

III. Het aanhooren van — en, zoo veel noodig besluiten omtrent — de verslagen der commissiën aangeduid bij art. 62 der wet sub 5°.

IV. De behandeling der bijzondere voorstellen.

1° Van wege het Hoofdbestuur:

A. In aanmerking van het wenschelijke dat de Voorzitter der Maatschappij ook gekozen kunne worden uit de buiten *Amsterdam* wonende leden des Hoofdbestuurs, wordt voorgesteld, art. 18, 19 en 24 van het *Reglement* te veranderen als volgt:

Art. 18.

De president of vice-president moeten, even als de secretaris en bibliothecaris in *Amsterdam* woonachtig zijn.

Art. 19.

Zij worden even als de penningmeester en adjunct-secretaris telkens voor den tijd van één jaar verkozen op de tweede groote vergadering van het Hoofdbestuur.

Art. 24.

De vice-president belast zich bij afwezigheid van den president met al de in Art. 20 genoemde werkzaamheden.

B. In verband met ordelijker regeling van de geldelijke belangen der Maatschappij, Art. 73 en 74 der Wet te lezen als volgt:

Art. 73.

Het Hoofdbestunr is gehouden jaarlijks in het begin der maand December eene raming van de uitgaven en inkomsten voor het eerst daaraanvolgende jaar te maken en, vóór het einde des jaars, aan de Afdeelingen toe te zenden.

De Afdeelingen zullen, als bouwstof daartoe, vóór 15 November aan den Algemeenen Penningmeester opgeven, het aantal leden waarmede zij het nieuwe maatschappelijk jaar denken in te treden.

Art. 73*.

Jaarlijks wordt door den Alg. Penningmeester opgemaakt eene Naamlijst van al de leden der Maatschappij en aan de leden toegezonden vóór het einde der maand Maart. Ten dien einde zijn de Penningmeesteren der Afdeelingen verpligt vóór het einde van de maand Januarij aan den Alg. Penningmeester portvrij te zenden eene verbeterde Naamlijst der leden hunner Afdeeling. Eene in gebreke blijvende Afdeeling wordt beschouwd geene verandering te hebben ondergaan.

Art. 74.

De Afdeelingen zijn verpligt de verschuldigde toelage voor hare gewone leden, volgens de getal-sterkte van de haar toegezondene Naamlijst, vóór het einde der maand

April in handen van den Alg. Penningmeester te voldoen. Enz., enz., zoo als het thans luidt.

Art. 74*.

Leden, toegetreden sedert de uitgave van de Naamlijst, ontvangen geen exemplaar van het Tijdschrift, tenzij zij zich daartoe, door tusschenkomst van den Penningmeester of Secretaris hunner Afdeeling en onder toezending der contributie voor het loopende jaar, aan den Alg. Penningmeester wenden.

C. In het belang vooral der kleinere Afdeelingen, de derde alinea van Art. 46 (zoo als het nu onlangs veranderd was) te wijzigen als volgt:

Elke Afdeeling ontvangt *kosteloos* een exemplaar van het Tijdschrift voor haar Archief.

D. Als beginsels aan te nemen:

1° Dat ook aan de *tijdelijke* door de Maatschappij benoemde *Commissiën* vergoeding van reiskosten en briefporten geschiede.

2° Dat aan den Hoofdredacteur van het Tijdschrift eene vaste toelage van wege de Maatschappij worde verstrekt [1].

3° Dat aan de medewerkers tot het Tijdschrift een honorarium zal worden toegekend.

---

[1]) Ten opzigte van punt 2° achten wij ons verpligt reeds hier te vermelden, dat de voorloopig door de Commissie uit haar midden benoemde Hoofdredacteur, Dr. J. J. HOMOET, verklaard heeft, voor zich de aanvankelijke toepassing van dit beginsel niet te begeeren.

Mogten de beginselen worden aangenomen, dan verzoekt het Hoofdbestuur magtiging om bij wijze van proefneming en voor den tijd van één jaar, op de raming voor 1853, tot dit doel, te mogen uittrekken eene som van *f* 250.

E. In het belang der wigtige aangelegenheid eener verbeterde geneeskundige staatsregeling, en ter bevordering, misschien, eener nog krachtiger *eenstemmigheid* op punten waär verschil van meening heerschte, hebben Hoofdbestuurderen het wenschelijk geacht aan deze Algemeene Vergadering kennis te geven van het oordeel door de Afdeelingen over het Rapport der Staatscommissie uitgebragt.

Zij stellen daarbij voor, dat de Maatschappij, in en door de vertegenwoordigers der Afdeelingen, op die Vergadering beslisse:

1° of zij deze mededeeling eenvoudig voor kennisgeving wil aannemen;

2° of zij het medegedeelde met hare goedkeuring op nieuws wil bekrachtigen en als het ware stempelen [1];

3° of zij begeert omtrent alle of enkele beginselen op nieuws in gedachtewisseling te treden;

4° of zij dien ten gevolge begeert, dat er, na die gedachtewisseling, op nieuws stemming over alle of over sommige dier beginselen plaats hebbe.

Het Hoofdbestuur doet opmerken, dat het hier alleen spreekt van *beginselen*, en wel:

1° omdat bij het treden in *bijzonderheden*, èn gedachtewisseling èn stemmen wel tot de onmogelijkheden zouden behooren;

2° omdat het beoordeelen dier bijzonderheden, *voor als nog* niet van zoo overwegend gewigt kan worden geacht, maar *dán eerst* regt noodig zal zijn en de regte waarde en invloed zal verkrijgen, wanneer door de Regering *de wet zelve* (welligt in vele bijzonderheden van het Rapport der Staatscommissie onderscheiden) bij de Vertegenwoordiging is ingediend.

[1]). Zonder de Maatschappij in dezen op 't allerminst te willen binden, achten Hoofdbestuurderen zich toch verpligt te doen opmerken, hoeveel het Rapport aan zedelijke kracht en zedelijken invloed bij Regering en Vertegenwoordiging moet winnen, wanneer het *op deze wijze* (kon het zijn!) *eenstemmig*, of ten minste zoo eenstemmig mogelijk, de uitdrukking werd van het gevoelen der *geheele* Maatschappij.

Het Hoofdbestuur heeft dus uit de Rapporten der Afdeelingen (voor zoo verre het die ontvangen mogt) in de eerste en voornaamste plaats de hoofdbeginselen zaâmgevat, om die, gelijk het mits dezen doet, aan Uwe kennisneming en (wilt ge 't) aan Uwe bekrachtiging of nader oordeel te onderwerpen.

Wij deelen die beginselen mede zoo als zij door de *meerderheid* der Afdeelingen in de ons toegezondene rapporten, *voor zoo verre zij die punten aanroerden of daarover eene stem uitbragten*, zijn uitgesproken. Waar echter eene krachtige *minderheid* een tegenovergesteld gevoelen voorstond of waar belangrijke denkbeelden door enkele Afdeelingen, ja zelfs door enkele leden zijn geopperd, zullen wij die aan den voet der bladzijden in noten aanteekenen.

Wij voegen intusschen, ter voorkoming van misverstand, reeds nu hierbij, dat wij — wanneer de beginselen op nieuw door U bekrachtigd zijn — deze in de noten aangeteekende, benevens *alle* overige *bijzondere* opmerkingen der Afdeelingen (even als wij dit bij het Rapport omtrent het Advies deden) als *Aanhangsel* tot ons Rapport, onder de aandacht der Regering zullen brengen.

En zoo volgen dan nu hier de grondslagen [1]) van het:

[1]) Toelichting zal er wel weinig of niet bij noodig zijn. Voor de deskundigen is zij overbodig na al wat, sedert tien jaren, over deze beginselen geschreven is. Voor den wetgever zal welligt de rijp overdachte *uitspraak* van een ligchaam als het onze, van meer waarde zijn dan moeijelijk te waarderen *redenering;* wier onvermijdelijke uitvoerigheid bovendien weinig kans zou hebben de aandacht blijvend te boeijen.

ALGEMEEN RAPPORT
UITGEBRAGT
DOOR DE
NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,
OMTRENT DE
ONTWERPEN VAN WET, ENZ.
INGEDIEND DOOR DE
STAATSCOMMISSIE,
benoemd bij Koninglijke besluiten van 25 *Julij en* 4 *Augustus* 1848.

INLEIDING.

A. De Maatschappij, hoewel in sommige beginselen en bijzonderheden van andere meening dan de Staatscommissie, brengt desniettemin aan deze haren besten en krachtigsten dank voor den moeitevollen en voortreffelijk volvoerden arbeid en wenscht, met al de zedelijke kracht die in haar is, het doel der Staatscommissie te steunen.

B. Zij wil zich in dit Rapport vooral bij de beginselen bepalen en haar oordeel over de bijzonderheden (ofschoon zij daaromtrent enkele op zich zelve staande inzigten der Afdeelingen in een Aanhangsel tot dit Rapport zal opnemen) verdagen en zich voorbehouden, tot er van wege de Regering eene voordragt van wet is geschied.

C. Zij dringt er met allen ernst en klem op aan, dat die voordragt van wege de Regering *ten spoedigste* geschiede [1]; en verklaart dat de tegenwoordige toestand der geneeskundige staatsregeling ten onzent, eene oneere voor het Land, en in volslagen strijd is met het belang van staat, burgerij en wetenschap [2].

[1] Enkelen meenen deze gelegenheid niet te mogen laten voorbijgaan zonder tevens aan te dringen op de onverwijlde uitgave der Pharmacopoea.

[2] Om die redenen wenschen zelfs sommigen, onverminderd hun aandringen op het ten spoedigste aanbieden eener het geheel regelende wet, de Regering reeds nu te nopen om (ter vermindering van het verderfelijke door iedere maand toevens te weeg gebragt) *tijdelijk* alle doenlijke maatregelen te nemen tot het beter handhaven, alvast der Geneeskundige Policie.

GENEESKUNDIG STAATSBESTUUR.

EERSTE AFDEELING.

Van de Geneeskundige Ambtenaren en hunne bemoeijingen.

I.

De zamenstelling van het Geneeskundig Staatsbestuur uit *verantwoordelijke personen* is de natuurlijkste en meest wezenlijke waarborg voor eenheid en kracht van werking.

II.

De rangorde bij het wetsontwerp voorgesteld schijnt de aannemelijkste (Art. 1); met dien verstande evenwel, dat de Provinciale Scheikundige niet *ondergeschikt* aan den Provincialen Arts, maar met en nevens hem *zelfstandig* handelende, alleen aan den Directeur-Generaal verantwoording schuldig zij (Art. 5).

III.

De betrekking van geneeskundig ambtenaar behoort in het belang der wetenschap, zoowel als in dat van den staat, *onvereenigbaar* te zijn met de uitoefening van geneeskundige praktijk (Art. 8) [1]).

IV.

De eerste benoeming dier ambtenaren geschiede door den Koning regtstreeks; latere benoemingen uit eene voordragt der Gedeputeerde Staten van elk gewest (Art. 9).

V.

Zal het gezag krachtig en regtvaardig werken dan dient het

[1]) Ten einde dit *noodzakelijk* beginsel *uitvoerlijk* te maken, is het denkbeeld van een der leden geweest, zulks alleen op de *provinciale* ambtenaren toepasselijk te doen zijn, en in plaats van *arrondissements*-artsen, *kantons*-artsen (met eenigzins *gewijzigde* roeping en bevoegdheid) aan te stellen, welke nevens hunnen, den provincialen arts ondergeschikten, ambtelijken werkkring, ook geneeskundige praktijk zouden mogen uitoefenen. — Een betrekkelijk klein honorarium ware dan voldoende, vooral zoo (in overleg met de gemeenten) tevens aan hen de armenpraktijk kon worden opgedragen.

bij de wet naauwkeurig *omschreven* te zijn. De taak en de bevoegdheid der geneeskundige ambtenaren is dit te weinig, om niet te doen vreezen hier, voor te weinig invloed en gemis van kracht, daar, voor te grooten ambtsijver en misbruik van magt — om niet te doen vreezen hier, voor een steeds onvolledig en gebrekkig geneeskundig staatsbestuur, daar, voor inbreuk op de persoonlijke vrijheid der geneeskunstoefenaren in het bijzonder en van den staatsburger in het algemeen (Art. 11 tot en met 20. Zie ook Art. 5 van het *tweede* en Art. 15, 20 en 21 van het *derde* wetsontwerp) — [1]).

TWEEDE AFDEELING.

Van de Vertegenwoordiging der Geneeskunstoefenaren en Apothekers.

VI.

Eene bij *de wet geregelde* Vertegenwoordiging *zonder wettelijk gezag* is doelloos en (zoo als ze hier voorgesteld is) schier onuitvoerbaar.

Het behoort den geneeskunstoefenaren en apothekers te worden vrijgelaten of, en op welke wijze, zij zich eene Vertegenwoordiging willen kiezen (Art. 21 enz.) [2]).

[1]) De Maatschappij gevoelt levendig dat er ijverige geesten en krachtig gezag noodig zullen zijn om het geneeskundig toezigt en de openbare gezondsheidsregeling te verbeteren. Juist daarom echter wil zij dat zulk een gezag in zich zelven regtvaardig, voor den geneeskunstoefenaar verheffend, niet vernederend, en in elk geval *bij de wet* bepaaldelijk *omschreven* zij. Zijn alle deze voorwaarden vereenigd dan kan men zelfs op de onverpligte medewerking van ieder' naauwgezet' medicus, ja van iederen burger, veilig rekenen; — ontbreken er aan, dan zal er eene tegenkanting ook bij de welgezinden ontstaan, waarop iedere verbetering schipbreuk zal lijden.

[2]) Mogt intusschen het stelsel van wettelijke vertegenwoordiging (waartegen eene belangrijke minderheid geen bezwaar zoude hebben) worden aangenomen, dan moet die vertegenwoordiging

1° bij bepaalde *bevoegdheid* bepaald *gezag* ontvangen (Art. 26),

2° bij *regtstreeksche* en *onvertrapte* verkiezing voor de *arrondissementen* (niet *steden*, voor de provinciën en voor het rijk worden gekozen (Art. 21, 22, 23 en 24).

UITOEFENING DER GEREGTELIJKE GENEESKUNDE.

VIII.

De Maatschappij vereenigt zich, in de hoofdtrekken, met dit geheele ontwerp.

IX.

Zij moet het intusschen afkeuren, dat ook hier de gewone geneeskunstoefenaar en artsenijmenger aan de mogelijke willekeur van den geneeskundigen ambtenaar wordt prijs gegeven [1]). De wet, waarin van zoo vele moeijelijke verpligtingen, van zoo vele strenge strafbepalingen en nergens van regten of belooningen sprake is, behoorde ten minste te omschrijven wat *„voldoende"* (een zeer *onvoldoend* woord) [2]) *„redenen* van *verhindering"* zijn (Art. 5).

X.

Het opmaken der *visa reperta* is de natuurlijke taak der *deskundigen*. Het is in strijd met den aard hunner roeping en met den aard der zake, dien taak aan den regterlijken ambtenaar te moeten overlaten (Art. 8) [3]).

XI.

Bij alle vrijheid die den Regter in het beroep van deskundigen op andere deskundigen behoort te verblijven, komt toch de wijze, in Art. 16, 17 en 18 opgegeven, *te* omslagtig voor —

[1]) Te meer daar het toch wel in den geest dezer nieuwe regeling zal gelegen zijn — wat tevens in het belang der zaak wenschelijk is — dat de gewone geneeskunstoefenaar, in het vervolg, *zoo zelden mogelijk* tot het doen van lijkschouwingen, enz. worde geroepen.

[2]) Op meerdere plaatsen komt het voor: I[ste] Wets-ontwerp Art. 15; II[de] W. O. Art. 5; III[de] W. O. Art. 15 en 16.

[3]) Men heeft door deze bepaling misschien willen voorkomen dat er fouten tegen den wettelijken vorm in zoodanige stukken inslopen. Behalve echter dat daartegen door den regterlijken ambtenaar — die het stuk mede onderteekent — genoegzaam kan gewaakt worden, is ook dit artikel in stelligen strijd met art. 2 en Art. 7 van hetzelfde ontwerp en biedt het, in de redactie zelve, tegenstrijdigheden aan (b. v. een regterlijk ambtenaar die niet tegenwoordig is, en toch mede onderteekent).

en behoorden de geregtelijk-geneeskundige verslagen en verklaringen, vooral waar die van beëedigde geneeskundige ambtenaren waren verkregen, in regten een *volledig bewijs* op te leveren (Art 21).

XII.

De medewerking van den geneeskundigen ambtenaar tot het in een gesticht opnemen of al dan niet doen verblijven van krankzinnigen is overbodig of belemmerend (Art. 23 en 24).

UITOEFENING DER GENEESKUNST.

EERSTE AFDEELING.

Van de Geneeskunstoefenaren.

XII.

De eenig waarachtige en duurzame grondslag van verbetering onzer geneeskundige staatsregeling is eenheid van vorming en bevoegdheid voor alle geneeskundigen.

XIII.

De Maatschappij verwerpt alzoo de rangorde door de Staatscommissie voorgesteld. Zij is er krachtig van doordrongen, dat er niet anders behooren te zijn, dan Doctoren in de Geneeskunde, *geschikt* en *bevoegd* tot de uitoefening der drie vakken, en verwijst tot de gronden voor dit gevoelen en tot de hulpmiddelen ter opheffing van de daartegen aangevoerde bezwaren, naar haar Rapport over het *Advies* der Staatscommissie (Tijdschrift der Maatschappij, Februarij 1851) [1]).

[1]) Eene niet onbelangrijke *minderheid* meent te moeten berusten in — of weet alvast niets beter te geven dan — het stelsel door de Staatscommissie voorgeslagen. Een deel dier minderheid wenscht echter de *geneesmeesters* in elk geval te zien vervallen.

Voor de overige orden van geneeskundigen wilde éène Afdeeling dier minderheid wel gelijke opleiding, maar kon omtrent de bevoegdheid niet tot eene bepaalde beslissing geraken. Enkelen stelden daarom voor dat, bij gelijke bevoegdheid voor allen, het doctoraat in chirurgie en obstetrie behouden bleef, als *wetenschappelijke titel*, en als *maatschappelijke aanduiding*, dat de bezitters van dien titel zich meer regtstreeks op dit bijzonder gedeelte hadden toegelegd en het wenschten uit te oefenen. — Die titel zou dan, ten gevolge van een eigenaardig daarvoor ingerigt *practisch* examen, moeten kunnen verkregen worden.

XIV.

Onverminderd bovenstaand gevoelen, behoort den stand der *vroedvrouwen*, onder *volkomen* voldoende opleiding en waarborg voor bekwaamheid, behouden te blijven (zie ook omtrent dit punt het boven aangehaalde Rapport). De beperking tot *bepaalde* provinciën (Art. 10) wordt afgekeurd.

XV.

Handlangers (vooral voor zooveel de steden betreft) behooren niet te worden gevormd en toegelaten, zoolang de stedelijke heelmeesters geacht kunnen worden voldoende te voorzien in de behoefte aan personen, die zich met de uitoefening der petite chirurgie willen belasten. Het beginsel kan dus worden aangenomen, maar de toepassing geschiede langzamerhand en naar gelang der ontstaande behoefte (Art. 11 en 12).

TWEEDE AFDEELING.

Van de Verpligtingen der Geneeskunstoefenaren.

XVI.

De Maatschappij acht zich geroepen en verpligt ten strengste af te keuren, wat er aan onredelijken en ongrondwettigen dwang ligt in vele der verpligtingen, bij dit ontwerp den geneeskunstoefenaren opgelegd. Zij kent den Staat wel het regt toe, om de *uitoefening* van elk *beroep* (en dus ook der Geneeskunst) aan voorschriften te binden, maar zij betwist aan den Staat het regt om aan eenig vrij burger (en dus ook aan den geneeskundige), buiten dien regtstreekschen werkkring, verpligtingen, (en dat nog wel naar den eigendunk van ambtenaren en onder straffen van geldboeten of gevangenis) op te leggen, die hij niet aan alle staatsburgers gelijkelijk oplegt.

XVII.

De Maatschappij dringt alzoo aan op de verwerping van Art. 15, 20 en 21, als (wat ook daaromtrent in de Memorie van

Toelichting worde aangevoerd) onmiskenbaar behoorende tot de *zedelijke* niet tot de *wettelijke* verpligting van den geneeskundige; — en op die van Art. 18 en 19 als veelal strijdig met Art. 17 (de verpligting van geheimhouding) en weinig overeenkomstig met de grondwettige onafhankelijkheid van den Nederlandschen staatsburger en met de waardigheid van den geneeskundigen stand. — Gelijk veel in deze wet, is ook dit beginsel innig verbonden met de *betere opleiding* en *vorming* van den geneeskundige. De *echte* medicus zal hieromtrent steeds het *billijke* en *noodige* doen. De medicus die zijne roeping niet *begrijpt* of niet *in staat is* daaraan te beantwoorden, zal door geen dwang of straf op de hoogte gebragt kunnen worden om den Staat op deze wijze waarachtiglijk van dienst te zijn.

XVIII.

Het leveren van geneesmiddelen eenmaal door Gedeputeerde Staten, om plaatselijke omstandigheden, aan eenigen geneeskunstoefenaar toegestaan, behoort niet weder te kunnen worden ingetrokken, tenzij hij zelf dat wensche (Art. 23) [1]).

XIX.

Bij al het begeerlijke, om de kwakzalverij op elke redelijke wijze te keer te gaan, rekent men toch de bepaling omtrent mededeelingen in tijdschriften enz., alweder te onbestemd, te sterk strijdende met persoonlijke vrijheid en, daardoor, ontoepasselijk en onvruchtbaar [2]).

XX.

De regeling van belooning (ten minste van een minimum van belooning) voor geneeskunstoefenaars, bij *tarieven*, schijnt overal *wenschelijk* en is vooral voor kleinere steden en ten platten

[1]) Elke andere uitzondering ten opzigte van het leveren van geneesmiddelen verdient afkeuring; (Art. 22, 2de alinea) ook de apotheker is immers tot geheimhouding verpligt.

[2]) In elk geval zou vóór het woord Tijdschriften; *niet-geneeskundige* behooren gesteld te worden.

lande, bepaaldelijk voor de behandeling van chirurgische gebreken, *noodwendig*. Die tarieven behooren *voor elke provincie afzonderlijk*, door Gedeputeerde Staten te worden vastgesteld en uiterlijk om de tien jaren te worden herzien.

DERDE AFDEELING.

Strafbepalingen.

XXI.

Ten opzigte dezer strafbepalingen verwijst de Maatschappij in het algemeen naar hetgeen zij bij punt V, IX, XVI en XVII heeft aangevoerd. Behalve dit acht men die straffen in verhouding tot de thans nog van kracht zijnde wetten en verordeningen noodeloos verzwaard en verhoogd.

XXII.

Om de toepassing eener strafbepaling regtvaardig en mogelijk te maken moet het feit juist omschreven en scherp begrensd zijn. De bepalingen omtrent „uitoefening der geneeskunst" (Art. 48) en „geneesmiddelen" (Art. 49) voldoen aan die vereischten niet. Een wet, die òf tegen het gezond verstand strijdt, òf naar de willekeur en den dunk van ambtenaren en regters nu eens *wel*, dan weder *niet* toegepast zou *kunnen* en *moeten* worden, is geen wet meer. Zij leidt tot dwinglandij of magteloosheid [1]).

[1]) Hoe noodig het tegengaan der kwakzalverij ook wezen moge, men zal dat langs dezen weg niet verkrijgen. Wie te veel wil, bekomt vaak niets. Zoo ergens, is hier bepaalder *definitie* noodig. Een wezenlijk criterium zou naar het oordeel van sommigen te vinden zijn, in de bijvoeging: *tegen regtstreeksche of zijdelingsche belooning of betaling*. Tegen de kwakzalverij *in het groot* zal dat reeds een stevigen dam opwerpen. Men zou een tweede kunnen vinden in het bepalen van straffen jegens hen, die door het aannemen van eenig bijzonder geneeskundig karakter, of het voorgeven van eenige bijzondere geneeskundige kennis of bekwaamheid (hetzij omtrent ziekte in het algemeen, of omtrent enkele bijzondere ziektevormen) de door hen aangeprezen of toegediende middelen (al deden zij het ook zonder belooning) ingang zochten te verschaffen.

Bij zulk eene scherpere omschrijving van Art. 48, zou welligt Art. 49 onveranderd kunnen blijven.

VIERDE AFDEELING.

Transitoire bepalingen.

XXIII.

De aard der tegenwoordige orde van zaken, de noodzakelijkheid dat de nieuwe zonder te grooten schok in het leven trede, en het eenmaal door den Staat verleende regt zoowel, als het maatschappelijk belang der bestaande stedelijke heelmeesters, maken het *ongeraden* aan de *op dit oogenblik aanwezige* doctoren in de geneeskunde, het regt tot uitoefening der *petite chirurgie* (hetzij dan met of zonder examen) [1]) te verleenen (Art. 59) [2]).

XXIV.

Het zou raadzaam kunnen zijn *bij deze wet reeds* vast te stellen, dat zij *elke tien jaren* zal *moeten* worden *herzien.*

Uitoefening der Artsenij-bereidkunst, enz.

XXV.

De Maatschappij heeft gemeend de beoordeeling der beginselen van dit gedeelte der wet te moeten overlaten aan de Pharmaceuten en aan de Maatschappij voor Pharmacie.

Enkele bijzondere opmerkingen der Afdeelingen omtrent dit ontwerp zullen echter in het Aanhangsel worden medegedeeld.

De toelating van *tandmeesters* (Art. 84, 2de alinea) ook in dezen vorm, behoort te vervallen.

[1]) Een examen dáárvoor te vergen, zou — indien men vóór het beginsel gestemd ware — wel als overdreven moeten worden beschouwd en enkelen slechts zouden er zich aan onderwerpen.

[2]) Vele afdeelingen, wier leden op het platteland praktijk uitoefenen, meenen daarentegen, dat het hoogst onbillijk zoude zijn, den *plattelands-heelmeester,* het uitoefenen der praktijk *in den geheelen omvang* toe te staan (Art. 57) en zulks moeijelijk te maken of te onthouden aan de aldaar gevestigde *med. doctoren.* Zij spreken het als stellig uit, dat hunne toestand daardoor onhoudbaar zou worden, en beklagen er zich ten zeerste over, dat over het geheel de belangen van het platteland door de Staatscommissie zoo weinig gekend en behartigd zijn.

IV. Vervolg der bijzondere voorstellen.

2° Van wege het Hoofdbestuur, in overleg met de Commissie voor *geneeskundige plaatsbeschrijving en volksziekten:*

Het benoemen eener *tijdelijke* Commissie tot het ontwerpen van een plan voor eene *algemeene plaatsbeschrijving van Nederland.*

3° Van wege de Commissie voor *geneeskundige policie:* Verzoek om magtiging tot het bewerken, en, van wege de Maatschappij, uitgeven, van populaire geschriften over onderwerpen betrekkelijk hare bijzondere rigting.

4° Van wege de Afdeeling *Delft:*

a. Het Hoofdbestuur te magtigen, bij de Hooge Regering aan te dringen om, in afwachting van de toegezegde geneeskundige Wetgeving, bepalingen te maken en in werking te brengen, tot het voorkomen of verhinderen van ongeoorloofde uitoefening der Geneeskunst.

b. De uitgave van het Tijdschrift te staken, voor zooverre dit het wetenschappelijke gedeelte betreft, zoodra de thans reeds gedeeltelijk geleverde verhandelingen zullen zijn afgedrukt en aan de afdeelingen verzonden.

Na afloop der beraadslagingen over de onderscheidene voorstellen zouden Hoofdbestuurderen eene gedachtewisseling wenschen uit te lokken:

Over de middelen tot het oprigten van Afdeelingen in die oorden waar zij nog niet bestaan.

Hoofdbestuurderen verzoeken dus beleefdelijk, dat de Afdeelingen hare Afgevaardigden mogen willen toerusten met alle noodige inlichtingen omtrent de mogelijkheid daartoe en omtrent de meest geschikte wijze waarop zulks in haren omtrek te beproeven zoude zijn.

V. De benoeming van *drie* leden des Hoofdbestuurs waarvan *twee* buiten en *een* binnen Amsterdam woonachtig (Art. 24), ter vervanging der heeren Dr. J. C. G. EVERS, Dr. J. B. MOLEWATER en Dr. J. P. HEIJE.

NB. Om tijd te besparen en vergissingen te voorkomen, verzoekt het Hoofdbestuur ieder der heeren Afgevaardigden, om vóór de stemming een naauwkeurig, eigenhandig ingevuld en onderteekend stembriefje aan het Hoofdbestuur ter hand te stellen.

VI. De benoeming van *een* lid voor de Commissie voor geneeskundige statistiek in Nederland (aftredend lid Dr. L. ALI COHEN).

VII. De benoeming van *een* lid voor de Commissie voor geneeskundige plaatsbeschrijving en volksziekten in Nederland (aftredend lid Dr. G. ACKER STRATINGH).

VIII. De benoeming van *een* lid voor de Commissie voor geneeskundige policie en openbare gezondheidsregeling in Nederland (aftredend lid Dr. J. C. G. EVERS).

IX. De benoeming van *een* lid voor de Commissie voor de geschiedenis der geneeskunde in Nederland (aftredend lid Dr. A. MAAS).

X. De benoeming van *drie* leden voor de Commissie ter redactie van het Tijdschrift der Maatschappij (aftredende leden Dr. J. M. SCHRANT en Dr. M. DASSEN; bedankt hebbend lid Dr. J. N. RAMAER).

NB. Men zie omtrent bovenstaande punten art. 48 en 49.

Voor het overige worden HH. Afgevaardigden verzocht, omtrent punt VI tot X, op gelijke wijze te handelen als bij de stemming voor leden des Hoofdbestuurs.

Hoofdbestuurderen herinneren bij deze gelegenheid aan de denkbeelden, die zij omtrent de inrigting der *Commissiën* bij de vorige *onderwerpen ter behandeling* (zie Tijdschr., Febr. 1851) hebben ontvouwd. De Algemeene Vergadering heeft, — blijkens de benoemingen welke toen zijn geschied — haren bijval aan die inzigten geschonken. Sedert hebben reeds eenige Afdeelingen opgaven van *corresponderende leden* gedaan. Nog andere hopen wij van de *Commissiën*, vóór 15 april, te ontvangen. — Hoofdbestuurderen twijfelen niet of het beginsel der Commissiën zal langs dezen weg, bij belangrijke vereenvouding en eenheid van werking, nieuw leven ontvangen en nieuw leven aan de Maatschappij verschaffen. Zij behouden zich alzoo voor, in dien geest, zoo noodig, nadere voordragten aan de Algemeene Vergadering te doen.

Vooral ook daarom meenen Hoofdbestuurderen de Afdeelingen te moeten uitnoodigen, hare Afgevaardigden *in dezen* (gelijk het eigenlijk voor het karakter en doel der Algemeene Vergadering in *alle* opzigten wenschelijk is) de meest *onbeperkte volmagt* te geven, opdat er ter vergadering gelegenheid zij, met verstandig gemeenschappelijk overleg te handelen.

XI. De benoeming eener Afdeeling tot het nazien der rekening (Art. 77).

XII. De bepaling der plaats, waar de vijfde Algemeene Vergadering zal gehouden worden.

Aldus opgemaakt door het Hoofdbestuur in zijne vergadering van 2 April 1852.

Q. t.

J. P. HEIJE,
Hoofdbestuurder-Secretaris.

V.

HANDELINGEN

VAN DE

VIERDE ALGEMEENE VERGADERING

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,

GEHOUDEN TE

Groningen den 22 *en* 23 *Junij* 1852.

Eerste dag.

De leden van het Hoofdbestuur zijn tegenwoordig met uitzondering van Dr. G. A. N. ALLEBÉ en Dr. A. MAAS. Van de Afdeelingen zijn vertegenwoordigd:

Assen	(15 leden	2 stemmen)	Dr. J. H. DAMMAN DE WIT.
Delft	(11 〃	2	〃)	Dr. W. M. PERK.
Dordrecht	(13 〃	2	〃)	Dr. T. DE VRIES.
Friesland	(73 〃	4	〃)	Chir. G. W. METZ.
's Gravenhage	(21 〃	2	〃)	Dr. A. H. ISRAËLS.
Groningen	(24 〃	2	〃)	Dr. C. U. J. HUBER.
Haarlem	(15 〃	2	〃)	Dr. L. J. EGELING.
Leiden	(45 »	3	〃)	Dr. P. M. MESS.
Meppel	(17 〃	2	〃)	Dr. P. HOFSTEDE CRUL.
Nijmegen	(23 〃	2	〃)	Prof. J. HISSINK JANSEN.
Onderdendam	(29 〃	2	〃)	Dr. L. T. SCHLEURHOLTS.

Rotterdam	(45 leden	3 stemmen)			Dr. G. H. VAN VOLLENHOVEN.
Tiel	(19	〃	2	〃)	Chir. G. ROMBOUTS.
Utrecht	(62	〃	4	〃)	Dr. E. OUDENHOFF.
West-Friesland	(17	〃	2	〃)	Dr. H. W. A. PETERS.
Westerkwartier	(12	〃	2	〃)	Dr. A. G. MEDER.
Woerden	(24	〃	2	〃)	Dr. J. BAART DE LA FAILLE Jr.
Zuidbroek	(25	〃	2	〃)	Dr. J. BOSMAN TRESLING.
Zutphen	(51	〃	3	〃)	Dr. J. N. RAMAER.
Alkmaar	(22	〃	2	〃)	Dr. L. ALI COHEN.
Amsterdam	(148	〃	5	〃)	Prof. G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT.
Arnhem	(35	〃	3	〃)	Dr. B. VERSÉLEWEL DE WITT HAMER.

De afdeelingen Alblasserwaard (14) Deventer (13) 's Hertogenbosch (29), Heusden en Altena (9), Noordveluwe (9), Schiedam (17), Schoonhoven (10), Tilburg (10), Veghel (5), Zeeland (63) en Zwolle (11) hebben geene Afgevaardigden ter Vergadering gezonden.

Vele belangstellende leden zijn tegenwoordig.

I. De Voorzitter Dr. J. PENN opent de Vergadering met eene rede over het doel en de wijze van werking der Maatschappij.

II. Daarna draagt de Hoofdbestuurder-Secretaris, Dr. J. P. HEIJE, het verslag voor, van den toestand en de werkzaamheden der Maatschappij en van hare afdeelingen gedurende het jaar 1851.

Onder dankzegging aan den Secretaris wordt dat verslag ter plaatsing aangewezen in het Tijdschrift.

III. Hierop wordt overgegaan tot het aanhooren van de rapporten der Commissiën bedoeld bij art. 62, 5o. der wet en wel:

a. Het rapport der *personele* Commissie uit de Afdeeling *Leiden* omtrent de rekening.

Uit dat rapport blijkt dat die rekening in goede orde is bevonden en met een voordeelig saldo sluit van *f* 668.18.

Der Afdeeling *Leiden* en den Penningmeester wordt door den Voorzitter de dank der vergadering toegebragt, tevens met het berigt dat de recapitulatie der rekening in het Tijdschrift zal worden opgenomen [1]).

[1]) **STAAT**

VAN DE

INKOMSTEN EN UITGAVEN

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,

OVER HET JAAR 1851,

Goedgekeurd bij besluit der

ALGEMEENE VERGADERING van den 21 Junij 1852.

Inkomsten.

I.	Saldo rekening 1850	*f* 345.63½
II.	Rente van belegde gelden.	„ 13.36½
III.	Contributiën der Afdeelingen.	„ 2752.00
IV.	Opbrengst van het Tijdschrift	„ 62.10

Nog te ontvangen.

Aan contributiën van Afdeelingen over 1851, welke nog niet verrekend zijn als:

Van de Afdeelingen:

Alblasserwaard 13 leden
Noordveluwe 12 leden

25 leden

à *f* 3 per lid, is	*f* 75	
Aan Tijdschriften van 11 Afdeelingen over den jaargang 1850	„ 33	
Aan idem van 24 Afdeelingen over den jaargang 1851	„ 72	
	f 180	
		f 3173.10

Ten opzigte van het gebruikmaken van het saldo, wordt door den Penningmeester voorgesteld: *f* 50 *van dat*

Uitgaven.

I. *Hoofdbestuur.*

Secretariaat	*f* 250.00	
Thesaurie-kosten	" 13.10	
Correspondentie	" 8.68	
Lokaal der vergaderingen	" 5.00	
Bestuurs-vergaderingen	" 132.60	
		f 409.38

II. *Algemeene Vergadering.*

Lokaal der vergaderingen	*f* 18.40	
Reis- en verblijfkosten des Hoofdbestuurs	" 98.40	
Idem, Leden van vaste Commissiën	" 15.20	
		f 132.00

III. *Vaste Commissiën.*

Statistiek, reis- en verblijfkosten	*f* 39.80	
Geschiedenis, id.	" 20.40	
Redactie van het Tijdschrift, id.	" 9.00	
Correspondentie der Commissiën, uitgezonderd der laatstgenoemde	" *f* 1.20	
		f 70.40

IV. *Tijdschrift.*

Druk en papier	*f* 900.00	
Toelage aan den uitgever voor onvoorziene verhooging van papierprijs	" 60.00	
Verhooging der oplage met 100 exempl.	" 22.95	
Tabellen en platen	" 179.00	
Overdrukken, circulaires, berigten, extra correctie en naamlijsten	" 180.90	
Expeditie-kosten en brief-porten des uitgevers	" 21.98	
Aankoop van Tijdschriften	" 96.58	
Correspondentie der Commissie van Redactie	" 81.93	
		f 1543.34

V. *Geldbelegging.*

f 500 cert. 3 pCt. W. schuld en verloopen interest.		*f* 349.80
		f 2504.92
	Voordeelig slot	668.18
		3173.10

batig overschot over te schrijven op de uitgaven dezes jaars (des noodig ten behoeve van het Tijdschrift aan te wenden), *benevens de magtiging om de saldo's van dit loopende jaar te mogen toevoegen aan de post van onvoorziene uitgaven:*

Eindelijk het verdere overschot te beleggen in 3 *pCt. Werk. Schuld.*

De Vergadering vereenigt zich *éénstemmig* met de voorstellen des Penningmeesters.

b. De Commissie *tot onderzoek der boekerij* doet, bij monde van Dr. ISRAËLS, verslag omtrent den toestand der bibliotheek [1]). In goede orde bevonden blijft echter die ver-

---

[1]) Later is door de Commissie onderstaand schriftelijk rapport ingezonden.

Aan het Hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst

heeft de Commissie benoemd ter voldoening aan Art. 83 der wet de eer, als hare bevinding bij het onderzoek naar den toestand der bibliotheek, het volgende te berigten:

De bibliotheek bestaat op het oogenblik uit acht à negen honderd boekwerken (865);

Van ruim twee honderd (207), als op 1o. Junij 1852 onder zijne berusting, heeft de Bibliothecaris eene uitvoerige en naauwkeurige catalogus opgemaakt.

Daarop staan vermeld:

A. Zeven stukken, betrekking hebbende tot de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.

B. Elf periodieke geschriften van welke de meeste als van vroegere dagteekening uit meerdere deelen reeds bestaan, terwijl van die van den jongsten tijd de voortgezette schenking zich verwachten laat.

C. Drie en twintig epidemiologische en klinische verslagen, bijna alle op het jongst verleden der ziektegesteldheid van ons land betrekking hebbende.

D. Twee en veertig geneeskundige geschriften van verschillenden aard in Nederland uitgekomen van 1736 tot 1852, chronologisch gerangschikt.

E. Negen en twintig redevoeringen en kleinere stukken uit verschillende tijdschriften overgedrukt.

zameling nog altijd te zeer eene *bibliothèque portative* en niet overeenkomstig met dat, wat men daarvan gehoopt

---

F. Zes werken tot het gebied der geneeskundige hulpwetenschappen behoorende.

G. Negen en tachtig dissertatiën aan Nederlandsche Academiën verdedigd.

Wanneer de Commissie, ten vorigen jare met dezelfde taak belast, zich veroorlooft uit de vergelijking van toen en thans een blik te slaan op de toekomst dan kan zij, vol van goed vertrouwen op de steeds wakkere belangstelling van de leden der Maatschappij, die de oproeping van het Hoofdbestuur bij monde van den Secretaris (zie Tijdschrift der Maatschappij 2den jaargang, April, bl. 97), zoowel als die uwer Commissie, reeds zoo luiden weerklank deed vinden, hare hoop niet verbergen, dat weldra de boekerij een der Maatschappij waardig sieraad zal zijn. Misschien deelen niet alle leden op het oogenblik de verwachting uwer Commissie; zij behoeven welligt een sprekender bewijs van de ten deele nog sluimerende kracht der Maatschappij in dit opzigt. Welnu! de Bibliothecaris kan hun dit geven, wanneer hij slechts opmerkzaam maakt op de namen der donateurs onzer boekerij.

Zoo het schijnt is hun aantal gering, wanneer men zich de opgaven op den omslag van het Tijdschrift gedaan herinnert, maar vooreerst zijn niet alle daar vermeld, en ten tweede wordt de algemeene indruk pas door het zamenvoegen der afzonderlijke opgaven verkregen.

De Commissie wenscht daarom zeer, dat de naamlijst der gezamentlijke donateurs telken jare worde gepubliceerd; dan zal voor dit jaar blijken dat de aanwas der bibliotheek slechts door de bijdragen van hoogstens een dertigtal leden verkregen is. Wat zou de overige leden kunnen beletten dit schoone voorbeeld te volgen? Warme ijver, daarvan houden wij ons overtuigd, bezielt allen; zij moge zich ook al bij den eenen wat vroeger, bij den anderen wat later door feitelijke bewijzen openbaren. Te groote opoffering uit een finantiëel oogpunt, te kort doen aan wetenschappelijke ontwikkeling door een onmisbaar handboek ten beste te geven, niets van dat al wordt voor een boekgeschenk aan de Maatschappij gevorderd. Wij herhalen het reeds bij eene vorige gelegenheid gezegde: een ieder sta der bibliotheek slechts af wat voor hem van geen of weinig waarde, op zich zelve onbeduidend, veel beteekenen kan, wanneer het de opene plaatsen in eene collectie over een bepaald onderwerp, van eenen bepaalden aard, helpt aanvullen.

Wordt onze wensch verwezentlijkt, en dit kan zij gemakkelijk, schenken de 900 leden der Maatschappij zooveel, als waarvan een dertigtal het voorbeeld gaf — dan bezit de Maatschappij eene bibliotheek van meerdere ja! wanneer onze litteratuur dit toelaat, van dertigduizend werken.

had. Hij dringt dus nogmaals bij de afgevaardigden aan, om in hunne afdeelingen de bede over te brengen, dat elk lid eenig boekwerk ten geschenke mogt willen geven.

Amsterdam, hoewel met dien wensch instemmende, maakt de opmerking dat eene verzameling, die nog onlangs 625

Innigen dank is men daarom aan de donateurs van het afgeloopen jaar verschuldigd, niet minder uit hoofde der waarde van hunne giften, als wegens de onschatbare verdienste van hun voorbeeld.

Ook aan hen zij de bloei der boekerij bij voortduring aanbevolen.

Wij zouden hoogst onbillijk zijn, wanneer wij ten slotte de opofferende zorg onvermeld lieten, waarmêe de Bibliothecaris zich van zijnen juist niet zeer aantrekkelijken post gekweten heeft. Hij toch heeft zich niet alleen de moeite getroost eene naar hoofd-afdeelingen der litteratuur gerangschikte boekenlijst te bezorgen — waar, hetzij zonder eenige aanmatiging gezegd, een alphabetische orde evenzeer voldaan had — Maar hij heeft zich zelfs genoopt gezien voor de te zijnen huize bewaarde boeken, eene passende kast te laten maken.

Wij hopen, dat de Bibliothecaris zich nog dit jaar zijne bezwarende betrekking moge laten welgevallen en dat de Maatschappij inmiddels in de, thans meer en meer gevoelde, dringende behoefte aan eene geschikte localiteit zal trachten te voorzien.

De Commissie neemt de vrijheid hierbij te voegen, dat een harer leden (Dr. HEIJNSIUS) vermoedelijk tegen het volgende jaar eene passende localiteit ter beschikking der Maatschappij zal kunnen aanwijzen.

Om die reden bidt zij ten slotte de leden der Maatschappij nogmaals, in hunnen ijver voor dit stoffelijk deel harer instelling dat, bij zijnen tegenwoordigen bevredigenden toestand, een snelle opkomst en duurzamen bloei voorspelt, niet te verflaauwen, opdat weldra eene bibliotheek dáár zij, wier luister aan den roem en de kracht der Maatschappij beantwoordt.

In het vertrouwen, dat het Hoofdbestuur onze opmerkingen, uit belangstelling in de zaak voortgevloeid, daaraan, behoudens beter oordeel, zal weten dienstbaar te maken hebben, wij de eer met verzekering onzer hoogachting te zijn:

De Commissie tot nazien der bibliotheek van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst:

Dr. E. E. HEIJNSIUS.
Dr. A. H. ISRAËLS.
Dr. J. ZEEMAN.

Amsterdam, Junij 1852.

dissertatiën ten geschenke ontving, wel niet meer den naam van *portative* verdient.

De Bibliothecaris stelt voor, dat: *met het einde van dit jaar, de catalogus afzonderlijk zal worden gedrukt en aan de leden zal worden toegezonden; zullende elk jaar of om de twee jaren* (naarmate van de hoeveelheid der geschenken) *vervolgbladen op gelijke wijze worden gedrukt en uitgereikt.*

De vergadering vereenigt zich *éénstemmig* met dit voorstel.

De Voorzitter betuigt den dank der Maatschappij aan den Bibliothecaris en aan de Commissie voor de boekerij. —

c. de Commissie voor *geneeskundige statistiek* deelt hierop, bij monde van Dr. ALI COHEN, mede, dat zij gehoopt had aan de statistieke bureaux, die, volgens bepaling der Provinciale Wet, in alle gewesten des lands moeten opgerigt worden, een' krachtigen steun te vinden. Zij bestaan echter tot nog toe alleen op 't papier. Ook het uitblijven der betere geneeskundige wetgeving en der betere regeling van het openbaar gezondheids-wezen bemoeijelijkt hare pogingen. Zij, in de eerste plaats, behoeft *officiële* mededeelingen.

Toch wilde zij beproeven iets stelligs te leveren en wel eene *volkomen* juiste en numerieke kennis van de ziekten en gebreken, die bij de *lotelingen* jaarlijks tot geheele of gedeeltelijke vrijstelling aanleiding geven.

De rapporteur had daarmede, door de welwillendheid van den Commissaris des Konings in staat gesteld, voor de provincie *Groningen* eenen aanvang gemaakt, en deelde thans de inderdaad merkwaardige uitkomsten der cijfers over *twaalf* jaren (1840-1851) mede.

Ook in verband met het voorstel van *'s Gravenhage* omtrent het keuren der manschappen, wijst de rapporteur op het wenschelijke, dat zulks voor *alle* provinciën, *voor ons geheele land*, geschieden mogt. Hij hoopt daartoe van de Afdeelingen de noodige bouwstoffen te ontvangen en vooral ook, dat zich uit elke Afdeeling één corresponderend lid aan de Commissie mogt willen aansluiten.

Met vreugde berigt hij eindelijk, dat hij juist dezen

morgen een gelijksoortig uitstekend verslag ontving van de Afdeeling *Zeeland.*

De Voorzitter aan de Commissie dankzeggende, dringt haar verzoek bij de afgevaardigden aan.

d. De Commissie voor volksziekten, enz. verklaart, bij monde van Dr. SYBRANDI, dat zij nog niet in staat is rapport uit te brengen. De rapporten der afdeelingen zijn haar schaars (12) en laat toegekomen. Ook de rapporten der Provinciale Commissiën haar door de heuschheid van den Minister van Binnenlandsche Zaken verstrekt, ontving zij eerst onlangs. Zij hoopt echter binnen eenige maanden met haar rapport gereed te zijn en zal het dan gaarne aan het Tijdschrift afstaan. — Met aandrang roept ook zij het toetreden van corresponderende leden in.

De Voorzitter brengt den rapporteur dank en ondersteunt zijn verzoek.

e. De Commissie voor *openbare gezondheids-regeling* meldt, bij monde van Dr. EVERS:

1°. ten opzigte van het voorstel over de voedings-middelen, dat de Commissie slechts weinige (4½) rapporten heeft ontvangen, waaronder een uitstekend van *Zeeland;*

dat echter misschien in de uitvoerigheid der vragen, voor een deel de oorzaak der trage beantwoording ligt;

dat zij alzoo voorstelt, het onderwerp aan te houden, en zich bereid verklaart die vragen wat te beperken.

2°. ten opzigte van het voorstel *Zutphen* over de armverzorging:

dat zij daaromtrent ook slechts *dertien* rapporten heeft ontvangen;

dat het eerste punt (de eigenlijke armverzorging van gemeentewege) voornamelijk veel te wenschen overlaat en het gebrekkige vooral te zoeken is in de geringe geldsommen, die daaraan te koste worden gelegd. De Commissie vreest intusschen, dat de middelen in de rapporten voorgeslagen weinig zullen kunnen baten tegen de onmagt, de onkunde en den onwil, die als zoo vele oorzaken van dezen toestand moeten beschouwd worden;

dat het tweede gedeelte (de ziekenfondsen) moeijelijk statistisch te overzien is, en de gebreken hierin vooral voortvloeijen uit de omstandigheid, dat geheel andere personen, dan waarvoor die inrigtingen bestemd waren en steeds bestemd behoorden te blijven — daarvan leden zijn. — Zoo is den verslaggever uit een der rapporten gebleken, dat een lid der Provinciale Staten, lid van een ziekenfonds is. — De Commissie meent dat deze gebreken niet te verbeteren zullen zijn, zoolang de Geneeskundigen zelve niet eendragtiger hiertoe zamenwerken; —

dat de beide andere hoofddeelen van het *Zutphensche* voorstel (uitnoodiging aan de Regering tot een onderzoek en daaruit voortvloeijende verbetering harerzijds) weinig vrucht beloven en weinig raadzaam zijn te achten;

dat de Commissie alzoo de uitvoering dier voorstellen meent te moeten afraden:

1°. omdat de onderwerpen voor dat onderzoek van te plaatselijken aard zijn, dan dat de tusschenkomst der Algemeene Regering iets voor de kennis of voor de verbetering dier toestanden zal kunnen opleveren;

2°. omdat de Commissie, zoolang het staatkundig vraagpunt omtrent de armverzorging niet beslist is, het een gevaarlijke stap voor de Maatschappij acht, eene stellige meening hieromtrent uit te spreken.

De Commissie stelt alzoo voor:

A. Het punt omtrent de voedingsmiddelen onder de voorgeslagene wijziging aan te houden:

B. In eene sectie-vergadering, op heden, het voorstel van *Zutphen* nogmaals gemeenschappelijk te bespreken en daarna te beslissen of men aan de Algemeene Vergadering zal voorstellen, de verdere pogingen in dezen, al dan niet te staken.

Zutphen herinnert dat in 1850 haar voorstel met algemeene stemmen is aangenomen en meent dat de beide laatste hoofddeelen daarvan reeds door het Hoofdbestuur hadden behooren te zijn uitgevoerd.

De Hoofdbestuurder-Secretaris herinnert aan *Zutphen* dat, blijkens de handelingen dier vergadering, in 1850 de uitvoering van punt *b* en *c* van het Zutphensche voorstel verdaagd zijn, tot de Commissie voor openbare gezondheids-regeling rapport zou hebben uitgebragt.

Amsterdam gelooft dat het niet goed ware het uitgeven der rapporten over de voedingsmiddelen lang te verdagen. Weinige afdeelingen slechts zijn in staat de vragen der Commissie te beantwoorden. Voor *Amsterdam* alvast is zulks niettegenstaande alle moeite onmogelijk gebleven. Uit de geleverde antwoorden zouden de afdeelingen misschien nadere inlichting verkrijgen omtrent de wijze van beantwoording.

De Commissie (Dr. EVERS) herinnert, dat het besluit der vorige Algemeene Vergading aan *die* afdeelingen welke *niet* konden antwoorden, juist had opgelegd: de redenen der moeijelijkheid, die haar daarin belet hadden, op te geven; ten einde welligt de Commissie *daaruit* aanleiding zou kunnen nemen, hare vragen anders in te rigten.

De Voorzitter geeft in beraad of het, juist bij het plan tot bekorting der vragen, niet wenschelijk ware, nog te wachten met de uitgave van het reeds ingezondene.

De Hoofdbestuurder-Secretaris merkt op, dat het rapport van *Zeeland* gedrukt te vinden is in het algemeen verslag door die afdeeling uitgebragt.

Hierna worden als nu de voorstellen der Commissie (A en B) aan de beslissing der Vergadering onderworpen en door haar *goedgekeurd.*

f. De Commissie voor de geschiedenis der geneeskunde brengt hierop een uitvoerig en belangrijk rapport uit, als proeve eener bewerking van de geschiedenis der Epidemiën van ons vaderland.

Zij uit intusschen den wensch, dat haar rapport nog niet gedrukt worde, maar dat zij in het Tijdschrift een programma geve, met bepaalde vragen, waarvan overdrukken aan de onderscheidene Archivariën der gewesten zullen worden toegezonden.

De Vergadering *vereenigt* zich met het voorstel der Commissie.

g. Hierop levert de *tijdelijke* Commissie *tot het bepalen der beste methode voor het onderzoek der werking van genees-middelen* haar rapport in, door tusschenkomst van Dr. MESS. De rapporteur, na de hoofdrigting van het onderzoek der Commissie in een begeleidend schrijven te hebben medegedeeld, vraagt: of nu het eindoordeel zal worden voorgelezen, dan wel of het stuk enkel in het Tijdschrift zal worden afgedrukt?

De Hoofdbestuurder-Secretaris oppert de vraag: of uit die mededeeling eenig voorstel zal ontspruiten. In dat geval is hij voor de voorlezing.

De Rapporteur beantwoordt zulks toestemmend.

Alsnu stelt de Secretaris voor, de werkzaamheden eene korte wijle te schorsen; heden geene sectie-vergadering te houden; en enkel de sectie-vergadering over het voorstel *Zutphen* dezen avond te doen plaats hebben, om intusschen, na eene kleine schorsing, met de beschrevene werkzaamheden voort te gaan.

Verschillende leden verklaren zich tot het bijwonen dier sectie bereid.

Het voorstel zelf wordt dien ten gevolge met algemeene goedkeuring aangenomen.

—

Na eene korte pooze deelt thans de bovengenoemde Commissie de slotsom van haar onderzoek mede en ontstaat dien ten gevolge de vraag: — *of er al dan niet eene vaste Commissie zal worden benoemd om deze zaak verder te behartigen.*

De meening der Commissie zelve was, dat, niet eene vaste Commissie, maar alleen eene en wel zeer uitgebreide vereeniging van personen, die taak volvoeren kon.

De Voorzitter vraagt het gevoelen van *Onderdendam*.

Die Afdeeling zegt: dat de vooruitgang der pharmacodynamiek geen gelijken tred houdt met die der overige wetenschappen; dàt was de aanleiding tot het voorstel. Zij vereenigt zich intusschen met de denkbeelden van de speciale Commissie in dezen.

Prof. V. DEEN (als lid ter vergadering tegenwoordig) doet opmerken, dat de zaak onuitvoerlijk moet geacht worden, zoo lang de wezenlijke gehalte der geneesmiddelen, met welke men proeven neemt, niet vooraf op wettige wijze is bepaald.

Zutphen meent dat de tegenwoordige inrigting der vaste Commissiën (met corresponderende leden) ook in dezen de beste uitkomsten kon geven.

De Commissie houdt vast aan de overtuiging dat die taak, de taak van *allen* zou behooren te blijven.

De Hoofdbestuurder-Secretaris stelt voor *de uitspraak omtrent het al of niet benoemen eener Commissie te verdagen tot het geheele rapport het licht zal zien.*

Welk voorstel met *algemeene* stemmen wordt *aangenomen.*

Om tijd te besparen geeft de Voorzitter thans in bedenking: de stembriefjes voor Hoofdbestuurderen en Commissie-leden intusschen gereed te maken. Hij herinnert daarbij aan het meermalen besproken denkbeeld: de leden der vaste Commissiën zooveel doenlijk te kiezen uit afdeelingen, welke digt bij elkander gelegen zijn, en berigt dat Dr. L. ALI COHEN als lid der Commissie voor *statistiek* en Dr. G. ACKER STRATINGH voor die der *volksziekten*, in overeenstemming met dit denkbeeld, den wensch hebben geuit: niet als vaste leden te worden herkozen! maar zich bereid hebben verklaard *als corresponderende leden* tot die Commissiën toe te treden.

In overleg met de betrokkene Commissien geeft alzoo de Voorzitter als candidaten op:

voor I (statistiek) Dr. L. J. EGELING (*Haarlem*).
" II (volksziekten) Dr. J. G. WAARDENBURG (*Haarlem*).
" III (geneesk. policie) Dr. J. C. G. EVERS (*'s Hage*).
" IV (geschiedenis) Dr. A. MAAS (*Schiedam*).
" V (redactie) Dr. J. M. SCHRANT (*Amsterdam*).
Prof. F. W. KRIEGER (*Leiden*).
Prof. F. C. DONDERS (*Utrecht*).

en benoemt als stemopnemers voor de keuze tot Hoofdbestuurderen, *Dordrecht*, *Westerkwartier* en Dr. LEDDER (als Hoofd-

bestuurder) — en voor die der Commissie-leden, *Onderdendam*, *Rotterdam* en Dr. HOMOET (als Hoofdbestuurder).

Hierna wordt de orde der werkzaamheden op nieuw opgevat en komt in behandeling:

Voorstel 1o. van wege Hoofdbestuurderen strekkende *om den Voorzitter der Maatschappij ook te kunnen benoemen uit de niet in Amsterdam wonende leden des Hoofdbestuurs.*

Na toelichting door den Hoofdbestuurder-Secretaris — welke daarbij op den voorgrond zet dat *Amsterdam* gaarne, in het belang der Maatschappij, afstand wil doen van het voorregt haar door de Wet toegekend, — wordt het voorstel met ééne kleine wijziging in de redactie

met *algemeene* stemmen *aangenomen.*

Evenzoo wordt het tweede voorstel tot ordelijker regeling van de geldelijke belangen der Maatschappij toegelicht door den algemeenen Penningmeester (Dr. MOLKENBOER)

met *algemeene* stemmen *aangenomen* [1]).

Een derde voorstel: *het kosteloos geven van een exemplaar van het Tijdschrift voor het Archief van elke Afdeeling* (zie Art. 46 der Wet) wordt door den Penningmeester verdedigd op grond der

a. belangrijkheid voor het Archief;
b. moeijelijkheid van verrekening;
c. bezwaar voor de kleinere afdeelingen;
d. geringe opoffering voor de kas;

en *met toejuiching aangenomen.*

Ten opzigte van het volgende voorstel om even als aan de *vaste* ook aan de *tijdelijke* Commissiën *vergoeding van reiskosten*

---

1) De hoofdinhoud van dit voorstel komt op den omslag van dit nummer voor.

Later zullen afdrukken zoowel van deze als van de andere wetsveranderingen aan de Afdeelingen worden toegezonden.

en briefporten te geven, doet de Penningmeester opmerken, dat zulks geheel in den geest onzer instelling is; zoodat hij dan ook reeds de vrijheid heeft genomen eene post daarvoor op de raming uit te trekken en mits dezen voor die vrijheid de goedkeuring der Vergadering vraagt.

Tiel heeft bezwaar tegen het voorstel. Zij vreest, dat het aanleiding zal geven tot het meer dan noodig benoemen van tijdelijke Commissiën, en ook van de geldmiddelen der Maatschappij te groote opoffering zal vergen.

De Voorzitter doet opmerken, dat die benoemingen uit den aard der zaak slechts zeldzaam zullen geschieden.

Dr. HOMOET kan het geopperde bezwaar niet deelen; de Commissiën mogen slechts eenmaal 's jaars zamenkomen en worden gekozen uit nabij elkander wonende leden.

Tiel verklaart zijne bezwaren hierdoor bevredigend opgelost en het voorstel wordt

met *algemeene* stemmen *aangenomen*.

Alvorens thans over te gaan gaan tot het behandelen der beginselen: *of aan den Hoofd-redacteur en aan de Medewerkers van het Tijdschrift honorarium zal worden gegeven*, stelt *Alkmaar* ter wille van de orde voor, dat, met afwijking van Art. 62, eerst het voorstel van *Delft* "over de opheffing van de afdeeling *wetenschap* van het Tijdschrift" worde behandeld.

Na eenige gedachtewisseling wordt hiertoe met *algemeene* stemmen (uitgenomen die van *Amsterdam*) besloten.

Delft licht daarop haar voorstel toe. Zij meent dat het geregtvaardigd wordt:

a. Door de weinige medewerking die het Tijdschrift ondervindt;
b. de belangrijke onkosten die het veroorzaakt;
c. het ongeregeld verschijnen der nummers:
d. de overvloedige gelegenheid om in andere tijdschriften stukken geplaatst te zien.

Dr. HOMOET voert daartegen aan:

a. dat de zucht tot medewerking in den laatsten tijd zeer is toegenomen;

b. de onkosten niet zoo groot zijn als het verlies aan leden zou wezen dat de Maatschappij door het aannemen van het voorstel zou te duchten hebben;

c. de verschijning, sedert den tijd dat *Delft* het voorstel deed, geregeld heeft plaats gehad;

d. andere tijdschriften toch nimmer „het orgaan der Maatschappij" zouden kunnen zijn en deze juist aan zoodanig orgaan, ook voor haar wetenschappelijk streven, bepaalde behoefte heeft.

Dr. RAMAER (vroeger Hoofdredacteur) geeft daarop eenige inlichtingen omtrent de geschiedenis van het Tijdschrift en een overzigt van de moeijelijkheden met welke hij te kampen had. Hij ontvouwt daarbij de redenen die aanleiding hadden gegeven tot het nog uitblijven van het Maart-nummer en het afbreken van het jongste December-nummer. Het eerste intusschen zal binnen kort gereed zijn, en (ten zij de Maatschappij verlangen mogt, het met andere stukken te vullen) een overzigt der journalistiek van de laatste jaren bevatten — het andere zal worden afgesloten door een overzigt van de litteratuur over 1850, dat thans nog onder bewerking der Commissie is.

Leiden en *Onderdendam* spreken in gelijken geest als Dr. HOMOET.

Delft vat nog eenmaal hare redenen zamen, maar erkent dat er sedert het doen van het voorstel veel veranderd is, en verklaart zich dien ten gevolge gemagtigd:

het voorstel in te trekken.

Ten opzigte van het Maart-nummer wordt thans naar aanleiding der vraag van Dr. RAMAER beslist:

dat de bepaling omtrent den inhoud van dit nummer geheel aan hem wordt overgelaten onder beleefden aandrang intusschen dat het zoo spoedig doenlijk verschijne.

Dordrecht vraagt naar de Registers op het Tijdschrift. Zij worden door de HH. RAMAER en HOMOET toegezegd.

Woerden wenscht op den omslag de uitnoodiging tot het leveren van *practische* stukken te zien uitgedrukt.

Dr. HOMOET verklaart, niets liever dan zulke stukken te begeeren, en zegt, zoodanige uitnoodiging gaarne te zullen doen.

Dr. RAMAER herinnert, dat nimmer stukken van die strekking zijn geweigerd.

Thans keert men terug tot de voorstellen omtrent het honorarium.

Dr. EVERS licht die toe uit de vroegere wetsbepaling: *dat zoodanig honorarium uit den opbrengst van het Tijdschrift zou worden gevonden.* Thans echter wordt dát *kosteloos* verstrekt en het voorstel strekt dus eeniglijk om de vroegere bedoeling der wet te handhaven.

Utrecht stelt voor, de beide voorstellen te scheiden. De Voorzitter zegt dat zulks bij de stemming zal geschieden.

Dordrecht meent dat het Redacteurschap, even als het lidmaatschap der vaste Commissiën, een post van eere moet blijven en zich door die eere moet beloond zien.

Dr. HOMOET ziet zich op 't gelukkig standpunt het beginsel te kunnen verdedigen zonder de toepassing daarvan voor zich zelven te begeeren. Hij wijst er op dat, met allen eerbied voor de werkzaamheden der vaste Commissiën, zij toch niet met die van eenen Hoofdredacteur kunnen vergeleken worden.

Reeds het corrigeren der proeven en het verbeteren van den stijl is eene zware en tijdroovende zaak. Men zal niet altijd een' redacteur kunnen vinden die zich, om der eers wille alleen, daartoe zal verledigen. Voor de toekomst van het Tijdschrift is het alzoo van het hoogste gewigt dat het beginsel worde aangenomen.

Delft vreest dat er minder goede stukken zullen komen, wanneer den schrijvers honorarium wordt gegeven. Niet allen toch zullen zoodanig honorarium begeeren en dan ook niet gaarne onder de verdenking willen liggen, dat zij het genoten hebben. Ook gelooft *Delft* dat de aangevraagde som (*f* 250.-) in elk geval te onbeduidend zou zijn.

De Hoofdbestuurder-Secretaris betuigt niet te kunnen begrijpen, welk eene *oneere* er dan toch in gelegen zou kunnen zijn, honorarium voor arbeid des geestes te ontvangen. Hij herinnert er aan hoe in *Duitschland*, *Engeland en Frankrijk* de

uitstekendste mannen op zoodanige wijze hunnen arbeid vergolden zagen en daarin eene eere vonden en tevens een maatstaf voor den invloed en de waarde van hunne pogingen. Wat nu de aangeduide som betreft, toont hij aan, dat na aftrek der ruimte welke voor de officiële stukken der Maatschappij, voor de Commissie-rapporten en wat dies meer zij, noodig is, — de overblijvende ruimte niet zoo groot zal zijn, of de daarin vervatte stukken kunnen uit die *f* 250 een voldoend honorarium vinden: te meer wanneer zulks aan de voorzigtigheid des Hoofdredacteurs en der Commissie van Redactie wordt overgelaten, en deze bij voorkeur zulke stukken het ruimst honoreren, welke door aankoop van kostbare litteratuur, of door proefnemingen, den schrijvers bepaalde geldelijke uitgaven hebben veroorzaakt.

Alkmaar stelt voor in punt 3°. in plaats van *zal worden* te lezen: *zal kunnen worden.*

De Voorzitter hierop de punten in stemming brengende, wordt met 40 tegen 15 stemmen *als beginsel* aangenomen:

Dat aan den Hoofdredacteur van het Tijdschrift eene vaste jaarlijksche toelage van wege de Maatschappij zal worden verstrekt.

En met 30 tegen 25 stemmen:

Dat aan de medewerkers tot het Tijdschrift een honorarium zal kunnen worden toegekend.

En zal te dien einde op de raming voor het jaar 1853 eene som van *f* 250 worden gebragt, om (onder nadere verantwoording aan het Hoofdbestuur) ter beschikking van den Hoofdredacteur te worden gesteld.

De Voorzitter heft thans voor dezen dag de vergadering op, en verdaagt die tot den volgenden morgen te half negen ure precies.

Tweede dag.

De Voorzitter de vergadering heropend hebbende, noodigt den Secretaris uit, de notulen der vorige zitting te lezen.

Zij worden met dankzegging goedgekeurd.

Komt ter tafel het rapport der stemopnemers:

A. Hoofdbestuur (*binnen Amsterdam*) Dr. J. P. HEIJE (52 stemmen).

Voor de Hoofdbestuurderen buiten Amsterdam geene bepaalde meerderheid verkregen zijnde, wordt na eenige gedachte-wisseling over het regt der afgevaardigden om fouten in de door hen ingeleverde naambriefjes *mondeling* te verbeteren (en het toestaan daarvan) besloten, eene nieuwe stemming te doen plaats hebben uit de *vier* leden, welke de meeste stemmen hebben verkregen, en wel uit de heeren:

J. BAART DE LA FAILLE (*Groningen*).
H. J. BROERS (*Utrecht*).
G. J. MULDER (*Utrecht*).
J. C. VAN DEN BROECKE (*Middelburg*).

Prof. BAART DE LA FAILLE, tegenwoordig zijnde, gelooft dat het beter ware zoo hij zich niet beschikbaar stelde. Hij acht het wenschelijker dat het Hoofdbestuur in wat enger' kring zamenwone.

De Hoofdbestuurder-Secretaris doet opmerken, dat, in tegenstelling van het denkbeeld omtrent de vaste Commissiën aangenomen, het Hoofdbestuur zoo veel mogelijk geheel ons land moet vertegenwoordigen. De administratieve gang der Maatschappij vereischt natuurlijk de tegenwoordigheid van al de Hoofdbestuurderen niet. De meer belangrijke zaken en wigtigere besluiten daarentegen worden niet genomen dan op de twee groote Hoofdbestuurs-vergaderingen, welke in April en September plaats hebben. Dáár kunnen ligtelijk *alle* Hoofdbestuurderen tegenwoordig zijn en dan is het ter voorkoming van eenzijdigheid wenschelijk dat het Hoofdbestuur zoo veel mogelijk alle oorden onzes lands vertegenwoordige.

B. Commissiën: met genoegzame meerderheid blijken gekozen te zijn, voor:

I.	(Statistiek)	L. J. EGELING,	(*Haarlem*)	44	stemm.
II.	(Volksziekten)	J. G. WAARDENBURG,	(*Haarlem*)	50	〃
III.	(Gen. Politie)	J. C. G. EVERS,	(*'s Hage*)	55	〃
IV.	(Geschiedenis)	A. MAAS,	(*Schiedam*)	55	〃
V.	(Redactie)	J. M. SCHRANT,	(*Amsterdam*)	55	〃
	〃	F. C. DONDERS,	(*Utrecht*)	49	〃
	〃	F. W. KRIEGER,	(*Leiden*)	48	〃

welke heeren allen, voor zoo veel zij tegenwoordig zijn, die benoemingen aannemen.

Wijders wordt voorgelezen de slotsom van de beraadslagingen der sectie-vergadering over het voorstel *Zutphen*, op den vorigen avond gehouden.

Die uitkomst is zaamgevat in de voorstellen:

a. punt 1 aan te houden, vooral ook met oogmerk om nadere opgaven te verkrijgen betrekkelijk de *ziekenfondsen.*

b. aan de punten 2 en 3 geen verder gevolg te geven.

Na een opmerking van *Zutphen* omtrent het wenschelijke, dat er op nieuw eenig bepaald verzoek te dien opzigte aan de afdeelingen worde gerigt en na de belofte der Commissie voor geneeskundige politie dat zulks harerzijds zal geschieden, worden de beide voorstellen,

met algemeene stemmen aangenomen.

Terugkeerende tot de onderwerpen ter behandeling worden thans in beraadslaging gebragt, de voorstellen *omtrent het rapport der Maatschappij over de ontwerpen van wet*, *ter verbetering der geneeskundige staatsregeling.*

Utrecht verklaart zich ten sterkste voor de noodzakelijkheid: dat genoemd rapport *enkel voor kennisgeving* worde aangenomen en *niet* op nieuw worde *bekrachtigd* of, veel minder nog, op nieuw *in behandeling worde gebragt.* De afdeeling vindt zulks onnoodig, onbillijk en gevaarlijk. *Onnoodig* als het rapport toch blijft zoo als het is; *onbillijk* wanneer men van eene afdeeling wil vergen eene meening te bekrachtigen die niet de hare is; *gevaarlijk* wanneer latere of andere rapporten niet op gelijke wijze bekrachtigd werden en daardoor minder invloed oefenden.

De Hoofdbestuurder-Secretaris toont uit de geschiedenis van het rapport aan:

a. het noodige;

1°. het rapport was eerst kort vóór de Algemeene Vergadering gereed. Met regt had men Hoofdbestuurderen eigendun-

kelijkheid kunnen verwijten, zoo zij het niet op nieuws aan het oordeel der Vergadering hadden onderworpen.

2°. het rapport zal uit den aard der zaak veel grooter zedelijken invloed bij Regering en Vertegenwoordiging oefenen, wanneer het in stede van het werk *eeniger* afdeelingen te zijn, het werk der geheele Maatschappij is geworden.

b. het billijke;

1°. het rapport *behoeft* niet aan nieuwe *beraadslaging* te worden onderworpen. Voor het doel is het genoeg dat het, *zoo als het dáár ligt*, door de Algemeene Vergadering *bekrachtigd* worde. In dat geval blijft de inhoud dezelfde en verkrijgt slechts een ander karakter.

2°. Aan geenerlei afdeeling, had zij ook eene van de meerderheid afwijkende meening, wordt door die vernieuwde bekrachtiging geweld aangedaan. Het rapport (wierde het ook alleen voor kennisgeving aangenomen) zou toch zóó als het daar ligt aan de Regering worden opgezonden. — De vernieuwde bekrachtiging brengt daarin geene verandering; integendeel het versterkt den waarborg dat ook op het gevoelen der minderheid acht geslagen worde.

c. het niet gevaarlijke;

1°. de handelwijze des Hoofdbestuurs vindt verklaring en regtvaardiging in de omstandigheden. Zijn die omstandigheden in het vervolg dezelfde, het Hoofdbestuur zal op gelijke wijze handelen. Verschillen zij, — de verschillende wijze van handelen zal al weder daarin verklaring en regtvaardiging vinden.

2°. Zulke gewigtige vraagstukken als deze zullen uit den aard der zaak zeldzaam zijn. Komen zij echter voor, dan blijft de weg open tot het beleggen eener buitengewone Algemeene Vergadering.

Utrecht dringt haar gevoelen nog nader aan. — *Amsterdam* meent dat het voldoende zal zijn in een begeleidend schrijven aan den Minister te vermelden hoe de ophanden zijnde Alge-

meene Vergadering tot dezen vorm van bekrachtiging aanleiding heeft gegeven. — *Dordrecht* wil niet zoozeer het rapport bekrachtigd, als wel, en vooral, de gelegenheid tot nieuwe gedachte-wisseling geopend zien, mits de wijze waarop die gedachte-wisseling zal geschieden, nader bepaald worde. Ook *Leiden* had gelijke lastgeving op haren afgevaardigde verstrekt. *Zuidbroek* wenscht in elk geval enkele *beginselen* behandeld te zien.

Nadat nog eenige ophelderingen en toelichtingen door den Hoofdbestuurder-Secretaris zijn gegeven, stelt hij voor in de eerste plaats punt 3 en daarna punt 2 in stemming te brengen.

Zulks geschied zijnde, wordt met 45 tegen 6 stemmen beslist;

dat er geene nieuwe gedachte-wisseling over het rapport zal geopend worden.

En met 36 tegen 15 stemmen:

dat het rapport, zóó als het daar ligt (met inbegrip van de meeningen der minderheden), wordt verklaard te zijn het gevoelen der Maatschappij.

De stemopnemers over de keuzen van Hoofdbestuurderen berigten thans, dat met groote meerderheid tot Hoofdbestuurderen buiten *Amsterdam* zijn gekozen:

H. J. BROERS (*Utrecht*).

J. BAART DE LA FAILLE (*Groningen*).

Eerstgenoemde, tegenwoordig zijnde, verklaart zich, in verband met de straks door den Hoofdbestuurder-Secretaris verstrekte inlichtingen, bereid die betrekking te aanvaarden.

Hierop schorst de Voorzitter de Vergadering voor eene korte wijle ten einde den leden gelegenheid te geven tot het bijwonen van de openbare les op het Instituut voor Doofstommen.

De Vergadering heropend zijnde wordt in behandeling gebragt het voorstel des Hoofdbestuurs „tot het benoemen eener *tijdelijke* Commissie belast met het ontwerpen van een *plan*, voor eene *algemeene plaatsbeschrijving van Nederland.*"

Prof. KRIEGER licht het voorstel toe. Hij doet het wenschelijke uitkomen, dat de bouwstoffen door de afdeelingen en door bijzondere personen, als bijdragen tot eene *algemeene* plaatsbeschrijving, te verstrekken, naar een *algemeen plan* verzameld en geordend worden. De taak der Commissie voor volksziekten is reeds zoo veel omvattend, dat het verkieslijker te achten is „tot het beramen van zoodanig plan eene tijdelijke Commissie te benoemen.

Leiden heeft eenige bedenkingen tegen het vermenigvuldigen der Commissiën in het algemeen, en tegen het splitsen der Commissie voor volksziekten in het bijzonder.

De Hoofdbestuurder-Secretaris brengt in het midden, hoe men in dezen niet uit het oog moet verliezen, dat het hier eene geheel eigenaardige werkzaamheid betreft — dat de zaak uit zijn aard tijdelijk is, maar ook speciale menschen eischt, en dat men het *plan* of *schema* eener algemeene plaatsbeschrijving niet verwarren moet met die plaatsbeschrijving zelve.

Na deze inlichtingen wordt het voorstel met *algemeene* stemmen *aangenomen* en worden de H. H. G. ACKER STRATING en L. ALI COHEN als leden dier Commissie door den Voorzitter aan de Vergadering voorgedragen en door deze *met toejuiching* daartoe benoemd. — Zij verklaren zich bereid die taak te aanvaarden.

De Commissie voor *geneeskundige Policie* verdedigt hierop (bij monde van Dr. EVERS) haar voorstel om.

> *gemagtigd te mogen worden tot het bewerken en van wege de Maatschappij uitgeven van populaire geschriften over* hygiëne.

Hij zet uit een hoe, het verkrijgen van verbeteringen in onze openbare gezondheids-regeling, voor een groot deel bevorderd kan worden, door eene krachtige *openbare meening* omtrent de noodzakelijkheid dier verbetering. Zoodanige open-

bare meening kan alleen gewekt worden door vermeerderde kennis. Daarom wordt in andere landen (*Amerika*, b. v.) hygiêne op de scholen onderwezen. Soortgelijke kennis onder ons publiek te verbreiden, is wat de Commissie door dit voorstel beoogt. Zij wil dat doen in zamenwerking met de afdeelingen, en haren arbeid, vóórdat die het licht ziet, op de eene of andere wijze aan het oordeel der afdeelingen onderwerpen. Daarom wenscht zij de magtiging der Maatschappij.

Dordrecht vraagt inlichting en vreest dat er groote onkosten met de uitvoering van dit plan zullen gepaard gaan.

Zutphen meent dat de Commissie, alvast tot het *bewerken* van zoodanige opstellen, de magtiging der Maatschappij niet behoeft.

Amsterdam gelooft dat die onkosten niet zoo groot zullen zijn als men zich voorstelt en doet opmerken, hoe de Commissie, ten einde geen geheel vergeefschen arbeid te doen, noodzakelijker wijze vooraf zich moest vergewissen of haar *denkbeeld* bij de Maatschappij bijval vond, en zulks het best kon doen (gelijk zij gedaan had) door van haar magtiging te vragen.

De Hoofdbestuurder-Secretaris stelt, in verband met het een ander, voor: de woorden

en van wege de Maatschappij uitgeven

voorloopig weg te laten en alzoo het voorstel te begrenzen tot het

bewerken van populaire geschriften over hygiêne;

met magtiging aan de Commissie, daarbij *de medewerking der afdeelingen in te roepen*, *en* later, *omtrent de wijze van uitgave en verspreiding*, *nadere voorstellen te doen.*

En wordt het alzoo met *algemeene* stemmen *aangenomen.*

Ingevolge de orde der beraadslagingen komt thans in behandeling het voorstel van *Delft*, strekkende

Om het Hoofdbestuur te magtigen, *bij de hooge Regering aan*

te dringen om, in afwachting van de toegezegde geneeskundige wetgeving, bepalingen te maken en in werking te brengen tot het voorkomen of verhinderen van ongeoorloofde uitoefening der geneeskunst.

Bij hare toelichting beklaagt *Delft* zich, dat de beweeggronden voor het voorstel niet bij de *onderw. ter beh.* zijn medegedeeld.

De Hoofdbestuurder-Secretaris en Dr. HOMOET herinneren, dat zulks in de laatste jaren bij geen der voorstellen meer geschied is en wel omdat:

1°. het onmogelijk bleek, hierin grenzen te trekken en de *onderw. ter behandel.* dan al ligt tot boekdeelen zouden uitdijen;

2°. juist de Algemeene Vergadering de plaats is, waar die beweeggronden mondelings kunnen worden medegedeeld. Indien toch de voorstellen reeds voldoende bij de *onderw. ter beh.* waren toegelicht, zoude al ligt de geheele Algemeene Vergadering overbodig worden of alvast geheel van karakter veranderen en niet meer de plaats zijn, waar de afgevaardigden, met zooveel mogelijk *onbeperkte* volmagt, door vrije en veelzijdige gedachtewisseling tot bepaalde overtuiging geraken en tot verstandelijke beslissing zamenwerken.

Tot het voorstel zelf overgaande voert *Delft* aan, dat de uitnoodiging der vorige Algemeene Vergadering, naar aanleiding van het voorstel van *'s Hertogenbosch*, gedaan, het voorstel heeft uitgelokt. De afdeeling had het betreurd dat men zich toen enkel bepaald had tot geheime geneesmiddelen en niet de kwakzalverij in het algemeen besproken had. De ongeoorloofde uitoefening der geneeskunst toch neemt met den dag toe. Het belang der ingezetenen en der geneeskundigen lijdt er gelijkelijk onder. Reeds in 1850 is eene policie-wet beloofd. Waarom niet bij de Regering daarop aangedrongen; te meer daar de geheele verbetering onzer geneeskundige wetgeving zoo zeer zamenhangt met de wetten op het hooger en deze weder met die op het lager onderwijs, dat men welligt nog langen tijd zal te wachten hebben, eer zij kunnen tot stand komen.

Het Hoofdbestuur verklaart (bij monde van Dr. EVERS) dat

het evenzeer als *Delft* van de noodzakelijkheid eener verbetering in dezen overtuigd is, maar het onraadzaam acht op *gedeeltelijke* verbetering aan te dringen. Wij moeten het *geheel* blijven willen. Het voorstel is ook te onbestemd. De Regering toch maakt geene *bepalingen* maar wel *wetten* of *besluiten*. Eene *partiele wet* nu, zou wel niet door de Regering voorgesteld of door de Vertegenwoordiging aangenomen worden. *Besluiten*, zouden in dezen bij de regterlijke magt (in wier handen toch ten slotte de beslissing ligt) weinig afdoen.

Delft erkent het onbepaalde in de uitdrukking, maar had het Hoofdbestuur willen vrijlaten. Waarom zou men dan ten minste niet kunnen aandringen op het beter handhaven der bestaande verordeningen.

Leiden gelooft dat *Delft* in dwaling verkeert omtrent de middelen die ons ten dienste staan. Niet aan de wetten — aan de geneeskundigen zelven, is het te wijten dat het misbruik zoo onvolkomen wordt te keer gegaan. Het mislukken der proceduren is meestal het gevolg van gebreken in den vorm van aanklagt en vervolging. In *Leiden* worden thans allen veroordeeld die onwettig de geneeskunde uitoefenen. De bestaande wetten zijn niet onvoldoende. Het handhaven daarvan is niet de taak der Regering maar der regtbanken en autoriteiten.

Dr. HOMOET verklaart, dat ook in *Arnhem* in den laatsten tijd veelvuldige veroordeelingen hebben plaats gehad. Maar het is in elk geval zijne overtuiging „dat het geheele geneeskundig toezigt" moet veranderd worden om het kwaad *grondig* te verhelpen. —

De Hoofdbestuurder-Secretaris zou in eene partiele wet eene erkenning van de onmagt der Regering zien om het *geheel* te verbeteren. Wij mogen zoodanige erkenning van onmagt (zoo de regering haar al zou willen geven) niet uitlokken.

Delft betwijfelt deze stelling en zou aanvankelijk met zulk eene partiele regeling al te vreden zijn.

Amsterdam houdt het er voor dat wij door op *zulk* eene partiele wet aan te dringen eenen schijn van eigenbelang op ons zouden laden. Behalve dat, zou zoodanige regeling niet zoo gemakkelijk zijn, als zij misschien sommigen schijnt. Het

rapport der staatscommissie op dit punt bewijst overvloediglijk hoe onmogelijk het bijna te achten is, hierin voorziening te treffen, zonder te diep in te grijpen in persoonlijke en handelsvrijheid.

Delft antwoordt dat het algemeen belang in dezen de regte maatstaf behoort te zijn.

De Voorzitter acht de zaak thans genoegzaam toegelicht om het voorstel in stemming te brengen. Uit die stemming blijkt dat het, met groote meerderheid (Delft en Woerden vóór)

is verworpen.

Hierna wordt, zonder nadere beraadslaging, aan de Afdeeling *Zuidbroek* magtiging verleend zich *als zoodanig* ter zake van de belasting op mannelijke dienstboden *te wenden tot de Vertegenwoordiging.*

Bij de daarop volgende gedachtewisseling *over de middelen om het oprigten van nieuwe afdeelingen te bevorderen* zegt *Woerden* te vreezen, dat hierdoor alligt bestaande afdeelingen te zeer zullen verbrokkeld worden.

Het Hoofdbestuur doet opmerken dat het vooral zulke streken op het oog heeft, waar nog in het geheel geene afdeelingen bestaan.

Onderscheidene plaatsen worden door de Afgevaardigden opgenoemd. Sommigen echter wenschten ook die plaatsen aan bestaande Afdeelingen zich te zien aansluiten.

Dordrecht vraagt of de Maatschappij zich ook niet tot onze Kolonien zou kunnen uitbreiden. Het Hoofdbestuur belooft daartoe pogingen te zullen doen.

Leiden wenscht te weten of het Hoofdbestuur ook omtrent deze zaak, in het algemeen, bepaalde voorstellen heeft.

Het Hoofdbestuur antwoordt ontkennend, en voert aan, dat het juist om inlichtingen te ontvangen, deze vraag aan de Afdeelingen gerigt heeft.

Onderscheidene middelen en voorstellen worden daarop te berde gebragt. Niet één echter verwerft den bepaalden bijval der Vergadering.

Ten slotte wordt vastgesteld, *de verdere pogingen in dezen*

aan het beleid der Afdeelingen en van het Hoofdbestuur over te laten.

Als Afdeeling tot het nazien der rekening wordt thans op voordragt van *Leiden* (dat voor het volgend jaar gewenscht heeft niet weder in aanmerking te komen) bij toejuiching benoemd

De afdeeling *Onderdendam.*

Eindelijk wordt op voordragt van *Arnhem* tot plaats voor de eerstvolgende Algemeene Vergadering gekozen (enkele stemmen wezen daartoe aan: *Haarlem*, *'s Gravenhage of Rotterdam*)

De stad *Amsterdam.*

Bij ontstentenis van de voorzittende afdeeling *Assen* vraagt thans *Delft* het woord en zegt op hartelijke wijze den Voorzitter dank voor de voortreffelijke leiding der Vergadering en het Hoofdbestuur voor de trouwe behartiging van de belangen der Maatschappij.

Onder herdenking aan de uitnemende wijze, waarop *Groningen* de leden der Algemeene Vergadering in haar midden heeft opgewacht en onder betuiging van blijdschap over den wijzen en welwillenden geest waardoor deze bijeenkomst zich op nieuw heeft gekenmerkt, sluit de Voorzitter de vierde Algemeene Vergadering.

q. t. J. P. HEIJE,
Hoofdbestuurder-Secretaris.

VI.

TOESPRAAK TOT OPENING

VAN DE

VIERDE ALGEMEENE VERGADERING

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST

TE GRONINGEN,

DOOR

Dr. J. PENN,

President.

MIJNE HEEREN!

Met het oog op zoo vele mijner medebestuurderen, die door hunne bekwaamheden met meer kracht, en door hun' naam en stand in de maatschappij met meer regt dan ik, den voorzittershamer zouden kunnen hanteren, aarzel ik bijna om het eerst het woord op te vatten, en daarmede eene taak te aanvaarden, die zoo ligt voor mijne schouders te zwaar kon worden. Ik deins er echter niet voor terug, gesterkt door het bewustzijn van hierin niet door vermetelheid gedreven te zijn, maar alleen door de zucht om, waar onze Maatschappij mijne krachten verlangt, ze niet te onttrekken, maar, zoo ver ze reiken, tot haren dienst te stellen.

Eene onvolledigheid in onze wetgeving, die wij u straks voorstellen aan te vullen, dwong mij tot de zwaarwigtige taak, om het voorzitterschap in onze Maatschappij en wel uit de handen van een' uitnemenden President over te nemen; zij dwong er mij toe, ofschoon ik al te wel doordrongen was van de

moeijelijkheden aan deze betrekking verbonden; doch juist daarom maak ik aanspraak op uwe toegevendheid, wanneer ik mogt te kort schieten.

Doch genoeg om u op te helderen, waarom *ik* optreed. Eenmaal uw Voorzitter zijnde en dus geroepen om in eene openingsrede tot u het woord te voeren, breng ik u het welkom in onze vierde Algemeene Vergadering toe.

Op nieuw vereenigd om de belangen onzer Maatschappij te overwegen, om van haren staat en haren arbeid kennis te nemen, om waar noodig dezen te bekrachtigen, om nieuwe krachten te putten en nieuwe middelen te beramen voor de toekomst, — te zamen gekomen om den eens gesloten band tusschen de kunstgenooten op nieuw en nog enger toe te halen, begroet ik u met vreugde, want uwe opkomst getuigt van uwe belangstelling in dat vereenigd streven.

Ik zelf zal hierin niet achterblijven, en het is daarom, dat ik bij deze gelegenheid u reeds dadelijk eenige denkbeelden wensch mede te deelen omtrent onze Maatschappij. Neemt ze in overweging, om ze, zoo er iets goeds in is, gelouterd door uwe kennis, der Maatschappij tot nut te doen strekken.

Ik geloof daarmede reeds dadelijk een maatschappelijk werk te beginnen. Jong toch als onze Maatschappij is, en nog niet in het bezit van die ruime ondervinding, die in alles zoo dadelijk haren weg kan afbakenen, moet het voortdurend en onverdroten onzer aller taak zijn en blijven, om hierin door onderlinge gedachtenwisseling elkander te leeren. De resultaten van onze gezamenlijke overwegingen zullen dan voor onze Maatschappij de zelfkennis zijn, die voor haar, zoo wel als voor het individu tot zelfontwikkeling noodig is.

Het is waar, onze wet in hare bijzonderheden, mijne Voorgangers in hunne openingsreden, en onze Secretaris in zijne jaarlijksche verslagen, zij allen schetsten u onze Maatschappij in haar wezen en streven, in haren werkkring, en op eene wijze, die door mij niet zal verbeterd worden, doch — hoe veel en hoe veel uitnemends reeds over onze Maatschappij is gezegd, veel blijft er nog over haar te zeggen, ja veel zelfs te herhalen overig, voordat wij er op zullen kunnen bogen, dat al hare leden doordrongen zijn van haren waren aard, en voordat

zoo vele, die nog buiten haar zijn blijven staan, haar zullen begrepen hebben, maar dan ook niet langer hunne krachten zullen blijven onthouden.

Aan het begrip onzer Maatschappij, hoe eenvoudig het op zich zelf zij, wordt maar al te dikwijls eene verwarring van denkbeelden geknoopt. Onder de leden toch zoo wel als onder de niet-leden zijn er, die bijv. het doel goedkeuren, het met ons wenschelijk achten, dat de band onder alle geneeskundigen des vaderlands naauwer worde toegehaald, dat de belangen der kunst en der wetenschap worden bevorderd, maar die zeggen: wel nu! wij zullen zien wat die Maatschappij daarin zal uitrigten, en wel op een toon die bewijst, dat zij er niet aan gelooven, dat ze iets wezenlijks tot stand zal brengen.

Die leden zouden zoo niet kunnen spreken, wanneer zij het eenvoudige begrip van eene Maatschappij aankleefden, want dàn zouden ze moeten inzien, dat in hunne eigene woorden hunne veroordeeling lag opgesloten. Zeker toch, 't is onbetwistbaar waar, dat wanneer alle leden zich bepalen tot dat zien, de resultaten eener Maatschappij van zulke toeschouwers = 0 zullen zijn.

Het begrip van Maatschappij vloeit uit de natuurlijke orde van zaken van zelf voort. Overal, waar de op zich zelve staande krachten ontoereikend zijn, ziet men hare vereeniging.

De natuurlijke grond van elke Maatschappij is de ongenoegzaamheid van de individuële krachten; doch deze ongenoegzaamheid wordt dan ook niet aangevuld door een denkbeeld, niet door het doode woord vereeniging, maar door de daad; en nog kunnen dan die krachten niet goed werkzaam zijn, dan wanneer zij geordend, in hare aanwending op één doel gerigt, en in hare rigting niet met elkander strijdig worden. Hiertoe strekt dan de organisatie der vereeniging.

Nemen wij dit eenvoudige begrip van georganiseerde vereeniging voor Maatschappij in het algemeen aan, dan wordt het doel en de werkkring van de onze van zelf bepaald. Aanvulling van hetgeen in het doel der geneeskundigen met hunne op zich zelve staande krachten onvervuld blijft.

In dit begrip onzer Maatschappij ligt een beginsel van beperking; doch juist daarop moet ik in de eerste plaats aan-

dringen en wenschen, dat wij van dat beginsel goed doordrongen zijn, — niet om daarmede den arbeid te bekorten, maar integendeel om de krachten, tot zijne uitbreiding noodig, niet te doen verloren gaan.

Als een dor en onvruchtbaar beginsel is het erkend, om hetgeen binnen den werkkring en het bereik van het individu ligt, door eene maatschappij te doen opvatten, omdat de grootste krachten daarmede verloren gaan. De krachten der individuën toch, die in het doel, dat zij zich zelven voorstellen, een drijfveer vinden, die door den geest welke hen bezielt en door den strijd tegen hinderpalen voortdurend worden aangewakkerd en ontwikkeld, en aldus meer en meer resultaten geven, — die krachten verminderen en gaan verloren, wanneer die prikkels verdwijnen. Ontkennen wij het vooral niet, dat overal de resultaten der op zich zelve werkende krachten verreweg het grootst zijn, en laten wij het niet wagen die resultaten te verliezen door eene organisatie.

Tot hetgeen het doel van den geneeskundige als zoodanig, zijn moet: beoefening der kunst en der wetenschap, behartiging der belangen van die kunst en dus van de kunstgenooten, wijden wij daaraan in de eerste plaats individueel onze krachten. De grootste resultaten zullen hiervan het gevolg zijn en blijven, en dit niet alleen, maar wij zullen dan tevens zien en ondervinden, waarin wij op ons zelven staande te kort schieten. De krachten zullen dan ook voor den werkkring der vereeniging niet ontbreken. Integendeel, eerst dan zullen ze bestaan en voortdurend toenemen.

Wie toch is het die zijne krachten aan eene maatschappij wijdt? Hij die de ongenoegzaamheid van zijne eigene krachten goed begrepen heeft door eigene ondervinding, die ze heeft gevoeld, en de medehulp van anderen in zijn eigen werk heeft noodig gehad; hij is doordrongen van het nut en van het gewigt van zijne medehulp in het werk van anderen, en hij erkent zijne verpligtingen in eene maatschappij, die zich voorstelt aan die ongenoegzaamheid te gemoet te komen. Raadplegen wij nu ook de ondervinding, wie het meest gedaan hebben in maatschappijen, dan zal het ons blijken, dat zij het waren, die ook buiten haar het meest gearbeid hebben.

In het belang der onze dring ik dus zoo bijzonder op het beginsel van hare beperking aan, doch niet alleen omdat van de ontwikkeling der individuële krachten de kracht der Maatschappij afhangt, maar ook vooral omdat haar werkkring er door bepaald wordt, wij leden onze verpligtingen te haren opzigte er uit kunnen afleiden, en de organisatie onzer Maatschappij er hare grondslagen in vindt.

Welligt verwijst men mij naar onze wet, die ons zegt wat onze Maatschappij wil, en langs welken weg zij zich heeft voorgesteld hare taak te volbrengen.

Het is verre van mij dat ik het vele goede en voortreffelijke in die wet ontkennen wil; geene verbeteringen heb ik zelfs op haar voor te stellen, want ook naar mijn inzien is het doel goed omschreven en de werkkring juist aangeduid. Maar uit den aard der zaak geeft die wet de organisatie onzer Maatschappij slechts in algemeene trekken aan, en stelt zij slechts de algemeene beginselen vast, die door ons leden moeten worden opgevat, en in de bijzonderheden ontwikkeld, worden toegepast; zonder dat is en blijft die wet slechts eene doode letter!

„Neemt het op in uw hoofd en in uw hart, het wetboek onzer instelling, riep onze Voorzitter ons toe, toen hij de eerste vergadering onzer Maatschappij opende, opdat hetgeen daar geschreven staat met u één worde in gedachte en daad." Wij verlangen nog niet anders dan die overweging en behartiging van hetgeen in onze wet geschreven staat. De ondervinding heeft ons echter geleerd, dat zij voor te velen en in menig punt de doode letter gebleven is, en aan de beginselen, die in haar zijn aangeduid, nog niet overal leven en ontwikkeling gegeven is. — Zien wij slechts op dat alles wat nog voor onze rekening is blijven leggen, op zoo veel dat slechts even aangeroerd, doch niet afgewerkt is.

Waaraan is dit toe te schrijven aan onwil of aan laauwheid? Neen, al konden velen hiervan beschuldigd worden, nog veel meer zijn er, van wie wij met vaste overtuiging kunnen beweren, dat zij tijd en arbeid veil hebben; maar het ligt daaraan dat onze Maatschappij nog niet zoo georganiseerd is, dat ieder onzer zijn' werkkring en zijne verpligtingen volledig begrijpt. Onze Maatschappij is nog jong, en wij hebben het nog

niet genoeg geleerd om regt maatschappelijk in haar te arbeiden.

Om dit te leeren wisselen wij onderling onze gedachten er over, en leeren wij het zoo elkander. Zoodra wij het kennen, zullen wij het doen, en wanneer velen het doen, zullen wij zien hoe uitnemend de resutaten zijn.

Met het eenvoudige begrip van onze Maatschappij, met de kennis van haren waren aard zal het ons niet moeijelijk vallen om het te leeren.

Ik wil hier niet gaan omschrijven, welk dat doel der geneeskundigen zijn moet. Het moet worden afgeleid uit een juist begrip van onze wetenschap en kunst in betrekking tot de geheele Maatschappij. Die omschrijving — zoo noodig elders — zij zou echter in eene vergadering van mannen, die voor het meerendeel langer dan ik in het gebeid van die wetenschap en kunst geleefd hebben, mijnerzijds ongepast kunnen genoemd worden. Ik erken het ook gaarne, ik zou die omschrijving niet volledig kunnen geven.

Het is echter ook niet noodig, want van hetgeen in de uitoefening der kunst, en in de beoefening der wetenschap onvervuld is gebleven is u in onze wet zóó veel geschetst, dat daar reeds een grootsche werkkring voor onze Maatschappij geopend is.

Wie dien werkkring onzer Maatschappij nader wil leeren kennen, verwijs ik naar de handelingen onzer vergaderingen en naar de plannen van het werk der Commissiën. Men zal daaruit kunnen zien, dat onze Maatschappij niet gefaald heeft in hetgeen zij wil, dat zij binnen den kring, van hetgeen maatschappelijk streven zijn moet, gebleven is; en men zal tevens er uit zien, dat het werk nu reeds opgestapeld ligt, en dat het bij het gestelde beginsel van beperking niet behoeft te ontbreken.

Veeleer behooren wij met een grooter ijver te zoeken hoe wij dat alles volbrengen zullen. Welnu! Ook onze verpligtingen jegens de Maatschappij vloeijen uit haar juist begrip van zelve voort.

Het is niet veel wat van ieder lid verlangd wordt. Slechts van den overvloed van onze krachten wordt eenige opoffering

gevorderd. Met het juiste begrip van Maatschappij laat deze elken geneeskundige de volle vrijheid over het aanwenden van de zijne in zijn' individuëlen werkkring; zij vordert alleen de toewijding van *eenige* krachten, die hij in dien individuëlen werkkring missen kan, en zij vordert die toewijding van velen, van de meesten slechts voor een gering deel, voor zoo ver als noodig is tot het bereiken van de voorgestelde doeleinden.

Tijd, moeite vordert zij niet eens van *allen*. Er zijn er zoo velen, dat hij wiens arbeid buiten haar reeds groot is, en voor wien nog meer werk te bezwarend is, gerust zich mag onttrekken aan allen maatschappelijken arbeid. Zijn individuële arbeid zal door de Maatschappij erkend worden, als ware hij voor haar verrigt. De velen, die overblijven, kunnen zonder te groote bezwaren alles af, maar op hen vooral rusten dan ook de verpligtingen; wij zien echter dat er onder deze vele in gebreke blijven, niet uit onwil, maar omdat wij nog niet genoeg in het maatschappelijk werken te huis zijn. Wie het eenmaal zal hebben leeren waarderen, kan om der vruchten wille niet achterblijven.

U mijne denkbeelden daarover mede te deelen in alle rigtingen van den werkkring der Maatschappij, zou al te uitvoerig worden; voor al de rigtingen bestaat echter ook niet de dringende behoefte aan gedachtenwisseling.

In ons kunstgenootschappelijk streven, dat strekken zal om elkander in het moeijelijke van onzen werkkring te steunen, en om onzen stand in de Maatschappij te doen eerbiedigen voor hetgeen hij is, — gedeeltelijk is de verwezenlijking daarvan bereikt, maar voor hetgeen er aan ontbreekt, zullen redeneringen ons niet veel verder brengen, Het is eene zaak meer nog van het hart dan van het verstand, en waarvan het wel gelukken het meest afhangt van onze moraliteit. Slechts opwekking van de goeden onderling, om ook de vormen niet te verzuimen, waaronder die band der kunstgenooten mogelijk is gemaakt, kan hier eenigzins nuttig zijn.

Meer is het in de wijze, waarop wij ons wetenschappelijk streven zullen inrigten, in de organisatie van den wetenschappelijken arbeid onzer Maatschappij, dat wij elkander leeren

kunnen, en wat wij ter onderlinge overeenstemming bespreken moeten, om tot de gewenschte resultaten te geraken.

Even als het bijna in elke industrie gelukt is, door het regelen en de verdeeling van het werk onder de arbeiders, haar tot eene vroeger ongekende, ja niet gedachte hoogte op te voeren, even als daar alléén door de orde, waarnaar ieder werkt, zulke ontzaggelijke resultaten zijn verkregen, even zoo zijn het de verdeeling van den arbeid en de orde, die het wetenschappelijk werken in onze Maatschappij gewrochten kan doen voortbrengen, welke wij nu nog ter naauwernood durven denken.

Tot elk maatschappelijk werk, dat slechts door de vereeniging van krachten tot stand kan komen, zijn leiders van het werk en eenvoudige werklieden noodig. Voor een maatschappelijk werk zijn de leiders wat voor den bouw van een huis de architecten zijn, en zijn de eenvoudige werklieden, de metselaar, de timmerman, de schilder en de smid.

De architect neemt het denkbeeld, wat men verwezenlijkt wil zien, op, bewerkt het, maakt er een plan van, teekent het, berekent den arbeid en de kosten, zoekt voor elk deel van het werk geschikte personen, begint met palen en heijers te zoeken, waar grondslagen noodig zijn, roept dan eerst zijne metselaars om de muren op te trekken, zijne timmerlieden om het hout te bewerken, zijne schilders om er kleur aan te geven.

Geen hut zoo klein, geen paleis zoo groot, of het heeft slechts door orde en regeling van het werk zijn bestaan kunnen vinden.

Zoo is het met elk maatschappelijk werk. Het moet zijn leider hebben, die het organiseert, er het plan van maakt en den arbeid berekent en leidt, maar het kan ook zijne arbeiders niet missen, die naar het plan werken willen, of het gebouw komt niet tot stand.

Als leden onzer Maatschappij kunnen wij onze verpligtingen hieruit leeren kennen, zoo wel wanneer wij op onze beurt leiders van een werk zijn, als wanneer wij als arbeiders geeischt worden.

Menig werk door onze Maatschappij aanvaard is nog te weinig gevorderd, omdat wij die verpligtingen niet genoeg vervuld

hebben. Herinneren wij ons slechts de voorgenomene taak onzer Commissiën ten opzigte van de geneeskundige statistiek van Nederland, de geneeskundige plaatsbeschrijving, de kennis der volksziekten, de openbare gezondheidsregeling, de geschiedenis der geneeskunde, herinneren wij ons verder een voorstel van de Afdeeling Zutphen, om de geneeskundige armenverzorging in Nederland te leeren kennen.

In enkele dier zaken is het gebleven bij het denkbeeld, in andere is het gevorderd tot een plan, maar slechts in weinige is het gelukt om met het daarstellen van de gebouwen zelve een begin te maken, en hier dan nog zijn de werklieden zóó gebrekkig georganiseerd, dat er wel door eenigen wat steen, door anderen hout wordt aangebragt, maar ongenoegzaam om er de noodige muren meê te kunnen optrekken, veel minder om den vorm aan het huis te kunnen geven, ja zelfs om er maar eene enkele kamer bewoonbaar in te maken.

Voor een deel is het aan de bouwmeesters, voor een deel aan de werklieden te wijten. Gaan wij in enkele voorbeëlden na, waar het eene, waar het andere gebrek wordt aangetroffen, ten einde de middelen te vinden om er in te voorzien. De geneeskundige plaatsbeschrijving in ons land staat in onze wet geschreven; het is echter bij het denkbeeld gebleven. Hier worden zelfs de architecten nog gemist, niet omdat zij, aan wie het als taak was opgedragen, hun pligt hebben miskend, maar omdat zij met de leiding van andere werken door onze Maatschappij belast waren, waaraan zij in de eerste plaats hunne krachten hebben toegewijd.

Bij onze Commissiën voor geneeskundige statistiek en geneeskundige politie is het gevorderd tot een plan van het werk, bij die voor geschiedenis en eene andere voor volksziekten is het werk gevorderd tot het optrekken van enkele gebouwen, maar kost het zoo veel moeite om hier de timmerlieden en daar de metselaars te vinden, dat het met die gebouwen niet hard vordert, en dat het voornamelijk alleen aan den ijver der architecten, die er niet tegen opzien om, waar noodig, zelve den hamer en het truweel in de hand te nemen, te danken is, dat er toch getimmerd en gemetseld wordt en gebouwen verrijzen.

Het is echter zeer noodig dat aan dezen hunne taak gemak-

kelijker worde gemaakt, en over het geheel meer arbeid van alle zijden worde uitgelokt en ten einde gebragt.

Waar het bij het denkbeeld gebleven is, zoo als de geneeskundige plaatsbeschrijving, moeten de leiders van het werk worden aangesteld. Het bestuur onderwerpt hiertoe straks een voorstel aan uw oordeel.

Waar zij reeds bestaan voor de ontworpene werken, en zelfs reeds algemeene plannen zijn vastgesteld voor het geheele gebouw, daar worde het de taak der architecten om teekeningen te maken, waarnaar elk deel zal moeten worden ingerigt en de bestekken en berekeningen te leveren, zoodat men het gebouw in zijn geheel niet alleen zal kunnen overzien, maar ook in zijne deelen leeren kennen, en het zelfs, waar noodig, in de bijzonderheden blijkt, waar en hoe veel metsel- en timmerwerk er zal moeten verrigt worden, en des noods de aanduiding gegeven wordt van de soort en het getal van steenen, die voor het gebouw zullen noodig zijn. Zonder dat kunnen dikwijls de arbeiders niet weten wat en hoe zij werken zullen, en zou het gebouw alligt scheef en onregelmatig, onbehagelijk in den vorm, misschien in 't geheel niet bestaanbaar worden.

Aan het gemis van zulk eene volledige organisatie van den arbeid is het, geloof ik, voornamelijk toe te schrijven, dat verschillende in onze Maatschappij aanvaarde werken te weinig naar onze wenschen vorderen.

Welligt antwoordt men mij, dat deze vergelijking in onze Maatschappij mank gaat. Architecten toch en metselaren zijn daar gelijk; het zijn alle personen, aan wier verstand en eigen oordeel veel moet en kan worden overgelaten. Ik zal mij met de eerste stelling gereedelijk vereenigen; de laatste echter kan ik slechts onder zekere voorwaarden toegeven.

Ook ik verlang zeker niet, dat wij als eenvoudige arbeiders bij het werk ons oordeel en onze inzigten zullen onderdrukken. Integendeel; ik verlang vooral dat de opmerkingen van den verstandigen praktischen werkman voortdurend aan den architect worden medegedeeld, opdat zij tot bevordering van het werk worden aangewend, en ten leiddraad voor de overige arbeiders strekken. Zoo zelfs kan eerst het werk goed tot stand komen; ik eisch het daarom veeleer als de vervulling

van een' maatschappelijken pligt van ons arbeiders. Slechts dit niet, zij moeten het werk naar eigene inzigten niet inrigten, wanneer het daarmede geen deel van het geheele gebouw kan uitmaken; dan liever offeren zij hnnne inzigten op, zonder daarom het werk te staken. Voldoen zij aan deze verpligtingen niet, dan zijn weer de leiders van het werk op hunne beurt niet in staat hunne taak te volbrengen en het werk te voleindigen.

Ziet daar eenige vlugtige denkbeelden over het maatschappelijk leven en werken. Geven ze u, leden onzer Maatschappij, die werken wilt en werken kunt, aanleiding tot overweging over hetzelfde onderwerp, dan is het doel bereikt, wat ik mij voorstelde; want dit zal bevorderlijk kunnen zijn aan den arbeid, vooral aan dien van wetenschappelijken aard, die door onze Maatschappij kan worden verrigt.

Vooral deze arbeid is het toch, die aan onze Maatschappij kracht geven kan; innerlijke kracht, omdat het wetenschappelijk streven aan de leden, allen mannen van wetenschappelijke opvoeding, de gereedste aanleiding tevens tot maatschappelijk verkeer zal geven; kracht naar buiten, omdat die arbeid de algemeene belangen zal bevorderen, en alzoo aan onze Regering en aan zoo velen, die onze wetenschap en kunst nog niet op hare juiste waarde schatten, eene betere eerbiediging van hare belangen zal weten in te boezemen.

Ik wilde hiermede eindigen; er blijft mij echter nog een pligt te vervullen over.

De gestrenge, doch in beginsel goede wet heeft ons dit jaar mannen uit het Hoofdbestuur doen verliezen, die zeer ongaarne er uit gemist worden; ik moet er twee in 't bijzonder noemen, den stichter onzer Maatschappij RAMAER en haren Voorzitter SCHNEEVOOGT, die in de eerste en moeijelijkste jaren met zoo veel kracht en beleid, en zoozeer naar den wensch van allen zijne zwaarwigtige taak volbragt heeft.

Aan beiden komt onze innigste dank voor hun streven en hunnen arbeid toe, waaraan onze Maatschappij haar ontstaan en voor zoo groot deel, hetgeen zij tot nu toe geworden is, te danken heeft.

Ik bied hun dien dank in naam der Maatschappij aan. Wij

erkennen uwe verdiensten en schatten ze hoog; wij gunnen u ook eenige rust na uwen arbeid, doch slechts om nieuwe krachten te verzamelen, wier aanwending wij van u blijven verlangen, omdat wij ze voor onze Maatschappij noodig hebben, en verwachten, omdat wij in u vertrouwen stellen.

Wij zullen intusschen toonen, hoe zeer wij uw streven erkennen, door de voortzetting van uwen arbeid, dien wij thans met moed gaan opvatten, en waartoe ik deze vierde Algemeene Vergadering open.

VII.

VERSLAG

VAN DEN

TOESTAND DER MAATSCHAPPIJ

MITSGADERS VAN DE

WERKZAAMHEDEN DER AFDEELINGEN

IN HET JAAR 1851,

VOORGEDRAGEN IN DE

VIERDE ALGEMEENE VERGADERING

DOOR

DEN HOOFDBESTUURDER-SECRETARIS

Dr. J. P. HEIJE.

Jaarlijks keert de oogsttijd weêr en overziet de landman in gespannen verwachting de rijpende velden, die de vruchten zijns arbeids als een kroon op het voorhoofd dragen. Voor hen die, tot tijdverdrijf slechts of uitspanning, daar buiten ronddolen, zal er welligt niets dan eenzelvigheid liggen in die eentoonige halmen, die allen, en altijd op gelijke of alvast weinig verscheidene wijze, kiemen en opwassen, afgemaaid en in de schuur geborgen worden. Voor hem echter die weet, wat zorg en trouw, wat ijver en inspanning, wat blijdschap en kommer verbonden zijn aan elk' dier halmen, ja aan elken zaadkorrel dien ze bevatten, voor hem verkrijgt dat alles eene andere, eene hoogere beteekenis; — ook het schijnbaar geringste en onbeduidendste heeft voor hem waarde en gewigt, en doet hem treuren of juichen om het verledene; vreezen of hopen voor de toekomst.

Zoo staan ook wij, M. H. en V., zoo staan ook wij weder aan het veld onzes oogstes. Kan ik uwen blik dáár niets of

slechts weinig anders aanbieden dan in de vorige jaren, toch — ik weet het! — zal uw oog het belangstellend gadeslaan en met spanning onderzoeken, of de halmen ditmaal krachtiger opgegroeid en rijker gevuld, dan wel of ze spichtiger en schraler zijn; — of ze overvloed van gezond en voedzaam koren zullen opleveren ten bate der akkerlieden en ten bate des volks, dan wel verdorven graan, door roest en worm verteerd en verderf brengende wie er zich meê voeden wil.

Niet om mijnentwille dus, om uwentwille, om de wille onzer Maatschappij, om de wille der zegenvolle taak waartoe wij ons vereenigd hebben, roep ik uwe aandacht in voor de geschiedenis van dit afgeloopen jaar. Wat elke geschiedenis behoort te zijn, zij ook deze: een spiegel en een baken! — Gij eischt van ons, dat wij u den eersten zonder sluijer voor oogen stellen, dat wij u op de tweede met ernstig aanhouden wijzen.... Wij zullen aan dien eisch uwer waarheidsliefde met naauwgezette rondborstigheid trachten te voldoen.

Onze Maatschappij neemt steeds toe in uitwendigen bloei. Zij besloot den vorigen jaarkring met 32 Afdeelingen, 918 gewone en 6 buitengewone leden, thans omvat zij, met uitzondering van enkele na het afdrukken van de naamlijst ontstane wijzigingen, 35 Afdeelingen, 961 gewone en 8 buitengewone leden. Éene Afdeeling (*Breda*) heeft zich, om ons onbekend geblevene redenen, ontbonden. Vier nieuwe Afdeelingen, *Assen* (15), *Wester-kwartier* (12 en 1 buitengew.), *West-Friesland* (17) en *Zwolle* (11) hebben zich onzer aangesloten. Achttien Afdeelingen hebben eene kleine vermindering van leden ondergaan, zeven een' kleinen, drie een' belangrijken aanwas verkregen. Onder de laatste noemen wij bepaaldelijk *Rotterdam*, dat zich krachtig heeft opgeheven uit den staat van kwijning, waarin het ten vorigen jare verkeerde, en *Zeeland*, dat met rustigen maar vasten tred in alle opzigten vooruitgaat. Aan twee Afdeelingen hebben wij (in overeenstemming met art. 5 der wet) toegestaan, met minder dan *tien* leden in stand te blijven (*Heusden en Altena* en *Noord-Veluwe*), terwijl ge de verhouding der overige vindt opgeteekend in de *Naamlijst* (in beknopteren vorm) u onlangs toegezonden. —

Allen, die ge ten vorigen jare hebt uitgenoodigd om der Maatschappij als Hoofdbestuurderen of Commissie-leden te dienen, hebben zich daartoe gereedelijk bereid verklaard. De wijze waarop de werkzaamheden onderling zijn verdeeld en de volgorde der aftreding vindt ge in het Maart-nummer van het Tijdschrift voor 1852. — Alleen heeft de Hoofdredacteur van dat Tijdschrift, Dr. J. N. RAMAER, "wegens toenemende ambts- en andere bezigheden" binnenstijds gewenscht van zijne betrekking ontslagen te worden. Wij hebben geene vrijheid gevonden aan dien wensch weerstand te bieden. Naar aanleiding van art. 49 der wet hebben wij alzoo, met hartelijke dankbetuiging voor de vele diensten door hem aan de Maatschappij bewezen, onder aanbeveling harer verdere belangen, het gevraagd ontslag voorloopig verleend. Feitelijk zal zulks door u bij eene straks uit te brengen nieuwe keuze geschieden. Ge zult daarin te meer vrijheid hebben, wijl de Commissie het onnoodig heeft geacht, dat haar getal (zie art. 49) binnenstijds werd aangevuld en de betrekking van Hoofdredacteur tijdelijk heeft opgedragen aan Dr. J. J. HOMOET, die zich met zijne gewone welwillendheid en zijnen ijver voor de zaak der Maatschappij, daartoe verledigd heeft. —

Naauwlijks had het zoo lang en zoo ongeduldig verwachte Algemeen Rapport der Staats-Commissie van 1848 het licht gezien of wij hebben ons gehaast de Afdeelingen uit te noodigen, hare denkbeelden daarover aan ons mede te deelen, ten einde ons, gelijk wij omtrent het Advies hadden gedaan, in staat te stellen, uit die onderscheidene stukken een Eindrapport als het gevoelen der Maatschappij op te maken en bij de Regering en Vertegenwoordiging in te zenden.

Negentien Afdeelingen hebben aan dat verzoek voldaan. Van nog ééne (*Rotterdam*) weten wij, dat het zaamgevatte oordeel der leden, buiten de schuld der Afdeeling, niet tot ons is gekomen. Twee Afdeelingen *Zeeland* en *Nijmegen* hebben gewenscht in dezen geen oordeel uit te brengen; de eerste intusschen heeft, als den arbeid eener individuële commissie uit de leden, ons eenige bouwstoffen tot het verslag doen geworden. De vier jongst toegetredene Afdeelingen waren welligt nog te kort zaamgesteld om zóó veel omvattenden arbeid

van haar te durven eischen. — Er resten alzoo (de Algemeene Afdeeling kan wel niet ter sprake komen) *acht* Afdeelingen, die bepaaldelijk in gebreke zijn gebleven. Wij vermelden de namen en het cijfer der leden: *Alblasserwaard* (14), *Deventer* (13 en 1 buitengew.), *'s Hertogenbosch* (28), *Meppel* (17), *Tilburg* (10), *Veghel* (5), *Zutphen* (49 en 1 buitengew.).

Oorspronkelijk hadden wij den uitersten tijd tot inzending dier Afdeelings-rapporten bepaald tegen het einde der maand Januarij. Intusschen was het voorstel der Afdeeling *Dordrecht* (zie Tijdschr. Febr. 1852), waarbij eene andere wijze van bearbeiding omtrent dat Eindrapport werd voorgeslagen, bij Hoofdbestuurderen ingekomen en na eenige gedachtenwisseling met *Dordrecht* (in overeenstemming met art. 32 der wet) ter uwer kennisse gebragt. Hangende uwe beraadslagingen meenden wij alzoo, den tijd tot het inleveren van rapporten nog te moeten open laten, en eerst nadat de Maatschappij bij meerderheid van stemmen omtrent de voorstellen der *Dordrechtsche* Afdeeling ontkennend had beslist, hebben wij tegen het einde van April den termijn van inzending gesloten.

De vrucht van dien arbeid der Maatschappij ligt thans vóór u in het Rapport, dat in de onderwerpen ter behandeling is opgenomen. De geest die daaruit spreekt is de uwe; ons behoort enkel de vorm waarin die geest zich uitdrukt. Wij vleijen ons, dat ze beiden in goede overeenstemming zijn. Wij vleijen ons, dat wij gelijkelijk regt hebben gedaan aan de zedelijke kracht, die onze Maatschappij moet uitoefenen door hare *éénheid*, als aan de verstandelijke kracht die zij omvat in hare *veelzijdigheid*. Wij verstouten ons te gelooven, dat wij de vrijheid der bijzondere meening door niets beperkt hebben, dan door de noodwendigheid om zich, als deel van een organisme, te buigen onder de wet van het gehèel, zonder daarin onder te gaan. Wij zijn er krachtig van overtuigd, dat onze Maatschappij in dezen niet enkel aan vereenigingen als de onze, maar aan de Menschen-maatschappij in het algemeen, in een schitterend voorbeeld zal toonen, dat maatschap, voor een deel, de zelfstandigheid niet uitsluit, maar ook tevens, voor een ander deel, de zelfverloochening tot noodzakelijke voorwaarde heeft.

Aan u die hier onze Maatschappij niet als eene reeks, maar

als een bundel van Afdeelingen, niet als deelen van een geheel, maar als een georganiseerd ligchaam vertegenwoordigt, aan u is thans de grootsche taak verbleven al de levensgeest en al de levenskracht, die in u huisvest, in dat Rapport over te gieten. U is het gegeven dien arbeid der Afdeelingen, met eerbiediging van het gevoelen der minderheid, als met een enkel woord te verheffen tot den uitspraak niet der *meerderheid*, maar tot den uitspraak der *geheele* Maatschappij en alle afzonderlijke cijfers (ook zij die nog niet medegeteld hadden kunnen worden) als in ééne som zaam te smelten.

Och! doet dat! doet het, in het belang der zaak en in het belang der Maatschappij. Doet het om krachtig naar buiten te worden, om krachtig van binnen te blijven. Doet het, om te toonen dat het u in de eerste plaats ernst is om het woord door de daad te vervangen. Doet het, opdat de regering niet langer beweren kunne, dat het onmogelijk is, het gevoelen der deskundigen in dezen, tot eene genoegzaam overwegende meerderheid te vereenigen. Doet het om te toonen hoe onmogelijk gij het acht, dat de ergerlijke verwaarloozing onzer Geneeskundige Staatsregeling langer voortdure. Doet het om de levendige en levenwekkende overtuiging te bevestigen dat, waar het de hoogere belangen der wetenschap en des volks geldt, vereeniging en maatschap, voor u niet eene *leuze* maar eene *behoefte* is.

Dan zal het gevoelen der Maatschappij een gewigt in de schaal leggen, beantwoordende aan hare roeping en aan hare waardigheid. Dan zal uwe stem gehoord en verhoord *moeten* worden. Dan zal het Vaderland hierin vooral ook aan u eene betere toekomst dank wijten en uwe vereeniging zegenen. —

Een niet onbelangrijk bestanddeel van de geschiedenis onzer Maatschappij is de geschiedenis van het Tijdschrift. Veel is er zaâmgeloopen om ook in de laatste helft van het vorige jaar het geregeld verschijnen moeijelijk te maken. Zullen wij u alles wat daarop betrekking heeft in bijzonderheden mededeelen? Wij betwijfelen het wenschelijke daarvan en achten ons bovendien *als Hoofdbestuurderen* daartoe minder geroepen. De zelfstandigheid toch der Commissiën, bij de wet gewaarborgd, komt ons voor tot op zekere hoogte voor haar een levensbe-

ginsel te zijn en wij meenen dus (zoo zij dit noodzakelijk acht en zoo gij het begeert) de verantwoording ten dezen opzigte aan de Commissie zelve te moeten overlaten. Wij gelooven intusschen, dat het voldoende zal zijn op de uitkomsten van het jongst verloopen halfjaar te wijzen om, met vertrouwen, eene meer geregelde verschijning te verwachten, maar wij meenen tevens en als op nieuw u te moeten herinneren, dat de mogelijkheid om het Tijdschrift in alle opzigten aan zijne bestemming te doen beantwoorden, van u zelven zal afhangen. De som uwer ervaringen en van uw onderzoek moet daarin worden nedergelegd. Het wetenschappelijk belangrijke, wat in de Afdeelingen behandeld wordt, moet in korte kernachtige zamenvatting ter kennisse der Redactie worden gebragt, of zij er bouwstof voor het Tijdschrift in vinden mogt. Levendige gedachtenwisseling tusschen Commissiën en Afdeelingen moet door het Tijdschrift voorbereid en aangevuurd, en hare uitkomsten moeten daarin, als in eene voorraadschuur worden zaâmgebragt. Dat Tijdschrift (men houde het in het oog, zoowel wat betreft de waardering der moeijelijkheden aan de redactie verbonden als de waardering der noodzakelijkheid om die redactie te ondersteunen) dat Tijdschrift is niet het orgaan van eenig bijzonder persoon, is niet het orgaan der Commissie van Redactie, maar is of behoort te zijn het orgaan der Maatschappij; en om dat waardiglijk te kunnen worden, moet elk lid der Maatschappij, die zulks, zij 't veel of weinig, vermag, het zijne daartoe bijdragen. Is dit niet het geval — en dat was het tot nog toe slechts bij uitzondering — dan heeft de Maatschappij niet alleen geen regt om zich te beklagen over de leemten in de uitgave of den inhoud van het Tijdschrift, maar maakt zij ook de taak der Commissie tot eene even verdrietelijke als onvruchtbare worsteling, waarbij de eere en het belang onzer vereeniging gelijkelijk gevaar loopen.

Daarom zij ieder gebeden het zijne te doen. Den leden zij het een lust, al te geven wat zij kunnen, maar het niet euvel te duiden als de Commissie het ingezondene òf niet, òf niet zóó als het daar ligt, voor *ons* Tijdschrift bruikbaar acht. Der Commissie zij het ten pligt, bij de beoordeeling der stukken zich niet op een persoonlijk, maar op het standpunt der Maat-

schappij te plaatsen en van dat standpunt, in verband met de eigenaaardige behoeften dier Maatschappij, de waarde der geleverde bijdragen te schatten.

Dan zal het Tijdschrift voor ons een levenskern worden en blijven; en, gelukkiger dan de physiologen, zullen wij den zetel der ziel ontdekt hebben.... van onze Maatschappij.

Wat te dezen opzigte in het vermogen van Hoofdbestuurderen lag, is door ons verrigt. In de eerste plaats hebben wij eenen anderen uitgever gekozen. Niet dat wij ons over den vorige te beklagen hadden! Het zij verre! Maar toch was er een dubbele, voor ons afdoende, reden tot verandering. Zij was gelegen eensdeels in eene niet onbelangrijke vermindering der onkosten van uitgave, maar anderdeels en vooral in het belangrijk voordeel, dat die uitgave geschieden kon ter plaatse waar een der leden van de Commissie ter Redactie en wel de ijvervolle Secretaris (thans Hoofdredacteur) gevestigd was. Een voordeel wat te zeer in het oog springt, dan dat wij het hier in het breede behoeven uit te meten.

Behalve dit zijn wij met de Commissie in overleg getreden over de beste middelen om het Tijdschrift geregelder het licht te doen zien, en hebben wij voor uitbreiding van den inhoud en voor platen en tabellen, des noodig, voorloopig zoo veel meer toegestaan als de geldmiddelen der Maatschappij ons toeschenen hiervoor te kunnen afwerpen. Onze Penningmeester zal u daaromtrent straks eene nadere voordragt doen.

Eindelijk hebben wij u voorgesteld *in beginsel* aan te nemen, „dat zoowel de Hoofdredacteur als de medearbeiders van wege de Maatschappij een betamelijk honorarium zouden genieten." Waarom zou de arbeid des geestes stiefmoederlijk achter staan bij den arbeid des ligchaams? Behalve dat is door de *kostelooze* uitgifte van het Tijdschrift het vroegere denkbeeld der wet te niet gedaan, dat beiden *uit den opbrengst van het Tijdschrift* zoodanig honorarium zou kunnen worden verstrekt. En toch is dit noodig! Immers, zoo men al mogt willen aannemen, dat de arbeiders in dezen voor hunne inspanning geen loon zouden begeeren, dan is het toch niet van hen te vergen, dat zij nevens de gaven hunnes geestes, nevens de vruchten van hun onderzoek, ons ook nog de stoffelijke uitgaven zou-

den schenken, die het gevolg zijn van het aankoopen van geschriften of het doen der proefnemingen, die zij voor hunnen arbeid behoeven.

Zoo staat het dan aan u, langs deze verschillende wegen, u voor het vervolg het regt tot klagen te geven of liever nog de oorzaak dier klagten te doen verdwijnen en het Tijdschrift der Maatschappij te verheffen tot haren hoeksteen en tot hare kroon.

Met een enkel woord zij nog vermeld, dat aan uwe lastgeving tot het doen bijdrukken van den vorigen jaargang geen gevolg is gegeven. De voorwaarden door u daarbij bepaald — een genoegzaam aantal nieuwe leden, die zulks verlangden — niet vervuld zijnde, is de uitvoering door ons achterwege gelaten.

Uwe overige Commissiën zullen straks zelve hare belangen u aanbevelen en rekenschap geven van hare verrigtingen. Zoo veel intusschen weten wij helaas! dat zij zich allen in meerdere of mindere mate te beklagen hebben over gebrek aan ondersteuning en medewerking. Buiten twijfel is het te betreuren, dat een der gelukkigste denkbeelden bij de vestiging onzer Maatschappij — het oprigten van vaste wetenschappelijke Commissiën — daardoor niet die vruchten draagt, welke men regt had daarvan te verwachten. Zeker! de werking der Maatschappij in hare Afdeelingen is reeds eene groote en rijke aanwinst, eene blijvende en zegenvolle kracht ten goede. Wij zijn verre van die gering te schatten. Integendeel wij zien er den voortdurenden levenskiem onzer stichting in. Zal intusschen onze instelling als *ligchaam*, als *geheel* zich uit dien levenskiem ontwikkelen en tot eene krachtvolle levende éénheid opgroeijen, dan behoort zij centraalorganen te hebben, die der stofwisseling bevorderlijk zijn, haar regelen en ten bate van het organisme verwerken. Zulke centraalorganen zijn uwe Commissiën. Doch wat zal het haar baten, dat zij het vermogen bezitten de hier en daar verspreide stof tot eene eigenaardige, heerlijke gestalte te vervormen, indien die stof haar niet wordt aangebragt. Dàt moet door u geschieden, dàt is uwe taak. Wij weten het, die eisch zou ongerijmd zijn, wanneer wij hem *in alle volstrektheid*, aan *elk* onzer leden deden. Maar het denkbeeld dat

wij ten vorige jare aangaven, achten wij des te uitvoerlijker. Indien uit elke Afdeeling, alvast uit elke grootere Afdeeling, zich ten minste één lid, als correspondent aan *die* Commissie aansloot welke het meest in de bijzondere rigting zijner studiën viel, en alsdan het vaste personeel uit digt bij elkander wonende leden bestond, zoude zoo wel het aanbrengen als het verwerken der stof op uitnemende wijze gewaarborgd zijn.

Voor zoo verre ter onzer kennisse is gekomen hebben zich de HH. J. J. KIESTRA te *Ee* in *Friesland* en J. VAN DER SCHEER, AZ. te *Assen* aan de Commissie voor geschiedenis en de Hr. T. DE VRIES te *Dordrecht* aan de Commissie voor volksziekten, als corresponderende leden aangesloten. Mogten nog andere opgaven bij de Commissiën zijn ingekomen of mogten er zich nog leden staande deze vergadering bereid verklaren, zoo zal het ons eene opregte vreugde zijn hunne namen reeds in dit verslag op te nemen [1]).

Wij bidden u wijders, dat gij dit denkbeeld op nieuws in uwe Afdeelingen moogt willen ter sprake brengen en op de verwezenlijking daarvan krachtig moogt willen aandringen. Ziet! wij stellen ons voor, dat in elke, alvast in elke grootere Afdeeling voor iedere Commissie één lid gevonden wordt, die zich met die Commissie in geregelde aanraking houdt, hare vragen en verzoeken én in den boezem der Afdeeling én bij de leden in het bijzonder aandringt, bouwstoffen voor haar verzamelt en tot zekere mate ordent en weerkeerig van haar inlichtingen en mededeelingen ontvangt om ze als leiddraad voor eigen verder onderzoek of als belangrijke bijdragen ter kringverga-

[1]) Met genoegen vermelden wij dat zich, staande de vergadering, nog hebben aangesloten: bij de Comm. v. statistiek Dr. L. ALI COHEN (*Groningen*); bij de Commissie voor volksziekten en plaatsbeschrijving Dr. G. ACKER STRATINGH (*Groningen*), Dr. J. M. BUEKERS (*Steenderen*), Dr. J. COSTER (*Amsterdam*), de laatste vooral voor het botanisch gedeelte en Dr. J. LEDDER (*Leeuwarden*); bij de Commissie voor openbare gezondheidsregeling Dr. J. BAART DE LA FAILLE, JR. (*Groningen*), Dr. J. DE BRAUW (*Woerden*), Dr. L. J. EGELING (*Haarlem*), Dr. W. M. PERK (*Delft*), Dr. J. N. RAMAER (*Zutphen*); bij de Commissie voor geschiedenis Dr. G. ACKER STRATINGH (*Groningen*), Dr. A. FOKKER (*Middelburg*), Dr. J. J. HOMOET (*Arnhem*), Dr. G. C. J. DE RIDDER (*Utrecht*).

dering te doen dienen. Dan zal even als in het menschelijk ligchaam iedere indruk werking, terugwerking en nevenwerking te weeg brengen, die alle ten bate komen van elk in het bijzonder en van alle te zamen. Dan zal het mogelijk worden de onderscheidene grootsche, der wetenschap en den Staat heilbrengende plannen te volvoeren, welke thans der Commissiën voor den geest zweven, maar die zij, bij gebrek aan zoodanige genoegzaam uitgebreide medewerking in de geboorte zullen moeten verstikken.

De wetsveranderingen door u ten vorigen jare vastgesteld, hebben wij, ingevolge art. 78 der wet, doen afdrukken in het Mei-nummer des vorigen jaars en daarvan overdrukken doen nemen voor de Archieven der Afdeelingen en de nieuw aangekomene leden. De handelingen der vorige Algemeene Vergadering vindt ge in het April-nummer, en het verslag der sectievergaderingen benevens den staat van de inkomsten en uitgaven der Maatschappij vindt ge in het Mei-nummer van ons Tijdschrift voor 1851. De raming voor 1852 is medegedeeld op het Novemberstuk van 1851. — Behalve dat hebben wij *op den omslag* bij voortduring onder de aandacht der Afdeelingen alles trachten te brengen, wat bevorderlijk kon zijn aan de belangen der Maatschappij en aan haren geregelden gang.

Wij herinneren bij deze gelegenheid aan het stuk over *het keuren der manschappen voor de gewapende dienst*, ons van wege de Afdeeling *'s Gravenhage* toegezonden en door ons in het Mei-nummer dezes jaars geplaatst. Wij vertrouwen op de belangstellende medewerking der Afdeelingen.

Ingevolge uwe magtiging hebben wij ons gewend tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, ten einde ten behoeve der Commissie voor volksziekten inzage te verkrijgen van de rapporten der provinciale geneeskundige Commissiën over 1848 en 1849. Niet slechts — wij erkennen het met levendigen dank — niet slechts dat de Minister met heusche bereidvaardigheid aan dat verzoek heeft voldaan, maar hij heeft ook aan de Commissie voor statistiek den toegang opengesteld tot het bij zijn Ministerie opgerigte Archief. — Moge dit blijk van hoogach-

ting voor de pogingen der Maatschappij een goed voorteeken voor de toekomst zijn.

De oproeping van *Engeland* uitgegaan, tot het oprigten van een gedenkteeken voor JENNER, kwam, door tusschenkomst van den Hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK, ook tot ons. Z. H. G. meende dat het eene waardige taak voor de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst zou zijn het Vaderland hierin te vertegenwoordigen, en wij deelden zijne meening. Onze aan u gerigte bede om bijdragen bleef niet geheel zonder weerklank en in het Junij-nummer des verloopen jaars hebben wij den uitslag dier poging medegedeeld. Wij zien omtrent den verderen gang der zaak de nadere inlichtingen van den Hoogleeraar te gemoet en zullen niet in gebreke blijven u die bekend te maken. Reeds nu intusschen brengen wij onzen hartelijken dank aan allen, die tot de goede uitkomst hebben bijgedragen en erkennen gaarne dat, zoo die uitkomst niet in alle opzigten aan onze verwachting beantwoordde, de minder talrijke Afdeelingen niet de minst aanzienlijke bijdragen hebben geschonken.

De algemeene middelen der Maatschappij blijven in bevredigenden toestand. De persoonlijke Commissie, ingevolge van uwen last en als een blijk uwer hulde op nieuw uit de Afdeeling *Leiden* gekozen staat gereed om u haar verslag omtrent de rekening mede te deelen. — 't Is waar schatten hebben wij niet overgelegd en voor grootsche ondernemingen zouden onzer Maatschappij de middelen ontbreken. Maar zij voorziet in hare dagelijksche behoefte en legt nog een weinig over.... eene schoone lofspraak voor al wie gelden te beheeren heeft. — Toch mogen wij daarbij de opmerking niet verzwijgen, dat het voor een ligchaam als het onze soms van hoog gewigt kan zijn voor belangrijke oogmerken beschikking te hebben over ruime middelen, en het van die zijde gezien wel wenschelijk ware, dat de onze zich nog wat mogten uitbreiden. En waarlijk het geldelijk offer, dat van elk lid geëischt wordt, is niet groot. Worde ook het maximum van *f* 3 telken jare gevorderd, — men verlieze daarbij niet uit het oog, hoe de wet dat maxi-

mum heeft vastgesteld, toen er nog geene sprake van was, het Tijdschrift *kosteloos* aan de leden uit te reiken, maar integendeel het in den handel, en dus alleen tegen afzonderlijke betaling, voor de leden verkrijgbaar te stellen. Zoo zou dus thans dat maximum wel een minimum mogen geacht worden, nu er behalve het Lidmaatschap der Maatschappij ook het verkrijgen van het Tijdschrijft aan verbonden is.

Hoe dit echter zij — *wij* streven niet naar het „productief maken der belastingen!" Ons voorstel omtrent het Tijdschrift, dat thans nog voor haar Archief door elke Afdeeling moet *aangekocht* worden, zij er u een bewijs voor.

En nu nog een woord in betrekking tot de boekerij. — Wij bevinden ons te dien opzigte in eenigzins dubbelzinnigen toestand. Gij herinnert u, hoe wij ten vorigen jare verklaarden een voorstel tot opheffing der boekerij afhankelijk te willen maken van den meerderen of minderen bijval, dien het denkbeeld zou vinden, wat wij u voordroegen. Dat denkbeeld was, de oprigting van eene „Nederlandsche Geneeskundige Bibliotheek," tezaâmgebragt uit de geschenken der leden. — Het vormen toch eener boekerij (zeiden wij), die de beoefening der wetenschap in alle landen vertegenwoordigt, zal voor de Maatschappij nog in lange niet, misschien nimmer, mogelijk zijn. Het vormen daarentegen eener verzameling, die de beste werken onzer landgenooten in zich bevat, is mogelijk, is uitvoerbaar en zou inderdaad van uitgebreid nut zijn voor historisch onderzoek, van groot gewigt voor de kennis der wetenschappelijke ontwikkeling ten onzent. Wel nu! indien elk onzer negen honderd leden, telken jare, aan de Maatschappij slechts één boekwerk schenkt, een boekwerk, dat misschien in zijne eigene bibliotheek niet eens eene plaats der eere inneemt, maar dat in de onze een noodzakelijke en belangwekkende bouwsteen tot het groote geheel zou zijn — indien elk onzer leden op die wijze zou willen bijdragen tot datgeen, wat onze Maatschappij buiten twijfel een nieuw regt zou geven op de dankbaarheid des vaderlands, dan zeker zouden wij in weinige jaren en zonder belangrijke opoffering iets kunnen stichten wat blijvende, ja voor de toekomst, onberekenbare waarde had.

Zoo spraken wij.... en — niet waar? — gij verwacht dat wij u eene lijst van ten minste negen honderd namen zullen voorleggen als schenkers van eenig werk aan onze boekerij. — Och! het is er verre van... een honderdste van dat cijfer is der waarheid meer nabij. En toch is er onder datgene wat wij ontvingen zoo veel belangrijks, getuigt het zoo zeer van het belangwekkende wat door de uitvoering van dat denkbeeld zou *kunnen* zaamgebragt worden, dat wij geen moed hebben ons plan op te geven en toch ook naauwelijks moed om u nogmaals te bidden: helpt ons 't verwezenlijken! Maar neen! wij willen moed vatten tot het laatste en u nog eenmaal toeroepen: helpt ons! — Ziet! eigenlijk kan het niet anders of gij moet dat denkbeeld toejuichen, eigenlijk kan het niet anders of gij moet dat kleine offer (voor zooveel het er een is) gaarne willen brengen, om in dezen de *„res parvae"* tot iets wezenlijks groots te helpen groeijen. Och! wij weten 't, het is geen onwil, maar men komt daar zoo niet toe; de eene dag drijft den anderen en „morgen is een slechte betaalder!" — Wel nu! laat dat *morgen* voor u van nu af *heden* zijn. De Commissie, volgens art. 83 der wet, door de Amsterdamsche Afdeeling benoemd, is bereid u verslag te doen van den staat der boekerij; de bibliothecaris zal u de lijst der belangrijke geschenken overleggen, die wij ontvingen. Zorgt dat die lijst het volgend jaar tot een boekdeel gegroeid zij en legt ons de aangename verpligting op, gelijk wij nu de enkele gevers van ganscher harte danken, het dan alle leden der Maatschappij even zeer te kunnen doen.

Is hiermede de algemeene geschiedenis der Maatschappij en datgene, wat tot de handelingen des Hoofdbestuurs betrekking heeft, in het licht gesteld, zoo blijft ons nog de bijzondere geschiedenis der Afdeelingen over. Tot ons leedwezen zijn wij genoodzaakt daarbij eene ernstige klagte aan te heffen over het groot aantal Afdeelingen, dat geen verslag harer lotgevallen of werkzaamheden bij ons heeft ingezonden. Ontbraken er in 't vorig jaar, behalve de nieuw opgerigte Afdeelingen, *vier*, thans ontbreken er, behalve de vier nieuwe Afdeelingen, *tien.* Zij zijn *Alblasserwaard*, *Deventer*, *'s Hertogenbosch*, *Heusden en*

Altena, *Meppel*, *Rotterdam*, *Veghel*, *Westland*, *Woerden* en *Zutphen* [1]). Wij achten ons verpligt met den meesten aandrang er op te wijzen hoe noodig het is tot kennis van den toestand der Maatschappij, een volledig overzigt te ontvangen en te kunnen geven van den toestand der Afdeelingen. Wij achten ons verpligt er op te wijzen hoe verderfelijk het voorbeeld van nalatigheid werkt voor de geheele Maatschappij en voor het inwendig leven der Afdeelingen zelve, en hoe daardoor de band die beide zamenstrengelt al losser en losser wordt. Wij bidden dus met allen nadruk, dat een volgend jaar ook niet ééne der Afdeelingen hieromtrent in gebreke blijve. En mogt het sommige ook toeschijnen, dat hetgeen zij te berigten hebben weinig meldenswaardig zij, dan moeten wij daartegen overstellen, dat elk steentje, hoe schijnbaar onbeduidend ook, een noodwendig bestanddeel voor het gebouw is en bij het ontbreken de eerste aanleiding kan geven tot geheele slooping.

Voor zoo verre intusschen de lotgevallen der Afdeelingen ter onzer kennisse gekomen zijn, kunnen wij niet anders dan met groote blijdschap getuigenis geven van het vele goede, dat het verloopen jaar heeft opgeleverd. Met uitzondering van *Noord-Veluwe*, dat in kwijnenden toestand verkeert, zijn de overige Afdeelingen genoegzaam alle ijverig werkzaam geweest. Klagen sommige ook over trage opkomst van enkele, vooral buiten-leden, de meeste zijn daardoor niet belet geworden in het geregeld houden harer bijeenkomsten en het vervullen van hare roeping. Wetenschappelijke voordragten, bijdragen of gedachten-wisselingen hadden overal plaats. Verslagen omtrent den algemeenen gezondheids-toestand en het ziektekarakter werden hetzij door Commissiën, hetzij door bepaalde personen uitgebragt. Hier werden belangrijke praeparaten vertoond, daar de uitkomsten van mikroskopisch onderzoek door afbeeldingen verzinnelijkt, — overal, naar gelang van aantal en gelegenheid, wetenschap verbreid of uitgebreid.

Wij deelen even als het in het vorig jaar die werkzaamheden in een tabellarisch overzigt mede, geordend onder de Hoofd-

[1]) Later is het verslag van *Zutphen* nog ingekomen.

rubrieken, waarin de Commissiën van twee onzer Afdeelingen gerangschikt zijn. — Enkele bijzonderheden laten wij hier nog volgen.

Zeeland gaf op nieuw in een gedrukt verslag rekenschap van vele belangrijke werkzaamheden. Voortdurend breidt zij zich over de geheele provincie uit en heeft in haar stelsel van correspondenten zoo vele middenpunten daargesteld, welke het leven der hoofdvereeniging in de wijd en zijd verspreide onderdeelen overbrengen. Hare bibliotheek van gewestelijke geneeskundigen neemt met elk jaar toe en toont in een treffend voorbeeld wat de bibliotheek der Maatschappij zou kunnen zijn en zou behooren te worden.

De Afdeelingen in de provincie *Groningen* sluiten zich op eenigzins andere wijze, maar met gelijk doel als de leden in *Zeeland* steeds enger en enger tot gemeenschappelijke werkzaamheid aan een. Op den 3den Junij hielden *Groningen*, *Onderdendam* en *Zuidbroek* ter eerstgenoemde plaatse weder eene vereenigde vergadering, waaraan zich buiten twijfel in het volgend jaar de nieuwe Afdeeling *Wester-kwartier* zal toevoegen. Vruchtbaar voor de kennis der gewestelijke topographie en constitutio epidemica, verwachten wij van die zamenkomsten niet minder goede vruchten voor weerkeerige welwillendheid en wrijving van meening. — Nog achten wij ons verpligt te vermelden, dat een der zorgvuldigst bewerkte rapporten over dat der Staatscommissie ons van *Onderdendam* is ter hand gekomen.

Amsterdam, *Leiden*, *Schiedam* en *Utrecht* verdienen bij uitnemendheid genoemd te worden onder die Afdeelingen, waar de wetenschap niet alleen bevorderd, maar uitgebreid wordt. Behalve door de voortreffelijke rapporten, die in de eerstgenoemde werden voorgedragen, verpligtte zij de Maatschappij aan zich door aan het Tijdschrift de plaat ten geschenke te geven, welke de zorgvuldige en nieuw licht verspreidende onderzoekingen van Dr. DUSSEAU over *callusvorming* verduidelijkt. Aan *Utrecht* zouden wij op nieuw de vraag wenschen te rigten, of het niet mogelijk ware van hare kritisch-bibliographische overzigten van

de vorderingen der wetenschap, voor ons Tijdschrift partij te trekken?

De boekerijen in *Arnhem*, *Onderdendam* en *Tiel* breiden zich uit. Laatstgenoemde Afdeeling kocht een mikroskoop van NATCHEZ voor hare onderzoekingen aan.

De leesinrigtingen te *Alkmaar*, *Arnhem* (waar het de gelezene Tijdschriften en boekwerken aan de Afdeelingsbibliotheek afstaat) blijven in gelijken toestand. Van die der overige Afdeelingen is niets ter onzer kennisse gekomen.

De reeds vroeger bestaande Geneeskundige vereenigingen in *Groningen*, *Zeeland en Zuidbroek* verbinden zich steeds inniger met onze Maatschappij.

Wat door de Afdeelingen, behalve voor de onderscheidene wetenschappelijke oogmerken der Maatschappij, ook meer bepaaldelijk voor de openbare gezondheidsregeling en ter handhaving van de pligten, regten en waardigheid van den Geneeskundigen stand is verrigt, deelen wij thans op de gewone wijze mede in de onderstaande tabel van werkzaamheden.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

Arnhem.

J. J. WOLTERSOM, het Ozon (eigene waarnemingen).

Friesland.

O. SCHREUDER, hydrocephalus, gevolg van gebrekkige vormkracht. — A. AE. M. SLUIJTERMAN, het ware doel der Maatschappij in verband met Art. 1 der wet. — J. J. KIESTRA, de eerste vaccinatie in het laatst van 1799 door D^r^. DAVIDS te *Rotterdam* en later in *Friesland* op den 28sten November 1800 (met afbeeldingen). — K. J. DORAMA, waarde van Zoötomie en vergelijkende ontleedkunde.

Leiden.

De wijze van waarnemen der constitutio epidemica.

Nijmegen.

J. J. B. RIJNDERS, het nut van goede waarnemingen en de

middelen daartoe. — B. A. JONCKEERS, chemisch-mikroskopisch onderzoek van de zoo hoog opgevijzelde *Revalenta arabica* en het daaruit geblekene, dat het enkel bestaat uit meel van boonen en turksche tarwe.

Onderdendam.

L. T. SCHLEURHOLTS, de dwaaldenkbeelden, die in de geneeskunde door ouderdom geheiligd zijn. — H. S. DUSSELDORP, de noodzakelijkheid der psychologie voor geneesheeren en predikanten. — De harmonie in de natuur.

Tiel.

W. C. VAN DE WERK, de voordeelen van de onderlinge vergaderingen der geneeskundigen.

Tilburg.

F. J. VAN SON, de dagelijksche afwijkingen van de magneetnaald en het noorderlicht. — A. A. A. BARNING, de verbinding der onderscheidene standen van geneeskundigen (historisch). — F. C. J. VAN ERVEN DORENS, de moeder, de minne harer kinderen.

Utrecht.

Geregelde historisch-kritische overzigten van de vorderingen in de onderscheidene deelen der wetenschap en van de belangrijkste nieuwe boekwerken, uitgebragt door F. C. DONDERS, (Anatomie en Physiologie), J. P. T. VAN DER LITH (Psychiatrie), D. SOETERIK (Chirurgie), H. J. BROERS en L. C. VAN GOUDOEVER (Obstetrie), W. M. VAN HASSELT (Hygiene, Toxicologie, Medicina politica en forensis).

ANATOMIE, PHYSIOLOGIE EN ALGEMEENE PATHOLOGIE.

Amsterdam.

(Commissie).

A. DOIJER, de nervus sympathicus; het onvoldoende en willekeurige in het aannemen van twee centra nervea. — J. ZEEMAN, de fijnere anatomie van het longweefsel en bepaaldelijk van het epithelium der longblaasjes.

Arnhem.

E. H. WILLEMS, physische en chemische eigenschappen van het bloed. — J. J. HOMOET, carcinoma pylori. — J. J. WOLTERSOM, atheromateus proces in de slagaderen.

Delft.

H. J. VAN BLOMMESTEIN, eene vrouw met *drie* mammae, uit alle welke zij met goed gevolg had gezoogd.

Friesland.

J. LEDDER, pus en mucus. — Epithelium. — J. A. RIJKENS, weefsel-veranderingen der longen in de onderscheidene tijdperken der pneumonie.

Haarlem.

D. H. VAN LEEUWEN, sectiën bij krankzinnigen.

Leiden.

Pneumonie. — Atrophie des musc. crico-arytenoid. posticus. — Enchondroma. — Scapula, clavicula en os humeri morb. affect. — Hymen intactum bij eene 6 jaar gehuwde vrouw. — Ontwrichting van het 1ste lid op het 2de van den middelvinger (gevonden bij een lijk). — Abnormitas arteriae radialis. — Degeneratio tubarum et ovarii. — Kritiek der Wagnersche proeven omtrent de vetmetamorphose van protein-ligchamen.

Nijmegen.

H. W. DAAMES en J. H. A. SCHEERS, monstra.

Onderdendam.

J. H. RUTGERS, de opname van onoplosbare stoffen in het bloed. — L. TH. B. V. HULTEN, de beteekenis van het bloed in het ontstekingsproces.

Tilburg.

A. A. A. BARNING, J. D. VAN DEN HEUVEL en J. M. BOLSIUS, monstra.

Utrecht.

F. C. DONDERS, belladonna, middel tot het leeren kennen van het accommodatie-vermogen der oogen. — De oogspiegel van HELMHOLS. — De invloed der luchtdrukking op de hartswerwerking. — L. LAMIE, combustio spontanea.

Zeeland.

J. C. DE MAN, SCHÜBART's gips-modellen voor de anatomie der hersenen. — G. BURGERHOUDT, 3 gevallen van monstrositas per defectum.

Zuidbroek.

A. W. NANNINGA, osteomalacie.

Zutphen.

J. N. RAMAER, de bestanddeelen des bloeds bij verschillende dierklassen.

SPECIALE PATHOLOGIE, THERAPIE, PHARMAKODYNAMIEK EN PSYCHIATRIE.

Alkmaar.

J. VAN LEEUWEN, typhus. — Dysenterie. — J. J. VAN LEEUWEN VAN DUIVENBODE, percussie en auscultatie.

Amsterdam.

(Commissie).

D. H. WILDSCHUT RIJNDERS, huidkanker, vaak verward met epidermidaal-woekeringen. — M. J. VERKOUTEREN, secundaire syphilis besmettelijk en de belangrijke invloed dezer waarnemingen op hygiene, medicina politica en forensis.

Arnhem.

E. H. WILLEMS, strychnine bij passive hydrops. — J. J. WOLTERSOM, specifieke werking van oxydum zinci. — Chloroforme en andere narcotica in pneumonie. — J. J. HOMOET, voor- en nadeelen der bloedontlasting in pneumonie. — S. M. WIJKING, nitr. hydrargyr. liq. bij scabies.

Delft.

J. SOUTENDAM en J. M. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, longtering hersteld na het uitbraken van ingeslikte voorwerpen.

Dordrecht.

C. VAN DEINZE, moxa in vomica pulmonum (de lijder overleden). — Haematemesis bij een kindje. — P. A. VAN DEN BERG, drekbraking. — J. A. DELHEZ, tussis quinta bij een volwassene. — T. DE VRIES, morbus maculosus Werlhofii. — M. F. ONNEN, *plaques muqueuses* behandeld met bichromas potassae.

Friesland.

J. LEDDER, desorganisatie van linker nier en pisblaas. — Apoplexia cerebralis. — A. A. JORRITSMA, carcinoma oesophagi. — A. Æ. M. SLUIJTERMAN, scirrhus ventriculi. — Spina bifida. — E. H. VAN BORSSUM WAALKES, longontsteking en aderlating. — D. V. R. H. VAN HARINXMA, chloor en typhus. — G. W. METZ, strictura urethrae met infiltratie.

's Gravenhage.

J. C. G. EVERS, cholerine.

Groningen.

M. J. KEISER en L. F. SCHLEURHOLTS, belangrijke ziektegevallen.

Haarlem.

Verschijnselen van emollitio cerebri, terwijl bij de sectie niets werd aangetroffen. — Eene bloederfamilie. — Dysenterie genezen door vesicantia. — Pneumonie en Dietl'sche methode. —

Leiden.

Gangraena pudendorum. — Haemopthysis. — Atheroom. — Impressio ossis parietalis. — Carcinoma ventriculi. — Aneurysma. — Hepatisatio pulm. — Trismus neonatorum. — Stricturae. — Hydrops tun. testis. propr. — Cholera (doodelijk afgeloopen). — Paralysis. — Tinea favosa. — Lipoma. — Longenabsces. — Hydrops ovi. — Amenorrhoea. — Erisypelas scroti. — Atresia ostii uteri externi bij eene oude vrouw, die vroeger kinderen had gehad. — Spina bifida. — Phocomeles. — Neurose nervi trigemini,

rami tertii. — Oedema acutum pulmonum. — Hypertrophia cordis. — Hydrops pericardii. — Bijdrage tot de kennis der Penghawar Jambie.

Nijmegen.

H. W. DAAMES, scirrhus omenti et coli.

Onderdendam.

B. W. SIEMENS, hydrocephalus. acutus. — E. WICHERS, pneumonie en calomel (in groote giften). — A. SONIUS, de bloedingen (uit therapeutisch oogpunt). — P. A. MEES, tussis quinta.

Schiedam.

Geregelde mededeeling van belangrijke ziektegevallen. — Rheumatismus articularis te onderscheiden van arthritis.

Tiel.

N. B. DONKERSLOOT, godsdienstige waanzin eene *ziekte*. — W. C. VAN DE WERK, enteritis.

Tilburg.

H. MAES, diabetes mellitus. — Hydrocephalus; hydrops ascites; salivatie na kwikgebruik (mededeelingen van BARNING, BOLSIUS, KIECKENS, MAES en VAN SON).

Utrecht.

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK, uitnemend gevolg van sublimaat-wasschingen bij tinea capitis. — C. C. J. DE RIDDER, uitzetting in het colon adscendens en sluiting door galsteenen. — Pleuro-pneumonie. — W. M. VAN HASSELT, decoctum Zittmannii bij occlusio pupillae. — E. OUDENHOFF, hydrocephalus acutus. — Incubatie-tijdperk der mazelen, elf dagen.

Zeeland.

J. C. DE MAN, molluscum. — J. L. DE MARRÉE en J. J. PIETERSE, oesophago-sthenose. — L. J. DE MARRÉE, extractum

carnis. — L. J. DE MARRÉE en V. VAN LISSA, gangraena scroti spontanea.

Zutphen.

J. V. D. ELST, chlorose. — H. W. VAN RHIJN, paralysis nervi facialis. — J. N. RAMAER, verwerping van het begrip: ontsteking (zie Tijdsch. v. d. Maatsch.). — J. P. SCHOLTEN, ischurie ten gevolge van uitzetting van het rectum door eene groote hoeveelheid boekweitdoppen. — Hersenverweeking en localisatie van het spraakvermogen. — Gangraena, hepatisatio en emphysema der longen.

CHIRURGIE.

Amsterdam.

(Commissie).

P. VAN VOLLENHOVEN, behandeling van eenvoudige beenbreuken. — J. W. R. TILANUS, amputatie van het onderbeen en het voetgewricht; voordeel van het bedekken der beeneinden door de zachte deelen van den hiel. — J. L. DUSSEAU, callusvorming (gedrukt in het Tijdsch. d. Maatsch.).

Arnhem.

F. STOKHUYSEN, ontwrichting van den ringvinger en verbrijzeling der voorhandsbeenderen, door koud water genezen. — J. J. WOLTERSOM, nieuwe soort van moxa. — G. J. GREY, proefnemingen met *serres fines*. — C. RADEMAKER, gunstig gevolg der haken van MALGAIGNE, bij dwarsche breuken van 't kniegewricht.

Delft.

L. M. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, lithiasis. — F. MUNNEKREDE, hernia incarcerata. — Enteritis gangraenosa. — Amaurosis torpida. — H. J. VAN BLOMMESTEIN, staphyloma opacum corneae aan het linker, staphyloma lucidum scleroticae aan 't regter oog. — M. S. GUTTELING, hydrocele.

's Gravenhage.

S. HOVEN, anus praeternaturalis. — Polypen in de neusholte.

Haarlem.

Fractura cranii. — Extirpatie van een huidcarcinoom.

Leiden.

Herniae incarceratae. — Fracturen. — Fissura ani et contractio sphinct. — Teleiangejectasie. — Verwonding met tetanische verschijnselen.

Tilburg.

F. B. G. KIEKENS, extirpatio tumoris carcinomatosi. — J. D. VAN DEN HEUVEL en A. A. BARNING, varices. — Exarticulatio digiti.

Utrecht.

C. C. J. DE RIDDER, verwonding van het strottenhoofd. — L. C. VAN GOUDOEVER, ongunstige uitkomsten der „violente extensie" bij contractuur van 't kniegewricht.

Zeeland.

J. J. PIETERSE, hoornachtig uitwas (corne) door de zaag weggenomen.

Zutphen,

D. H. ORT, hyperaemie en abcesvorming onder epidemischen invloed.

OBSTETRIE.

Alkmaar.

J. VAN LEEUWEN, kyste van het ovarium. — W. G. TEN HOUTE DE LANGE, bijgeloovigheden en misbruiken bij zwangerschap en baring. — Bloedstortingen bij zwangeren en kraamvrouwen. — L. BOOGAARD, tweelinggeboorte.

Amsterdam.

(Commissie).

L. LEHMANN, de leer van het bekken; de vormveranderingen

hangen eeniglijk af van de drukking en trekking, die op de weeke beenderen wordt uitgeoefend. — J. C. T. SCHEFFER, de invloed van de vernaauwing van den ingang van het bekken op het werktuigelijke der baring. — L. LEHMANN, de warme uterusdouche als opwekkingsmiddel tot vroegtijdige baring (gedrukt in het Tijdsch. d. Maatsch.).

Arnhem.

S. M. WIJKING, funiculus, nog geen 7 Parijsche duimen lang.

Dordrecht.

P. A. VAN DEN BERG, abortus; het ovulum verwijderd door den vectis van ROONHUIJZEN. — J. W. V. S. SCHOTEL, placenta praevia completa, gunstig behandeld door den tampon van caoutchouc.

Friesland.

A. Æ. M. SLUIJTERMAN, partus ad terminos, waarbij tevens eene belangrijke mola. — J. KIESTRA, maaksel en vorm der placenta. — O. SCHREUDER, phlegmasia alba dolens. — Partus arte praematarus. — Cephalotripsie. — Incarceratio placentae.

Groningen.

J. BAART DE LA FAILLE, lithopaedion, 53 jaren verbleven bij eene vrouw. — Osteomalacisch bekken. — Verbeterde cephalotribe. — D. DE VRIES REILINGH, belangrijke obstetrische gevallen.

Rapport omtrent gevallen van sectio caesarea in de laatste 50 jaren.

Haarlem.

Putrefactio uteri. — Ecclampsia opgeheven door aderlating (40 oncen in weinige uren). — Vrijwillige versio bij placenta praevia.

Leiden.

Partus praematurus opgewekt volgens de methode van K. V. ROT-

TERAU. — Sectio caesarea. — Fibroid van den uterus. — Placenta praevia. — Cephalotribe. — Werktuig voor het terugbrengen van den navelstreng.

Onderdendam.

E. WICHERS, pellentia (niet dan met de hoogste omzigtigheid aan te wenden).

Schiedam.

Baarmoeder-geruisch te onderscheiden van het navelstreng-geruisch.

Tiel.

G. ROMBOUTS, kritiek der methoden om vroegtijdige baring te veroorzaken.

Tilburg.

F. B. G. KIEKENS, chronische methrorrhagie. — J. L. DE MALTHE, ruptura uteri. — Voldragen kind benevens eene mola. — MALTHE, VAN SON en MAES, het *verzien* der zwangeren.

Utrecht.

H. J. BROERS, het „*schrägverengte*" bekken. — Ova met de vliezen 't binnenste buiten. — Baring door een' aanmerkelijken tumor aan den voorwand van den uterus, gelukkig door versie voleindigd. — L. LAMIE, graviditas extrauterina.

Zutphen.

N. L. V. T. DE BRUIJN, 3 gevallen van partus arte praematurus en kritiek der methoden. — H. W. V. RHIJN, de voornaamste uitkomsten in de verloskunde (volgens ARNETH). — Placenta praevia.

STATISTIEK EN TOPOGRAPHIE.

Amsterdam.

(Commissie).

A. A. DORN SEIJFFEN, geschiedenis van het drinkwater te *Amsterdam*. — C. E. HEIJNSIUS, geschiedenis der vereenigin-

gen en instellingen (te *Amsterdam*) tot onderlingen onderstand in ziekte.

Delft.

H. M. DE WITT HAMER, de sterfte in het jaar 1850. — Buitengewone sterfte van kinderen beneden de drie maanden.

Haarlem.

Plan tot eene geneeskundige plaatsbeschrijving.

Utrecht.

J. B. DOMPELING, statistisch medisch overzigt van de geboorten en sterften in 1850.

Zeeland.

J. C. VAN DEN BROECKE, rapport over revaccinatie 1850—1851.

EPIDEMIOLOGIE.

Alkmaar.

J. J. VAN LEEUWEN VAN DUIVENBODE, W. MEIJER, J. F. RITTER, N. VAN DER SLUIS en A. VOORMOLEN, rapporten over cholera asiatica. — W. F. H. WESTENENG, variolae verae benignae na vaccinatie.

Amsterdam.

J. M. FUCHS, Ozongehalte van de lucht (gedrukt in het Tijdsch. der Maatsch.).

Dordrecht.

J. W. V. S. SCHOTEL, variolae verae tijdens geregeld verloop der vaccinatie. — Besmettelijke oogontsteking in het bestedelinghuis door een van buiten ingekomen persoon aangebragt.

Friesland.

A. Æ. M. SLUIJTERMAN, cholera asiatica te *Sneek*.

MEDEDEELINGEN OMTRENT DE CONSTITUTIO EPIDEMICA.

Alkmaar.

Twee-maandelijksche verslagen (toegezonden aan de Comm. voor Volksziekten).

Amsterdam.

(Commissie).

C. DE BORDES, maandelijksche verslagen (het daaruit op te maken jaarlijksch verslag zal vermoedelijk, even als dat van het vorig jaar, gedrukt worden).

Arnhem.

Maandelijksche rapporten met meteorologische waarnemingen (toegezonden aan de Comm. v. Volksz.).

Delft.

Drie-maandelijksche rapporten (toegezonden aan de Comm. v. Volksz.).

Dordrecht.

Rapporten eener daartoe benoemde commissie.

Groningen.

Rapport over 1849—1850; en later over 1850 door D. DE VRIES REILINGH.

Haarlem.

Maandelijksche besprekingen (ingezonden als Rapport aan de Comm. v. Volksz.).

Leiden.

Maandelijksche mededeelingen (ingezonden aan de Comm. v. Volksz.).

Onderdendam.

J. L. SIEMENS, het ziektekarakter in 1850—1851.

Schiedam.

Opgaven omtrent de constitutio epidemica.

Tiel.

Drie-maandelijksche tabellen.

Utrecht.

Maandelijksche rapporten. — G. J. TELJER ziektekarakter te Jutphaas in 1851.

Zeeland.

(Commissie).

M. H. DAMME, rapport over 1850 (mededeg. in het Tijdsch. der Maatsch.).

Zuidbroek.

Commissie (het rapport is opgezonden aan de Afdeeling *Groningen* en in haar *provinciaal* rapport ingeweven).

HYGIENE, MEDICINA POLITICA EN FORENSIS.

Amsterdam.

(Commissie).

S. SARPHATI, de verwaarloozing der hygiena publica. — J. PENN, het openbare gezondheidswezen in Engeland.

Arnhem.

Rapport over 't voorstel *Zutphen.* — Rapport op de vragen der Comm. voor Geneesk. Politie. — J. K. VAN DEN BROEK en J. J. HOMOET, visa reperta.

Dordrecht.

W. D. VAN OLDENBORGH, loodvergiftiging door het koken en bewaren van zuring in een *verglaasden* pot.

Friesland.

A. Æ. M. SLUIJTERMAN en G. W. METZ, visa reperta. — Behandeling van het voorstel *Zutphen.*

's Gravenhage.

Het keuren van manschappen voor de gewapende dienst (afgedrukt in het Tijdschr.).

Groningen.

Rapport omtrent het voorstel *Zutphen* — en omtrent dat over voedingsmiddelen.

Haarlem.

De inrigtingen voor geneeskundige armenpraktijk (J. W. ENSCHEDÉ en A. VAN DER WILLIGEN). — De vaccinatie onder de armen. — De voeding der armen. — De maatregelen tegen dolle honden.

Leiden.

Visa reperta. — Stedelijke keure omtrent de kinderziekte; wijziging wenschelijk.

Onderdendam.

E. WICHERS (H. S. DUSSELDORP en R. WESTERHOFF) rapport over het voorstel *Zutphen.*

Schiedam.

Het eten van vleesch van zieke dieren, niet schadelijk.

Tilburg.

F. B. G. KIEKENS en C. G. F. BAERKEN, schijndood na verdrinking. — F. C. J. VAN ERVEN DORENS en H. DEURINK, visum repertum omtrent vergiftiging door oesters.

Zeeland.

(Commissie).

L. J. DE MARRÉE, de volksdranken in *Zeeland.* — F. J. N. VERSCHOOR, het plantenvoedsel in *Zeeland.* — L. J. DE MARRÉE, de verordeningen ter beteugeling der hondsdolheid (op

aanzoek der Afdeeling is door het gewestelijk Bestuur eene belasting op de honden ingevoerd).

Zutphen.

H. W. VAN RIJN en J. VAN ZELM, visum repertum.

HANDHAVING VAN DE PLIGTEN, REGTEN EN BELANGEN DER GENEESKUNST-OEFENAREN.

Amsterdam.

Poging tot het tegengaan der misbruiken in de inrigting der zoogenaamde ziekenbussen.

Friesland.

Het keeren der misbruiken in de uitoefening der Geneeskunst. — Herziening van het provinciaal tarief.

Groningen.

Over de bevoegdheid tot praktijk in twee provinciën voor plattelands-heelmeesters, die op de grenzen van zoodanige provinciën wonen (toestemmend beslist).

Onderdendam.

Adres aan den Minist. v. Finant. over de personele belasting op rijknechts.

Zeeland.

Plannen tot verbetering der armen-ziekenverpleging in het gewest.

En zullen wij nu de toekomst tegengaan met vreeze of met hope? Met beide, dunkt mij, zal het wijze antwoord zijn. Ontegenzeggelijke kracht ten leven ligt er in onze stichting, maar elk leven draagt den kiem des doods in zich. Terwijl wij ons in het eerste voor onze Maatschappij verheugen, zij de tweede met scherpzinnigheid gadegeslagen, met angst bewaakt, met alle hulpmiddelen bestreden. Wij Geneeskundigen verkeeren

ten dezen in eigenaardigen toestand. Eene vereeniging als de tegenwoordige is in ons Vaderland voor ons iets nieuws. Tot nog toe stonden wij zoo al niet tegenover, dan toch nevens elkander. Mogt de wetenschap soms en voor een wijle ons tot elkander voeren, het burgerlijk leven verwijderde ons maar al te dikwijls weder van elkander. Er ontsproot veel goeds, maar nog oneindig meer kwaads uit. Zelfstandig ja! werden wij er door. Het zweeren bij de woorden des meesters, het gedreven worden door den wind van leering, het buigen voor overlevering en gezag was bij ons misschien minder het geval dan ergens. Maar de keerzijde was, dat elk dan ook op zichzelve bleef staan, dat er weinig *algemeen* groots en goeds werd tot stand gebragt, dat de beste pogingen ondergingen in het gemis van ondersteuning, dat de beperkte kring, waarin wij ons bewogen, ons bekrompen maakte in de opvatting onzer roeping, dat het bij gebrek aan de weldadige wrijving tusschen geesten en harten, ook ontbrak aan het licht en de warmte die er uit voortspruiten.

Behouden wij wat er goeds in dezen eigenaardigen toestand lag, vermijden wij wat er kwaads uit geboren werd! Zal onze Maatschappij lang leven en bloeijen, dan kan dit alleen geschieden, wanneer wij de vroegere onafhankelijkheid als grondtrek van ons karakter behouden, maar haar van onzen persoon overbrengen op het zedelijk ligchaam waarvan wij een deel geworden zijn. Moet onze Maatschappij vroeg óndergaan dan zal zij het, omdat het begrip en de voorwaarde van vereeniging bij ons niet tot vleesch en bloed zijn geworden, omdat wij, te midden onzer zamenwerking, geheel en bovenal ons zelven willen blijven.

Wat zou ik er nog hebben bij te voegen? Liever laat ik de gevolgtrekkingen aan u zelven over. Liever laat ik u de vraag beantwoorden of ge ook hier of daar in het afgesloten leven onzer Afdeelingen enkele van die kiemen des doods ontwaart. Dit enkel ten slotte. Het oogenblik is misschien merkwaardiger dan ooit. Zijn en blijven wij één hand en één geest, dan gaat *Nederland* ook door ons, en voor een belangrijk deel door ons, een schoone toekomst tegen; dan zal de eer der wetenschap, de waardigheid onzer kunst en het heil des volks, aan

uwe vereeniging nieuwe kracht en nieuwen wasdom ontleenen, dan zal het ons een gunstig voorteeken zijn deze vierde Algemeene Vergadering te houden in Gruno's vest, die ook zoo vaak, terwijl zij krachtig gewapend stond en zich manmoedig en zegevierend verdedigde tegen van buiten dreigend gevaar, tevens van binnen de zetel bleef van wetenschap en broederzin.

VIII.

ALGEMEEN RAPPORT

UITGEBRAGT

DOOR DE

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,

OMTRENT DE

ONTWERPEN VAN WET, ENZ.

INGEDIEND DOOR DE

STAATSCOMMISSIE,

***benoemd bij Koninklijke besluiten van* 25 *Julij en* 4 *Augustus* 1848.**

INLEIDING.

A. De Maatschappij, hoewel in sommige beginselen en bijzonderheden van andere meening dan de Staatscommissie, brengt desniettemin aan deze haren besten en innigsten dank voor den moeitevollen en voortreffelijk volvoerden arbeid en wenscht, met al de zedelijke kracht die in haar is, het doel der Staatscommissie te steunen.

B. Zij heeft dientengevolge (na alvorens een Rapport te hebben uitgebragt over het ADVIES der Staatscommissie — zie haar Tijdschrift, Febr. 1851 —) de ONTWERPEN VAN WET, door die Staatcommissie ingediend, naauwkeurig en naauwgezet in hare Afdeelingen onderzocht.

De slotsom van dat onderzoek, door haar Hoofdbestuur opgemaakt en in een Rapport zaamgevat, is vervolgens aan de, juist op dat tijdstip te *Groningen* plaats hebbende, *vierde* ALGEMEENE VERGADERING (22 en 23 Junij

1852) bij de *onderwerpen ter behandeling* medegedeeld. Die Vergadering heeft dat Rapport, zóó als het daar lag, verklaard te zijn: *het gevoelen der Maatschappij.*

Zij heeft diesvolgens daarbij tevens besloten, dat de meeningen der *minderheden*, zoo als die, in noten, aan den voet der bladzijden van het Rapport waren opgeteekend, op gelijke wijze, in dat Rapport zouden begrepen blijven.

De Maatschappij biedt het thans, in dien vorm, der Regering en Vertegenwoordiging aan. Zij vleit zich, door zoodanige handeling, bij het uitspreken van een krachtig en bepaald gemeenschappelijk oordeel, toch billijk regt te hebben laten wedervaren aan elk verstandelijk verschil van inzigt. Zij hoopt alzoo aan de Wetgeving, in deze wigtige en zoo zeer eigenaardige aangelegenheid, naast den zedelijken steun der overtuiging van de meesten, ook de volledigste inlichtingen te hebben gegeven omtrent het afwijkend gevoelen der minderheden in den boezem der Maatschappij.

C. Zij wil zich intusschen in dit Rapport vooral bij de beginselen bepalen en haar oordeel over de bijzonderheden (ofschoon zij daaromtrent enkele op zich zelve staande inzigten der Afdeelingen in een *Aanhangsel* tot dit Rapport zal opnemen) verdagen en zich voorbehouden, tot er van wege de Regering eene voordragt van wet is geschied.

D. Zij dringt er met allen ernst en klem op aan, dat die voordragt van wege de Regering *ten spoedigste* geschiede; en verklaart, dat de tegenwoordige toestand der geneeskundige staatsregeling ten onzent, eene oneere voor het Land, en in volslagen strijd is met het belang van staat, burgerij en wetenschap [1]).

[1]) Om die redenen wenschen zelfs sommigen, onverminderd hun aandringen op het ten spoedigste aanbieden eener het geheel regelende wet, de Regering reeds nu te nopen om (ter vermindering van het verderfelijke door iedere maand toevens te weeg gebragt) *tijdelijk* alle doenlijke maatregelen te nemen tot het beter handhaven, alvast der Geneeskundige Policie.

GENEESKUNDIG STAATSBESTUUR.

EERSTE AFDEELING.

Van de Geneeskundige Ambtenaren en hunne bemoeijingen.

I.

De zamenstelling van het Geneeskundig Staatsbestuur uit *verantwoordelijke personen* is de natuurlijkste en meest wezenlijke waarborg voor eenheid en kracht van werking.

II.

De rangorde bij het wetsontwerp voorgesteld schijnt de aannemelijkste (Art. 1); met dien verstande evenwel, dat de Provinciale Scheikundige niet *ondergeschikt* aan den Provincialen Arts, maar met en nevens hem *zelfstandig* handelende, alleen aan den Directeur-Generaal verantwoording schuldig zij (Art. 5).

III.

De betrekking van geneeskundig ambtenaar behoort in het belang der wetenschap, zoowel als in dat van den staat, *onvereenigbaar* te zijn met de uitoefening van geneeskundige praktijk (Art. 8) [1].

IV.

De eerste benoeming dier ambtenaren geschiede door den Koning regtstreeks; latere benoemingen uit eene voordragt der Gedeputeerde Staten van elk gewest (Art. 9).

V.

Zal het gezag krachtig en regtvaardig werken, dan dient het bij de wet naauwkeurig *omschreven* te zijn. De taak en de

[1]) Ten einde dit *noodzakelijk* beginsel *uitvoerlijk* te maken, is het denkbeeld van een' der leden geweest, zulks alleen op de *provinciale* ambtenaren toepasselijk te doen zijn, en in plaats van *arrondissements*-artsen *kantons*-artsen (met eenigzins *gewijzigde* roeping en bevoegdheid) aan te stellen, welke nevens hunnen, den provincialen arts ondergeschikten, ambtelijken werkkring, ook geneeskundige praktijk zouden mogen uitoefenen. — Een betrekkelijk klein honorarium ware dan voldoende, vooral zoo (in overleg met de gemeenten) tevens aan hen de armenpraktijk kon worden opgedragen.

bevoegdheid der geneeskundige ambtenaren zijn dit te weinig, om niet te doen vreezen hier, voor te weinig invloed en gemis van kracht, daar, voor te grooten ambtsijver en misbruik van magt — om niet te doen vreezen hier, voor een steeds onvolledig en gebrekkig geneeskundig staatsbestuur, daar, voor inbreuk op de persoonlijke vrijheid der geneeskunstoefenaren in het bijzonder en van den staatsburger in het algemeen (Art. 11 tot en met 20. Zie ook Art. 5 van het *tweede* en Art. 15, 20 en 21 van het *derde* wetsontwerp) — [1]).

TWEEDE AFDEELING.

Van de Vertegenwoordiging der Geneeskunstoefenaren e Apothekers.

VI.

Eene bij *de wet geregelde* Vertegenwoordiging *zonder wettelijk gezag* is doelloos en (zoo als ze hier voorgesteld is) schier onuitvoerbaar.

VII.

Het behoort den geneeskunstoefenaren en apothekers te worden vrijgelaten of, en op welke wijze, zij zich eene Vertegenwoordiging willen kiezen (Art. 21 enz.) [2]).

[1]) De Maatschappij gevoelt levendig, dat er ijverige geesten en krachtig gezag noodig zullen zijn om het geneeskundig toezigt en de openbare gezondsheidsregeling te verbeteren. Juist daarom echter wil zij, dat zulk een gezag in zich zelven regtvaardig, voor den geneeskunstoefenaar verheffend, niet vernederend, en in elk geval *bij de wet* bepaaldelijk *omschreven* zij. Zijn al deze voorwaarden vereenigd dan kan men zelfs op de onverpligte medewerking van ieder' naauwgezet' medicus, ja van iederen burger, veilig rekenen; — ontbreken er aan, dan zal er eene tegenkanting ook bij de welgezinden ontstaan, waarop iedere verbetering schipbreuk moet lijden.

[2]) Mogt intusschen het stelsel van wettelijke Vertegenwoordiging (waartegen eene belangrijke minderheid geen bezwaar zoude hebben) worden aangenomen, dan moet die vertegenwoordiging

1° bij bepaalde *bevoegdheid* bepaald *gezag* ontvangen (Art. 26),

2° bij *regtstreeksche* en *onvertrapte* verkiezing voor de *arrondissementen* (niet *steden*), voor de provinciën en voor het rijk worden gekozen (Art. 21, 22, 23 en 24).

UITOEFENING DER GEREGTELIJKE GENEESKUNDE.

VIII.

De Maatschappij vereenigt zich, in de hoofdtrekken, met dit geheele ontwerp.

IX.

Zij moet het intusschen afkeuren, dat ook hier de gewone geneeskunstoefenaar en artsenijmenger aan de mogelijke willekeur van den geneeskundigen ambtenaar wordt prijs gegeven [1]). De wet, waarin van zoo vele moeijelijke verpligtingen, van zoo vele strenge strafbepalingen en nergens van regten of belooningen sprake is, behoorde ten minste te omschrijven wat „*voldoende*" (een zeer *onvoldoend* woord) [2]) „*redenen* van *verhindering*" zijn (Art. 5).

X.

Het opmaken der *visa reperta* is de natuurlijke taak der *deskundigen*. Het is in strijd met den aard hunner roeping en met den aard der zake, dien taak aan den regterlijken ambtenaar te moeten overlaten (Art. 8) [3]).

XI.

Bij alle vrijheid die den Regter in het beroep van deskundigen op andere deskundigen behoort te verblijven, komt toch de wijze, in Art. 16, 17 en 18 opgegeven, *te* omslagtig voor —

[1]) Te meer daar het toch wel in den geest dezer nieuwe regeling zal gelegen zijn — wat tevens in het belang der zaak wenschelijk is — dat de gewone geneeskunstoefenaar, in het vervolg, zoo *zelden mogelijk* tot het doen van lijkschouwingen, enz. worde geroepen.

[2]) Op meerdere plaatsen komt het voor: 1[ste] Wetsontwerp Art. 15; II[de] W. O. Art. 5; III[de] W. O. 15 en 16.

[3]) Men heeft door deze bepaling misschien willen voorkomen, dat er fouten tegen den wettelijken vorm in zoodanige stukken inslopen. Behalve echter dat daartegen door den regterlijken ambtenaar — die het stuk mede onderteekend — genoegzaam kan gewaakt worden, is ook dit artikel in stelligen strijd met Art. 2 en Art. 7 van hetzelfde ontwerp en biedt het, in de redactie zelve, tegenstrijdigheden aan (b. v. een regterlijk ambtenaar die niet tegenwoordig is, en toch mede onderteekent).

en behoorden de geregtelijk-geneeskundige verslagen en verklaringen, vooral waar die van beëedigde geneeskundige ambtenaren waren verkregen, in regten een *volledig bewijs* op te leveren (Art. 21).

XII.

De medewerking van den geneeskundigen ambtenaar tot het in een gesticht opnemen of al dan niet doen verblijven van krankzinnigen is overbodig of belemmerend (Art. 23 en 24).

UITOEFENING DER GENEESKUNST.

EERSTE AFDEELING.

Van de Geneeskunstoefenaren.

XIII.

De eenig waarachtige en duurzame grondslag van verbetering onzer geneeskundige staatsregeling is eenheid van vorming en bevoegdheid voor alle geneeskundigen.

XIV.

De Maatschappij verwerpt alzoo de rangorde door de Staatscommissie voorgesteld. Zij is er krachtig van doordrongen, dat er niet anders behooren te zijn, dan Doctoren in de Geneeskunde, *geschikt* en *bevoegd* tot de uitoefening der drie vakken, en verwijst tot de gronden voor dit gevoelen en tot de hulpmiddelen ter opheffing van de daartegen aangevoerde bezwaren, naar haar Rapport over het *Advies* der Staatscommissie (Tijdschrift der Maatschappij, Februarij 1851) [1]).

[1]) Eene niet onbelangrijke *minderheid* meent te moeten berusten in — of weet alvast niets beter te geven dan — het stelsel door de Staatscommissie voorgeslagen. Een deel dier minderheid wenscht echter de *geneesmeesters* in elk geval te zien vervallen.

Voor de overige orden van geneeskundigen wilde ééne Afdeeling dier minderheid wel gelijke opleiding, maar kon omtrent de bevoegdheid niet tot eene bepaalde beslissing geraken. Enkelen stelden daarom voor dat, bij gelijke bevoegdheid voor allen, het doctoraat in chirurgie en obstetrie behouden bleef, als *wetenschappelijke titel*, en als *maatschappelijke aanduiding*, dat de bezitters van dien titel zich meer regtstreeks op dit bijzonder gedeelte hadden toegelegd en het wenschten uit te oefenen. — Die titel zou dan, ten gevolge van een eigenaardig daarvoor ingerigt *practisch* examen, moeten kunnen verkregen worden.

XV.

Onverminderd bovenstaand gevoelen, behoort de stand der *vroedvrouwen*, onder *volkomen* voldoende opleiding en waarborg voor bekwaamheid, behouden te blijven (zie ook omtrent dit punt het boven aangehaalde Rapport). De beperking tot *bepaalde* provinciën (Art. 10) wordt afgekeurd.

XVI.

Handlangers (vooral voor zoo veel de steden betreft) behooren niet te worden gevormd en toegelaten, zoo lang de stedelijke heelmeesters geacht kunnen worden voldoende te voorzien in de behoefte aan personen, die zich met de uitoefening der petite chirurgie willen belasten. Het beginsel kan dus worden aangenomen, maar de toepassing geschiede langzamerhand en naar gelang der ontstaande behoefte (Art. 11 en 12).

TWEEDE AFDEELING.

Van de Verpligtingen der Geneeskunstoefenaren.

XVII.

De Maatschappij acht zich geroepen en verpligt ten strengste af te keuren, wat er aan onredelijken en ongrondwettigen dwang ligt in vele der verpligtingen, bij dit ontwerp, den geneeskunstoefenaren opgelegd. Zij kent den Staat wel het regt toe, om de *uitoefening* van elk *beroep* (en dus ook der Geneeskunst) aan voorschriften te binden, maar zij betwist aan den Staat het regt om aan eenig vrij burger (en dus ook aan den geneeskundige), buiten dien regtstreekschen werkkring, verpligtingen (en dat nog wel naar den eigendunk van ambtenaren en onder straffen van geldboeten of gevangenis) op te leggen, die hij niet aan alle staatsburgers gelijkelijk oplegt.

XVIII.

De Maatschappij dringt alzoo aan op de verwerping van Art. 15, 20 en 21, als (wat ook daaromtrent in de Memorie van

Toelichting worde aangevoerd) onmiskenbaar behoorende tot de *zedelijke* niet tot de *wettelijke* verpligting van den geneeskundige; — en op die van Art. 18 en 19 als veelal strijdig met Art. 17 (de verpligting van geheimhouding) en weinig overeenkomstig met de grondwettige onafhankelijkheid van den Nederlandschen staatsburger en met de waardigheid van den geneeskundigen stand. — Gelijk veel in deze wet, is ook dit beginsel innig verbonden met de *betere opleiding* en *vorming* van den geneeskundige. De *echte* medicus zal hieromtrent steeds het *billijke* en *noodige* doen. De medicus, die zijne roeping niet *begrijpt* of niet *in staat is* daaraan te beantwoorden, zal door geen dwang of straf op de hoogte gebragt kunnen worden om den Staat op deze wijze waarachtiglijk van dienst te zijn.

IXX.

Het leveren van geneesmiddelen eenmaal door Gedeputeerde Staten, om plaatselijke omstandigheden, aan eenigen geneeskunstoefenaar toegestaan, behoort niet weder te kunnen worden ingetrokken, tenzij hij zelf dat wensche (Art. 23) [1].

XX.

Bij al het begeerlijke, om de kwakzalverij op elke redelijke wijze te keer te gaan, rekent men toch de bepaling omtrent mededeelingen in tijdschriften enz., alweder te onbestemd, te sterk strijdende met persoonlijke vrijheid en, daardoor, ontoepasselijk en onvruchtbaar ([2]).

XXI.

De regeling van belooning (ten minste van een minimum van belooning) voor geneeskunstoefenaars, bij *tarieven*, schijnt overal *wenschelijk* en is vooral voor kleinere steden en ten

[1]) Elke andere uitzondering ten opzigte van het leveren van geneesmiddelen verdient afkeuring; (Art. 22, 2de alinea) ook de apotheker is immers tot geheimhouding verpligt.

[2]) In elk geval zou vóór het woord Tijdschriften: *niet-geneeskundige* behooren gesteld te worden.

platten lande, bepaaldelijk voor de behandeling van chirurgische gebreken, *noodwendig*. Die tarieven behooren, *voor elke provincie afzonderlijk*, door Gedeputeerde Staten te worden vastgesteld en uiterlijk om de tien jaren te worden herzien.

DERDE AFDEELING.

Strafbepalingen.

XXII.

Ten opzigte dezer strafbepalingen verwijst de Maatschappij in het algemeen naar hetgeen zij bij punt V, IX, XVI en XVII heeft aangevoerd. Behalve dit acht men die straffen in verhouding tot de thans nog van kracht zijnde wetten en verordeningen noodeloos verzwaard en verhoogd.

XXIII.

Om de toepassing eener strafbepaling regtvaardig en mogelijk te maken moet het feit juist omschreven en scherp begrensd zijn. De bepalingen omtrent „uitoefening der geneeskunst" (Art. 48) en „geneesmiddelen" (Art. 49) voldoen aan die vereischten niet. Eene wet, die òf tegen het gezond verstand strijdt, òf naar de willekeur en den dunk van ambtenaren en regters nu eens *wel*, dan weder *niet* toegepast zou *kunnen* en *moeten* worden, is geene wet meer. Zij leidt tot dwinglandij of magteloosheid [1]).

[1]) Hoe noodig het tegengaan der kwakzalverij ook wezen moge, men zal dat langs dezen weg niet verkrijgen. Wie te veel wil, bekomt vaak niets. Zoo ergens, is hier bepaalder *definitie* noodig. Een wezenlijk criterium zou naar het oordeel van sommigen te vinden zijn, in de bijvoeging: *tegen regtstreeksche of zijdelingsche belooning of betaling.* Tegen de kwakzalverij *in het groot* zal dat reeds een stevigen dam opwerpen. Men zou een tweede kunnen vinden in het bepalen van straffen jegens hen, die door het aannemen van eenig bijzonder geneeskundig karakter, of het voorgeven van eenige bijzondere geneeskundige kennis of bekwaamheid (hetzij omtrent ziekte in het algemeen, of omtrent enkele bijzondere ziektevormen) de door hen aangeprezene of toegediende middelen (al deden zij het ook zonder belooning) ingang zochten te verschaffen.

Bij zulk eene scherpere omschrijving van Art. 48, zou welligt Art. 49 onveranderd kunnen blijven.

De toelating van *tandmeesters* (Art. 84, 2de alinea), ook in dezen vorm, behoort te vervallen.

VIERDE AFDEELING.

Transitoire bepalingen.

XXIV.

De aard der tegenwoordige orde van zaken, de noodzakelijkheid dat de nieuwe zonder te grooten schok in het leven trede, en het eenmaal door den Staat verleende regt zoowel, als het maatschappelijk belang der bestaande stedelijke heelmeesters, maken het *ongeraden* aan de *op dit oogenblik aanwezige* doctoren in de geneeskunde, het regt tot uitoefening der *petite chirurgie* (hetzij dan met of zonder examen) [1]) te verleenen. (Art. 59) [2]).

XXV.

Het zou raadzaam kunnen zijn *bij deze wet reeds* vast te stellen, dat zij *elke tien jaren* zal *moeten* worden *herzien.*

Uitoefening der Artsenij-bereidkunst, enz.

XXIV.

De Maatschappij heeft gemeend de beoordeeling der beginselen van dit gedeelte der wet te moeten overlaten aan de Pharmaceuten en aan de Maatschappij voor Pharmacie.

Enkele bijzondere opmerkingen der Afdeelingen omtrent dit ontwerp zullen echter in het Aanhangsel worden medegedeeld.

In naam der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst,

J. P. HEIJE,

Hoofdbestuurder-Secretaris.

[1]) Een examen dáárvoor te vergen, zou — indien men vóór het beginsel gestemd ware — wel als overdreven moeten worden beschouwd en enkelen slechts zouden er zich aan onderwerpen.

[2]) Vele afdeelingen, wier leden op het platte land praktijk uitoefenen, meenen daarentegen, dat het hoogst onbillijk zoude zijn, den *plattelands-heelmeester* het uitoefenen der praktijk *in den geheelen omvang* toe te staan (Art. 57) en zulks moeijelijk te maken of te onthouden aan de aldaar gevestigde *med. doctoren* (Art. 59). Zij spreken het als stellig uit, dat hunne toestand daardoor onhoudbaar zou worden, en beklagen er zich ten zeerste over, dat over het geheel de belangen van het platteland door de Staatscommissie zoo weinig gekend en behartigd zijn.

AANHANGSEL [1]).

Algemeene opmerkingen.

A. Waarom is de *militaire geneeskundige dienst*, waarom ook de *Veeartsenijkunde* niet onder het plan van *algeheele regeling van den geneeskundigen dienst* begrepen (Blz. 1)?

B. Waarom zijn bij het aanraden tot vestiging eener *academie van geneeskunde* (blz. 17) alle overige Geneeskunstoefenaren — behalve de hoogleeraren en hoogere geneeskundige ambtenaren — uitgesloten?

GENEESKUNDIG STAATSBESTUUR.

EERSTE AFDEELING.

Van de Geneeskundige Ambtenaren, enz.

Art. 1. *a*. Zou het niet verkieslijker zijn te hebben:

1°. Eenen Directeur Generaal (liever te noemen Raad-adviseur),

2°. Provinciale artsen,

3°. Provinciale scheikundigen,

4°. *Gewestelijke Gezondheidsraden*, door *regtstreeksche verkiezingen* der geneeskunstoefenaren gekozen, behoorlijk door wetten gesteund, en waarvan een der provinciale geneeskundige ambtenaren voorzitter ware? — Op gelijke wijze zouden er,

[1]) Even als zulks bij het ADVIES geschied is, wordt hier herinnerd, dat, hoewel het hier medegedeelde vaak het gevoelen van *meerdere* Afdeelingen omvat, het toch geenszins (enkele meeningen immers staan bepaaldelijk tegen elkander over) als *het gevoelen der Maatschappy*, maar als *afzonderlijke oordeelvelling uit haar midden* moet beschouwd worden.

voor zoo veel noodig bleek, *plaatselijke gezondheidsraden* kunnen zijn, waarvan dan weder een lid van den gewestelijken gezondheidsraad (voor zoo verre er een *in* of *nabij* zoodanige plaats woonde) voorzitter zou kunnen zijn.

Deze ligchamen zouden alsdan, en zeker op krachtiger wijze dan door de Staatscommissie was voorgesteld, eene *vertegenwoordiging* der geneeskunstoefenaren en apothekers kunnen zijn. —

Art. 1. *b.* Ware het niet wenschelijker, dat de noodzakelijkheid voor- en de bevoegdheid van de bijzondere inspecteuren bij de wet werd vastgesteld?

Art. 2. Behoort er niet bepaald te worden:

a. dat de Directeur-generaal een *geneeskundige* zij,

b. dat zijne stelling even onafhankelijk zij, als die van den Inspecteur-generaal bij den militairen geneeskundigen dienst?

Art. 4. Voor Noord-Holland worden twee Provinciale artsen gewenscht één te Amsterdam en één te Alkmaar. — Volgens sommigen zouden, bij een genoegzaam aantal Arrondissements-artsen, *meerdere* aangrenzende provinciën onder éénen Provincialen arts kunnen worden gebragt.

Art. 5. De werkzaamheden den Provincialen scheikundige opgedragen, worden — zoo hij niet bijna altijd op reis zal zijn — onuitvoerlijk geacht.

Art. 6. *Arrondissements-artsen* zijn ontoereikend: *kantonsartsen* onvermijdelijk noodig. Een plattelands-arrondissement kan 20 uren in omtrek, en den geheelen winter ondoorwaadbare wegen hebben. —

Moet er niet vastgesteld worden, dat de Arrondissements-artsen, bij hunne benoeming, eenige jaren ten minste (b. v. *vijf*) praktijk hebben uitgeoefend?

Art. 7. Is het niet noodig de personen, die de provinciale geneeskundige ambtenaren zullen *vervangen* bij de wet aan te wijzen?

Art. 9. Ware het niet wenschelijk, dat de eerste benoeming

aan den Koning verbleef, maar de latere ten gevolge van concours geschiedden? — of uit een voordragt van gekozenen door de geneeskunstoefenaren van het gewest?

Art. 10. Moet niet *bij de wet* worden aangewezen, dat die geheimhouding niet tegenover den Regter geldt; en strijdt het eedformulier niet als van zelve tegen dat, door den geneeskundige bij zijne promotie afgelegd – nisi rei publicae intersit?

Art. 11. Wat zijn: met de geneeskunst *verwante* beroepen? Behoorde de artsenij-bereidkunst, welke hier vermoedelijk wordt *bedoeld*, dan ook niet *genoemd* te worden?

Art. 12. Behoorde dat *toezigt* niet reeds hier bepaalder te worden omschreven? — Is alinea 1, als genoegzaam vervat in alinea 2, niet overbodig?

Art. 15. *Veeartsen:* bij te voegen *en vroedvrouwen.* — Ware het niet billijk, dat bij al wat de Staat vergt en volgens dit ontwerp nog meer van de geneeskunstoefenaren vergen zal, hun ten minste vrijdom van patent, paardenbelasting enz. werd geschonken?

Art. 16. Is het *jus domicilii* (zie Art. 153 der Grondwet) hierbij niet uit het oog verloren? In weerwil van hetgeen de Memorie van toelichting hieromtrent zegt, meent men dat de bevoegdheid tot het binnentreden alleen kan voortspruiten uit de *lastgeving* eener magt, daartoe door de *wet* geregtigd. —

Ook de dienaar der burgerlijke magt dient nader en meer bepaald te worden aangewezen,

Art. 19. *Bij de wet:* — Duidelijkheidshalve in te voegen: *bij de wet op de geregtelijke geneeskunde.*

TWEEDE AFDEELING.

Vertegenwoordiging enz.

Art. 23. Waarom zijn (het stelsel aannemende) bij de plaatselijke vertegenwoordiging de apothekers van de genees-

kunstoefenaren afgezonderd, bij de provinciale met elkaar vereenigd? — Bij beiden behoorden zij van elkander afgezonderd te zijn.

Art. 25. Ook voor dit alles wenscht men regeling bij de *wet.*

Art. 29. De toepassing zou hier en daar nog al regtmatig bezwaar opleveren. —

Anderen meenen dat de *vertegenwoordiging* (bepaaldelijk de *plaatselijke*) bezoldiging of belooning zou behooren te ontvangen en wel uit de kassen der gemeenten.

UITOEFENING DER GEREGTELIJKE GENEESKUNST.

EERSTE AFDEELING.

Art. 1. 3°. Meermalen is er van gewaagd, dat in deze wetsontwerpen overal van *straffen*, nergens van *belooningen* of *regten* wordt gesproken. Bij de hier opgelegde verpligting vooral rekenen vele Afdeelingen het noodig, dat er een *veel* billijker tarief van belooning voor zoodanige diensten worde aangenomen dan er tot nog toe bestaat.

TWEEDE AFDEELING.

Art. 4 enz. Waarom hier niet het beginsel van een geneeskundige jury opgenomen, bij regtstreeksche verkiezing door de geneeskunstoefenaren zaamgesteld? —

Ook het geregtelijk *scheikundig* onderzoek zou onder medewerking van den Arrondissementsarts behooren te geschieden.

Art. 7. *Lijkopneming* (lijk-opening?)

Art. 8. (2de regel) *wordt* enz; in te voegen *volgens de opgaven der deskundigen.* —

Sommigen begeeren, dat het procesverbaal *altijd* door of van wege den regterlijken ambtenaar worde opgemaakt.

Art. 12. te lezen: *eene op regterlijken last verordende opgraving* geschiedt, enz.

Art. 14. Beter ware 't, zulks op te dragen aan de artsen van krankzinnigengestichten: — alvast aan Arrondissements- en Provincialen arts gezamenlijk.

Art. 15. Die toezending behoort omtrent *elke* strafzaak te geschieden.

Art. 17 en 18. Waarom het Superarbitrium niet bepaaldelijk aan de Geneeskundige Faculteiten opgedragen?

Art. 21. Ware 't niet goed vast te stellen, dat bij elke Regtbank al datgene aanwezig zal moeten zijn, wat noodig is tot een naauwkeurig onderzoek overeenkomstig den stand der wetenschap?

DERDE AFDEELING.

Art. 22. Beter zijn de Art. der wet van 29 Mei 1841; men verlangt alzoo niet die ingetrokken te zien (Art. 25). —
Ook het verslag van den gewonen Geneesheer van den betrokken persoon behoort steeds in aanmerking genomen te worden.

UITOEFENING DER GENEESKUNST.

EERSTE AFDEELING.

Art. 2. Bij aanneming van het stelsel der Commissie (*zonder geneesmeesters*), aan de Doctoren in de genees- en verloskunde, en in de geneeskunde alleen, *geen* regt te geven tot het uitoefenen der petite chirurgie, welker grenzen niet te omschrijven zijn!

Art. 3. Bij aanneming van het stelsel der Commissie *met geneesmeesters*, aan dezen, bij *voldoende* vorming *onbeperkter* stelling te verzekeren (meer overeenkomstig met onze tegenwoordige plattelandsheelmeesters) en in verband daarmede Art. 3, 4 en 5 van deze Afdeeling, en vooral Art. 33 van de tweede Afdee-

ling te wijzigen of op te heffen! – Zoo dit niet kan, dien stand dan liever niet te vormen.

Art. 6. Zoo de geneesmeesters op schepen dáártoe *bevoegd* zijn, waarom dan ook niet op het platte land?

Art. 8. *Versio* (ook de moeijelijkste) mag alzoo de vroedvrouw in dringende gevallen doen? Is deze intusschen niet vaak gewigtiger dan het aanleggen van forceps? — 't Ware noodzakelijk de *buitengewone* gevallen, waarin zij *buitengewoon* handelen mag, bepaaldelijk te omschrijven.

Art. 9. Lavementen, enz., dus ook bij mannen? — Waarom is niet liever hare bevoegdheid tot het zetten van lavementen bij kinderen bepaaldelijk uitgedrukt. Bloedzuigers zetten, koppen en catheteriseren behooren haar, volgens sommigen, nimmer te worden veroorloofd, volgens anderen, niet dan op voorschrift eens geneesheers; catheteriseren alvast niet dan misschien in het tijdperk van baring.

TWEEDE AFDEELING.

Art. 13. Mits *kosteloos*.

Art. 22. Volgens sommigen zou men het leveren van geneesmiddelen ten platten lande geheel ter keuze der geneeskunstoefenaren behooren te laten, of het kunnen toestaan op plaatsen, waar slechts één apotheker gevestigd is; — of in plaatsen waar geen apotheker gevestigd is; zonder die vergunning, al komt er dan later een apotheker, in te trekken; — of in plaatsen beneden 2000 zielen; in elk geval intusschen onder de stellige voorwaarde van een geëxamineerd bediende te houden.

Art. 24. *Zij schaffen zich deze geneesmiddelen bij erkende apothekers aan:* waarom ook niet bij drogisten? waartoe die dwang? De Provinciale arts keurt ze immers toch?

Art. 28. Ware het niet natuurlijker zulke geneesmiddelen aan den Provincialen *scheikundige* toe te zenden? mits die intusschen *enkel* ambtenaar zij.

Art. 29. Vrijheid voor allen, *ook voor de vroedvrouwen*, wordt door sommigen het best gekeurd.

Art. 32. Het tweede gedeelte te verwerpen.

Art. 34. Die keuring behoort door of in het bijzijn van den Provincialen *scheikundige* te geschieden, maar vooral ook in tegenwoordigheid van den apotheker of leverancier der middelen en werktuigen. Deze toch hebben de natuurlijkste verantwoordelijkheid en het meest regtstreeksche belang bij dat onderzoek.

Art. 35. De afkeuring behoort zich alleen te bepalen tot *die* geneesmiddelen, welke niet deugen.

Art. 37. Hoe zal dat mogelijk of uitvoerbaar zijn? En, zoo niet, waartoe dan dat onbepaalde voorschrift in de wet?

Art. 38. bij te voegen: *volgens een bepaald model.*

Art. 39. Art. 355 zal moeten zijn 354. — Art. 316 behoort hierbij niet te worden opgenomen.

Art. 40. *opzettelijk;* liever: *met een misdadig doel.*

Art. 42. *Wangedrag*, *onzedelijkheid;* dergelijke misslagen vallen buiten de termen van een *wetboek* en dus ook van *wettelijke* straf. — Bovendien straffen zij zich zelven genoegzaam.

DERDE AFDEELING.

Art. 44 enz. Ware het, bij zoo veel regtmatige strengheid jegens kwakzalverij, niet noodig geweest opzettelijk van *Magnetisme* en *Somnambulisme* te gewagen?

Art. 46. Was hier niet eene bepaalde omschrijving van *petite chirurgie* noodig en billijk?

VIERDE AFDEELING.

Art. 57—59. Ofschoon het nog niet te voorzien is, hoe het Reglement van Algemeen Bestuur (Art. 61) de *bevoegdheid* der verschillende personen zal regelen, meent men toch in voornoemde Artikelen 57 en 59, in verband met Art. 62, de strekking te zien om den plattelandsheelmeesteren, officieren van gezond-

heid enz. eene bevoegdheid te geven strijdig met Art. 8 der wet van 12 Maart 1818 [1]) en den Doctoren eene bevoegdheid te ontnemen of te bemoeijelijken, hun toegekend bij de wet van 27 Maart 1838 en gehandhaafd bij uitspraken van den Hoogen raad, 8 en 16 Dec. 1845. De geneesheer ten platten lande (ééne Afdeeling wijst op eene streek van zes gemeenten, te zamen 12000 zielen bevattende waar, met uitzondering van één heelkundige, niets dan Doctoren in de Genees- en Verloskunde zijn) — zal zich ieder oogenblik in de *onvermijdelijke noodzakelijkheid* bevinden de wet te overtreden.

UITOEFENING DER ARTSENIJ-BEREIDKUNST ENZ.

Algemeene opmerkingen.

A. Vrije concurrentie, zonder bepaling van het aantal apotheken, als beginsel wenschelijk.

B. Verminderde concurrentie, door hooger wetenschappelijke eischen, raadzaam.

C. Opheffing der drogisten aanbevolen.

D. Regtszekerheid te verschaffen door eene jury, uit het midden der apothekers zelve, bij regtstreeksche verkiezing, te laten benoemen, ter beoordeeling van overtredingen.

E. Een tarief der geneesmiddelen wenschelijk: eerst vrij hoog, om de drie jaren nagezien en verminderd.

F. Terwijl de strekking van het Ontwerp goedkeuring verdient, voor eenen apothekersstand zoo als die *behoort te*

[1]) Eene Afdeeling daarentegen wenscht bepaaldelijk, dat het onbillijke in bovengenoemd wetsartikel worde opgeheven en meent, dat de betere wetenschappelijke ontwikkeling der latere plattelandsheelmeesters daartoe voldoenden grond geeft.

zijn, is er echter volstrekt geen acht geslagen op dien stand *zoo als hij is*, en worden de middelen van bestaan voor de meeste thans aanwezige apothekers vernietigd. Heeft de staat daartoe het regt, alvast het zedelijk regt? Heeft hij dat vooral, nu hij — door het opheffen van een' vroeger bestaanhebbenden slagboom (het *bepaald* — zijn van het aantal apotheken in elke plaats) en het onvergeeflijk lang in werking laten van wetten, welke den apothekersstand geene genoegzame bescherming verleenden – de tegenwoordige orde van zaken zelf deed ontstaan?

Wel wijst de Memorie van toelichting blz. 168—172 op vele middelen van tegemoetkoming, maar deze kunnen eerst over jaren werken.

EERSTE AFDEELING.

Art. 4. Eene lijst dier middelen in te leveren bij den Arrondissements-arts.

Art. 6. *Twee* kasten minder noodzakelijk, maar dan nog de rangschikking minder verkieslijk.

Art. 7. in verband met Art. 55 onbillijk; strijdig met Art. 13; door de ingeslopene gewoonte moeijelijk te keeren.
De tweede alinea wordt bepaaldelijk afgekeurd.

Art. 8. Onuitvoerlijk.

Art. 9. Niet *wekelijks* maar *dagelijks*.

Art. 11. tweede alinea; het tweede *inwendig* moet *uitwendig* zijn.

Art. 13. tweede alinea; noodeloos omslagtig.

Art. 14. in strijd met Art. 24. W. *Uitoef. der Geneesk.* (blz. 70) laatste gedeelte. — Onuitvoerbaar in verband met Art 50 van dit wets-ontwerp; en, zoo het uitvoerbaar ware, den drogisten te zeer begunstigend.

Art. 16. Zie de aanmerking op Art. 14.

Art. 17. Mits kosteloos.

Art. 19. Hierdoor zouden alle ziekenfondsen onmogelijk, of aanleiding gegeven worden tot allerlei onderhandsche knoeijerijen, veel gevaarlijker dan het toelaten van zulke overeenkomsten *onder toezigt van een' geneeskundigen ambtenaar*.

Art. 23. *In de uitoefening van hun beroep:* recepten gereed maken (?).

In elk geval ware mededeeling aan den geneeskundigen ambtenaar dan nog verkieslijker.

Art. 30. Beter nog dat die sleutels onmiddellijk door een dier autoriteiten worden *opgeeischt.*

Art. 38. Beter: het is *den apothekers verboden* hunne leerlingen geneesmiddelen te laten bereiden enz. dan onder toezigt enz.

Art. 44. behoort niet hier, maar in de instructie van den den Provincialen scheikundige.

Art. 47 en 48. Hier is te veel magt aan den Provincialen scheikundige toegekend. Laat hij de slechte geneesmiddelen verzegelen. De sluiting echter behoort niet te geschieden dan na een nader onderzoek van den Arrondissements-arts, vergezeld door twee leden van de regtbank.

Art. 42—49. (Memorie van toelichting blz. 184). De Staatscommissie schijnt hier over het hoofd te hebben gezien, bij hare bewering: *dat kunstbroeders niet zulk een streng onderzoek van elkanders apotheken in het werk kunnen stellen als een onafhankelijk ambtenaar:* hoe zij zelve die betrekking van ambtenaar *vereenigbaar* achtte (zie blz. 22 Art. 8) met de uitoefening der *artsenij-bereidkunst.*

Art. 51. Het schijnt wenschelijk het examen voor drogist verder uit te breiden.

Art. 58—73. De *derde* en *vierde* Afdeeling worden te belemmerend voor den groothandel en ten eenenmale onuitvoerbaar geacht.

Aldus uit de verslagen der Afdeelingen opgemaakt

J. P. HEIJE,
Hoofdbestuurder-Secretaris.

IX.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE,

IN DE

ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ

TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,

gehouden te Leiden den 20 *Junij* 1851,

BENOEMD TOT HET GEVEN VAN INLICHTINGEN OVER

„de beste methode van onderzoek omtrent de werking der Geneesmiddelen."

Getuigt de geschiedenis van alle kunsten en wetenschappen, dat de menschelijke geest in het streven naar waarheid, vele verschillende, niet zelden zeer uiteenloopende, wegen, die tot het voorgestelde doel schenen te leiden, ingeslagen en telkens wederom nieuwe beproefd heeft; hetzelfde wordt door de geschiedenis der geneeskunst in het algemeen, en door die der geneesmiddelleer in het bijzonder, luide verkondigd.

Empirie en Dogmatismus hebben elkander, van de vroegste tijden af, den voorrang betwist, en bij de kunstoefening, is de Hippocratische of Diaetetische rigting meermalen door eene polypharmaceutische geneeswijze, gedurende korteren of langeren tijd, verdrongen geworden. Die strijd van beginselen is tot op den huidigen dag voortgezet, en gelijk de exspectative geneeswijze hare onbepaalde voorstanders heeft, zoo ontbreekt het noch HAHNEMANN, noch RADEMACHER aan ijverige volgelingen.

Bij al dat verschil in theorie en praktijk is echter het meeren-

deel der geneesheeren tot de overtuiging gekomen, eensdeels, dat de aanzienlijke, in onzen leeftijd gemaakte vorderingen der natuurkundige wetenschappen wel veel tot volmaking van het pharmacognostisch en pharmaceutisch gedeelte der geneesmiddelleer hebben bijgedragen, doch voor de praktische geneesmiddelleer weinige of geene vruchten hebben opgeleverd; anderdeels, dat deze laatste, bepaaldelijk de pharmacodynamische theorie, tot dus verre geenen vasten grondslag heeft, en dat de nuttigheid van vele onzer thans gebruikelijke geneesmiddelen voor het minst onbewezen is.

Die slotsom moge ontmoedigend zijn, — wegens de geringe kennis, die wij omtrent de werking der geneesmiddelen hebben, wane men echter niet, dat de reeks van eeuwen, die sedert het ontstaan der geneeskunst verloopen zijn, daarom als nutteloos voor ons zou zijn voorbijgegaan. Even gelijk de tijd, waarin het kind nog niets dan onbestemde klanken voortbrengt, niet als een nutteloos of onvruchtbaar tijdperk beschouwd mag worden, maar gelegenheid heeft gegeven tot oefening en volmaking der spraakwerktuigen; even gelijk de nietige redetwisten der scholastiek het middel waren tot oefening van 's menschen denkvermogen en tot voorbereiding dienden voor verhevener denkbeelden: even zoo hebben ons de afgeloopene eeuwen voor een hooger wetenschappelijk standpunt voorbereid door ons bekend te maken met de verschillende methoden, waardoor men getracht heeft tot de kennis van de werking der geneesmiddelen te geraken. Dat langs onderscheidene wegen bewerkstelligd onderzoek heeft verschillende, of meerder of minder goede gevolgen opgeleverd en daarom is de kennis daarvan geenszins van belang ontbloot voor hem, die zich met een vernieuwd onderzoek aangaande de werking van geneesmiddelen wenscht bezig te houden. Tot oplossing van de aan onze commissie voorgestelde vraag meenen wij daarom, in de eerste plaats, een beknopt *overzigt* te moeten geven *van de verschillende methoden*, *die men tot hiertoe beproefd heeft* om de werking van geneesmiddelen te leeren kennen, en vervolgens hare *betrekkelijke waarde* te moeten overwegen, om daaruit eindelijk een besluit af te leiden omtrent *de wijze en de middelen*, *die als nog tot het voorgestelde doel kunnen leiden.*

Eene der eerste bronnen (want *methode* kan men niet wel datgene noemen , wat van onzen wil onafhankelijk is en zonder overleg geschiedt), waaruit de kennis der geneesmiddelen voortsproot, is ontwijfelbaar het toeval geweest. Daaraan is men bijna op elk gebied van menschelijke kennis vele gewigtige uitvindingen en ontdekkingen verschuldigd. Hetzelfde geldt ook van de geneeskunde. Gelijk de heelkundigen vermoeden, dat men door de heilzame gevolgen, die men bij epileptische en andere lijders, somtijds van bloedverlies, door uitwendig geweld teweeggebragt, van brandwonden enz. zag, tot de aanwending van scarificatiën, van cauteria, setacea, fonticuli, van de paracenthesis enz. gebragt is geworden, zoo was ook het toeval aan de ontdekking van velerlei inwendige geneesmiddelen dienstbaar. Hoe b. v. toevallige vergiftigingen aanleiding hebben kunnen geven tot proefneming met sterk werkende stoffen in kleine giften, ligt voor de hand. Zelfs zijn door de toevallige verwisseling van geneesmiddelen, niet zelden nieuwe geneeskrachten ontdekt geworden, terwijl wij aan het zoeken der Alchymisten naar goud zeer vele onzer metaalbereidingen verschuldigd zijn. Ook verdient het opmerking, dat de krachten der meest vermogende geneesmiddelen, die uit andere werelddeelen tot ons gebragt zijn geworden, niet door opzettelijke proefnemingen, hoedanige men bij ruwe en onbeschaafde volkeren niet onderstellen kan, maar slechts door het toeval bekend zijn geworden. Een beroemd leerling van LINNAEUS vermoedt dit bepaaldelijk van het Opium, de China, Ipecacuanha, Rheum, Sarsaparilla, Guaiacum, Senna, Aloë, Tamarinden, Asa foetida, Campher, Galbanum, Catechu en anderen [1]); aan welke reeks wij veilig den kinabast kunnen toevoegen.

Eene andere bron, waaruit de kennis van geneesmiddelen is voortgesproten, is gelegen in het zoogenaamde instinct van menschen en dieren. Het verhaal, dat MELAMPUS de purgerende eigenschap van den Helleborus, bij de geiten ontdekt zou hebben, moge zeer problematisch zijn, en de kritiek moge veel hebben af te dingen op de fabelen, die PLINIUS omtrent

[1]) HASSELQUIST, *Diss. de viribus plantarum* in LINNAEI *Amoenit. Academic.; Vol.* I. Edit. *L. B. p.* 403.

den Hippopotamus, den Ibis en andere dieren vermeld heeft, de ervaring leert echter, dat er bij de meeste lijders handelingen plaats hebben, waardoor zich of een bepaalde lust naar, of afkeerigheid van deze of gene zelfstandigheden openbaart. De trek naar zure dranken in galziekten, naar koud water en koude lucht in heete koortsen, naar kalk en andere absorbentia bij zuur in de eerste wegen, moet voor eene, zonder volledig bewustzijn van den lijder plaats hebbende stem der natuur gehouden worden, die den opmerkzamen waarnemer niet ontgaan kan. Bij kinderen vooral en bij menschen, die nog meer in den natuurstaat leven, is die *natuurlijke aanwijzing* of indicatie dikwijls onmiskenbaar. — Daar zoowel deze kenbron, als die, welke in het toeval gelegen is, steeds blijft voortbestaan, zoo moeten beiden ook verder behoorlijk gewaardeerd worden; zoodat wij daarop niet nader zullen terugkomen.

Vele tot nasporing van de krachten der geneesmiddelen aangewende methoden, waarmede wij ons thans opzettelijk zullen bezig houden, zijn voortgesproten uit en steunen op de analogie. Nadat men namelijk, op empirische wijze eenige geneesmiddelen was magtig geworden, kon het niet missen of de zucht naar uitbreiding van kennis begon hetzelfde middel bij gelijke ziekten en gelijke middelen bij dezelfde ziekte aan te wenden. Die toepassing der analogie is echter op zeer verschillende wijzen beproefd geworden en daaruit zijn onderscheidene methoden van onderzoek ontsproten.

In de eerste plaats komt als zoodanig in aanmerking de leer der signaturen, die, in de zestiende eeuw en later, vele voorstanders gevonden heeft. Uit de overeenkomst namelijk ten opzigte van vorm, kleur enz. van sommige zelfstandigheden, of met eenig ligchaamsdeel, of met deze of gene ziekteverschijnselen, meende men tot hare geneeskrachtige eigenschappen te kunnen besluiten. Zoo werden het Sanguis Draconis, de succus Catechu, de Tormentilla en het Lapathum sanguineum, wegens hunne roode kleur, voor geneesmiddelen der dysenterie; Crocus, Curcuma en andere gele stoffen voor geneesmiddelen der geelzucht gehouden. Wegens den vorm, werd Brassica capitata bij ziekten van het hoofd; het Anacardium orientale bij die van het hart; het Anacardium occidentale bij nierziek-

ten; het haarvormig Polytrichum tegen kaalheid aanbevolen. Wij onthouden ons van meerdere voorbeelden en zouden zelfs de geheele leer der signaturen onvermeld hebben gelaten, zoo zij niet bij uitnemendheid geschikt ware om te doen zien, op hoedanige gronden de vermeende krachten van vele onzer hedendaagsche geneesmiddelen berusten. Zoo getuigt CULLEN b. v. dat het Decoctum ad Ictericos, in het Edinburgsch Dispensatorium van 1756 voorgeschreven, en hoofdzakelijk uit Curcuma en Chelidonium maius bestaande, op geenerlei anderen grondslag steunt.

In de plaats der uitwendige overeenkomst in vorm of kleur, die tusschen sommige geneesmiddelen en deze of gene ziekten scheen plaats te hebben, werd door andere geneesheeren vooral de inwendige zamenstelling in aanmerking genomen en deze als eene bepaalde aanwijzing beschouwd, waaruit de werking der geneesmiddelen kon worden opgemaakt.

Om nu niet van de leer van PARACELSUS te gewagen, volgens welke de zamenstelling (anatomia materialis) van de eene of andere zelfstandigheid met die eener ziekte overeenstemmen kon en daardoor als het geneesmiddel van deze werd aangewezen, zoo willen wij liever van de meer gegronde verwantschap melding maken, die zoowel door de scheikundigen als door de beoefenaars der kruidkunde tusschen verschillende geneesmiddelen is ontdekt geworden. Uit beiderlei onderzoek heeft men een van de analogie ontleend bewijs voor de bijzondere werking der geneesmiddelen afgeleid.

Daar het namelijk, bij eene meer wetenschappelijke beoefening der geneesmiddelleer scheen te blijken, dat de eigenschappen en krachten der geneesmiddelen afhankelijk moeten geacht worden van hunne scheikundige zamenstelling [1]), zoo is het niet te verwonderen, dat men in hunne kunstmatige ontleding het voornaamste middel gezocht heeft, om eensdeels

[1]) „Une seule puissance effective reside dans les médicaments, c'est celle qui tient à leur composition chimique, à la nature des principes dont ils sont formés et qui provoque les phénomènes organiques que l'on observe après leur administration.” J. B. G. BARBIER, *Traité élémentaire de Matière médicale;* Paris, 1837; *Vol.* I, *Chap.* IV, 4me edit. p. 169.

de veranderingen, die door bekende geneesmiddelen in het ligchaam teweeggebragt worden, uit hunne zamenstelling te kunnen verklaren, anderdeels om uit de door scheikundig onderzoek geblekene zamenstelling van nog onbeproefde stoffen een besluit af te leiden omtrent hare vermoedelijke krachten. Die weg der wetenschap heeft reeds tot belangrijke uitkomsten geleid, en zou ontwijfelbaar nog meerdere hebben opgeleverd, bijaldien het mogelijk ware om bij de ontleding van stoffen, steeds tusschen educten en producten te onderscheiden.

Wanneer CHOMEL b. v. in zijne historia plantarum verklaart, dat de Koninklijke Academie der Wetenschappen te Parijs omstreeks 2000 analysen van planten liet maken met geen ander gevolg, dan dat men uit de verschillende daartoe gebezigde plantaardige stoffen tamelijk dezelfde voortbrengselen verkreeg, dan bewijst dit alleen, dat de drooge distillatie een zeer onvolkomen, althans ontoereikend hulpmiddel voor de organische chemie daarstelt. Daarentegen worden wij met eerbied voor deze laatstgenoemde wetenschap vervuld, wanneer wij bedenken, dat wij reeds nu de kennis der werkzame bestanddeelen van vele onmisbare en heilzame geneesmiddelen, Kina b. v. Opium en Nux vomica, aan haar verschuldigd zijn. Aan den anderen kant leert ditzelfde van de Chinine, Morphine en Strychnine ontleende voorbeeld, dat wel de naaste organische, door scheikundige ontleding verkregene bestanddeelen tot opheldering van de geneeskrachtige eigenschappen der stoffen verstrekken kunnen, maar dat hare verwijderde of laatste grondstoffen daarvoor als nog niet kunnen dienen. Hoe gering toch is, bij gelijke qualitative zamenstelling, het verschil in quantitative verhouding tusschen de grondstoffen, waaruit de drie genoemde, in krachten zoo zeer verschillende alcaloïden zijn zamengesteld? Kortheidshalve onthouden wij ons van andere voorbeelden, doch meenen, dat daardoor als nog geen inbreuk gemaakt wordt op den algemeenen regel, dat stoffen van volkomen gelijke zamenstelling ook gelijke geneeskrachten bezitten, en dat geneesmiddelen, die groote overeenkomst in scheikundige zamenstelling hebben, mits deze op vollediger wijze, dan tot hiertoe mogelijk was, worde aangewezen, ook in geneeskrachten grootendeels overeenstemmen.

Op dienzelfden grondslag steunt ook eene andere, vooral voor de middelen van het plantenrijk aangewende methode, die namelijk, waardoor men getracht heeft om uit de natuurhistorische verwantschap, de vermoedelijke geneeskrachten van in dit opzigt nog onbekende planten op te maken en vooraf te bepalen. Die methode toch kan eigenlijk tot de analogie in scheikundige zamenstelling teruggebragt worden, dewijl men daarbij uit gelijksoortige uitwendige vormen tot de vermoedelijke overeenkomst in organische bestanddeelen en uit deze wederom tot de waarschijnlijke overeenstemming in krachten gemeend heeft te mogen besluiten. Gelijk CAESALPINUS verklaard had, dat planten van hetzelfde geslacht meestal ook gelijke krachten bezitten, zoo hebben LINNAEUS en anderen aan die leer eene grootere uitbreiding gegeven door te stellen, dat ook planten van dezelfde orde in krachten elkander naderen en dat zelfs die van dezelfde klasse eenigermate in werking overeenkomen. Later is dit leerstuk, om nu niet van vele schrijvers der vorige eeuw te gewagen, vooral door FRANZ PETER CASSEL, AUGUSTE PYRAMEAU DE CANDOLLE, CARL JULIUS PERLEB, JOHANN HEINRICH DIERBACH en EUGÈNE SOUBEIRAN, op eene zoo veelzijdige wijze behandeld geworden, dat wij ons bijna van de opzettelijke beoordeeling dezer methode kunnen onthouden. Onder de genoemde schrijvers is namelijk, alléén DIERBACH door zijn bewerkstelligd onderzoek tot het besluit gekomen, dat de overeenstemming, die er tusschen de botanische verwantschap der planten en hare geneeskrachtige eigenschappen zou plaats hebben, door meerdere familiën wederlegd dan bevestigd wordt [1]). DE CANDOLLE daarentegen had uit eene opzettelijke nasporing van 150 natuurlijke planten-familiën het besluit afgeleid, dat 107 de bovenstaande wet meer of min bevestigen, en dat slechts drie familiën niet daarmede instemmen [2]). De nieuw-

[1]) J. H. DIERBACH, *Abhandlung über die Arzneikräfte der Pflanzen, verglichen mit ihrer Structur und ihre chemische Bestandtheile;* Lemgo, 1831, S. 386.

[2]) *Essai sur les propriétés médicales des plantes, comparées avec leurs formes extérieures;* Paris, 1816. Uebersetzt von H. J. PERLEB Aarau, 1818, S. 427.

ste schrijver eindelijk over dit onderwerp, EUGÈNE SOUBEIRAN erkent de waarde der botanische verwantschap voor de bepaling der geneeskrachtige eigenschappen, doch bevond dat 5 of 6 familiën daarmede strijdig waren [1]). Op het gezag van deze en andere schrijvers, zouden wij vele voorbeelden vermelden kunnen, zoowel ter bevestiging als ter bestrijding van de genoemde methode, doch zouden ons daardoor ligt aan te groote uitvoerigheid schuldig maken. Uit eene onpartijdige waardering der daadzaken schijnt te blijken, dat er een onmiskenbaar verband plaats heeft tusschen den vorm en de zamenstelling, of tusschen de uitwendige, vooral van de essentiële deelen ontleende physiognomie der planten en hare scheikundige bestanddeelen, waaraan wederom grootendeels het verschil der geneeskrachtige eigenschappen moet worden toegekend. Men houde hierbij echter in het oog, eensdeels, dat het op de natuurlijke verwantschap steunende systema plantarum voor verbetering en meerdere volkomenheid vatbaar blijft; anderdeels, dat onderlinge toenadering en gelijkvormigheid, die b. v. tusschen de verschillende aetherische oliën der plantae labiatae of van vele zaden der umbelliferae wordt waargenomen, geenszins hare gelijkheid of volkomene overeenstemming in krachten beteekent. Eindelijk vinden vele zoogenaamde uitzonderingen op den vastgestelden regel eene gereede verklaring, wanneer men in aanmerking neemt: 1) dat bij de bepaling van heilzame of vergiftige eigenschappen, niet een enkel, maar al de deelen der plant moeten in aanmerking komen, dat b. v. de gewone aardappelen geene uitzondering maken op de familie der solaneae, zoolang hunne bessen vergiftige eigenschappen bezitten; 2) dat in elk geval, bij onderlinge vergelijking van verschillende geslachten en soorten, slechts gelijksoortige deelen met elkander moeten vergeleken worden, zoo als bladen met bladen, zaden met zaden enz., maar niet omgekeerd, zaden met bladen, of zaden met wortels; 3) dat door het verschil in standplaats, door de kultuur en andere uitwendige invloeden, de natuurlijke eigenschappen van plantaardige stof-

[1]) E. SOUBEIRAN, in *Natuurkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem;* Haarlem, 1829, *D.* XVII, 1e St. bl. 215.

fen aanmerkelijk kunnen veranderd worden; 4) dat vele planten en planten-deelen (het loof en de knollen der cruciatae b. v.) door de manier, waarop zij ten gebruike toebereid worden, eene groote wijziging of verandering ondergaan. Wanneer deze en soortgelijke bijzonderheden in behoorlijke overweging genomen worden, dan zal men tot het besluit komen, dat de genoemde methode als nog met groot voordeel beoefend kan worden, vooral wanneer zij met de organische chemie, die gedurig nieuwe vorderingen maakt, zorgvuldig verbonden wordt, en dat zij, volgens het oordeel van SOUBEIRAN [1]), alleen in ongeoefende handen meer schade dan voordeel kan aanbrengen. Eindelijk is de erkenning van het genoemde beginsel, het verband tusschen botanische verwantschap en scheikundige zamenstelling, de éénige wetenschap, die ons a priori eenige inlichting omtrent de vermoedelijke werking van nieuwe geneesmiddelen geeft, terwijl zij ons tevens bij de opsporing van inlandsche surrogaten voor dure uitlandsche middelen, tot leiddraad zal kunnen verstrekken.

Eindelijk heeft men bij het onderzoek naar de werking der geneesmiddelen, ook nog eene andere soort van analogie tot grondslag genomen, de overeenstemming namelijk in reuk en smaak, die er tusschen verschillende geneesmiddelen kan plaats hebben. In beginsel stemt ook deze methode tamelijk met de beide voorgaande overeen, vermits ook deze eigenschappen, vooral bij organische stoffen, geacht worden eenigermate hare scheikundige zamenstelling aan te duiden. Gelijk de reuk en de smaak, bij de redelooze dieren, de wachters van het organische of vegetatieve leven zijn, zoodat het grazend vee, volgens de uitdrukking van LINNAEUS, te midden van vele nadeelige gewassen, veilig weiden kan, zoo heeft men gemeend, dat ook de mensch door diezelfde zintuigen niet alleen de voor- of nadeelige eigenschappen zijner voedingstoffen, maar ook van de verschillende soorten van geneesmiddelen onderscheiden kon. Stoffen met zoeten smaak b. v. werden voor voedend; met vetten, voor weekmakend; met zouten, voor prikkelend; met bitteren, voor maagversterkend; met zuren voor verkoelend; met wrangen, voor zamentrekkend gehouden.

[1]) l. l. p. 222.

Aan aangenaam riekende planten werden heilzame en opwekkende krachten; aan sterk riekende, nadeelige; aan plantaardige stoffen met walgelijken reuk of smaak, buikzuiverende, brakingwekkende of vergiftige eigenschappen toegekend; terwijl knoflookaardige geacht werden de uitwaseming te bevorderen. Dat men echter op die wijze, uit de werking van geneeskrachtige stoffen op één of twee organen, de zintuigen voor den reuk en den smaak, zeer voorbarig besloten heeft tot hare inwerking op andere organen of het geheele organisme, behoeft naauwelijks vermeld te worden. De onvolkomenheid dier methode blijkt vooral uit de volgende bijzonderheden:

1) Hebben de beide genoemde zintuigen bij den mensch niet dien graad van ontwikkeling, om daardoor, of met bewustheid of instinctmatig, voor- en nadeelige stoffen te kunnen onderscheiden.

2) Zijn de indrukken, die wij door den reuk en den smaak ontvangen, meer van een subjectieven, dan zuiver objectieven aard, zoodat dezelfde stof, die voor den eenen mensch smakelijk of welriekend is, bij eenen anderen geheel tegenovergestelde gewaarwordingen opwekt.

3) Zijn er vele plantaardige middelen, en op deze alleen is de methode door LINNAEUS, HASSELQUIST, HOFFMANN en HEBENSTREIT toegepast geworden, die grootendeels reuk- en smakeloos zijn. Anderen openbaren in reuk en smaak groote overeenkomst, gelijk de meeste narcotica, terwijl zij in werking grootelijks verschillen. Chinine en Strychnine zijn beiden buitengewoon bitter van smaak, doch openbaren weinig overeenkomst in hunne inwerking op het organismus.

De verschillende, tot dus verre door ons behandelde, van de analogie ontleende hulpmiddelen ter opsporing van de werking der geneesmiddelen, hebben dit met elkander gemeen, dat zij meer op eenen dogmatischen dan empirischen grondslag steunen, en dat zij dus meer van de theorie dan van de ervaring zijn uitgegaan. Door dien gemeenschappelijken oorsprong moeten dus ook die onderscheidene wegen en middelen aan dezelfde onvolkomenheid onderhevig zijn. Deze bestaat namelijk hierin, dat geenerlei *aprioristische* methode eenige zekerheid kan opleveren, en dat elke van de analogie ontleende methode hoogstens eenige aanwijzing tot nader onderzoek geven kan, doch geens-

zins op zich zelve als toereikend middel van onderzoek beschouwd kan worden, en dat dus alle daaruit afgeleide gevolgtrekkingen slechts een meerderen of minderen graad van waarschijnlijkheid hebben kunnen, doch geenszins als op stellige gronden steunende kunnen aangemerkt worden. Hoewel dus de kennis der absolute eigenschappen, welke men langs die verschillende wegen getracht heeft te verkrijgen, van groot gewigt is voor de wetenschappelijke beschouwing van zoodanige middelen, wier geneeskrachtige eigenschappen door de ervaring reeds op meer of min volledige wijze bekend zijn geworden, zoo zijn daarentegen die wetenschap en de tot haar leidende wegen geheel ontoereikend en grootendeels onbruikbaar tot opsporing van het therapeutisch nut van alle zoodanige middelen, als tot dus verre, wat hunne inwerking op het organismus betreft, nog grootendeels onbekend zijn.

Eene veel grootere waarde moet daarentegen, toegekend worden aan het proefondervindelijk onderzoek, waarbij men uit den aard der verschijnselen de waarschijnlijke oorzaak en het verband tusschen deze beiden tracht op te sporen. Immers is het deze methode alleen, die zoowel voor de geneesmiddelleer, als voor de geneeskunde in het algemeen, eenen hechten grondslag kan opleveren. Ook de leer der geneesmiddelen is geheel en al eene ervarings-wetenschap en buiten de ondervinding is er geenerlei andere bron, waaruit stellige wetenschap of kennis van daadzaken kan voortspruiten. Daar nu de geneeskundige ervaring deels op getrouwe en naauwkeurige waarneming, deels op zorgvuldige en omzigtige proefneming steunt, zoo zijn het bepaaldelijk deze beide hulpmiddelen, die ook verder dienen moeten om onze kennis aangaande de werking der geneesmiddelen uit te breiden en te volmaken. Beide die middelen hebben elk hunne bijzondere waarde en moeten wederkeerig elkander ondersteunen. Daar men bij eene waarneming, het voorwerp slechts op éénerlei wijze en onder die omstandigheden gadeslaat, waaronder het zich van zelf aanbiedt, zoo is de daardoor verkregene kennis niet zelden aan twijfel onderhevig of onvolkomen, zoo lang zij niet door herhaalde waarnemingen omtrent hetzelfde onderwerp, of door opzettelijke daartoe betrekkelijke proefneming bevestigd wordt.

Bij eene proefneming namelijk, die wederkeerig zonder waarneming onbestaanbaar is, vermits zij eigenlijk een onmisbaar gedeelte van deze, als het ware den toetsteen, uitmaakt, wordt het voorwerp, dat onze belangstelling heeft opgewekt, opzettelijk gewijzigd en in andere omstandigheden verplaatst, zoodat de waarnemer daardoor tot eene herhaalde en veelzijdige beschouwing van hetzelve wordt in staat gesteld. Dat laatstgenoemd voore el hebben proefnemingen boven waarnemingen vooruit. Laatstgenoemde kunnen dikwijls slechts zelden herhaald worden, dewijl men de gelegenheid moet afwachten, dat een voorwerp of verschijnsel, hetwelk wij eens met opmerkzaamheid hebben gadegeslagen, zich op nieuw voordoet. Proeven daarentegen kunnen naar onze verkiezing meermalen herhaald en tevens in velerlei opzigten gewijzigd worden, hetgeen doorgaans ook noodig is, dewijl zij ons door de bijkomende omstandigheden aan grooter gevaar van dwaling blootstellen. Het gevaar toch om den zamenhang en de betrekking der verschijnselen te miskennen, en om die, welke aan het voorwerp zelf eigen zijn, te verwarren met de zoodanigen, welke uit de oorzaak, waardoor het voorwerp in den toestand, waarin wij het waarnemen, opzettelijk gebragt is, voortspruiten, kan alleen door herhaling der proefnemingen en door het zorgvuldig in aanmerking nemen van alle omstandigheden, vermeden worden. Dit is vooral het geval bij proefnemingen met geneesmiddelen, omdat de middelen waarmede, de voorwerpen waarop, en de omstandigheden waaronder de proeven genomen worden, aan zoo vele veranderingen onderhevig zijn, dat deze niet altijd met naauwkeurigheid bepaald kunnen worden. Het is daarom noodzakelijk, dat men bij elke proefneming, nu eens de gebezigde middelen, dan eens het voorwerp van inwerking, dan wederom de omstandigheden, zoo veel mogelijk, verandere, om ten slotte de verschillende uitkomsten met elkander te vergelijken.

Mag dus de geneesmiddelleer zoowel eene ervaringsleer als eene experimentele wetenschap genoemd worden, dan zijn ook verder de observatie en het experiment de éénige middelen, waardoor de bouwstoffen kunnen verkregen worden, die voor haren opbouw gevorderd worden. De deugdelijkheid dier bouwstoffen is echter grootendeels afhankelijk van het onbevooroordeeld

onderzoek, van de zorgvuldige naauwgezetheid, de goede trouw, de naauwkeurigheid, het onvermoeide geduld en de scherpzinnigheid, waarmede de waarnemers bij het doen hunner observatiën en experimenten te werk gaan. Dragen toch deze laatsten de blijken, dat één of meerdere der opgenoemde eigenschappen bij den waarnemer gemist werden, dan is noch de langdurige loopbaan, die aan HAHNEMANN vergund werd, noch het 25 jarig tijdvak, dat RADEMACHER aan zijne Erfahrungsheillehre besteedde, in staat om onze pharmacodynamische kennis aanmerkelijk uit te breiden. Onbevooroordeeld onderzoek en onpartijdige waarheidsliefde zijn dus de eerste en voornaamste voorwaarden, die bij elke natuurstudie gevorderd worden. Daarenboven echter is eene geduldige, omzigtige, ingespannen en ongestoorde oplettendheid, waarmede men het voorwerp der waarneming in het algemeen, en de afzonderlijke deelen, in het bijzonder gadeslaat, een even noodzakelijk vereischte. Wat toch zou goede trouw en eerlijkheid baten, bijaldien de waarnemingsgeest zelf ontbreekt, of wanneer de waarnemer door overhaasting of door gemis aan scherpzinnigheid, niet behoorlijk alle bijzonderheden waardeert, die in aanmerking moeten komen om uit de uitkomsten van waar- en proefnemingen juiste gevolgtrekkingen af te leiden? Die bijzonderheden hebben, gelijk reeds vroeger werd aangemerkt, vooral betrekking of tot de *middelen* die beproefd worden, of tot het *voorwerp* waarop ingewerkt wordt, of tot de *omstandigheden* waaronder dit plaats heeft. Om dus de methode, die als nog en overeenkomstig het tegenwoordig standpunt der wetenschap dienen moet om ons met de werking van geneesmiddelen, op eene meer stellige wijze, bekend te maken, in haren geheelen omvang te overzien en te kunnen beoordeelen, is het noodig om opzettelijk bij de drie genoemde bijzonderheden stil te staan en althans hare hoofdpunten te overwegen.

A. Geneesmiddelen, die aangewend of opzettelijk beproefd worden, kunnen in drieërlei opzigten verschillen, in geaardheid, in vorm en in hoeveelheid.

Wat den aard der middelen betreft, kunnen zij in het algemeen, tot drie grootere klassen gebragt worden, tot zoodanige,

die grootendeels tot bestanddeelen van het ligchaam verarbeid worden, voedingsmiddelen; tot zulke, welke vernielend op de organische stof van het ligchaam inwerken, vergiftige stoffen; eindelijk zulke, die na de levensverrigtingen veranderd te hebben, wederom, langs verschillende wegen, uit het ligchaam ontlast worden. Op dit aanmerkelijk verschil in geaardheid zal men daarom vooral letten moeten, dewijl de proefnemingen zelve moeten gewijzigd worden, naarmate de stoffen, die onderzocht zullen worden, door den aard harer bestanddeelen, tot eene of andere dier klassen gebragt moeten worden, of overgangsvormen van de eene tot de andere daarstellen.

Proeven met voedingsmiddelen zijn niet alleen uit een physiologisch, maar ook uit een pharmacologisch oogpunt belangrijk, deels omdat vele dier middelen ook tot het gebied der geneesmiddelleer behooren, deels omdat zeer vele andere geneesmiddelen ook aan den invloed der spijsverterings-organen onderworpen worden en aldus eene gedeeltelijke verandering ondergaan, alvorens het organisme daardoor gewijzigd wordt. Daarom verdient het experimenteel onderzoek, dat sedert den veel omvattenden arbeid van TIEDEMANN en GMELIN, zoowel door scheikundigen als door physiologen, tot opheldering van de verrigting der spijsvertering, is bewerkstelligd geworden, ook door de beoefenaars der geneesmiddelleer behoorlijk gekend en gewaardeerd te worden, mits men bij zijne toepassing met omzigtigheid en oordeelkundig te werk ga.

Ook proefnemingen met vergiften kunnen groot nut voor de geneesmiddelleer hebben. Want hoewel deze stoffen, althans bij den mensch, zelden in die hoeveelheid aangewend worden, dat daardoor hevige verschijnselen worden teweeggebragt, zoo is echter reeds een mindere graad dier toevallen in staat om hare physiologische werking, waarvan wederom de geneeskrachten afhankelijk zijn, duidelijker te doen uitkomen. Bij zoodanige waar- en proefnemingen, want ook voor de eerste bestaat er door toevallige vergiftigingen somtijds gelegenheid, moet het verschil tusschen narcotische stoffen en de zoogenaamde venena corrosiva van het delfstoffelijk rijk, allezins in aanmerking komen, dewijl in die beide gevallen vooral de organische veranderingen, die na den dood worden aangetroffen,

grootelijks verschillen. Wat de snelle en langzame vergiftigingen betreft, is daarentegen, het verschil der verschijnselen, volgens het gevoelen van ORFILA [1]), niet zoo groot, als gewoonlijk gemeend wordt.

Wat de derde klasse van middelen betreft, die in eenen meer bepaalden zin geneesmiddelen genoemd en alleen als zoodanig aangewend worden, zijn vooral zulke proeven, waardoor men de veranderingen tracht op te sporen, die de stoffen zelve in het organisme van den mensch ondergaan, van het grootste gewigt. Sommige geneesmiddelen b. v. worden eerst in de maag, door de inwerking van een vrij organisch zuur op dezelve, oplosbaar en ter opneming geschikt gemaakt; anderen daarentegen worden, althans gedeeltelijk, in onoplosbare albuminaten veranderd; vele middelen ondergaan in de maag en het darmkanaal, geheel nieuwe verbindingen, zoodat b. v. subcarbonas magnesiae in lactas magnesiae, of wederkeerig zouten met organische zuren in carbonaten kunnen veranderd worden; de meeste metaalzouten eindelijk worden in geheel andere verhoudingen in de urine of andere ontlastingsstoffen aangetroffen, dan waarin zij toegediend waren.

Ten opzigte van den vorm, waarin de middelen aangewend worden, komt vooral hunne meerdere of mindere oplosbaarheid in aanmerking, dewijl voornamelijk van deze eigenschap hunne opneming in het bloed afhankelijk is. Daarom kan een emplastrum mercuriale langen tijd op de huid gedragen worden, zonder algemeene verschijnselen op te wekken, terwijl het uitwendig gebruik van unguentum mercuriale dikwijls speekselvloeijing veroorzaakt. Daarom is een geneesmiddel in den vorm van een aftreksel of afkooksel toegediend doorgaans werkzamer dan in poedervorm gegeven. Daarom wordt eene kleine hoeveelheid Asa foetida, in den vorm eener emulsie toegediend, voor werkzamer gehouden dan eene veel grootere hoeveelheid, in pillen-vorm voorgeschreven. Dat versch eiwit, om ook het voorbeeld eener diaetetische stof aan te halen, in water opgelost, gemakkelijk en zonder veranderingen te ondergaan, in het bloed wordt opgenomen, is allerwaarschijnlijkst, ter-

[1]) *Traité de Toxicologie;* 4e edit. Paris, 1843, *Tom.* II, *Sect.* II, *Chap.* 2, Art. 1. p. 745.

wijl daarentegen, gekookte eijeren moeijelijker verteerd en eerst, na groote veranderingen ondergaan te hebben, in eenen oplosbaren toestand gebragt worden. Ook sterk werkende geneesmiddelen en vergiftige stoffen openbaren, gelijk door bepaalde proefnemingen, bij LUND [1]) en anderen vermeld, gebleken is, eene veel snellere en sterkere werking, wanneer zij in eene oplossing, dan wanneer zij in droogen vorm toegediend worden [2]). Zoo oefende de Nux vomica met melk toegediend, eene veel snellere werking op honden uit, dan wanneer dit middel met vleesch vermengd, toegediend werd [3]). Ook houde men in het oog, dat door den verschillenden vorm dikwijls de natuur van het middel aanmerkelijk verschil kan opleveren. Aqua Rosarum b. v. en aqua Cinnamomi zijn geheel andere middelen dan een decoctum Rosarum en tinctura Cinnamomi. De werking van extractum Valerianae zal naauwelijks met die van eene infusio Valerianae kunnen vergeleken worden. Absolute alcohol en de anorganische zuren werken als corrodentia op de organische weefsels en dreigen het leven te vernietigen, terwijl diezelfde stoffen, in verdunden vorm toegediend, vatbaar zijn om in het bloed te worden opgenomen.

Wat eindelijk de hoeveelheid der toe te dienen geneesmiddelen betreft, is het wenschelijk, dat zoowel kleine als groote giften beproefd worden, daar in beide gevallen niet alleen een quantitatief, maar eenigermate ook een qualitatief verschil in werking kan plaats hebben. Wenschelijk is het daarom, dat althans de meer vermogende geneesmiddelen, zoowel in kleinere als in grootere hoeveelheden, proefondervindelijk onderzocht worden. Daar echter groot en klein zeer betrekkelijk is, zou men hierbij de vraag kunnen opwerpen, of men dan voor de groo-

[1]) *Die Vivisectionen neuerer Zeit &c.*, p. 102.

[2]) „Previously dissolving poisons favours their action in two ways, — by diffusing them quickly over a large surface, and by fitting them for entering in the bibulous vessels.” R. CHRISTISON, *a Treatise of Poisons, in relation to medical Jurisprudence, Physiology* etc.; Edinb. 1836, 3e edit., p. 21.

[3]) G. BACKER, *Commentatio ad Quaest. Physiolog. a Facult. medica Rheno-Traiectina a.* 1828 *propositam (de actione nervorum)*; Trai. ad Rh. 1830, p. 150.

tere giften het voorbeeld der *Contrastimulisten*, en voor de kleinere dat der *Homoöpathen* zou moeten navolgen? Ter beantwoording van zoodanige vraag moeten wij aanmerken, dat groote doses van geneeskrachtige middelen somtijds bij uitnemendheid geschikt zijn om hunne specifique inwerking op het organisme duidelijk te doen uitkomen, en dat wij aan de *Rasoriaansche* school de behandeling der pneumonie met groote giften tartarus emeticus te danken hebben; doch dat wederkeerig, zoodanige proefnemingen met groote doses op het menschelijk ligchaam genomen, met gevaar voor het leven gepaard kunnen gaan, en daarom, in den regel, ongeoorloofd zijn. Men herinnere zich b. v., om nu van geene eigenlijke vergiften te spreken, de hevige door twee scrupels Campher opgewekte verschijnselen, waardoor WILLIAM ALEXANDER [1]) welligt een slagtoffer van zijnen ijver voor de wetenschap zou geworden zijn, zoo hem niet door MONRO een braakmiddel ware toegediend geworden. Hoewel men, wat de zeer kleine doses van geneesmiddelen betreft, niet wel het minimum bepalen kan, waarin zoodanige stoffen nog eene bepaalde geneeskrachtige werking kunnen uitoefenen, zoo zijn er echter grenzen, die men niet overschrijden kan. Sulphas cupri en andere sterke emetica of purgantia kunnen in zoo kleine giften toegediend worden, dat daardoor geenerlei evacuatie van stof wordt opgewekt. Wanneer een $\frac{1}{100}$ grein acidum arsenicosum, eenige malen gegeven, in staat is eene tusschenpoozende koorts te doen ophouden, dan zijn giften van een $\frac{1}{1000}$ of $\frac{1}{10,000}$ grein daartoe waarschijnlijk onvermogende. Wij meenen daarom de door HAHNEMANN voorgeschrevene giften, in de hoeveelheid van een trilioenste, quadrilioenste, decilioenste grein voor eene ongerijmdheid te moeten houden, terwijl het homoöpathische dogma, volgens hetwelk ieder geneesmiddel, door het verminderen der dosis, door gedurig verdunnen en door bijkomend wrijven en schudden, aanmerkelijk in krachten toeneemt of hooger *gepotentieerd* wordt [2]), niet alleen met alle aanver-

[1]) *On the doses and effects of medicines* in *the experimental essays*; London, 1768, p. 78 sqq.

[2]) *Reine Arzneimittellehre*; Dresden & Leipzig, 2e Aufl., 1827, T. VI, p. IX.

wante daadzaken op het chemisch, physiologisch en pathologisch gebied, in strijd is, maar ook tegen het gezond verstand aandruischt.

B. Behalve de middelen, die aangewend worden, moet, in de tweede plaats, het voorwerp waarop ingewerkt wordt, in naauwkeurige overweging worden genomen, om de betrekkelijke waarde, die aan het onderscheiden proefondervindelijk onderzoek moet worden toegekend, te kunnen beoordeelen. Uit dat oogpunt beschouwd, zijn het vooral vier soorten van proefnemingen, die tot hiertoe zijn bewerkstelligd geworden en die ook verder tot uitbreiding en volmaking der geneesmiddelleer strekken kunnen: 1) Proeven buiten het organisme genomen; 2) proeven op dieren; 3) op gezonde menschen; 4) op zieken.

I. Dat proefnemingen, ook buiten het organisme bewerkstelligd, van groot belang zijn, niet alleen om de absolute eigenschappen van een geneesmiddel, die het als natuurlijk voorwerp heeft, naauwkeurig te leeren kennen, maar ook om de relatieve eigenschappen, die het ten opzigte van andere, vooral organische stoffen openbaart, op te sporen, zal door niemand, die eenigermate met de geschiedenis der geneesmiddelleer vertrouwd is, ontkend worden. Op zoodanig onderzoek toch steunt grootendeels onze kennis der *Antidota*, waardoor het tegenwoordig standpunt der wetenschap zich bijzonder gunstig van vroegere tijdperken onderscheidt. Hetzelfde geldt ook van de zoogenaamde *Antiseptica*, van de Chlore en Kreosoot b. v., ook van de loogen en loogaarden als *Antacida* en *Antiplastica*, alsmede van de *Lithontriptica*, voor zoo verre wij geacht kunnen worden deze werkelijk te bezitten. Het is, wel is waar, niet te ontkennen, dat men met deze proefnemingen wel eens zeer ruw is te werk gegaan, als men de geneesmiddelen met versch uit de ader gelaten bloed vermengde, de daarop gevolgde veranderingen waarnam en hieruit tot de werking besloot, welke deze geneesmiddelen in het levend organisme moesten teweegbrengen. Het behoeft echter geen betoog, dat men bij zoodanige proeven, door FRED.

HOFFMANN [1]), JOHN FREIND [2]) en anderen, reeds voor 150 jaren in het werk gesteld, aan menigvuldige dwalingen en vooral aan het maken van verkeerde toepassingen was blootgesteld. Zoo behoeden b. v. suiker, salpeter en keukenzout het doode vleesch, een geruimen tijd, voor verrotting; in het levende organisme hebben die stoffen mogelijk eene tegenovergestelde werking. Bedenkt men evenwel dat vele geneesmiddelen, door den mond in de maag gebragt, met het speeksel, het maagsap, de gal, het alvleesch-klier-vocht, het darmslijm, met verteerde en onverteerde spijzen in aanraking komen en dat dit niet kan geschieden zonder chemische verandering teweeg te brengen en te ondergaan, dan zal men gereedelijk erkennen, dat de eerste stap, om de werking der geneesmiddelen te leeren kennen, is hunne verhouding tot de opgenoemde en andere stoffen ook buiten het organisme na te sporen. Het is daarom, dat wij op hoogen prijs stellen de, in den laatsten tijd, verrigte proeven van ROSE [3]), MITSCHERLICH [4]), PAPPENHEIM [5]) en MULDER [6]) omtrent de chemische veranderingen, welke verschillende geneesmiddelen, b. v. sulphas cupri, acetas plumbi en anderen, buiten het organisme, in aanraking gebragt met organische stoffen, voornamelijk eiwit, ondergaan. Daardoor toch heeft men ontdekt, dat deze zouten worden ontleed en veranderd in albuminaten, welke deels, in den inhoud der maag oplosbaar zijnde, in het bloed worden

[1]) *De salium mediorum natura et usu* in *Observ. Physico-Chemic.* L. II, Obs. XXX, in *Oper. Omn.;* Genevae, 1740, T. IV, p. 501 sqq.

[2]) *Emmenologiae*, Cap. XIV. *De remediorum viribus et operatione* in *Oper. Omn.* edit. L. B. T. III. p. 206 sqq.

[3]) *Ueber den Eisengehalt im Blute und über den Einfluss organischer Substanzen auf die Ausscheidung des Eisen-oxydes* in *Poggendorff's Annalen der Physiek*, Bd. LXXXIII, S. 81 sqq.

[4]) *Ueber die Wirkung des essigsauren Blei-oxydes auf den thierischen Organismus* in *Müller's Archiv*, 1836, S. 29 sqq. *Ueber die Wirkung des schwefelsauren Kupfer-oxydes;* Ibid. 1837, S. 91 sqq.

[5]) *Zur Kentniss der Verdauung;* Breslau, 1839.

[6]) *Over zamenstelling der Albuminaten* in *Natuur- en Scheikundig Archief*, 1837, bl. 225 sqq. *Proeve eener algemeene Physiologische Scheikunde;* 1843, bl. 335 & 1151 sqq.

opgenomen, deels onoplosbaar, met de uitwerpselen worden verwijderd. Zoodanige proefnemingen, met dezelfde naauwkeurigheid bewerkstelligd, verdienen ook verder te geschieden en allengs meer te worden uitgebreid.

II. Onder de proeven, die men met geneeskrachtige en vergiftige stoffen op levende organismen genomen heeft, verdienen die, waarbij of de zoogenaamde gevoelige of ook andere planten het voorwerp van inwerking daarstelden, in de eerste plaats vermeld te worden. Het is namelijk bekend, dat MACAIRE PRINSEP [1]), MARCET [2]), GOEPPERT [3]), SCHUBLER en ZELLER [4]), VOGEL [5]) en anderen, ook onder onze landgenooten CLAAS MULDER [6]), MIQUEL [7]),

[1]) *Mémoire sur l'influence de poisons sur les plantes, douées de mouvemens excitables* dans *les Mémoires de la Société de Physique et d'Histoire naturelle de Genève;* Paris et Genève, 1825, T. II, 1e Partie. *Extrait* dans *la Bibliothèque universelle*, Mars 1826, T. XXXI. p. 244 sqq.

[2]) *De l'action des poisons sur le règne végétal* dans *les Annales de Chimie et de Physique;* Paris, 1825, T. XXIX, p. 200 sqq.

[3]) *Commentatio de acidi hydrocyanici vi in plantas;* Vratislaviae, 1827. *Ueber den unmittelbaren Uebergang von, dem thierischen Körper schädlichen, Stoffen in die Organisation der Pflanzen, unbeschadet der Existenz derselben* in *Verhandlungen zur Beförderung des Gartenbaues in Preussen*, 1829, B. VI, H. I, S. 147 sqq.

[4]) FRORIEP's *Notizen*, Bd. XVIII, August. 1827, S. 115 sqq.

[5]) A. VOGEL, *Ueber die Absorption der Salze durch gesunde, mit unverletzten Wurzeln versehene Pflanzen* in *Abhandlungen der mathematisch physicalischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften;* München, 1841, B. III, 2e Absth. S. 457 sqq.

[6]) *Proeven over den invloed van Vergiften op zoogenaamd gevoelige en eenige andere planten* in *Natuurk. Bijdragen*, D. II, bl. 38 sqq. D. III, bl. 112 sqq.

[7]) F. A. W. MIQUEL, *Proeven over de werking van vergiften op planten* in *Tijdschrift voor Natuurl. Geschied.* en *Physiologie,* uitgegeven door J. V. D. HOEVEN *en* W. H. DE VRIESE; *Leiden*, 1837—1838, D. IV, bl. 154 sqq.

VERVER [1]) en GERARDUS VROLIK [2]) belangrijke proeven op planten genomen hebben om den invloed te onderzoeken, die daarop door verschillende metaalzouten, door zuren, door narcotica, plantaardige acria en vele andere zelfstandigheden wordt uitgeoefend. Hoewel die proeven tot de merkwaardige uitkomst geleid hebben, dat stoffen, welke schadelijk op het dierlijk leven werken, dit gewoonlijk ook op het plantaardige doen, zelfs wanneer zij in verbinding met water, in eenen zoo verdunden toestand aangewend worden, dat zij naauwelijks voor onze zintuigen merkbaar zijn; zoo hebben zij echter voor de leer der geneesmiddelen van den mensch slechts eene zeer ondergeschikte waarde, wegens het groot verschil, dat er tusschen het eenvoudig en meer gelijkvormig maaksel der plant en de hoogere, meer zamengestelde bewerktuiging van den mensch plaats heeft.

Eene veel grootere waarde moet daarom toegekend worden aan de op dieren genomene proeven, waarvan men ten opzigte der geneesmiddelen bijna hetzelfde zou kunnen verklaren, wat HALLER van de vergelijkende ontleedkunde gezegd heeft in toepassing op de physiologie, dat deze namelijk van gene meer licht heeft ontvangen, dan van de ontleedkunde van den mensch zelven. Het groote voordeel toch, dat aan proeven op dieren eigen is, bestaat daarin, dat een groot getal waarnemingen te gelijker tijd kan geschieden, dat bij verschillende individuën een en hetzelfde middel in kleinere en grootere giften, en op verschillende deelen kan aangewend worden. Ook kunnen de organische veranderingen, die door vele middelen teweeggebragt worden, het best door lijkopeningen van dieren gekend worden, terwijl zich daartoe, bij den mensch, gelukkigerwijze, slechts zelden de gelegenheid voordoet. Het is daarom niet te ontkennen, dat wij belangrijke bijdragen voor de ge-

[1]) *Dissertatio, qua inquiritur: Num publicae sanitati nocere possint venena metallica, quibus conseruntur agri ad occidenda animalia nociva;* Groningae, 1841.

[2]) *Over merkwaardige verschijnselen in planten, teweeggebragt door eene oplossing van bijtend Kwiksublimaat* in *Het Instituut of Verslagen en mededeelingen enz. over den jare* 1842; Amsterd. 1843, bl. 207 sqq.

neesmiddelleer, deels aan de vee-artsen, aan ERICH VIBORG [1]) b. v. en CARL HEINRICH HERTWIG [2]), deels aan de schrijvers over Toxicologie, vooral aan ORFILA en CHRISTISON verschuldigd zijn. Daarbij komt nog dat op dieren ook zoodanige proeven kunnen bewerkstelligd worden, als bij den mensch, wegens het levensgevaar, waaraan zij blootstellen, ongeoorloofd zijn: men denke b. v. aan de inspuiting van deze en gene stoffen in de zoogenaamde vrije holten van het ligchaam, of onmiddellijk in den bloedstroom. Om deze en andere redenen blijft het dus allezins wenschelijk om steeds met zoodanige proefnemingen op verschillende diersoorten voort te gaan, en zich daarvoor niet alleen tot de zoogdieren en onder deze tot de katten en honden, die geacht worden het naast bij den mensch te komen [3]), te bepalen, maar die proeven ook tot de meer verwijderde diersoorten en zelfs tot de klasse der ongewervelde dieren uit te strekken. Slechts door die proefnemingen te vermenigvuldigen en de uitkomsten bij verschillende dieren te vergelijken, kan men eens tot eene *vergelijkende Pharmacodynamiek* geraken, die als nog ver in het verschiet ligt. Desniettemin ontveinzen wij, bij al de waarde aan proeven op dieren toegekend, geenszins dat aan die wijze van onderzoek eenige bezwaren verbonden zijn, die geene verwijdering toelaten. Daartoe behoort vooral dit, dat de door geneesmiddelen teweeggebragte subjectieve symptomen, bij dieren minder duidelijk kunnen worden waargenomen. Deze toch mogen door onrustige bewegingen of bijzondere geluiden, het plaats hebben van pijn doen vermoeden, bepaaldelijk echter kunnen

[1]) *Ueber die Wirkung der allgemeinen bis jetzt bekannten Gifte auf verschiedene Thierarten, nebst einigen theils neuen, theils wiederholten Versuchen vorzüglich in Hinsicht auf Beantwortung der Frage, wie weit man aus ihrer ungleichen oder einförmigen Wirkung auf Verschiedenheit oder Verwandtschafft der Arten im Thierreiche schliessen kan* in *Dessen Sammlung von Abhandlungen für Thierärtze*, Bd. I, S. 277 sqq.

[2]) *Praktische Arzneimittellehre für Thierärtze;* Berlin, 1847, 3e Aufl. *Untersuchungen über den Uebergang und das Verweilen des Arseniks in dem Thierkörper*; Berlin, 1847.

[3]) CHRISTISON, l. l. p. 64.

zij ons hunne gewaarwordingen niet openbaren. Ook stemmen wij toe, dat de dieren gewoonlijk, wegens mindere gevoeligheid, grootere giften van krachtig inwerkende zelfstandigheden verdragen kunnen dan de mensch, en dat men daarom, zoowel om deze reden, als om het aanmerkelijk verschil, dat er in de bewerktuiging kan plaats hebben, in de toepassing steeds voorzigtig te werk moet gaan. Hoe zeer verschilt de mensch b. v. van de herkaauwende dieren, wier zamengestelde maag de vergiftige werking van menig kruid, zoo niet doet ophouden, althans aanmerkelijk vermindert?

III. In de derde plaats, moeten wij over de proefnemingen op den gezonden mensch spreken. Bijaldien deze de auctoriteit van beroemde geneesheeren noodig hadden, dan zouden wij ons beroepen kunnen op het getuigenis van HALLER, hetwelk reeds vóór meer dan tachtig jaren werd uitgesproken [1]): wij achten dit echter niet noodig, dewijl de waarde dier methode uit den aard der zaak zelve kan blijken. Gelijk toch de lucht, het voedsel en alle andere, voor het levensonderhoud noodige invloeden geenszins eene verschillende, maar slechts in meerdere of mindere mate gewijzigde werking op den gezonden of zieken mensch uitoefenen, zoo geldt ook hetzelfde van de geneesmiddelen. Deze ondergaan even zeer in het zieke als in het gezonde ligchaam, ten gevolge van hunne scheikundige betrekking tot de organische vochten, waarmede zij in aanraking komen, sommige bepaalde veranderingen en brengen wederkeerig eene, doorgaans aan dezelfde oorzaak toeteschrijven, verandering zoowel in het gezonde als zieke ligchaam te weeg, die of meer plaatselijk of meer algemeen zijn kan, en zich, in beide gevallen, veelal door zoogenaamde reactie-verschijnselen openbaart. Emetica en purgantia b. v. en alle andere middelen, waardoor

[1]) „Nempe primo, in corpore sano medela tentanda est, sine peregrina ulla miscela; odoreque et sapore eius exploratis, exigua illius dosis ingerenda est, et ad omnes, quae inde contingunt affectiones, qui pulsus, qui calor, quae respiratio, quaenam excretiones, attendendum.” Vid. *Helvetica Pharmacopoea, in duas partes divisa; scitu et consensu Colleg. Medic. Basileensis digesta. Praefatus est A. Haller cet.* Basileae, 1771. Praef. p. XII.

in het oogloopende verschijnselen opgewekt worden, openbaren hunne eigenaardige werking even zeer, aan gezonden, als aan zieken toegediend zijnde. In beide gevallen wordt de toediening van het middel door bepaalde physiologische verschijnselen achtervolgd, die wel door de aan- of afwezigheid van eenig ziekte-proces, of door elk ander individueel verschil gewijzigd kunnen worden, doch geenszins een wezenlijk verschil kunnen opleveren. Slechts in de physiologische werking, die door geneesmiddelen wordt uitgeoefend, kan hun therapeutisch nut zijnen grond hebben, gelijk men zal moeten toestemmen, wanneer men aan de geneesmiddelen geene verborgene hypothetische krachten wil toekennen, of zich, ten opzigte der ziekten, aan ontologie schuldig maken. Geen wonder dus, dat men ten allen tijde gretig de gelegenheid heeft aangegrepen om de werking van geneesmiddelen op gezonden waar te nemen. Daartoe heeft men zich oudtijds zelfs van de opzettelijke toediening van vergiften aan ter dood veroordeelde misdagers bediend, *ut sic*, gelijk CELSUS zegt, *hominum nocentium suppliciis remedia populis innocentibus ferrentur.* Die bron van kennis is thans gelukkigerwijze opgehouden, daar zoodanige proefnemingen, die, volgens de verhalen van MATTHIOLI en AMBROISE PARÉ, door Heilige Vaders en allerchristelijkste Koningen als eene bijzondere weldaad aan misdadigers werden toegerekend, met de tegenwoordige wetten der maatschappij en met alle gevoel van menschelijkheid onbestaanbaar zijn. Daarom heeft men later te regt ingezien, dat men zoodanige proeven, alhtans met de minder gevaarlijke geneeskrachtige stoffen, of op zich zelven doen moest, of ook op anderen, die zich daaraan uit eigene beweging onderwierpen. Voorbeelden van eerstgenoemd onderzoek zijn ons door ANTON STÖRK [1]) en WILLIAM ALEXANDER [2]) gegeven geworden; terwijl wij laatstgenoemde, door de hulp van vrienden en leerlingen, en dus door gemeenschappelijk onderzoek volbragte proefnemingen aan den Hoogleeraar JOHANN CHRISTIAN GOTT-

[1]) *De Cicuta; de Stramonio en de overige Monographiën.*

[2]) *Experimental Essays;* London, 1768, p. 78 sqq. *Medizinische Versuche und Erfahrungen.* Aus dem Englischen von J. R. PETZOLD; Hannover, 1773.

FRIED JÖRG [1]) en aan den geneesheer JOSEPH SCHNELLER [2]) verschuldigd zijn. Vooral zijn die proefnemingen in de laatste vijftig jaren door HAHNEMANN en zijne talrijke volgelingen zoo zeer vermenigvuldigd geworden, dat het ons zelfs onmogelijk zijn zou de daartoe bettrekkelijke literatuur te vermelden. Vraagt men echter, in hoe verre die proefnemingen door Homoöpathen tot uitbreiding onzer kennis aangaande de werking der geneesmiddelen hebben bijgedragen en als nog verdienen te worden aanbevolen, dan moeten wij daartegen vooral drie bedenkingen aanvoeren; vooreerst, dat de doses der medicamenten, gelijk wij vroeger reeds aanmerkten, al te gering zijn om daarvan bepaalde uitwerkselen te kunnen verwachten; ten tweede, dat de objectieve verschijnselen, die door geneesmiddelen kunnen opgewekt worden, te zeer gering geacht en verwaarloosd worden, terwijl aan de subjectieve verschijnselen te groote waarde wordt toegekend; eindelijk, dat bij vermelding dier laatstgenoemde verschijnselen alle kritiek ontbreekt, zoodat niet enkel de meer standvastige en door onderscheidene individuën waargenomene vermeld worden, maar alle mogelijke gewaarwordingen, die slechts bij enkele personen plaats hadden, bij elkander gevoegd en te zamen in eene lange en bonte reeks opgeteld worden. Zullen toch de verschijnselen, die voor de uitwerkselen van een toegediend geneesmiddel gehouden worden, eenig geloof verdienen, dan is het noodig, dat ze niet bij een enkel maar bij meerdere personen te voorschijn traden: want bij één individu kan zich soms de werking van het middel slechts in ééne enkele rigting voordoen, of ook in de feilbare subjectieve gewaarwording, of in de verbeeldingskracht haren grond hebben. Proeven met geneesmiddelen, op een

[1]) *Wie lernen wir die Heilwirkungen der Arzneyen auf dem menschlichen Körper am gewissesten kennen? Critische Hefte für Aerzte und Wundaerzte;* Leipzig, 1824, III. — *Materialien zu einer künftigen Heilmittellehre, durch Versuche der Arzneyen am gesunden Menschen etc.*; Leipzig, 1825.

[2]) *Pharmacologische Studien* in *K. Haller's Zeitschrift der k. k. Gesellschaft der Aerzte zu Wien,* I Jhrg. 2e Hft. S. 376 sqq. II Jhrg. 12e Hft. S. 398. IV Jhrg. 2e Hft. Mai, 1847. S. 85 sqq. 3e Hft S. 159 sqq. (von ANTON FLECHNER).

grooter getal gezonde menschen genomen; zullen ons daarentegen in staat stellen, deels om de algemeene, in verschillende individuën zich steeds gelijk blijvende en standvastige werking te leeren kennen, deels om over de aangifte der subjectieve verschijnselen eene behoorlijke contrôle te kunnen uitoefenen.

IV. De noodzakelijkheid om de waar- en proefnemingen ter opsporing van de werking der geneesmiddelen, niet alleen tot gezonden, maar ook tot zieken uit te strekken, is wel boven alle bedenking verheven, daar het einddoel van al onze geneeskundige kennis in het genezen van ziekten en, zoo dit onmogelijk is, in de vermindering en verligting der verschijnselen gelegen is. Aan het ziekbed wordt dus de groote leerschool gevonden niet alleen voor de diagnostiek, maar ook voor de therapeutiek, niet slechts voor de studie der pathologische physiologie, maar ook voor de kennis en waardering van alle natuur- en kunsthulp. Ook is het waar- en proefnemen nergens onderling zoo naauw verwant, als juist aan het ziekbed, dewijl onze kunsthulp dikwijls slechts in voorzigtige proefnemingen bestaat. Door beide die hulpmiddelen moet men dus trachten zoowel het ziekte-proces, voor zoo verre zich dit door verschijnselen openbaart, naauwkeurig te leeren kennen, als de betrekking op te sporen, die tusschen hetzelve en de toegediende geneesmiddelen wordt waargenomen. Dat die laatstgenoemde studie aan groote moeijelijkheden onderhevig is, volgt uit den aard van het onderwerp zelf. Immers kan de bron, waaruit nieuwe of gewijzigde verschijnselen voortspruiten, van zeer onderscheiden aard zijn. Mogt men ze steeds voor de uitwerkselen van het toegediende middel houden, dan zouden de gevolgtrekkingen daaruit afgeleid tot bepaling der geneeskrachtige werking van een of ander toegediend middel minder onzeker zijn. Buitendien echter kunnen de individuële gesteldheid van den lijder, het aanwezig ziekte-proces en velerlei zoogenaamde toevallige oorzaken, waartoe ook het gebruik van voedsel en de verdere leefwijze gebragt kunnen worden, eene even rijke bron van verschillende verschijnselen daarstellen. Daarom zullen slechts groote oplettendheid, dikwijls herhaalde waarneming en een geoefend oordeel in staat zijn de verschijn-

selen, die voor de uitwerkselen van een toegediend geneesmiddel moeten gehouden worden, van de zoodanige te onderscheiden, die uit andere bronnen voortspruiten. Hoewel die onderscheiding bij proefnemingen op gezonden gemakkelijker is, eensdeels dewijl daar geenerlei ziekteverschijnselen aanwezig zijn; anderdeels, dewijl vele toevallige oorzaken veel minder sterk op een gezond organisme inwerken en dus geene bepaalde verschijnselen opwekken, zoo zijn echter de waar-en proefnemingen aan het ziekbed onmisbaar, dewijl het den geneesheer er om te doen moet zijn om niet alleen de physiologische, maar ook de therapeutische werking der geneesmiddelen te leeren kennen. Deze laatste kennis kan alleen door proefnemingen op lijders verkregen worden. Een enkel voorbeeld moge ter opheldering dienen. Uit den aard der verschijnselen, die door purgeerende middenzouten, in behoorlijke dosis toegediend, teweeggebragt worden, moge de geneesheer besluiten, dat de physiologische werking dier middelen bestaat in het veroorzaken van bepaalde veranderingen in de afscheidingen en bewegingen van het darmkanaal, hun therapeutisch nut, b. v. in het verminderen der bloedcongestie naar het hoofd, zal alleen dan blijken kunnen, wanneer de aanwezige ziekteverschijnselen het bestaan van een' zoodanigen toestand, vóór de toediening van het middel, aanduidden. De physiologische werking van kleine giften tartarus emeticus kan zich openbaren door walging en mislijkheid, door ontbrekenden eetlust, door het oprispen van lucht uit de maag, door vermeerderde speeksel-afscheiding, door lusteloosheid, enz.; over de therapeutische werking, in het ruimer ophoesten van bronchiaal-slijm zigtbaar, zal men slechts bij aanwezige bronchitis kunnen oordeelen. Een Spaansche-vliegen-pleister werkt bij gezonden niet minder dan bij zieken, als roodmakend en blaartrekkend middel, en uit die verschijnselen kan de daardoor teweeggebragte physiologische werking in hare bijzonderheden bepaald worden; het revulsief en tegenprikkelend vermogen daarentegen, kan zich alleen dan openbaren, wanneer het middel, tot bestrijding van een rheumatismus intercostalis, van eene ischias of van eenigerlei andere met pijn gepaard gaande irritatie, aangewend wordt. Doch waartoe meerdere voorbeelden, daar het verschil tusschen de

physiologische en therapeutische werking van geneesmiddelen, tusschen hunne werking op het levend organisme in het algemeen, en hunnen invloed op een aanwezig ziekte-proces door niemand ontkend wordt. Wederkeerig echter zal men moeten toestemmen, dat er tusschen die physiologische en therapeutische werking een oorzakelijk verband plaats heeft, en dat de laatste als een gevolg van de eerste beschouwd moet worden. Ware dat verband steeds even duidelijk en voor eene gezonde physiologische verklaring vatbaar, dan zou men dikwijls reeds a priori de geneeskrachtige of therapeutische werking uit de physiologische veranderingen, die door het middel veroorzaakt worden, vermoeden kunnen. Dit is echter geenszins het geval. Dat b. v. congestie naar het hoofd dikwijls door purgantia verminderd, doch door emetica vermeerderd wordt, laat zich niet a priori vermoeden. Dat middelen, wier physiologische werking zich door vermeerderde urine-afscheiding openbaart, somtijds verligting bij chronische longziekten te weeg brengen, doch geenen of zelfs eenen nadeeligen invloed uitoefenen op ziekten van de maag en het darmkanaal, kon niet a priori vermoed worden, maar kon slechts door zorgvuldige waarneming aan het ziekbed blijken. Waar- en proefnemingen op zieken stellen dus het eenige middel daar, om de therapeutische werking van geneesmiddelen te leeren kennen. Eindelijk denke men aan de meer of min specifique werking van sommige geneesmiddelen, die nooit door proefnemingen op dieren of op gezonde menschen had kunnen openbaar worden. Het koortsdrijvend vermogen der kina, de pijnstillende kracht van het opium, de verzwakkende werking van groote giften tartarus emeticus en het therapeutisch vermogen van zoo vele andere geneesmiddelen hadden nooit op eenigerlei andere wijze kunnen ontdekt worden, en moeten ook verder door datzelfde hulpmiddel naauwkeuriger gekend worden.

Om echter uit die waar- en proefnemingen aan het ziekbed geene verkeerde gevolgtrekkingen af te leiden, is het noodig om niet alleen bij de beoordeeling der verschijnselen, gelijk wij reeds opmerkten, eene strenge kritiek in acht te nemen, maar ook, en dit geldt even zeer bij de proefnemingen op gezonden, om steeds op het individueel verschil der personen, die het voorwerp

van de observatie of van het experiment uitmaken, zorgvuldig te letten en het naar behooren in aanslag te brengen. Immers leert de ervaring dat het verschil in oorsprong, ouderdom, sekse, temperament en constitutie (hoedanige verscheidenheid van eigenschappen voor de veelzijdigheid van het onderzoek gevorderd wordt) eenen aanmerkelijken invloed op de werking der geneesmiddelen uitoefent. Wat de eerstgenoemde bijzonderheid betreft, heeft men b. v. opgemerkt, dat niet alleen het ziektekarakter bij menschen van verschillende rassen een aanmerkelijk verschil kan opleveren, maar dat ook hetzelfde omtrent de werking van het opium en sommige andere middelen geldt. Dat ook het verschil in leeftijd van groote beteekenis is, zal wel door niemand betwijfeld worden. Calomel b. v. wordt betrekkelijk in veel grootere giften door kleine kinderen dan door oude menschen verdragen; spirituosa daarentegen zullen op laatstgenoemden minder vijandig inwerken dan op zeer jeugdige voorwerpen. Wat de sekse betreft, herinneren wij kortheidshalve slechts aan de verschillende physiologische toestanden, waarin de vrouw tijdelijk verkeeren kan, gedurende de *menstruatie*, de *graviditeit*, het *puerperium* en de *lactatie*. Dat daardoor toch de werking van onderscheidene geneesmiddelen eene eigendommelijke wijziging ondergaan kan, wordt door de ervaring allezins bevestigd. Hetzelfde geldt eindelijk van het temperament en de algemeene constitutie. Menschen b. v. met een *sanguinisch* temperament en groote zenuwgevoeligheid worden door de meeste prikkels en dus ook door vele geneesmiddelen op eene geheel andere wijze aangedaan, dan voorwerpen, waaraan een *phlegmatisch* temperament en eene *laxe*, *lymphatische constitutie* wordt toegekend: men denke b. v. aan de verschillende werking van sterke *drastica*, die echter door *torpide* gestellen dikwijls onschuldig verdragen worden. Daarbij komt, om dit nog met een enkel woord op te merken, dat in het begrip van *temperament* en *constitutie* niet slechts het verschil, hetwelk men in de meer algemeene organische en psychische eigenschappen van den mensch opmerkt, ligt opgesloten, maar dat daardoor vooral de verscheidenheid wordt te kennen gegeven, die in de ontwikkeling, in de levenswerkzaamheid, in de meerdere of mindere vatbaarheid en in de onderscheidene terugwerking van verschillende organen wordt waargenomen,

C. Overeenkomstig ons ontwerp, moeten wij in de derde plaats stilstaan bij de omstandigheden, waaronder waar- en proefnemingen ter bevestiging en uitbreiding der geneesmiddelleer volbragt worden. Deze toch moeten even zeer in overweging worden genomen, als de beide tot hiertoe door ons behandelde onderwerpen, te weten: de middelen, die aangewend worden, en de voorwerpen, waarop waar- en proefnemingen geschieden kunnen. Daar wij ons echter ongaarne aan te groote uitvoerigheid zouden schuldig maken, moeten wij ons tot eene korte opgaaf der voornaamste omstandigheden bepalen.

In de eerste plaats moet bij pharmacodynamische waar- en proefnemingen de tijd in aanmerking worden genomen, waarop geneesmiddelen worden toegediend. Aangezien de tijd van een etmaal door slapen en waken, door rust en beweging, door bezigheden van somtijds zeer verschillenden aard wordt ingenomen, zoo kan het niet missen, of het ligchaam moet op den eenen tijd van den dag vatbaarder zijn dan op een' anderen. Vooral komt te dien opzigte, het gebruik van voedsel in aanmerking, zóódat de inwerking van prikkels vóór en na den maaltijd niet zelden een aanmerkelijk verschil oplevert. Dat bij eene nuchtere maag de vatbaarheid voor smetstoffen grooter is dan na het gebruik van voedsel, wordt algemeen aangenomen, en welligt steunt op deze en soortgelijke waarnemingen het voorschrift om sommige geneesmiddelen des morgens vroeg, dadelijk na het ontwaken, in te nemen. Men zou echter verkeerd doen door een zoodanig voorschrift onbepaald goed te keuren of door te meenen, dat geneesmiddelen in den regel, bij ledige maag genomen, spoediger en krachtiger zouden werken. Integendeel zijn er vele metaalbereidingen, die in water onoplosbaar, door de aanwezigheid van een vrij zuur in het maagsap, gedurende den tijd der digestie, oplosbaar en voor opneming in de vochten geschikt gemaakt moeten worden. Wijn en andere geestrijke dranken, gedurende den maaltijd genomen en dus door het voedsel verdund, brengen andere, gewoonlijk mindere verschijnselen te weeg, dan wanneer ze bij ledige maag genomen worden, hoewel vermoedelijk in beide gevallen dezelfde hoeveelheid in het bloed wordt opgenomen.

Even zeer komt ook het jaargetijde in aanmerking, zoowel bij proefnemingen op gezonden als op zieken. Wat reeds HIPPOCRATES heeft aangemerkt omtrent den grooten invloed, dien het verschil der jaargetijden op de behoefte aan voedsel en op zijne hoeveelheid en hoedanigheid uitoefent, dat geldt ook eenigermate omtrent de geneesmiddelen. Dat b. v. kwikmiddelen in den zomer beter verdragen worden dan in den herfst of in den winter, zal door geen ervaren geneesheer ontkend worden. Vetstoffen daarentegen kunnen in den winter in groote hoeveelheid genomen worden; terwijl daardoor in den zomer ligt overmatige gal-afscheiding of andere ziekteverschijnselen opgewekt worden. Als versch uitgeperste plantensappen, in het voorjaar genomen, op eene merkbare wijze, den stoelgang schijnen te bevorderen, dan is het onzeker, in hoeverre die vermeerderde ontlastingen aan de gebruikte middelen of aan de terugkeerende lente moeten toegekend worden.

Hetzelfde geldt van het klimaat. Gelijk de bewoners van verschillende land- en luchtstreken aan verschillende ziekten onderhevig zijn, zoo kan het niet anders, of ook de werking van geneesmiddelen moet daardoor verschillen of aanmerkelijk gewijzigd worden. Men denke b. v. aan de groote giften calomel, die in de tropische gewesten zonder nadeel aangewend worden; terwijl hetzelfde middel, in veel kleinere giften en gedurende veel korteren tijd aangewend, in noordelijke landstreken tot velerlei secundaire ziekte-verschijnselen aanleiding geeft. Om eene zoodanige verschillende werking van geneesmiddelen waar te nemen, is het echter niet noodig, dat er een zoo groot verschil van lucht- en landstreek plaats hebbe, als er tusschen tropische en noordelijke gewesten wordt waargenomen. Ook in ons vaderland zal het verschil tusschen Zeeuwen en Friezen, tusschen Hollanders en Brabanders groot genoeg zijn om eene gewijzigde werking van sommige geneesmiddelen te kunnen vermoeden.

Ook dan, wanneer de waar- en proefnemingen met geneesmiddelen zich steeds tot ééne en dezelfde landstreek bepalen, is het geenszins overbodig om de weêrsgesteldheid en alles, wat daartoe betrekking heeft, met zorgvuldigheid op te merken. Het zal dus noodig zijn bij elke proef, die met een wetenschappelijk doel geschiedt, en die wetenschappelijke zin mag

toch den geneesheer bij geenerlei handeling ontbreken, naauwkeurig acht te geven op de gesteldheid van den dampkring, op de temperatuur, op den barometerstand, de windstreek, den graad van vochtigheid en electriciteit. Slechts waarnemingen, waarbij deze en andere omstandigheden naauwkeurig vermeld worden, kunnen bij het tegenwoordig standpunt der wetenschap, geschikt geacht worden, om met vrucht door anderen herhaald te worden en dus voor contrôle vatbaar te zijn. Daarenboven moet de geneesheer bij zoodanige proeven bedacht zijn op de epidemische invloeden, die er plaats kunnen hebben en waaronder ook de werking van geneesmiddelen kan gewijzigd worden. Zoo waren onze Vaderlandsche geneesheeren b. v. reeds meermalen in de gelegenheid op te merken, dat purgeermiddelen, gedurende het heerschen eener Cholera-epidemie, ook op lijders aan andere ziekten onderhevig, sterker dan anders inwerkten.

Eindelijk verdient de wijze van aanwending der geneesmiddelen, voor zoo verre deze betrekking heeft tot de organische oppervlakte, waarmede zij het eerst in aanraking gebragt, en dus tot den weg, langs welken zij in het organisme gevoerd worden, zorgvuldig overwogen en in rekening gebragt te worden, vermits ook door die omstandigheid hunne werking in meerdere of mindere mate gewijzigd kan worden.

Slechts bij de meest gewone wijze van toediening, bij de invoering der geneesmiddelen in de maag, kunnen die veranderingen plaats hebben, welke door de inwerking der verschillende, in de maag en het darmkanaal aanwezige vochten, teweeggebragt worden, zoodat, gelijk wij reeds vroeger door voorbeelden hebben opgehelderd, hunne werking daardoor of vermeerderd, of verminderd, of aanmerkelijk gewijzigd, of ook geheel vernietigd kan worden. Dit laatste schijnt althans van vele dierlijke vergiften te gelden, wier onmiddellijke invoering in de maag gezegd wordt volkomen onschuldig te zijn.

Bij inspuiting van geneeskrachtige stoffen in den endeldarm, openbaren sommigen van deze eene spoedigere en hevigere werking, gelijk opium, belladonna, nicotiana en andere narcotica [1]),

[1]) DUPUYTREN, *Leçons orales*, I, p. 87. *Vergleichende Versuche über die Wirkung gewisser durch den Magen und den Mastdarm gereichten Arzneien* in FRORIEP'S *Notizen*, April, 1847, S. 103 sqq.

hetgeen aan hunne snellere opneming in het bloed, door de mindere hoeveelheid dáár ter plaatse aanwezig darmslijm, wordt toegeschreven. Acetas plumbi daarentegen en andere metaalzouten kunnen veel veiliger in het rectum dan in de maag gebragt worden, dewijl de daaruit gevormde albuminaten wel in een vrij, organisch zuur van het maagsap, maar niet in den meer alkalischen inhoud des endeldarms oplosbaar zijn.

Gelijk het slijmvlies van de maag en het darmkanaal voor de opneming van geneesmiddelen een allezins geschikt weefsel is, zoo geldt hetzelfde ook van de meeste overige slijmvliezen. Proeven b. v. op dieren genomen hebben bewezen, dat volkomen opgeloste geneesmiddelen, in de luchtpijps-takken gespoten, door eene zeer spoedige werking achtervolgd worden, vermits zij dan bijna onmiddellijk door endosmose in den grooten bloedstroom gebragt worden [1]). Hetzelfde wordt door de uitwerkselen der aetherisatie en der chloroformisatie klaarblijkelijk bevestigd.

Bij onmiddellijke inwerking van geneeskrachtige stoffen op de geslachtsdeelen of op de blaas, zullen buiten de plaatselijke werking, die vooral gewijzigd zal worden door de meerdere of mindere hoeveelheid aanwezig slijm, naauwelijks algemeene, van hare opslorping afhankelijke uitwerkselen in aanmerking kunnen komen, vermits zij in de meeste gevallen zeer spoedig wederom ontlast worden.

Wat de geschiktheid der weivliezen voor de opneming van geneesmiddelen betreft, schijnen proeven op dieren geleerd te hebben, dat volkomen opgeloste stoffen langs dien weg zeer spoedig in het bloed opgenomen worden, doch dat stoffen, die zonder voorafgegane verandering niet voor opslorping vatbaar zijn, of werkeloos blijven, of slechts als werktuigelijke prikkels inwerken. Bij de proeven van ROBERT CHRISTISON en CHARLES GUILLAUME COINDET aangaande de vergiftigingen door acidum oxalicum, bleek b. v. dat dit zuur, na met water zeer verdund en in de buikholte eener kat gespoten te zijn, reeds na een

[1]) SEGALAS D'ETCHAPARE, *Note sur quelques points de Physiologie; — sur l'absorption* dans *le Journal de Physiologie* par MAGENDIE; Paris, 1824, T. IV, p. 284 sqq.

kwartier uur's spoorloos verdwenen was [1]). Vetstoffen daarentegen, in den buikvlies-zak van een hond ingespoten, werden na acht dagen tamelijk onveranderd terug gevonden [2]).

Wat de onmiddellijke invoering van geneesmiddelen in den bloedstroom betreft, is het niet te ontkennen, dat zoodanige op dieren bewerkstelligde proefnemingen welligt eens tot belangrijke resultaten leiden zullen. Omtrent de geschiedenis van verschillende in het aderlijk vaatstelsel ingespotene vochten raadplege men het vroeger aangehaald werk van PAUL SCHEEL, waarop DIEFFENBACH een belangrijk vervolg heeft uitgegeven. Ook in de slagaderen zijn somtijds zoodanige inspuitingen verrigt geworden, gelijk door BICHAT, NIJSTEN, MAGENDIE, DELILLE, GASPARD [3]) en anderen. Reeds de vele organische en onorganische bestanddeelen, waaruit het bloed is zamengesteld, eiwit, vezelstof, kleurstoffen, vetstoffen, vetzuren, zouten, ijzer, zwavel, phosphorus, water bewijzen, dat de meeste in den bloedstroom gebragte geneesmiddelen eene aanmerkelijke verandering ondergaan en wederkeerig de bloedmenging in meerdere of mindere mate wijzigen. Omtrent dit onderwerp zijn er echter als nog weinige of geene daadzaken bekend en er zal nog een veelzijdig en dikwijls herhaald onderzoek noodig zijn, om dit belangrijk vraagstuk eenigermate te kunnen ophelderen. Ook houde men in het oog, dat de uitkomsten, waartoe men welligt door de injectie van verschillende geneeskrachtige stoffen in het aderlijk vaatstelsel en door een zorgvuldig daarna bewerkstelligd onderzoek geraken zal, niet dan hoogst voorwaardelijk kun-

[1]) *Edinburgh medical and surgical Journal*, T. XIX. p. 335 sqq. *Récherches expérimentales etc. analysées et traduites de l'Anglais* par Js. DEFERMON dans *le Journal de Physiologie* par MAGENDIE; Paris, 1823, T. III, p. 274 sqq.

[2]) „Les substances immiscibles avec le sang, fussent elles liquides, ne sont point absorbées, ou du moins le sont très peu et très lentement. C'est ainsi, par exemple, que l'huile, injectée dans le péritoine d'un chien s'y montre huit, dix jours après, en quantité visiblement la même, et agit comme un puissant irritant sur cette membrane, qu'elle enflamme dans toute son étendue." Vid. SEGALAS, l. l. p. 286 sqq.

[3]) B. GASPARD, *Mémoire sur l'introduction de diverses substances dans les artères des animaux vivans* dans *le Journal de Physiologie;* Paris, 1825, T. V, p. 318 sqq.

nen toegepast worden op de veranderingen, die geneesmiddelen langs den gewonen weg toegediend, na hunne gedeeltelijke opneming in het bloed, zoowel ondergaan als te weeg brengen.

Eindelijk moeten wij nog met een enkel woord gewag maken van de *iatraliptische* en *endermatische* methode, vermits eene zoodanige plaatselijke aanwending van geneesmiddelen ten allen tijde gebruikelijk geweest is en ook wel steeds blijven zal, vooral nadat men geleerd heeft de werkzame bestanddeelen van vele geneesmiddelen afzonderlijk daar te stellen en dus in hoogst kleine hoeveelheden te kunnen aanwenden. Reeds is het van belang, dat de plaatselijke scheikundige inwerking van sommige middelen, bij eene zoodanige aanwending, naauwkeuriger onderzocht en beoordeeld kan worden. Door potassa caustica b. v. wordt het eiwit van het huidweefsel waarschijnlijk opgelost, terwijl het door nitras argenti gestremd of in een onoplosbaar albuminaat veranderd wordt. Dat echter geneesmiddelen, op de beide genoemde manieren, met de huid in aanraking gebragt, niet alleen eene plaatselijke, maar ook eene algemeene werking kunnen uitoefenen, blijkt uit veelvuldige waarnemingen. Men denke b. v. aan de verschijnselen, die dikwijls na inwrijving van kwikzalf worden waargenomen, of aan de specifique uitwerkselen, die door sommige der meest bekende alcaloïden veroorzaakt worden, wanneer ze op eene kleinere of grootere oppervlakte van het corium, na verwijdering der opperhuid, aangewend worden.

Zoo meenen wij een volledig overzigt te hebben gegeven van de verschillende methoden, die men tot hiertoe beproefd heeft, om de werking van geneesmiddelen te leeren kennen. Overeenkomstig ons plan, moeten wij thans nog over de betrekkelijke waarde dier verschillende methoden handelen, om uit die overweging een besluit af te leiden omtrent de wijze en de middelen, die als nog tot het voorgestelde doel kunnen leiden.

Wij zullen ons hierbij echter zeer der kortheid bevlijtigen, eensdeels, dewijl wij bij de vermelding der verschillende wegen, die men tot opsporing van de werking der geneesmiddelen heeft ingeslagen, geenszins alle kritiek hebben uitgesloten; anderdeels, dewijl wij ons ongaarne zouden schuldig maken aan eene herhaling van reeds vroeger door ons gemaakte opmer-

kingen. Daarom zijn wij ook van oordeel, thans niet te moeten terugkomen op de verschillende hulpmiddelen, die men gebezigd heeft om uit de, voor zintuigelijk onderzoek vatbare uit- en inwendige eigenschappen der geneesmiddelen, hunnen invloed op het organisme en dus hunne geneeskrachtige eigenschappen reeds a priori te bepalen. Eene zoodanige natuur-historische kennis toch, die althans door sommige dier hulpmiddelen verkregen wordt, moet wel als eene nuttige en noodzakelijke voorbereiding voor het proefondervindelijk onderzoek aangaande de werking der geneesmiddelen beschouwd worden, doch kan op zich zelve niet tot zoodanige wetenschap leiden. Deze is alleen door empirisch onderzoek, door waar- en proefnemingen te verkrijgen, en wel alleen door zoodanige, die op het levend organisme geschieden. Wij ontkennen daarom echter geenszins het nut, dat ook aan experimenten met geneesmiddelen, buiten het levend organisme bewerkstelligd, moet worden toegekend, doch zijn verpligt op te merken, dat ook deze wijze van onderzoek tot de aprioristische methode behoort, of, zoo men wil, den overgang van deze tot het toegepast experimenteel onderzoek daarstelt. Alléén en op zich zelve beschouwd, zijn daarom zoodanige proefnemingen volstrekt niet in staat, om ons de werking der geneesmiddelen te openbaren; doch kunnen in vereeniging met andere methoden, tot bereiking van dat doel op meer dan ééne wijze bijdragen. Nadat namelijk de organische chemie de werkzame bestanddeelen van vele geneesmiddelen afzonderlijk heeft leeren daarstellen, hebben de met deze op levende organismen bewerkstelligde proefnemingen veel aan zekerheid gewonnen. Eensdeels toch hebben die ontdekkingen geleid tot de kennis van het eigenaardig beginsel, waaraan de werking van vele der meest vermogende middelen moet worden toegeschreven; anderdeels, zijn de geneesheeren daardoor in staat gesteld geworden, om van zoodanige doorgaans minder aan ongelijkvormigheid onderhevige bereidingen, die echter geacht moeten worden het werkzaam bestanddeel, van alle bijmengselen ontdaan, te bevatten, voor hunne proefnemingen gebruik te maken, in plaats van steeds de middelen, zoo als de natuur ze oplevert, te moeten aanwenden. Door het scheikundig onderzoek is b. v. gebleken, dat het opium hoogstens niet meer dan $\frac{1}{12}$ deel, op het dierlijk

leven nadeelig inwerkende stoffen bevat; terwijl de overige bestanddeelen onschadelijk, althans niet vergiftigende zijn. Daarom zullen proefnemingen met de morphine of de daaruit bereide zouten, tot veel zekerder uitkomsten leiden dan door de toediening van het opium zelf te verkrijgen zijn. Daaruit is het tevens gemakkelijk te verklaren, dat de opgaven van onderscheidene schrijvers omtrent de dosis opium, waaraan eene vergiftigende werking op den mensch en op dieren moet worden toegekend, zoo zeer uiteenloopen.

Aan proefnemingen op dieren zal steeds eene groote waarde moeten toegekend worden. Zelfs is ORFILA van oordeel, dat zeer krachtig inwerkende of vergiftige stoffen door zoodanige proeven beter en naauwkeuriger gekend kunnen worden dan door de toevallige waarneming van hare uitwerking op het menschelijk organisme. Volgens zijne meening toch zijn de verschijnselen, die door zoodanige stoffen bij den mensch opgewekt worden, wegens het groot verschil, dat bij dezen door leeftijd, constitutie en gemoedsgesteldheid wordt daargesteld, veel ongelijkvormiger en onstandvastiger dan bij de dieren, vooral bij den hond [1]). Om deze en andere redenen, is de genoemde Fransche scheikundige van oordeel, dat proeven op dieren den grondslag van de physiologische studie dier stoffen uitmaken, en dat zoodanige proefnemingen allezins geschikt zijn, om eensdeels alles, wat tot het scheikundig onderzoek bij vergiftigingen en tot hare physiologische verschijnselen behoort; anderdeels, al hetgeen tot de behandeling of toediening van antidota betrekking heeft, volkomen te leeren kennen [2]). Kan dit te regt van de vergiften gezegd worden (hetgeen door niemand betwijfeld zal worden, die zich met de bondige bewijsvoering van den heer ORFILA heeft bekend gemaakt) niet minder zal het van vele geneesmiddelen en onder deze juist van de meest vermogende gelden. De Fransche geneesheer FOUQUIER b. v. was het gelukkig denkbeeld, om sommige verlammingen met nux vomica te behandelen, volgens het getuigenis van ORFILA, aan de met dit middel door MAGENDIE en

[1]) *Traité de Toxicologie*, T. I, 4e edit. p. 13.

[2]) l. l. p. 22, sqq.

DELILLE op honden bewerkstelligde proeven verschuldigd. Hetzelfde geldt van de iodium-bereidingen en van vele andere geneesmiddelen. Ook houde men in het oog, dat een der voornaamste bedenkingen, welke men tegen het beproeven van geneesmiddelen en vergiften op dieren heeft aangevoerd, te weten de ongelijke werking, die daardoor op verschillende organismen zou worden uitgeoefend, volgens het oordeel van twee zeer bevoegde beoordeelaars, ORFILA en CHRISTISON, althans wat de honden betreft, van allen grond ontbloot is [1]), zoo zelfs dat er volgens de verzekering van eerstgenoemde geene vergiften voor den mensch worden aangetroffen, die het niet tevens voor deze diersoort zijn.

Desniettemin, zal men te regt oordeelen, dat proefnemingen, op den mensch zelven genomen, voor onmisbaar moeten gehouden worden, en dat onder deze eene voorname plaats toekomt aan de waarnemingen, die verkregen worden door de toediening van geneeskrachtige stoffen aan gezonden. Zoodanige proeven toch zullen het best in staat zijn, om de physiologische werking der geeneesmiddelen, gelijk deze zich door objectieve en subjectieve verschijnselen openbaart, in haren geheelen omvang te leeren kennen, met uitzondering alleen van de organische veranderingen der weefsels, welke door sommigen in die mate teweeggebragt worden, dat ze voor zintuigelijk onderzoek vatbaar zijn. Dat laatstgenoemd onderzoek kan, uit den aard der zaak, eerst na den dood in het werk gesteld worden en daarvoor zijn dus, gelijk wij vroeger reeds aanmerkten, proefnemingen op dieren, vooral met sterker inwerkende en vergiftige stoffen, bij

[1]) „Or, je puis assurer, après avoir fait plusieurs milliers d'expériences sur les chiens, et les avoir comparées à ce que l'on observe chez l'homme, que la difference est nulle par rapport à la nature des symptômes et des lésions organiques que les poisons développent." l. l. T. I. p. 25.

„There are also some poisons, such as opium which, although deleterious to them (the dogs) as well as to man, nevertheless produce in general different symptoms. Yet the differences alluded to are probably not greater than exist between man and man in regard to the same substances; and therefore it may be assumed, that, on the whole, the effects of poisons on man differ little from those produced on the dog and cat." R. CHRISTISON, *Treatise on Poisons cet*, Edinb., 1836, 3e edit., p. 65.

uitnemendheid geschikt. Al het overige, wat tot de wederkeerige werking tusschen geneeskrachtige stoffen en het menschelijk organisme betrekking heeft, kan grootendeels opgehelderd worden door doelmatige proefnemingen op gezonden. Immers zijn zoodanige proeven, op een toereikend getal personen, met behoorlijke verscheidenheid, en vooral met de noodige naauwkeurigheid en omzigtigheid bewerkstelligd, het best in staat om ons, gelijk HAHNEMANN het heeft uitgedrukt, met de *stellige* en *zuivere*, door geene aanwezige ziekteverschijnselen gestoorde of verduisterde werking der geneesmiddelen (vires remediorum positivae, reine Arzneiwirkungen) bekend te maken. Wij meenen daarom, dat zoodanige proeven ook als nog verdienen te worden aanbevolen, mits zich daartoe onderscheidene deskundigen vereenigen, niet als eene zoogenaamde vaste commissie, door de leden onzer Maatschappij gekozen, maar door vrijwillige toetreding, gelijk het Weener Comité [1]), en door een geheel vrijwillig onderteekend reglement onderling verbonden, gelijk JÖRG's Experimentirende Gesellschaft [2]).

Eindelijk zullen ook verder naauwkeurige waar- en proefnemingen aan het ziekbed gevorderd worden, om de therapeutische werking der meeste geneesmiddelen beter te leeren kennen. Immers is het verband, hetwelk er tusschen deze en de physiologische werking van geneeskrachtige stoffen plaats heeft, niet altijd duidelijk genoeg om uit deze tot gene te kunnen besluiten. Calomel b. v. en aloë kunnen beiden, als physiologische werking, vermeerderde galafscheiding en dunne stoelgangen ten gevolge hebben, daaruit volgt echter niet, dat die beide middelen, bij aanwezige arachnitis, dezelfde therapeutische werking zullen uitoefenen. Dat bij laatstgenoemd ziekte-proces verkoelende purgeermiddelen heilzaam, doch emetica daarentegen nadeelig inwerken, heeft alleen door ervaring aan het ziekbed kunnen blijken. Hetzelfde geldt omtrent de meeste geneesmiddelen. Proeven en waarnemingen, op den zieken mensch bewerkstelligd, zullen daarom steeds voor onmisbaar moeten gehouden worden. Dat daarbij nog grootere omzigtig-

[1]) *Zeitschrift der Aertze zu Wien*, I Jhrg, 9tes Hft. s. XV.

[2]) *Critische Hefte*, l. l. 3es Hft. s. 41.

heid dan bij proefnemingen op gezonden gevorderd wordt, blijkt uit den aard der zaak zelve. Immers is het gevaar van te dwalen des te grooter, naar mate de proef zamengestelder van aard is. Wij twijfelen daarom, of de methode numerique op die wijze, als zij door de meeste van hare voorstanders op de praktijk wordt toegepast, ooit in staat zal zijn, om de therapeutische werking der geneesmiddelen en hunne betrekkelijke waarde, op eene voldoende wijze, op te helderen. Dat b. v. een bepaald getal typhus-lijders, onder de aanwending van plaatselijke bloedontlastingen, of onder het gebruik van aqua chlorata, van sulphas chinines enz. hersteld of gestorven zij, zal evenmin iets kunnen bewijzen, als het cijfer der gestorvenen na herniotomie, na trepanatie, enz. Gelijk toch de waarde der laatstgenoemde kunstbewerkingen niet uit het eindresultaat blijken kan, maar alleen uit het getal der gevallen, waarin de operatie tot bereiking van het voorgestelde doel (opheffing der beknelling, verwijdering van een werktuigelijken prikkel) strekte, zoo geldt ook hetzelfde omtrent het gebruik van inwendige geneesmiddelen. Doch wij mogen over deze en andere bijzonderheden niet uitvoeriger handelen: ook behoeven wij naauwelijks aan te merken, dat de waarde van zorgvuldige waaren proefnemingen aan het ziekbed daardoor geenszins verminderd wordt, maar daarentegen in onze schatting rijzen moet.

Zoo hebben wij naar ons vermogen de voordeelen doen uitkomen, die aan elke methode van onderzoek eigen zijn. Bedriegen wij ons niet, dan is uit ons betoog gebleken, voor zoo ver dit binnen de enge grenzen van ons verslag heeft kunnen geschieden, dat er geene enkele methode is, die op zich zelve uitreikt, om ons eene volledige kennis omtrent de werking der geneesmiddelen te doen verkrijgen. Integendeel zal elke methode, éénzijdig opgevat, ligt tot onnaauwkeurige uitkomsten leiden, terwijl door de vereeniging van de onderscheidene soorten van proefondervindelijk onderzoek allengs al die bijzonderheden zullen kunnen opgespoord worden, die voor eene juiste kennis van de werking van geneeskrachtige stoffen op het gezond en ziek organisme gevorderd worden. Men poge daarom van alle hulpmiddelen, die ons ten dienste

staan, zoo veel mogelijk, gebruik te maken en men streve voorloopig meer naar het verzamelen van daadzaken dan naar bepaalde, daaruit af te leiden gevolgtrekkingen, vermits men bij het maken van deze laatste, blijkens de ervaring, met de uiterste behoedzaamheid en omzigtigheid moet te werk gaan.

Voor zoodanige pharmacodynamische studiën reikt echter noch de leeftijd van éénen mensch, noch ook die van één menschengeslacht uit; maar gedurende eene lange reeks van jaren zullen vermoedelijk nog vele, aan veler vlijt verschuldigde bouwstoffen moeten aangevoerd worden, om ook dit deel der geneeskunde tot den rang eener wetenschap te kunnen verheffen. Evenwel leide men uit hetgeen wij omtrent de noodzakelijkheid van een veelzijdig onderzoek naar de werking der geneesmiddelen gezegd hebben, geenszins de gevolgtrekking af, dat elk, die zich met pharmacodynamische studiën wil bezig houden, daartoe naar onze meening van elke methode zou moeten gebruik maken. Integendeel is het onze overtuiging, dat elk daarbij zijnen lust en aanleg raadplegen en vooral zoodanig proefondervindelijk onderzoek in het werk stellen moet, waarvoor hij, behalve zijne inwendige roeping, ook de noodige bekwaamheid meent te bezitten. Zoo zullen langs onderscheidene wegen belangrijke daadzaken kunnen verkregen worden, die van tijd tot tijd aan eene nadere kritiek onderworpen en met elkander in overeenstemming zullen kunnen gebragt worden, gelijk dit b. v. door WIBMER [1]) op eene loffelijke wijze beproefd is geworden. Het is dezen schrijver namelijk gelukt om de eenzijdigheid van vele vroegere beweringen, die slechts op enkele proeven berustten, duidelijk te doen uitkomen door vele en veelsoortige waar- en proefnemingen, die in onderscheidene in-en uitlandsche werken en tijdschriften verstrooid en dikwijls onopgemerkt gebleven waren, het eerst te verzamelen, te ordenen en in hare meerdere of mindere waarde te doen kennen. Mogen al in vervolg van tijd, aan die beoordeeling hoogere eischen gesteld worden, zoodat veel van hetgeen thans voor waar en bewezen gehouden wordt, later den toets

[1]) KARL WIBMER, *die Wirkung der Arzneimittel und Gifte im gesunden thierischen Körper Nach fremden und eigenen Beobachtunge ;* München 1831-1839, IV. Bde.

niet meer zal kunnen doorstaan, of aanmerkelijk zal moeten gewijzigd worden, zoo bewijst echter het genoemde werk van WIBMER door een luisterrijk voorbeeld, hoe veel de vereenigde werkzaamheid van velen vermag, en hoe sommige, op zich zelve van alle belang ontbloot schijnende waarnemingen, met andere waar- en proefnemingen in verband gebragt, niet zelden tot aanwinst onzer pharmacodynamische kennis verstrekken kunnen. Moge daarom de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, die behalve andere loffelijke bedoelingen, ook de bevordering der wetenschap beoogt, ook het hare trachten bij te dragen tot eene meer naauwkeurige, slechts door proefondervindelijk onderzoek te verkrijgen kennis der geneesmiddelen, gedachtig aan de schoone en naar waarheid uitgesprokene woorden van LINNAEUS, waarmede wij ons verslag meenen te moeten en te mogen besluiten: „Quam parum cerae et mellis colligit una apis? Quod multae stipant, sufficit tot usibus hominum. Unus bombyx vestem non daret, quam facillime suppeditant plures. Ita quidem res se habet in tota natura, in artibus et scientiis omnibus, ut, si quid illustre et magnificum perfici debeat, coniunctae requirantur vires."

G. C. B. SURINGAR.
MESS.
J. D. FRENAIJ.

X.

PROGRAMMA

DER COMMISSIE

VOOR DE

GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE IN NEDERLAND.

De Commissie uit de *Maatschappij ter bevordering der Geneeskunst*, belast met de geschiedenis der geneeskunde, heeft zich ten taak gesteld eene geschiedenis der volksziekten in *Nederland* te bewerken. Alhoewel er reeds hier en daar iets omtrent deze zaak in ons land is geschreven, is het er echter nog verre van af, dat dit punt kan geacht worden voldoende toegelicht en naar de eischen der tegenwoordige wetenschap bewerkt te zijn. Wil men dit belangrijk werk naar behooren volbrengen, dan reiken echter de krachten van één enkel individu niet toe, slechts de hulp van velen, de maatschappelijke zamenwerking van alle weldenkenden, kan iets goeds tot stand brengen. Vooral de volledigheid eischt zulk eene medewerking; want zal men de volksziekten van *Nederland* beschrijven, dan moeten de onderzoekingen zich ook over *gansch Nederland* uitstrekken. Om die medewerking uit te lokken meent de Commissie, dat zij bij een programma de aandacht zoo wel van de geneeskundigen als van de beoefenaars der geschiedenis van ons Vaderland op dit onderwerp moet vestigen. Alle mededeelingen en bijzonderheden, die tot de punten in dit programma opgenomen in betrekking staan, zullen door de Commissie met de meeste erkentelijkheid worden ontvangen. Zij neemt de vrijheid zich daarvoor aan alle belangstellenden, dringend en met nadruk aan te bevelen.

Onder de volksziekten, wier loop en ontstaan wij willen nagaan, wenschen wij *vooreerst* de aandacht te vestigen op de zoogenaamde wereld- of pandemiën, zoo als: 1° de zwarte dood, welke in 1349 – omstreeks 1380 bij afwisseling in *Europa* en ook in ons vaderland in 1349 en later geheerscht heeft, met hare gevolgen: de geesselaren in 1350 of volgens anderen reeds in 1349 en de danswoede in 1374 en latere jaren, die door nadere onderzoekingen moeten vastgesteld worden; 2° het Engelsch zweet in 1529; 3° de Bubonen-pest van de vroegste tijden af

(sedert 541 in *Europa*) tot het jaar 1664, oen deze ziekte, voor zoo verre wij nu weten, voor het laatst in ons vaderland heerschte, en haren overgangsvorm zonder anthraces en bubones, 4° de febres pestilentes cum petechiis, dikwijls onder den naam van pest beschreven, (b. v. bij: P. FORESTUS, *Observat. medicae*, Lib. VI, *Obs.* XII); en eindelijk, ten laatste 5° de cholera asiatica in 1832, 1833, 1848 en 1849. *Ten tweede* algemeen heerschende ziekten, werkelijke epidemiën, echter niet door zulk een eigenaardig kosmisch beloop geteekend als de vorigen, zoo als: pokken, mazelen, roodvonk, typhus, influenza, kinkhoest, en dysenterie. Deze laatste behoort echter ook in vele gevallen tot de *derde* soort namelijk: algemeen heerschende ziekten, maar veelal van het land zelf afhankelijk, zoo als: de tusschenpoozende koortsen en de scheurbuik. Tot den laatsten of *vierden* vorm behooren eenige volksziekten, in meer dan één opzigt van de vorige vormen verschillende, namelijk: de lepra en de syphilis, meer afhangende van 't eigenaardig leven der volken in bepaalde tijden.

Om regelmatig in haar werk te vorderen, meent de Commissie vooreerst de eerste afdeeling van haren arbeid te moeten bewerken, namelijk de ziekten, die in ons vaderland van de vroegste tijden af tot het jaar 1664 hebben geheerscht of het rijk der Bubonen-pest. Natuurlijk, dat men alle epidemiën, die gedurende dit tijdvak zijn voorgekomen, zal behandelen en zich niet uitsluitend tot de pest zal bepalen.

Met het oog op het tot dus verre besprokene, neemt de Commissie de vrijheid om eenige inlichtingen op de volgende vragen te verzoeken:

A. Het beschrijvend gedeelte.

I. In welk jaar, tot op het einde der XVII^de^ eeuw, heeft een der boven opgenoemde volksziekten in uwe stad of provincie geheerscht? Onder welken vorm kwamen zij voor en welke waren hare verschijnselen?

II. Welke bronnen bestaan er voor ieder der bijzondere epidemiën?

Toelichting. Onder bronnen willen wij vooreerst begrijpen gedrukte stukken of verhalen van ziekten bij kronijkschrijvers, in stedebeschrijvingen, almanakken, vlug-

schriften of dergelijken. Behalve de algemeen bekende geneeskundige werken, zijn er nu en dan ook meer lokale geneeskundige beschrijvingen van sommige epidemiën opgemaakt. Bovendien zullen, behalve bepaalde keuren, vooral de rekeningen der thesauriers of rentmeesters, charters enz. van kloosters en gast- en godshuizen op de Archieven bewaard wordende, hier en daar inlichtingen kunnen geven, wanneer eene epidemie heeft geheerscht, welke maatregelen men er tegen nam enz. Van de gedrukte bescheiden wenscht de Commissie eene titelopgave met vermelding van den perscon, bij wien die stukken te verkrijgen zijn. Bij den tegenwoordigen gemakkelijken toegang tot de verschillende Archieven zal het weinig moeite kosten inzage deze stukken te verkrijgen, het komt er slechts op aan, of men, ter wille der goede zaak, zich eenige moeite wil getroosten om in die Archieven een en ander na te gaan en dit der Commissie op te zenden.

III. Is er iets te vinden omtrent den tijd, wanneer de lepra het eerst zich vertoonde, hoe lang zij duurde en welken vorm zij vooral aannam?

Toelichting. Zeer vele steden in ons land bezaten leprozijen of lazarijen, waarvan zeker nog Archieven bestaan, en in welke ongetwijfeld veel meldenswaardig te vinden is. Wij hebben van deze ziekte bijzonder gewag gemaakt, zoowel als van de laatste, omdat zij, eigenaardige produkten der middeleeuwen zijnde, innig met het leven dier tijden in verband staan.

IV. Wat weet men omtrent den tijd, waarin de syphilis het eerst heeft geheerscht, omtrent hare verschijnselen en haren voortgang?

Toelichting. Behalve eene menigte gedrukte bescheiden zullen de rekeningen der stad of provincie omtrent zoogenaamde poklijders en pokmeesters hieromtrent zeker iets kunnen geven.

Even echter als het leven in zijnen normalen staat, in zijne bij ieder individu eigenaardige verschijnselen van zoo vele oorzaken afhangt, even zoo moeten ook de afwijkingen van dit leven der menschen in 't algemeen afhangen van den vorm

des levens der menschen of daarnaar gewijzigd worden. Daarom wenscht de Commissie, behalve tot de gewone oorzakelijke momenten, hare onderzoekingen ook uit te strekken tot het leven des volks, waarbij zij niet vergeet, dat de kostumen, zeden en gewoonten in vroegeren tijd, bij ons te lande, niet alleen in de provinciën, maar zelfs in de onderscheidene steden verschilden. Vooral stelt zij belang in het zoogenaamd innerlijk leven, het vie intime der armen en van den middelstand, waartoe oude rijmpjes, tooneelstukken enz., behalve andere bescheiden, vele bijdragen kunnen leveren. Over het algemeen is dit veld, voor onze nasporingen althans, nog in 't geheel niet bewerkt, zoodat wij hieromtrent de inlichtingen niet alleen van geneeskundigen, maar ook van ieder beoefenaar der oudheidkunde en geschiedenis onzes vaderlands behoeven. Wij zijn dan zoo vrij de volgende vragen te doen aangaande

B. Het aetiologisch gedeelte.

I. Zijn er meteorologische opgaven vermeld van den toestand des dampkrings, kort vóór of gedurende eene of andere epidemie?

Toelichting. De oude kronijken spreken gewoonlijk altijd van kometen, droog of nat weder enz. Deze opgaven zijn zeer belangrijk.

II. Welke veranderingen heeft de bodem door watervloeden, toenemende kultuur, droogmakerijen enz. ondergaan?

III. Welke was de levenswijze der bewoners van uw gewest of stad, tot op het einde der XVIIde eeuw.

α. Welk voedsel genoten zij, en welke dranken waren in zwang?

Toelichting. Hier wenschen wij vooral, dat men de armen niet vergeet. Verschillende stedelijke accijnstarieven voorkomende in vele stedebeschrijvingen, verzamelingen van landvesten, kostumen, keuren enz., de leefregels van de kloosters in de verschillende klooster-beschrijvingen voorkomende, de oude romans, kluchten, en mysteriën zijn hier hoofdbronnen.

β. Hoe waren de huizen ingerigt, tot welken tijd waren zij van hout of leem met rieten daken; sedert wanneer vond men er schoorsteenen en vensters en van welken tijd dagteekent het aanleggen van sekreten, riolen en goten?

γ. Welke was de kleeding in de verschillende tijden?

Toelichting. Voor ons onderwerp is het minder van belang de zoogenaamde modes, qua tales, te kennen, dan wel in hoe ver de kleeding op het ligchaam zelf door haren vorm en door de stof konde inwerken. Zoo is het b. v. van belang te weten, of men ten tijde der Lepra meer wollen dan linnen onderkleederen droeg, enz.

δ. Welke waren de beroepen en neringen, waarvan vooral de burgerstand en de schamele gemeente zich onderhielden?

ε. Welke was de staat der beschaving van de bevolking op verschillende tijden?

Toelichting. Hieronder bedoelen wij alles wat tot de zedelijke vorming behoort, de gewoonten bij begrafenissen en bruiloften enz., spellen, feesten, godsdienstige gewoonten, bijgeloof, gezellig verkeer enz; de staat en inrigting van het onderwijs.

IV. Hoe was de toestand der publieke wegen?

Toelichting. Sedert wanneer zijn de straten of stegen uwer stad of der steden in uw gewest geplaveid (gekassijd)? Op welke wijze zorgde de regering voor het schoonhouden en zuiveren der straten, het aanleggen van riolen, goten, het aanvoeren van versch water, het schoonhouden der grachten, de wijdte der straten en stegen? [Hoofdbronnen: de plaatselijke keuren.]

V. Welke was de staat van armoede en rijkdom der bewoners?

VI. Is er iets te vinden omtrent het aantal zielen in uwe stad of uw gewest?

Toelichting. Van de oude tijden komen geene volkstellingen voor, men kan echter iets daaromtrent vernemen waar vermeld wordt van het heffen van eene of andere bede, waarbij men nu en dan de haarden telde, en men van zelf het getal der armen opgaf. [Als voorbeeld wijzen wij op MERTENS en TORFS, *Geschiedenis der Stad Antwerpen*, *Deel I*, *bijlage B. blz.* 243 *volgg.*]

VII. Zijn er bijzondere gedrukte bronnen omtrent een en ander aanwezig, behalve de algemeene werken van V. WIJN, V. HASSELT, SCHOTEL enz?

Uit dit alles vloeit nu van zelf voort, dat na de beschrij-

ring der epidemiën en het navorschen harer oorzaken, de Commissie vragen moet, wat deed men ter voorkoming of tegen de verdere verspreiding der volksziekten. Bij de *geneeskundige* beschrijving der volksziekten zal men de eigenlijke *geneeskundige* behandeling mededeelen, welke ook niet zoo zeer naar stad en provincie verschilde. De Commissie meent dat de medisch-politische maatregelen hoofdzakelijk het onderwerp moeten uitmaken van:

C. Het zoogenaamd therapeutisch gedeelte.

I. Wanneer en welke pestkeuren zijn er in uwe stad of provincie gegeven? Heeft men in pesttijden ook bijzondere maatregelen genomen?

II. Wanneer is men begonnen quarantaines in te voeren?

III. Wanneer zijn er ziekenhuizen opgerigt?

V. Bestonden er lazarijen of leprozenhuizen ten uwent, zoo ja? Wat is daaromtrent te uwer kennis gekomen?

VI. Welk toezigt hield de regering op de eet- en drinkwaren en op het begraven?

VII. Wat deed men op verschillende tijden voor de verpleging der arme zieken?

Toelichting. Hier zullen de plaatselijke en diakonale archieven veel licht geven. Hoogst aangenaam zal het ons tevens zijn, wanneer men eenige inlichtingen wil geven, of door het verbeteren van woningen, voedsel enz. iets gedaan is om epidemiën te voorkomen.

Wij konden deze vragen nog in het breedvoeriger uitwerken. Wij deden dit niet, omdat we overtuigd zijn, dat men uit dit een en ander de rigting, welke onze arbeid nemen zal, duidelijk zal erkennen en men van zelf de leemten, die daar nog mogten ingebleven zijn, zal aanvullen. Wij twijfelen niet of zij, die in onze zaak belang stellen, zullen door het bovenstaande genoegzaam ingelicht zijn. Intusschen verklaren zich de leden der Commissie ten allen tijde bereid alle mogelijke inlichtingen te geven, terwijl men vriendelijk verzocht wordt de mededeelingen in te zenden bij haren secretaris, wonende te *Amsterdam.*

En hiermede zij onze arbeid aan aller welwillendheid dringend aanbevolen.

Amsterdam, *Namens de Commissie voornoemd,*
Augustus 1852. Dr. A. H. ISRAËLS, *Secretaris.*

XI.

RAPPORT

VAN DEN

AFGEVAARDIGDE DER MAATSCHAPPIJ

OMTRENT HET

EUROPEESCH CONGRES VOOR HYGIEINE,

GEHOUDEN TE BRUSSEL,

20, 21, 22 *en* 23 *September* 1852.

I.

Aan de Afdeelingen der Maatschappij.

Hadden Hoofdbestuurderen de eer aan de Afdeelingen, op den omslag van het jongste September-nummer van het Tijdschrift, berigt te doen van de maatregelen door hen genomen, om ook onze Maatschappij op bovengenoemd Congres te doen vertegenwoordigen, zij schatten zich thans gelukkig den gewenschten uitslag van die maatregelen mede te deelen. Zij gelooven zulks niet beter te kunnen, dan door het Rapport van hunnen afgevaardigde en den brief, die dat Rapport begeleidt. Zij hebben er niets bij te voegen dan hunnen innigen dank aan D^r^. SCHICK, die op zoo waardige wijze de eere der Maatschappij en van het Vaderland (zooveel dát kon) aldaar heeft opgehouden, en twijfelen niet, of de geheele Maatschappij zal zich met dien dank vereenigen en in zijne benoeming als een der vice-presidenten van het Congres, eene hulde zien ook haar toegebragt.

Met belangstelling ontvingen wij de kostbare geschenken (wij deelen de lijst dier boekwerken hierachter mede) door hem voor onze Maatschappij medegebragt. Met hooge waardering hebben wij den aangeboden ruil aangenomen. Moge de openbare gezondheidstoestand, bij geleerden en staatslieden, spoedig ook in ons land zulke krachtige bevorderaars vinden als in *België*, en een volgend Congres ons niet van schaamte doen blozen, wanneer wij moeten antwoorden op de vraag: *wat er ten dezen in Nederland wordt gedaan.*

In naam van Hoofdbestuurderen
J. P. HEIJE,
Hoofdbestuurder-Secretaris.

Amsterdam,
9 November 1852.

II.

's Gravenhage, 28 October 1852.

MIJNE HEEREN!

Uw afgevaardigde bij het Congres voor hygieine, te *Brussel* gehouden, heeft de eer U hiernevens een kort verslag toe te zenden van hetgeen daar behandeld werd, en van zijn wedervaren.

Hij neemt deze gelegenheid waar om U zijnen welmeenenden dank te betuigen voor de aangename zending, waarmede Uw vertrouwen hem vereerde. Was het eene moeijelijke taak eene vereeniging te vertegenwoordigen, waarin zoo velen zijn die met eere in de wetenschap bekend staan; ten volste moest hij de moeijelijkheid gevoelen van de betrekking, die hem opgedragen was, toen hij zich bevond te midden van mannen, wier naam en roem alom verbreid zijn; hunne welwillendheid maakte zijne taak gemakkelijk en aangenaam.

Beurtelings aan de beraadslagingen in de 3de en 1ste sectie deel nemende, de zittingen der algemeene vergadering getrouw bijwonende, bepaalde hij zich hoofdzakelijk, de behandeling der verschillende onderwerpen te volgen.

Steeds beijverde hij zich, den naam der Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst te verbreiden, hare inrigting te doen kennen.

Hiernevens zijn eenige brochures en boekwerken gevoegd, welke hem voor de Maatschappij ter hand gesteld werden. Door aan den Conseil supérieur d'Hygiène eene ruiling voor te stellen en haar de werken te zenden, welke door de Maatschappij uitgegeven worden, zal deze wederkeerig alle werken ontvangen, welke door toedoen en van wege den Conseil d'Hygiène het licht zien.

Ontvangt, Mijne Heeren! van Uwen afgevaardigde de verzekering van zijne hoogachting.

J. W. SCHICK.

Aan
het Hoofdbestuur der Maatschappij
tot bevordering der Geneeskunst.

III.

In een Congres van Belgische geneeskundigen, te *Brussel* vergaderd, werd op den 23sten September 1851 het volgende besluit genomen:

„Er zal in de maand September 1852 te *Brussel* een algemeen Congres voor hygieine wezen, waartoe allen zullen opgeroepen worden, die zich bezig houden met vraagstukken welke tot de hygieine betrekking hebben, zoo wel in het buitenland als in *België*. Het bureau van het Hygieinische Congres van 1851 wordt belast met het nemen der voorbereidende maatregelen voor die nieuwe vereeniging, waarvan zij ook het programma zal opmaken."

Eer wij tot het verhaal der handelingen van dit Congres overgaan, is het noodig een overzigt te geven van de omstandigheden waaraan het zijnen oorsprong verschuldigd was; van de instellingen die daartoe aanleiding gaven; van het doel, waarmede het in het leven geroepen werd.

Reeds lang deed zich in *België*, even als in alle andere landen, de behoefte gevoelen om maatregelen te nemen tot verbetering van den openbaren gezondheidstoestand; maatregelen waardoor dat aantal van ziekten zoude verminderd worden, waaraan voornamelijk de minvermogende klassen onderhevig zijn, maar welke toch ook hunnen invloed bij meergegoeden doen gevoelen; maatregelen, waardoor men perken hoopte te stellen aan de toenemende zedeloosheid, aan de steeds vermeerderende verarming.

De beweging die sedert 1841 in *Engeland* in het belang der algemeene gezondheid plaats greep, was een spoorslag voor allen, die het groote gewigt voor de bevolkingen, daarvan inzagen. Doordrongen van edelen ijver om te toonen hoezeer zij de dierbaarste belangen der natie wilde behartigen, werd van wege de Belgische Regering, door den Minister van Binnenlandsche Zaken ROGIER, in de zitting der kamer van Afgevaardigden van den 23sten Februarij 1848, een buitengewoon crediet, van een millioen franken aangevraagd, bestemd voor werken in het belang der openbare hygieine. Bij eene wet van 18 April werd dit crediet verleend.

Groote moeijelijkheden waren noodzakelijk verbonden aan het verdeelen van deze som.

Om de Regering te dien opzigte voor te lichten; om de oorzaken van allerlei aard te onderzoeken en aan te wijzen welke gevaarlijk zijn voor de gezondheid van het algemeen; om de maatregelen tot verbetering aan de hand te geven; om de bestaande gebreken ter kennisse van de Regering te brengen; om de aanvragen van subsidiën te motiveren; werden in de steden en groote gemeenten, door de gemeentebesturen, bijzondere commissiën ingesteld. Zooveel mogelijk waren deze te zamengesteld uit één' of meerdere geneesheeren, één' apotheker tevens scheikundige, één' bouwmeester, één' lid uit het bestuur van liefdadige instellingen en des noods nog eenige personen, geschikt om tot het voorgestelde doel mede te werken. De ijver waarmede deze commissiën hunne taak ter harte namen, bleek al spoedig uit de talrijke verslagen, welke dagelijks bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken inkwamen, en waaruit ten duidelijkste sprak, hoe noodig krachtige maatregelen gevorderd werden, om vooral de mindere klassen te onttrekken aan de nadeelige invloeden, waarin zij verkeeren.

Moeijelijk was het voor het centrale bestuur om het gewigt en de waarde der klagten, welke alom aangeheven werden, te beoordeelen; moeijelijk vooral, om aan al de aanvragen tot bijstand te voldoen.

Om in dezen het Gouvernement te raden, werd eene vereeniging bijeengeroepen van mannen, die zich bijzonder met de studie der hygieine beziggehouden hadden. Bij besluit van den 15^{den} Mei 1849 werd een hooge Raad voor openbare hygieine aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken toegevoegd, ten einde de verslagen der plaatselijke commissiën te onderzoeken; aan te wijzen wat daarin als bijzonder nuttig en heilzaam aangemerkt werd; en zijn gevoelen uit te brengen over de maatregelen, welke in het belang der openbare gezondheid moesten worden voorgesteld, alsmede omtrent alle vraagpunten der hygieine betreffende, welke den Raad door den Minister voorgelegd mogten worden.

In dezen Raad telde men voorname geneeskundigen, scheikundigen, bouwkundigen, enz., terwijl de Gouverneur der proncie *Brabant* tot voorzitter benoemd werd.

Ook werd aan dezen Raad het regt van initiatief tot het

doen van voorstellen in het belang der openbare gezondheidsregeling toegekend.

Hoe omvattend en veelzijdig de kennis van den hoogen Raad voor Hygieine wezen mogt, was het hem toch niet mogelijk alle vraagpunten op eene voldoende wijze te beslissen, en kon er somwijlen verschil van gevoelen ontstaan over de middelen, die tot verbetering moesten worden aangewend. Verschil van plaatselijke omstandigheden kon dikwerf zeer verschillende maatregelen vorderen. Het Bestuur verlangde zich daarom nader door de kennis en ervaring van de leden der plaatselijke commissiën voor te lichten. De Minister besloot toen eene vereeniging bijeen te roepen van afgevaardigden uit de gezondheids-commissiën van alle gemeenten, welke meer dan 5000 zielen telden, met verzoek daaraan tevens opzigters van straten, wegen, enz. (commissaires voyers) toe te voegen.

De Conseil supérieur d'Hygiène werd met de regeling van dit eerste congres van openbare hygieine belast. De eerste zinsnede van zijn Programma bevatte, in korte woorden, het doel van die bijeenkomst, het luidde dus: „De afgevaardigden, te *Brussel* vereenigd, zullen belast zijn te beraadslagen over de middelen welke zouden moeten genomen worden, om, in geregelde orde, de uitvoering te verzekeren van alle werkzaamheden tot gezondmaking, welker noodzakelijkheid gebleken zoude zijn, en om de zekerheid te geven dat de plaatselijke middelen en de toelagen voor die werken nuttig besteed zouden worden."

De vereeniging beantwoordde aan het doel, dat men zich had voorgesteld. Onderscheidene maatregelen werden bepaald, en de wijze, waarop de gemeenten konden worden te hulp gekomen, vastgesteld.

De gevolgen kan men ontdekken in de menigvuldige verbeteringen, welke teweeggebragt zijn, in de aanzienlijke subsidiën welke, bijna wekelijks, aan een aantal nooddruftige gemeenten worden toegelegd.

Van het Belgische Congres, dat in de maand September 1851 in *Brussel* vergaderde, ging het denkbeeld uit tot het bijeenroepen van een Europeesch Congres. Men meende dat het van groot gewigt was, zich niet alleen met Belgische belan-

gen, met nationale toestanden bekend te maken, men wilde verder gaan. Men wenschte zich door de kennis, door de ervaring van mannen uit alle landen voor te lichten. Men hoopte eenige hoofdbeginselen voor hygieine vast te stellen.

Alle deskundigen werden tot medewerking uitgenoodigd, opdat door het gewigt van hun oordeel en gevoelen, het zegel op het grootsche werk mogt gedrukt worden.

In eene vergadering van ongeveer 300 leden, waaronder vijftig vreemdelingen uit verschillende landen van *Europa* en uit *Braziliё*, hield, op den 20sten Sept. ll., de minister van Binnenlandsche Zaken ROGIER, welke tot eerepresident van het Congres verkozen was, eene openingsrede. Daarin deed hij uitkomen, hoe zeer het Bestuur doordrongen was van de groote waarde van eene goede gezondheidsregeling. „In het belang daarvan," zeide hij, „is men reeds in *België* werkzaam geweest, maar er moet nog veel ondernomen en uitgevoerd worden. Het Gouvernement zal streven, het licht en de leering welke uit de beraadslagingen van het Congres zullen voortspruiten, ten nutte der bevolking aan te wenden."

Het Congres ving nu zijne werkzaamheden aan, onder het voorzitterschap van der heer VLEMINCKX, president van de Koninklijke Akademie van geneeskunde, Inspecteur-generaal van den militairen geneeskundigen dienst en lid van den Hoogen Raad voor Hygieine. Het bureau werd gevormd uit de leden van den Hoogen Raad van Hygieine. Daaraan werden dertien vice-presidenten toegevoegd, verkozen uit de verschillende natiën, welke bij het Congres vertegenwoordigd waren, onder deze bekleedden de heeren VILLERMÉ en MAGENDIE, welke voor *Frankrijk* optraden, de eerste plaats.

Tot regeling der werkzaamheden was door den Conseil supérieur een programma opgemaakt, waarbij verschillende vragen gesteld werden, welker beantwoording, door dien Raad opgemaakt, aan de beraadslagingen en het oordeel van de leden van het Congres onderworpen werden.

De verschillende onderwerpen waren verdeeld onder vier afdeelingen, van welke ieder drie vragen bevatte.

Van de 1ste afd., handelde de 1ste vraag over de arbeiderswoningen; de 2de over bad- en waschhuizen;

de 3de over hospitalen en godshuizen.

Van de 2de afd., de 1ste vraag over riolen en privaten;

de 2de over waterverdeeling;

de 3de over ventilatie.

Van de 3de afd., de 1ste vraag over organisatie der openbare hygieine;

de 2de over de voeding van kinderen;

de 3de over begraven en begraafplaatsen.

Van de 4de afd., de 1ste vraag over vervalsching van spijzen;

de 2de over den werktijd en de policie van werkplaatsen;

de 3de over prostitutie.

In overeenstemming hiermede verdeelden zich de leden in vier sectiën, in welke de daartoe behoorende vragen ter sprake gebragt werden Daarna werd door den rapporteur van iedere sectie, op de algemeene vergaderingen, verslag uitgebragt omtrent de bevinding der sectie en werden de vragen, zoowel met de door den Conseil supérieur voorgestelde oplossing als met de veranderingen door de sectie voorgeslagen, aan het oordeel van de gezamenlijke leden onderworpen en na beraadslaging, bij stemming de definitieve redactie vastgesteld.

Eene naauwkeurige schets te geven van alles wat, gedurende de vier dagen dat het Congres vereenigd was, behandeld werd, zoude reeds een omslagtige arbeid zijn. Om echter eenig denkbeeld te geven van de werkzaamheden van het Congres, moge het volgende, zeer oppervlakkige overzigt dienen.

Het voorzitterschap in de eerste sectie bekleedde Dr. SAUVEUR, terwijl de heer mr. DUCPETIAUX het secretariaat waarnam. De eerste vraag aan deze sectie voorgesteld was de volgende: „Welke zijn de maatregelen, die genomen moeten worden om de woonplaatsen gezonder te maken en de woningen te verbeteren der arbeidende en behoeftige klasse, zoowel in de steden als op het land? en welke zijn de regelen, die bij het bouwen van zoodanige woningen gevolgd moeten worden?"

Het Congres vereenigde zich geheel met het gevoelen omtrent het eerste gedeelte door den Conseil supérieur uitgebragt, dat namelijk het gouvernement, de wetgevende magt, de gemeente- en armbesturen, de administratiën van weldadige instellingen uitgenoodigd en aangespoord moeten worden, om,

ieder in zijn' kring, hunne medewerking te leenen aan het werk, dat tot stand gebragt moet worden.

De wetgevende magt zoude haren invloed kunnen uitoefenen: door wetten aan te nemen, waardoor de onteigening gemakkelijk gemaakt werd van gronden en eigendommen, welke noodig zouden bevonden worden tot het verruimen en gezond maken van volkrijke buurten: door de tijdelijke vrijstelling van grondbelasting voor nieuwe gebouwen te beperken tot zoodanige, welke de wezenlijke voorwaarden voor gezondheid in zich vereenigden: door daarentegen de duur van die vrijstelling te verlengen voor de arbeiderswoningen, wanneer die overeenkomstig de bepaalde voorwaarden ingerigt waren: door, volgens eene graduëele schaal, de persoonlijke belasting kwijt te schelden of te verminderen voor de bewoners van zulke huizen.

De gemeentebesturen kunnen invloed uitoefenen: door het maken van keuren op straten, grachten, huizen, enz., overeenkomstig ontwerpen, door deskundigen op te maken; daarbij moest ook een naauwkeurig toezigt gehouden worden op de woningen. De verbeteringen, welke noodig waren, moesten aangewezen, en de eigenaars tot het maken van die veranderingen aangemoedigd en te hulp gekomen worden. De woningen, welke zeer ongeschikt, ongezond en gevaarlijk ter bewoning bevonden werden, moesten gesloten worden om ze binnen den kortst mogelijken tijd te slechten.

Men was ook van gevoelen dat armbesturen en liefdadige vereenigingen, op velerlei wijzen de gemeentebesturen ter hulp konden komen en in de hand werken. Zoo zijn er weldadige vereenigingen en instellingen, welke woningen bezitten of die huren, ten behoeve van armen. Het huren en het uitgeven ter bewoning van zulke huizen moest afhankelijk gemaakt worden van zekere voorwaarden in het belang der gezondheid.

Administratiën van liefdadige instellingen, welke fondsen beschikbaar hadden, zouden die op hypotheek ter leen kunnen geven tot het verbeteren van woonsteden en huizen, zij zouden ook als belegging een gedeelte van die gelden kunnen bezigen om huizen te bouwen voor den werkenden stand, of ook om, volgens een vast plan, slechte en ongezonde woningen op te koopen en die te verbeteren.

Eindelijk was men van meening, dat de medewerking van de Regering zich hoofdzakelijk moet toonen, door de rigting aan te geven in welke moet gehandeld worden, door raadgevingen, door aanmoediging.

Zij behoort de gemeente- en armbesturen op te wekken en te leiden, en als het ware theoretisch de hervormingen voor te bereiden, welke in de praktijk moeten overgaan.

Om dit doel te bereiken zoude het noodig zijn de middelen op te sporen en na te gaan, geschikt om voor de arbeidenden het verkrijgen van gezonde en goedkoope woningen gemakkelijker te maken. Bouwkundigen moesten belast worden met het vervaardigen van plannen voor arbeiderswoningen en met het kosteloos besturen van het bouwen. Er moesten modelwoningen worden opgerigt. In de teeken- en bouwkundige scholen moest de aandacht ook bijzonder op dit onderwerp gevestigd worden. Jaarlijks moesten er belooningen toegekend worden aan de stichters der beste woningen, beantwoordende aan zekere voorwaarden te dien opzigte te stellen. Door de instelling van prijzen voor orde en zindelijkheid, zoowel op het platte land als in de steden, zoude deze zeker bevorderd worden.

Onder de voorwaarden, welke bij het bouwen van arbeiderswoningen in het oog gehouden moeten worden, besprak men de rigting en ligging, de grond waarop gebouwd werd, de hoogte van huizen en verdiepingen, de inwendige verdeeling en ruimte, vloeren, daken, deuren en vensters, privaten, riolen, toevoer van water, ventilatie en verwarming. Vooral werd hierbij aangedrongen de huizen niet digt nabij elkander te bouwen, maar voldoende ruimte te laten in verband tot de hoogte. De maatregelen werden aangewezen om de zon en het licht vrijen toegang te verschaffen, om de luchtverversching te bevorderen en voor eene goede inrigting der privaten en riolen te zorgen, en den toevoer van goed water zoo overvloedig als mogelijk te maken. Men verloor ook niet uit het oog, hoe zeer eene goede verdeeling der huizen de zedelijkheid kan bevorderen. Daarom werd bepaald, dat het getal der slaapvertrekken geëvenredigd moet zijn aan het getal, de sekse en den ouderdom van de leden van het gezin.

De tweede vraag, aan deze sectie voorgesteld, betrof de

stichting en inrigting van algemeene wasch- en badhuizen in de steden. Het wenschelijke, het nuttige hiervan werd eenparig erkend, en er werd gewezen op de gunstige uitkomsten, die men reeds daarvan erlangd heeft. Wel had men dikwerf bij de eerste instellingen met groote moeijelijkheden te worstelen gehad, doch de toenemende bijval, welke die inrigtingen ondervonden, toonde dat de mindere klassen al meer en meer de voordeelen daarvan inzagen en op prijs stelden.

Eenig denkbeeld hiervan verkrijgt men door het toenemend aantal bezoekers in vijf achtereenvolgende jaren na te gaan. Vier etablissementen te *Londen* werden bezocht

	Baders.		Wasschers.
in 1847 door	143,794	—	39,418.
〃 1848 〃	160,628	—	61,690.
〃 1849 〃	394,557	—	75,004.
〃 1850 〃	595,797	—	133,177.
〃 1851 〃	647,242	—	142,251.

Bij het inrigten van badhuizen werd het aanleggen van eene algemeene bad- of zwemkom zeer aanbevolen, en moest deze, volgens de ondervinding van eenige Engelsche leden, als een der nuttigste deelen van de badhuizen beschouwd worden. Velen waren van gevoelen, dat geene geneeskundige baden voor zieken met de openbare badhuizen mogten vereenigd worden, op grond dat deze in de hospitalen te verkrijgen waren en daartoe bepaald moesten blijven. Sommigen vreesden het in aanraking komen van aanstekelijke zieken, of het mededeelen van besmettelijke ziekten. Het vermoeden dat zoodanige zieken, bij gebrek aan afzonderlijke badkuipen, al ligt van de algemeene gebruik zouden maken, en zoodoende het gevaar eer vergrooten dan verminderen, kon de meerderheid niet overtuigen van het wenschelijke van de toevoeging van eenige kuipen in afzonderlijke vertrekken, ten dienste van zieken, en van geneeskundige baden.

Opmerkelijk is het, dat het getal der mannen, die de baden bezoeken, meer dan tien malen dat der vrouwen overtreft.

De architect, de Heer JANSSENS, toonde bij die gelegenheid

de ontwerpen van de bad- en waschhuizen, waarvan de bouw eerlang te Brussel zal aangevangen worden en waarvan de kosten op ƒ 60.000 of ƒ 70.000 geraamd zijn.

Bij het bespreken van de inrigting der waschhuizen werd ook gewezen op de noodzakelijkheid, om minstens manshooge afscheidingen tusschen de verschillende cellen te hebben; evenzeer om daardoor het babbelen en noodelooze aanraking tusschen de vrouwen te beletten, als om het gevoel te sparen van diegene, welke niet gaarne hunne schamele en gescheurde plunje aan het oog van anderen zouden blootstellen.

De derde vraag had betrekking tot het bouwen en inrigten van zieken- en gasthuizen.

Sedert wij in *Holland* een zoo uitstekend model als het ziekenhuis te *Rotterdam* bezitten, zal het onnoodig wezen, omtrent dit gewigtige punt in beschouwingen te treden. In sommige opzigten zal de inrigting van het genoemde gesticht aan velen verkieslijk voorkomen boven het bij het Congres voorgestelde en aangenomen plan, waarin b. v. bepaald wordt, dat het getal der bedden in eene zaal tot 20 à 25 gebragt kan worden. Dit getal toch zal aan menigeen te hoog voorkomen. Niet ten onregte werd de aandacht gevestigd op de noodzakelijkheid om bij het bouwen van zoodanige gestichten, zooveel mogelijk, van onbrandbare materialen gebruik te maken. Goede verwarming en ventilatie van hospitalen, erkende men dat onder de moeijelijkste vraagstukken behoorden, welke voor als nog niet voldoende opgelost zijn.

Het eerste vraagpunt, dat in de tweede sectie, onder voorzitterschap van den Graaf ARIVABENE, als secretaris bijgestaan door den heer STAS, hoogleeraar in de scheikunde aan de militaire school, besproken werd, betrof het stelsel dat bij het maken van sekreten en riolen gevolgd moet worden. Men ging daarbij van het beginsel uit, dat men, zooveel mogelijk, moet voorkomen dat eenige stoffen verloren gaan, die nuttig kunnen wezen voor den landbouw. Als eerste vereischte voor goede riolen werd gesteld; dat de stoffen daarin gemakkelijk voortbewogen worden, en geen weerstand ontmoeten, omdat, stilstand, bezinking en opvolgende verstopping, zoodoende, voorkomen worden; dat zich daaruit volstrekt geene gassen

kunnen verspreiden, noch in de woningen, noch in de straten; en dat de wanden volkomen ondoordringbaar zijn, zoodat geen bedorven water doorzijpelen en den grond doortrekken kan. Bij gelegenheid dat over het verzamelen van meststoffen gehandeld werd, gaven twee Engelsche leden, Lord EBRINGTON en de heer WARD, eene beschrijving van eene minder bekende wijze om de stoffen der riolen weg te voeren en onschadelijk te maken voor de inwoners, maar daarentegen met de meeste vrucht voor den landbouw aan te wenden. Zij noemden dit het stelsel van circulatie, en metaphorisch vergeleek de heer WARD het met den bloedsomloop en drukte zijne meening uit, dat de waarde van deze vinding niet beneden die van de ontdekking van zijnen landgenoot HARVEY te stellen was. Volgens dit stelsel moeten de stoffen in de riolen gevoerd, met eene aanzienlijke hoeveelheid water verdund worden, zoodat zij zich zeer gemakkelijk in de, niet te ruime, riolen voortbewegen. De huizen moeten met watersekreten ingerigt zijn, waarin onmiddellijk na het gebruik het toevloeijende water de stoffen verdunt en wegvoert. Met het water, dat tot andere huisselijke gebruiken gediend heeft, vloeijen alle stoffen uit het huisriool in het straatriool, waar zij de uitvloeiselen van andere huizen ontmoeten. Meerdere straatriolen storten hunnen inhoud in een moerriool en de verschillende moerriolen vereenigen zich in eene geslotene en goed ingerigte vergaarbak, uit welke de stoffen voortdurend door stoomkracht opgepompt en in eene ruime ijzeren buis gestuwd worden. Uit deze buis ontspringen vele vertakkingen, aan het einde van welke zeer lange, buigzame buizen (slangen) aangebragt zijn, met behulp van welke de vloeibare mest (gier) dagelijks over de landen gebragt wordt. Geschiedt deze uitspreiding nu over de gronden, waaraan de stad hetzij door kunstmiddelen, hetzij natuurlijk haar water ontleent, dan worden de vaste stoffen in den grond als mest teruggehouden en de opgeloste ontleed. Door filtratie vloeit zuiver water in de kanalen, putten en vergaarvijvers, het wordt weder in de huizen gebruikt, en herhaaldelijk dient het water tot hetzelfde doel. Den bodem nu als de longen, en de huizen enz. als de peripherie beschouwende, zal men de vergelijking van den heer WARD niet zoo geheel onjuist vinden. Het

groote voordeel van dit stelsel is, dat daarbij bijna niets verloren gaat en dat de stoffen verwijderd worden, nog eer zij tot gisting kunnen overgaan en de lucht bezoedelen met hare uitwasemingen. Dit stelsel is o. a. sedert één jaar in de stad *Craydon* in werking gebragt en geeft gunstige resultaten, niet alleen volgens de Engelsche voorstanders, maar ook volgens het getuigenis van anderen, die het in werking gezien hebben, zoodat men ook te rade geworden is, het te *Koppenhagen* toe te passen, waar men zich tegenwoordig met eene regeling en verbetering van het riolenstelsel bezig houdt.

Met uitzondering van dit stelsel van circulatie, meende men algemeen, dat men zooveel mogelijk moest trachten te voorkomen, dat de sekreten met de riolen in verbinding gebragt werden. Gesloten putten, waaruit van tijd tot tijd de stoffen verwijderd werden, achtte men verre verkieslijk.

De tweede vraag, aan deze sectie voorgesteld, was deze: „Welke zijn de eigenschappen van drinkwater? volgens welke regelen moet het worden toegevoerd om aan de behoeften te voldoen?"

Het eerste gedeelte van deze vraag gaf tot belangrijke, langdurige en levendige discussiën aanleiding, waarbij Professor VON BAUMHAUER de gelegenheid had te toonen, met hoe veel belangstelling en kunde dit belangrijk onderwerp in *Nederland* behandeld is. Uit deze debatten bleek op nieuw, dat het voor als nog niet mogelijk is te bepalen, hoe groot de hoeveelheid minerale bestanddeelen is, welke het drinkwater zonder nadeel voor de gezondheid bevatten kan, en dat zelfs de gevoelens zeer uiteenloopen omtrent het al of niet nadeelige van eene geringe hoeveelheid minerale bestanddeelen. De groote meerderheid kleefde echter het gevoelen aan, dat zouten geene noodzakelijke bestanddeelen van drinkwater zijn, maar dat het water ongezonder wordt, naar gelang de hoeveelheid der minerale stoffen daarin grooter is. Het beste bronwater, zeide men, bevat van 0,0001 tot 0,0002 minerale bestanddeelen; bedraagt die hoeveelheid meer dan 0,0005, dan kan men het water niet meer als gezond beschouwen. Deze was de redactie, welke op de algemeene vergadering werd aangenomen. Als kenmerken van goed drinkwater nam men verder aan, dat het moest

zijn: helder, frisch, zonder reuk, met zeer weinig smaak, die noch onaangenaam, noch flaauw, noch zoetachtig, noch zout wezen mag. Het moet lucht en eene hoeveelheid koolzuur houden, mag geene plantaardige of dierlijke stof bevatten, vooral niet zoo die in ontleding verkeeren, en mag geen' onaangenamen reuk aannemen, wanneer men het, gedurende eenigen tijd, in een gesloten of in een open vat staan laat. Tegen de hierbij gevoegde bepaling, dat het de zeep moet oplossen zonder vlokken te vormen, verhieven zich te vergeefs vele stemmen.

Eene berekening in het programma gemaakt, waarbij de hoeveelheid water voor eene stad van 80 à 90,000 zielen met 10,000 huizen, op 50,000 liters geschat werd, waarvan voor huisselijk gebruik 3 hectoliters (vaten) per huis of 35 liters per hoofd, werd, als te onbepaald en te veel van zeden en gebruiken afhankelijk, achterwege gelaten.

Een punt, waarop zeer aangedrongen werd en waarmede zich bijna allen vereenigden, was het afschaffen van het gebruik van lood en zelfs zink voor goten, geleipijpen, regen- en vergaarbakken, enz. In plaats daarvan beval men het gebruik van ijzer, steen of glas aan, terwijl men ook verlangde te zien, dát de koperen kranen, enz. zooveel mogelijk door tinnen vervangen werden.

Het derde onderwerp dezer sectie, hetwelk handelde over de regelen, welke bij de ventilatie van publieke gebouwen en woonhuizen moeten in het oog gehouden worden, alsmede over de stelsels van ventilatie, welke als de beste moeten beschouwd worden, trok niet minder de aandacht en belangstelling dan de vorige vragen. Terwijl het uit de discussiën bleek, dat ieder doordrongen was van de noodzakelijkheid en onmisbaarheid van voortdurende luchtverversching, toonden tevens de verdeeldheid der gevoelens en de kracht waarmede ieder zijne denkbeelden verdedigde en vasthield, dat men zich hier nog op een theoretisch veld bewoog en dat het pleit omtrent de meest verkieslijke en beste wijze van verluchting nog verre was van beslist te zijn. Ook hier had Prof. v. BAUMHAUER gelegenheid te toonen, dat, in *Nederland*, dit onderwerp de aandacht geenszins ontgaan is, en hield hij met eere zijn ge-

voelen op, dat de versche lucht aan de bovenzijde der vertrekken ingevoerd en de onreine door of nabij den vloer, aan den wand, uitgevoerd worden moet.

Dr. BOUDIN, bekend door zijne Géographie médicale en door zijne bemoeijingen met de ventilatie-toestellen van LÉON DUVOIR, was tot rapporteur dezer sectie benoemd. In eene welsprekende rede toonde hij het gewigt van goede luchtververscbing aan. Eene rijke ondervinding, opgedaan gedurende langdurigen dienst bij het Fransche leger, zoowel in *Frankrijk* als in *Spanje* en *Algerië*, gaf hem de gelegenheid vele hoogstbelangrijke voorbeelden tot staving van zijne gezegden mede te deelen.

Wat de vraag betreft omtrent de toestellenvan ventilatie kwam men tot het besluit, dat het voor als nog niet mogelijk was te bepalen welke de voorkeur verdiende, maar dat men den uitslag moest afwachten der proeven, welke daaromtrent op verschillende plaatsen genomen worden.

Van alle onderwerpen welke ter sprake gebragt werden, was de eerste vraag, die aan het oordeel der derde sectie onderworpen werd, zeker niet de minst belangrijke: „Welke zijn de regelen, die bij de organisatie der openbare gezondheidsregeling ten grondslag genomen moeten worden?"

Eenige algemeene regelen werden zonder veel ommespraak aangenomen. Daarbij werd bepaald, dat de organisatie van den dienst der openbare hygieine in overeenstemming moet wezen met die van het algemeene bestuur, en zóó moet worden ingerigt, dat de werking daarvan zich uit het middelpunt naar alle oorden des rijks uitstrekke, en alle onderwerpen omvatte, die zoowel tot de openbare, als tot de bijzondere hygieine betrekking hebben. De Conseil supérieur had gemeend in zijn programma te moeten wijzen op de organisatie, welke voor *België* voorgesteld wordt, niet omdat zij als model voor andere landen zou dienen, maar om een voorbeeld te geven, hoe zij in overeenstemming gebragt was met de bestaande administratieve inrigting van *België* en met de instellingen des lands.

Op grond dat de onderwerpen, welke in het Congres behandeld werden van algemeene toepassing moesten wezen, dat de organisatie der openbare hygieine, voor *België* voorgeslagen, op slechts weinige landen toepasselijk zoude zijn, en dat deze in-

deeling ook slechts een plan was, dat den toets der ondervinding nog niet had doorgestaan, kwam men tot het besluit, om de beantwoording der vraag, betreffende de organisatie der openbare gezondheidsregeling in *België*, voor als nog uit te stellen. Men wenschte dit punt op eene tezamenkomst van Belgische belanghebbenden ter sprake gebragt te zien.

De inrigting van den dienst der hygieine in *België* is echter een onderwerp, dat ook voor ons Nederlanders, niet van gewigt ontbloot is. Ook bij ons wordt thans aan eene organisatie van den geneeskundigen dienst, gedacht en gearbeid. Er bestaat groote overeenstemming tusschen onze staatsinstellingen en die van *België*, zoodat de regeling, welke voor dat land de meest geschikte is, het ook voor ons zou kunnen zijn. Daarom willen wij het verhandelde in de sectie niet met stilzwijgen voorbijgaan.

De organisatie van geneeskundige zaken, welke voor *België* voorgesteld wordt, zal tegelijk den dienst der geneeskunde en dien der hygieine omvatten.

Een hooge Raad, te *Brussel* zetelende, zal het gouvernement voorlichten omtrent alle maatregelen, welke zoowel de uitoefening der geneeskunst, als die der openbare hygieine betreffen.

In iedere provincie zal een geneeskundige Raad, onder het beleid van den gouverneur, belast worden met de politie der geneeskunst en met het toezigt over de publieke gezondheidsregeling.

Gezondheids-raden, voor een of meerdere kantons aangesteld, zullen in hun ressort bekleed worden met een gedeelte van de magt aan de provinciale geneeskundige Raden toegekend.

Bij koninklijke besluiten zullen de organisatie en de werkzaamheden van die onderscheidene ligchamen bepaald worden. De Koning zal de leden dier Commissiën benoemen.

De hooge Raad zal zijn zamengesteld uit geneeskundigen, regtsgeleerden, administrateurs, scheikundigen, architecten, ingenieurs, enz.

Geneesheeren, apothekers en veeartsen zullen de provinciale geneeskundige Raden vormen. Voor bijzondere gelegenheden zullen hun personen van speciale vakken toegevoegd worden. De kantonnale Raden zullen op gelijke wijze zijn tezamengesteld.

De kantonnale Raden, zouden daarbij onderworpen zijn en in voortdurende ondergeschikte betrekking staan tot de provinciale Raden. Deze laatste zouden met den Conseil supérieur en met de centrale administratie niet in onmiddelijke betrekking staan, maar door tusschenkomst van den gouverneur der provincie.

Buiten de roeping van den Conseil Supérieur, om de vragen te beantwoorden, die door het gouvernement worden gesteld, heeft hij ook het regt van initiatief.

Deze voorgestelde organisatie werd al aanstonds in de sectie het onderwerp van vele aanmerkingen. Met kracht verhieven zich vele stemmen tegen het denkbeeld, om aan den Conseil supérieur d'Hygiène zoo groote magt toe te kennen in zuiver geneeskundige zaken, onderwerpen, die alleen de uitoefening der geneeskunst, de belangen en regten van geneeskundigen betreffen. Daarin moesten alleen geneeskundigen geraadpleegd worden en oordeelen, en moesten geene regtsgeleerden, bouwkundigen, ingenieurs, enz. gehoord worden en stem hebben, en deze toch maakten de meerderheid in den Conseil supérieur uit.

Er werd voorgeslagen om de Akademie van geneeskunde met de werkzaamheden te belasten, welke in het ontwerp aan den Conseil supérieur opgedragen waren. Dit gevoelen werd bestreden door den voorzitter dier Akademie, den heer VLEMINCKX, die deze sectie-vergadering bijwoonde. Hij verklaarde dit voorstel onaannemelijk en onuitvoerbaar. De Akademie zoude met werkzaamheden overkropt worden en zij zoude in permanentie moeten bijeenkomen.

Door den Conseil supérieur d'Hygiène, zeide hij, wordt veel gewerkt; wat in *België* tot stand gekomen is, is men aan dezen verschuldigd, en het zoude de krachten der Akademie te boven gaan, zooveel te verrigten. Daarenboven zijn in de Akademie niet die speciale vakken vertegenwoordigd, waarvan de beoefenaars in eenen Raad voor hygieine onmisbaar zijn. Overigens deelt ook hij de meening, dat het niet wenschelijk is aan den Conseil supérieur d'Hygiène zoo groote magt toe te kennen, als bij het plan wordt voorgeslagen. Zijn denkbeeld was om eenen Raad in te stellen, alleen uit geneeskundigen bestaande, aan welke, wanneer het onderwerpen van hygieine betrof, uitoefenaars van de bijzondere vakken toegevoegd werden.

Anderen waren daarentegen van gevoelen, dat men zich wel

moest wachten de belangen van de geneeskunst en van hare uitoefenaars, zelfs in de verte, in aanraking te brengen met den Conseil superieur d'Hygiène of eenige dergelijke instelling. Daarom wenschten zij eenen Raad voor geneeskunde naast den Raad voor hygieine ingesteld te zien. In verband hiermede werd de wensch geopperd, dat de tegenwoordige geneeskundige Commissiën [1]) zouden blijven bestaan, en dat daarnevens in iedere provincie een Raad voor hygieine zoude worden ingesteld. Deze aanmerking was hoofdzakelijk gerigt tegen eene mededeeling door prof. MARESKA van *Gent*, secretaris dezer sectie, gedaan, dat men het voornemen heeft aan de provinciale Commissiën de werkzaamheden te laten behouden waarmede ze thans belast zijn, maar dat zij tevens, door toevoeging van uitoefenaars van andere vakken, als Raden voor hygieine werkzaam zouden wezen.

Het denkbeeld om iedere katonnale Raad, zoowel als iedere provinciale Raad door één of twee personen te vervangen die met de werkzaamheden belast zouden wezen, werd slechts in het voorbijgaan aangeroerd, en geheel onaannemelijk geacht.

Nadat de zeer levendige discussiën ruim drie uren geduurd hadden en het inmiddels vijf ure geworden was, dreef het verlangen der meerderheid om een einde aan de zitting te maken, tot het doen van het voorstel, dat door de algemeene vergadering aangenomen werd en reeds vroeger vermeld is. Bij het openen der sectie-zitting, op den volgenden dag,

[1]) De geneeskundige Commissiën bestaan nog in *België* op denzelfden voet en zijn met dezelfde werkzaamheden belast, als vóór 1830. Alleen maakt het afnemen van examina hierop eene uitzondering. Niemand wordt tegenwoordig in *België* tot de uitoefening der genees-, heel- of verloskunde, noch als apotheker toegelaten, tenzij hij vooraf voor eene jury de vereischte bewijzen van bekwaamheid gegeven hebbe. Om tot het onderzoek voor de jury toegelaten te worden, moet men eenen academischen graad bezitten. Voor de eersten dien van doctor, voor de apothekers dien van kandidaat in de pharmacie. Dien ten gevolge zijn de provinciale Commissiën alleen belast gebleven met het examineren van drogisten en vroedvrouwen. De algemeene deelneming en belangstelling welke aan het Congres Hygienique te beurt viel; de medewerking die het gouvernement ondervindt tot instelling van maatregelen van hygieine; moet voor een groot deel worden toegeschreven aan de meer algemeene verbreiding van kennis, ten gevolge van het verbeterde onderwijs.

kwamen verscheidene leden terug op het genomen besluit, en na over en weêrspraak kwam men eindelijk met eene groote meerderheid tot het verzoek, om in de algemeene vergadering mede te deelen, dat de sectie noodig achtte, dat niets wat betrekking heeft tot de uitoefening der geneeskunst en de regten der geneeskundigen, aan het oordeel of de beslissing van den Conseil supérieur d'Hygiène zoude worden onderworpen. Naar haar oordeel moesten geneeskundigen bestierd worden door geneeskundigen, en ligt zouden in den Raad voor hygieine geneeskundigen de minderheid kunnen uitmaken.

De tweede vraag, aan deze sectie voorgesteld, handelde over de regelen, welke gevolgd moeten worden bij de voeding der kinderen, om ze in kracht op te brengen en ziekten te voorkomen. Bij de beantwoording dezer vraag ging men van het beginsel uit, dat de voeding de hoofdoorzaak is van dat tal van ziekten, waardoor zoo velen in de eerste jaren ten grave gesleept worden, en dat zij het is, die hoofdzakelijk den grond legt tot zoo vele ziekten en kwalen van lateren leeftijd. De voeding, stelde men, is; of overmatig in verhouding tot de behoeften en digestieve krachten der kinderen; of zij is slecht en gebrekkig. De steller der beantwoording in het programma bevat (of wel de meerderheid van de geneeskundigen in den Conseil supérieur d'Hygiène) hoog ingenomen met de proeven en waarnemingen van den bekenden redacteur der Gazette Médicale, den heer JULES GUÉRIN, had aangenomen; dat eene te vroegtijdige voeding met spijzen, waarvoor de teedere organen nog niet geschikt zijn, hoofdzakelijk aanleiding gaf tot rachitis; terwijl slecht en gebrekkig voedsel scrofulosis zou doen ontstaan. Met deze streng afscheidende inzigten kon zich de meerderheid geenszins vereenigen. Wel erkende men, dat de voeding, bij het ontstaan van die ziekten en van vele andere, eene groote rol speelde, maar bepaaldelijk werd ook gedrukt op de nadeelen en gevaren welke gebrek aan lucht en licht, en het verblijf in lage, vochtige en bedompte woningen met zich slepen. Ook mogt, meende men, het gewigtige aandeel niet uit het oog verloren worden, hetwelk de erfelijkheid aan die ziekten heeft. Merkwaardig zal het misschien voorkomen dat men de volgende bepaling aannam: „Dat men het ontstaan van de scrofulosis zal

kunnen tegengaan *door de uitsluitende voeding met melk nimmer langer dan het eerste jaar te doen duren*, door het gebruik van goed en gezond voedsel en door dezen leefregel te ondersteunen door het bewonen van gezonde huizen."

In eene welsprekende rede verdedigde de begaafde hoofdredacteur der Gazette Médicale, in de algemeene vergadering, de redactie en de beginselen, zoo als die in het programma waren opgenomen, en bestreed hij de uitspraak der sectie.

Nadat de competentie van het Congres in dezen overwogen was, werd onder deze eenigzins moeijelijke omstandigheden, een voorstel van den voorzitter aangenomen, om, namelijk, den Conseil supérieur te belasten met het bewerken van eene beantwoording in verband met de gehoudene beraadslagingen en naar aanleiding van de gemaakte aanmerkingen en bedenkingen.

Het onderwerp, dat in de derde plaats een punt van onderzoek in deze sectie uitmaakte, handelde over de inrigting van begraafplaatsen en over de regelen, welke bij het begraven in het oog gehouden moeten worden.

Men bepaalde, dat het begraven binnen steden en dorpen volstrekt verboden moest worden dat de begraafplaatsen ten minste op eenen afstand van 400 ellen onder den wind van de steden moesten verwijderd worden, en dat men niet moest veroorlooven, dat huizen gebouwd of putten gegraven werden, nader dan 100 ellen. Gemeentebesturen, welke zich weigerachtig mogten toonen aan deze voorschriften te voldoen, meende men, dat daartoe door de regering genoodzaakt moesten worden, voor zoo verre althans de begraafplaatsen, door de gezondheidsraden schadelijk en ongezond geoordeeld werden. Het bedekken der graven en grafkelders met eene laag grond, ter diepte van minstens 1 el, moest in geen geval verzuimd worden. In het belang van behoeftigen, die klein gehuisd dikwerf slechts een enkel vertrek te hunnen dienste hebben, werd zeer aangedrongen op het inrigten van doodenhuizen, waar de lijken tot aan de begrafenis konden nedergelegd worden. In dien zin werd eene bepaling op de algemeene vergadering vastgesteld.

In de vierde sectie werd, onder de leiding van den, ook bij ons, met roem bekenden vice-president der Akademie van genees-

kunde, D[r]. FALLOT, het eerst ter sprake gebragt, welke de meest geschikte maatregelen zijn om bedrog en vervalsching van eetwaren, dranken en geneesmiddelen te voorkomen en tegen te gaan.

De heer VAN DEN BROECK, die zich door zijne studiën en zijne onderzoekingen omtrent dit onderwerp bekend gemaakt heeft, zeide in zijn rapport, dat zoowel de concurrentie, als gebrek aan wetten en verordeningen omtrent dit punt oorzaken waren, dat de vervalschingen op eene zoo uitgebreide schaal plaats grepen. Algemeen was men van meening, dat in de eerste plaats van wege de gemeentebesturen een streng toezigt gehouden moest worden. In overeenstemming met het voorstel, in het programma vervat, wenschte men, dat in de grootere plaatsen eene inrigting werd daargesteld, waar ieder het gekochte voor eigen rekening (de behoeftigen gratis, mits toestemming van het gemeentebestuur hebbende) kon laten onderzoeken. In gevallen, waar vervalsching gevonden werd moesten de schuldigen veroordeeld en hun vonnis algemeen bekend gemaakt worden. Ook de namen van hen, wier waren onvervalscht gevonden werden, moesten ter kennisse van het publiek gebragt worden.

De regeling der industriële etablissementen, zoowel met betrekking tot den invloed dien zij op de algemeene gezondheid hebben kunnen, als in het belang der werklieden, maakte het onderwerp uit van de tweede vraag, welke aan deze sectie voorgesteld werd.

Met veel talent schetste de heer VISSCHERS, lid van den Raad der mijnen en een van de leden van den Conseil supérieur d'Hygiène, het groote belang dat aan eene juiste waardering en beantwoording dezer vragen verbonden was.

Eene paragraaf van het programma, waarbij de werktijd der arbeiders van beide geslachten uiterlijk tot 12 uren beperkt werd, gaf hem aanleiding, om de voordeelen, aan deze bepaling verbonden, af te schilderen. Hij toonde daarbij aan, hoe in *Engeland* door het invoeren van eene wet tot het beperken van den werktijd voor de vrouwen en kinderen ook de arbeidstijd der mannen verkort was geworden. Daardoor was evenwel geene vermindering in de productie ontstaan. In minderen tijd, werd thans even veel voortgebragt door hetzelfde aantal handen, als vroeger in langeren tijd.

De arbeider, die vroeger 14 uren in de fabriek bezig was

leverde gedurende dien tijd niet meer, dan later toen de werktijd tot 12 uren gebragt was. Van hetzelfde merkwaardige verschijnsel was de verslaggever getuige in eenige Gentsche en Luiksche fabrieken, waar de werkuren van 13 tot 12 gebragt werden. Lord EBRINGTON bevestigde, dat de genoemde wet in *Engeland* steeds meer en meer der algemeene goedkeuring deelachtig werd, en zelfs van de zijde van personen, die vroeger zeer daartegen gestemd waren geweest. In de sectie was de meerderheid van gevoelen, dat men alleen een maximum voor den werktijd der vrouwen en kinderen bepalen moest, even als in *Engeland* geschied was.

Bij de behandeling van dit onderwerp in de algemeene vergadering, ondervond men hoe moeijelijk het was, hier het terrein der hygieine niet te verlaten. Met het oog op de staathuishoudkunde ontwikkelde de Fransche democratische balling, de heer PASCAL DUPRAT, zijne denkbeelden in krachtige en vurige bewoordingen. Aller aandacht boeide hij door den rijkdom en de weelde zijner beelden, en door zijne vloeijende taal, terwijl politische toespelingen op eene zeer geestige wijze in zijne rede ingevlochten waren.

Hetzelfde gevoelen dat hij als lid der constituerende vergadering in 1848 te *Parijs* voorgestaan had, verdedigde hij ook nu, de beperking van den werktijd voor volwassenen tot 12 uren. Daar het niet mogelijk scheen om bij het verschil van meeningen tot eene beslissing te komen, en tot twee malen toe de stemmen staakten, werd aan de langdurige beraadslagingen een einde gemaakt, door een voorstel van Dr. UIJTTERHOEVEN aan te nemen van den volgenden inhoud: „Het Congres de sterke gronden zoowel voor, als tegen de beperking van den werktijd van volwassenen in aanmerking nemende, onthoudt zich omtrent dit gewigtige onderwerp uitspraak te doen."

Eindelijk stelde de heer DE SITTER, van *Groningen*, nog voor, om den arbeid des zondags niet alleen voor vrouwen en kinderen, maar voor allen te verbieden. Dit voorstel geheel, volgens he zeggen van den rapporteur, in den godsdienstigen geest onzer natie, moest echter door hem bestreden worden. D: meerderheid oordeelde, dat de toepassing daarvan niet overal mogelijk zoude wezen.

Ten slotte werd bij de 4de sectie het gewigtige onderwerp der prostitutie behandeld, de maatregelen die genomen moesten worden om die te beperken en de nadeelen en gevaren daarvan te verminderen.

Bijna algemeen deelde men in het beginsel, dat de toestand der maatschappij vorderde, dat de prostitutie toegelaten werd, dat men die moest tolereren, maar zich wel wel wachten ze te organiseren. Bijna eenparig was men van oordeel dat het verbieden der prostitutie groote gevaren en nadeelen oplevert. De onzedelijkheid wordt door zoodanigen maatregel in de hand gewerkt, ziekten worden daardoor menigvuldig. Tevens werd het ook ten hoogste noodzakelijk geacht, dat door een streng toezigt, zoowel op het gedrag, als op de gezondheid, het kwaad binnen perken gehouden, de ziekten voorkomen werden. Hiertoe is het noodig, dat aan de gemeentebesturen eene uitgebreide magt toegekend worde. Aan de maatregelen, in het programma op dit stuk voorgesteld, viel weinig te veranderen. De uitstekende organisatie der politie op de prostitutie, te *Brussel*, werd te regt geroemd en als voorbeeld aangeprezen.

Zoo verre de handelingen van het Congres.

Mogt dit korte verslag eenig denkbeeld geven van de beraadslagingen. Enkele onderwerpen zijn slechts ter loops aangeroerd, bij andere was het noodig iets langer te verwijlen, gedeeltelijk betrof dit laatste een onderwerp, waarop de aandacht ook bij ons gevestigd is, en in de eerste plaats gevestigd wezen moet, de organisatie namelijk der gezondheidsregeling, anderdeels was het om eenige voorstelling te geven van den gang der debatten, van de wijze van behandeling of ook van de personen, die tegenwoordig waren.

Vragen, welke zich nu voordoen, zijn deze: welke kan het resultaat van die zamenkomst wezen? welk is het nut van het Congres geweest? Zal het aan het doel beantwoorden?

Het doel was: voorlichting te geven aan het gouvernement, licht te verspreiden over betwiste punten, en zoodanige, waaromtrent men nog niet tot voldoende zekerheid gekomen is,

op te helderen; in verband daarmede eenige beginselen en regelen vast te stellen, welke van algemeene toepassing zijn; eindelijk algemeene verbreiding van de kennis der hygieine, van hetgeen gedaan en tot stand gekomen is; opwekking en aanwakkering der belangstelling in dit gewigtige onderwerp.

Wat de beleering van den Conseil supérieur d'Hygiène betreft, toonen de betrekkelijk geringe veranderingen, welke in het door dezen opgestelde programma gemaakt zijn, hoe weinig het die behoefde. Daarenboven hadden de wijzigingen welke bij het Congres aangenomen zijn, ook veelal reeds hunne voorstanders in den Raad gehad.

Moeijelijke vraagstukken zijn nog in twijfel gebleven. En geen wonder, de toepassing der hygieine is nog in vele opzigten te nieuw. Theoriën te scheppen is niet moeijelijk, daarover te twisten, was nutteloos en was ook het doel niet. De ervaring is op vele punten niet rijp om een bevredigend antwoord te geven en wijsselijk heeft men het oordeel daaromtrent opgeschort. Dit was het geval met het vraagstuk der ventilatie, met dat over het beperken van den werktijd en over de voeding der kinderen. Andere punten daarentegen, waarover men met meer zekerheid oordeelen kan, zijn vastgesteld als regelen. Zij zijn bevestigd geworden en hebben het gewigt erlangd, dat wetenschap en kennis van mannen van studie, dat de ondervinding en ervaring van alle landen geven kan.

Zoo heeft zich wederom luide eene krachtige stem verheven om aan te dringen op de noodzakelijkheid der toepassing van de gezondheidsleer. De talrijke opkomst, de levendigheid en de deelneming bij de debatten, de genomene besluiten spreken daarvoor ten duidelijkste. Men heeft kunnen zien, hoe door deskundigen het algemeen en overal noodig geoordeeld wordt, dat regeringen en besturen zich de zaak aantrekken; maatregelen nemen, wetten en bepalingen maken om de uitvoering van de voorschriften der hygiène te verzekeren en te bevorderen; hoe noodig het is, dat ieder burger een gedeelte van zijne persoonlijke vrijheid en onafhankelijkheid ten offer brenge aan het algemeen belang om daarvan, ieder op zijne beurt, wederkeerig de heilzaamste vruchten te plukken.

De mare van het hygieinisch Congres, de kennis van hetgeen

daar verhandeld is kan niet tot *België* bepaald blijven, het zal weêrklank vinden. Maar zal die kennis vermogend wezen om overal de overtuiging van het hooge gewigt der maatregelen voor hygieine te doen ontstaan? Zullen de regeringen zich de zaak der hygieine aantrekken? Door enkele gouvernementen werden reeds blijken van belangstelling gegeven. *Denemarken*, *Sardinië* waren door commissiën vertegenwoordigd. Misschien zoude dit ook van wege andere staten geschied zijn, indien het Congres bij den aanleg het officiële karakter gehad had, welk het later heeft aangenomen.

In *België* werden door het bestuur de hoogstmogelijke blijken van deelneming en belangstelling gegeven. De minister van Binnenlandsche zaken woonde de zittingen van het Congres bij en nam het eere-voorzitterschap aan, dat hem onder algemeene toejuiching opgedragen werd. „Ik dank het Congres," zeide hij, bij die gelegenheid, „voor het bewijs van welwillendheid dat zij mij geeft; ik vind daarin de belooning voor de pogingen, welke het Belgische gouvernement heeft aangewend om, voorgelicht door de kennis en de ondervinding van het vorige Congres, over het geheele rijk een stelsel te verbreiden en te bevestigen, geschikt om de openbare gezondheid te bevorderen."

Ook mogt die verlichte staatsman nog eene hulde van zijne landgenooten ontvangen, voor zijne onvermoeide werkzaamheid om de zaak der hygieine te bevorderen. Hem ter eere werd eene fraaije medaille geslagen, waarop zijn welgelijkend portret prijkte.

Maar het was niet alleen de minister, die van zijne reeds genoeg bekende belangstelling blijken deed. De Koning zelf wilde een bewijs geven hoe zeer het geluk zijner onderdanen en het algemeene welzijn hem ter harte gaan.

Op den 22sten September woonde de Koning, vergezeld van de beide prinsen, de zitting van het Congres bij.

Met aandacht en met ondubbelzinnige blijken van belangstelling volgden de vorstelijke personen de beraadslagingen over de vervalschingen van spijzen, enz., alsmede die over de bepaling van den werktijd in de fabrieken.

Waarlijk, waar men dergelijke tooneelen ziet, daar juicht

men van harte de woorden van eenen der sprekers toe: „Gelukkig het land, dat door zulke Vorsten geregeërd wordt!"

Bij dit verslag mag de vermelding niet achterwege blijven van de gulle en hartelijke ontvangst, die vooral den vreemdelingen getoond werd. Allen wedijverden naar vermogen, om hun eene blijvende herinnering te geven aan de dagen te *Brussel* doorgebragt.

Van wege de inteekenaars op de medaille, ontving ieder der vreemde leden een exemplaar daarvan.

Beurtelings werden door eenige leden van den Conseil supérieur d'Hygiène, de tot het Congres te zamengekomenen te hunnen huize genoodigd. Zoo vereenigde men zich achtereenvolgens des avonds bij de heeren DUCPETIAUX, VLEMINCKX, graaf ARRIVABENE, en aan het observatorium bij den beroemden directeur QUÉTELET. Nadat des Woensdags een honderdtal leden zich aan een diner vereenigd hadden, waar ook de Minister tegenwoordig was, en waar menige toepasselijke toast gedronken werd, gaf de heer ROGIER des avonds eene muzijkale soirée, waar alle leden genoodigd waren.

Des vrijdags werden de Vice-presidenten, benevens eenige leden van den Conseil supérieur d'Hygiène, ter koninklijke tafel genoodigd. Naar aanleiding van een besluit van het Congres, vereenigden zich de genoodigden in commissie en bragten aan Z. M. den dank van het Congres voor de deelneming aan hare werkzaamheden, en de eer haar betoond. Bij die gelegenheid liet de Koning zich de vreemde leden der deputatie persoonlijk voorstellen en onderhield zich met ieder hunner met de beminnelijkheid en de urbaniteit, welke dien Vorst kenmerken.

Eindelijk mogen onder de personen, die zich door hartelijkheid en hulpvaardigheid onderscheidden, ook vooral niet vergeten worden de heeren D^r. SAUVEUR, Inspecteur van den burgerlijken geneeskundigen dienst, secretaris der Akademie van geneeskunde, D^r. FALLOT, vice-president van de Akademie van geneeskunde, VISSCHERS, lid van den Raad der mijnen, alle leden van den Conseil supérieur d'Hygiène, alsmede D^r. THEIS secretaris van dien Raad.

IV.

LIJST VAN GESCHENKEN.

Recueil des lois, arrêtés et instructions, relatifs au service sanitaire des ports de mer de la *Belgique*. *Bruxelles*, 1839.

De la police des décès et des inhumations, par une commission de l'Académie royale de Médecine en *Belgique*, 1842.

Modifications à apporter aux dispitions de l'arrêté royal du 18 Avril 1818, relatif aux medailles de la vacinne. Rapport de la commission de législation médicale (Académie royale de Médecine), 1844.

De la vente des medicaments en *Belgique*. Rapport fait a l'Académie royale de Médecine, 1846.

Inspection des Chemins vicinaux. Province de *Namur* et *Liège*. Rapport présenté à M. le ministre de l'intérieur, par M. A. VERGOTE, chef de bureau de la Voirie vicinale etc., 1849.

Notice sur les égouts à etablir dans la ville de *Liège*. Publié par le Moniteur, 1849.

Tableau statistique à l'appui du projet d'organisation d'un service médical rural. *Belgique*, Ministère de l'intérieur, 1849.

Hygiène publique. Ville de *Tournay*. Rapport présenté par la commission des habitations des classes ouvrières. Ministère de l'intérieur, 1849.

Rapport fait à l'administration communale de WILLEBROECK, au nom du comité de salubrité publique par H. VAN BERCHEM, 1849.

Hygiène publique. Documents et instructions, relatifs à l'assainissement des lieux insalubres. Ministère de l'intérieur, 1850.

Des moyens de receuillir et d'utiliser les engrais, qui se perdent dans les grands centres de population. Conseil de salubrité publique de la province de *Liège*, 1850.

Hygiène publique. Rapport présenté au conseil communal, par la commission de salubrité publique dans la commune de *Berchem*. Ministère de l'intérieur, 1850.

Mesures d'Hygiène publique, travaux d'assainissement. Comp-

tes rendus par M. M. l'inspecteur géneral du service de santé civil, etc., publiés par la Santé, 1851.

Congrès d'Hygiène publique Session de 1851. Compte rendu, 1851.

Instruction pratique pour la construction des égouts. Conseil supérieur d'Hygiène publique. Ministère de l'intérieur, 1852.

Congrès géneral d'Hygiène à *Bruxelles*, 1852. Projet de solution des questions posées, 1852.

Deuxième rapport géneral sur les travaux du Conseil supérieur d'Hygiène publique, 1850—1852.

Recherches et observations sur la question des morts apparentes, etc., par MANRIS. Article publié par le Docteur MEIJSER. Extrait du bulletin médical Belge.

Manuel d'Hygiène publique et privée, par SOVET. *Bruxelles*, 1851.

Manuel d'Hygiène privée et publique, par H. VAN BERCHEM. *Malines*, 1851.

Manuel d'Hygiène à l'usage des habitants des campagnes, par M. SWERON, *Malines*.

Essai sur le typhus, par A. BROER. *Bruxelles*, 1840.

Recherches statistiques sur la nature et les causes des maladies oculaires, observées en *Belgique*. Rapport à M. LIEDTS, gouverneur de *Brabant*, par F. CUNIER. *Bruxelles*, 1847.

I.

BIJDRAGE

TOT DE

FIJNERE STRUCTUUR DER LEVER,

DOOR

Dr. A. Cramer.

Hoe uiteenloopende ook de meeningen mogen zijn ten opzigte van de wijze, waarop zich de uiteinden der galbuizen verhouden tot de levercellen, zoo valt het echter, wanneer men onbevooroordeeld de resultaten nagaat, die de onderzoekingen der laatste jaren hebben opgeleverd, niet te ontkennen, dat het gevoelen, 't welk hieromtrent vroeger door SCHROEDER VAN DER KOLK — BACKER [1]) werd medegedeeld, zich al meer en meer bevestigd heeft.

Evenwel ook thans nog worden er betrekkelijk bovengenoemd punt meeningen geuit, lijnregt in tegenspraak met datgene, waartoe eene onbevoordeelde opvatting der resultaten van verschillend, hieromtrent ingesteld, onderzoek leiden moet. Ik herinner alleen aan WEBER, die, nadat hij vroeger reeds in eenige geschriften de resultaten van zijn onderzoek der lever mededeelde, daarop in MÜLLER'S Archiv. 1851 de uitkomsten van zijn vroegeren arbeid tevens met die van nog later ingesteld onderzoek heeft zamengevat.

Men weet, dat WEBER — wiens zienswijze ten opzigte der

[1]) *Diss. de structura subtiliori hepatis sani et morbosi. Traj. ad Rhen.* 1845.

hier bedoelde vraag ik voor bekend houd — tot zijn gevoelen gebragt werd door uitkomsten, vooral met injectiën verkregen. De opmerking van GERLACH, dat de rijen cellen, die WEBER voor galbuisjes houdt, door aanwending van potassa caustica in afzonderlijke cellen gescheiden worden, heeft WEBER niet van zijn gevoelen teruggebragt, en deze proef schijnt hem slechts te bewijzen, dat de galbuisjes hierdoor, terwijl zij worden opgelost, in stukken uitéénvallen. Maar waardoor, zou men kunnen vragen, vallen de galbuisjes, met hunne van uitbuigingen of blaasjes voorziene wanden, dan door de potasch juist in deelen uitéén, die met de door hem genoemde blaasjes — levercellen — overeenkomen? Men moet het KÖLLIKER [1]) toestemmen, dat men de levercellen onmogelijk voor losgewordene uitbuigingen der galbuisjes houden kan, wanneer men er op let, hoe gemakkelijk zich deze cellen isoleren. Ook kan men niet aannemen, dat zich de openingen, die alsdan in de levercellen moesten aanwezig zijn, ten allen tijde aan het gezigt zouden onttrekken.

WEBER schijnt dan ook voorzien te hebben, dat het niet vinden van openingen in de zoogenaamde levercellen twijfel omtrent de door hem genoemde galbuisjes verwekken zou, weshalve hij hiervan mede nadere melding maakt. *„Bei der „Zartheit der Wand dieser kleinen Zellen"*, zegt hij [2]), *„ist das „nicht zu verwundern. Die freien Ränder*," zoo zoekt WEBER het niet vinden van openingen in de levercellen te verklaren, *„sinken zusammen, und da die Wand der Zellen durchsichtig, „farblos und structurlos ist, so kann man den Ort, wo der „Inhalt nicht von der Wand bedeckt ist, nicht unterscheiden.*"

Ik behoef niet op te merken, dat noch eene drukking, noch de aanwending van iodiumoplossing, waardoor men alsdan toch de opening zou kunnen ontdekken, WEBER's bewering bevestigt, en overweegt men nog hierbij, dat de levercellen door bijvoeging van water door endosmose opzwellen, zoo valt, mijns inziens, het onjuiste van WEBER's zienswijze omtrent de uiteinden der galbuizen reeds dadelijk genoegzaam in het oog.

[1]) *Mikroskop. Anatomie*, 1852. 2 Bd. S. 225.

[2]) MÜLLER's *Archiv.*, 1851, S. 586.

Geruimen tijd heb ik mij den voorgaanden zomer met het miskroskopisch onderzoek der lever van den mensch bezig gehouden. Het punt, dat vooral mijne aandacht trok, was het al of niet aanwezig zijn eener, de levercellen omkleedende, membrana propria. Terwijl toch SCHROEDER VAN DER KOLK en BACKER opgeven, dat zij duidelijk eene membrana propria hebben opgemerkt, blijven andere beroemde histologen genoemde membrana propria ontkennen. Ook RETZIUS [1]) wil, even als later nog WEJA [2]), dit structuurloos, de levercellen omkleedend, vlies hebben opgemerkt; doch even als GERLACH [3]) vroeger de door SCHROEDER VAN DER KOLK en BACKER waargenomene membrana propria voor niets anders wilde houden, dan voor rijen levercellen, welker tusschenwanden door de inwerking van den wijngeest eenigzins onkenbaar waren geworden, zoo beweert mede KÖLLIKER, dat er geene membrana propria aanwezig is. Terwijl het KÖLLIKER [4]) nimmer heeft mogen gelukken, genoemd vlies bepaald waar te nemen, zoo verklaart hij, wat SCHROEDER VAN DER KOLK en BACKER als membrana propria bestempeld hebben, voor membranen der capillairvaten, voor enkele ledige, niet geinjicieerde, capillairen, die zoodanige membrana propria simuleren. „*Und so*," zegt KÖLLIKER, „*sind gewiss auch die Angaben von* RETZIUS *und* WEJA *zu deuten*".

Zien wij, wat WEJA — die, nadat men het aanwezig zijn eener membrana propria ontkend had, hierop meer bepaald zijne opmerkzaamheid vestigde — met betrekking tot de membrana propria mededeelt.

Om de membrana propria waar te nemen, liet WEJA [5]), als SCHROEDER VAN DER KOLK, de lever eenigen tijd in wijngeest en aether liggen, ten einde het vet, dat aan het onderzoek hinderlijk is, zoo veel mogelijk uit te trekken. Hij liet weder de lever eenigzins droogen, maakte dan eene dunne doorsnede, en trok dit praeparaatje met naalden uiteen. Ook bezigde hij ter onderzoek, wat met een mes van eene doorsnede eener ver-

[1]) MÜLLER's *Archiv.*, 1849.

[2]) MÜLLER's *Archiv.*, 1851.

[3]) *Handb. d. algem. en bijzondere Weefselleer*, 1850, bl. 268.

[4]) l. c. S. 225.

[5]) l. c. S. 80.

sche lever was afgestreken. Op deze wijze zag hij met eene sterke vergrooting somwijlen, om zijne eigene woorden te bezigen [1]), *„über zwei Zellen, die nicht nebeneinander standen, „einen structurlosen, ganz feinen und durchsichtigen Canal sich „erstrecken, welcher über eine dieser Zellen mit einem gezackten „Rande aufhörte, gewiss in Folge der Zerreissung.*" Verder deelt hij mede, dikwijls structuurlooze, met gescheurde randen voorziene vliesachtige stukken te hebben waargenomen, te lang om met cellenfragmenten te kunnen verwisseld worden. Soms zag hij de kanalen niet geheel met cellen gevuld, zoodat een gedeelte der buis, die de membrana propria vormt, ledig was. *„Ein Mal,*" zegt hij mede, *„habe ich sogar eine structurlose „Röhre gesehen.*"

Ik meen, dat vormen, als in Fig. 1 en 2 afgebeeld — vooral indien zij meermalen worden opgemerkt — niet zoo geheel onduidelijk er op wijzen, dat de, de levercellen omsluitende, membrana propria als eene voortzetting van de membrana propria der ductus interlobulares te beschouwen is.

Ik bepaalde mij telkens tot het mikroskopisch onderzoek der zoo veel mogelijk versche lever van den mensch, en mogt — mede zonder twijfel dewijl ik het onderzoek zoo langen tijd voortzette — somtijds belangrijke praeparaten verkrijgen.

Zoo is, Fig. 1, — vergrooting 350 —

a, blijkbaar een ductus interlobularis, die zich in twee takken verdeelt. De ductus interlobularis is zamengesteld uit plaveiselepithelium, omkleed met eene membrana propria, zoo als KÖLLIKER [2]) beschreven heeft. Ten opzigte der membrana propria bij zoodanigen ductus interlobularis, zegt KÖLLIKER althans: *„Sie schienen hie und da eine Membrana propria zu „haben, waren wenigstens nach aussen scharf begrenzt.*

Het is dus niet onbelangrijk, de membrana propria hier zoo duidelijk te kunnen waarnemen. Blijkbaar is het galbuisje aan het uiteinde bij *b* opgescheurd — zonder twijfel ten gevolge van het praepareren — waarbij eenige epitheliumcellen verwijderd zijn, zoodat de membrana propria hierdoor duidelijk gezien wordt.

[1]) l. c. S. 80.

[2]) l. c. S. 220.

Fig. I

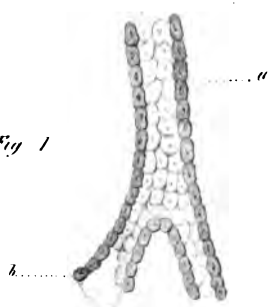

Fig. II

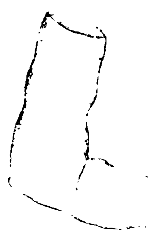

Fig. III.

Fig. 2 stelt een structuurloos buisje voor, 't welk ik meen als van de membrana propria, die de levercellen omkleedt, afkomstig te mogen beschouwen.

Het is toch onmogelijk dit daarvoor te houden, als GERLACH en KÖLLIKER willen, wat men tot dus verre voor eene membrana propria heeft aangezien.

Uit het boven aangevoerde blijkt genoegzaam, dat het al of niet aanwezig zijn eener, de levercellen omkleedende, membrana propria, vooral aandacht verdient, weshalve deze aanteekeningen hier worden medegedeeld, te eer dewijl de fijnere ductus interlobulares nog zoo weinig voldoende bekend zijn.

Niet zelden ook trof ik nog structuurlooze buisjes aan — waarvan een in Fig. 3 afgebeeld — waarbij het echter moeijelijker te bepalen is, of zij tot andere in de lever aanwezige vormen, dan tot de membrana propria behooren.

Let men verder op het in Fig. 2 afgebeelde buisje, dan wordt welligt opgehelderd, dat GERLACH [1]) bij injectiën der galvaten, de door hem genoemde in het leverkwabje gaande ductus biliferi zich plotseling zag verwijden, soms zelfs tot hunnen dubbelen of drievoudigen omvang.

Eindelijk deel ik nog mede, dat ik bij het zoo lang voortgezet onderzoek niet zelden draden aan de levercellen opmerkte, van welke draden, zoo als men weet, HUSCHKE [2]) beweerde, dat zij als uitvoeringsbuisjes der levercellen zouden te beschouwen zijn, waardoor de levercellen in de fijnste ductus biliferi zouden inmonden en welke draden, hoewel door vele onderzoekers ontkend, evenwel mede door THEILE [3]) zijn opgemerkt. Een naauwkeurig onderzoek, vooral de aanwending van azijnzuur, deed mij deze draden als bindweefsel, welligt afkomstig van de capsula Glissonii, kennen.

[1]) l. c. 265.

[2]) HUSCHKE-SÖMMERRING, *vom Baue d. menschl. Körpers. Eingeweidelehre.* 1844. S. 135.

[3]) WAGNER'S *Handwörterbuch*, 1845. S. 338.

II.

HET VERWERPELIJKE

VAN HET

ONTSTEKINGS-BEGRIP,

AANGETOOND DOOR

Dr. J. N. RAMAER,

EERSTEN GENEESHEER BIJ HET PROVINCIAAL KRANKZINNIGENHUIS
TE ZUTPHEN.

Lang heb ik geaarzeld, of ik het opstel van den heer DONDERS, voorkomende op bladz. 167 en volgg. in dezen jaargang van dit tijdschrift, beantwoorden zou; want de zaak in geschil wordt er slechts als ter loops en zoo oppervlakkig in behandeld, dat wel niemand haar daarmede voor afgedaan zal houden, en de vorm meer is die van eene pleitrede, geschikt om op het gemoed der hoorders te werken, dan die eener wetenschappelijke discussie, aan welke het alleen om de kennis der zaak te doen is. Maar zoo dikwijls gelukt het, om hierdoor ingang te doen vinden aan meeningen, die minder juist zijn, dat ik ten laatste tot het besluit ben gekomen, om, op het gevaar af van mijne lezers te gaan vervelen, het stilzwijgen af te breken, omtrent eene zaak, die zoo als de heer DONDERS te regt doet uitkomen, eigenlijk reeds afgedaan is, en aan zijne redeneringen eenige bladzijden te schenken.

Het opstel van DONDERS begint met eene geschiedenis van het geschil, welke ik nog een weinig verder wil ophalen, omdat daarin de verklaring gelegen is, waarom ik in mijn opstel over *ecchymoses subarachnoideae* de ontsteking ter sprake heb gebragt. Toen ik als hoofdredacteur van dit tijdschrift, gedurende de eerste maanden, waarin het verschenen zou zijn, naauwelijks een enkel blijk van medewerking ontving, oor-

deelde ik het niet ongepast, om eene reeks van waarnemingen te openen, waarin ik gevolgelijk de mij voorkomende gevallen van pathologische anatomie der hersenen kon opnemen; daartoe deed zich het genoemde onderwerp het eerst voor, doch vreezende, dat het welligt, wegens het specieele gebied, waartoe het behoort, minder geschikt kon geacht worden om het tijdschrift der maatschappij te openen, dacht ik wel te handelen met een vraagstuk ter sprake te brengen, dat voor hen, die de nieuwere rigting der wetenschap gevolgd zijn, wel als opgelost kan beschouwd worden, maar, dewijl het tot die behoort, welke den grondslag der wetenschap vormen, toch zeer geschikt is, om op het streven der nieuwere pathologie de opmerkzaamheid van hen te vestigen, die minder in de gelegenheid waren, zich daarmede bekend te maken. In dat geval veronderstelde ik een zeer groot deel van de leden der maatschappij, en om deze reden meende ik mij het best te zullen doen verstaan, door mij op het ontologisch standpunt te plaatsen en van daar aan te toonen, dat de ontsteking semiotisch niet te bepalen is, of zoo als ik mij (blz. 86) uitdrukte, *dat de ontsteking elk bepaald kenmerk mist;* waarna ik den lezer er opmerkzaam op maakte, dat het begrip ontsteking dan ook langzamerhand verlaten was geworden, en het een anachronisme heeten mogt, dat men dat woord nog zoo dikwerf gebezigd vindt. — Hierin nu vindt DONDERS eene zoo groote overdrijving, dat hij mij de eer aandoet mijne bestrijding dezer ontologi emet eenen nieuwen naam, dien van *ontophobie*, te bestempelen. En toch, ik wil het niet ontveinzen, de ontwikkeling van gedachten, welke hem die ontophobie heeft doen ontdekken, is allergeestigst; maar mag eene geestigheid in eene pleitrede op hare plaats zijn, in een wetenschappelijk betoog kan zij niet als argument gebezigd worden, en wanneer DONDERS, na mij lof te hebben toegezwaaid, *dat ik tot de eersten onder ons behoord heb*, *die de positieve rigting begrepen en verkondigd*, *ja ingang verschaft heeft*, eenen lof, dien ik zeer wel weet niet te verdienen, zegt, dat ik nu voortga met het lijk te bestrijden, dan dunkt mij, dat het lijk der ontologie nog leven genoeg vertoont, wanneer mannen als DONDERS, VIRCHOW en anderen een zoo ontologisch

begrip als dat der ontsteking blijven beschermen. DONDERS werpt echter dat verwijt verre van zich, en neemt het mij kwalijk, dat ik, toen hij het begrip ontsteking voor niet *te* ontologisch verklaarde, daaruit afgeleid heb, dat hij een *beetje ontologie nog zoo verwerpelijk niet vindt;* desniettegenstaande verklaart hij in zijn aangehaald opstel (bl. 168), dat de noot, welke de aanleiding tot mijn geschrijf heeft gegeven, door hem geschreven werd, *omdat hij niet voor een antiontologisch purist* wenschte gehouden te worden. Ik geloof, dat mijne opmerking hiermede volkomen geregtvaardigd is.

DONDERS noemt ons geschil een misverstand, en zoo noem ik het ook, want ik ben door hem ten eenemale misverstaan, en de schuld ligt voor een deel daarin, dat hij mijn opstel niet met de behoorlijke zorg gelezen heeft. Reeds in mijn vorig opstel heb ik er over geklaagd, dat DONDERS, bij eene zoo onnaauwkeurige lezing, de pen tegen mij opneemt, want anders zou hij er geene poging in gezien hebben, om het begrip ontsteking te bestrijden, en daarin ook geen onderzoek hebben gezien, of er een criterium te vinden ware, dat en bestendig en uitsluitend bij ontsteking voorkomt; immers ik heb slechts willen aanwijzen, dat geen der criteria, die voor de ontsteking zijn opgegeven, die waarde bezit, en wanneer ik ten gevolge daarvan zeg: *de ontsteking bezit geen bepaald kenmerk*, dan is dit niet hetzelfde, als hetgeen DONDERS mij in de pen geeft, maar wat ik niet geschreven heb, *dat met de negatieve uitkomst van dit onderzoek het begrip ontsteking vervallen ware.*

Dezelfde oorzaak, welke ik boven beschuldigd heb, verklaart ook, waarom DONDERS zich niet regt begrijpen kan, dat ik in mijn laatste opstel, de verschillende anatomische verschijnselen, die van ontsteking worden opgegeven, beschreven heb, en waarom hij verbaasd staat over mijne gevolgtrekking daaruit, dat *van de langs den weg der proefneming gevormde ziekte-eenheid ontsteking*, *niets overblijft als de hyperaemie*, *die exsudatie tot haar noodzakelijk gevolg heeft*, *en dat het geheele proces zich in dien enkelen toestand oplost;* hij noemt die gevolgtrekking onlogisch en gevaarlijk; gevaarlijk kan zij toch wel niet wezen, wanneer zij slechts behoorlijk met de voor-

afgegane daadzaken overeenstemt, en onlogisch is zij, omdat, volgens DONDERS, *een proces (dat voortgaat) zich nimmer in eenen toestand kan oplossen.* Had DONDERS mijne uiteenzetting der ontstekings- verschijnselen gelezen, dan zou hij gevonden hebben, dat ik de anatomische verschijnselen van ontsteking zoo breedvoerig vermeld heb, juist om te doen zien, dat hetgeen als ontstekingsproces wordt beschreven, geen proces is, maar van verschillende processen slechts een gedeelte uitmaakt. JUL. VOGEL, zoo lezen wij in het kortelings verschenen opstel van VIRCHOW [1]), *hat das Ergebniss dieser Untersuchungen pathologisch-anatomisch so formulirt, dass die Entzündung = Capillarhyperämie + Hydrops fibrinosus sei*, hetgeen alvast bewijst, dat ik de zaak niet anders als anderen begrepen heb. In plaats nu van mijne argumenten te wederleggen, bepaalt DONDERS er zich toe, om mijne gevolgtrekking aan te vallen met het zwaarwigtig argument: *een proces kan zich nimmer in een toestand oplossen*, — met andere woorden — iets wat ik, D., voor een proces houde, moogt gij, R., niet voor een toestand verklaren! Was uit mijne kritiek der verschijnselen gevolgd, dat die verschijnselen een proces aanduiden, en had ik dan de hyperaemie, waartoe het gewaande ontstekingsproces door mij werd teruggebragt, eenen toestand genoemd, dan liet ik de redenering van DONDERS gelden, maar nu zal men mij vergeven, wanneer ik mij niet daarmede vereenig; intusschen moet ik mij (hoe onvruchtbaar het mij ook schijne, om de beteekenis van geneeskundige benamingen taalkundig op te sporen) omtrent de beteekenis van het woord *toestand* nader verklaren, daar DONDERS mij toeschijnt, die niet in haren geheelen omvang te hebben begrepen; hij denkt alleen aan het laatste gedeelte van het woord, en zegt daarom *toestand is iets wat staat*, maar toestand (Zustand) is iets wat tot stand (zu Stande) komt of gekomen is; er is dus eene beweging in opgesloten, en zoo zie ik niet in, dat een toestand niet een gedeelte van een proces kan uitmaken; integendeel noem ik een proces eene opeenvolging van

[1]) *Ueber parenchymatöse Entzündung: (Archiv für pathologische Anatomie und Physologie und für klinische Medicin;* IV S. 262.

toestanden, waarvan de een uit den anderen tot stand komt. Om die reden heb ik ook aangevoerd, dat het ontstekingsproces verkeerdelijk geisoleerd wordt van de verschillende processen, waarvan het een gedeelte uitmaakt, iets wat DONDERS met stilzwijgen heeft voorbijgegaan, om, in plaats daarvan te leeren: *wanneer de geheele wereld zamenspande, om een begrip te veroordeelen — men zou 't gebruik van een woord ontzeggen kunnen — maar een begrip laat zich niet vernietigen!* Deze uitspraak volgt op de vraag, *of het misbruik, dat er van een begrip kan gemaakt worden, ons het begrip moet doen veroordeelen?* en hierop kan ik wel geen ander antwoord als ieder ander geven, maar ik wil daarbij aanmerken, dat er ware en valsche begrippen zijn, en dat de ware behouden, maar de valsche vernietigd moeten en kunnen worden; tot deze laatste reken ik het begrip ontsteking, omdat het een ontologisch begrip is, hetwelk niet meer past op het standpunt, dat onze wetenschap bereikt heeft; zulk een begrip moet aan zwakke, doch ook aan sterke hoofden onthouden worden, maar dat is niet hetzelfde, als dat men aan de zwakke hoofden, waarvan DONDERS spreekt, het begrip van proces niet zou mogen toestaan, want juist dit begrip is, omdat het aan de waarneming beantwoordt, ook voor minder sterke hoofden toegankelijk. Het laatstaangehaalde gezegde staat in verband met de, natuurlijk logische, gevolgtrekking van DONDERS (bladz. 172), dat *bij de wijze waarop het begrip van ontsteking door mij bestreden wordt, ik consequent alle begrippen van processen veroordeelen moet;* denk hierbij, waarde lezer, aan mijn voornaamste bezwaar tegen het begrip ontsteking, dat daarmede namelijk slechts een klein deel van verschillende processen wordt aangeduid; immers wanneer er van een tuberculeus proces sprake is, gaat men tot in vroegere geslachten de oorzaken, voorts de aanleiding, beginselen, de neêrzetting des tuberkels, zijne ontwikkeling en gevolgen na, brengt die in verband met het leven des individus en volgt die tot zijn herstel of tot zijnen dood; maar met het zoogenaamde ontstekingsproces is het anders gelegen: met de exsudatie is het proces afgeloopen, en hetgeen er dan verder volgt, is geene ontsteking meer: dat noemen zij de uitgangen der ontsteking. Hoe weinig deze

wijze aan beschouwen aan de eischen eener rationele pathologie beantwoordt, heb ik breedvoerig genoeg in mijn opstel over *de verwerping van het begrip ontsteking* uiteengezet, om thans daarheen te kunnen verwijzen. Maar volgt nu daaruit, dat ik alle begrip van processen verwerpen moet? Ik geloof het niet. Om aan te toonen, hoe zeer ik dwalen zou met zulks te doen, geeft DONDERS eenige voorbeelden, die te karakteristiek zijn, om ze hier met stilzwijgen voorbij te gaan. Zie, zegt DONDERS (bl. 172), wij hebben *het begrip levenskracht gewillig ten offer gebragt, wil R. ons nu ook nog het leven ontnemen?* Men zou waarlijk beven van zulk eenen eisch, maar men kan er toch uit zien, dat DONDERS het begrip proces eigenlijk in denzelfden zin neemt als ik, als eene op eenvolging van toestanden namelijk, welke zich uit elkander ontwikkelen!

Doch is werkelijk de levenskracht zoo geheel opgegeven, ook door onzen geachten tegenstander? of vinden wij haar niet weder, waar hij zegt „dat zij, die het proces wilden ophelderen door zijne wording te bestuderen, maar al te dikwijls de voorwaarden voor het proces, die hun bij dit onderzoek in gewijzigde vaatwerking en in het vormen van exsudaat aanschouwelijk worden, met het proces zelven hebben verward en dat het proces zijn hoofdkarakter heeft behouden, al zijn de voorwaarden onder verschillende omstandigheden en in verschillende weefsels geheel onderscheiden." Wat is hetgeen DONDERS hier proces noemt, anders als de levenskracht, die ten offer gebragt is? Maar neen, het zal de *typische kracht* zijn, waarmede HENLE de rationele pathologie heeft gedoteerd; immers volgens dezen schrijver [1]) is *das Wesen der Krankheit Aeusserung der typischen Kraft unter ungewöhnlichen Bedingungen!* — „De scheikunde" zoo zegt DONDERS verder, „heeft afstand gedaan van de katalytische kracht, maar zal hij ook de katalyse en het proces van gisting moeten verloochenen?" De vraag kan hier, zoo dunkt mij, slechts deze zijn, of de scheikundige alle katalytische processen gisting noemt, en deed hij zulks, dan zou men daarmede nog eer vrede hebben, dan wanneer de patholoog eene reeks van zeer uiteenloopende processen met den naam van ontsteking bestempelt; en even weinig als de

[1]) *Handbuch der rationellen Pathologie;* Braunschweig, I, 1846, S. 97.

scheikundige het proces van gisting behoeft te verloochenen, zal de patholoog afstand behoeven doen van de processen, die zich uit de hyperaemie ontwikkelen. — De *meteoroloog*, zoo vervolgt de schrijver, *heeft de geesten sedert lang uit den dampkring verbannen; maar zal hij voortaan niet meer van onweders, maar alleen van bliksemstralen, donderslagen en wind mogen spreken?* Maar heeft DONDERS dan niet *ingedacht*, dat de meteoroloog te veel in aanraking komt met het dagelijksch leven, dan dat hij de volksnamen zou kunnen missen, en welk wetenschappelijk voordeel hebben die populaire uitdrukkingen den meteoroloog ooit aangebragt, of heeft het begrip onweder immer iets afgedaan, om het proces te verduidelijken? Desniettemin kan de meteoroloog om de evengenoemde reden de volksnamen niet missen, maar de geneeskundige kan er zich gerust van ontdoen, en wanneer DONDERS zegt (bl. 175), „dat de ouden in weerwil der duistere voorstelling, welke zij van het ziekteproces, dat ons bezig houdt, gehad hebben, hiervoor eenen eigenaardigen, gelukkigen naam hebben gekozen, en dat, daar de stofwisseling als eene langzame verbranding is op te vatten, het woord inflammatio zelfs meer dan beeldspraak is geworden," dan zou men bijna meenen, dat hij hier door zijne ingenomenheid met de zaak zich te ver had laten vervoeren, zoo men niet dezelfde gedachte bij VIRCHOW (op bl. 280 van zijn aangehaald opstel) terugvond.

Gaan al de aangehaalde vergelijkingen mank, nog minder klaar is het, wanneer DONDERS, om mij mijn ongelijk te doen beseffen, de noodzakelijkheid van het begrip krankzinnigheid gaat betoogen en, om dat met toepassing op ons onderwerp te doen, zegt: *zoo er een proces bestaat, waarvan de grenzen moeijelijk te omschrijven en afdoende criteria niet te geven zijn, het geldt van krankzinnigheid.* Krankzinnigheid een proces! Ik sta nu sedert twaalf jaren aan het hoofd van een tamelijk uitgebreid krankzinnigenhuis, heb sedert dien tijd ongeveer zeven honderd krankzinnigen en gemoedszieken onder mijne behandeling gehad, en onbewimpeld verklaar ik, dat het mij nimmer in den zin gekomen is, in krankzinnigheid een proces te zien; wel heb ik naar de pathologische processen gezocht, welke ten grondslag aan die afwijkende verschijnselen des hersenlevens lagen, die onder den gemeenschappelijken naam van krankzinnigheid wor-

den begrepen; maar de verschijnselen, welke de meeste krankzinnigheidsvormen uitmaken, vertoonen zoo veel afwisselends, en bij andere blijven die verschijnselen jaren lang zoo onveranderd dezelfde, dat zij aan het begrip van proces (dat voortgaat) geenszins beantwoorden. — Waarlijk het was niet kwaad, dat de heer DONDERS eens eenigen tijd in een krankzinnigenhuis doorbragt, dan zou hij zien dat het begrip krankzinnigheid zoo onbepaald is, dat men elken oogenblik in verlegenheid staat, wanneer er gebruik van te maken. Trouwens DONDERS, als leeraar der geregtelijke geneeskunde, weet zeer goed, dat dit begrip alle wetenschappelijke waarde mist, en daarom vat ik niet, hoe hij verklaren kan, *dat wij behoefte hebben aan dit begrip;* opmerkelijk is het intusschen, dat juist den dag vóór dat ik de proef van zijn opstel in handen kreeg, openlijk de woorden door mij uitgesproken zijn, welke men op bladz. 59 mijner *voorlezing over dronkenschap en krankzinnigheid* lezen kan, en waarin ik mij beklaag over den schadelijken invloed, welken het begrip krankzinnigheid op het lot der krankzinnigen heeft uitgeoefend; ik behoef dus wel niet hierbij te voegen, dat ik het *regt om van krankzinnigheid te gewagen* volgaarne opgeef, terwijl het mij ook zoo duidelijk nog niet is, dat slechtheid en krankzinnigheid in zoo naauw verband staan als DONDERS beweert, waaromtrent ik hem echter verwijzen kan naar hetgeen de voortreffelijke JESSEN daarvan gezegd heeft in zijn lezenswaardig opstel *über die in Beziehung auf Geistes- und Gemüthskranken herrschenden Vorurtheile* [1]). Nog heb ik DONDERS op de vraag te antwoorden, welke hij in zijn opstel (bl. 173) regtstreeks tot mij rigt; zij is deze: *zou door eene verdeeling der afwijkingen in de psychische processen scherpere bepaling en begrenzing mogelijk zijn?* Ik heb het regt mij over deze vraag te verwonderen, of heb ik dan voor niet steeds alle ontologie op het gebied der geneeskunde bestreden, en kent DONDERS mij zoo weinig consequentie toe, dat hij, die mijnen strijd tegen de ontologie zoo ver getrokken vindt, dat hij gemeend heeft daarvoor eenen bijzonderen naam te moeten uitdenken, mij in ernst die vraag kan voorleggen. Van de verdeeling der psy-

[1]) *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie und psychisch Gerichtliche Medicin;* IV, 1847, S. 3 folgg.

chische processen is voorzeker geen heil voor naauwkeuriger begripsbepaling op het psychisch gebied te wachten, en reeds lang genoeg draait men daar in den zwijmel der theoriën rond, die wel van den zin naar klaarheid bij de ontwerpers getuigen, maar de psychologie als wetenschap nog geene schrede verder hebben gebragt; neen, hetgeen tot klare begrippen voeren kan, is de analyse der verschijnselen en, zoo als ik reeds op andere plaatsen herhaaldelijk gezegd heb, het onderzoek der wetten, waarnaar het gevoelen, denken en handelen geschiedt. Daarnaar heb ik, zoo veel in mijn vermogen was, gestreefd, en ofschoon ik de verwaandheid niet heb, van te gelooven, dat de weg, welken ik heb aangewezen, het gewenschte doel zal doen bereiken, zoo durf ik toch beweren, dat men daardoor tot naauwkeuriger begripsbepaling op het psychich gebied geraken kan. De vraag, welke DONDERS tot mij rigt, doet duidelijk zien, dat hij mijne rigting niet begrepen heeft; hierover beklaag ik mij echter niet; om eene meening ingang te doen vinden, moet men onder omstandigheden leven, waarin ik mij niet bevinde; daartoe is het niet genoeg, nu en dan eens de pen ten papiere te zetten, maar het levende woord moet der doode letter kracht en ingang verleenen; men moet onder menschen zijn, die derzelfde rigting toegedaan, deze ontwikkelen en bevorderen, en, zulks is in het stedeke, waar ik mijnen werkkring vind, het geval niet. Ook ben ik wel niet de eenige, die de psychisehe wetenschap in dien zin begrijpt, en bij de voortgaande ontwikkeling der physiologie is zij ook wel volstrekt noodzakelijk, zoodat ik mij verzekerd houde, dat zij ook in denzelfden zin zal zijn opgevat door anderen, die, onder gunstiger omstandigheden dan ik geplaatst, de oplossing van het moeijelijk probleem met geluk kunnen beproeven.

Keeren wij na deze uitweiding tot ons eigenlijk onderwerp terug. De heer DONDERS keurt het af, dat ik de hyperaemie als uitgangspunt der ontstekingsprocessen heb aangenomen en bestrijdt deze leer door op die ontstekingen te wijzen, welke zich zonder hyperaemie ontwikkelen, waarbij hij zich voornamelijk stut op hetgeen over de ontsteking der cornea, kraakbeenderen, beenderen enz. door VIRCHOW, in zijn reeds meer-

malen aangehaald opstel, gezegd is en ter gelegenheid waarvan wij vernemen (bl. 775), dat DONDERS zoolang door hem *de ophthalmologie gedoceerd is*, *de ontsteking der kraakbeenderen met die der cornea in verband heeft gebragt en dat hij met vreugde gezien heeft*, *dat* VIRCHOW *hem hierin reeds was voorafgegaan*. Het ligt niet in mijn plan om te treden in de bijzonderheden van VIRCHOW's opstel, waarvan de waarde zeker niet in de bescherming, welke hij daarin aan het begrip ontsteking schenkt, gelegen is, maar ik kan niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat de ontsteking, zoo als VIRCHOW haar opvat, iets geheel anders is als de ontsteking, zoo als zij door anderen wordt begrepen. *„Man hat die Entzündung"*, zoo zegt hij (bl. 278) *„bald von den Gefässen*, *bald von den Nerven*, *bald von dem Gewebe aus construiren wollen*, *und man hat zuletzt uber dem Streit nach den Ausgangspunkten die Frage von dem Wesen des Prozesses übersehen und liegen lassen. Offenbar ist bei der Entzündung Alles betheiligt*, *was zu der Ernährung eines Theils gehört*, *Blut und Nerve sowohl*, *als Gefässwand und Gewebe. Geht der Process wirklich vor sich*, *so leiden sie alle. Die Totalerkrankung eines Theils kann aber ausgehen von jedem*, *bei der Ernährung concurrirenden Theil*, *und so kann Blut en Nerve*, *Gefäss und Gewebe Ausgangspunkt sein für die entzündliche Störung*, *welche nachher das Gesammt-Verhältniss Aller trifft*, *und welche erst dann entzündlich ist*, *wenn alle Elemente mitleiden; denn vorher ist höchstens Hyperämie*, *Neuralgie u. s. w. vorhanden"*. Vraagt men dus, waar, volgens de opvatting van VIRCHOW, de ontsteking begint, dan is het juist daar, waar zij volgens de andere schrijvers eindigt. Men heeft VIRCHOW dan ook, zoo als hij zelf (bl. 278) mededeelt, in de bijeenkomst van *Duitschlands* genees- en natuurkundigen te *Aken*, te gemoet gevoerd, dat de door hem *beschriebenen Veränderungen der Parenchymtheile doch eigentlich nicht das Wesen der Entzündung enthielten*, *dass sie vielmehr entweder erst secundäre*, *durch die Entzündung hervorgerufene*, *oder überhaupt der Entzündung als solcher fernstehende Veränderungen ausmachten*. In gelijken zin heb ik (bl. 143) de atrophie der weefsel-elementen, welke door FOERSTER onder de anatomische kenteekenen der ontste-

king opgenomen is, als zoodanig teruggewezen, en de aangehaalde tegenwerping is in hare volle waarde door VIRCHOW erkend; maar ik kan niet inzien dat zij door de daadzaken, welke hij in het meer aangehaald opstel heeft aangevoerd, in het allerminst verzwakt is. Zelfs heb ik er nergens eenen grond gevonden voor de stelling, dat de ontstekings-processen van het weefsel des ontstokenen deels kunnen uitgaan; om het te bewijzen werden door VIRCHOW verschillende prikkels op de cornea, wier doorschijnendheid zich uitmuntend tot die onderzoekingen leent, aangewend, en nu bleek (bl. 285), *dass die Veränderungen, wie sie allgemein unter dem Namen und Begriff der Hornhaut-Entzündung, der Keratitis, beschrieben werden, nur parenchymatöser Natur sind, dass sich dabei kein freies Exsudat zwischen Lamellen oder Fasern der Hornhaut sehen und noch weniger isoliren lässt, dass vielmehr die Veränderungen an den Hornhaut-Körperchen und demnächst an der klaren Intercellularsubstanz vor sich gehen.* Tegen het voorafgaan van hyperaemie levert deze waarneming zeker geen bewijs op; want de bloedvaten, welke de cornea voorzien, zal men wel niet in de cornea zoeken, en dat het proces niet zonder hyperaemie geschiedt, blijkt uit de beschrijving, welke VIRCHOW, twee bladzijden verder, van hetgeen bij opzettelijk opgewekte ontsteking waargenomen wordt, geeft; hij zegt namelijk: *wendet man ein Aetzmittel, sei es durch chemische, oder aktuelle Cauterisation, auf den Rand der Hornhaut, wo reichliche Gefässschlingen liegen, an, so sieht man die Erscheinungen der Entzündung nach dem gewöhnlichen Schema verlaufen;..... Bringt man dagegen den Reiz auf die Mitte der Hornhaut, wo die Blutgefässe fehlen, so tritt häufig eine peripherische Röthung auf, allein zuweilen ist sie sehr unbedeutend.* Het andere voorbeeld, dat DONDERS van ontsteking zonder hyperaemie aanvoert, is dat der kraakbeenderen, waar *het verschil met de ontsteking der cornea*, volgens hem *slechts daarin bestaat, dat de geprikkelde zenuwen in deze het voedingsproces regtstreeks kunnen wijzigen, terwijl in de kraakbeenderen het ontstekingachtig gewijzigd voedingsvocht, als zoodanig moet indringen.* Eilieve, van waar die ontstekingachtige wijziging van het voedingsvocht? Gelukkigerwijze laat VIRCHOW ons daar-

omtrent niet in het onzekere, want op bl. 295 zegt hij: *die Untersuchungen von* GOODSIR *und* ECKER, *die ich durch zahlreiche eigene bestätigen kan, zeigten, dass an den Gelenkknorpeln eine endogene Wucherung, eine Vergrösserung der vorhandenen Elemente, eine Auflockerung, Volumszunahme und endlich Auflösung, Erweichung der Intercellularsubstanz eintritt. Die Erscheinungen der Hyperämie finden sich bei der Autopsie solcher Theile oft genug nicht vor, allein wenn man sich der Zweifelhaftigkeit dieses anatomischen Merkmals, des möglichen und oft genug direkt zu beobachtenden Verschwindens der entzündlichen Röthung an todten oder abgeschnittenen Theilen erinnert, so wird man gewiss nicht verlangen, dass dieselbe jedesmal anatomisch nachgewiesen werden soll. Allein die Hyperämie ist auch keineswegs so selten wie man meinen könnte. Wenn man die nächsten Theile der Synovialhäute, die Fortsätze derselben in das Gelenk hinein, die weicheren Ligamente, welche das Gelenk durchsetzen, betrachtet, so wird man sich häufig überzeugen können, dass ihre Gefässe von Blut strotzend erfüllt sind. Man wird neben dieser Hyperämie der Häute nicht selten eine starke Röthung der Knochenenden constatiren können, welche sich bald gleichmässig unter dem Knorpel fort erstreckt, bald, und das möchte das Gewöhnlichere sein, unregelmässige Flecke in dem areolären Gewebe der spongiösen Substanz bildet, die sich vom dem blassgelblichen Aussehen der übrigen Theile scharf absetzen.*

Wanneer ik de hyperaemie hier als uitgangspunt voor de ontsteking, ook der vaatlooze deelen, tracht te handhaven, dan geschiedt zulks geenszins om voor het begrip ontsteking het woord hyperaemie in de plaats te stellen, maar alleen om te doen zien, dat zij voor de zoogenaamde ontstekings-processen iets meer dan verschijnsel is. Dit wil echter niet zeggen, dat alle hyperaemiën in ontsteking moeten overgaan, en zelfs heb ik, om niet kwalijk begrepen te worden, op bl. 144 aangewezen, hoe de verdere ontwikkeling van het proces, dat met hyperæmie begint, verschillen kan naar gelang van de ontelbare omstandigheden, waaronder zij plaats vindt, en ten overvloede verwezen naar hetgeen WUNDERLICH in zijn *Handbuch der Pathologie en Therapie* aangaande dit onderwerp heeft in het midden

gebragt. Daarom begrijp ik niet wat DONDERS (bl. 173) met zijne algebraische formule anders wil betoogen, als hetgeen ik zelf ter zoo even aangehaalde plaatse heb gezegd, zoo als hem waarschijnlijk gevallen genoeg bekend zullen zijn, waar zich uit den toestand, dien hij daar voorstelt, ontsteking, zoo als hij die begrijpt, ontwikkeld heeft.

Ook kan ik naauwelijks aannemen, dat zijn argument uit de teleiangiectasie tegen mijne stelling, dat exsudaat het noodzakelijk gevolg van hyperaemie is (bl. 174 noot) in ernst kan gemeend zijn, of moeten welligt de aneurysmata en varices in het vervolg ook tot de hyperaemische processen gerekend worden?

Ik begon te zeggen, dat DONDERS, op voetspoor van VIRCHOW, aan de ontsteking een geheel ander begrip verbindt als tot dusverre geschied is, en ofschoon VIRCHOW dat reeds in 1847, eerst in zijne proeflezing voor het leeraarsambt, aan de geneeskundige faculteit te Berlijn voorgesteld, en later, ter gelegenheid van de vereeniging van genees- en natuurkundigen te Aken, nader ontwikkeld heeft, en ofschoon het in 1848 ook in de dissertatie van eenen zijner toehoorders is uiteengezet, zoo verklaart VIRCHOW zelf in het begin van dit jaar: (bl. 262) *nichtsdestoweniger sind die Anschauungen, auf welche sich die Lehre von der parenchymatösen Entzündung stützt, noch keineswegs allgemein bekannt geworden und noch weniger allgemein angenommen.*

Eerst in dit jaar, en dus na het verschijnen van mijn opstel *over de verwerping van het begrip ontsteking*, is VIRCHOW, in zijn reeds aangehaald opstel, zoodanig met zijne ontstekingsleer voor den dag gekomen, dat zij niet voorbijtezien was, en dus geloof ik volkomen geregtvaardigd te zijn, wanneer ik mij bepaald heb tot het bestrijden van het begrip ontsteking, zoo als het destijds algemeen werd aangenomen. Dat door de nieuwe begripsbepaling, die VIRCHOW en DONDERS er aan gegeven hebben, veel voor de handhaving van het bestredene begrip gewonnen zij, is mij nog niet duidelijk geworden. En ik ben de eenige niet, die er zoo over denkt. Zie hier wat LEUBUSCHER, in de *historisch-kritische beschouwingen van de verschillende ontstekings-theoriën*, welke hij den 5den Julij dezes jaars in het genootschap voor wetenschappelijke geneeskunde

te Berlijn voorgedragen heeft [1]), daarvan zegt! *„Wenn* VIRCHOW *den ganzen Entzündungsprocess als veränderte Ernährung bezeichnet, so ist dadurch kein neuer Begriff der Entzündung, keine Erklärung gegeben, sondern der Ausspruch „Entzündung gleich Ernährung" ist nichts weiter als eine Umschreibung des allgemein anerkannten Satzes, dass jede pathologische Erscheinung nichts Anderes sei, als ein veränderter Lebensprocess, und mit demselben Rechte könnte man von jedem pathologischen Processe dasselbe sagen."* Hiermede is echter nog slechts het eerste gedeelte van het begrip ontsteking, zoo als VIRCHOW het aanneemt, opgelost; want op onderscheidene plaatsen van zijn opstel lezen wij, dat de aard van de stoornis der voeding tot de ontsteking niets afdoet, maar dat het alleen de wijze is, waarop zij geschiedt, om haar tot ontsteking te maken, want *von den einfachen Degenerationen unterscheidet sie sich nur durch die Gewalt, durch die Schnelligkeit, durch die Masse der Degeneration* (bl. 223), en het is opmerkelijk in dit door de daadzaken, welke het beschrijft, zoo uitmuntend opstel te lezen, hoe in de verschillende weefsels dezelfde veranderingen, welke men in de door ontsteking aangedane deelen vindt, ook door syphilis (in de spieren), door senile retrogressie (in het hoornvlies, de kraakbeenderen), door malacie (in de beenderen) worden voortgebragt en als physiologische producten kunnen voorkomen, waarbij nog de onlangs door SCHROEDER VAN DER KOLK in zijne leerrijke verhandeling *over den oorsprong en de vormen* van tubercula pulmonum [2]) bekend gemaakte overeenkomst der verandering van de long door tuberkels en door hepatisatie zou kunnen gevoegd worden. Kan nu het voortbrengsel van de meest uiteenloopende voedingsprocessen zoo zeer met dat der ontsteking overeenkomen, dat daartusschen geen verschil te vinden is, dan volgt daaruit onbetwistbaar, dat het wezen der ontsteking niet alleen *in eene gewijzigde voeding te zoeken is* (DONDERS bl. 174). Volgens VIRCHOW (bl. 324) komt het dan ook bij de ontsteking voornamelijk aan op *die Degeneration welche als vermehrte Verbrennung und Zersetzung mit Temperatursteigerung, in geradem Verhältniss zu der Störung der Funktion*

[1]) *Nederlandsch Lancet*, derde Serie, tweede jaargang, 1852, bl. 1.
[2]) *Deutsche Klinik*, n°. 37, 11 September 1852, S. 421.

des Theils sich ausbildet en (bl. 280) *die Entzündung muss dann um so lebhafter sein, je mehr sich die Temperatur des Theils steigert, je mehr Substanz verbrannt wird, je grössere moleculäre Veränderungen in der Zusammenzetsung eines Theils hervorgebracht werden; —* want *Entzündung und Verbrennung sind chemisch-mechanische Vorgänge, welche unter Steigerung der Temperatur den Umsatz gewisser zusammengesetzter Substanzen zu neuen Verbindungen und damit die Vernichtung derselben durch eine Reihe von Metamorphosen bezeichnen.* Dit is hetzelfde wat wij bij DONDERS lezen, waar hij zegt (bl. 175): *wanneer latere tijden geleerd hebben, dat de stofwisseling als eene langzame verbranding is op te vatten, als eene omzetting althans der organische stof, die grootendeels tot dezelfde producten leidt als de verbranding, dan is hiermede het woord inflammatio zelfs meer dan beeldspraak geworden en wijst ons alvast op den hoofdtrek, dien de gewijzigde voeding hier vertoont.*

Het bewijs echter, dat de vermeerderde warmte, welke bij de processen, die tot de ontsteking gebragt worden, het uitvloeisel der verhoogde stofwisseling is, zoekt men zoowel bij DONDERS als bij VIRCHOW te vergeefs; men verneemt slechts, dat de temperatuur van het door ontsteking aangedane deel toegenomen is, dat de stofwisseling als eene langzame verbranding is op te vatten, en dat de ontsteking een proces is, waarbij de voedingswerkdadigheid is verhoogd, waaruit dan volgen moet, dat de vermeerderde warmte van het ontstoken deel hare bron heeft in de verhoogde voedingswerkdadigheid, welke daar plaats vindt. Maar laten wij ook daar, dat die verhoogde voedingswerkdadigheid nergens gebleken is, en dat de processen, welke zich uit de hyperaemie ontwikkelen juist ten aanzien der voeding ver uiteenloopen, dan kan die gevolgtrekking niet aangenomen worden, zoolang er nog eene andere oorzaak der verhoogde warmte te vinden is, welke bij de andere niet zoo zeer op den achtergrond treedt, dat zij = 0 gerekend kan worden. Doch juist het tegendeel is waar; want zoo als NASSE [1]) heeft aangetoond, is de warmte,

[1]) Art. *Thierische Wärme* in R. WAGNERS *Handwörterbuch der Physiologie mit Rücksicht auf physiologische Pathologie;* IV, S. 66. Daar de meeste lezers van dit tijdschrift dit werk wel niet voorhanden hebben, veroorloof ik mij de op deze zaak betrekking hebbende plaats hier in haar geheel

die door den vermeerderden toevloed des bloeds naar het ontstoken deel wordt voortgebragt, rijkelijk voldoende, om de verhoogde temperatuur, die zich daar ontwikkelt, te verklaren en *ob nun ausserdem*, zoo zegt hij verder, *durch Verstärkung chemischer Vorgänge in dem entzündeten Theile sich die Wärme steigern müsse, darüber fehlen die erforderlichen Untersuchungen.* Dat de veronderstelde verhoogde voedingswerkdadigheid alleen niet voldoende is tot verhooging der temperatuur in het ontstoken deel, maar dat daartoe wel degelijk een ruimere toevoer van bloed noodig is, blijkt onder anderen uit VIRCHOWS beschrijving van de hoornvlies-ontsteking (bl. 287), waarin wij lezen: *der ganze Prozess zeigt wenig Temperatursteigerung, geringen*

af te schrijven; wij lezen er: *„Die Ansicht über die Entstehung der Wärmeerhöhung in einem entzündeten Theile muss nothwendig verschieden ausfallen, wenn man nicht von denselben Thatsachen ausgeht. Wer der Meinung ist, die Wärme in dem entzündlichen Theile sei höher als die Blutwärme desselben Körpers, wer in derjenigen Stelle, wo die Wärme vermerht ist, eine Stockung des Blutes annimmt, wer das Hitzegefühl des Kranken als das Mass der objectiv vermehrten Wärme ansieht, der muss freilich zu einem ganz andern Schluss gelangen als derjenige, welcher diese Thatsachen bestreitet. Das aber, letzteres zu thun, volles Recht vorhanden ist, wird Jeder zugestehen, der genau jene Voraussetungen prüft. Die Wärme in einem entzündeten Kanal oder an einer entzündeten Hautstelle ist allerdings zur Zeit des Wundfiebers und der anfangenden Eiterung höher als im normalen Zustande, auch höher als an demselben gesunden Theile auf der anderen Körperhälfte, allein nie erreicht sie die meist durch das entzündliche Fieber gleichzeitig gesteigerte Wärme des arteriellen Blutes desselben Körpus. Die Circulation des Blutes mitten in dem entzündeten Theile ist zwar verlangsamt, selbst partiell aufgehoben, aber in der Peripherie ist sie dafür viel lebhafter als sonst. Die Arterien sind daselbst ausgedehnt, ohne das der Rückfluss des Blutes gehindert ist. Da nun die Wärme eines Theiles durch die Zahl und Weite der Arterien und durch die Dauer des Aufenthaltes des arteriellen Blutes bestimmt wird, so muss in der Peripherie der entzündeten Stelle, gerade da, wo der Thermometer angelegt zu werden pflegt, diese aus derselben Ursache vermehrt sein, aus welcher ein Schlag auf eine Hautstelle eine vorübergehende Wärme erhöhung hervorruft. Bei der Entzündung der Haut kommt nun noch hinzu, dass durch die Aufhebung der Ausdünstung der Verlust an Wärme viel geringer ist als in dem normalen Zustande."*

Schmerz, unbedeutende Anschwellung; erheblich ist nur die Trübung.

Maar lieten wij zelfs de omschrijving, welke DONDERS (blz. 174) geeft van het begrip, dat hij aan ontsteking hecht, ongemoeid en noemde ze met hem: *een proces, waarbij de voedingswerkdadigheid, het verbruik van stof, de warmteontwikkeling, de zenuwirritabiliteit verhoogd zijn*, dan zie ik niet in, wat er van het begrip ontsteking overgebleven zij; want diezelfde kenteekenen bezit de toestand van ieder deel, dat zich in de volle uitoefening zijner physiologische verrigtingen bevindt, en waar is, wanneer de bepaling van DONDERS geldig is, het onderscheid gelegen tusschen ontsteking en eene menigte van andere pathologische processen, — irritatievormen, hyperaemiën, neuralgiën enz.?

Ik herhaal derhalve, dat ik geen enkel voordeel zie in 't behoud van het begrip ontsteking, hetwelk zoo als wij zagen, anatomisch onhoudbaar, pathologisch onbegrensd, therapeutisch schadelijk is, en slechts ontologische herinneringen heeft. Daarom, zoo verzekert DONDERS ons plegtig, zonder die verzekering echter met een enkel bewijs te staven, behoeft men het begrip ontsteking niet ontologisch op te vatten, in gelijken zin als ROKITANSKY zegt: *der Namen Entzündung eignet sich desto mehr je mehr man von den Erscheinungen und Ansichten, die ihn veranlasst und eingeführt haben, bei seinem Gebrauche absehet.* Maar welke waarde kan een naam hebben, waaraan ieder de beteekenis verbinden kan, die hem goeddunkt? en die juist dan eerst geschikt wordt, wanneer men zijne oorspronkelijke beteekenis vergeet? Aan zulke namen heeft de geneeskunde geene behoefte; wanneer een naam goed is, men behoude hem; maar, of het mogelijk zij, met een enkel woord een geheel proces uit te drukken, zonder gevaar te loopen, zulk een proces te entificeren, betwijfel ik na al het gedachte en geschrevene over dit onderwerp nog even zeer als toen ik mijne, op bl. 171 door DONDERS aangehaalde, woorden nederschreef. Mijn gevoelen over de waarde der namen voor ziekten heb ik op bl. 133 van den vorigen jaargang breedvoerig genoeg uiteengezet, om thans niet daarop terug te komen, en ik herhaal, dat, mogen zij voor verschijnselen en voor toestanden passen, het allergevaar-

lijkst is, om de namen van verschijnselen of toestanden op processen over te brengen.

Vreemd mag het intusschen heeten, dat men er zoo gemakkelijk toe overgaat, om andere namen en begrippen, die uit theoriën voortgevloeid zijn of hun ontstaan aan oorzaken, uit den aard der ziekte niet ontleend, te danken hebben, te laten varen en zich zoo vast aan het woord ontsteking blijft klampen. Zoo speelde het begrip: *manie sans delire*, eenigen tijd den hoofdrol in de geregtelijke psychologie; die naam vertegenwoordigde toenmaals het standpunt der wetenschap; de inzigten, uit ruimere kennis voortgevloeid, bragten voor de toestanden, welke onder dien naam begrepen werden, andere namen aan, die wederom in de ontwikkeling de hedendaagsche psychiatrie hunne oplossing vinden. Niemand heeft er zich ooit over beklaagd, dat die namen vervallen zijn; volgens de zienswijze van DONDERS zou men den eersten naam hebben moeten behouden, maar natuurlijk de begrippen, die daaraan verbonden waren, daarbij opgeven. Zou de weg echter niet veel zekerder zijn, om de mania sine delirio aan de geschiedenis over te laten, en wanneer de verschijnselen, die weleer daartoe gebragt werden, ons voorkomen, ze langs den weg der analyse tot klaarheid trachten te brengen?

Een ander voorbeeld levert *morbus Brightii* op; de naam is onschuldig als er een gevonden kan worden; want hij herinnert slechts aan den man, die de ziekte het eerst beschreven heeft, en deze ziekte bestond in eene eigenaardige verandering der nieren, die met waterzucht en albuminurie verbonden was. Bij naauwkeuriger onderzoek dier nierverandering is gebleken, dat zij in de verschillende gevallen grootelijks uiteenliep, ten blijke, dat het proces een zeer verschillend verloop kan hebben. Wat dient er dus te geschieden? Volgens het beginsel, dat DONDERS, dat VIRCHOW verkondigt, zou de naam van m. Brightii voor het geheele proces behouden moeten worden; maar VIRCHOW denkt hier geheel anders over: hij bestempelt de verschillende veranderingen, die hij aanneemt, ofschoon zij met elkander bestaan kunnen en zich uit elkander kunnen ontwikkelen, met afzonderlijke namen en zegt dan: (bl. 316) FRERICHS *behalt den alten Namen bloss deshalb bei, weil der Sprachge-*

brauch die feineren Nuancirungen der Exsudation nicht mit genügender Schärfe unterscheidet. Können wir dies mit der von mir vorgeschlagenen Terminologie, so wird es hoffentlich auch möglich sein, einen Namen aufzugeben, der eben nur den Mangel wissenschaftlicher Schärfe in der Scheidung des Prozesses anzeigt.

Waarom dan niet evenzoo gehandeld met den naam ontsteking, welks wetenschappelijke beteekenis in geenen deele scherper begrensd is en die, door de uiteenloopende denkbeelden, welke daaraan verbonden zijn geweest, geenszins geschikt is, om een welomschreven begrip voor den geest te roepen!

15 November 1852.

III.

BIJDRAGEN

TOT DE

LEVENSGESCHIEDENIS EN VERDIENSTEN

VAN

HENDRIK VAN DEVENTER,

DOOR

J. J. KIESTRA,

HEEL- EN VROEDMEESTER TE EE.

I. ZIJNE LEVENSGESCHIEDENIS (1).

De heer BLAUPOT TEN CATE zegt ergens: „Als iemand, „om ontdekkingen te doen, een pad bewandelen moet, het„welk nog door geen' anderen is betreden, en als hij op dit „pad niet altijd door het licht wordt beschenen, maar ook de „duisternis hem hier of daar overvalt, dan staat hij gemak„kelijk bloot aan dwalen. Maar zulks kan ons dan ook niet „verwonderen. Wij berispen zijne dwaling niet, maar zijn „verheugd, wanneer wij hem slechts weêr te regt zien komen. „Mag ik", zoo vraagt hij, „geachte lezers! mijn' toestand bij „het opstellen dezer geschiedenis eenigzins bij dien van zulk „een' reiziger vergelijken?" Ook ik rigt tot u deze vraag. Het is waar, velen hebben het een en ander van zijne levensgeschiedenis te boek gesteld, maar alles is zoo doorvlochten met dwalingen, dat wilde men zijne levenslotgevallen naar waarheid mededeelen, men alles van nieuws aan uit de bronnen moest bewerken.

Bleek het niet uit zijn' grafsteen, dat hij, den 16den Maart 1651, te 's Gravenhage geboren was, dan zoude men *den dag* zijner geboorte *niet naauwkeurig* kunnen opgeven; want, hoe zonderling dit ook zijn moge, heeft men, in de oude registers van genoemde stad, noch zijn (2) naam, noch de namen van zijne ouders kunnen vinden; ook niet die van zijne zuster, van welke hij in één zijner werken spreekt.

Onzeker is het, of hij in *zijne eerste levensjaren* een grondig en uitgebreid onderwijs genoten heeft, dan of dit hoofdzakelijk tot het lezen en schrijven van zijne moedertaal bleef bepaald. Omdat hij zelf (3) zegt: *"dat hij de rekenkunst zeer weinig verstond"*, hellen wij meer tot het laatste over; vooral ook daarom, dewijl men toen misschien reeds het voornemen had, om hem tot een ambacht op te leiden. Hoe dit geweest zij, kunnen wij evenwel niet stellig beslissen, *zeker is het, dat hij in zijne "jonkheijt" goudsmid was, en dat hij zich toen* (4) *op het graveren in goud en in koper toeleide*; naardien hij dit zelf verhaalt.

Toen hij echter *ruim zeventien jaren oud was*, nam hij niet alleen afscheid van dit ambacht, maar hij verliet ook vader, moeder en vaderland. Voordat wij de oorzaak van dit zijn besluit opgeven, moeten wij de geschiedenis onzer vaderlandsche kerk raadplegen, en schetsen wat in 1666 en vervolgens in haar is voorgevallen.

Roemrijk en voor den Nederlander gedenkwaardig moge dit jaar geweest zijn; inwendig in onze republiek, bij den strijd tusschen (5) wijsgeeren en theologen, was het in de Hervormde kerk een stormachtige tijd.

Vele predikanten hielden op den predikstoel twistredenen, vol van schimpwoorden en van bitsheid. Wat had de gemeente aan die godgeleerde twisten! Zij had in die onrustige dagen meer behoefte aan troost voor het gemoed. Daar verscheen in ons vaderland een man, JEAN DE LABADIE (6) genaamd, een welsprekend leeraar, dien men als een' martelaar der goede zaak beschouwde, en die door zijne zonderlinge lotgevallen aller aandacht tot zich trok. Als Waalsch predikant, bij de gemeente te Middelburg, predikte hij daar met eene welsprekendheid, die boeide, die roerde en wegsleepte.

Hij was volkomen berekend, om de geestdrift buitensporig (7) te maken, om de gemoederen te bewegen en de tranen te doen vloeijen.

Was het te verwonderen, dat hij te Utrecht, 's Gravenhage, Rotterdam en elders vele vrienden en aanhangers vond? Was het te verwonderen, dat zijn naam klonk over de geheele republiek der Nederlanden; dat men van alle kanten toestroomde om dien man te hooren?

Doch ook hij mengde zich eerlang in den strijd der twistende partijen. Dit had ten gevolge dat hem, in November 1668, de predikstoel werd verboden. In de Sijnode te Dordrecht, in Maart 1669, werd dit vonnis niet alleen bevestigd, maar ook zijne leerlingen PIERRE IJVON, DU LIGNON en MENURET de kansel ontzegd. Naauwelijks van zijne bediening vervallen verklaard, begon hij zelf eene gemeente om zich te verzamelen, voor welke hij als prediker optrad. In deze prediking waren zijne leerlingen hem behulpzaam.

Ik zal mij niet (8) ophouden met het beschrijven der woelingen in Zeeland gedurende hun verblijf aldaar; ik zal de namen der aanzienlijke personen niet noemen, die zich te Amsterdam met hen vereenigden; ik zal niet stilstaan bij de oorzaken, welke hen deden besluiten, om, in 1670, ons vaderland te verlaten en zich te Hervord in Westfalen te vestigen; hun vertrek naar Altona, bij Hamburg, in 1672, zal mij niet ophouden; maar *hier* zullen wij eenige oogenblikken moeten toeven, *dewijl wij hier*, *omstreeks dien tijd*, *onzen* VAN DEVENTER *wedervinden*, *als leerling bij een' zekeren* WALTER (9), *Medicinae Doctor bij Hamburg*. Nu eerst kunnen wij weder den draad van zijn levensverhaal opvatten.

De eerste vraag, die onwillekeurig bij ons oprijst, is: waarom toch zou hij zijn ambacht en zijn vaderland hebben verlaten?

In zijne *Beschrijving van de ziektens der beenderen*, bl. 46, geeft hij zelf ons het antwoord, als hij zegt: „want als »hij . . . . . mij de genade gaf, van *omtrent op mijn zeven-„tiende jaar of wat daar over*, Vader, Moeder, Vaderland „en alle Maagschap na den vleesche te verlaten, en voor „eeuwig te verzaken aan mijn beroep, dat ik tot die tijd toe

„geleert hadde, omdat ik opregtelijk geloofde, dat ik den „nedrigen JEZUS daarin en daardoor niet konde verheerlij-„ken, enz."

Dewijl dit laatste geheel overeenkomt (10) met de leerstellingen van hen, die men, als volgers van DE LABADIE, gewoon is Labadisten te noemen, zouden wij met grond kunnen vooronderstellen, dat hij zich nu tot de Labadisten had begeven; te meer, dewijl DE LABADIE moeite deed om zijne gemeente te vermeerderen. En echter, hoe aanlokkelijk dit schijnen moge, is deze vooronderstelling niet te verdedigen, want toen die gemeente ons vaderland verliet, was VAN DEVENTER *geen zeventien*, maar *reeds ongeveer negentien jaren* oud.

De verklaring van dit voorval wordt nog onzekerder, door dat Dr. F. J. VAN MAANEN mij heeft berigt, dat hij te 's Gravenhage, in de oude registers, te vergeefs gezocht heeft naar de aanteekening van zijn' doop.

Behoorden zijne ouders ook tot de Doopsgezinden? vraagt hij. Het is niet onwaarschijnlijk; ja, men zoude zelfs verder kunnen gaan, en vragen: was *dit* ook de oorzaak van zijn meergemeld besluit? wanneer men toch het *„reglement* (11) *omtrent de kleeding, huissieraden"* enz. van die Doopsgezinden, die men *oude Vlamingen* noemt, vergelijkt met IJVON's werkje: *„van de wereldsche vercierselen"*; dan vindt men in de hoofdzaken eene te groote overeenkomst, om deze vraag geheel ongegrond te kunnen noemen.

———

Doch wij willen ons in dezen nevel van gissingen niet verder wagen; ofschoon wij de verzoeking niet kunnen wederstaan, *om vlugtig op te geven, wat wij voor het waarschijnlijkst houden.*

In 1668, toen DE LABADIE nog in Middelburg was, verliet VAN DEVENTER niet alleen zijn vaderland, maar ook zijne ouders en bloedverwanten. Wij weten niet onder welke omstandigheden dit heeft plaats gehad, of naar welke plaats hij zich vooreerst begeven heeft; maar dat hij zich later buitenlands met de Labadisten, hetzij te Hervord of te Altona heeft

vereenigd, dit is vrij zeker. Hoe vereenigd ook de gemeente op eerstgenoemde plaats zich gevoelde, zoo zelfs dat *eene gemeenschap van goederen onder hen begon plaats te grijpen*, om haar echter begonnen zich daar onweerswolken zamen te pakken. Eene der meest dreigende was de Luthersche geestelijkheid, die haar met wantrouwen gadesloeg. Ook de inwoners van Hervord deelden in dit wantrouwen. De komst dezer gemeente was voor hen, als die van eene komeet aan den nachtelijken hemel, wier onverwachte en zonderlinge verschijning het ergste deed vreezen. Die bijna kloosterachtige afzondering van *Protestantsche mannen en vrouwen*, moest zij ook niet tot *allerlei onware geruchten*, onder het volk van dien tijd, aanleiding geven? Zeer zeker. Dit konde nu wel de inwendige rust der gemeente niet storen, overtuigd als zij was van hare goede bedoeling; maar het werd toch zeer onaangenaam, wanneer zij, zoo als bij ziekten en verwondingen, de hulp van personen moest inroepen, die zelve niet alleen haar min of meer wantrouwden, maar die zich ook daardoor eenigzins bij andersdenkenden verdacht maakten.

Hier kwam nog bij, dat, al ware het ook, dat prinses ELISABETH haren geneesheer wist te bewegen, om de gemeente in haren nood bij te staan, dit nog met veel zwarigheid gepaard ging, vooral bij die Hollanders, die de taal des lands niet verstonden. Deze laatste zwarigheid bleef ook te Altona voortduren.

Het was dus van het grootste belang, dat zij in hare eigene behoeften konde voorzien; dat zich iemand uit haar midden, die aanleg en genegenheid gevoelde, op de geneeskunst begon toe te leggen.

Zij raadpleegden deswege doctor WALTER; misschien hun vriend en tevens hun geneesheer; en verzochten hem onzen VAN DEVENTER, die zich als leerling had aangeboden, in genoemd vak te willen onderwijzen.

Dit laatste echter steunt alleen op nevelen der waarschijnlijkheid; wij zullen dus wel doen door een' vasteren grond op te zoeken, en tot het rijk der waarheid weder te keeren.

Na den dood van hun' voorganger JEAN DE LABADIE, besloten zij, ten gevolge van verontrustende tijdingen, Altona te verlaten en naar Friesland te vertrekken. In 1675, zien wij (12) haar in de nabijheid van Wieuwerd, op *Thetinga-State*, ook wel het *Walta-slot* genoemd, zich vestigen.

In Mei 1678 verloor de gemeente daar, door den dood, eene der schoonste paarlen van hare kroon, de door hare geleerdheid (13) wereldberoemde ANNA MARIA VAN SCHURMAN.

In den nazomer van 1679, had er al weder een voorval plaats, waardoor de gemeente dagen lang in angstige bezorgdheid verkeerde.

DU LIGNON namelijk, die aan een gebrek aan de kin leed; hetwelk eenigen voor eene soort van kanker aanzagen, doch welks diagnosis wij (14) niet uit IJVON's woorden kunnen opmaken, zocht in Januarij 1679 hulp te Amsterdam bij Dr. HELVETIUS. In April van dat jaar was de wonde genezen. „Eer (15) echter de zomer geheel voorbij was, groeide het „kwaad weder aan, en nam zelfs zoodanig toe, dat het abso„luut noodzakelijk werd geoordeeld tot eene geheele extirpatie „te komen."

Men verzocht nu een' chirurgijn uit den Haag, doch deze verhinderd wordende, begeerde DU LIGNON, „(16) *na daar „over raet genomen te hebben met hun' Doctor*, dat een van de „broeders (17) (der Labadisten), die zich sedert eenigen tijd „in de chirurgie oefende", en reeds gelukkige proeven van zijne bekwaamheid had gegeven, hem mogt opereren. In ditzelfde (18) jaar 1679, nam VAN DEVENTER's verloskundige praktijk, op het Walta-slot te Wieuwerd, een aanvang. DU LIGNON (19) *stierf den* 19den *Februarij* 1681.

Dewijl VAN DEVENTER, volgens FOEKE SJOERDS, die zijn' naam voluit noemt, sprekende broeder *was*, (20) *na* DU LIGNON's dood, zoo beginnen wij ons nu eerst op een vast terrein te bewegen; en wanneer wij in aanmerking nemen, dat de Labadisten niemand gewoon waren als broeder te erkennen, dan na eene lange beproeving, zoo durven wij gerust besluiten, dat VAN DEVENTER, *die in* 1675 *in Friesland moet gekomen zijn*, ook van dien tijd af, met de Labadisten op Walta-slot heeft gewoond.

Op het Walta-slot, nu ook wel het Labadisten-bosch genoemd, leefde onze later beroemde vroedmeester wel in afzondering van de wereld, maar toch ijverig werkzaam in theoretische en praktische chemie. Hier las hij de werken van PARACELSUS, VAN HELMONT, STARCKEIJ en anderen. Hier was hij in zijn chemisch laboratorium ijverig bezig om geneesmiddelen te bereiden. *Zijne zweetpillen* werden hier vervaardigd. In Friesland, Zeeland en Holland vrij algemeen gebruikt, leverden zij der gemeente geen gering voordeel op.

Hier hield hem het zoeken naar *een' algemeenen corrector van alle plantaardige vergiften* onophoudelijk bezig.

Voor zijne gemeente was hij een geliefd leeraar en helper; voor de omliggende dorpen een toevlugt in den nood.

Wanneer hij is gehuwd, is niet stellig zeker; *met wie* is mij geheel onbekend; maar dat hij te Wieuwerd jaren lang (21) is gehuwd geweest, en wel met eene vrouw, die de verloskunde, met hem uitoefende, is aan geen' twijfel onderworpen.

Had hij in 1679, onder de leden der gemeente, in de chirurgie reeds gelukkige proeven van zijne bekwaamheid gegeven; *acht jaren later* was hij ook in den omtrek als heelkundige gunstig bekend. Dit blijkt daaruit, dat een schoolmeester van (22) Ytens, een dorpje niet ver van Wieuwerd gelegen, hem toen, wegens een belangrijk gebrek aan zijn' arm, „*uit verlegengeid opzocht*"; nadat hij reeds door een' ander chirurgijn was behandeld.

Wanneer men hierbij in overweging neemt de betrekking van den patient tot zijn' predikant, en het ongunstig gevoelen, hetwelk de meeste predikanten in dien tijd omtrent IJVON's gemeente koesterden; dan moet men wel tot het besluit komen, dat VAN DEVENTER *toen* als *heelkundige* reeds eene welverdiende vermaardheid bezat.

Dat het hem ten minste niet aan dexteriteit ontbrak, om de chirurgie uit te oefenen, hiervan gaf hij te Rotterdam een schitterend bewijs (23), in 1688 of in 1689, bij de vrouw van zekeren RIJKHALS.

Zijne chirurgische bekwaamheid werd ook meer en meer gewaardeerd; maar in *dit laatstgenoemde jaar of in* 1690, had

er eene omstandigheid plaats, welke eene groote verandering in zijne levenslotgevallen teweegbragt, en waardoor hem ongezocht de weg werd gebaand, welke hij later in de chirurgie glansrijk zoude betreden.

Omstreeks dien tijd namelijk bezocht de beroemde HERICUS à MOINICHEN, lijfarts van den koning van Denemarken, hem voor het eerst te Wieuwerd; misschien ook wel eenigzins uit belangstelling in de gemeente der Labadisten; eene belangstelling in die dagen niet ongewoon.

Hij ziet daar, hoe VAN DEVENTER op het Walta-slot de rhachitische (24) kinderen, die hier, ten gevolge van de leefwijze en opvoeding niet gering in getal zullen geweest zijn, op eene eenvoudige, doch doelmatige wijze, door *zwachtels*, *keurzen* en *laarsjes* weet te behandelen.

Dewijl die ziekte ook in Denemarken heerschte, en de genees- en heelkundigen die meestal niet alleen als ongeneeslijk beschouwden, (25) maar ook van de hand wezen, raadde die lijfarts VAN DEVENTER aan, om zich naar *Koppenhage* te begeven, en daar den hulpbehoevenden met zijne bekwaamheid te dienen. Deze welgemeende raad werd door VAN DEVENTER opgevolgd (26).

In 1689 of in 1691, deed hij als verloskundige eene voor hem zeer belangrijke ontdekking. Hij bemerkte namelijk bij eene verlossing in de omstreken van Wieuwerd, dat obliquitas uteri quoad situm (27) de verlossing belemmerde.

Door dit geval werd hij onwrikbaar bevestigd in zijn gevoelen van de scheve ligging van de baarmoeder.

Niet alleen in 1690, maar ook in 1692, opereerde hij den patient van IJtens, wiens gebrek in genoemde jaren recidiveerde.

Ongeveer in het midden van 1692, had er te Wieuwerd (28) voor de gemeente der Labadisten eene omstandigheid plaats, welke voor haar hoogst gewigtig was; men besloot namelijk, *op aandrang van* VAN DEVENTER, tot de opheffing van de gemeenschap der goederen.

Hierop vertrokken velen, anderen bleven nog (29) tot het voorjaar van 1693, terwijl IJVON ook gaarne diegenen bij hem wenschte te houden, die in hun onderhoud konden voorzien.

In April 1694, kwam de meergemelde patient van IJtens

al weder met zijn oud gebrek. Hij had te Sneek en te Leeuwarden al bij verschillende doctoren hulp gezocht; maar te vergeefs. Men had hem iets gegeven om van hem ontslagen te worden. VAN DEVENTER meende al weder tot eene pijnlijke operatie te moeten overgaan.

De gebeurtenissen van de laatste jaren waren voor onzen heelkundige niet onvruchtbaar geweest; want ofschoon nog altijd eenvoudig, en niet hoogmoedig geworden door koninklijke gaven of vorstelijke bewijzen van dankbaarheid, had hij toch meer en meer de waarde zijner praktijk leeren gevoelen.

Dit bemoedigde hem, als de zorg voor zijne kinderen hem te Wieuwerd de toekomst angstig deed te gemoet zien, en hij de noodzakelijkheid besefte, om eerlang dit dorp te moeten verlaten.

Waarheen zoude hij zich echter begeven? Zijne bloedverwanten lokten hem naar zijne geboortestad; en hij konde het zich niet ontveizen, dat die stad, waar hij misschien veel vreugde had genoten, hem nog aan het hart lag; ja, misschien nog meer, dan hij als Labadist voor zijn verstand durfde belijden.

Zoude men hem echter daar datgene veroorloven, waardoor hij in zijn onderhoud zoude moeten voorzien? Zoude men hem, den in de wereld teruggekeerden Labadist, als geneesheer oogluikend toelaten?

Die vragen waren gewigtig. Het was ten minste voor hem in allen gevalle het veiligst, dat hij zich eerst een' wettigen graad verschafte.

Of hij bekend geweest is met een der Groninger Hoogleeraren, dan of hij zich onbekend tot deze gewend heeft, is mij niet gebleken; zooveel echter is zeker, dat men hem niet ongenegen was, en dat hij te Groningen, den 1sten November 1694, (30) tot Medicinae Doctor werd gepromoveerd. Zietdaar! straks genoemde hinderpalen opgeruimd. Nu durfde hij zich gerust in zijne geboortestad vestigen.

Niet gemakkelijk echter viel het hem Wieuwerd geheel (31) te verlaten.

Bijna twintig jaren lang had hij wel niet altijd met genoegen, maar toch met zelfvoldoening op dat Walta-slot onder zijne

vriennaen verkeerd. Hij was in de omliggende dorpen bij barenden meermalen te laat ter hulpe geroepen. Hij wist hoe vele parturientes door werkeloos wachten, drieste onkunde, afschuwelijke ongevoeligheid, daar als offers aan den dood waren geleverd. Zijn menschlievend hart was ontroerd, als hij nadacht, welke tooneelen er na zijn vertrek zouden plaats hebben. Hij was immers maar al te wel met de verloskundigen van zijn' tijd bekend; en niet te donker is zijne schildering in zijne later verschenen werken. Haar, die zich als vroedvrouwen opwierpen, door geschriften te onderwijzen, dit plan werd hier reeds gevormd. Het vertroostte hem, door de gedachte, dat hij dan voor allen konde nuttig zijn.

Ten einde in 's Gravenhage de praktijk te mogen uitoefenen, vertoonde hij, den 9den December 1694, zijn diploma aan het Collegium Medicum aldaar, met den wensch, dat hij onder het getal der Medicinae Doctores mogt worden opgenomen.

Dewijl hij geen Latijn verstond, iets, dat in die dagen bij een' Doctor bijna ongehoord was, meende men dienaangaande eerst te moeten raadplegen. Intusschen gehoord hebbende, dat er te Amsterdam ook een dergelijk vreemd geval had plaats gegrepen, besloot men, eerst het advies van het Coll. Med. van Amsterdam te hooren, voordat men den Magistraat van den Haag hiermede bekend maakte.

Na het ontvangen van dit advies en na rijp beraad, werd hem toen, met toestemming van den Magistraat, de praktijk aldaar verboden; waarop VAN DEVENTER zich in Voorburg neêrzette.

Dit kan echter niet lang geduurd hebben. Want de meergemelde schoolmeester van Ytens, *na een tijd lang te sukkelen, eindelijk besloten hebbende naar Holland te reizen en hem in den Haag op te zoeken, werd daar*, 31 *Augustus* 1695, door VAN DEVENTER (32), in 't bijzijn van Doctor JALON en de Chirurgijns N. VAN DIJK en JOH. VAN DER KRUIJS geopereerd; welke operatie, den 17den October 1695, in tegenwoordigheid van genoemde Heeren en Doctor TAURINUS werd herhaald.

Tot deze operatiën was hij nu vrij waarschijnlijk geregtigd, doordien de Magistraat van 's Gravenhage, in weerwil van

het Coll. Med. (33), hem „*daar* nu als wettig geneser had ge„admitteerd," blijkens *de opdragt* vóór zijne *Manuale operatien.*

De zamenstelling van dit werk, nadat hij reeds vroeger (34) *den Dageraat der Vroedvrouwen* had uitgegeven, kostte hem vóór 1701 veel nadenken en ook zeer veel moeite.

Niet minder zorg droeg hij voor de oprigting van *eene soort van Orthopaedisch Instituut* (35), waarin hij, met behulp van zijne kinderen, door eene behandeling, welke hij geheim (36) hield, vele gebreken herstelde.

Zijne glansrijke praktijk in Koppenhage en de gelukkige uitslag zijner pogingen zullen hem hiertoe niet weinig hebben aangemoedigd.

Om vrouwen, „*in zware baringen te verlossen*," was hij, zoowel in zijne geboortestad, als in de omstreken een zeer beroemd en gelukkig practicus.

Ofschoon hij geene melding maakt van een chemisch laboratorium in den Haag door hem opgerigt, zoo moeten wij hiertoe wel besluiten, als wij in aanmerking nemen, dat hij de bereiding van eenige zijner scheikundige praeparaten (37) geheim hield, en dat hij deze, als een erfdeel, aan zijne kinderen wenschte achter te laten.

Zijn *Nieuw Licht* (38) was eindelijk na vele moeite gedrukt.

De weldaad van den Magistraat vervulde zijn gemoed met dankbaarheid. Zoude hij niet gaarne die openlijk willen betuigen?

Hij wist het niet beter te doen, dan door de gerijpte vrucht zijner overdenkingen hem (39) op te dragen; eene opdragt die zoowel den Magistraat als hem tot eer verstrekte. Omstreeks den tijd van het in 't licht verschijnen van deze Man. Oper., is er iets voorgevallen, waaruit wij wel niet stellig mogen besluiten tot onaangenaamheden tusschen het Coll. Med. en den Magistraat, veroorzaakt door VAN DEVENTER's opdragt; maar het verdient toch opmerking, dat men in de *notulen van het verhandelde bij den Magistraat der stad 's Gravenhage*, het volgende vindt: „den 17[den] Meije 1701." „Is bij Burgemees„teren, met communicatie van schepenen, voor vast geresolveerd „(40) geen dedicatie van boeken meer aan te nemen."

Dit kan in verband hebben gestaan met VAN DEVENTER's be-

sluit om dit werk, hetwelk hij door een' ander' in het Latijn had laten vertalen, (41) onder den titel van *Operationes chirurgicae*, aan den lijfarts van den Koning van Denemarken op te dragen.

De Magistraat van 's Gravenhage kon de waarde van dit *Nieuw Licht* niet beoordeelen; dit was waar; maar in Koppenhage woonde de „vir celeberrimus, in omni meliore litera„tura excellentissimus D. HENRICUS à MOINICHEN, Regis dig„nissimus Medicus", zoo als één (42) der leden van het Haagsch Coll. Med., die in 1694 hem mede tegenwerkte, dien Doctor ergens noemde; die zoude het toch wel kunnen beoordeelen, en daardoor zoude men wat meer de waarde van dat werk beginnen te gevoelen, hetwelk voor zijne algemeene verspreiding noodzakelijk was, waarom hij het ook in 't Latijn had laten vertalen.

Niettegenstaande hij de buitenplaats *Zions-Lust*, te Voorburg gelegen, in 1705 in eigendom verkreeg, bleef hij evenwel tot 1708 nog in den Haag wonen.

In laatstgenoemd jaar gaf hij in deze stad een door hem geschreven godgeleerd werk in 't licht, hetwelk ten titel voerde: „*De laatste Monarchie.*"

Opmerking verdient het, dat dit werk op *zijne eigene drukkerij* was gedrukt.

Dewijl men vervolgens op het titelblad van een door hem geschreven boek, *Over de openbaring*, vindt: „*Gedrukt tot Voorburg op Zions-lust*, *bij en voor den Autheur*, 1710"; zoo geeft ons dit grond om te vooronderstellen, dat hij deze drukkerij naar Zions-lust heeft overgebragt, toen hij, tusschen (43) de jaren 1708 en 1710, daarheen verhuisde.

Wanneer wij verder in overweging nemen, dat hij, in 1701, zijne Manuale Operatien *zelf drukte*, en dus jaren lang in 't bezit van eene eigene drukpers is geweest; en ons herinneren, hoe hij zelf het graveerstift konde voeren; dan komt het ons hoogst waarschijnlijk voor, *dat door hem meer werken zijn geschreven en gedrukt geworden*, *dan aan ons bekend zijn.*

Dat hij eene reeks van jaren eene drukkerij zoude bezeten hebben, en die maar *alleen* zoude gebezigd hebben, om sedert 1701, niet meer dan *twee werken* (44) te drukken, komt mij ten minste niet zeer aannemelijk voor.

Of hij in 1705, onder opzigt van zijne kinderen, op genoemde buitenplaats zijn *Orthopaedisch Instituut* reeds heeft opgerigt, en zelf in 's Gravenhage bleef wonen; dan of dit eerst in 1709 of in 1710 heeft plaats gehad, weten wij niet. Zijn roem in de Orthopaedie klom dagelijks meer en meer; dit blijkt daaruit, dat niet alleen Hollanders, maar ook (45) Engelschen, Franschen, Duitschers en Denen hem hunne kinderen ter behandeling vertrouwden; hetwelk ook vrij waarschijnlijk de oorzaak is geweest, waarom hij naar een geschikter en ruimer woonplaats omzien moest. Dit verschafte hem in Voorburg vele bezigheden.

Als men daarbij nog in overweging neemt, dat hij meer en meer verlossingen, in uitgebreiden omtrek, zelfs te Rotterdam, had te verrigten; dan kan men hieruit verklaren, waarom hij, in 1719, zijn tractaat (46), onder den titel van „*Nader vertoog*", niet zelf drukte; maar bij BOITET te Delft in 't licht liet verschijnen. In ditzelfde jaar trof hem als weduwenaar (47) een gevoelige slag, door het overlijden van ééne zijner dochters, MARIA ELISABETH. Ook voor haren man HENDRIK BERLINKHOFF was dit een zwaar verlies; maar misschien nog zwaarder voor haren vader, die in haar niet alleen een liefhebbend kind verloor, maar ook al hare hulp moest ontberen, waaraan hij bij klimmende jaren en zijne vele wederwaardigheden meer behoefte begon te gevoelen.

Het plan om het *Nader vertoog* in 't Latijn te laten overzetten en daardoor meer wereldkundig te maken, hield voornamelijk nu nog zijn' geest bezig. Hij slaagde hierin voortreffelijk. Het werkje werd opgedragen aan BOERHAAVE, OOSTERDIJK SCHACHT en ALBINUS; mannen wier namen voor Neêrlands roem onsterfelijk zijn. Zij schenen hem echter niet als Med. Doctor te willlen erkennen. Het verdient ten minste opmerking, dat in de Approbatie van genoemde Leidsche Professoren (Aug. 1723), VAN DEVENTER *niet*, zoo als in de Groninger Approbatie: „*dominus doctissimus*," maar hier slechts: „*vir* „*expertissimus*" wordt genoemd.

Deze Latijnsche vertaling kwam als *pars secunda* (48) van het *Novum Lumen* in 1724 in 't licht.

Nu had hij zijn hart ontlast. Hij had de wereld bekend

gemaakt met iets, waarvoor hem later de nakomeling dank zoude bewijzen. "Ik verga, maar de waarheid blijft"; dit graveerde hij niet onbedacht in de lijst om zijn afbeeldsel; die spreuk bewijst zijn vertrouwen op de waarheid zijner stellingen. Op het einde van laatstgenoemd jaar stierf de beroemdste onzer verloskundigen op Zions-lust (49) te Voorburg.

Hij werd aldaar begraven in de Nederduitsche Gereformeerde kerk, waar men, voor de oude Consistorie, op eene langwerpige blaauwe zerk, het volgende opschrift vindt:

"Hier legt begraven
"HENDRIK VAN DEVENTER
"medicinae doctor
"geboren in 's Gravenhage
"den 16 maert 1651
"gestorven tot Voorburg
"den 12 december 1724."

AANTEEKENINGEN.

---

(1) Ofschoon dit woord niet ten volle mijne bedoeling uitdrukt, wist ik er nogtans geen beter voor te geven. Dit 1ste deel is eigenlijk niets anders dan eene afperking van den platten grond, waarop wij later, in het 2de deel, dat *over zijne verdiensten* handelt, een voor ons bruikbaar gebouw moeten oprigten.

Alles wat er in voorkomt is, hoe onbelangrijk het nu en dan ook schijne, volstrekt noodig, om de zeer vele dwalingen zijner vroegere biographen te vernietigen. Die telkens te vermelden en uitvoerig te wederleggen, acht ik in verre de meeste gevallen onnoodig.

(2) Volgens eene schriftelijke mededeeling van den heer F. J. VAN MAANEN, Staatsraad, Oud-Med. Dr. en President der Plaatselijke Geneesk. Comm. te 's Gravenhage.

Deze mededeeling heb ik ontvangen, door middel van den heer W. EEKHOFF, dien ik, wegens zijne hulp bij het verzamelen der bronnen, zeer veel dank verschuldigd ben.

(3) Zie H. VAN DEVENTER, De openbaringe van J. CHRISTUS, enz. IIde deel, bl. 601.

(4) Zie HENDRIK VAN DEVENTER, M. D. Beschrijving van de Ziektens der Beenderen. En inzonderheid van de Rhachitis of Engelsche Ziekte enz., uitgegeven „(na zijn' dood)" door GERARDUS DICTEN, Chirurgijn. Leijden, 1739, bl. 99; en over de geschiedenis der graveerkunst: COLLOT D'ESCURY, Hollands roem in kunsten en wetenschappen, 1825, I deel, bl. 43 en v.

(5) Zie Beknopte geschiedenis der Wijsbegeerte, van K. L. KANNEGIESSER; vertaald enz. door J. J. LE ROY. Rotter. 1838, bl. 251 en v.

(6) Behalve de bronnen raadplege men: H. VAN BERKUM, de Labadie en de Labadisten, eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk. 2 deelen. Sneek, 1851.

Het kort kronijkje der Labadisten dat den lezer in de volgende bladen wordt aangeboden, heb ik eensdeels moeten leveren, dewijl ik, wat de chronologie betreft, eenigzins van bovengenoemd historisch werk afwijk; anderdeels, omdat VAN DEVENTER's levensgeschiedenis zoo naauw met de historie der Labadisten is verbonden, dat deze zonder gene niet duidelijk kan worden voorgesteld.

(7) Zie, onder anderen, den brief van de voorgangers der Gereformeerde Fransche kerk binnen Middelburg (17 Aug. 1669), achter P. IJVON's werkje: Leere van den H. Doop enz. 1683.

(8) Men raadplege, wat dit betreft, de volgende bronnen: *Anna Maria van Schurman*, Eucleria of uitkiezing van het beste deel. Amsterd. 1684. P. IJVON, Getrouw Verhael van den Staet en de Laetste woorden en dispositien sommiger personen enz. Amsterd. 1681. *Foeke Sjoerds*, kort vertoog van den staat en de geschiedenissen der kerke des Nieuwen Testaments enz. Leeuwarden, 1759.

(9) Zie het *Extract* hier achter.

Al onze moeite, om in Duitschland hieromtrent berigten in te winnen, is tot nu toe vergeefs geweest. Door tusschenkomst evenwel van Dr. L. GESCHER te Leeuwarden, heb ik van den Hoogl. Dr. E. C. J. VON SIEBOLD te Göttingen een antwoord ontvangen, dat ofschoon negatief, door mij op hoogen prijs wordt gesteld. Het is te wenschen, dat Zijn Hooggel. onderzoekingen, omtrent dit punt, gewenschte vruchten mogen opleveren.

(10) Zie J. KOELMAN, der Labadisten dwalingen grondig ontdekt en wederlegd. Amsterd. 1684, bl. 382, en P. IJVON, van de wereltsche vercierselen enz. Amst. 1685, bl. 95 en v.

(11) Zie S. BLAUPOT TEN CATE, Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland 1839; Bijlage VI en bl. 153.

(12) Zie over den toestand dezer provincie in die dagen: W. EEKHOFF, Beknopte Geschiedenis van Friesland. Leeuw. 1851.

(13) Van *deze vrouw* heeft D. GERDES, in zijn Scrinium antiquarium, Tom. V, p. 1, pag. 179—187, *twee*, *door haar in keurig Latijn geschreven*, *brieven* medegedeeld, welke zij in 1675 aan *haren geneesheer*, Dr. BERNARDUS SWALUE, heeft gezonden. De *eene* betrof alleen den ligchamelijken toestand der geleerde vrouw. Uit de *andere*, voor een gedeelte medegedeeld in IJPEIJ's Geschied. der Chr. Kerk in de 18de Eeuw, 10de deel, bl. 400 enz., blijkt, dat deze Dr. SWALUE eene geneigdheid had getoond, om tot het gezelschap der Labadisten te Wieuwerd over te komen; doch door zijne tijdelijke belangen, door zijn' stand en door zijn huisgezin daarin wederhouden werd. De Labadisten schijnen *toen* den 24jarigen VAN DEVENTER in de Geneeskunde nog niet ten volle vertrouwd te hebben; de geleerde ANNA dringt ten minste in haren brief sterk aan bij haren arts, om hem tot hare gemeente over te halen.

Volgens schriftelijke mededeeling van den WelEerw. Heer S. VAN KLEFFENS, getrokken uit genoemd werk van IJPEIJ, schrijft zij *hem* onder anderen: *„Affirmare (equidem) ausim nusquam aequius, „tutius, aut plenius exerceri posse artem Medicam, quam inter „illos, qui jugum illud mundanum, quo quis promiscue omnibus „professione quadam publicae personae ex aequo servire tenetur, „legitime rejecerunt. At regeres, te vocationem non sensisse ad „relinquendam familiam, domum possessam et liberos. De pos„sessionibus satis expressum est Christi mandatum*, etc."

(14) Zie IJVON's Getrouw Verhael, bl. 174 en v.

(15) Zie IJVON's Getr. Verh., bl. 207. (De spelling is veranderd.)

(16) In Januarij 1680, consulteerden zij insgelijks *hun' Doctor*, *die hun vriend was*, bij Jufvr. HUIJGENS, wier slepende ziekte doodelijk afliep. *Deze Doctor*, *„die hun Huis"* (te Wieuwerd) *sonderling „beminde"*, *woonde echter niet op Thetinga-State.* Zie, IJVON's Getr. Verh., bl. 64, 79 en 87.

(17) Bl. 124 van IJVON's Getr. Verh. wordt hij genoemd *„onsen broeder, die de sorge van de sieken heeft."* Zie ook bl. 145.

Hij was geen gewoon zieken-bezorger. Ofschoon VAN DEVENTER's *naam* in dit werkje *nergens* wordt genoemd, kan men uit "*een sekeren olij*", welke aan DU LIGNON werd geappliceerd, opmaken, dat *die broeder niemand anders dan* VAN DEVENTER is geweest, *dewijl hij* in zulke omstandigheden *altijd* gewoon was *oleum antimonii* te bezigen.

Bij deze operatie van "hun' zielen-herder" gedroeg zich de opererende "broeder tot groot genoegen van den Doctor", die er bij tegenwoordig was.

(18) Zie mijne "*Historische bijdragen* aangaande HENDRIK "VAN DEVENTER, beroemd Vroedmeester en sprekende Broeder "der Labadisten te Wieuwerd in Friesland", in Dr. A. COHEN's nieuw prakt. Tijdschr., 1849, bl. 119 en 315.

Al datgene wat in *die Historische bijdragen* is vermeld, wordt in *dit stuk* niet geciteerd.

(19) Zie IJVON's Getr. Verh., bl. 105, 259, 280 en 292.

(20) Zie FOEKE SJOERDS, Kort Vert., bl. 586.

(21) Dit blijkt daaruit, dat hij bij *deze vrouw tien kinderen* verkreeg. Man. Oper. (1701) p. 145.

(22) Zie VAN DEVENTER's ziekten d. beend., bl. 103—113. De spelling van *Ittense* en *Wiewert* in plaats van *IJtens* en *Wieuwerd* beschouw ik als gevolgen van de Fransche uitspraak.

(23) Zie VAN DEVENTER's ziekten d. beend., bl. 95—103.

(24) Dit is niet uit de lucht gegrepen.

DICTEN zegt in de voorrede van de ziekten der beenderen, dat VAN DEVENTER te Wieuwerd de chirurgie uitoefende, de chirurgie verliet, Med. Doctor werd, naar den Haag ging wonen, en *daar zijne bespiegeling gestadig gevestigd bleef op de kunst, om de rhachitische kinderen, door zelfuitgevonden werktuigen te genezen.*

(25) Zie VAN DEVENTER's ziekten d. beend., bl. 5.

(26) F. C. NAEGELE zegt in „*Das Weibliche Becken;* 1825; S. 44: „dass er" (VAN DEVENTER) „etwa im Jahr 1688 in „Folge des Besuches und der Aufforderung des Dänischen Leib-„arztes VON MOINICHEN nach Dänemark sich begeben hat." Hij beroept zich op de *voorrede van de ziekten der beenderen* en op de *dedicatio aan* VAN MOINICHEN. Beide werken liggen voor mij. *In de voorrede van de ziekten der beenderen wordt met geen enkel woord van Denemarken melding gemaakt.* In de *dedicatio* (1701) staat: „Nimirum *Tu*, spectatissime vir, *undecim aut duode-„cim abhinc annis prima vice* quam humanissime amicissimeque „*invisere me dignatus es in loco remotissimo, Wieuwerti scilicet „in Frisia*, ubi incognitum omnino me vivere credideram, „qualis ibidem et porro perstitissem, *nisi auctor suasorque „fuisses, me, in proprium decus, egentium commoda, saluberri-„maeque Artis incrementum, et Vestras subinde ad oras excur-„surum, gratioraque dexterioris meae encheiresis documenta „Pereximiis Daniae et Medicis et Chirurgis ostensurum.* Qui-„bus sollicitius ponderatis ne à Deo mihi *in chirurgia* gratis „concessum talentum invide vel inepte viderer velle abscon-„dere, monitis adhortationibusque Tuis parens, *me apud vos „Hafniae non simplici stiti vice*, ubi in aedibus Tuis Amici „et Hospitis nomine honorifice non modò exceptus sum, *sed „et Tuis auspiciis, ob varia serio placentia Mechanices speci-„mina* vere Regiam serenissimae Regiae Majestatis *Christiani „Quinti* clementiam ac munificentiam expertus sum, etc."

Het verschil is waarschijnlijk hierin gelegen. NAEGELE rekende misschien van 1699 af, omdat zijne Man. Oper. toen voltooid waren (l. c. pag. 41 en 45). De beroemde man heeft er misschien niet verder over na gedacht; want anders had hij zich stellig herrinnerd, dat de lijfarts die Latijnsche vertaling in 1701 in handen kreeg. Zoude nu VAN DEVENTER in die dedicatie den tijd van 11 of 12 jaren durven opgeven, niettegenstaande het reeds 13 of 14 jaren was geleden?

De voorrede voor de Man. Oper. is later dan 1699 geschreven; want daarin maakt hij gewag van de Approbatie der Professoren van Groningen, welke gegeven was den 3[den] Aug. 1700.

Wij gronden onze berekening op 1701.

In de opgave van het jaar 1688, is de heer VAN BERKUM, in zijn reeds geciteerd werk, 2de deel, bl. 81, prof. VON SIEBOLD of eigenlijk prof. NAEGELE gevolgd, dewijl VON SIEBOLD het van NAEGELE heeft overgenomen; met welk regt is vroeger gebleken. Uit de 14de aanteekening van het 4de hoofdstuk van dat deel blijkt het, dat Z. WelEerw. mijne stelling, dat die reis later heeft plaats gegrepen, zonder opgave der gronden, gelooft. Ik ben Z. WelEerw. voor dat blijk van vertrouwen dankbaar.

(27) Zie *de* door mij geschetste *verloskundige verdiensten van* HENDRIK VAN DEVENTER, in den 4den jaargang van het Nederlandsch Tijdschrift voor verloskunde enz., uitgegeven door Dr. BROERS en Prof. VAN GOUDOEVER; Utrecht, 1851, bl. 312.

(28) De Heer VAN BERKUM meent (l. c. bl. 156), dat de scheiding der goederen in 1688 heeft plaats gegrepen.

Ik zal dus ten minste *één* mijner gronden voor een *later tijdperk* moeten opgeven. Van P. DITTELBACH bezit ik het werkje, getiteld: *Verval en val der Labadisten*, enz. *Alles in* 3 *brieven. Den tweeden druk verbeterd. Amsterdam*, 1692. Dit werkje is opgedragen aan Mevrouw CECILIA, en onder die opdragt staat: „*Amsterdam desen* 3 *Maart* 1692." Achter dit werkje (Verval en val), vindt men een ander stukje, getiteld: *Een kort en nodigh verhaal* enz. In dit laatste stukje zegt DITTELBACH, dat hij *voor eenige weken zijn getuijgenisse* (Verval en val) in 't licht had gegeven; vervolgens, dat „het werk „soo was begeert, dat den verlegger in 8 weken te kort „schoot; en om geen neen te verkoopen, het in allerhaast van „nieuws deed opleggen; 't geen hij evenwel voor mij of andere „niet weten wilde." *Daaruit* besluit ik, dat die onderteekening: „3 *Maart* 1692" voor de 1ste uitgave van het *Verval en val* is geplaatst geweest.

*Na*dat dit werkje was uitgekomen, hetwelk DITTELBACH *Verval en val* had genoemd; dewijl hij voorzag, dat dit eenmaal komen moest, werd hij echter nog verrast, door dat men hem, *kort na het uitgeven van dit werk*, uit Friesland schreef, dat het opschrift van zijn boek was vervuld, en dat de gemeenschap der goederen was verbroken.

(29) Zie DITTELBACH's Kort en nodigh Verhaal, bl. 8.

(30) Zie in 't Extract het afschrift van zijn diploma doctorale.

(31) Aangezien het, volgens zijn diploma doctorale, stellig zeker is, *dat hij in Friesland ongeveer* 20 *jaren heeft gewoond*, en hij te Wieuwerd zijn chemisch laboratorium had, komt het mij meer dan waarschijnlijk voor, dat hij daar ook, tot het laatst van 1694, *zijn vast verblijf hield.* Ik zal het ten minste zoo lang blijven gelooven, totdat men onloochenbare bewijzen van het tegendeel levert; ofschoon ik niet wil ontkennen, dat hij in de laatste jaren van zijn verblijf aldaar, zich nu en dan naar Denemarken of elders hebbe begeven.

(32) In de oude Registers van het Chirurgijnsgilde in den Haag, komt VAN DEVENTER's naam niet voor.
Volgens schriftelijke mededeeling van Dr. VAN MAANEN.

(33) In de *retroacta* van het Collegium Medicum, *in de laatste jaren der* 17de *eeuw*, vindt men *niets* betrekkelijk door VAN DEVENTER in 's Hage bewerkstelligde verlossingen of heelkundige operatiën, en dus ook *niets* van bekeuringen of andere moeijelijkheden hem deswege geintenteerd.
Volgens schrift. med. van Dr. VAN MAANEN.

(34) Alle door mij aangewende pogingen, om dien *Dageraat* te verkrijgen, zijn vergeefsch geweest.

(35) Zie de *Nouvelles de la République des Lettres*, waarin (Julij, 1701) JACQUES BERNARD vermeldt: „dat de heer VAN „DEVENTER eene groote vermaardheid verkregen had in de „provinciën der Nederlanden; zoo zelfs dat lijders uit het mid„den van Duitschland naar hem trokken."
(Vertaling uit de Man. Oper., 1746.)
Zie ook het *Naberigt aan den Lezer*, achter dit werk (1701).

(36) Zie Ziekt d. beend. bl. 45.

(37) Zie Ziekt. d. beend. bl. 45.

(38) Deze *"Manuale Operatien, I deel, zijnde een Nieuw Ligt"* enz. zijn *gedrukt* en *herdrukt* in 1701, 1734, 1746 en en 1765. Enkele exemplaren van *dezen laatsten* 4den *druk* heeft een later eigenaar met een *nieuw titelblad* voorzien. Op dit titelblad heeft deze zijn' naam als uitgever geplaatst en het jaargetal 1790.

Zie mijne *Volledige opgave der verschillende Nederduitsche uitgaven van* VAN DEVENTER's *Nieuw Licht*, in de Geneeskundige Courant, 1851, no. 26.

(39) In de *notulen of aanteekeningen van het verhandelde bij den Magistraat der stad 's Gravenhage*, sedert den jare 1690 tot en met 1730, wordt de naam van VAN DEVENTER niet eene enkele reis genoemd; men vindt dus geen verzoek, en ook geene vergunning om die opdragt te mogen doen.

Volgens schr. med. v. Dr. v. MAANEN.

(40) *Vier jaren* vroeger vindt men in deze notulen: "den "30 Oct. 1697, is aan Doctor JENS vereert een zilveren sous- "coupe met het stads-wapen, tot erkentenis zijner opdragt aan "Burgemeesteren van een tractaatje, vervattende in het kort de "fundamenten van Medicine." Men kan uit dit alles het volgende gissen: dat VAN DEVENTER vergunning tot de opdragt van zijne Man. Oper. (1701) heeft verzocht; dat hem deze door den Magistraat is verleend geworden, en de opdragt zelve hiervan het gevolg is geweest; maar dat van wege het Coll. Med. daartegen doleancen zijn ingediend geworden, en dat de Magistraat welligt daardoor geintimideerd zijnde, of begrepen hebbende, dat hij door zijne inschikkelijkheid voor VAN DEVENTER met de Heeren van de Faculteit in verdere moeijelijkheden zoude kunnen geraken, het raadzaam geoordeeld heeft, om deze zaak maar te smoren, en er geen gewag van in zijne notulen te maken; en tevens, ten einde te voorkomen, dat hij in 't vervolg niet weder in de maling raakte, maar eens voor altijd besloten heeft geene dedicatie van boeken meer aan te nemen.

Dit verwondert ons niet, maar *zonderling* is het, dat men,

na de resolutie van 17 *Mei* 1701, in *de opdragt* van DE CRETSER's *Beschrijvinge van 's Gravenhage* (1711), leest: dat *deze bij hem niet buiten kennisse van H. E. Agtb. was opgestelt, ende ter drukperse gebragt;* en *nog zonderlinger wordt het*, wanneer men, in de *Resolutien ofte Dagbouck van Schout en Burgemeesteren van 's Gravenhage*, geen verzoek van de eene, noch weigering van de andere zijde, noch vergunning tot die dedicatie vindt aangeteekend; — maar wel, onder dagteekening van 22 April 1712, dat hem, wegens het geschenk van dat werk aan den Magistraat gedaan, *en aan denzelven gededicéert*, een geschenk van 100 Car. Glds. zoude gegeven worden.

Nu zoude men kunnen denken „nieuwe Heeren nieuwe wetten"; maar bij eene vergelijking der namen van de Heeren van de Regering, aan welke door VAN DEVENTER en DE CRETSER hunne boeken zijn opgedragen, met die welke goedgevonden hebben aan laatstgemelden daarvoor eene vereering te geven, zal men bevinden, dat het *voor het grootste deel dezelfde Heeren waren.* Schrift. med. van Dr. V. MAANEN.

(41) Van deze Latijnsche vertaling zijn mij bekend *een eerste druk van* 1701 en *een herdruk* van 1733. Voor enkele exemplaren van den 1sten druk is door een' later' eigenaar *het titelblad* en *de naam van den uitgever* veranderd; *op* hetzelve vindt men *pars prima*, met het *jaargetal* 1725 er onder.

Zie mijne *Opgave der Latijnsche edities van* VAN DEVENTER's *N. Licht*, in de Geneeskundige Courant, 1851, no. 42.

(42) Zie C. STALPARTII VAN DER WIEL, Observ. rarior. Med. Anat. Chir. cent. post. pars prior; L. B., 1687, pag. 76; alsmede het Extract, hier achter.

(43) Zie mijn stukje: HENDRIK VAN DEVENTER's *verblijf te Voorburg*, in Dr. A. COHEN's N. p. Tijdschrift, 1849, bl. 579.

(44) Van deze *twee boeken*, heeft de Heer VAN BERKUM gebruik gemaakt, in zijn meermalen geciteerd werk. Ik heb hem deze gezonden met verzoek *om* VAN DEVENTER *te willen beoordeelen als godgeleerde*, *mensch*, *christen* en *dichter*. Hij heeft dit gaarne op zich genomen. Over zijne beoordeeling

ben ik niet alleen volkomen te vreden; dewijl hij het, voor zoo ver ik als leek daarover kan oordeelen, *onpartijdig* en *naar waarheid* heeft verrigt; maar ook *het geheel* kan ik die geneeskundigen aanbevelen, die in mijn stukje belang stellen. Voor deze, als zij de bronnen niet kunnen raadplegen, is VAN BERKUM'S werk onmisbaar.

Dewijl P. IJVON in zijne *Generale aenmerkingen over het Boek van* D. KOELMAN, bl. 142 zegt: *„dat zij eens voor al verklaren, dat zij geen ander naam als hun eigen erkennen, als den „naam van Christenen*, enz."; verwondert het ons niet, dat wij bij VAN DEVENTER in *geene* zijner ons bekende schriften *den naam van Labadisten* aantreffen; maar merkwaardig is het toch, dat hij DE LABADIE, DU LIGNON of IJVON *nergens* aanhaalt.

(45) Zie Ziekt. d. beend., bl. 21.

(46) Dit *Nader Vertoog*, voor het eerst, in 1719, *afzonderlijk* gedrukt, werd van 1734 af, bij de Man. Oper. gevoegd. Zie de bovenaangehaalde *Volledige Opgave.*

(47) Zie Nader Vertoog (1765), bl. 488. D^r^. VAN MAANEN vond in den Haag *niets* van VAN DEVENTER'S vrouw aangeteekend.

(48) Zij werd herdrukt in 1733, en bij het Novum Lumen gevoegd. Zie de *opgave der Latijnsche edities.*

(49) Zions-lust, den 30sten Sept. 1705, VAN DEVENTER'S eigendom geworden, ging eerst, den 3den Mei 1730, in andere handen over. Of deze erfgenamen waren, die in 1739, volgens DICTEN'S voorrede, nog in leven waren; of het Orthopaedisch Instituut hier nog lang bleef bestaan, zijn vragen, welke wij niet kunnen beantwoorden.

HENDR. BERLINKHOFF stierf in 1726, en werd, bij zijne vrouw, in de kerk te Voorburg begraven.

Alles wat ik weet omtrent *Voorburg*, *Zions-lust*, VAN DEVENTER'S *dochter* en *haren man*, ben ik door middel van den heer HEMKES Kz., Hoofd-onderwijzer te Voorburg, gewaar geworden, uit *oude koopacten*, *aanteekeningen*, enz. Dat ik Zijn WelEd. hiervoor zeer dankbaar ben, is natuurlijk.

EXTRACT

uit de Acta Collegii Medicorum Hagæ Batavorum, berustende in het Archief der Plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toezigt te 's Gravenhage.

Anno 1694 obvenit res, quæ Poliatros in angustias compellere videbatur, nescios quid agerent. Scilicet sistebat sese iis clarus vir HENRICUS A DEVENTER, obstetricum arte, quod vulgo satis notum est, insignis, at Latini sermonis ignarus, isque Diploma suum tradens, Medicorum ordini inseri cupiebat. Poliatri vero, Latine eum ne quidquam scire, pulchre callentes, obsequi negarunt, arbitrati rem prius cum Magistratu communicandam, ampliusque deliberandum esse, quam decernere quidquam possent: interim certiores facti simile quidquam Amstelædami accidisse, statuerunt ad collegium oppidi istius medicum literas dare, in iisque scitari qua sese ratione in novo istoc negotio gesserat, causam interserentes, certius tunc ad Magistratum de eo referri posse. En literarum harum argumentum:

Mynheer! Ik neeme de vrymoedigheidt uyt den naam van Stads gegageerde Doctoren of Poliatri alhier woonagtig te schryven over zeeker geval, hetwelk de konst der Medicynen in 't gemeen is rakende en waar inne ik oordeel niemant, als UEd. Heeren Inspectores Collegii Medici Amstelædamensis bekwamer te zyn, om ons alhier van te kunnen onderrigten. Het is dan sulks, dat ons alhier in 's Hage een zaake, die ons vreemdt en ongehoort schynt, op den 9e December dezes jaars 1694 is voorgekomen; te weten dat een praetense Doctor medicinæ, genaamdt HENRICUS VAN DEVENTER, een Hagenaar van geboorte, ons zyn diploma heeft vertoont, hetwelk hem by de Senaat van de Academie van Groningen en Ommelanden (zoo ons op dato voorsch. gebleken is) op de eerste November des voornoemde jaars goedwilliglyk was verleent; en dat wy daaruit gezien hebben dat deze prætense Doctor, in de Duytsche taale aldaar van Professoren geexamineert zynde, en zyn *The-*

ses miscellaneas, in de Duytsche taal opgestelt, voor haar gedefendeert hebbende, daar op dan aldaar, om de practycq der medicynen overal te mogen exerceren, en van alle privilegien der Doctores Medicinæ te mogen gauderen, is toegelaten: van welke onkunde in de taal om meêr zekerheidt te hebben, dewyl wy reeds onderrigt waren dat hy geen Latinus was, hebben wy hem, by het overleveren van zyn diploma in 't latyn aangesproken, maar bevonden, dat hy geenzints daar in ervaren was; en dieswegen gezegt, hem voor geen confrater in de konst, tot noch toe te kunnen erkennen, te gelyk hem toevoegende, dat wy aan de Ed. Achtb. Heeren van de Magistraat dezer Stede nopens deze zaak rapport zouden doen. Nu is ons gezegt, dat te Amsterdam van diergelyke casus een of twee zyn voorgevallen, en dat de Ed. Achtb. Magistraat aldaar op het rapport der Ed. Heeren Inspectores Collegii medici de voornoemde prætense Doctoren verboden heeft binnen haar Stadt te practiseren. Wat hier van zy, wy verzoeken dat UEd. Heeren Inspectores voorn. de goedheidt hebben van aan ons het regte bescheidt dienaangaande uyt de notulen by UEd. daar van gehouden een authentycque copie tot onze kosten te laten toekomen, opdat wy, alvorens het rapport aan onze Ed. Achtb. Magistraat te doen, gereedt en gepræpareert mogen zyn, ons na het exempel van zoo een uytmuntende Stadt, als waarin UEd. resideert, te kunnen reguleren; zullende UEd. hier door my en myne Collegae obligeren.

Ik zal altyt zyn en blyven Mynheer!

Hage den 15 December 1694.

UEd. Genegene en bereidwillige Dienaar
nomine Collegii Medici Hagæ Comitum
(get.) CORNELIUS STALPART VAN DER WIEL
ejusdem Collegii a Secretis.

het opschrift was:

Aan den HoogGeleerden Heere
Mynheere EGBERTUS VEEN,
vermaardt practisyn in de medicynen
en Deken van het Collegium medicum
te Amsterdam.

Amstelædamenses ad literas hasce responderunt in hunc modum:

Mynheer! Gelyk wy hier achten het grotelyks van onse pligt te zyn zorge te dragen, zoo veel in ons is, dat de Medicynen in geen handen van onkundigen en rake; zoo is het ons ook op het hoogste aangenaam geweest uit de missive van UEd. te zien, dat het loffelyk Collegie van den Haage met ons dienaangaande in een en het zelvige gevoelen is: en 't ware te wenschen, dat de hoge Regering, van dusdanige misbruyken geinformeert zynde, geliefde op middelen te denken, waar door de Academien belet wierden iemandt ter examen te admitteren, veel min te promoveren, die het bleek dat zyn studien daar toe van langen tydt niet had aangelegt, of genoegsaam de Latynsche taale sprak en verstondt. Maar om eindelyk, het geen in onse magt is, UEd. en UEd. Collegie te voldoen, zoo dient ter rescriptie uyt naam van ons Collegie, dat ons inzonderheidt twee zyn voorgekomen, dewelke wy, uit inzigte dat zy de Latynsche taale niet verstonden, eenpariglyk geweigert hebben haar namen onder de rang van Doctoren in ons boek te insereren: waarop ons verder daar over aan de Ed. Heeren Burgemeesteren dezer Stede hebbende geaddresseert, zoo hebben HunEd. Achtbaarheden dezelve prætense Doctoren voor haar ontboden; en dezelve haar zoo ignorant vindende, heeft het haar Ed. Achtb. gelieft, onze voorgaande weigering niet alleen te agreëren, maar ook de gemelde prætense Doctoren belast haar Doctorale namen van de posten van hare deuren te removeren, en zig te wagten van binnen dezes Stedes Jurisdictie de practyck der Medicynen te exerceren, op poene van telekens in de mulcte, daar toe by willekeure gestatueerd, te vervallen: waarop die twee duytsche Doctoren ook deze Stadt hebben gequiteert. Van deze twee is de eene genaamt DANIEL RUDE, gepromoveert te Utrecht den 16 Maart 1692, wiens diploma was onderteekent JACOBUS VALLAN, Med. Dr. h. t. Rector, J. MUNNIKX, CORNELIUS REUVER, Secrets. De andere is eene MARCUS MEIJER, mede te Utrecht gepromoveert, den 15 July 1692, was geteekent GERARDUS DE VRIES, Philosoph. Doctor et Professor ordinarius, Academiæ patriæ p. t. Rector, CORNELIUS REUVER, Secrets. — Dit is, Mynheer, het

gene wy UEd. geren hebben willen communiceren, en waarin wy hopen UEd. en het Collegium Medicum satisfactie zullen nemen, gereedt zynde UEd. alle verdere informatie, des noods zynde te subministreren; UEd. en het Collegium Hagiense wenschende verder alle heil en prosperiteyt.

Nomine Collegii medici Amstelædamensis
(geteek.) EGBERTUS VEEN, Decanus.

Amstelæd. 1694, den
21 December.

His ita literis acceptis, conscio et annuente Magistratu, non modo collegam agnoscere Poliatri HENRICUM A DEVENTER negarunt, sed et injunxerunt, ut, expuncto, posti domus affixo, nomine, in posterum a medendo hic loci abstineret; eoque factum, ut, sedem mutare coactus, dein in vicinum pagum, cui *Voorburgum* nomen est, se contulerit.

AFSCHRIFT VAN HET DOCTORAAL DIPLOMA VAN HENRICUS VAN DEVENTER.

Rector et Senatus amplissimus Academiæ Provincialis Groningæ et Omlandiæ. L. S.

Cum perdifficilis conatus ille existat, quo eniti ad sublimia solemus, pauci (quos ita amavit Numen præcipuae dotis Largitor, quibus animum indidit rerum optimarum atque utilissimarum capacem, neque capacem solum, sed et cupidum) per industriam insignem, laboremque indefessum id consequuntur, unde non modo prodesse sibi, sed aliorum quoque saluti consulere notabiliter queant. Cumque haec et volentibus molientibusque calcar admoveri intersit, istud comprimis in mente Majores habuerunt, quando in Academiis constituendis honorum gradus, insignia, titulosque decreverunt iis, qui scientiarum et artium disciplinis bene imbuti easdem cum laude, fructuque egregie exercere apti judicarentur. Talem porro cum sese nobis probaverit vir experientissimus D. HENRICUS à DEVENTER Haga-batavus, ratio non fuit, cur hoc aditu honoris, qui solertissimis beneque merentibus quibusque patuit, prohibe-

retur. Is in sua juventute, in arte Therapeutica, sub auspiciis D. WALTERI Mæ D. et Chymiae cultoris apud Hamburgum acerrimi, scrutandâ operam strenuam .collocavit: Deinceps viginti circiter annorum spatio, non tantum Chymiæ arcana, Pharmacorumque virtutes curate exploravit, sed et ipsam Chirurgicam Medicamque Praxin in Agro Frisico constanter exercuit, ea felicitate, ut claram hinc sibi famam, magnamque in tractandis corporibus adflictis dexteritatem comparaverit. Unde et factum, ut ex voluntate Regia Hafniam evocatus, egregiam in Dania quoque opem attulerit laborantibus. Tandem fretus eâ, quam de sua in re medica peritia studioque conceperat, fiducia, Facultati nostrae medicæ semet obtulit, ejusdemque judicii suffragationem debitâ cum reverentia efflagitavit, unum hoc stipulatus, ne Sermonis Latini, cui se tempestive non applicuerat, peritia exigeretur. Cum vero Facultatis judicium ferret in re Medicâ ingenii potius et experientiæ quam Sermonis valere dotem, rationemque habendam esse præsertim, si quod hac parte deesset, ab alterâ abunde compensaretur, Senatus honestissimo Viri desiderio obsecundare statuit. Itaque examinibus illum, quae Leges nostrae injungunt subjecimus. Primum enim per universas cum theoriticae tum practicae Medicinae partes vernacule quidem, nec minis rigide examinatus est. Dein casum medicum *de furore uterino*, comitantibusque hanc symptomatibus sibi praescriptum intra XXIIII horas doctoraliter, ut loquuntur exposuit, atque ad objectiones motas apposite respondit. Denique Theses medicas miscellaneas, pro disputatione inaugurali in Curia Academiae sine Praeside cum laude sustinuit; ita quidem ut non rerum duntaxat sed et terminorum qui in arte usitantur, se bene compotem gnarumque ostenderit. Atque adeo his omnibus cum rite fuerit defunctus, audita prius nob. Facultatis sententia, consensuque omnium nostrum accedente, dignissimum judicavimus, qui adipisceretur honores petitos, quos ipsos proinde ex potestate ab illustr. ac praepot. D.D. Ordinibus Groningae et Omlandiae Academiae facta, exacto prius solenni juramento per clarissimum et experientissimum Virum Dnum GERHARDUM LAMMERS, Medæ et Philosoph. Doctorem, ejusdemque facultatis ut et Physices Professorem Ordinarium, Rectorem h. t. magnificum, contulimus rectaque

solenni renunciationis formula, confirmavimus, juriumque ac privilegiorum immunitatum et exemtionum largitione auximus, eademque omnia per praesens diploma repetito praestamus, eoque testamur praedictum D. HENRICUM à DEVENTER Hagabatavum, Medicinae Doctorem rite creatum, insignia ipsi collata, honores additos, praerogativas donatas, fruitionem denique beneficiorum, quaecunque Medicinae Doctoribus ex Lege vel more debentur, concessam esse. In fidem porro actorum huic ipsi diplomati sigillum nostrum majus appendi, ac chirographum Rectoris magnifici ejusdemque Promotoris, ut et Secretarii apponi fecimus, Groningae in Curiâ nostrâ ipso promotionis die qui erat primus Novembris, Anno Arae Christianae millesimo sexcentesimo nonagesimo quarto.

Subsignatum erat.

GERHARDUS LAMMERS Med^{e}. et Philosophiae Doctor, ejusdem et Physices Professor ordinarius, Academiae h. t. Rector, idemque Promotor.

PAULUS HULSIUS, S. S. Theologiae D^{r}. ac Prof. ordinarius h. t. a Secretis.

et infra appensum sigillum cereum coloris rubri.

Haec omnia ita continentur in supra dicto diplomate signato et sigillato ut supra, ex quo excripta sunt, et ut huic rei indubitata habeatur fides, his subcripsi Notarius publicus, a Curia Hollandiae admissus, Hagaeque Comitis residens, ac sigillo corroboravi. Hagae Comitis XI° Decembris a^{o}. 1694.

(was geteekend) HENR. WEGEWAERT: Nots. Publ.

a^{o}. 1694 $\frac{12\text{ m.}}{14\text{ d.}}$

L. S.

Accordeert met het origineel afschrift berustende in het archief der plaatselijke Commissie van Geneeskundig toezigt te 's Gravenhage.

q. t. FLOR. JAC. VAN MAANEN,
Praesident derzelve Commissie.

's Gravenhage
den 8 November 1850.

IV.

WAARNEMING VAN EENE VERLOSSING

DOOR

SPONTANE UITDRIJVING,

MEDEGEDEELD DOOR

J. F. SCHULD, *Heel- & Vroedm. te Meerkerk.*

In het Leerboek der verloskunde van SCANZONI vindt men als noodzakelijke voorwaarde voor de *zelfontwikkeling*[1]), een reeds vroeger dood, of gedurende de baring gestorven kind, opgegeven; terwijl ten slotte gezegd wordt, dat de meening, dat door de zelfontwikkeling levende kinderen ter wereld komen, dwaas is.

Eene waarneming, door mij gedaan, en welke ik hier als practische bijdrage wensch mede te deelen, deed mij in meening met SCANZONI verschillen, en het gevoelen van hen omhelzen, die de mogelijkheid van het geboren worden van een levend kind, door spontane uitdrijving, aannemen.

Op den 24 sept. 1850, des morgens te 6 ure, werd ik geroepen, bij de vrouw van .... ten einde haar in de verlossing bij te staan. Zij was eene goed gevormde vrouw, welke voor de vierde maal bevallen moest. Hare twee laatste verlossingen waren zeer spoedig afgeloopen. Ik vond de vrouw onder den invloed van geregelde en krachtige weeën, en het ingestelde onderzoek toonde mij aan: een ruim bekken, de baarmoedermond ter grootte van een drieguldenstuk verwijd, de vliezen gespannen, en eene eerste hoofdpositie. Omstreeks $7\frac{1}{2}$ ure, beviel zij van een betrekkelijk klein kind, van het mannelijk geslacht.

Reeds bij mijne komst, had de meer dan gewone omvang van den buik mijne aandacht getrokken; terwijl de geboorte van het betrekkelijk kleine kind en de omvang, dien de buik behield na deszelfs geboorte, mijn vermoeden van tweelingzwangerschap versterkten. Het ingestelde onderzoek, waarbij ik voelde dat zich nog eene vochtblaas vormde, bevestigde mijn vermoeden. Mijne pogingen evenwel, om te ont-

[1]) Het woord *zelfontwikkeling* is minder juist, het proces, hetwelk hier plaats heeft, wordt, naar mijn inzien, beter door *spontane uitdrijving* uitgedrukt.

dekken, wat het voorliggend deel was, waren te vergeefsch, daar het zich slechts bij oogenblikken voordoende zeer bewegelijke kindsgedeelte, door mij niet te onderkennen was. Ik wilde door het uitwendig onderzoek mij eenige meerdere zekerheid verschaffen, doch juist hiertoe willende overgaan, brak de vochtblaas, en het onmiddellijk ingestelde onderzoek leerde mij, dat tegelijk een arm was uitgevallen. Het was de regter arm, het hoofd lag op den dwarschen tak van het linker schaambeen, de achtervlakte van het kind naar voren gekeerd. Er was krachtige aanhoudende arbeid aanwezig, weshalve ik het niet raadzaam achtte, den uterus zich vaster om het kind zamen te doen trekken. Ik wilde dus tot de keering overgaan, toen de natuur mij op eene krachtdadige en spoedige wijze te hulp kwam. Ik bespeurde namelijk, dat de regter schouder zich vast onder de symphysis ossium pubis geplaatst had, terwijl de weeën krachtig doorzetteden en de boven en beneden regterzijde der borst en de regter heup achtereenvolgens in de vagina dreven; het kind draaide nu om zijn lengte as, zoodat de achtervlakte van het kind regt naar voren gekeerd was. Hierop ontwikkelden zich de heupen, de billen en de beenen des kinds over den bilnaad, en omstreeks 8½ ure was het tweede kind geboren, zonder dat ik iets had behoeven te doen, dan eene geringe tractie, om het hoofd te ontwikkelen, welke misschien ook overbodig geweest is. De hand, de arm en een gedeelte van den schouder, tot daar waar deze laatste onder het os pubis gestaan had, waren door de drukking geheel blaauw. Zes dagen later, hadden zij echter hunne natuurlijke kleur herkregen.

Bij het vereenigd voorkomen van een ruim bekken, krachtigen arbeid en een klein kind, noodzakelijke voorwaarden tot verlossing door spontane uitdrijving, komt het mij voor, dat het op deze wijze *levend* geboren worden van kinderen geene volstrekte onmogelijkheid is.

Nog dien ik hier op te merken, dat het laatst geboren kind zwaarder dan het eerst geboren was. Dit laatste is drie weken na de verlossing gestorven, terwijl dat, door spontane uitdrijving geboren, ruim een jaar oud zijnde, aan dentitio difficilis en hydrocephalus chronicus is overleden.

V.

KORT VERSLAG

VAN EEN

GEREGTELIJK-GENEESKUNDIG ONDERZOEK

BIJ EENE VERGIFTIGING,

DOOR MIDDEL VAN

ARSENIGZUUR (ACIDUM ARSENICOSUM),

OPGEMAAKT DOOR

J. LEDDER, *Med. & Art. Obst. Doct.*

en

J. VAN DAM, *Heel- & Vroedmeester*

TE LEEUWARDEN.

Niettegenstaande het belangrijk groot getal waarnemingen van vergiftiging door middel van Arsenicum-houdende stoffen, welke wij vinden opgeteekend in de geschiedenis van de lijfstraffelijke regtspleging, zoowel in Nederland als elders, en de verslagen van deskundigen in Tijdschriften en de afzonderlijk bekend gemaakte rapporten, benevens het nog veel grooter getal van proefnemingen met deze vergiftige zelfstandigheid op dieren, gedaan door helder geniale en rijk met wetenschappelijke kennis begaafde mannen; zoo is het echter ontegenzeggelijk waar, dat men tot dus verre de veranderingen nog niet kent, welke deze stof in het dierlijk organisme doet ontstaan, en welke zoo belangrijk zijn, dat somtijds binnen korten tijd de levensvonk voor altijd is uitgebluscht.

Elke waarneming (welke op zich zelve toch altijd ook hare waarde bezit) moet daarom, volgens ons oordeel, worden vermeld, ten einde langzamerhand bouwstoffen te verzamelen, waaruit een geniale geest, vroeger of later, een kort en volkomen geheel zal kunnen bearbeiden, om te kunnen aantoonen op welke wijze en langs welke wegen deze stof doordringt tot in

de verwijderste deelen van het ligchaam, alsmede te kunnen verklaren of deze belangrijke stoornissen het gevolg zijn van de veranderingen in het bloed, dan wel of zij van het zenuwstelsel allereerst uitgaan.

Onze mededeelingen, die een *uittreksel* bevatten van hetgeen aan de regterlijke magt is ingediend, en hoofdzakelijk betreffen datgene wat, volgens ons oordeel, voor de wetenschap van eenige waarde kan worden beschouwd, zullen dus niet zijn eene kritische beschouwing van hetgeen over dit punt bij vele schrijvers is opgeteekend, in verband met hetgeen door ons is waargenomen geworden. Hij, die begeerig is daaromtrent te worden voorgelicht, vindt in de geschriften van ORFILA, VAN HASSELT, HENKE enz. ruime stof tot onderzoek.

De naam der beschuldigde is verzwegen, naardien deze in de raadkamer van het Hof van verdere vervolging is ontslagen, wegens gebrek aan genoegzaam bewijs, te haren laste.

Ten verzoeke van den heer Regter-Commissaris bij de Arrondissements-Regtbank te *Leeuwarden*, begaven wij ons ondergeteekenden, JAN LEDDER, Med. et Art. Obst. Doctor en JACOB VAN DAM, Chirurgijn en Vroedmeester, beide aldaar praktiserende, op den 27sten Januarij 1852, naar het Armhuis onder het dorp B., ten einde het lijk te schouwen van een persoon, ten aanzien van wien het vermoeden was gerezen, dat hij ten gevolge van vergiftiging overleden zou zijn.

Na alvorens den bij de wet gevorderden eed, in handen van bovengemelden heer Regter-Commissaris, te hebben afgelegd, werd ons, in tegenwoordigheid van den heer Burgemeester der gemeente en eenige regterlijke beambten, vertoond het lijk van R. P. liggende in eene bedstede, volgens mededeeling overleden in den vroegen morgen van den 25sten Januarij, nadat hij den voorgaanden dag, in den namiddag aldaar gekomen, had geklaagd over hevige pijn in de zijde en in den buik, en bij herhaalde brakingen en stoelontlastingen over onleschbaren dorst. Vermoeid en uitgeput had hij zich ter ruste begeven, nog herhaalde malen gebraakt, voorts geleden aan stuipen en was later in den vroegen morgen van den volgenden dag gestorven, zonder dat hem eenige geneeskundige hulp was verleend geworden.

Er deden zich bij het openen der bedstede en het afnemen van het laken, waarmede het lijk was overdekt, geene sporen voor van eenigen stank, terwijl wij noch in de bedstede, noch op het stroo, eenigerlei vreemde stoffen of voorwerpen waarnamen.

Het onderzoek vervolgende, werden ons vertoond de kleedingstukken van R. P. en het beddegoed waarop hij was overleden, waarvan door ons medegenomen en in handen van den heer Regter-Commissaris voornoemd gesteld werden:

1°. het hemd, bevlekt met faeces,

2°. het onderlaken met donkere uitgebreide vlekken, waarschijnlijk door urine veroorzaakt, benevens

3°. een rood aarden potje, gedeeltelijk gevuld met faeces, volgens ontvangen berigt, afkomstig van den overledene.

Buiten de woning vonden wij op het gras eene witte stof, vermengd met kruimels roggenbrood, uitgebraakt door den overledene R. P., welke stof met eenig gras door ons werd weggenomen en geplaatst in eene glazen stopflesch, ten einde scheikundig te worden onderzocht.

Hierna werd de kist met het lijk, onder opvolging van de door ons voorgeschrevene maatregelen, ten einde de toestand van het lijk niet te veranderen, gebragt naar het genoemde Armhuis nabij B, en werd door ons, na het voorzigtig verwijderen der kleedingstukken, overgegaan tot de

UITWENDIGE SCHOUWING VAN HET LIJK.

Het lijk bleek te zijn van het mannelijk geslacht, naar gissing 10 à 11 jaren oud, goed ontwikkeld, en zonder uitwendig zigtbare gebreken; nergens waren sporen van ontbinding, noch stank te ontdekken, dan alleen eene eigenaardige onbepaalde reuk, evenmin zagen wij teekenen van uitwendige beleediging of ontvelling. De huid was overal vast en bewaarde den vingerindruk, doordien de persoon bijzonder vet was. Het haar zat vast op het hoofd en kon niet gemakkelijk worden uitgetrokken. Aan het bovenste gedeelte van het ligchaam was de kleur bleekrood, de onderste ledematen, inzonderheid de regterheup en het daaraan grenzende gedeelte van

den buikwand waren donkerder gekleurd. De handen waren op de rugzijde met roode plekken bedekt.

Na deze algemeene beschouwing gingen wij achtereenvolgens over tot het onderzoek van het hoofd, het aangezigt, den hals, de borst, den buik, de bovenste en onderste ledematen, en de achterzijde van het lijk, en bevonden, bij het meest naauwkeurig onderzoek, dat R. P. naar 't ligchaam behoorlijk was gevormd en ontwikkeld, en zich bij hem geene uitwendige beleedigingen of bijzondere ziekelijke aandoeningen voordeden; — alleen de uitgang van den penis, benevens de glans, waren hoog rood gekleurd, terwijl het epithelium had losgelaten of althans gemakkelijk losliet.

INWENDIGE SCHOUWING VAN HET LIJK.

Het onderzoek werd bepaald tot:

a. Het hoofd,

b. den hals,

c. de borstholte, met de daarin bevatte organen,

d. de mond- en keelholte,

e. de buikholte, met de daarin bevatte organen,

f. het ruggemerg-kanaal.

Al deze holten, met de daarin bevatte organen, waren natuurlijk van vorm, zonder eenige beleediging en vertoonden geene kenteekenen van ontbinding, terwijl ook al de natuurlijke openingen en holten normaal waren en geene vreemde ligchamen bevatteden.

Belangrijk waren op sommige plaatsen de veranderingen der deelen, zoo als nader uit de volgende opgaven kan blijken.

De mondholte trok het allereerst onze aandacht. Het slijmvlies was droog en bleekrood van kleur. De tanden waren mat. Het slijmvlies van het achterste gedeelte der mond- en keelholte, benevens dat van den slokdarm was bloedrood, welke kleur, ook bij herhaald afwasschen, niet verdween. Het weefsel van dit vlies was aan de beide laatstgenoemde deelen los en van de daaronder liggende deelen gemakkelijk te scheiden, terwijl het epithelium op vele plaatsen was afgestooten. De spierrok van den slokdarm

was paars gekleurd, ten gevolge van bloed-overvulling (hyperaemia).

Bij het openen der buikholte ontwikkelde zich een eigenaardige reuk, zeer van die door ontbinding veroorzaakt verschillende. Overal bevond zich veel vet, zoowel in de buikbekleedselen als in het groote net.

Na het afbinden van het bovenste gedeelte van den twaalfvingerigen darm en het verdeelen van het middelrif, werd de maag (langs wier groote bogt zich 2 uitgebreide roode vlekken voordeden, en wier bloedvaten sterk waren gevuld) met haren inhoud, de slokdarm en de tong in een mol- of bekerglas geplaatst, ten einde tot nader scheikundig onderzoek te dienen.

Voorts werden losgemaakt het darmscheil, 't welk veel vet bevatte en waarvan de aderen met donker bloed waren gevuld; — en de dunne darmen, welke natuurlijk gevormd, zonder ziekelijke aandoening, inschuiving of tegennatuurlijke aanhangsels werden bevonden; uitwendig waren deze rood, de fijne vaten met donker bloed gevuld. Ook deze werden, na op twee plaatsen afgebonden te zijn (op de hoogte van den ingang in de dikke darmen), in eene groote glazen flesch geplaatst.

De dikke darmen werden voorzigtig van het darmscheil los gemaakt. Deze eveneens op twee plaatsen afgebonden zijnde (boven den endel-darm) werden uit de buikholte verwijderd, en in de zoo even gemelde flesch geplaatst. Uitwendig vertoonde zich aan deze niets bijzonders in vorm, noch eenige ziekelijke aandoening. Een gedeelte daarvan, onder voorzorg van de vereischte afbinding, afgenomen en vervolgens geopend zijnde, bevatte eene groote hoeveelheid gekleurd darmslijm, alsmede vele ronde wormen (Ascarides Lumbricoïdes) van zeer onderscheidene grootte.

De alvleesch-klier was natuurlijk in vorm, ligging en maaksel en droeg geen spoor van ziekelijke aandoening of beleediging.

De milt had eene middelmatige grootte, eene natuurlijke ligging en kleur; het weefsel was tamelijk vast, bij doorsnijding zeer bloedrijk.

De groote aderen, zoowel de poort- als de onderste holle ader en hare takken waren met donker bloed gevuld, geheel

natuurlijk in verloop, en vertoonden geene beleediging noch ziekelijke aandoening.

De slagaderen waren alle goed gevormd, bloedledig en leverden geene afwijkingen op.

De lever was natuurlijk in ligging en grootte, en droeg geene kenteekenen van ziekelijke aandoening of ziekelijke verbinding met andere deelen. De kleur was geelbruin, het weefsel vast. Op onderscheidene plaatsen ingesneden zijnde, bleek het dat de vaten overal veel donker bloed bevatteden. Een gedeelte van de linkerkwab werd in een mol- of bekerglas, en goed gesloten zijnde daarna in hetzelfde glas geplaatst, waarin zich de maag met aanhangende deelen enz. bevonden.

De matig gevulde galblaas, de leverbuis en gemeenschappelijke galbuis (ductus choledochus) waren alle natuurlijk, zonder ziekelijke aandoening of beleediging.

De nieren hadden eene natuurlijke ligging en grootte en waren uiterlijk geheel gezond, rood van kleur vooral aan de achterzijde. Bij doorsnede bevatte het weefsel veel donker bloed: Het nierbekken was goed gevormd, en even als de nier zelve zonder ziekelijke aandoening. De binnenste oppervlakte was, gelijk ook die van de later in lengte doorgeknipte pisleider, rood gekleurd door opvulling der fijne bloedvaten, 't welk vooral was waar te nemen bij het onderzoek met de loupe. In geen van beiden was eenig vreemd ligchaam voorhanden.

De pisblaas was zamengetrokken, geheel ledig, natuurlijk van vorm en ligging en vertoonde geene ziekelijke aandoening. Voorzigtig losgemaakt zijnde werd zij, benevens een gedeelte van den pisweg, in de lengte geopend. Het slijmvlies was rood, vooral aan het achterste onderste gedeelte, en even als de ingang van den pisweg, niet gemakkelijk te scheiden van den daaronder liggende spierrok. De overige deelen waren normaal. De linkernier met pisleider en blaas werden tot nader onderzoek geplaatst in een mol- of bekerglas.

Vervolgens werd de endeldarm weggenomen, welken wij in een natuurlijken toestand zonder ziekelijke aandoening vonden. In de lengte opengeknipt zijnde, bevatte deze darmslijm en eenige ronde wormen (Ascarides Lumbricoïdes). Het slijmvlies

was aan den uitgang rood, welke roodheid vrij diep scheen door te dringen, overigens natuurlijk. De endeldarm werd in de flesch, waarin zich de dikke en dunne darmen bevonden, geplaatst.

In de buik- en bekkenholte vertoonde zich niets tegennatuurlijks of ziekelijks. De ligchamen der wervelkolom waren geheel normaal, even zoo hare verbindingen.

De twaalfvingerige darm bevatte eene geelbruine slijmerige stof, welke een eigenaardigen walgachtigen reuk verspreidde, en zuur reageerde. Deze stof afgenomen en de binnenste oppervlakte van den darm met gedistilleerd water afgewasschen zijnde, zagen wij, dat het slijmvlies rood gekleurd was, vooral in de nabijheid van den uitgang der maag, waar zich eene vrij diep in het slijmvlies indringende paarsroode vlek bevond, ovaal van vorm en met ongelijke randen uitloopende. De oppervlakte was tamelijk glad en, bij wassching met water, glinsterde deze plaats even als het overige gedeelte. De valvulae conniventes waren geelgroen gekleurd, even als de in den darm bevatte stof, welke kleur bij herhaalde wassching niet losliet. De overige wanden van den darm waren natuurlijk.

Een gedeelte van de stof, bevat in den twaalfvingerigen darm, werd vermengd met gedistilleerd water en herhaalde malen afgewasschen, ten einde te onderkennen welke stof de darm in zich sloot. Oppervlakkig beschouwd deed zij zich voor als plantenweefsel. Een gedeelte daarvan in een glazen schaaltje gedroogd en daarna op een gloeijend koolvuur verkoold, verspreidde een zwakken empyreumatischen reuk.

Een ander gedeelte van deze vlokken werd tot nader onderzoek gedaan in eene glazen flesch met een kurk toegemaakt [1]).

[1]) Deze vlokken heb ik later onderzocht, en weldra bleek het mij, dat zij bestonden uit een plantaardig weefsel met eene sterke kleurstof. De eigenaardige reuk, welke zich verspreidde bij het openen van den darm, deed mij denken aan *rapen*, reden waarom ik mij informeerde omtrent de spijzen, welke de lijder het laatst had genuttigd. Spoedig vernam ik, dat hij in den voormiddag vóór zijn overlijden rapen had gegeten, en daarna een stuk roggenbrood. Ten einde mijne meening omtrent gezegde vlokken des te beter op voldoende gronden te kunnen

De organen der borstholte, die voor den bloedsomloop en ademhaling dienen, waren alle met bloed gevuld; de binnenste oppervlakte van de kamers van het hart was met roode vlekken bedekt, het in deze bevatte bloed was half vloeibaar.

Een gedeelte van de longen en lever werden afgezonderd tot nader scheikundig onderzoek.

Bij het openen der schedelholte bleek het, dat de beenplaat zeer dun, en even als de mergplaat, sterk met bloed gevuld was. De vliezen, zoowel van de hersenen als van het ruggemerg waren alle natuurlijk zonder eenige beleediging en geheel los, hunne bloedvaten sterk gevuld met bloed, vooral de boezems van het harde hersenvlies. Uit den overlangschen boezem toch vloeide bij het openen eene zoo groote hoeveelheid donker paarsrood bloed, dat een gewoon horologieglas daarmede werd gevuld [1]).

De groote en kleine hersenen, met een gedeelte van het ruggemerg, werden in de bovenhelft van den schedel en daarna in eenen zuiveren aarden pot tot nader scheikundig onderzoek geplaatst, zij waren natuurlijk, vrij vast van weefsel, de bloedvaten meest alle gevuld, en hadden de zwaarte van 1,53 Ned. ponden.

Op donderdag, den 29sten Januarij 1852, vervolgden wij op het Paleis van Justitie te Leeuwarden onze waarnemingen omtrent de deelen, die afgezonderd waren tot nader scheikundig onderzoek, en zulks in tegenwoordigheid van de heeren E. BLOEM-

uitspreken, onderwierp ik het in speeksel verweekte weefsel van vooraf gekookte en fijn gemaakte rapen (uit dienzelfden omtrek afkomstig) aan een nader onderzoek en geloof daaruit te mogen besluiten, dat mijn oordeel in casu als juist mag aangenomen worden.

L.

[1]) Dit bloed is later chemisch-mikroskopisch onderzocht, zonder dat daaruit bepaalde resultaten konden worden opgemaakt.

Zie hieromtrent de mededeelingen van Dr. HERMANN FRIEDBERG, *Histologie des Blutes mit besondere Rucksicht auf die forensische Diagnostik*. Berlin, 1852, alsmede:

Mittheilung zweier neuen Methoden der quantitativen Mikroskopischen und Chemischen Analyse der Blutkörperchen und Blutflüssigkeit von Dr. K VIERORD. Stuttgard, 1852..

L.

BERGEN en J. J. BRUINSMA, apothekers te Leeuwarden, belast met genoemd onderzoek van deze deelen, en van andere voorwerpen in de woning gevonden.

De Maag. Op hare buitenste oppervlakte vertoonden zich thans, even als bij het eerste onderzoek, twee vrij uitgebreide paarse vlekken, terwijl het ondereinde van den slokdarm meer bloedrood was gekleurd. Hare aderen, vooral langs de kleine bogt, waren sterk met donker bloed gevuld. De voorste wand was bleekrood, de achterwand hooger gekleurd, even als twee plaatsen langs de groote bogt.

Aan het pilorus-einde, de eene band losgemaakt zijnde, werd het vocht, in de maag voorhanden, uitgegoten in een bekerglas; deze stof had eene geelbruine kleur, was vermengd met maagslijm, en bedroeg ongeveer ℥ x ij med. gewigt of 375 Nederlandsche wigtjes.

De maag langs de kleine bogt opengesneden zijnde met het gedeelte van den slokdarm tot aan den anderen band, bleek dat het slijmvlies van de maag, langs de groote bogt, in plooijen was tezamengevallen.

Het slijmvlies was geelbruin gekleurd; langs de groote bogt, ongeveer 0,06 Ned. el van den uitgang, bevond zich eene paarse vlek, van circa 1¼ Ned. duim omtrek, ter grootte van een tienstuiverstuk, waaronder de fijne bloedvaten doorscheenen, die duidelijker bij het onderzoek met de loupe te zien waren.

Langs de groote bogt, op het midden van de maag, bevond zich eene insgelijks paars-gekleurde vlek, bijna 0,01 Ned. el (5 ct. stuk) in den omtrek.

De ingang van de maag en het onderste gedeelte van den slokdarm waren bloedrood gekleurd met strepen, inzonderheid op ééne plaats, n. l. aan het ondereinde van den slokdarm, waar het slijmvlies zich had losgelaten en gemakkelijk was af te scheiden.

Langs den geheelen loop van de groote bogt der maag lagen eenige kleine witachtige korreltjes, waarvan eenige opgehoopt in het ondereinde van den blinden zak der maag. Over de geheele oppervlakte bevonden zich eenige zwartbruine, kleine schilferachtige ligchamen. De witte korrels werden

afzonderlijk afgenomen, geplaatst in een glazen schaaltje, en ter hand gesteld aan bovengenoemde scheikundigen.

Het slijmvlies, overal natuurlijk verbonden met den daaronder liggende spierrok, werd met een zilveren lepeltje van de maag afgeschrapt en in een goed gezuiverd bekerglas geplaatst. De spierrok, daardoor ontbloot geworden, was rood van kleur; vooral de kleine vaten aan het pilorus-gedeelte van de maag, waren met donkerrood bloed gevuld.

Aan de buitenste oppervlakte van de maag onder het weivlies scheen de grootste paarse vlek duidelijk door en had grootere uitgebreidheid.

De dunne darmen. Deze bevatteden eene geelbruine stinkende stof, welke in een bekerglas werd uitgegoten. De darmen, daarna in de geheele lengte opengeknipt zijnde, werden naauwkeurig beschouwd, waaruit bleek, dat de bloedvaten van het slijmvlies gevuld waren met donker, op enkele plaatsen eenigzins paars gekleurd bloed.

De dikke darmen. In deze werden eene gele dik-slijmerige stof en vele *ronde wormen* (Ascarides Lumbricoïdes) aangetroffen. Ook deze stof werd in een bekerglas uitgegoten.

Het slijmvlies der dikke darmen was natuurlijk, langs den loop van den dwarsen kanteldarm, rood gekleurd.

In den blinden darm (overigens normaal) waren de vaten meer met donker bloed gevuld; het wormsgewijze verlengsel was natuurlijk. In den blinden darm vertoonden zich eenige witachtige korrels, vermengd met darmslijm en bruinzwarte schilferachtige ligchamen [1]). Deze stof werd, na de geheele oppervlakte en het wormsgewijze verlengsel met gedistilleerd water te hebben afgewasschen, in een bekerglas gegoten, terwijl al de deelen en stoffen van de maag, der dikke en dunne darmen hiervoren genoemd, afzonderlijk, onder de noodige voorzorgen, in handen gesteld werden van meergemelde heeren scheikundigen.

[1]) De in den blinden darm bevatte stof heb ik later onderzocht en, bij nadere vergelijking met de omhulsels van korrels uit roggenbrood genomen, bevonden, dat ook deze in vrij groote hoeveelheid, vooral in het onderste gedeelte van den blinden darm, waren opgehoopt.

L.

Wij oordeelden hiermede onze taak in dezen naar behooren te hebben volbragt en besloten ons onderzoek.

Op uitnoodiging van den heer Regter-Commissaris om reeds terstond verslag te geven over de oorzaken van den dood en over den staat van het lijk van R. P., werden al de in het visum repertum aangegevene daadzaken door ons met de meeste naauwkeurigheid ter toets gebragt en oordeelden wij, dat:

1°. Het lijk, in verhouding tot den leeftijd, behoorlijk ontwikkeld en nergens misvormd was; dat het geene sporen droeg van uit- of inwendige verwondingen of mechanische beleedigingen, welke den dood onafscheidelijk zouden moeten hebben ten gevolge gehad;

2°. dat bij naauwlettende beschouwing der ligchaamsdeelen bijzonder de aandacht hadden gewekt;

a. de deelen bevat in de holte van den schedel en het bovenste gedeelte van het ruggemerg-kanaal; en

b. al de organen bevat in de borstholte, dienstbaar tot de ademhaling en den bloedsomloop.

Dat deze onze bijzondere aandacht moesten wekken, zal naauwelijks bevestiging behoeven; immers bleek ons het volgende:

1°. De bloedvaten en boezems van de hersenvliezen, benevens de bloedvaten van de hersen-massa zelve, waren met donker, half vloeibaar bloed gevuld;

2°. de longen waren overal, doch inzonderheid aan het achterste gedeelte, met bloed gevuld, zoowel de aderen als slagaderen;

3°. de vaten van het hart zelf waren, even als de regter kamer en de beide boezems, met donker, half vloeibaar bloed opgevuld; terwijl de linker kamer ledig was, gelijk ook de daaruit voortkomende groote slagader;

4°. de bovenste en onderste holle aderen, alsmede de poortader, waren met donker, half vloeibaar bloed gevuld.

Dat al deze omstandigheden zich voordoen bij lijken van personen, die door asphyxie (door Piorry met meerder regt anaematose genoemd, als drukkende dit laatste de ware beteekenis uit van het proces) gestorven zijn.

Hoewel, hier in casu, eenige uitwendige verschijnselen

ontbraken, welke gewoonlijk bij asphyxie (anaematose) worden vermeld, zoo als bijzondere opgezetheid van het gelaat, blaauwroode kleur of vlekken op het aangezigt, rondom de oogholte, den mond enz., zoo is het echter door vele waarnemingen bevestigd, dat de aanleidinggevende oorzaak, de bijzondere gesteldheid, leeftijd enz. van den persoon belangrijke en dikwerf moeijelijk te verklaren wijzigingen in de verschijnselen teweegbrengen.

Wij waren van oordeel, dat in dit geval, de eerst inwerkende oorzaak haren invloed heeft uitgeoefend op het zenuwmiddenpunt (centrum nervosum): de hersenen en het ruggemerg; — dat als onvermijdelijk gevolg daarvan eene veranderde werking in het mechanismus der ademhaling ontstaan is, waardoor de geregelde gang en volkomene werking gestoord werden, en spoedig eene veranderde scheikundige werking in de ademhalings-organen gevolgd is; — dat de bloedmaking veranderd en weldra minder volkomen geworden is, waardoor het bloed dat levendmakend beginsel mist, 't welk het moet bezitten om de geregelde werking der deelen te onderhouden, het verlorene te herstellen en het leven duurzaam en volkomen te bestendigen; — dat de hersenen, het ruggemerg en alle deelen van het organisme dien ten gevolge belangrijke veranderingen in hunne verrigtingen hebben ondergaan, waardoor de ademhaling meer en meer belemmerd en eindelijk zoodanig onderdrukt is geworden, dat ook het hart daarin deelende, als het laatst werkzaam deel (ultimum moriens), heeft opgehouden zich zamen te trekken en de levensvonk korteren of langeren tijd daarna voor altijd en onherstelbaar is uitgedoofd.

De vraag: welke de oorzaak hiervan in casu was of kon zijn, valt voorzeker moeijelijk te beantwoorden.

Hier te denken aan uitwendig geweld, toegebragt op den schedel of het ruggemerg-kanaal of andere daarmede in naauw verband staande deelen, daarvoor deden zich geene bewijsgronden voor, dewijl alle deelen welgevormd, zonder beleediging of verwonding waren.

Bij het inwendig onderzoek bleek, dat bijzonder aangedaan waren: de keelholte, slokdarm, maag, twaalfvingerige darm, endeldarm, nier, pisblaas en pisweg (urethra), deze waren

meest alle rood gekleurd, terwijl het slijmvlies der keelholte zich gedeeltelijk had losgelaten.

De aanleidende oorzaak tot de verandering dezer deelen was ons toen nog onbekend.

De mededeelingen van getuigen in casu, welke een geheel of gedeeltelijk verslag van de plaats gehad hebbende ziekelijke aandoening bij R. P. konden leveren en alzoo *het ziektekundig bewijs* daarstellen, moesten ons dus, gevoegd bij het verslag van de scheikundigen belast met het onderzoek der organen en de daarin bevatte stoffen, naar ons oordeel, behulpzaam zijn, om de aanleidende oorzaak op te sporen, en tevens om de ons later door den heer Regter-Commissaris voorgestelde vragen betreffende veneficium en intoxicatie behoorlijk en naar waarheid te beantwoorden.

De heeren E. BLOEMBERGEN en J. J. BRUINSMA hielden zich daarna onvermoeid bezig met het hun opgedragen scheikundig onderzoek van de onderscheidene bovengenoemde deelen van het lijk, enz., ten einde te kunnen verklaren in welke deelen eene arsenik-houdende stof voorhanden was, welke stof zij spoedig hebben gevonden in de maag, namelijk in de fijne witte korrels, gevonden langs hare groote bogt. Dikwerf bij dit scheikundig onderzoek tegenwoordig zijnde, bleek het ons, dat hoezeer in vele organen het voorhanden zijn van rattekruid wel als bewezen mogt worden aangenomen, men echter in andere b. v. de longen en lever, zoo geringe sporen daarvan ontwaarde, dat dit als onvoldoende moest beschouwd worden, waarom wij besloten ons te wenden tot den heer Regter-Commissaris, met het verzoek om het lijk nogmaals te onderzoeken, en eenige deelen daarvan tot nader scheikundig onderzoek af te zonderen.

Dit verzoek werd ingewilligd. Uit het ingestelde onderzoek bleek ons, dat op den 20 Maart 1852,

1°. bij het openen der lijkkist, zich geen sterke stank, als gevolg van ontbinding, verspreidde;

2°. de huid niet belangrijk van kleur was veranderd. Die van handen en voeten was in plooijen ineengegaan.

3°. het doorschijnend hoornvlies (cornea transparens) troebel, evenwel niet in plooijen tezamengevallen was.

4°. de zachte deelen weinig waren veranderd, alleen het vet tusschen de spieren en onder de huid meer vast en talkachtig was.

5°. de lever eene grijsgele kleur en een vrij vast weefsel had.

6°. de milt, paarsrood van kleur, almede vrij vast van weefsel was.

7°. het hart niet was veranderd, eene bloedroode kleur had, het vet daaraan verbonden steviger en het weefsel vrij vast was, even als dat van de longen, welke blaauwrood en bij insnijding tamelijk veerkrachtig waren;

8°. het scrotum zamengetrokken was en de opperhuid op het onderste gedeelte van de buikbekleedselen gemakkelijk losliet;

Bij verder onderzoek van den het ruggemerg en ruggemergkanaal vonden wij alle deelen natuurlijk, wat den vorm, en de onderlinge verbinding aangaat, en zonder eenige ziekelijke aandoening, het weefsel van het bovenste gedeelte van het ruggemerg was nog vrij vast.

Deze herhaalde schouwing van het lijk bewees ons, dat het proces der ontbinding weinig was gevorderd; het lijk had immers reeds bijna 8 weken in het graf gestaan, hetgeen onze aandacht natuurlijk moest wekken en doen denken dat hiervoor eene bepaalde oorzaak bestond.

Alvorens het lijk weder in de kist te plaatsen, werden de lever, milt, het hart en de longen, na vooraf met gedistilleerd water afgewasschen te zijn, tot nader scheikundig onderzoek afgezonderd, en in fleschen geplaatst, die later verzegeld werden.

Uit het scheikundig onderzoek (met even veel ijver als naauwkeurigheid geschied, blijkens de daarvan opgemaakte rapporten [1]), die door ons naauwlettend overwogen zijn) nemen wij hier kortheidshalve slechts de gemaakte gevolgtrekkingen over; hieruit blijkt:

1°. Dat in de maag, en wel op den binnenwand, en op dien van den slokdarm, alsmede in het afzetsel uit het vocht der maag in substantie is gevonden acidum ar-

[1]) Zie HAAXMAN, Tijdschrift van Wetensch. Pharmacie V. Jaarg. N°. 2 en 3.

senicosum, zijnde het dus genoemd *rattekruid*, arsenicum album, eene zelfstandigheid, welke bekend staat als een hevig werkend vergift, dat in geringe hoeveelheid in het menschelijk ligchaam ingebragt den *dood* ten gevolge hebben kan;

2°. dat in het vocht uit de maag alsmede eene arsenik-verbinding, en wel in opgelosten toestand, aanwezig was;

3°. dat ook het binnenste slijmvlies en de buitenste rok der maag overtuigende blijken hebben opgeleverd, dat daarin eene arsenik-verbinding aanwezig was;

4°. dat alsmede in de dunne en dikke darmen *arsenik* is aangetroffen en wel afzonderlijk in de faeces der dunne darmen, in die der dikke, en in de ontledigde dikke en dunne darmen en in den ontledigden blinden darm;

5°. dat de hoeveelheid van het in substantie in de maag gevonden arsenigzuur 0,102 grammmen bedroeg; terwijl al verder in het binnenste slijmvlies der maag, in de faeces der dunne en dikke darmen en in den ontledigden blinden darm te zamen eene gewigtshoeveelheid van 0,303 grammen arsenik-metaal heeft kunnen worden aangewezen, vertegenwoordigende 0,2433 grammen arsenigzuur.

6°. dat in de lever eene arsenik-verbinding aanwezig was;

7°. dat desgelijks in de longen en het hart eene arsenik-verbinding is aangetroffen;

8°. dat in de milt hoogstwaarschijnlijk eene arsenik-verbinding aanwezig was;

9°. dat ook het spierweefsel de blijken daarvan heeft geleverd;

10°. dat in de pisblaas en nier, alsmede in de hersenen wel eenig blijk van arsenik is gevonden, doch in te geringe hoeveelheid, om met zekerheid daartoe te besluiten;

11°. dat eindelijk in het ruggemerg geen arsenik is ontdekt.

Na dan vooraf kennis te hebben genomen van den inhoud van de scheikundige rapporten, alsmede van den inhoud der verklaringen van enkele getuigen, gingen wij over tot de beantwoording der later door den heer Regter-Commissaris ons voorgestelde regtsvragen, welke belangrijke taak door ons met

rijp beraad werd ondernomen. Wij durven veronderstellen, dat deze, uit een geregtelijk-geneeskundig oogpunt beschouwd, niet geheel van waarde zullen ontbloot zijn, doch vermits ons bestek en de plaatsruimte in dit Tijdschrift geene meerdere uitweiding gedoogen, vergenoegen wij ons met de volgende korte mededeelingen.

Eerste vraag. Heeft er vergiftiging plaats gehad? dat is: heeft er in het ligchaam van R. P. eene zoodanige eigenaardige stoornis in de bewerktuiging plaats gevonden, veroorzaakt door het invoeren van eene stof of zelfstandigheid, welke reeds in eene betrekkelijk geringe hoeveelheid, doodelijk op de bewerktuiging kan inwerken (in het algemeen vergift genoemd), dat het levensbeginsel daarin is uitgedoofd geworden, welke stoornis men gewoon is te noemen vergiftiging (Toxicatio s. Intoxicatio)?

De beantwoording van deze vraag, even gewigtig als moeijelijk en veel omvattend, vorderde noodzakelijk, dat wij ons bekend maakten met den vroegeren gezondheids-toestand van R. P., en de verschijnselen gedurende den tijd dat hij lijdende was, welke verschijnselen vooral volgens V. HASSELT [1]) het zoogenaamde ziektekundig of pathologisch bewijs daarstellen of volgens MOLL [2]) *de verschijnselen van de vergiftiging vóór den dood.* Een en ander gevoegd bij de verschijnselen der vergiftiging *na* den dood, door de lijk-opening op te sporen [3]), die volgens V. H. het zoogenaamd ontleedkundig of anatomisch bewijs daarstellen, en bij de resultaten van het schei- en natuurkundig onderzoek, welke het schei- en natuurkundig bewijs uitmaken konden ons instaatstellen, deze en de nog overige regtsvragen naar behooren te beantwoorden.

Wat den vroegeren gezondheids-toestand van R. P. betrof, meenden wij te mogen aannemen, dat deze tot op den meergemelden 24sten Januarij 1852, steeds zeer gewenscht was ge-

[1]) A. W. M. VAN HASSELT, *Handleiding der vergiftleer.* Utrecht, 1852, blz. 85.

[2]) A. MOLL, *Leerboek der geregtelijke geneeskunde.* Arnhem, 1826, bl. 85.

[3]) MOLL, l. c. bl. 38.

weest. Het getuigenverhoor bevestigde dit volkomen, het bleek toch daaruit, dat zich slechts zeer zelden eenige korte, onbelangrijke storingen in zijn organisme hadden voorgedaan.

Op den evengemelden dag, 's morgens te 12 ure, bevond hij zich nog wel, doch werd toen plotseling ongesteld. Men vond hem, ongeveer te twee ure, aan den straatweg, nabij het dorp B., voorovergebogen, zoo het scheen, in elkander krimpende van pijn. Zijn bewustzijn had hij nog volkomen, als ook het vrije gebruik der ledematen, daar hij nog een eind wegs tot aan de woning zijner grootmoeder, 20 minuten van daar verwijderd , liep. Aldaar schreide hij en klaagde over benaauwdheid, nam plaats op eene stoof in den hoek van den haard, doch verliet ook deze na eenige oogenblikken om te voldoen aan zijne behoefte tot stoelontlasting en braking. Hij liep buiten de woning en ontlastte de vroeger gebruikte spijzen door braking, welke zich, in de woning zelve, nogmaals herhaalde. Niet lang daarna schijnen de aandoeningen zich door het geheele organisme, althans op de belangrijkste organen, en meer bepaald op het systema cerebro-spinale (de zenuwmiddenpunten) voortgezet te hebben. Bij dit alles klaagde hij over hevigen dorst, door groote en herhaalde hoeveelheden vocht niet te laven, en zelfs niet voor eenigen tijd te matigen. Later bleef hij schijnbaar rustig tot dat zich, in den vroegen morgen van den volgenden dag te 5 ure, eene geweldige stoornis voordeed in het zenuwstelsel. Er ontstonden hevige stuipen, die zich herhaalden en zoo sterk waren, dat het geheele ligchaam zoodanig werd aangedaan, dat het levensbeginsel na eenige bijna onmerkbare uitademingen, opgevolgd door reutelen van de borst, was uitgedoofd. R. P. die vroeger bijna nimmer ongesteld was geweest, bezweek dus, ten gevolge van eene hevige stoornis in zijn organisme, na verloop van ongeveer 18 uren.

Als van zelf drong zich de vraag aan ons op, door welke belangrijke causa occasionalis werd dit alles veroorzaakt?

Eene vergelijking van de hierboven vermelde verschijnselen met die, welke meestal worden waargenomen na het gebruik van vergiften in het algemeen en van scherpe vergiften in het bijzonder, welke verschijnselen wij vinden opgeteekend bij on-

derscheidene schrijvers [1]), deed ons in casu eene hoogst belangrijke overeenstemming opmerken, en al aanstonds denken, dat ook hier eene vergiftige zelfstandigheid en hoogst waarschijnlijk een scherp vergift, als gelegenheid gevende oorzaak moest worden beschouwd; immers, lettende op hetgeen in ons visum repertum en de daaruit opgemaakte oordeelkundige beschouwing hiervoren is vermeld geworden, dan leverde de inwendige schouwing juist de meest belangrijke veranderingen op en kon eene overeenkomst met de bevindingen in lijken van personen overleden, ten gevolge van het gebruik van scherpe vergiften, door MOLL [2]), VON SIEBOLD [3]), VAN HASSELT [4]), ORFILA [5]) en vele anderen vermeld, niet ontkend worden, zoodat deze overeenstemming ons eene tweede niet minder belangrijke beweegreden aan de hand gaf, om aan te nemen, dat het gebruik van een scherp vergift, hier als gelegenheidgevende oorzaak moest worden beschouwd. Wij meenden dus te kunnen vast stellen, dat een hevige prikkel op straks genoemde deelen heeft ingewerkt, waarvan de bewijsgronden zich aanbieden in het ziekteverhaal van R. P.

Hoewel nu het aangevoerde op zich zelf reeds eenigen grond gaf tot het bevestigend beantwoorden der vraag: heeft er vergiftiging plaats gehad? Zoo hadden wij echter noodig het zoo zeer voldoende bewijs, hetwelk de geregtelijk-scheikundige dikwerf alleen in staat is te leveren, gelijk wij opgeteekend vinden bij MOLL [6]): „Zonder het geregtelijk-scheikundig onderzoek kan de geregtelijke geneesheer niet tot het werkelijk bestaan van *vergiftiging* besluiten. De ontdekking van het vergift in het ligchaam zelf levert het eenigste, onomstootelijke bewijs der

[1]) MOLL, *Leerboek der geregtelijke geneeskunde*, Tom. III, § 710, 780 en 781.

E. C. J. VON SIEBOLD, *Handboek der geregtelijke geneeskunde*, § 490.

M. ORFILA, *Traité de toxicologie*, Paris 1843, Tom. 1, p. 46.

A. W. M. VAN HASSELT, *Handleiding der vergiftleer*, § 45 en 156.

J. D. METZGER, *Kurzgefaster System der gerichtlichen Arznei-Wissenschaft*, § 212.

[2]) l. c. § 713. [3]) l. c. § 491. [4]) l. c. § 162. [5]) l. c. p. 48. [6]) l. c. § 717 en 720.

plaats gehad hebbende vergiftiging, in zoo verre deze zich, namelijk uit natuurlijke gronden laat opmaken."

Dat scheikundig onderzoek had in casu met de meest mogelijke naauwkeurigheid plaats en leverde ons de verzekering, dat in bijna alle deelen van het lijk eene stof werd aangetroffen, welke men gewoon is meer bepaald te rangschikken onder de stoffen, bestempeld met den naam van ontstekende of scherpe vergiften (venena irritantia seu acria).

Dit alles te zamen voegende, waren wij van oordeel te moeten verklaren, dat er in casu vergiftiging had plaats gehad.

Dit nu leidde ons tot de tweede vraag: Zoo ja, dat is: de vergiftiging aangenomen zijnde „op welke wijze is dan het vergift in het ligchaam gekomen? enz. enz. De beantwoording dezer vraag werd echter om, onzes erachtens, gegronde redenen verschoven tot na die van de

Derde vraag: welk vergift is in het ligchaam gekomen?

Bij de bevestigende beantwoording der eerste vraag toch was door ons aangenomen, dat de vergiftiging hoogstwaarschijnlijk had plaats gehad door eene stof, welke onder de ontstekende of scherpe vergiften wordt gerangschikt, waarvan de meeste tot de delfstoffelijke vergiften behooren, door V. HASSELT, naar ons inzien, met regt verdeeld in 1°. minerale zuren, 2°. loogen en aarden, 3°. zouten, 4°. metaalaardige ligchamen, 5°. metalen en 6°. gaz-vormige ligchamen. Hoewel al deze verschillende stoffen in het algemeen verschijnselen en gevolgen veroorzaken, welke eene meerdere of mindere overeenkomst hebben met elkander, en daarom gerangschikt worden onder de irriterende vergiften, valt het echter niet te ontkennen, dat de plaatselijke verschijnselen op de deelen, waar deze stoffen worden aangebragt, belangrijk zullen verschillen. Denken wij slechts aan het verschil van verschijnselen in de mond- en keelholte na het gebruik van scherpe minerale zuren b. v. zwavelzuur en van de veel zachtere, doch niet minder gevaarlijke metaalzouten. Terwijl wij in het eerste geval dikwerf de hevigste ontvellingen en verwoestingen van het slijmvlies der mond- en keelholte aantreffen, blijft dit in het andere geval bijna onveranderd.

De meest voldoende gronden tot de beantwoording der even-

gemelde vraag, leverden ons echter de scheikundige rapporten; — daaruit toch zagen wij, dat de stof gevonden in bijna alle deelen van het lijk van R. P. en bovendien in substantie in de maag, het maagvocht, de faeces in het hemd, en het uitbraaksel, dat op het gras buiten de woning werd aangetroffen, zoowel wat hare physische eigenschappen als hare chemische kenmerken aangaat, die verbinding is van arsenik-metaal, welke arzenigzuur (acidum arsenicosum) noemt; terwijl de scheikundigen in casu aannamen: „dat al het arsenik-metaal, in het lijk gevonden, oorspronkelijk als arsenigzuur in het ligchaam was opgenomen."

Behalve dit stellig en meest afdoende bewijs van het voorhanden zijn van eene arsenik-verbinding in bijna alle deelen van het lijk, ontgingen ons niet (gelijk wij straks aanmerkten) de geringe veranderingen, de weinige sporen van ontbinding, welke zich voordeden, niettegenstaande het lijk van den 27sten Januarij tot den 20sten Maart begraven was geweest, eene eigenschap, welke men meestal opmerkt bij lijken, die eene arsenik-verbinding in zich bevatten, en welke eigenschap in vroegere tijden als een voldoend bewijs kon gelden.

Wij, die zoo dikwerf getuigen waren van het scheikundig onderzoek, aarzelden dan ook niet, om vast te stellen, dat eene arsenik-verbinding en wel arsenigzuur (acidum arsenicosum) gewoon wit rattekruid, in het ligchaam van R. P. is gekomen, en dat door deze stof de vergiftiging (Intoxicatio) had plaats gehad.

In betrekking tot de tweede vraag, merkten wij vooraf op, dat het acidum arsenicosum, *arsenigzuur*, *wit rattekruid* eene witte kleur, een' wrangen, eenigzins scherpen, naderhand zoetachtigen smaak bezit, en weinig oplosbaar is in water [1]). Dat het de eigenschap heeft, om waar ook op het ligchaam aangewend, hetzij uitwendig, hetzij inwendig, meestal op het darmkanaal zoodanig in te werken, dat daarvan na den dood, duidelijke sporen worden waargenomen, waaruit men kan opmaken, dat het geheele organisme er belangrijk door aangedaan wordt.

Dit *arsenigzuur*, daarom te regt gerangschikt onder de meest

[1]) Zie BERZELIUS, Tom. II. S. 27.

belangrijke en scherpe vergiften, vordert echter, volgens getuigenis van vele gezaghebbende schrijvers, eenigen tijd om de deelen, waarop het wordt aangewend, plaatselijk zoodanig aan te doen, dat daarvan duidelijke sporen overig blijven, eene voorwaarde welke wij niet onvermeld konden laten bij de beantwoording van de tweede vraag, welke aldus luidt:

Is het denkbaar dat de lijder het vergift door eigen toedoen in zijn ligchaam heeft gebragt, of is het door toedoen van iemand anders daarin gekomen, en zijn van dit laatste ook sporen op het lijk gevonden door daaraan toegebragte beleediging of geweld teweeggebragt, welke deze ingeving kan hebben vergezeld?

Onze onbekendheid met R. P. zelven en in hoeverre hij, een knaap van tien jaren, bewustzijn droeg van zijn lot, dat volgens het getuigenverhoor inderdaad ongelukkig was, gevoegd bij de hooge onwaarschijnlijkheid, dat hij zelf zoude beproefd hebben om zich door vergift van het leven te berooven, deed ons evenmin op deze vraag, als op de daaruit afgeleide, eenig bepaald antwoord leveren, te meer nog daar het ons niet is gebleken, dat hij eenige pogingen heeft aangewend tot het verkrijgen van zoodanig vergift. Volgens ons oordeel, is het arsenigzuur, in het ligchaam gevonden, daarin gevoerd door de mondholte naar het darmkanaal en wel door den ongelukkige zelven genomen, hetzij bij toeval of vergissing, of 't geen ons meer waarschijnlijk voorkomt, nadat hij het onwetend had ontvangen van eene andere hand, welligt onder den schijn van vriendschap of toegenegenheid. Van gewelddadige ingeving waren geene sporen door ons waargenomen.

Omtrent de vierde vraag: „*In welke hoeveelheid is dat vergift ingegeven of ingenomen?*" moesten wij worden voorgelicht door de scheikundige rapporten. Deze behelsden, dat in de onderzochte deelen van het ligchaam eene hoeveelheid van 0.5863 Ned. wigtjes (of 9 grein med. gewigt) arsenigzuur is aangetroffen geworden. Onmogelijk konden wij evenwel, zelfs niet bij benadering, de juiste hoeveelheid van het ingegeven of ingenomen vergift bepalen, 't geen onzes inziens ook van minder belang was te achten, daar het scheikundig onderzoek reeds eene hoeveelheid had aangewezen, grooter dan men ge-

woonlijk aangegeven vindt, als toereikende om den dood ten gevolge te hebben [1]).

Ten einde de laatste vraag: „*Heeft het ingenomen of ingegeven vergift den dood van* R. P. *ten gevolge gehad of moeten hebben, of kan diens overlijden nog aan andere oorzaken of bijkomende omstandigheden worden toegeschreven?*" naar behooren op te lossen, was het ongetwijfeld noodzakelijk om te weten:

a. Of zich bij de schouwing van het lijk ook sporen hadden voorgedaan van beleediging, hetzij uit- of inwendig, of van vroeger bestaan hebbende ziekten of aandoeningen van sommige ligchaamsdeelen.

b. Op welke wijze en op welke organen het acidum arsenicosum werkt en welke veranderingen het teweegbrengt in het organisme, en

c. In hoeverre de verschijnselen, in casu waargenomen, overeenstemmen met die, welke gewoonlijk opgegeven worden bij vergiftiging door arsenigzuur (acidum arsenicosum).

De korte schets van het leven van R. P. heeft hem ons leeren kennen als een welgevormden, goed ontwikkelden knaap, die steeds eene goede gezondheid had genoten, en welligt nimmer, althans niet in de laatste tijden, noodig had gehad, geneesmiddelen te gebruiken. Deze goede welstand bleef ongestoord voortduren tot op den 24sten Januarij 1852 te 12 ure des middags. Ongeveer te 2 ure werd hij aan den straatweg gevonden, voorovergebogen, zoo het scheen, in elkander krimpende van pijn, met de handen in de broeksklep en schreijende, waaruit wij besluiten, dat de hoofdzetel van de pijn in den buik is geweest. Het proces der ziekte verliep snel; er ontstonden hevige brakingen, stoelontlastingen, onleschbare dorst, benaauwdheid en meer andere verschijnselen bovenvermeld. Het geheele organisme deelde weldra in deze hevige storing en werd zoo geweldig geschokt, dat hij in den vroegen morgen van den volgenden dag bezweek. Van waar deze

[1]) V. HASSELT, l. c. bl. 90.
VRIJDAG ZIJNEN, *het arsenicum album beschouwd als giftige en doodelijke zelfstandigheid.*

hevige verstoring, die den dood van den knaap *ten gevolge heeft* gehad? Uitwendig geweld, een slag, stoot of val toegebragt of bekomen op deelen, welke edele organen bevatten, of op zoodanige organen zelven, schijnen niet te hebben plaats gevonden, ten minste geene sporen aan het lijk te hebben achter gelaten, gelijk wij ook vermeld hebben in ons visum repertum.

Gesteld, dat eene ons onbekende oorzaak, b. v. een val, slag, stoot of anderzins op edele deelen, als: het ruggemerg of de hersenen had ingewerkt, dan nog hebben wij in het lijk veranderingen, vooral op de binnenste oppervlakte van den slokdarm, de maag enz. bespeurd, welke bij zoodanige aandoeningen als de straks vermelde, niet worden aangetroffen. Behalve deze, vonden wij in de maagholte eene stof, die bij scheikundig onderzoek arsenigzuur bleek te zijn, hetwelk, blijkens de algemeene verspreiding in het organisme, ongetwijfeld in het ligchaam van R. P. is ingevoerd toen hij nog leefde, en hetwelk op het ligchaam zoodanig heeft ingewerkt, dat overal in de organen van de spijsvertering, van de ademhaling, ja zelfs in de spiermassa, enz. de aanwezigheid daarvan door het scheikundig onderzoek is aangetoond geworden.

De wijze, waarop dit arsenigzuur op het organisme inwerkt, zullen wij thans nagaan, na vooraf, als antwoord op het eerste gedeelte van de regtsvraag te hebben aangenomen, dat, onzes erachtens, de dood van R. P. niet is toe te schrijven aan beleedigingen door uitwendig geweld veroorzaakt, of aan ziekelijke ontaarding van een of meerdere deelen van het ligchaam, welke na korteren of langeren tijd den dood zouden kunnen of moeten hebben teweeggebragt.

Niettegenstaande het aanmerkelijk groot getal lijkschouwingen van personen, die helaas het slagtoffer zijn geworden van de heimelijke toediening van deze of gene arsenikbevattende verbindingen en de duizende proeven op levende dieren door zoo vele beroemde natuur- en scheikundigen aangewend, is en blijft er ongetwijfeld nog veel duisters gelegen in het vraagstuk omtrent de juiste werkingswijze van deze vergiftige zelfstandigheid. Als algemeen resultaat van de vele waarnemingen

heeft men den regel kunnen vaststellen, dat de snelheid van werking der verschillende arsenik-verbindingen in de regte reden staat tot hare oplosbaarheid, en dat het al of niet gevuld zijn van de ingewanden ook daarop in het algemeen invloed uitoefent; terwijl men volgens de verhouding van de hoeveelheid, welke op éénmaal wordt aangewend en opgenomen, hare werking kan onderscheiden in *acute* (dat is snel verloopende) en *slepende vergiftiging*. De werking onderscheidt men vervolgens in eene *plaatselijke* en *verwijderde* [1]), welke laatste gewoonlijk volgt, wanneer de stof in den bloedstroom is opgenomen of door zenuwgeleiding (die echter minder algemeen plaats heeft) aan het geheele organisme is medegedeeld geworden.

Ten gevolge der plaatselijke werking vertoonen zich de verschijnselen, eigen aan eenen ontstekingachtigen toestand der spijsverterings-organen, door sommigen gastro-duodenitis toxica genoemd, terwijl anderen zich met dit gevoelen niet kunnen vereenigen, eensdeels, omdat de verschijnselen dikwerf onderling te veel verschillen, en anderdeels, omdat zij somtijds geheel niet worden waargenomen, gelijk duidelijk is gebleken uit waarnemingen, waar vergiftiging door eene arsenik-verbinding had plaats gehad, zonder dat zich gedurende het leven die verschijnselen hadden vertoond [2]).

Deze verschijnselen, hoewel zij in het algemeen bij vele individuën met elkander in hoofdvorm overeenkomen, worden evenwel soms belangrijk gewijzigd door de bijzondere gesteldheid van den lijder, te dien opzigte zegt ook ORFILA [3]), nadat hij de verschijnselen heeft opgesomd, welke men over 't algemeen waarneemt bij vergiftiging door eene arsenik-verbinding: „On aurait tort de croire que l'on observera l'ensemble de ces symptomes chez tous les individes qui auront avalé un poison irritant; loin de là, il arrive souvent que plusieurs de ces symptomes *manquent* dans tel cas donné, tandis qu'ils se montreront peut-être dans une autre espèce. Il faut

[1]) V. HASSELT, l. c. bl. 10.

[2]) MOLL, l. c. bl. 42.

[3]) ORFILA, l. c. p. 42.
Zie ook V. HASSELT, l. c. bl. 4.

donc considérer la description, qui précède, comme offrant le résumé de ce qui a été vu dans les *nombreux* empoissonnements par les irritans, et non pas comme exprimant ce que l'on remarque dans chaque cas en particulier."

De verschijnselen, hoezeer deze ook van elkander kunnen verschillen door de bijzondere gesteldheid van den lijder, door verschil in constitutie, ouderdom, levenswijze enz., en welke tevens afhankelijk zijn van de hoeveelheid en den vorm, waarin het vergift is toegediend geworden, openbaren zich meestal in den regel spoedig, en vooral bij zoogenaamde acute vergiftiging, als: prikkeling, hitte, daarna brandende en stekende pijnen in de keelholte, de maag en de borst, opgevolgd door hevige pijnen in de ingewanden, misselijkheid, braking, behoefte aan drinken, hevigen, ja zelfs onleschbaren dorst, buikverstoppingen of menigvuldige stoelgangen, moeijelijke ademhaling, benaauwdheid, duizeling, bewusteloosheid, verlies van gezigt en gehoor, krampachtige en zelfs stuipachtige aandoeningen in het gelaat, in de ledematen en het geheele ligchaam, afgewisseld of opgevolgd door gedeeltelijke of geheele verlamming, verandering van stem, heeschheid enz. enz. [1]).

Eene nadere beschouwing van deze korte schets der verschijnselen leert ons spoedig, dat de *plaatselijke* werking zich het eerst openbaart op de organen van de spijsvertering; later het vergift opgelost en daarna door de bloedvaten (de aderen) opgenomen zijnde en in den bloedstroom gevoerd, verandert de toestand van het bloed, zonder dat de scheikunde of het mikroskoop echter tot nu toe in staat is geweest, de juiste wijzigingen daarvan op te geven. Nadat het bloed door het ingemengd arsenicum veranderd is, vertoonen zich spoedig bij de verwijderde werking storingen in den bloedsomloop en het proces der ademhaling, terwijl de uit- en afscheidingen tevens belangrijk worden gewijzigd. Ook de groote zenuw-middenpunten: het ruggemerg, de kleine en groote hersenen, wier geregelde werkingen zoo zeer afhankelijk zijn van de geaardheid, de hoeveelheid van het bloed en de wijze waarop

[1]) MOLL, l. c., bl. 39. ORFILA, l. c. p. 47.
V. HASSELT, l. c., bl. 131.
SCHWARTZE, *Pharmacologische Tabellen*, bl. 788 en 789.

zij het ontvangen, ondergaan onmiddellijk veranderingen, zoodat het evenwigt tusschen gevoel- en beweegzenuwen spoedig wordt verstoord, welke stoornis zich dikwerf openbaart in onwillekeurige, stuipachtige bewegingen of het geheel gemis van het vermogen om zich vrijmagtig te bewegen; — al hetgeen ons duidelijk bewijst, dat de arsenik-verbinding eenen belangrijken invloed op het ruggemerg, de kleine en ook later op de groote hersenen uitoefent.

Het bloed, de bron van voeding en van ontwikkeling en leven, met eene arsenik-verbinding bezwangerd, wekt weldra verandering in de functiën, of in de weefsels der onderscheidene organen en vooral in die van den bloedsomloop (het hart), zoo als dikwijls bij herhaalde lijkschouwingen duidelijk is gebleken. Deze verschijnselen na den dood, gewoonlijk ziekte-ontleedkundige verschijnselen genoemd, vinden wij opgeteekend bij MOLL [1]), VAN HASSELT [2]) en ORFILA [3]). Eene korte en onvolledige schets daaromtrent toont ons duidelijk aan: 1°. dat het bloed is veranderd, gewoonlijk meer vloeibaar, donker violet of zwart van kleur; 2°. eenen ontstekingachtigen toestand en bijzondere roodheid der slijmvliezen, welke de spijsverterings-organen bedekken en meer bepaald, die van de mond- en keelholte, den slokdarm, de maag, den endeldarm enz., terwijl het epithelium hier en daar heeft losgelaten en het slijmvlies gemakkelijk van de onderliggende deelen is te scheiden. Vervolgens vonden zij het weefsel der longen soms met bloed opgevuld en van eene violet- of donkerroode kleur — de holligheden van het hart meestal door donkerrood, half vloeibaar bloed uitgezet en zijne binnenste oppervlakte (het endocardium) met roode vlekken bedekt. Hoewel ook deze verschijnselen in den regel zijn waargenomen geworden, zoo kunnen zij echter, even als de ziekteverschijnselen, belangrijk zijn gewijzigd, ja zelfs in sommige gevallen geheel afwezig zijn, zoo als duidelijk blijkt uit de waarnemingen van ETMULLER, CHAUSSIER, ORFILA [4]) en anderen.

Vraagt men naar de reden waarom dit plaats vindt of al-

[1]) MOLL, l. c, bl. 43. [2]) V. HASSELT, l. c. bl. 173.

[3]) ORFILA, l. c. p. 48. [4]) ORFILA, l. c. p. 51.

thans kan plaats vinden, dan herinneren wij aan de mogelijkheid van het verwijderen van het vergift: 1°. door herhaalde braking, spoedig na zijne opname, 2°. door de urinelozing, langs welken weg, zoo als bekend is, deze stof dikwijls wordt uitgevoerd en 3°. door de ontlasting; zoodat het mogelijk kan zijn, dat eene aanzienlijke hoeveelheid aan den lijder toegediend, weinige of geene uitwerkselen kan veroorzaken, ja soms geene sporen in het lijk achterlaten. Opmerkelijk is het evenwel, dat in die gevallen waar het arsenicum bijna overal werd aangetroffen, daarvan, volgens het getuigenis van ORFILA [1]), slechts eene geringe hoeveelheid, soms zelfs niet aan te wijzen, in de hersenen voorhanden was.

Als resultaat van deze beschouwing omtrent de werking van de arsenikhoudende stoffen, gelooven wij te kunnen vaststellen, dat zij hare eerste en plaatselijke werking vooral uitoefenen op de organen van het plantaardig leven, hetzij door scheikundige verandering der weefsels of door een veranderd zenuwleven. Korteren of langeren tijd daarna, in verhouding tot hare oplosbaarheid en den bijzonderen toestand van den lijder, worden zij door de aderen opgenomen en in den bloedstroom gebragt, waardoor het bloed wordt veranderd en tevens de belangrijke veranderingen worden teweeggebragt in de werkingen van het zenuwstelsel en van alle overige deelen en organen van het ligchaam, welke meestal zoo hevig zijn, dat de de ademhaling en bloedsomloop daardoor worden verstoord en de levensvonk weldra onherstelbaar is uitgedoofd.

Wanneer wij dan nu de verschijnselen, veroorzaakt door de arsenik-verbindingen, vergelijken met die, waargenomen gedurende de ziekte van R. P. in den namiddag van den 24sten en in den morgen van den 25sten Januarij 1852, dan vinden wij daarin vele punten van overeenstemming en aarzelen niet aan te nemen, dat de verschijnselen, hoewel zij eenig verschil opleveren met de zoodanige, welke gewoonlijk worden waargenomen, na het gebruik van scherpe vergiften, ook hier als het gevolg van het gebruik daarvan zijn te beschouwen.

Alzoo lettende: 1°. op hetgeen vermeld is in ons *Visum Repertum* der lijkschouwing van R. P.

[1]) ORFILA, l. c. p. 307.

2°. op de rapporten van de heeren scheikundigen,

3°. dat wij nergens eenige sporen van beleediging als gevolg van uitwendig geweld, of teekenen van ontaarding van een of meerdere deelen hebben aangetroffen, en

4°. op hetgeen wij hebben vastgesteld in onze oordeelkundige beschouwing omtrent de wijze van sterven van R. P., dan gelooven wij te moeten aannemen, dat de dood van dien knaap het gevolg is geweest van en moet worden toegeschreven aan het gebruik van eene vergiftige zelfstandigheid, en wel bepaaldelijk eene zoodanige als waardoor de vergiftiging (Intoxicatio) heeft plaats gehad, zijnde eene arsenik-verbinding, arsenigzuur, acidum arsenicosum, wit rattekruid.

J. LEDDER.
J. VAN DAM.

VI.

BESCHRIJVING VAN EEN ZIEKTEGEVAL

VEROORZAAKT DOOR

EENEN DARMSTEEN,

BENEVENS

EENIGE AANTEEKENINGEN

OVER

DARMSTEENEN IN HET ALGEMEEN,

DOOR

Dr. W. K. J. SCHOOR,

te Koudekerk.

Tot de meer zeldzame of misschien tot de minder opgemerkte en waargenomene ziektegevallen behooren voorzeker diegenen waarvan concrementen in het darmkanaal de oorzaak kunnen zijn. — Hunne verschijnselen zijn dikwerf zoo hevig en met andere ziekten zoo overeenkomende, dat men zich zeer gemakkelijk in den aard dezer ongesteldheid kan vergissen. Niet onbelangrijk scheen het mij dus toe een zoodanig geval te beschrijven, hetwelk mij een tweetal jaren geleden in mijne praktijk is voorgekomen. Reeds vroeger zoude ik het bekend gemaakt hebben, indien ik niet hiervan terug ware gehouden door de belangrijke verschijnselen, die na de ontlasting van den steen zich steeds bleven opdoen, en die ik achtte, volledigheidshalve niet te mogen achterwege laten, als zijnde naar alle waarschijnlijkheid een oorzakelijk gevolg van genoemden darmsteen. Daar de lijder in het vorige jaar is overleden, zoo meende ik nu niet langer deze mijne mededeeling te moeten uitstellen.

In het voorjaar van 1850 riep een handwerksman, elders woonachtig, mijne hulp in voor eene kwaal, zoo hij zeide, die hem reeds meer dan vijf jaren de hevigste pijnen had veroorzaakt en die voor geene geneesmiddelen week, welke hem door verschillende geneeskundigen, waarbij hij hulp had gezocht, waren toegediend. Genoemde persoon, 53 jaren oud, had vroeger steeds eene vrij goede gezondheid genoten; alleen verhaalde hij mij dikwerf aan pyrosis te hebben geleden alsmede aan haemorrhoïdes. De oorzaak van het eerste schreef hij voornamelijk daaraan toe, dat hij voor zijn middagmaal veelal brood nuttigde, terwijl hij er minder onderhevig aan was wanneer hij andere spijzen gebruikte. De verre afstand van zijne woning noodzaakte hem echter menigmaal deze levenswijze te volgen.

In den winter van 1845 had hij de eerste beginselen van zijne ongesteldheid bespeurd, bestaande in schietende pijnen en krampachtige zamentrekkingen, voornamelijk in de regio coecalis. In het eerst sloeg hij hier geen acht op, vermeenende dat het door verkouding werd veroorzaakt. Langzamerhand namen deze pijnen toe en gingen soms gepaard met walging en braking, opzetting en pijnlijkheid van den geheelen buik, doch voornamelijk aan de regter zijde, benevens gebrek aan eetlust, verstopping dikwerf met dunne ontlasting afgewisseld en verder al die verschijnselen, welke aan dyspepsie eigen zijn. Zoo gingen ongeveer vier jaren voorbij waarin hij bij afwisseling dikwerf door hevige pijnen werd gefolterd en zeer in krachten afnam; weken achtereen leed hij somtijds aan dunne ontlasting, hoewel hij dan naauwelijks zijn ongemak bespeurde; hield deze echter eindelijk op, dan namen de pijnen gewoonlijk wederom toe en alsdan kreeg hij eerst verligting, wanneer door toediening van een laxans de ontlasting weder dunner was geworden. Ook verzachtende olieachtige pappen deden hem, volgens zijn zeggen, wel eens veel nut, inwrijvingen van zalven en andere geneesmiddelen hadden hem daarentegen niets gebaat.

Omstreeks dezen tijd van een rid met een boerenwagen te huis komende, kreeg hij onder het rijden reeds zulk eene woedende, naar weeën gelijkende pijn, dat hij dacht daaraan te

moeten bezwijken. Benevens inwendige middelen werden er pappen en een clysma aangewend. Ongeveer een half uur daarna hield de hevige pijn plotseling op. Dit had hij nog nimmer gedurende zijne ongesteldheid ondervonden. De regio coecalis bleef echter bij het betasten eenige dagen hoogst pijnlijk, terwijl de ontlasting, die op het clysma eenige keeren volgde, met bloed was vermengd, hetgeen men aan zijne haemorrhoïdes toeschreef.

Gedurende geruimen tijd was hij nu, met geringe uitzondering, van zijne pijnen en andere lastige verschijnselen bevrijd, zoodat hij wederom in krachten toenam en van zijne ongesteldheid dacht genezen te zijn.

Langzamerhand echter begon hij op nieuw door eene gedurig terugkeerende misselijkheid en braking gekweld te worden, die hem zeer hinderde. Vooral had dit plaats wanneer de maag met spijzen was opgevuld, en menigwerf hielden deze verschijnselen, alsmede de hierbij zich voegende pijn, niet eerder op, voor hij al het genuttigde uitbraakte. Bij afwisseling was ook nu weder de ontlasting meer of minder dun of gebonden.

Hij klaagde veel over een gevoel van drukking, alsmede over schietende pijnen in de bovenbuikstreek, die somwijlen bedaarden, wanneer hij plat op den buik in het bed ging liggen. — Omstreeks dezen tijd heeft hij ook eenige aanvallen van febris intermittens quartana gehad, die door koortspoeders is genezen.

Al deze opgenoemde verschijnselen verminderden echter trapsgewijze, met uitzondering der braking, die hem nu en dan, vooral des nachts, menig slapeloos uur veroorzaakte. Kort daarna begon hij wederom knagende en zamensnoerende pijnen in den onderbuik, en wel aan de linkerzijde, te gevoelen, waarop hij, toen deze heviger werden, mijne hulp den 5den April 1850 inriep.

Zeer lijdende en vermagerd zag hij er uit, hoewel hij nog al de blijken droeg van vroeger een forsch en sterk gestel te hebben bezeten. Naauwkeurig den buik onderzoekende, bemerkte ik dat deze over het geheel eenigzins pijnlijk en opgezet was, de regio coecalis het meest; terwijl op die

plaats, waar het colon descendens in het bekken nederdaalt, de darm door harde faeces scheen opgevuld en uitgezet te zijn, en ook aldaar de drukking naauwelijks werd verdragen. De lever en milt hadden hare gewone grootte; de borstorganen waren normaal; het slijmvlies der tong was van voren vrij rood, van achteren met een dun wit beslag bedekt; de kleur van het gelaat bleek, geelachtig; de pols zwak, regelmatig, eenigzins sneller dan gewoonlijk; de eetlust gering en de dorst daarentegen vermeerderd. In de laatste dagen had hij aan obstipatio alvi geleden en niet dan met de grootste moeite eenige faeces kunnen ontlasten.

Daar mij nog veel duisters overbleef in dit zoo langdurig en belangrijk ziektegeval, zoo meende ik niet irrationeel te handelen door eerst met eene cura symptomatica te beginnen. Inwendig diende ik eene emulsio oleosa toe, liet den buik met ol. hyosciami inwrijven en appliceerde een verzachtend clysma van decoctum furf. c. ol. lini. Het clysma deed geene uitwerking en vermeerderde zelfs de inwendige zamensnoerende pijnen.

Hoewel mij dit eenigzins bevreemdde, zoo herhaalde ik hetzelfde clysma den volgenden dag, doch liet eenige uren te voren een paar lepels ol. ricini innemen en den buik aan de linkerzijde pappen, ook verbood ik aan den patient alle vaste spijzen. Na het clysma ontstonden wederom hevige pijnen, waarop eindelijk ontlasting volgde, die hier en daar met bloedstrepen was voorzien. De pijnen bedaarden van dit oogenblik af aanmerkelijk en, hoewel het duidelijk voelbaar was dat het volumen van den uitgezetten darm was afgenomen, bleek het mij, na een naauwkeurig en bedaard betasten, hetgeen echter niet zonder pijn kon geschieden, dat niet alle harde foecale stoffen, zoo als ik toen meende, waren opgeruimd. Voordat ik tot het aanwenden van een derde clysma overging beproefde ik eerst door oleosa de darmontlasting aan den gang te houden, hetgeen mij vrij goed gelukte. Voorts rade ik hem een melkdieët aan en liet nu en dan den onderbuik met narcotische pappen bedekken. Vijf dagen na het tweede clysma des morgens als naar gewoonte hem bezoekende, toonde hij mij met blijdschap een hard donker ge-

kleurd ligchaam, dat hij des nachts onder hevige pijnen en langdurig persen met de ontlasting was kwijt geraakt en waarop de pijn hem terstond had verlaten, met uitzondering van een prikkelend en schrijnend gevoel in het rectum.

Hoewel met de natuur van het ontlaste ligchaam nog niet bekend zijnde, zoo ging voor mij terstond een licht op, al het voorafgaande in aanmerking nemende. Dat hier een concrement, van welken aard dan ook, geheel of gedeeltelijk de oorzaak van alle bovengenoemde verschijnselen was geweest scheen mij onbetwistbaar. Mijn verder oordeel moest ik echter opschorten totdat ik nader zijne zamenstelling had onderzocht.

Uit de ontleding (die hier achter met eenige aanteekeningen gevoegd is) bleek dat het harde ligchaam een darmsteen was, veroorzaakt doordat rondom een klein beenfragment, als kern, phosporzure zouten benevens een weinig galkleurstof, plantenvezelen enz. zich hadden afgezet. — Zoolang het concrement slechts eenen geringen omvang had heeft de lijder geene ongemakken daarvan gevoeld, eerst toen het in het coecum was gekomen en aldaar in grootte langzamerhand toenam begon hij over pijnen in die streek te klagen.

Het colon schijnt de plaats te zijn waar darmsteenen het meeste voorkomen of liever waarin zij eene aanmerkelijke grootte bereiken kunnen. Zeer zeldzaam vormen zij zich in de dunne darmen; ANDRAL echter heeft een geval beschreven, waarin in het duodenum een zoodanig concrement gevonden werd, welks kern een pruimenpit was.

In het coecum van een aan darmontsteking gestorven man vond OTTO een kalkachtig concrement. SEVERINUS een dergelijk in het colon, ter grootte van een ganzen-ei, en RENTON een ter zwaarte van vier ponden!!?.

TORBET nam bij een elfjarigen jongen in het colon adscendens en transversum drie steenen waar, waarvan de grootste $3\frac{3}{4}$ duim lang was met $7\frac{5}{8}$ duim omtrek; deze vulde het geheele colon adscendens op; aan zijn bovenste uitgeholde gedeelte paste de tweede met $7\frac{1}{2}$ duim omtrek, hierop volgde op dezelfde wijze de derde steen van $2\frac{1}{2}$ duim lengte en $5\frac{7}{8}$ duim omtrek, te zamen wogen zij $12\frac{1}{2}$ oncen. — GRAHAM vermeldt een geval waarin zich vier steenen in het colon bevon-

den, die versch uit het lijk genomen 5½ en droog 3 oncen wogen. De grootste was 2½ duim breed en had een omtrek van 8½ duim, een ander was vierhoekig 1½ duim lang en ½ duim breed. Een dergelijk geval van vier steenen zag ANDRAL in het linker gedeelte van het colon transversum.

In het processus vermicularis ontdekte JÄGER éénmaal een concrement ter grootte van eene kleine boon. Insgelijks ook MELIER, SÖMMERRING, WEGELER en WALTL.

Niet onwaarschijnelijk komt het mij voor, de gelegendheid gevende oorzaken in aanmerking nemende die tot concrementvorming in het darmkanaal aanleiding geven en die zeer menigvuldig zijn, dat er zich meer als wij mogelijk vermoeden, zoodanige concrementen vormen, doch voordat zij eene hinderlijke grootte bereiken onopgemerkt ontlast worden; want in al die waarnemingen waarin zij hetzij door den stoelgang of door extractie ontlast zijn, waren de grootte en omvang meestal meer of minder aanzienlijk.

Het kabinet voor pathologische anatomie te Weenen bezit een per anum ontlaste steen ter grootte van een hoenderei. MARCELLUS DONATUS, CAPPIVACCIUS, BENIVENNIUS en WIER namen dergelijken waar. BILGER extraheerde er een, zoo groot als een appel, en CH. WHITE een als een vuist!. SCHRÖCK, BECKERS, HELM, ALEX. MONRO, GOOCH, MARESCHALL, MOREAU, SIMSON, HEÜERMAN, BURLEIGH SMART en GOODSIR beschrijven gelijksoortige gevallen.

Uit eene vlugtige beschouwing dezer waarnemingen kan genoegzaam blijken, welke vreesselijke verschijnselen en gevolgen deze steenvorming in het darmkanaal kan teweegbrengen, en hoe dikwerf men zich in den aard dezer verschijnselen kan vergissen. Dan eens veroorzaken zij hevige koliekpijnen (JÄGER) of verschijnselen van inwendige darmbeklemming (MELIER), dan weder jaren lang knagende maagpijnen (GOODSIR), hardnekkige buikverstopping of aanhoudende buikloop (ZACUTUS LUSITANUS). Trismus en tetanus zag BURLEIGH SMART daardoor ontstaan en GRAHAM zag een jongeling van 21 jaren onder de hevigste toevallen daaraan bezwijken, doordien de steen, na eerst een abces in den darm veroorzaakt te hebben, zich hierdoor een weg naar de buikholte baande.

Nog moeijelijker is misschien de diagnose wanneer de steen zich aan de darmhuid heeft vastgehecht (ZACUTUS LUSITANUS, HORST en MONRO), waardoor de verwisseling met scirrhus niet onmogelijk kan zijn.

In het door mij beschreven geval had welligt, door groote oplettendheid en het zamenvatten der opvolgende verschijnselen, veel wat den aard der ziekte aanging kunnen zijn opgehelderd geworden; de korte dagen die ik hem onder behandeling had, voor hij den steen ontlastte, die zich reeds diep in het bekken bevond, alsmede de verwarde historia morbi, die hij mij mededeelde, doch die ik nader, toen ik de regte oorzaak wist, door naauwkeuriger ondervragen kon ordenen en zamenstellen, waren echter op dat oogenblik niet in staat om mij een juist denkbeeld van zijne ongesteldheid te geven.

Vijf jaren had hij dus hieraan geleden, van welke het concrement zich circa vier jaren in het coecum heeft opgehouden, en waarin het waarschijnlijk zijne voornaamste grootte heeft verkregen. Misschien kan zijn lang vertoeven in dat deel wel daaraan zijn toe te schrijven, dat hij eenigzins met den darm is verbonden geweest. Tot dit vermoeden zoude ik nog zooveel te meer overhellen, wanneer ik in aanmerking neem de schokkende beweging van het rijden, die de losrukking van den steen heeft kunnen begunstigen, en de hierop gevolgde bloederige ontlasting, alsmede de ruwe en met uitwassen voorziene oppervlakte van den steen, die meestal bij andere darmsteenen glad en effen is, welke gladheid welligt van de wentelende voortgaande beweging door het darmkanaal zal ontstaan. Aan deze ruwe oppervlakte schrijf ik ook gedeeltelijk toe, dat de steen niet eerder daarna is ontlast geworden, als ook de gevolgen die na zijne ontlasting zich opdeden.

Hoewel de patient schijnbaar spoedig hierna herstelde, zoo bleek zijn gestel echter zoo geschokt te zijn door de hevige pijnen en langdurige stoornissen in de digestie en excretie, dat hij zijne vorige gezondheid niet weder terugkreeg. Zijne ingewanden bleven hoogst gevoelig; nu en dan leed hij aan knagende pijnen, die vooral vermeerderd werden, wanneer hij zuurverwekkende spijzen, zoo als karnemelk en dergelijken, nuttigde, waarop dan steeds dunne ontlasting volgde.

Meer dan anderhalf jaar bleef hij in dezen toestand verkeeren, waarna hij langzamerhand pijnlijker in den buik werd, voornamelijk in het beloop van het colon, dat somtijds zeer opgezet was en gevoelig bij het betasten. Hierbij voegden zich copieuse dunne stoelgangen, zoowel des daags als des nachts, die eindelijk met bloedstrepen en met etter vermengd waren, waardoor hij zoodanig verzwakte, dat hij spoedig aan deze uitputtende ziekte bezweek. Ofschoon ik niet in de gelegenheid was de lijkopening te doen, zoo houd ik mij echter overtuigd, dat darmzweren de oorzaak van zijnen dood zijn geweest, een niet onnatuurlijk gevolg van de voorafgegane langdurige prikkeling en kwetzingen waaraan de mucosa van het colon is blootgesteld geweest door de ruwe oppervlakte van het concrement.

BESCHRIJVING EN ONTLEDING VAN DEN DARMSTEEN.

De kleur van het concrement was donkerbruin, de vorm langwerpig, in de lengte driehoekig met afgeronde kanten, terwijl het eene uiteinde dikker dan het andere was. De oppervlakte was ruw en zeer hobbelig, even als men dat bij de calculi muriformes aantreft, en de hardheid vrij aanmerkelijk.

De lengte was 4,1 N. d. en de grootste breedte 2,9 N. d. Na naauwkeurige reiniging en afdrooging, door middel van vloeipapier, woog het 44,9 grmm. Hierop eenen geruimen tijd in een waterbad op eene temperatuur van 100° verwarmd zijnde, zoo lang het nog aan gewigt verloor, bleek dat het verschil met de vorige weging 5,3 grmm. bedroeg.

Het doorzagen ging zonder eenige moeite behalve in het centrum, ook brokkelde er hier en daar nog al wat af dat op enkele plaatsen, als aan kleine vezeltjes bij het concrement bleef hangen. Na de geheele doorzaging ontdekte ik, dat de kern een driehoekig beenstukje was geweest, waarom de incrusterende stof zich in onderscheidene gekleurde lagen had afgezet. Naar den omtrek toe kon ik hier en daar eene straal-

vormige structuur bespeuren, doch rondom de kern was het eene gelijke, compacte, donkerbruin gekleurde massa.

Een klein gedeelte van het concrement met aq. destill. warm behandelende, ontstond er in de eenigzins geelachtig gekleurde oplossing, na filtratie met nitras argenti, eene troebeling, die gedeeltelijk ophelderde door bijvoeging van een paar droppels acid. nitricum. Kokende aether trok daaruit cholestearine, welks kristallen na verdamping onder het mikroskoop duidelijk zigtbaar waren. Een ander gedeelte ontwikkelde, na bijvoeging van eenige droppels bijtende potassa, sporen van ammonia, zeer merkbaar door de reuk en de vorming van witte dampen, rondom een met acid. hydrochloricum bevochtigden glazen staaf. Met warmen alcohol dit mengsel uittrekkende werd deze donkerbruin rood gekleurd. In die oplossing ontstond door acid. hydrochloricum een groen vlokkig nederslag, terwijl acid. nitricum de bekende kleurnuancen, aan het biliphaeïne eigen, daarin te voorschijn riep. Een weinig in een platina kroesje verbrandende, ontwikkelde er zich eene onaangename prikkelende empyreumatische reuk, terwijl er een geelachtig residu overbleef, dat in verdund acid. nitricum zonder opbruisen oploste en in welke oplossing zoowel phosphorzuur als kalk en magnesia gevonden werd. Het met water en aether behandelde gedeelte van het concrement trok ik met verdund acid. hydrochloricum uit, waardoor de bovengenoemde minerale bestanddeelen werden opgelost, terwijl de dierlijke en plantaardige onopgelost na filtratie op het filtrum terugbleven. Deze laatste bestonden uit de boven reeds opgenoemde galkleurstof alsmede plantenvezelen, welke gemakkelijk door eene slappe oplossing van carbonas ammoniae van elkander konden gescheiden worden.

Uit deze qualitatieve onderzoeking bleek dat dit concrement, zonder het beenfragment hier onder te rekenen, bestond uit *phosphas ammoniae et magnesiae*, *phosphas calcis*, *plantenvezelen*, *galkleurstof*, *cholestearine* en sporen eener chloorverbinding, welke waarschijnlijk *chlornatrium* zal zijn geweest.

Het quantitatieve onderzoek gaf de volgende uitkomst:

20 gramm. bevatten:	gramm.	in 100 d.
Phosphas ammoniae et magnesiae	11,488	57,44
Phosphas calcis	4,640	23,20
Plantenvezelen	1,870	9,35
Galkleurstof	1,032	5,16
Cholestearine	0,462	2,31
Chlornatrium. Verlies	0,508	2,54
	20,000	100,00.

Door dit onderzoek was het nu bewezen geworden, dat ik hier met een darmsteen te doen had, die ontstaan was door de afzetting van bovengenoemde stoffen rondom het beenfragment als kern. Ik stel mij zijne vorming zoo vóor, dat zich rondom het beenfragment, terwijl het zich nog in de dunne darmen bevond, eerst heeft aangezet eene laag kleurstof der gal, hetgeen ook niet onduidelijk zigtbaar was na de doorzaging des steens, daar rondom de kern eene donkerbruine structuurlooze massa werd waargenomen; op deze kleverige massa hebben zich vervolgens plantenvezelen vastgehecht, waartusschen de zoutverbindingen gelegenheid hadden, zich laagswijze af te zetten of te krystalliseren. Uit deze laagswijze afzettingen, die naar den omtrek lichter van kleur werden, kon men duidelijk zien, dat de aangroeijing op verschillende plaatsen van het darmkanaal had plaats gegrepen. Moeijelijk is het de zamenstelling van dezen steen met andere te vergelijken, daar er tot nog toe weinige naauwkeurig zijn onderzocht. Kortelijk wil ik echter mededeelen wat JÄGER en anderen hierover hebben bekend gemaakt.

Twee soorten van darmconcrementen kan men aannemen, de eerste zijn die waarin *inorganische*, de tweede waarin *organische* bestanddeelen het meeste gevonden geworden.

THOMSON onderzocht een steen van de volgende zamenstelling:

Phosphas calcis	45,34
Phosphas ammoniae et magnesiae	5,26
Dierlijke stof	25,20
Plantenvezelen	20,30
Harsachtige stof	3,90
	100,00.

Opmerkelijk is het dat CHILDREN dergelijke zamenstelling

van een steen opgeeft, waarin hij echter de 25,20 dierlijke stof door 25,20 kalk (koolzuren?) doet vervangen. Volgens DAVIJ bestond een door hem onderzochte steen uit:

Phosphas calcis, phosphas ammoniae et magnesiae, sporen van silica, van carbonas en sulphas calcis en van ijzer	56,00
Kleverige smeltbare stof	2,50
Vezelen	41,50
	100,00.

BURLEIGH, SMART en ook SIMON vermelden gevallen waarin door het overmatig gebruik van magnesia concrementen geheel uit deze stof, met maag en darmslijm verbonden, zich vormden. LAUGIER nam ook sporen van chlorcalcium en chlorammonium en KINAST zwavel in hen waar; terwijl bij arthritischen aanleg ook uraten kunnen voorkomen. Zoo vond SCHÖNLEIN in het lijk van een 30jarigen arthriticus, die aan phthisis intestinalis eindelijk bezweek, platte 1½" dikke concrementen, waarin KASTNER en JÄGER sporen van uras ammoniae, phosphas ammoniae et magnesiae, phosphas calcis, en eene dierlijke zelfstandigheid aantroffen, terwijl de kern uit plantenvezelen scheen te bestaan. Ook BRUGNATELLI vond ook éénmaal uras ammoniae in de zoodanigen. Die darmsteenen, waarin de organische bestanddeelen de overhand hebben, kan men wederom onderscheiden in zoogenaamde fibrin- en vetconcrementen. DAVIJ heeft 2 anlysen van fibrin-concrementen bekend gemaakt:

	I	II
Met fibrine overeenkomende stof .	78,00	74,40
Gele kleurstof	5,00	——
Harsachtige stof	——	17,12
Bruine foecale stof	——	1,40
Zouten	21,50	7,00.

Ook DUBLANC vond in darmconcrementen, die door een kind, dat aan enteritis leed, ontlast waren, fibrine met een spoor van vet en phosphas calcis.

De vetconcrementen, die niet verwisseld moeten worden met de echte galsteenen uit cholestearine bestaande, komen

wel eens in de zeldzame gevallen van diarrhoea adiposa voor; zij bestaan dan voornamelijk uit phosphas calcis met het door de darmslijmhuid afgezonderde vet. LASSAIGNE deelt eene analyse mede van vetconcrementen, door een teringachtig meisje in groote hoeveelheid ontlast, wier grootte van een erwt tot eene geweerkogel verschilde. Zij waren gemakkelijk fijn te wrijven, eenigzins platgedrukt en glad, van buiten wasgeel en van binnen wit van kleur.

Stearine — elaïne benevens eene bijzonder zuur reagerende stof	74,00
Naar fibrine gelijkende stof . . .	21,00
Phosphas calcis	4,00
Chlornatrium	1,00.

ROBIQUET onderzocht een anderen steen welks zamenstelling in 100 deelen was:

Naar spermaceti gelijkende stof . . .	60,00
Phosphas calcis	30,00
Dierlijke stof	8,00
Verlies	2,00.

Hoewel gal en darmsteenen dikwerf uitwendig groote overeenkomst met elkander kunnen hebben, zoo zijn zij echter gemakkelijk van elkander te onderscheiden. — Indien de galsteenen eene duidelijke kern bezitten dan bestaat die altijd uit eene der galbestanddeelen, terwijl de kernen der darmconcrementen meestal vreemde ligchamen zijn; zoo als kersen- en pruimenpitten (COË, PREU, STEVENSSON, SIMSON), naalden (OMGAND, CROKET), eijerschalen (JACQUINETTE), kakauboonen, zandkorrels of kiezelsteentjes (STEVENSSON), hout (ALEX. MONRO); eene naar krijt gelijkende stof (ANDRAL, MONRO), beenstukjes (LAUGIER) enz. enz. In enkele gevallen werden speeksel of galsteenen (PORTAL) wel eens als kernen aangetroffen. — Daar voor zoo ver mij bekend is van maagsteenen, die echter tot de zeldzaamheden behooren, nog geene analysen bestaan, zoo kan ik ter onderscheiding van darmsteenen alleen opgeven, dat zij gewoonlijk graauw, geel of matwit van kleur zijn, terwijl de laatstgenoemden eenen meer donkeren naar het bruine hellenden tint bezitten.

De vorm der darmsteenen is, over het algemeen genomen,

rondachtig, ovaal, cilinderachtig of plat en hunne oppervlakte is dikwerf zoo glad als of zij gepolijst was. (In enkele gevallen evenwel is zij meer oneffen en ruw, en gelijkt dan somtijds op die der zoogenaamde moerbezievormige pissteenen.)

Hoewel, zoo als ik boven reeds heb gemeld, het niet zeldzaam is dat darmsteenen op de darmslijmhuid zijn vastgegroeid, zoo behoort het echter tot de grootste zeldzaamheden, volgens FOURCROIJ en anderen, dat de darmslijmhuid zelve geïncrusteerd is. Éénmaal nam de hoogleeraar E. SANDIFORT zoodanige incrustatie van het bovenste gedeelte van het rectum waar, welke fragmenten mij eenige jaren geleden door zijnen zoon den hoogleeraar G. SANDIFORT, mijnen voormaligen hoog geachten leermeester, ter onderzoeking zijn gegeven. Zij hadden de dikte van een gewoon vijfstuiverstuk, waren van buiten lichtbruin, van binnen vuilwit van kleur, en konden even als eijerschalen met een krakend geluid tusschen de vingers verbroken worden. Deze incrustatie bestond in 100 deelen uit:

Phosphas calcis	71,24
Phosphas ammoniae et magnesiae . .	27,50
Organische stoffen.	1,26.

VII.

JAARLIJKSCH VERSLAG

OVER DE

NEDERLANDSCHE GENEESKUNDIGE LITERATUUR

IN

1852.

I.

VERSLAG OVER DE WERKEN

AANGAANDE DE ONTLEEDKUNDE

VAN DEN GEZONDEN EN VAN DEN ZIEKEN MENSCH,

DOOR

Dr. J. M. Schrant.

Epithelium. Epitheliumgezwellen.

F. Z. ERMERINS. Waarneming van epitheliumwoekeringen in het strottenhoofd. ALI COHEN's Tijdschrift, 1852, blz. 329.

ERMERINS beschreef eenige epitheliumwoekeringen in den larynx van een 22jarigen varensgezel, wiens losbandig gedrag bekend was, doch bij wien geene syphilitische aandoening gevonden werd. De epiglottis was aanmerkelijk verdikt; ter weêrszijden van dit deel tot aan den bovenkant van het achterste gedeelte der cart. cricoïdea en evenzeer aan de verdikte ligam. ary-epiglottica bevonden zich papillaire epitheliumwoekeringen. Deze bestonden hoofdzakelijk uit plaatepitheliumcellen, welke meest éénkernig waren. De kernen bevatteden een of meer kernligchaampjes; de celinhoud was korrelig. De intercellu-

lairstof werd door potaschoplossing niet opgelost. Het verdikte kraakbeen der c. aryt. vertoonde geene mikroskopische afwijkingen, het vezelachtig kraakbeen der epiglottis bevatte daarentegen epitheliumcellen.

Colloid, slijm, synovia.

J. M. SCHRANT. Over den oorsprong van het Colloid, beschouwd in verband met dien van het slijm en de synovia. Tijdschrift der Maatsch. t. bevord. d. Geneesk. 1852, blz. 1.

J. M. SCHRANT. De colloidmetamorphose der cel. Ibid. blz. 253.

SCHRANT gaf twee opstellen over het Colloid, in welke hij de reeds in zijne prijsverhandeling uiteengezette denkbeelden over deze stof uitbreidde en met nieuwe bewijsgronden staafde. De gevoelens van verschillende schrijvers, volgens welke het colloid ontstaan zou door indikking van een sereus vocht, of door omzetting van vastgewordene vezelstof, of op andere wijzen, worden door hem verworpen. Ook de meening, alsof colloid (gelatineuse longinfiltratie) een jong tijdperk van tuberkelvorming ware, is onjuist. Beide toestanden zijn veeleer aan elkander tegenovergesteld. Het albumineus-sereuse gedeelte der longinfiltratie brengt later vezelige verharding van het longweefsel teweeg, waarbij allezins tuberkelvormige massa's kunnen gevormd worden, die echter niet zoo als de echte tuberkels uit vezelstof, maar uit vet bestaan. Deze vetophoopingen vormen zich op verschillende wijze, zoo als uit ingedikten ouden slijm of etter, uit colloid enz. Zij worden vaak met den naam van scrophuleuse massa's bestempeld, even als de analoge kaasachtige massa's der watervaatsklieren, die insgelijks uit colloid kunnen ontstaan.

De schrijver acht het waarschijnlijk, dat het colloid uit de albumineuse bestanddeelen van het bloed ontstaat en gaat verder na *op welke wijze* het colloid gevormd wordt. *In* het bloed is geen colloid aanwezig; de momenten, die het doen ontstaan, moeten dus buiten het bloed gelegen zijn. Door zekere verandering van een geëxsudeerd vocht wordt het col-

loid geboren. De bedoelde verandering is niet, zoo als FRERICHS wil, daaraan toe te schrijven, dat een alkalisch vocht in aanraking met epitheliumcellen, deze laatsten tot eene mucinebevattende massa, tot slijm of colloid, oplost. De verklaringswijzen van andere schrijvers zijn niet gelukkiger. Veeleer moet men het colloid als produkt van eene secretie beschouwen, dat is: als produkt eener celwerking. In de medewerking van cellen namelijk acht S. het hoofdkenmerk gelegen, waardoor zich de processen der secretie van de eenvoudige exsudatie onderscheiden. Ook bij het colloid kan zoodanige celwerking worden aangetoond. Men vindt het als celinhoud, ook volgens de getuigenis van menig schrijver, terwijl de colloid bevattende cellen door vergrooting colloidkysten kunnen worden. Door zamenvloeijing van den inhoud dier cellen of kysten ontstaan de vormlooze colloidmassa's. Men moet hierbij echter in 't oog houden, dat er een tusschenvorm bestaat tusschen de cel en het amorphe colloid, die soms ten onregte kyste genoemd wordt, maar welken men beter met den naam van colloidbol bestempelt. De oorsprong van het colloid uit cellen is eene wet, die in alle deelen van ons ligchaam van kracht schijnt. Niet alleen epithelium-, maar ook vezel- en andere cellen kunnen in colloidmetamorphose geraken. Dat men niet altijd, vooral in de dunnere vormlooze colloidmassa's, duidelijke vormelementen aantreft, ligt daaraan dat zij wegens hunne geringere vastheid zeer korten tijd na hun onstaan zijn zamengevloeid. Hetzelfde is van toepassing op den oorsprong van de synovia en van den slijm, welke stoffen reeds in hare physische zoowel als in hare chemische eigenschappen zoo zeer met het dunne colloid overeenstemmen en werkelijk dan ook als secreta en als produkt van de colloidmetamorphose der cel moeten beschouwd worden. Het mucinum is de stof, die aan de drie genoemde vochten hunne hoofdeigenschappen schenkt; cellen zijn de organen, waardoor die stof bereid wordt. Slijm wordt niet door een slijmvlies, synovia niet door een gewrichtsvlies gevormd, maar door de cellen, welke deze vliezen bekleeden en die hier den naam van epitheliumcellen dragen. Geraakt door eene sterke exsudatie het epithelium van een slijmvlies

verloren, zoo wordt er ook geen slijm meer gevormd, maar etter vervangt meestal de plaats daarvan. Is eene slijmbeurs slechts spaarzaam of in 't geheel niet van een epitheliumbekleedsel voorzien, dan vindt men ook slechts weinig of geen synovia daarin. Drukking en wrijving bevorderen de celvorming — zij begunstigen ook de afscheiding der synovia. Het is evenwel voor de cel qua talis geen vereischte, dat zij met andere cellen tot een epithelium verbonden zij, om in colloidmetamorphose te kunnen geraken. Ook cellen, die binnen de parenchymata gelegen zijn, vertoonen somwijlen dit proces en het is in die gevallen dat de toestanden ontstaan, welke men met den naam van alveolaire gezwellen, colloidsarcoma, colloidinfiltratie bestempelt. Als slotsom van dit alles besluit S. dat men uit een genetisch oogpunt slijm, lidvocht en colloid als identieke zelfstandigheden moet beschouwen.

In het tweede boven aangehaalde opstel behandelt S. meer uitsluitend de colloidmetamorphose der cel en beschrijft hij de verschillende wijzen waarop zij zich voordoet. Hij onderscheidt 4 hoofdvormen, waarvan de eerste zich vertoont als kleine korrels; bij den 2den vorm gaat de cel in haar geheel tot een colloidklompje over; het ontstaan van colloidkogels binnen de cel maakt den derden, terwijl het opgelost colloid als den 4den vorm beschouwd kan worden. Daar het colloid het resultaat is van de zamenvloeijing van eigene elementen, zoo moet men deze bestanddeelen ook somwijlen aantreffen, vóórdat zij zamengevloeid zijn, dat is: vóórdat er colloid bestaat. Deze omstandigheid vindt allezins plaats. Of het colloid steeds dezelfde scheikundige zamenstelling bezit, is nog niet uitgemaakt en minder waarschijnlijk. Bij het verweekte colloid is mucinum een hoofdbestanddeel en men mag zelfs welligt stellen, dat in elk vocht, hetwelk mucinum bevat, ook colloidmetamorphose bestaat of bestaan heeft. Evenwel zoude men te ver gaan, indien men colloid en mucinum als identiek wilde beschouwen.

Beursgezwellen. Colloidgezwellen.

J. M. SCHRANT. Prijsverhandeling over de goed- en kwaadaardige gezwellen. 3de aflevering.

P. H. SURINGAR. Talrijke colloid-gezwellen op de parietaal- en visceraalplaten van het buikvlies. Nederl. Weekbl. v. Geneesk. 1852, blz. 251.

Volgens SCHRANT kunnen de volgende oorzaken aanleiding geven tot het ontstaan van beursgezwellen: 1°. het zakvormig vastworden van vezelstof, welke uit uitgestort bloed of uit andere vochten is vrij geworden; 2°. het uiteendringen van bindweefsel door vochten of vaste ligchamen, rondom welke het zich later zamentrekt; 3°. uitzetting van een normaal hol orgaan door verschillende stoffen, naar wier onderscheiden aard men de namen van hygroma of hydatide, van meliceris, van atheroma of van cholesteatoma gebruikt; 4°. vergrooting van cellen door colloid- of weimetamorphose.

Indien *de uitlozingsbuis van een huidsmeerkliertje* verstopt raakt en de vetafscheiding daarbinnen voortduurt, zoo ontstaat er een *comedo*, of indien er tevens ontsteking plaats vindt, eene *acnepuist*. Bij toenemende uitzetting der klierholte atrophieert het klierweefsel ten gevolge der drukking en wordt er een *atheroma* gevormd, of wel een cholesteatoma, in geval er veel cholestearine vrij wordt.

Niet alle *vetkystes* ontstaan evenwel op deze wijze. Ook de ontleding van den inhoud van andere kystes, van bloed, etter, colloid, kan onder vrijwording van veel vet, zoodanig vetbeursgezwel doen ontstaan. Insgelijks kan de sterke vetmetamorphose van epithelium, dat den wand eener kyste bekleedt, in hare holte eene vetmassa doen geboren worden. Sommige vetkystes eindelijk danken haar ontstaan aan de vorming van nieuwe smeerkliertjes, zoo als zelfs in inwendige organen gezien wordt.

De *sereuse kystes* kunnen eveneens op verschillende wijze ontstaan, zoo als door afscheiding van een sereus vocht binnen een hol orgaan; door terugblijven van het sereuse gedeelte van eenig vocht, zoo als bloed, dat binnen zakvormig uitgescheidene vezelstof was besloten en welks overige bestanddeelen werden opgeslorpt; door verweeking van den inhoud eener colloidkyste; en eindelijk door vergrooting en zamenvloeijing van eiwitcellen.

Colloidkystes kunnen ontstaan ten gevolge van colloidvorming op de epithelium-oppervlakte van eenig hol orgaan of ten gevolge van het zamentrekken van uiteengedrongen bindweefsel rondom eene colloidmassa.

Sommige nieuw gevormde kystes bevatten *haren*, volkomen *huidweefsel* met epidermis, smeer- en zweetkliertjes, *tanden* en *been*. Men heeft ze ten onregte als producten van eene intrafoetatie beschouwd.

ROKITANSKY's gevoelen, volgens hetwelk eene cel moedercel zou moeten worden, ten einde tot eene kyste of tot een alveolair weefsel te kunnen overgaan, wordt door SCHRANT als te algemeen gesteld beschouwd. Ook bij de verklaring van het aantreffen van kleinere kystes in den wand eener grootere volgt hij geenzins in het algemeen dien schrijver, gelijk hij zich aan den anderen kant ook niet vereenigen kan met BRUCH's te algemeen gestelde uitspraak, dat elke kystewand eene secundaire formatie zou zijn. Volgens SCHRANT ontstaan de zamengestelde beursgezwellen of *kystoiden*: 1°. door verbinding of zamenvloeijing van naburige enkelvoudige kystes; 2°. door uitpuilingen van den wand eener enkelvoudige kyste; 3°. door dat kleine kystes, bij 't snel aanwassen eener grootere, in den wand der laatste worden ingetrokken; 4°. door de vorming van dochterkystes in den wand eener moederkyste. — De meeste kystoiden berusten op colloidvorming.

De wanden der kystes kunnen met epithelium bedekt worden, zich verdikken, verkalken, in ontsteking geraken en op vele andere in 't genoemde werk nader beschrevene wijzen groote verscheidenheid vertoonen.

De kystevorming is niet zelden verbonden met eene ontwikkeling van andere weefseldeelen, b. v. van vezelcellen, *cystosarcoma*, of van bindweefsel dat door splitsing ontstaan is, *cystofibroide*. Vindt men in de nieuwe vorming tevens kraakbeenweefsel, zoo verkrijgt het den naam van *cystochondroma*, terwijl de vereeniging met carcinoma het boosaardige *cystocarcinoma* teweegbrengt.

Overal waar cellen bestaan, kunnen zich kystes vormen. Het is hierom, dat men ze zoo vaak in de cellenrijke klieren aantreft.

Wat de prognosis aangaat, zoo laten, om niet te spreken van de combinatiën met kanker, de uit colloid ontstane kystes, voor zoo ver zij niet kunnen geëxstirpeerd worden, weinig goeds verwachten, omdat bij deze gewoonlijk eene weelderige voortgaande ontwikkeling van jonge kystes plaats vindt. In het algemeen gerekend, behooren overigens de beursgezwellen tot de goedaardige neoplasmata.

Het nut der jodium-inspuitingen in kystes verklaart SCHRANT daardoor, dat vele dezer op colloidvorming berusten, waartegen het jodium een algemeen middel schijnt te zijn. In dezelfde reden vindt hij de verklaring van het feit, dat vezelstoftuberkels en kystoiden zoo zeldzaam te zamen voorkomen. Het berust op de belemmering, die de albumineuse celvorming in het algemeen bij de tuberkelcrase ondervindt. —

Eene belangrijke colloidvorming op het buikvlies deelde C. H. SURINGAR mede. Het colloid was ten deele in enkelvoudige kystes, ten deele in een alveolair weefsel bevat.

Tuberculosis.

C. DE BORDES en J. L. DUSSEAU. Iets over de uitsluiting van tuberculosis en emphysema pulmonum vesiculare. Nederl. Weekbl. voor Geneesk. 1852, blz. 81.

J. M. SCHRANT. De uitsluiting tusschen tuberculosis en emphysema. Ibid. blz. 121.

J. P. GILDEMEESTER. Tuberculosis van de tong. Ibid. blz. 225.

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK. Over den oorsprong en de vorming van tubercula pulmonum. Nederl. Lancet, Julij en Aug., blz. 1.

De HH. DE BORDES en DUSSEAU bespraken de uitsluitingskwestie met betrekking tot de tuberculosis en het emphysema, steunende op drie waarnemingen, bij welke de genoemde ziekten voorkwamen. Zij besluiten, dat er geen grond bestaat tot het aannemen eener zoogenaamde uitsluiting. SCHRANT, wiens gevoelen over dit onderwerp door de genoemde schrijvers bestreden was geworden, heeft daarop l. c. eene nadere uiteen-

zetting van het feit der uitsluiting en van de ter verklaring daarin bedachte theorie gegeven.

GILDEMEESTER beschreef een zeldzaam geval van tuberculosis der tong, 't geen door hem bij een' aan phthisis pulm. lijdenden man werd waargenomen. Er hadden zich achtereenvolgens vele zeer vuile zweren op de tong ontwikkeld, vooral in de linker helft van dit orgaan, welke zeer gezwollen was. Na den dood vertoonde zich dit linker gedeelte op de doorsnede witachtig van kleur, zeer vast en moeijelijk uiteen te scheuren en bijna geheel van voorkomen als een vezelachtig weefsel. Aan de oppervlakte onder het slijmvlies was het spiervleesch nog het minst veranderd, doch hier bevatte het vele kleine, witte, brokkelige knobbeltjes ter grootte van speldenknoppen, die er gemakkelijk konden uitgeligt worden. Deze knobbeltjes bevatteden moleculairkorrels en tuberkelligchaampjes. De spiervezelen der tong waren grootendeels tot bindweefsel overgegaan. —

SCHROEDER VAN DER KOLK bestrijdt in de eerste plaats hen, die uit den aard en den vorm der tuberkels meenen te mogen besluiten tot eene daaraan beantwoordende bloedcrasis. Nadat toch eiwit en vezelstof door de vaatwanden zijn doorgezweet, komen zij als exsudaten overal in aanraking met het voedingsvocht, dat meestal zuur is en meer phosphaten en potaschzouten bezit dan de bloedwei, maar vooral met organische bestanddeelen en cellen, die krachtig omzettend op deze exsudaten werken, zoodat zij op deze en andere wijzen aan groote veranderingen blootstaan. Ook is het denkbeeld, dat eiwit en vezelstof reeds in het bloed zoodanig ziekelijk kunnen veranderen, dat zij ongeschikt worden voor verdere ontwikkeling, geheel in strijd met alle begrippen van voeding en stofwisseling, zoo als de schrijver uitvoerig, vooral tegenover de leer van ROKITANSKY, betoogt. — De eigenlijke tuberkelvorm is niet te verklaren door middel van crasen, maar is meer te beschouwen als het gevolg van de structuur der deelen, waarin hij ontstaat. Zoo zijn de longtuberkels kleiner, omdat het exsudaat door de wanden der longblaasjes in kleine massa's wordt gedeeld, terwijl in de lever en hersenen, waar zoodanige bouw niet aanwezig is, ook grootere tuberkels gevonden worden. Ontstonden de tuberkels uit eene fibrineuse crasis, dan zou men

ze veel vaker in de spieren, die toch hoofdzakelijk uit fibrine gevoed worden, moeten aantreffen. Indien het ligchaam van een scrofuleus persoon op vele plaatsen door tuberkels wordt aangedaan, is het bloed voorzeker niet gezond te achten, maar de bloedziekte is hier niet het primaire, maar veeleer secundair en een gevolg van het lijden der watervaatstelsels. Dat de longen bij tuberculosis vergroot zouden zijn en daardoor eene verhoogde oxydatie van het bloed teweeg zouden brengen, wordt wederlegd door den spirometer, die eene verminderde capaciteit te kennen geeft, terwijl een ruime borstkas het best voor tuberculosis beveiligt. De andere argumenten, waarmede ROKITANSKY zijne leer van de tuberkelcrase tracht te bevestigen, berusten, volgens S., op geen beteren grond. Wat men interstitiële tuberkel noemt, kan alleen van toepassing zijn op de knobbels tusschen de lobuli pulmonum, terwijl de aangrenzende longblaasjes meestal te gelijkertijd met knobbelmassa opgevuld zijn, ten gevolge van hetzelfde uitzweetingsproces. Waar de interstitiële knobbels afgezonderd te voorschijn komen, is het ten gevolge van eene primitieve ziekte der watervaten, welke meestal met zwart pigment bedekt zijn, waarin inzonderheid de oorzaak gelegen is, waarom de interstitiële tuberkel eene graauwe kleur bezit. Terwijl volgens ROKITANSKY de gele tuberkel tot verkalking overgaat, is dit, volgens onzen schrijver, veeleer eene eigenschap van den graauwen, interstitiëlen, omdat de watervaten, die zich tusschen de lobuli bevinden, even als elders, eene bijzondere neiging tot verkalking vertoonen, welke verkalking overigens per continuitatem ook op den geïnfiltreerden tuberkel kan overgaan.

Het gebrek van organisatie der knobbels is een gevolg van de anatomische dispositie der deelen. Terwijl de interstitiële tuberkels zich ten deele tot vezelweefsel ontwikkelen, wordt de organisatie der geïnfiltreerden belet door het epitheliumbekleedsel der longblaasjes, dat hen omgeeft. Alle klierachtige organen worden met cellen bekleed, die grooten invloed hebben op de bereiding der afscheidingstoffen. Gewoonlijk worden zij, na een zekeren omvang te hebben bereikt, opgelost of bersten, zoodat haar inhoud vrij wordt. Verliezen de epitheliumcellen evenwel door verdamping haren vochtigen inhoud,

zoo verdroogen zij en gaan tot platte cellen over, gelijk men bij de opperhuid en bij de normale longen waarneemt. Bij tuberculosis daarentegen worden de long-epitheliumcellen in veel grooter aantal en van omvangrijker vorm ontwikkeld, ten gevolge van imbibitie van eene uitgezweete plastische stof. Daarbij worden zij afgestooten en hoopen zich in de holte van het longblaasje op, terwijl de grootere cellen eene zeer weelderige kernvorming vertoonen, of zelfs dochtercellen. Door oplossing der oorspronkelijke cel worden nu deze kernen of dochtercellen vrij en doen zich voor als zoogenaamde tuberkelligchaampjes. De knobbels bestaan dus niet uit gestolde fibrine, maar uit gezwollene epitheliumcellen en de vorming der knobbelstof onderscheidt zich in niets van de secretie-processen in andere glandulae gedurende den gezonden toestand. Alleenlijk is zij bij de tuberculosis een gevolg van ziekelijke uitzweeting in de longen. Verdwijnen eindelijk de bloedvaten en de wanden der longblaasjes, dan kunnen de tuberkels door gemis van vocht vaster worden.

In beginnende knobbels vond VAN DER KOLK meermalen jonge bindweefseldraden, die echter op een later tijdperk ontbraken, waarschijnlijk vernietigd geworden door de opvolgende vetmetamorphose.

De schrijver vergelijkt verder de knobbelvorming met de hepatisatie bij pneumonie, alwaar toch insgelijks plastische stof in de holte der longblaasjes is uitgezweet. Bij de hepatisatie nu komt geheel dezelfde ontwikkeling van epitheliumcellen als bij de knobbelvorming voor, zonder dat men hier de hypothetische tuberculeuse bloedcrasis aanneemt; men behoeft die crase dus evenmin bij de tuberkelvorming. Ook in de longen van een kind, dat nog niet geademd had, vond V. D. K. dezelfde cellen. Het ziekelijke der tuberculosis ligt dus niet in de vorming van de bestanddeelen der tubercula, maar in eene vermeerderde afscheiding van bloedwei, welke epitheliumwoekering na zich sleept.

Vindt de uitzweeting van plastische stof niet binnen de longblaasjes, maar in het bindweefsel tusschen de lobuli plaats, dan ontwikkelen zich cellen, die niet gelijk de epitheliumcellen als cellen weder te gronde gaan moeten, maar zich verlengen

tot vezels en dus tot hypertrophie van het interlobulaire vezelweefsel leiden. Bij de pneumonie vindt men hetzelfde.

De tuberculeuse darmzweren hangen waarschijnlijk af van eene vermeerderde vorming van secretiecellen in de darmkliertjes.

Wat de erfelijkheid der phthisis aangaat, ook ter verklaring van deze behoeft men geene crasis, zoo min als voor de erfelijke krankzinnigheid, of voor de gelijkenis van het gelaat tusschen ouders en kinderen. Misschien ligt de oorzaak der erfelijkheid in het zenuwstelsel. SCHIFF namelijk zag tubercula in de bovenste longkwab ontstaan, na verwonding van het ganglion van den n. vagus derzelfde zijde. Lijders aan hersenverweeking of aan atrophia cerebri sterven meest allen aan aandoening der longen, en bij peripneumonie worden de ganglia van den n. vagus rood en ontstoken gevonden.

Of nu de eerste uitzweeting in de longblaasjes bij tuberkelvorming het gevolg van ontsteking zij, wil V. D. K. niet vasthouden, maar er is in allen gevalle eene verhoogde werking, waarbij later de ontsteking niet terugblijft. Door den langzamen groei der knobbels worden de vaten in de wanden der longblaasjes digtgedrukt, de massa wordt vaster door verlies van vocht en door drukking en laat zich niet meer expectoreren, totdat zij later door vetmetamorphose weder vloeibaarder en etterachtig wordt en destructie van het longweefsel te weeg brengt. — Bij pneumonie is het verloop sneller, de inhoud blijft vochtiger en wordt door hoesten ontlast, zonder vernietiging van het longweefsel, hoewel ook hier vele fijne longvaten kunnen gesloten worden.

Kanker.

C. B. TILANUS. Over de behandeling van carcinoma. Ned. Weekblad v. Geneesk. 1852, blz. 1, 41. (Zie verslag over de Chirurgie.)

J. M. SCHRANT. Bijdrage tot de statistiek des kankers. Ibid. blz. 191.

J. M. SCHRANT. Prijsverhandeling over de goed- en kwaadaardige gezwellen. 3de Aflevering, 1852, blz. 331.

SCHRANT gaf l. c. eene korte statistiek van 65 lijkopeningen van kankerlijders, welke in het Buitengasthuis van 1848—1851 zijn voorgekomen. De tegenstelling, die tusschen kanker en tuberculosis bestaat, wordt daarin op nieuw bevestigd, en ook in de meerdere of mindere geneigdheid der verschillende organen, om door kanker te worden aangetast, vond hij eene bekrachtiging van het gevoelen van ROKITANSKY.

In zijne prijsverhandeling neemt SCHRANT als punt van uitgang den weeken mergkanker, en gebruikt de eigenschappen die aan dezen eigen zijn, als toetsteen voor het onderzoek van andere minder algemeen als kanker beschouwde vormen van gezwellen. Het voorname bestanddeel van dien type der kankers is een groot aantal vrije kernen. Deze bijzonderheid vindt men in alle vormen van kanker terug; waar zij ontbreekt, heeft men geen regt om kanker aan te nemen. De verschillende varieteiten der kankers hangen af van bijkomende bestanddeelen en vloeijen ongevoelig, onder voortdurend afnemen van het aantal kernen, zamen met aanverwante doch meer goedaardige gezwellen.

Wat de cellen aangaat, die een zoo groot gedeelte der kankergezwellen uitmaken, eene specifieke kankercel mag men wel niet aannemen, maar toch is er een zekere vorm van cel, die in de genoemde gezwellen veelvuldig en op geene andere plaats in zoo groot aantal voorkomt. Overigens kenmerken zich de kankercellen door veelvormigheid, en dikwerf ook door een groot aantal kernen, die zich bovendien vaak door hare aanmerkelijke grootte onderscheiden. Op deze bijzonderheden berust de mikroskopische diagnose des kankers, waarbij aan den rijkdom der kernen de eerste rang wordt toegekend.

Uit den ontwikkelingsgang des kankers kan men gemakkelijk zijne verscheidenheden afleiden. Wordt hoofdzakelijk alleen het jongste element des kankers, de kernen, gevormd, zoo ontstaat het zeer weeke encephaloidgezwel. Ontvangen de gevormde kernen grootendeels celvliesjes, zoo is hiermede de meest gewone der mergkankers gegeven. Nadert de vorm dier cellen daarbij tot die van het epithelium en wordt er tevens in hare rangschikking een zekere regelmaat waargeno-

men, zoo vindt men den epitheliumkanker. Op analoge wijze laten zich de overige vormen afleiden. Versnelde groei des kankers gaat gepaard met toenemende kernvorming.

Sprekende over de vaatvorming bij den kanker, welke op zeer verschillende wijze kan plaats vinden, behandelt de schrijver ook het *siphonoma*. Hij acht het waarschijnlijk, dat dit gezwel niets anders is dan een zeer weeke mergkanker, wiens cellen en kernen niet altijd werden erkend, dewijl de eigenaardige daarin voorkomende buizen als slecht ontwikkelde vaten moeten worden beschouwd. De zoogenaamde fungus haematodes is niets anders dan een mergkanker, waarin het vaatelement sterk ontwikkeld is geworden. MÜLLER's carcinoma reticulare is evenmin een streng afgescheiden vorm. Het is namelijk niets anders dan een merg- of vezelkanker, bij wien vele cellen buitengemeen sterk in vetmetamorphose zijn overgegaan. Andere metamorphosen der kankercellen brengen eveneens weder andere vormen te weeg: zoo de pigmentmetamorphose de boosaardige melanosis, de colloid- en de weimetamorphose den alveolairen, den colloid- of kystenkanker. Daar bij de twee laatstgenoemde metamorphosen de cel qua talis te gronde gaat, moet de boosaardigheid des kankers door den invloed daarvan verminderen. Werkelijk is dan ook de alveolaire kanker minder boosaardig dan andere vormen.

Waarom is de kanker gemeenlijk boosaardig? Deze vraag kan nog slechts onvolledig beantwoord worden. De gebrekkige weefselvorming, die het bij den kanker niet verder brengt dan tot kernen, hoogstens tot cellen, veroorzaakt dat de massa weinig zamenhang bezit en ligt doorbreekt. Het daarbij ontstane verlies van zelfstandigheid wordt niet of slechts gebrekkig vergoed, omdat de weefselvorming den trap van vezelige cicatrisatie niet kan bereiken. De losse zamenhang der kankerelementen geeft verder ligt aanleiding tot hunne verdere verspreiding, en zoo tot secundaire eruptie. Ook is het mogelijk, dat sommige kankercellen, even als kliercellen, met welke zij vaak in vorm overeenkomen, een ziekelijk secretum in den bloedstroom brengen.

S. uit zich niet stellig over de plaats, welke aan de *ty-*

phusmassa toekomt, die door sommigen nabij den kanker wordt gesteld. De *fibro-nucleated growth* van BENNETT acht hij tot dezen laatste te behooren.

De eerste aanvang des kankers is moeijelijk op te sporen. Wat men zijn blasteem noemt, verdient slechts ten deele dien naam. Hij neemt uit een albumineus vocht zijnen oorsprong. Soms gaat eene plaatselijke atrophie aan de vorming des kankers vooraf, zoo als uit een medegedeeld geval, het derde dat beschreven werd, schijnt te blijken. Colloid of vaste fibrine worden ten onregte als kankerblasteem beschouwd. Hyperaemie of ontsteking kunnen de ontwikkeling des kankers bevorderen, doch niet veroorzaken. Er vindt geene onmiddellijke omvorming van normale tot kankerelementen plaats. Wel kan een goedaardig gezwel later kanker worden, doch alleen ten gevolge van het ontstaan van talrijke kernen tusschen zijne elementen.

Het verouderen en afsterven der kankers is, van een klinisch standpunt beschouwd, het blijven staan en het genezen der ziekte. Er bestaan verschillende genezingsprocessen van den kanker, die echter meestal het doel niet bereiken. De vorming van zwart pigment in den kanker, of zijne verettering worden ten onregte hiertoe gerekend. Van meer gunstigen invloed is de necrosis des kankers, zijne resorptie en de vetverandering zijner elementen. Beide laatste momenten te zamen verbonden maken het kankerlikteeken. Deze likteekenvorming, waartoe geenzins alle navelvormige intrekselen op kankerknobbels mogen gerekend worden, en waarbij het intrekken van den tepel der vrouwelijke borst slechts ten deele mag genoemd worden, kan zelve tot pathologische toestanden aanleiding geven, b. v. tot sthenosis van het darmkanaal, tot icterus enz. Men hoede zich evenwel van niet de eenvoudige spierhypertrophie van gedeelten van het spijskanaal als kanker te beschouwen, of alle ingetrokken plekken in het leverweefsel voor likteekens van geresorbeerden kanker aan te zien.

Geschiedt de vetdegeneratie der kankerelementen te overvloedig, dan wordt de kanker weeker en breekt hij ligtelijk door. Niet altijd hangt evenwel de verweeking des kankers

van een en hetzelfde proces af en men dwaalt, indien men haar als eene noodzakelijke eigenschap dier gezwellen beschouwt.

Behalve de genoemde genezingsprocessen beschrijft S. ook nog een overgang van kanker tot zuiver vezelweefsel, welke in het binnenste der knobbels plaats vindt en uitgaat van de wei- of colloidmetamorphose der cellen, door welke in de knobbels holten ontstaan en later vezelweefsel gevormd wordt. Ook de verkalking of versteening kan als genezingsproces voorkomen.

Men dwaalt, indien men als regel stelt, dat eene hyperaemie of ontsteking oorzaak is van de ontwikkeling des kankers; een eigen exsudatieproces, een eigen kankerblasteem, kan ook niet aangetoond worden. Men mag evenwel vragen of het ontstaan des kankers alleen het resultaat is van eene plaatselijke aandoening of wel van eene bloedziekte, of wel van beiden vereenigd. Het laatste is het waarschijnlijkste. Eene eigene kankercrasis bestaat er niet, ofschoon de albumineuse dyscrasiën voor de vorming der bedoelde gezwellen het gunstigste zijn. Wat de verwijderde oorzaken des kankers aangaat, hieromtrent is nog niets zekers bekend.

Wat de schrijver zegt over de therapie des kankers behoort niet te dezer plaatse.

Gele koorts.

T. A. C. DUMORTIER. Overzigt der epidemie van gele koorts, welke in het jaar 1851 in de kolonie Suriname heeft geheerscht. Nederl. Lancet 1852, N°. 11 en 12, blz. 668.

Uit de lijkopeningen, door DUMORTIER van gestorvenen aan de gele koorts verrigt, leeren wij het volgende: Huid zeer donker vuil geel, met paarsche vlekken. Er vloeit veel zwart bloed uit de schedelbekleedselen. Boezems en vaten der hersenvliezen zeer bloedrijk. Onder de arachnoidea somwijlen eene geleiachtige stof. Hersenen normaal of ligt hyperaemisch. Op de pleura pulmonalis paarsche vlekken; longen met zwart bloed opgevuld. Pericardium somwijlen geel gekleurd en bevattende een geel gekleurd vocht. Hart meestal flets en bleek; de regter kamer was nu eens met donker zwart, zeer vloeibaar

en vetachtig bloed gevuld, dan weder was het hart bloedledig of bevatte het geelachtige vezelstofstremsels, die zich tot in de groote vaten uitstrekten. Omentum meestal vuil geel en ligt opgespoten; in de maag steeds dezelfde zwarte stof, die bij het leven was uitgebraakt of per anum ontlast. Slijmvlies van maag en slokdarm nu eens normaal dan weder geheel bedekt met kleine roode vlekjes, vooral aan de groote en kleine bogt der maag, die er een fluweelachtig aanzien aan schonken. Bloedvaten der groote en kleine bogt altijd met dun en donker bloed gevuld. De tenuia bevatten dezelfde stoffe als de maag, hoewel meer waterachtig; in het coecum werd deze stof meer brijachtig, in het colon adscendens en transversum meer leikleurig, in het descendens op blaauwe klei gelijkende, in het rectum eindelijk grijsachtig wit en meer homogeen. Deze stof was steeds volkomen reukeloos. Soms was het darmkanaal met bloed opgevuld. De darmkliertjes boden geene verandering aan. — Lever zelden vergroot, bleek van oppervlakte, bloedarm op de doorsnede; rondom de galblaas soms eene geelachtige groene kleur. De leverzelfstandigheid gemakkelijk tusschen de vingers fijn te wrijven. In de galblaas nu eens weinig dikke, donker groen gekleurde, zeer kleverige gal, die er somwijlen bruin en teerachtig uitzag, dan weder rijkelijk dikke groengele gal. Galwegen steeds normaal. De poortader en onderste holle ader opgevuld met vloeibaar zwart en kleverig bloed, dat zeer vet op het gevoel was en een sterken reuk van gezwaveld waterstofgas ontwikkelde. Onder 't mikroskoop vertoonde het overal *zuur* reagerend bloed, behalve donkere bloedligchaampjes, zeer vele vetbolletjes. Milt vergroot, week, bloedrijk, wijnmoerkleur. In het systema uropoeticum, op vaatovervulling na, niets bijzonders. Spiervleesch meestal verweekt en donker van kleur.

Cholera Asiatica.

Statistiek verslag van 117 Choleralijders (Javanen en Chinezen) opgenomen in het Stadsverband te Batavia van 24 April 1851 tot 24 Junij 1851, met eenige opmerkingen en

beschouwingen, door D. PEEREBOOM VOLLER en D. C. SWAVING. (Nederl. Weekbl. v. Geneesk. 1852, blz. 11.)

De heeren PEEREBOOM VOLLER en SWAVING deelden eenige door hen op Java verrigte lijkopeningen van Choleralijders mede, voor wier raadpleging wij naar het boven aangehaalde opstel verwijzen moeten.

Schedel.

J. A. KOOL, Craniometrie of onderzoek van den menschelijken schedel bij verschillende volken, in vergelijking met dien van den Orang Oetan, met afbeeldingen. Amsterdam 1852.

KOOL, die een getal van 431 menschelijke schedels onderzocht en de resultaten van dat vergelijkend onderzoek mededeelde, gaf daarbij eene nieuwe methode aan tot het doen der afmetingen. Hij bedacht een *craniometer* of *cephalometer* bestaande in een tafeltje, welks blad, even als dat eener lezenaar op en neder kan bewogen worden, en tevens zich vooren achterwaarts laat schuiven over de onderste rand van twee regt opstaande en tegen elkander aansluitende ramen, tusschen welke eenige losse stalen naalden worden gevat, die naar willekeur op het een of ander gedeelte van den schedel kunnen worden aangebragt.

Zoodra de schedel op het tafeltje zoodanig is geplaatst, dat het meest uitstekend gedeelte van den neusvloer met het gewricht van de onderkaak in dezelfde horizontale lijn is gelegen, wordt het tafelblad zoo verre naar voren geschoven, dat de pijlnaad juist onder den bovenrand der ramen komt te staan. Alsnu worden de naalden doorgestoken, totdat zij de navolgende punten of gedeelten van den schedel aanraken;

1°. het meest uitstekend gedeelte van de kin.

2°. de bovenste rand van de onderkaak tusschen de middelste snijtanden.

3°. de rand van de bovenkaak tusschen de middelste snijtanden.

4°. het meest uitstekend gedeelte van den neusvloer.

5°. het punt, waar de neusbeenderen met elkaar en met het voorhoofdbeen te zamen komen.

6°. het punt, waar de pijlnaad met de kroonnaad in een smelt.

7°. het punt, waar de pijlnaad met de sutura lambdoidea te zamen komt.

8°. de basis van het processus mammillaris aan de achterzijde en ter plaatse waar dit processus uit het slaapbeen te voorschijn komt.

9°. het middelpunt van het gewricht van de onderkaak.

Deze hoofdpunten worden verder ondersteund door het aannemen van eenige bijpunten.

De resultaten, welke de schrijver uit zijne metingen trekt, behooren tot het gebied der anthropologie, en kunnen dus in dit verslag geene plaats vinden.

Hersenvliezen.

J. N. RAMAER. Aanteekening over varicositeit van de aderen der pia mater. Tijdschrift der Maatschappij, 1852, blz. 102.

GÜNSBURG tegen over Günsburg, welke de varicositeit van de aderen der pia mater, die zoo dikwijls op lijken gevonden wordt van aan delirium potatorum gestorvenen, aan het gebruik van opium toeschrijft, betoogde RAMAER de onjuistheid dier meening, daarbij tevens eene lijkopening mededeelende, waarbij genoemde varicositeit gevonden werd, maar geenzins aan het gebruik van opium kon toegeschreven worden. Veeleer hing zij zamen met eene algemeene uitzetting van het aderstelsel.

Hersenen. Zenuwen.

J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK. Waarneming van eene atrophie van het linker halfrond der hersenen, met gelijktijdige atrophie der regterzijde van het ligchaam. (Overgedrukt uit de Verh. d. eerste klasse van het Kon. Ned. Instituut, 3de reeks, 3de deel). Amsterdam, SULPKE 1852.

IMANS. Kankerachtig gezwel op den bodem der schedelholte enz. Ned. Lancet 1852, Octob. en Nov., blz. 270.

IMANS. Ontaarding van de gehoorzenuw ten gevolge van drukking. Ibidem, blz. 274.

SCHROEDER VAN DER KOLK beschreef de lijkopening van een 27jarig meisje, dat van hare vroege jeugd af aan de regterzijde verlamd was geweest, en wier geest op zoodanigen lagen trap van ontwikkeling was terug gebleven, dat men haar tot de idioten mogt rekenen. De verdierlijking scheen evenwel in de eerste jaren van haar leven minder sterk te zijn geweest dan later. Bovendien bestond er atrophie der verlamde zijde.

De linker helft des schedels was aanmerkelijk dikker dan de regter zijde, uitgezonderd aan het achterhoofd, alwaar het omgekeerde plaats vond, ook de arachnoidea was onder de verdikte plaats zeer verdikt, terwijl veel vocht verzameld was tusschen haar en de pia mater. Het linker halfrond was zeer atrophisch en fluctueerde als eene blaas ten gevolge van eene sterke vochtophooping in de hersenholte. De grijze stof was zeer bleek en geel, de kronkels waren veel dunner dan aan de andere zijde. De piamater liet gemakkelijk los, of was reeds losgeweekt. De wanden der linker holte waren zeer dun en vooral aan den achtersten horen buitengemeen week. Dit verschil tusschen beide hersenhelften wordt verder naauwkeurig in zijne bijzonderheden beschreven, waarbij vooral opmerking verdient, dat de kleine hersenen juist aan de tegenovergestelde zijde, de regter namelijk, atrophisch waren. Eveneens had zich de atrophie, onder de overkruising, op de regterzijde van het ruggemerg voortgeplant, terwijl ook de wortels, doch vooral de ganglia, op de hoogte der armvlecht van de 5de, 6de en 7de halszenuwen der regterzijde en de zenuwen zelve in de atrophie deelden. — Aan het hoofd waren langs het beloop van het linker 5de paar zenuwen been- en spierweefsel meer gevoed, terwijl deze weefsels aan de regter zijde van het overig ligchaam min of meer atrophisch bleken te zijn, hetgeen ook gold van de het hoogst ontspringende zenuwen der bovenste extremiteit, terwijl de lager gelegene zenuwen der verlamde zijde veeleer verdikt waren.

De schrijver beschouwt deze zeldzame atrophie als een gevolg

van eene ontsteking in de centrale deelen der hersenen, die nu eens vóór dan eens na de geboorte ontstaan kan. Het gebrek behoort niet tot de eigenlijke aangeborene gebreken.

Na eene recensie der bekende, meest onvolledig medegedeelde, gevallen van partiële hersenatrophie, komt VAN DER KOLK tot het besluit, dat de kleine hersenen geen invloed hebben op het ontstaan van verlamming. Atrophie der corpora striata en der thalami schijnen het meest in vereeniging met die der groote hersenen voor te komen, terwijl men op de medulla oblongata niet schijnt gelet te hebben. De eerstgenoemde organen zijn het vaatrijkste en zullen daardoor het ligtst in ontsteking geraken, en het punt van uitgang der atrophie zijn.

De verschijnselen, door de halfzijdige atrophie der hersenen teweeggebragt, vertoonen zich zoowel in eene gebrekkige uiting der geestvermogens als ook in een lijden der voeding. Echter komen er ook gevallen voor, waarbij die invloed op de geestvermogens niet werd opgemerkt, terwijl de mate der verlamming met die stoornis ook geenzins gelijken tred houdt. Dat bij afwezigheid van één gezond halfrond de geestesfunctiën ongestoord kunnen zijn, verklaart VAN DER KOLK door het analoge feit, dat men met één oog nog scherp zien kan, wanneer het andere verloren is. Wanneer echter op beide halfronden de grijze stof, vooral aan de voorzijde, beleedigd is, zoo is er zekerlijk ook belemmering in de geestvermogens. Wat van de atrophie geldt, wordt ook bevestigd door de waarnemingen van hersenverweeking.

Bij zoodanige aanmerkelijke verstooringen van het hersenweefsel is de verlamming aan de tegenovergestelde zijde gewoonlijk onvolkomen en vaak gepaard met contractuur, terwijl het gevoel meestal vrij ongestoord is, ook daar waar de spieren hare werking verloren hebben. Dit pleit ook voor de stelling dat de perceptie van het gevoel niet in de hersenen, maar in het verlengde ruggemerg gelegen is.

Wat nu de atrophie aangaat, die velen alleen verklaren willen uit gebrek aan oefening en beweging, hieromtrent verdedigt VAN DER KOLK een ander gevoelen. Volgens hem zijn deze momenten niet genoegzaam, maar moet men ook aan de

gevolgen van eene verminderde directe inwerking der zenuwen op de voeding denken. In het medegedeelde geval was de atrophie van eenige zenuwknoopen en zenuwen duidelijk; bij de beweegwortels viel het minder in 't oog. Daarentegen waren de beenderen, in welke takken van de geatrophieerde zenuwstammen zich verspreidden, in massa afgenomen, hetgeen dus pleit voor den invloed der gevoelszenuwen op de voeding. Van de spieren geldt hetzelfde. Volgens de proeven van LONGET toch atrophiëren de spieren van het gelaat spoediger na doorsnijding van de takken van het 5de paar, dan na doorsnijding van den nervus facialis. Andere proeven leeren insgelijks, dat de invloed der gevoelszenuwen op de voeding grooter is, dan die der bewegingszenuwen. Uit dit alles volgt dat in het beschrevene geval de atrophie van het spier- en beenweefsel verkeerdelijk alleen aan rust en gebrek aan oefening zou toegeschreven worden. — Daar nu evenwel de gevoelszenuwen geene centrifugale werking kunnen uitoefenen, zoo moet haar invloed op de voeding aan de bijgemengde sympathische zenuwdraden worden toegeschreven. Volgens VOLKMANN zijn deze laatsten dan ook in de gevoelszenuwen in grooter aantal aanwezig dan in de bewegingszenuwen, en vooral dáár het talrijkst, waar eenige sterkere vegetatieve functie, b. v. eene secretie, wordt uitgeoefend. Eene voorname bron voor dezen vegetatieven invloed der zenuwen acht VAN DER KOLK in de ganglia aanwezig. Misschien kan een prikkel der gevoelszenuwen in de ganglia reflecteren op de daarin gelegene kleinere gangliënkogels, die tot het vegetatieve systeem behooren. Verschillende proeven maken deze verklaring waarschijnlijk. Onder anderen leeren die van LUDWIG dat, na prikkeling eener zenuw der speekselklieren, dat is van eene gevoelszenuw, die vegetatieve draden bevat, de secretie in de klier zeer aanmerkelijk vermeerderd wordt, zonder dat de bloedsdrukking hierbij evenredig wordt verhoogd.

Overigens hangen de ganglia zelven op hunne beurt weder van het ruggemerg af. De medegedeelde waarneming toch leert dat de eenzijdige atrophie des ruggemergs eene atrophie van zenuwknoopen heeft teweeggebragt. Evenwel zijn de

ganglia niet geheel en al van het ruggemerg afhankelijk, gelijk de anencephalie leert, waarbij de hersenen alleen, of het ruggemerg tevens geheel vernietigd zijn en niettemin het ligchaam goed ontwikkeld kan zijn. Tot de eerste vorming der ruggemergszenuwen is het bestaan van het ruggemerg of van een gedeelte er van voorzeker noodwendig, maar zijn zij eens gevormd, dan wordt voor de verdere voeding en groei het ruggemerg niet meer vereischt. Eveneens is zoowel in de gevallen van acranie als in die van anencephalie, zoo als VAN DER KOLK in tegenspraak met W. VROLIK stelt, de hersenblaas gevormd geweest, doch op een vroeg tijdperk, ten gevolge van hydrocephalus, gebarsten, nadat reeds de zenuwen gevormd waren geworden.

Wat nu de hypertrophie aangaat, die in het medegedeelde geval aan de tegenovergestelde zijde plaats vond, zoo verklaart de schrijver dit feit door de bekende waarneming, dat de schedel zich vaak naar de gedaante der hersenen voegt. Overal waar hij eene verdikking van den schedel heeft aangetroffen, was het harde vlies zeer vast daarmede vereenigd en vertoonde het kennelijke teekenen van chronische irritatie of ontsteking, waarvan eene versterkte beenvorming het gevolg is. In het behandelde geval vond dit ook plaats. Ontbreekt daarentegen die prikkeling, dan wordt de ruimte, die door de atrophie der hersenen ontstaat, door serum aangevuld. Analoog aan deze waarnemingen vond VAN DER KOLK ook in andere ligchaamsdeelen eene versterkte voeding op de plaatsen, waar ganglia of zenuwen in een geprikkelden toestand zich bevonden. —

IMANS beschreef de lijkopening van een man, die geene verschijnselen van hersenlijden vertoond had, en bij wien een groot gezwel aan de basis der schedelholte werd aangetroffen. Het gezwel had de naburige deelen aanmerkelijk verschoven, en was van een vezelig omhulsel voorzien. Het bestond uit vele kleine ronde kwabjes, die op doorsneden een netwerk vertoonden van spoelvormige cellen; tusschen deze cellen lag eene dik vloeibare massa, waarin homogene ligchaampjes, colloidbollen, en veelvormige cellen met één of meer colloidbollen gezien werden. — Verder bestond er gangraena pulmo-

num, ten gevolge waarvan een groot bloedvat gecorrodeerd was geworden, zoodat de man aan eene bloedspuwing stierf.

Bij eene andere, door denzelfden schrijver medegedeelde, lijkopening, welke een 60-jarigen, aan carcinoma pylori gestorven, man betreft, werd bij het openen van den schedel aan de achtervlakte van het rotsbeen eene kleine roodachtige massa gevonden. Deze massa was met hare punt bevestigd aan het achterste gedeelte van den bodem van den inwendigen gehoorgang en had den nervus acusticus en ten deele ook den facialis gedrukt. Eerstgenoemde zenuw was dien ten gevolge geheel ontaard en de inhoud harer primitiefvezelen in vetmetamorphose, 't geen in mindere mate ook van den facialis gold.

Borstkas.

Aangeboren splijting van het borstbeen. Nederl. Weekbl. v. Geneesk. blz. 273.

Door de heeren VAN VOLLENHOVEN, GODDARD en LAGE werd eene naauwkeurige beschrijving gegeven van een zeldzaam geval van splijting van het borstbeen, waargenomen bij een 23-jarigen jongeling. Het was eene fissura sterni longitudinalis.

Longen.

F. C. DONDERS. Beweging van longen en hart bij de ademhaling. Nederl. Lancet 1852, n°. 11 en 12, blz. 650.

D. H. GOSSCHALK en G. E. V. SCHNEEVOOGT ..... binnendringen van een beentje door de rima glottidis en trachea tot in de bronchi. Ned. Weekbl. voor Geneesk. blz. 201.

Adhaesies (*Emphysema*). Vergroeijing van de aan elkander liggende platen van het borstvlies is volgens DONDERS, l.l. blz. 658, oorzaak van verschillende ziekelijke toestanden: in de eerste plaats van *emphysema*. Bij de inademing schuiven de longen van boven naar beneden en van achteren naar voren, waarbij de toppen en de achterste randen dezer organen als

vaste punten kunnen beschouwd worden, zoodat de onderste en voorste longblaasjes de grootste ruimte moeten doorloopen en de beide voorste randen der longen zich tusschen het pericardium en den borstwand plaatsen. Bestaan er nu adhaesies aan den top der long, dan heeft zulks bij de inspiratie weinig nadeeligen invloed; zijn zij daarentegen aan haar onderste gedeelte vastgehecht, dan wordt de verschuiving van alle bovengelegene deelen in hooge mate beperkt. Bestaat de vergroeijing aan de achterzijde, dan wordt wel niet de verschuiving naar voren verhinderd, maar des te meer die welke naar beneden moet plaats vinden. Is de long tot aan haren benedenrand met den borstwand vergroeid en daarbij aan het middenrif vastgehecht, dan vindt men gemeenlijk ook het opstijgende gedeelte van het diaphragma tot aan den rand der longen met den borstwand vereenigd. De werking van het diaphragma wordt hierdoor zeer belemmerd. Zijn eindelijk de longen nabij hare voorste randen met den borstwand verbonden of bestaat er aanhechting van het pericardium met de daaraan grenzende binnenvlakte der voorste kwabben, dan kan de long zich niet meer in het horizontale vlak verschuiven, noch het hart bedekken en de beweging van den borstwand naar voren en boven wordt zeer belemmerd.

Wanneer door eene belangrijke vergroeijing van de lagere gedeelten der longen, de verschuiving der hoogere gedeelten is opgeheven, vindt men op deze laatsten, hoewel geheel vrij van aanhechting, de sporen van de ribben en van de tusschenribbige ruimten, onder den vorm van pigment-afzetting met geringe depressie. Op gelijke wijze geeft de belette daling van het diaphragma aan de regterzijde, ten gevolge van vergroeijing der geheele long of althans van haar onderste gedeelte, aanleiding tot indrukselen der ribben in de lever.

De ademhalingsruimte der longen wordt door de adhaesies verminderd, zoo als bij het leven door den spirometer kan worden aangetoond.

Een ander gevolg is het ontstaan van *emphysema.* Wanneer bij belette verschuiving eenige longblaasjes zich weinig kunnen uitzetten, moet de ontstane ruimte in de borstholte bij inspiratie, door andere nog verschuifbare longblaasjes aangevuld

worden. Hierdoor geraken deze laatsten in versterkte spanning, waarvan vaak verslapping hunner wanden, emphysema, het gevolg is. Zeer dikwijls vindt men aldus de voorste randen der long emphysemateus, wanneer ter zijde adhaesies bestaan. DONDERS vermoedt dat men bij pleuritis door, zooveel mogelijk is, diepe inademingen te laten doen, uitrekking der zich vormende schijnvliezen zou kunnen te weeg brengen en aldus eene meerdere verschuifbaarheid der long mogelijk maken. — Wanneer schier de geheele long in de vergroeijing deelt, is de voorwaarde voor de ontwikkeling van emphysema zeker 't minst van al aanwezig.

Uitgebreide vergroeijing der longen, bepaaldelijk bij adhaesies aan de laminae mediastini van het pericardium, kan ook, als hydrops ex vacuo, eene uitzweeting van serum in het pericardium na zich slepen, een verschijnsel dat vooral bij tuberculeuze infiltratie veel voorkomt. Daar namelijk de longen nu, bij de inademing, terwijl het hart naar achteren verplaatst wordt, de daardoor ontstane ruimte niet kunnen aanvullen, leggen de voorste gedeelten van het pericardium zich niet, gelijk in den normalen toestand, tot eene plooi zamen, zoodat er eene ledige ruimte overblijft, die door serum wordt aangevuld. —

Vreemde ligchamen in de luchtwegen. GOSSCHALK en SCHNEEVOOGT deelden een geval mede van een' man, bij wien onder 't eten een beentje in de luchtwegen was geraakt, 't geen hem een lijden van 10 maanden en eindelijk den dood berokkende. Het beentje zat in den linker bronchus, even onder de bifurcatie, en had hepatisatio pulmonum en gangraena teweeggebragt.

Hart.

Onderzoekingen betrekkelijk den bouw van het menschelijk hart, door F. C. DONDERS. Nederl. Lanc. n°. 9 en 10, blz. 541.

DONDERS onderzocht dunne doorsneden van het in uitgespannen toestand gedroogde hart en lette daarbij in de eerste plaats op de verhouding der ostia tot de wanden van het hart. Op de grenzen dier ostia vindt men een vast, vezelachtig weefsel, dat aan spiervezelen, vooral aan die der kamers, tot

oorsprong verstrekt en zich in de klapvliezen voortzet, rondom welke het peesachtige ringen vormt. In de regter kamer worden ostium venosum en arteriosum geheel gescheiden; in de linker kamer daarentegen bestaat zoodanige afstand tusschen het ostium venosum en arteriosum niet. De spierbundels der boezems hangen niet onmiddellijk zamen met die der kamers. Voor de kamers ontspringt een betrekkelijk grooter deel der bundels van vezelachtig weefsel, vooral vertoonen de binnenste bundels een duidelijken oorsprong, terwijl zij zich voor een gedeelte in de buitenste lagen voortzetten. Niet alle bundels evenwel, b. v. in het bovenste gedeelte der kamers, kunnen van anderen worden afgeleid.

Bij de systole der kamers komt de drukking van het bloed op de wanden der kamers, op de valvulae venosae en op de ontspringende slagaderen neder, uit welk oogpunt het vooral opmerkelijk is, dat die gedeelten van het hart zoo innig verbonden zijn.

Nabij de plaats, waar de slagaderen in het hart inmonden, neemt de dikte harer wanden belangrijk af, vooral ten gevolge van het verdwijnen der vezelcellen en van de sterke vermindering der veerkrachtige elementen; daarentegen worden zij buitenwaarts door vetweefsel en door spierbundels versterkt. Hieruit volgt dat het endocardium geenszins als eene voortzetting van de gezamenlijke slagaderrokken kan beschouwd worden. Slechts een dun laagje veerkrachtige elementen is eene voorzetting van het endocardium.

De valvula tricusp. is veel onregelmatiger in hare gedaante dan de bicuspidalis, hetgeen ook geldt van beider mm. papillares. Daarentegen is de bouw van beide klapvliezen zeer standvastig. Eene voortzetting van het vezelig weefsel van den peesring vormt hunne centrale massa, die aan de beide zijden door eene voortzetting van het endocardium bekleed wordt, dat hier voornamelijk uit een fijn en digt net bestaat. De vlakte der valvula die de drukking van het bloed ondervindt, bezit het dikste bekleedsel. De peesjes der valvulae venosae ontspringen uit vliezige plaatjes, die als eigene klapvliesjes kunnen beschouwd worden.

Het reeds genoemde vezelige weefsel der peesringen en val-

vulae bestaat 1°. uit moeijelijk te isoleren niet golvende *bindvezelbundels* en 2°. uit *veerkrachtige elementen*. Laatstgenoemden ontstaan uit vertakte, kernhoudende cellen, die vaak anastomoseren en tot elastieke vezels overgaan.

Afgezien van de ontbrekende vezelcellen stemt het endocardium in bouw overeen met dunne aderen, en welligt nog meer met weivliezen. Op het epithelium, welks cellen vaak (ziekelijk) in vetmetamorphose gevonden worden, volgen eenige structuurlooze of ligt vezelachtige lagen, die door azijnzuur weinig uitzetten en op de doorsnede enkele kernen en korte veerkrachtige vezeltjes vertoonen. Daarop volgen afwisselende lagen bindweefsel en veerkrachtige netten.

Het perimysium is vooral overvloedig in de boezems.

De primitieve spierbundels van het hart verschillen van die der willekeurige spieren. Zij zijn dunner, zeer verschillend van dimensie en bezitten een zeer fijn sarcolemma, waardoor zij zich ook, vooral na koking, zeer gemakkelijk in primitiefvezels laten splitsen. De zoogenaamde dwarsstreepjes zijn vaak minder duidelijk, doch blijken ook hier af te hangen van rijen van kleine celletjes, welke vaak in vetmetamorphose gezien worden. In het centrum (geenzins tegen het sarcolemma) liggen de kernen, die door hare lange, gedraaide gedaante aan die der vezelcellen herinneren.

Het pericardium stemt met andere weivliezen overeen.

Vaten. Aneurysma.

Aneurysma arcus aortae, door J. P. GILDEMEESTER en E. F. HOIJACK. Nederl. Weekbl. v. Geneesk. 1852, blz. 211.

Spontane verscheuring der aorta (aneurysma dissecting), door C. DE BORDES en J. L. DUSSEAU. ibid. blz. 325.

Waarneming van spontane sluiting eener aneurysmatische dijslagader, door J. H. JANSEN. Nederl. Lancet, Julij en Augustus 1852, blz. 46.

GILDEMEESTER en HOIJAK beschreven eene vooral uit een klinisch oogpunt belangrijke aneurysmatische uitzetting van den boven-voorwand van den aorta-boog, welke zak met het

borstbeen vergroeid en in de linker borstholte was gebarsten, terwijl DE BORDES en DUSSEAU een geval mededeelden, waarbij de geheele aorta thoracica van haren oorsprong af eene bijna totale vaneenscheiding harer rokken ondergaan had. De eigenlijke scheiding had in den spierrok plaats gevonden en zette zich tot in de art. anonyma en in andere takken voort. De rokken waren zoodanig vaneengeweken, dat het vat als het ware uit twee kokers bestond. Ongeveer 10 mm. boven de plaats, waar de halvemaans klapvliezen zich met hunne punten in de aorta vasthechten, vertoonde zich in den binnensten koker eene dwarse, bijna circulaire, scheur, door welke het bloed zich tusschen de vaatrokken had begeven. Door eene tweede opening, die zich in den buitensten rok aan de vóóronderzijde van de aorta adscendens bevond, was het bloed in het pericardium uitgestort geworden. Het hart was iets vergroot; zijne spiervezelen op verschillende punten in vetmetamorphose overgaande. Deze laatste verandering ving aan in den vorm van eene hoogst fijne korrelmassa en eindigde aan de oppervlakte van het hart in eene voortbrenging van ware vetcellen. Eveneens bestond er vetontaarding in den verdikten binnensten vaatrok en vooral in de spiervezelen van den middelsten rok, die dien ten gevolge bros en ligter scheurbaar was geworden. Na de beschrijving van het geval begeven de schrijvers zich in eene kritische beschouwing van verschillende verklaringswijzen. Den toestand des binnensten vaatroks achten zij van weinig belang; eene ontsteking van den bindweefselrok was niet aanwezig; daarentegen was de middelste of spiervezelrok zeer sterk door vetontaarding aangetast. Deze laatste omstandigheid moet eene ongelijke zamentrekking der spiervezels hebben teweeggebragt, waardoor eene scheiding van den rok in twee lagen kan ontstaan zijn, van welke daarna de inwendige laag met den binnensten vaatrok, broos geworden en van hunnen meesten steun beroofd, ligtelijk scheurden. Tot zoodanige scheuring kan eindelijk de hypertrophie van het hart het hare hebben bijgedragen. —

De spontane genezing eener slagaderbreuk kan op drie wijzen tot stand komen, namelijk: door vulling van den zak met

vezelstofcoagula, die in organisatie overgaan en zamenschrompelen, terwijl de slagader zelve open blijft, of tot aan den naast gelegen zijtak insgelijks met vezelstof gevuld en gesloten wordt, — òf door drukking van den aneurysmatischen zak op de slagader, met opvolgende sluiting door vergroeijing, òf eindelijk door verettering en versterving van den zak, met sluiting van de slagader door adhaesieve ontsteking. — JANSEN deelde l. c. een geval mede waarbij een zakvormig aneurysma der dijslagader was ontstaan, onmiddellijk tegenover de monding der art. femor profunda. De art. femor. superficialis was eenigzins zamengetrokken en door een ten deele volkomen georganiseerden thrombus, die echter niet met de vezelstoflagen van den zak zamenhing, geheel gesloten, terwijl de slagaderwand hier sterk geplooid was. De art. fem. profunda noch de nabij gelegene takken waren merkbaar verwijd. Ofschoon de aneurysmatische zak naar beneden hing over de slagader en er mede vergroeid was, werd evenwel de holte der door den thromus geslotene arteria niet zamengedrukt gevonden. Daar de zak slechts door eene betrekkelijk kleine opening met de vaatholte in gemeenschap stond, werd hierdoor de vorming van fibrine-stremsels in den zak begunstigd, waartoe bovendien een door de gebruikte digitalis verlangzaamde bloedsomloop het zijne bijdroeg. De zak werd hierdoor tot een vast gezwel, dat, teruggedrongen door het daarboven liggend lig. poupartii, zelf op de art. fem. superficialis drukte, vooral bij de meestal zittende houding des lijders, en daarin een thrombus deed ontstaan. De vorming van dien thrombus werd nog meer begunstigd, door dat de wijdere art. fem. profunda of hare takken het meeste bloed der iliaca ontvingen, dat dan van beneden naar boven in den gedrukten vaatstam dringende, den reeds verzwakten bloedstroom binnen dit laatste vat tot staan bragt.

Uit de verhouding van het lumen der art. iliaca externa tot het lumen der door haar afgegevene takken, waardoor de vorming van een thrombus zoo zeer bevorderd wordt, verklaart JANSEN het feit, dat de spontane genezing bij aneurysma der cruralis superficialis zoo veel meer voorkomt, dan bij dat van andere slagaderen, en verder ook waarom eene uitwendig aan-

gebragte drukking hier met zoo veel hoop op gevolg kan worden aangewend.

Spijskanaal.

J. M. SCHRANT. Bijdrage tot de kennis van de oorzaken en gevolgen van hardnekkige stoelverstopping. Nederl. Weekbl. v. Geneeskundigen 1852, blz. 426.

C. C. J. DE RIDDER. Beklemming van galsteenen in het het colon adscendens. Nederl. Lancet, Septemb., blz. 157.

W. BERLIN. Bijdrage tot de spijsvertering der vogels. Nederl. Lancet, Julij en Aug. blz. 57.

F. C. DONDERS. Bijdrage tot de kennis van den bouw en de verrigting der organen voor spijsvertering en opslorping. Ibid. Oct. en Nov. blz. 205.

F. C. DONDERS. E. H. WEBER's groote cellen in de vlokjes van het darmkanaal gedurende de opslorping. Ibid. blz. 265.

SCHRANT leverde eene waarneming waarbij, ten gevolge van eene carcinomateuse strictuur aan de Romeinsche S, hardnekkige verstopping ontstaan was. Verder was de spierrok van het gedeelte der dikke darmen, dat zich achter de vernaauwde plek bevond, gehypertrophieerd; de mucosa op verschillende wijze ontaard en verzworen; gangraena en perforatie waren ten laatste ontstaan en hadden eene doodelijke peritonitis na zich gesleept. —

Eene andere waarneming van vernaauwing der dikke darmen werd door DE RIDDER l. c. medegedeeld. Het betrof eene vrouw, bij welke eene pijnlijke zwelling in de regio iliaca dextra bestond, die veel braakte en etterige stoffen per anum ontlastte en eindelijk aan peritonitis stierf. Ter plaatste waar het colon adscendens de lever bereikt, vond men den darm aan dat orgaan vastgehecht, verdikt en vernaauwd, terwijl het vernaauwde kanaal door daarin geklemde galsteenen verder verstopt werd. Het daaronder gelegen gedeelte des coecums was uitgezet en verdikt in de tunica muscularis, welke laatste op de vernaauwde plaats vetdegeneratie vertoonde.

BERLIN onderzocht den slokdarm en de magen van eenige

graanetende vogels. De krop van de duif bezit, volgens zijn onderzoek, slechts dunne wanden, in welke lange, gestrekte, weinig vertakte veerkrachtige vezelen bevat zijn, wier rigting zich overkruist, terwijl het slijmvlies, dat zeer dun en met zamengesteld plaatepithelium bekleed is, slechts enkele verspreide kliertjes vertoont. De slokdarm bezit dezelfde lagen. Op de oppervlakte verheffen zich kleine tepeltjes, waarin asligchaampjes, in welke geene zenuwvezelen gezien worden, zoodat het minder waarschijnlijk wordt, dat de as-ligchaampjes der huidtepeltjes (*Wagner*) als tast-organen moeten beschouwd worden. De kliermaag is zeer rijk aan kliertjes, zoowel aan kleine slijmkliertjes als aan een meer zamengestelden vorm, die uit een zakje bestaat, op welks oppervlakte de eigenlijke buisvormige kliertjes loodregt geplaatst zijn. Deze kliertjes bezitten een cylinderepithelium, dat in hun midden slechts eene geringe holte overlaat. Vele cellen zijn in vetmetamorphose, andere grootere, schijnen mucine te bevatten en doen zich helder doorschijnend voor. — De vleeschmaag heeft bij alle graanetende vogels dikke spierwanden, die geene dwarsgestreepte vezels bevatten maar hoofdzakelijk uit sterk ontwikkelde vezelcellen bestaan. Inwendig is de spiermaag met eene zeer vaste hoornlaag bekleed, wier zamenstel nog niet duidelijk is. Onder de hoornlaag wordt eene klierlaag gevonden, die op de vrije oppervlakte van de eerstgenoemde laag uitmondt. De kliertjes der klierlaag bezitten een eigenaardigen bouw. Zij vormen cylindervormige buisjes, met eene tamelijk dikke membrana propria, op wier binnenvlakte het epithelium rust, welks cellen een kanaal overlaten, dat zich van beneden naar boven allengskens verwijdt, doordat de cellen korter worden. De binnenzijde dezer epitheliumcellen is ook weder met een vliesje bekleed, dat zich in de hoornlaag voortzet, zoodat de genoemde cellen tusschen twee vliesjes besloten zijn. —

Men onderscheidt in de *mondholte* gewoonlijk speekselklieren en slijmklieren; de grenzen tusschen deze beiden zijn evenwel niet scherper afgebakend dan die tusschen speeksel en slijm. De verschillen, die men tusschen de secreta der genoemde klieren waarneemt, staan, gelijk DONDERS l. c. aantoonde, in een naauw verband met haren bouw; met name geldt dit van het beklee-

dend epithelium der klierblaasjes, de eigenlijke secretiecellen. Deze cellen vertoonen in de gl. parotis niet zelden een geheel gebrek aan vetkogeltjes, welke toch in de maxillaris en sublingualis zeer overvloedig voorkomen. Voorts bevat het secretum van al de trosvormige klieren der mondholte, met uitzondering der parotis, mucine, waaraan beantwoordt, dat men deze stof ook in de cellen der eerstgenoemde klieren kan aantoonen. DONDERS treedt verder in physiologische beschouwingen over de klierwerking in het algemeen, waarbij hij aan de secretiecel hooge waarde toekent, zoodat men de klieren niet blootelijk als filtra mag beschouwen, maar veeleer moet aannemen, dat de organische bestanddeelen der secreta grootendeels in de kliercellen uit andere stoffen ontwikkeld worden. Gedurende het secretieproces worden de kliercellen, met name door een alkalisch vocht, slechts uitgespoeld of wel gaan zij zelven in de afgescheidene vloeistof over. Wat de afscheiding van het speeksel aangaat, zoo zijn al de in dit vocht voorkomende organische vormen van het epithelium der klierbaasjes afkomstig. Na eenigen tijd lossen zij in het alkalische speeksel op. Tot de bedoelde vormen behooren onder anderen de zoogenaamde speekselbolletjes, wier oorsprong nog niet is opgehelderd.

Op het slijmvlies der *maag* ziet men vele kleine verdiepingen, in welke zich tweeërlei klieren ontlasten, namelijk lebklieren of maagsapklieren, welke zich voordoen als buisjes bekleed met lebcellen, en slijmklieren, welke bestaan uit vertakte buisjes, waarin zich het cilinder-epithelium der maaggroefjes voortzet. De eerstgenoemde klieren vormen het pepsinum, de laatsten slijm. Gelijk WASMANN voor het varken gedaan had, beschreven TODD en BOWMAN deze kliertjes bij den hond; KÖLLIKER en anderen breidden dit onderzoek op dieren verder uit en eindelijk bevestigde DONDERS het ook voor den mensch. Bij den mensch is, met uitzondering der regio pylorica, die alleen slijmkliertjes bevat, de geheele maag met lebklieren voorzien. De slijmkliertjes aan den pylorus naderen wel soms in voorkomen zeer tot de trosvormige kliertjes, doch onderscheiden zich overigens in vele opzigten van de Brunnersche klieren. In het slijm, dat de maagoppervlakte bedekt, vindt men gemakkelijk de cellen der beide kliersoorten. Het

dunnere slijm, dat men ter plaatse der lebkliertjes vindt, heeft eene sterk oplossende kracht op de gecoaguleerde proteïne-verbindingen en dient dus voor de spijsvertering, terwijl daarentegen de dikkere slijm der slijmkliertjes die eigenschap mist. Merkwaardig is het hierbij, dat bij de vleeschetende dieren, die meer proteïne-verbindingen nuttigen, en uit wier voedsel zich minder zuur ontwikkelen kan, de lebklieren gewoonlijk over eene grootere oppervlakte verdeeld en meer ontwikkeld zijn dan bij plantetende dieren. De zuren van het maagsap worden uitgezweet door dezelfde klieren, die het pepsine vormen.

De slijmafscheiding in de maag is gebonden aan de aanwezigheid van cilinder-epithelium. De cellen van dit epithelium zwellen daarbij aan hare vrije zijde op en bersten open; in het benedenste, donkere gedeelte der cel, dat de kern bevat, strekt zich de colloid-metamorphose niet uit of is althans minder volkomen. In de epitheliumcellen heeft aldus normaal dezelfde of eene geheel gelijksoortige omzetting van den inhoud plaats, als bij het colloid ziekelijk voorkomt, en door bersting en afstooting dezer cellen kan deze inhoud uitgestort worden en slijm helpen vormen. Men kan echter bovendien nog twee andere wijzen van ontlasting der slijmstof uit de cel aannemen: 1°. door uitspoeling der cel (?) en 2°. door bersting der cel aan hare vrije oppervlakte, met uitstooting van de vergroote kernen (slijmbolletjes?) en van een deel van den inhoud naar buiten, zonder dat de cel zelve wordt afgestooten.

Op eene andere plaats, in eene korte aanteekening, spreekt DONDERS over E. H. WEBER's groote cellen in de vlokjes van het darmkanaal. Laatstgenoemde beschrijft aldaar gedurende de opslorping twee bij elkander liggende cellen, waarvan de eene ondoorschijnend en korrelig, naar het schijnt uit vet zamengesteld is, de andere zich helder en lichtbrekend voordoet. Deze cellen dragen ten onregte dien naam. Hare wording berust eenvoudig op de scheiding van een grooten vetbol in een kogel van vast en van vloeibaar vet, het gevolg van afkoeling.

Lever.

P. H. SURINGAR. Carcinoma fibrosum in de lever. Nederl. Weekbl. v. Geneesk. 1852, blz. 61.

E. H. G. THIJSSEN. Ontsteking der poortader. Tijdschr. d. Maatschappij 1852, blz. 105.

Eene waarneming van een kanker der capsula Glissonii, met galsteenvorming, waterzucht der galblaas, vaste bloedstremsels in de poortader en extravasaten in het baarmoederweefsel, deelde SURINGAR mede. —

THIJSSEN gaf een opstel over de zoogenaamde pylephlebitis, onder welken naam hij de bloedstolling in het poortaderstelsel met hare metamorphosen verstaat, en voegde hierbij zeven waarnemingen van dezen ziektetoestand, hem uit het Buitengasthuis medegedeeld. Uitgang in obliteratie komt het veelvuldigst voor; ingetrokken likteekens of vermeerderde kwabverdeeling der lever is hiervan het gevolg. Suppuratie ontstaat zeldzaam. Soms wordt de poortader aanmerkelijk verwijd gevonden. Uit de anatomische verhouding der deelen volgt, dat bij volkomene obliteratie der v. portae het bloed zich uit de spijsverteringswerktuigen door eenen omweg in de lever kan uitstorten, terwijl bij volledige sluiting dit bloed door de aderlijke takken, die met de v. cava en azygos in gemeenschap staan, naar het regter hart gevoerd moet worden. Met betrekking tot de galafscheiding is de toestand in dit laatste geval dezelfde, als wanneer de v. porta niet naar de lever, maar naar de v. cava ging; in welk geval de v. hepatica, hoewel in ontoereikende hoeveelheid, het gevorderde voor de galafscheiding moet aanvoeren.

Wat de verschijnselen aangaat, zoo is de lever meestal vergroot, hoewel deze vergrooting natuurlijk niet als karakteristiek kenteeken van ontsteking der poortader mag worden beschouwd. Verder komen als gevolgen van den belemmerden bloedsomloop voor: vergrooting der milt met hyperaemie van maag en darmkanaal, welk laatste tot braking, bloedbraking of soms tot bloedigen stoelgang kan aanleiding geven. Hydropische verschijnselen worden veelvuldig waargenomen; ook icterus ziet men niet zelden bij de ontsteking der poortader. Het al of niet bestaan van pijn is niet zonder waarde voor de diagnosis. De diagnosis is dus zeer moeijelijk, te meer omdat

de genoemde toestand zoo dikwerf met andere ziekelijke veranderingen verbonden voorkomt.

Primaire pylephlebitis is nog zeldzamer dan de secundaire. Bij pasgeborenen komt de ziekte meer voor dan op gevorderden leeftijd, omdat zij bij hen vaak uitgaat van ontsteking der v. umbilicalis. De oorzaken zijn overigens zeer verschillend.

Geslachtsdeelen.

J. P. CROES. Gebrek in de vorming en ontwikkeling van de linkerhelft van den balzak. ALI-COHEN's Tijdschrift 1852, blz. 604.

CROES vond bij een kind van 3 weken oud, aan de linkerzijde van het scrotum, in den vorm van eene plooi, een eenigzins blaauwachtig gekleurd zakje, in hetwelk de testiculus, die daarentegen nooit in het scrotum daalde, inzakte.

Spieren.

IMANS. Vetmetamorphose van den m. pectoralis major bij een geamputeerde. Nederl. Lancet, Septemb. blz. 166.

Eene sterke vetmetamorphose in de primitiefbundels der groote borstspier ten gevolge van werkeloosheid, zag IMANS, bij een man, wiens arm voor vele jaren op het bovenste derde gedeelte van den humerus geamputeerd was geworden. De inhoud der spierbundels was daarbij zoo vloeibaar, dat hij gemakkelijk uit het stevige sarcolemma kon worden uitgeperst.

II.

VERSLAG OVER DE WERKEN

AANGAANDE DE

GESCHIEDENIS DER GENEESKUNDE, STATISTIEK

EN HET

ALGEMEENE DER GENEESKUNDIGE WETENSCHAPPEN,

DOOR

Dr. K. M. Giltay.

Geschiedenis der Geneeskunde.

CAROLUS AUGUSTUS LUTGERT. Tabula Medicinae Historica in ordinem chronologicum et philosophicum cum adnotationibus. L. B. 1852.

LUTGERT geeft in deze kaart eene geschiedenis der geneeskunde van de vroegste tijden tot op 1825. Diegenen, welke in 1825 nog leefden, heeft hij er niet bijgevoegd. Tot het eigenaardige dezer kaart behoort hoofdzakelijk, dat de schrijver door gekleurde strepen den weg aanduidt, welken de kunst genomen heeft, terwijl de strepen, onder de namen der geneeskundigen geplaatst, aanwijzen tot welke school, door diezelfde kleur gekenmerkt, zij behooren. Aan het einde der adnotationes geeft de schrijver de rigting aan, welke hij in het ordenen en kleuren gevolgd heeft.

Uit Egypte, Palestina en Indië hebben de Grieken geput. De eerste geneeskundigen gehoorzaamden de uitspraken van PYTHAGORAS, waarop HIPPOCRATES en zijne zonen THESSALUS, DRACO en POLYBUS, de dogmatische school stichtende, volgden.

De Peripatetische school, door ARISTOTELES gesticht, ontstond daarna, waarvan de voorschriften in de Alexandrijnsche school bleven heerschen.

Uit de Alexandrijnsche ontsproot de Empyrische school en uit deze beide de Methodische.

In het jaar 150 vóór CHRISTUS werd de Theosophische school geboren uit de Pythagorische, Philosophische en Empyrische. Hierop ontstond de Neoplatonische.

De Eclectici ontstonden uit de Alexandrijnsche en dogmatische scholen, even na CHRISTUS geboorte, waarop GALENUS, geen systeem aanklevende, volgde.

Van de Grieksche geneesheeren zondert de schrijver de Nestorianen af, die eindelijk in Arabië weder te voorschijn traden.

Uit Arabië kreeg Spanje de eerste schok, en de geneeskunde der monniken gaf den oorsprong aan de Salernische school, die Italië weder opwekte. Italië en Spanje leerden den overigen de kunst aankweeken.

Deze oorsprong en opvolging worden door de kleur en rigting der verschillende lijnen aangeduid.

C. PRUIJS VAN DER HOEVEN. Anthropologisch onderzoek. Studie der Historische Anthropologie. Leiden, 1852.

In de inleiding ontwikkelt PRUIJS VAN DER HOEVEN het denkbeeld, dat de geschiedenis der wetenschap de wetenschap zelve is, vooral van de Empyrische wetenschappen. Hierop gaat de schrijver de herinneringen uit het leven na, onderzoekt hoe het karakter zich vormt en komt tot het besluit, dat een wijs Godsbestuur door wetten de maatschappij beheerscht. Aan brieven wordt als historische bron de meeste waarde toegekend. Levensbeschrijvingen immers zijn moeijelijk te geven, het moet door iemand worden gedaan, die geheel met den persoon sympathiseert. Lofredenen, éloges historiques, worden verworpen, bijbelstudie aangeraden. BROUSSAIS, DUPUYTREN en CUVIER geven de voorbeelden, hoe eigen wil op de vorming van het karakter werkt, en schrijver bewijst, dat krachtsoefening het middel is tot volmaking.

De rij der daar zoo even aangevoerde mannen, welke zoo

gepast door VON HUMBOLDT gesloten kan worden, bewijst, dat historisch onderzoek voor natuurstudie onontbeerlijk is. Eene nadere bepaling van hetgeen historische Anthropologie is, acht schrijver onnoodig. Handboeken, hoe voortreffelijk ook, (zij worden door den schrijver, van PARADIJS tot HECKER toe, nagegaan) moeten worden vervangen door onderzoek en studie, waarvan de aard wordt medegedeeld. Schrijver geeft aan hoe de historische kritiek en historie-studie zich hebben ontwikkeld van de kronijk af tot HERDER, HEERE en VAN HEUSDEN toe. De waarde der oude geschiedenis wordt gehandhaafd, wij kunnen haar even min missen als onze kindschheid; hier wordt weder door den schrijver op bijbelstudie, vooral voor kinderen, aangedrongen. Zoo ook moeten de oude letteren niet worden veronachtzaamd.

De geschiedenis leert ons, dat niet aan één der Oostersche volken de palm moet worden toegekend, allen zijn geworden, wat zij worden moesten; de volmaaktheid huist bij de menschheid. De geneeskunst was bij de Oostersche volken een godsdienst, geloof en genezing. Godsdienst was zij ook bij de Grieken, de priesters waren geneesheeren, vandaar de oorsprong van de voorspellingen van KOS: het resultaat eener familie. HIPPOCRATES, uit de Asclepiaden herkomstig, heeft geene school gesticht; hij was natuuronderzoeker en legde zich vooral toe op de voorspellingsleer. HIPPOCRATES heeft de anthropographische leer begonnen en die der epidemische constitutie ontworpen. Door het anatomisch onderzoek heeft GALENUS zeker veel bijgedragen, doch hij overschatte den graad van zekerheid van zijne kunst. Bij de Romeinen was de kunst niet in aanzien, voordat zij ontzenuwd waren. ASCLEPIADES kon zich alleen door zijne stoute geneeswijze en wereldkennis staande houden. Alles bij hen duidt alleen op het onmiddellijk en eeniglijk genezen. Bij hen was voor de krankzinnigen de dwangmethode van LEURET reeds in gebruik. Voor natuuronderzoek is de Romeinsche geneeskunst dus ongeschikt.

De Arabieren en Scholastieken zijn overgangen geweest, waarop de Salernische school, zoo belangrijk voor de kennis van dien tijd, ontstond. Niet alleen aan de kloosterlingen, maar ook aan de ridders van het heilige kruis heeft de ge-

neeskunst voortgang te danken, zij stichtten de ziekenhuizen, die den overgang daarstelden van het geestelijke tot het wereldlijke, het waren wijkplaatsen voor hulpbehoevende vreemdelingen, afzonderingshuizen voor besmetting. Bij de hevige heerschende ziekten der middeleeuwen deden de geneesheeren wat wij deden bij het heerschen der cholera, ons onvermogen erkennen, en aandringen op voorbehoedmiddelen. Van de toen levende geneesheeren wordt in de eerste plaats onderzocht PARACELSUS, wat hij was voor zijnen tijd, wat hij is voor ons. Hij was de man van vrij onderzoek, volksvriend en bijbelkenner, strijder tegen gezag, hij zoude zich tegenwoordig scharen onder de therapeuten niet onder de vanen der physische wetenschappen. De later volgende VAN HELMONT en overige Idealisten verlieten het natuuronderzoek, hunne eigenaardigheid was theoretische natuurverklaring. Ook bij VAN HELMONT wordt de verachting voor gezag, dat buiten de schrift bestaat, gevonden. Godsdienst en wetenschap waren ook bij dezen hervormer gepaard. Zijn karakter was een streven, een verlangen naar waarheid, eindelooze volkomenheid. De uitvinding der boekdrukkunst heeft in dien tijd niet weinig bijgedragen tot de ontwikkeling der vrijheid in studie, tot de vereeniging van geneeskunde en letteren, welke op hare beurt door kritiek het autoriteits-geloof langzaam heeft ondermijnd; terwijl al deze momenten, de herleving der letteren, de boekdrukkunst en de kerkhervorming krachtig hebben bijgedragen tot de toepassing der klassieke studiën op het burgerlijke leven. Met VESALIUS werd eigenlijk de ontleedkunde van den mensch eerst geboren, hij was de eerste die de natuur grondig onderzocht en mogt daarom met regt de stichter van zijne wetenschap heeten. De wijsbegeerte vond haren hervormer in BACO VAN VERULAM, den praktischen Brit, die haar van het bespiegelend standpunt op het proefondervindelijk overbragt. Weinig jaren later verscheen HARVEIJ de eenvoudige zoeker der waarheid, de ontdekker des bloedsomloops, terwijl zich aan dezen als echte natuuronderzoekers aansluiten, MALPIGHI en C. A. J. PECQUET. De eerste onderzocht vooral de fijnere structuur, vorming en voeding van het dierlijk organisme. De laatste ontdekte de melkvaten. Op het grondgebied der praktische geneeskunde werd de hervorming begon-

nen door SIJDENHAM, de Britsche HIPPOCRATES genaamd; hij ontwierp eene historie der epidemiën in welke hij regel en wet zag, afhankelijk van den gang der atmospherische en tellurische veranderingen. Onder zijne vereerders bekleedt BOERHAAVE eene eerste plaats, die tevens als historiekenner en natuurkundige moet worden hooggeschat. Bij HOFFMANN's werken komt, zegt de schrijver, ons GALENUS voor den geest, terwijl bij den diepdenkenden STAHL, den scheikundigen, die leert dat het organisme zich zelf onderhoudt, bij minder aangenamen vorm die ingenomenheid met zich zelven gemist wordt. Wat natuur- en historiestudie vereenigd kan doen bereiken bewijst HALLER, nog het voorbeeld der physiologen. Dat bestuderen der natuur missen wij weder bij GAUBIUS die te veel doceerde; doch vinden daarentegen bij MORGAGNI, in zijne brieven, aan zijne academische vrienden en leerlingen gerigt, studiën van praktische en pathologische anatomie, die een voortreffelijk voorbeeld mogen geacht worden. Veertig jaren daarna schreef BICHAT zijne *Anatomie générale*, hij spoorde de ziekte in het lijk op. Doch de structuurveranderingen niet door de sectie, maar door de ziekte te kennen, was weggelegd voor anderen b.v. gedeeltelijk voor LAENNEC, wiens werk dient te worden voortgezet. In hetzelfde jaar waarin LAENNEC zijn onderzoek begon maakte CH. BELL zijne ontdekking bekend van het verschil der gevoels- en bewegingszenuwen; eene ontdekking even vruchtbaar als die van HARVEIJ. Het gedane anatomische onderzoek werd op kliniek door verschillenden toegepast, waaronder in de eerste plaats behooren genoemd te worden DUPUYTREN en ASTLEY COOPER, beiden groot, alhoewel in karakter verschillend. Wat de verloskunde betreft werd de natuur bestudeerd door WIEGAND en NAEGELE, waarvan de eerste meer het dynamische, de tweede meer het mechanische bearbeidde. In PINEL en ESQUIROL vond de behandeling der krankzinnigen hare hervormers. PINEL vooral onderzocht de geschiedenis der zielsziekten. De geschiedenis der gezondheid werd ontworpen door HUFELAND.

Nadat schrijver op de medegedeelde wijze de verschillende geneeskundigen heeft gekarakteriseerd en vooral hun standpunt als natuuronderzoekers aangewezen, geeft hij eene geschiedenis

van het physieke leven des menschdoms. Bij de ouden was hygieine een hoofddoel der regeringen, getuigen Egypte en de Hebreën, de Grieken en de Romeinen voegden bij deze maatregelen van reinheid enz. enz. nog de gymnastiek. In de weinig goed gekende middeleeuwen heerschte de *zwarte dood* en de epidemische *chorea*. De *syphilis* begon in dezen tijd zich te verspreiden en de maatschappij te vergiftigen. Na eene reeks van vochtige jaren ontstonden in de vijftiende en zestiende eeuw eene menigte bloedziekten: *scheurbuik*, *petechiale koorts*, *zenuwziekten* enz., waarbij zich het typheuse element ontwikkelde. De warme dranken na den invoer van koffij, thee, chocolade, welke op het laatst der zeventiende eeuw plaats had, zijn zeker niet zonder invloed gebleven op het ontstaan van intermitterende en typheuse koortsen, waartegen de overgezondene kinabast nuttig was en bleef. In dat tijdperk ontstonden ook vele slijmhuidziekten, waartegen het gebruik van purgantia en clysmata werden aanbevolen, en zenuwziekten onder allerlei vormen waardoor het Brownianisme is geboren. In 1721 werd de inoculatie ingevoerd. Daar zij de besmetting onderhield moest zij regtens wijken voor de vaccinatie, die in 1798 door JENNER het eerst werd aangewend. Het tijdperk der revolutie 1780 tot 1800 wordt door den schrijver opzettelijk nagegaan, hij toont aan hoe de twee soorten van menschen, verstand- en gevoelmenschen, beiden werden opgewonden, *verlichting* was toen het wachtwoord, even als thans *vooruitgang*. De gele koorts, thans nog in ver verwijderde streken woedende, ontstond in West-Indie in het laatst der voorgaande eeuw, en spreidde zich over een gedeelte van Zuid-Europa uit. EVANS toonde aan, dat zij ook vroeger gezien was, bij lage stranden, vochtigen dampkring en hooge temperatuur. Het zoude, volgens den schrijver, vermetel zijn te beweren, dat deze ziekte zich hier niet kon vertoonen. Even als in onze dagen de cholera, uit warme streken oorspronkelijk, zich in onze gematigde en zelfs koudere luchtstreken verbreidde. Op deze ziekte vermag de kunst niets, de wetenschap heeft hier hare onkunde leeren kennen. Opmerkelijk, zegt PRUYS VAN DER HOEVEN, dat juist in 1830 en 1848, jaren van revolutie, de cholera woedde. De dood herinnerde aan het gezag en riep het volk van de barricades naar het al-

taar. Hieraan sluit schrijver eenige gedachten over gezondheidspolitie en doet J. P. FRANK kennen, als den eigenlijken schepper van dit gedeelte der wetenschap.

Op de geschiedenis van het physieke leven volgt eene geschiedenis van de scholen en sekten in de geneeskunde. Schrijver leidt van de vier elementen het denkbeeld af der vier vochten, bloed, slijm, gal en zwarte gal, waarin de oorsprong te zoeken is der humorale pathologie. HIPPOCRATES reeds dacht aan het bestaan van afwijkingen in de vochten en deze leer heeft zich onder verschillende lotwisseling, tot zelfs nu door ROKITANSKY, staande gehouden. Hare wezenlijke waarde leert ons LEHMANN: zij bestaat nog slechts bij naam, wij hopen echter dat de pathologische chimie zal komen! De anatomische school heeft zeer goede en stevige vruchten afgeworpen voor wetenschap en kunst. Wat de fijnere ontleedkunde betreft, kan men slechts zeggen dat nog maar de eerste stappen gedaan zijn. De empyrische school beschouwt de geneeskunde enkel als kunst, en vindt daardoor steeds hare aanhangers. De methodische school wil de vaste formule, waarnaar zich de praktijk kan rigten, ten einde de lange kunst te bekorten. De wetenschap te verkorten trachten de *encyclopedisten*, *pneumatici* en *eclectici*. Aan het hoofd der school der *rationalisten* staat GALENUS, die in een tijd van verval der kunst leefde, de oude leer wederom hernieuwde en uitbreidde door onderzoek. De Arabische school verwaarloosde alles, uitgezonderd polsleer en uroscopie, en voerde de chimie in de geneeskundige wetenschap, onder den vorm van alchimie, in. PRUIJS VAN DER HOEVEN overziet hierop nogmaals de ontwikkeling der geneeskunde in hare hoofdperioden en voornaamste scholen. Hij doet dit uit een literarisch standpunt, karakteriseert de klassieke en romantische literatuur, ontwikkelt het denkbeeld, dat het christendom een rijk van waarheid is, doch een geestelijk rijk, hetwelk op de wetenschap toegepast een streven wordt naar wetenschap, ten einde waarheid, vrijheid, zelfbewustzijn te bezitten, in zich innig op te nemen zonder eenig ander doel. De school, die zich hierdoor kenmerkt, zal wel de klassieke zijn, volgens GÖTHE de gezonde. Van de romantische, de zieke school, zijn, volgens den schrijver, PARACELSUS en VAN HELMONT de hoofden. Het me-

chanische stelsel, door BOERHAAVE ontworpen, was zijn oorsprong versdhuldigd aan HARVEY's ontdekking. Tot in onze dagen leeft dit voort onder nieuweren vorm, waarbij de neurophysiek van MÜLLER niet moet worden over het hoofd gezien. De irritabiliteitsleer van HALLER was de kiem der dynamische school: sthenie en asthenie het kort begrip der leer van BROWN. BICHAT was zeker de grondlegger der algemeene ontleedkunde en hierdoor ook der anatomische school. Hieruit ontstond het eenzijdige stelsel van BROUSSAIS, dat echter de symptomatologie met de pathologie trachtte te verbinden; welk pogen daar ROKITANSKY gunstige resultaten belooft. Aan de natuurphilosophische school hebben wij de grootsche gedachte, van de genetische methode op de natuur toe te passen, te danken. Aan haar zijn wij den kosmos van VON HUMBOLDT verschuldigd. De toekomst der wetenschap ligt hierdoor in het heden. — De behandeling der geneeskunde als physische wetenschap, die door overdrijving tot materialismus voeren moet, geeft echter de verwachting, dat de kunst en de wetenschap voor velen op dezelfde hoogte toegankelijk wordt. Eindelijk wordt over onze tijdgenooten, ons volksleven en onze school der geneeskunde gesproken en aangetoond, dat waar veel te verbeteren valt ook veel is te prijzen: dat onze school door historische studie zich kenmerkt en meer algemeen bruikbare menschen levert.

Algemeene geneeskunde.

GOBÉE. Brieven over geneeskunde. Deventer, 1852.

Eerste brief. Schrijver somt de verschillende diagnostische teekenen, die chimie en mikroskopie in den lateren tijd als zoo vele baken had meenen te mogen vaststellen, op, en toont aan, dat zij reeds lang zijn omgehaald. Hij geeft verder het karakter aan der bloedleer; toont aan, dat volgens de Franschen het bloed hoofdzakelijk in de *pyrexies* en *phlegmasies* een karakteristiek onderscheid bezit, zoodat er in eene pyrexie geene ontstekingachtige bloedmenging kan bestaan, tenzij er eene ontsteking van het eene of andere deel ten gronde ligt. Daarop behandelt hij de bloedleer van FRANS SIMON, die onder de

hoofdcategoriën, *hyperinosis*, *hypinosis*, *spanaemie* en *heterochymeusis*, de verschillende ziekten brengt. Hij doet opmerken, dat hierdoor ziekten worden vereenigd, die bij de behandeling hemelbreed van elkander afstaan.

2de brief. In dezen wordt de bloedleer van ROKITANSKY nagegaan. ROKITANSKY besluit uit het lijkbloed tot dat der levenden. De vezelstof en bloedligchaampjes zijn de hoofdonderwerpen, en vooral de *qualitative verandering* der vezelstof in de verschillende exsudaten: 1° de zuivere vezelstof-crasis; 2° de croupeuse; 3° de tuberculeuse. Na de afdeeling der vermeerderde vezelstof behandelt hij die der verminderde: venositeit, albuminose, en wijst aan, dat het vermeerderde eiwitgehalte nog niet bewezen is. De *hydraemie* en *sepsis* worden slechts aangehaald. Voorbeelden van ziekten, tot dezelfde rubriek behoorende, toonen hier wederom hoe weinig waarde de daadzaken voor de praktijk zouden hebben, ook dan, wanneer zij waar waren. — Schrijver eindigt dezen brief met de exacte wetenschap te beschuldigen van het beeld der ziekte in zijn geheel te veronachtzamen, en het onvoldoende van het exacte onderzoek door een voorbeeld, *cardialgie*, aan te toonen.

3de brief. In dezen, als het ware een antwoord bevattende, herstelt de schrijver de nieuwere school eenigzins in hare eer. Hij doet opmerken, dat, alhoewel kanker- en tuberkelcel hare karakteristische duiding verloren hebben, er echter van het mikroskoop nog steeds veel partij te trekken is in dit opzigt. Fungus medullaris, slijm, tuberkel-slijm, etter, houdt hij voor een geoefend mikroskopist te onderscheiden; terwijl de ontstekingsbol onder eenen anderen naam nog steeds *iets* beduidt. De ucroscopie wordt ook in betrekking tot het gebruik van het mikroskoop schitterend verdedigd door een geval, waar het spermatorhee deed ontdekken en dientengevolge tabes dorsalis erkennen, vroeger als myelitis rheumatica gediagnostiseerd. De exacte geneeskunde wordt daarop in hare geheele rigting verdedigd. De empirie kan de theorie niet missen en de theorie zal gaarne zuivere empirie ter hulp roepen. Zeer veel echter der oudere geneeskunde moet geheel vervallen: crisis, metastasis, de natura medicatrix, reactie tegen de ziekten, essentiële koortsen, de ontsteking als verhoogd leven van het bloed, per-

sonificatie der ziekte, dynamische ziekten en zielsziekten zonder organische stoornis zullen niet behouden kunnen worden. Schrijver wijst op het groote voordeel, dat de nieuwere school heeft aangebragt door de localisatie van den typhus; wederlegt het moeijelijke van het physisch onderzoek en geeft hierbij aan, hoe men dit gemakkelijk kan volvoeren.

4de brief. In dezen wordt weder de verdediger der oude school ingevoerd. Schrijver geeft eene menigte ziekten aan, die alleen uit het ziektebeeld zijn te kennen om ze met vrucht te behandelen. Hij geeft een voorbeeld van eene ziekte bij een kind, waar localisatie zoude zijn aangenomen door de nieuwere school, welke eenvoudig eene ephemora bleek te zijn. Naar aanleiding van dit geval toont schrijver hoe de nieuwere school niet in staat is het ziekteproduct als oorzaak der ziekteverschijnselen aan te wijzen; haalt BOCK aan over de hersenziekten en maakt opmerkzaam op het volgen der nieuwere school in de behandeling van den ouden weg.

5de brief. In dezen brief gaat schrijver den inhoud na van eene akademische redevoering over de physiologische eenheid van ligchaam en ziel. De ongenoegzaamheid en valschheid der gronden voor die eenheid worden aangegeven en de zelfstandigheid der ziel gehandhaafd. In de eerste plaats geeft schrijver voorbeelden van zenuwwerking en toont aan, dat althans op denzelfden prikkel dezelfde terugwerking ontstaat, terwijl dit niet het geval is bij het psychische leven; dat er overal slechts quantitative toestanden door de centripetaal-zenuwen ontvangen worden, die door de ziel qualitatief worden omgezet. Omdat men niet zonder de hersenen denken kan, is het nog niet bewezen dat men door de hersenen denkt. De physiologie moet zich hier gelijk blijven, en eerst, zoo als bij andere organen, ook hier de vorming van het product door het orgaan aanwijzen. Er blijft dus voor de organische psychologie niets over, dan dat het hersen-ruggemergstelsel het orgaan der ziel is en dat hare typische uiting van de integriteit dier organen afhangt.

6de brief. De voorstander der nieuwere school verdedigt hier wederom zijne leer, geeft in de eerste plaats eene opsomming der ziekten, die alleen door de physiologische school zijn

te onderkennen, en levert hier het bewijs, dat niet de oude symptomen aan het product gehangen worden, maar dat zij die symptomen zoekt, die mogelijk zijn en het gevolg zijn der anatomisch-physiologische stoornis, waarom zij van pathognomonische niets wil weten. Verder wordt aangewezen, dat de meeste ziekteprocessen door de nieuwere school eene meer rationele behandeling ondergaan. Hij wijst op de ontsteking, op de abortive methode bij huid- en slijmvliesontstekingen. Bij de inwendige ontstekingen is deze methode ondoenlijk. De middelen der oudere geneeskundigen tegen de ontsteking worden nagegaan en aangetoond hoe de aderlatingen (altoos nog kleine) en bloedzuigers slechts het voortgaan kunnen beletten. Calomel en afleidingen handhaven hunnen roem van de stolbaarheid van het bloed te verminderen en het bloed af te leiden. Doch door geen dezer middelen worden de haarvaten ontlast noch de uitgestorte vezelstof weder geabsorbeerd.

7de brief. Het zijn vooral de koortsen, die hierin door den vriend der nieuwere school behandeld worden. Hij merkt op, dat velen weder aan de essentialiteit der koortsen denken. Om dit uiteen te zetten, wijst hij eerst op de alteratie der zenuwmiddenpunten, welke ten gevolge der textuur-veranderingen van organen of weefsels, of door eenen van buiten komenden schadelijk werkenden invloed ontstaat. Het eerste geeft symptomatische, het tweede essentiële koortsen. Alhoewel ook de nieuwere school van dit standpunt de vraag heeft opgevat, is hiertegen in te brengen, dat de onbepaalde ziekteverschijnselen, die eene koorts voorafgaan, gevolgen kunnen zijn van congestieven toestand van een orgaan, hetgeen niet door physiologisch onderzoek is aan te toonen. Hij geeft voorbeelden waar bij naauwkeuriger onderzoek de symptomen der weefsel-verandering reeds lang bleken aanwezig te zijn. Bij de febres exanthematicae acht schrijver het ook waarschijnlijk, dat de koorts een gevolg is der localisatie, primair in de huid, secundair in het bloed, tertiair in het centrale zenuwstelsel. Het wordt waarschijnlijk geacht, dat het miasma paludosum op dezelfde wijze in het organisme komt. Eene essentiële koorts zoude dus daar alleen bestaan, waar eene onmiddellijke oorzaak, schrik, vrees, enz. de centra nervosa aandoet; en dit gebeurt zelden of nooit.

„In de praktische verwaarloozing nu der onderscheiding van „symptomatische en essentiële koortsen liggen juist de groote „vorderingen der nieuwere praktijk voor de behandeling der „koortsen." Schrijver tracht dit te staven door aan te toonen, dat of men b. v. eene koorts voor febris inflammatoria houdt, of voor de uitwerking eener endo- en myocarditis, de andere geneeskunde alleen op de koorts afgaande sterk antiphlogistisch zal handelen; terwijl de nieuwere geneeskunde een proces niet meer zal willen stuiten, dat onmogelijk is tegen te gaan; en verder, dat zoo eene myelitis enz. niet onder zulken vorm van febris inflammatoria optreedt, de ziekte een adynamisch karakter heeft, hij niet tot de excitantia zal overslaan.

8ste brief. Hierin geeft de verdediger der nieuwere school het onderscheid op van de behandeling der zoogenaamde gastrische koortsen; een gevolg van het verschil in opvatting. De schrijver zegt hier het braakmiddel zorgvuldig te vermijden en de slijmvliezen slechts af te stemmen door diluentia, clysmata en soms hirudines, liefst ad anum. De eenvoudige behandeling bij febris typhoidea, waar schrijver niets toedient dan chlore aq. solut. in de tijdperken der ziekelijke afzondering der peijersche plaques, om daarna wijn, lactas ferri en cortex toe te dienen. Bij pneumo- en bronchotyphus worden, met nalating der chlore, drooge koppen gezet, vesicantia of pappen gelegd. De chinine tegen typhus houdt schrijver voor eene chimère. De verbeterde behandeling der tuberculosis en scrophulosis door verbetering der haematose, der huidziekten volgen HEBRA door plaatselijke middelen zijn nog gevolgen der nieuwere school.

9de brief. Schrijver komt hier, alhoewel ongaarne, op het vraagstuk der psychologische eenheid en zegt dat physiologie haren consequenten weg niet mag verlaten. Dat de hersenen het orgaan zijn der psyche is uitgemaakt en dat het ziek zijn van dit orgaan een zieke psyche ten gevolge heeft, wordt bijna algemeen erkend. Schrijver wijst op LONGET, LARREY, HENLE en de uitkomsten der obductiën van krankzinnigen. Dat dit met het religieuse dogma hier en daar moet strijden is klaar; doch de kennis der waarheid is het hoogste doel.

ALI COHEN. Nieuw practisch tijdschrift voor de geneeskunde. Gorinchem 1852. 1ste Stuk.

Als inleiding komen hierin voor eenige woorden, waarin schrijver mededeelt, *wat* hij en *hoe* hij wil en waarom hij zóó wil als het tijdschrift leert. Hij gaat de verschillende rigting na der geneeskundige tijdschriften en teekent zijn standpunt hiertusschen aan. Hij wil der wetenschap bevorderlijk zijn vooral in hare toepassing op het praktische leven. De reden is tweeledig: eensdeels, omdat de maatschappij groote behoefte heeft aan de toegepaste wetenschap, anderdeels, omdat wetenschap en praktijk één zijn of behooren te zijn. Verder acht hij *oorspronkelijkheid* niet te ver te drijven. Zaken, geene personen. De wetenschap is cosmopoliet. Deugdelijke bouwstoffen, waar ook getrokken al zijn ze ook niet op nieuwe feiten betrekking hebbende. Hij ruimt ook plaats in voor de behandeling van zieken, want *curare* is het hoofddoel eens geneeskundige. Verder kan de wetenschap worden *uitgebreid* en *verbreid;* ook het laatste is zeer wenschelijk en noodzakelijk. Schrijver hoopt hiertoe bij te dragen.

J. G. KERST. Gedachten omtrent de militaire geneeskundige dienst, bijzonder met het oog op het »Iets over de militaire geneeskundige dienst," voorkomende in den nieuwen Spectator, 6den jaargang, N°. 10. Utrecht, 1852.

Schrijver acht het bedoelde geschreven door eenen onbevoegde. Hij gaat de belangrijkste punten na:

1°. De militaire verhouding der officieren van gezondheid. Schrijver beroept zich op eigene ondervinding en op getuigenis van bevoegden, FALLOT, SOMMER, DE LACY, EVANS, BECKERS en anderen, die allen van meening zijn, dat de militaire geneeskundige, wil hij waarlijk in zijne betrekking aan zijn doel beantwoorden, militair moet zijn en ook geheel in al het aanzien en voordeel deelen, daar hij aan alle bezwaren der dienst is blootgesteld.

2°. De uitoefening der burgerpraktijk door de officieren van gezondheid. Schrijver keurt dit zeer af, daar de militaire dienst daardoor lijdt, en het zelfs gelegenheid geeft tot misdrijf.

3°. De beginselen, die aan 's Rijks kweekschool voor militaire geneeskundigen gevolgd worden. Schrijver meent, dat bij eenen stand zoo als dien der militaire geneeskundigen, die alle bruikbare menschen moeten zijn en wier handelingen eenheid moeten hebben, geen kritisch onderwijs, geene volkomene vrijheid doelmatig is. Mag er een enkel genie door zulk vrij onderwijs ontwikkelen en krachtig leven, dagelijksche hoofden worden bij den beperkten tijd voor het onderwijs hierdoor verward. Militaire tucht is verder reeds vroeg noodzakelijk, daar zij militairen zullen moeten worden.

Geneeskundige Courant 18 Januarij.
Id. 25 Januarij.
Id. 5 September.

Hierin komen artikelen voor, waarin gewezen wordt op het verdienstelijke der geneeskundigen in het algemeen en vooral der militaire geneeskundigen en op de weinige belooningen die zij hiervoor te wachten hebben. Er wordt aangedrongen op eene reorganisatie der officieren van gezondheid, terwijl in de Courant van 5 September als beste middel de malaise der officieren van Gezondheid weg te nemen, wordt aangegeven de bevordering evenredig te maken aan die der andere wapenen.

Statistiek.

E. C. BUCHNER. Bijdragen tot de statistiek der sterfte in de gemeente Amsterdam gedurende de laatste twaalf jaren. Amst. 1852.

Na in de inleiding over den invloed gesproken te hebben, die de geneeskunde moet uitoefenen ook behalve aan het ziekbed, en aangewezen te hebben welke gewigtige diensten de geneeskunde kan bewijzen, wanneer men haar raadpleegt, wijst schrijver op de belangrijke bijdragen, die de statistiek kan leveren.

In § 1 wordt daarop over het getal inwoners in Amsterdam gehandeld, in tabel I voor het jaar 1849 aangegeven. Volgens de telling van 1 Januarij 1850 heeft men 224,235 zielen

gevonden, welk getal schrijver als het gemiddelde aanneemt voor de laatste 12 jaren.

In § 2 wordt gehandeld over de geboorten, zoo als die uit tabel II blijken. De gemiddelde is per jaar 3935 $^{3}/_{4}$ jongens en 3721 $^{7}/_{12}$ meisjes. De verhouding van 21 tot 20 zoo als die overal wordt gevonden. De levendgeborenen alleen in aanmerking nemende en de doodgeborenen bij de overledenen optellende dan wordt er jaarlijks 1: 29,2 geboren: telt men de doodgeborenen bij de levendgeborenen, dan krijgt men 1 : 27,5.

Het getal overledenen bedraagt volgens tabel III in dit tijdvak, de elders overledenen niet medegerekend, 90,801, hetwelk gemiddeld per jaar geeft 7566 $^{3}/_{4}$ dus 1: 29,6.

In § 3 handelt schrijver over de sterfte onder de 15 jaren, onder de doodgeborenen worden ook die opgeteekend, die binnen de 3 dagen sterven, welk getal gemiddeld 495 $^{1}/_{6}$'s jaars is. Telt men nu die bij de overledenen beneden de 15 jaren op, dan sterven er van de 97,854 het getal van 43,073 of 1: 1,22.

In § 4 gaat schrijver de sterfte na boven de 15 jaren, de tijd waarin de mensch nuttig wordt. De sterfte is per jaar 3907 $^{2}/_{3}$ dus 1: 40,1.

In § 5 wordt de sterfte der verschillende kantons vergeleken. Het blijkt hieruit dat de sterfte in kanton 1 is 1: 33,8, in kanton II is zij 1: 25,8 in kanton III 1: 30,5, in kanton IV 1: 27,1.

§ 6 handelt over de sterfte der volwassenen met en zonder beroep; volledige opgave heeft de schrijver niet kunnen verkrijgen, zoodat dit gedeelte het onvolledigst is.

§ 7 geeft de sterfte naar de verschillende beroepen in het algemeen. Hieruit blijkt, dat de sterfte der aansprekers (elders bidders genaamd) zeer gunstig is 1: 60,5, die der advokaten 1: 80, doctoren 1: 23,9, makelaars 1: 58 enz.

§ 9. Hier geeft schrijver eenige algemeene beschouwingen over het medegedeelde. Hij doet opmerken, dat de geboorte en sterfte beide zeer groot, dus beide zeer ongustig zijn. In kanton II en IV is de sterfte zoo ongunstig als elders ter wereld. In het ongezondste gedeelte van Brussel is de sterfte maar 1: 30, van London 1: 36. Doodgeborenen worden er

1 : 15,4 aangegeven, terwijl dit in Parijs slechts 1: 17,1 bedraagt. In Duitschland is het slechts 2,50 pct., in Rusland 0,85 pct. De sterfte der kinderen binnen het eerste levensjaar is 1 : 3,3 in London niet meer dan 1 : 13,4!

Schrijver dringt eindigende dus te regt aan op gezondheidsmaatregelen, hier bijna geheel verwaarloosd.

Geneeskundige Courant 29 Augustus.

Men vindt hierin een statistiek der sterfte in de gevangenissen vergeleken met die der plaatsen, waar zij zich bevinden. Het loopt over de jaren 1845 tot en met 1849 en bewijst, dat de sterfte over het geheel meer dan het dubbel zoo groot is in de gevangenissen.

ALI COHEN. Nieuw statistisch-geneeskundig jaarboek voor het koningrijk der Nederlanden. Gorinhem, 1852.

Dit werk is in vier hoofdstukken verdeeld. Het eerste bevat alles wat op het geneeskundig onderwijs betrekking heeft. Het tweede wat op de uitoefenaren der geneeskunde betrekking heeft. Het derde vermeldt de handelingen der hoogere en lagere Algemeene Besturen in 1851, wat geneeskundige zaken betreft. In het vierde worden de verslagen van de onderscheidene provinciale en plaatselijke Commissiën van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt medegedeeld.

III.

VERSLAG OVER DE WERKEN

AANGAANDE

PATHOLOGIE, THERAPIE, GENEESMIDDEL- EN VERGIFTLEER,

UITGEZONDERD

DE ZIEKTEN VAN HET ZENUWSTELSEL EN DER ZINTUIGEN.

DOOR **Dr. F. J. J. Schidt.**

De literatuur dezer vakken was zeer arm aan zelfstandige werken; slechts twee akademische dissertaties werden ons aangeboden, welke er toe te brengen zijn; voor het overige moesten de oorspronkelijke verhandelingen gezocht worden in de verschillende tijdschriften. Hetgeen daarin werd gevonden laat zich onder zeven afdeelingen brengen.

I. *Epidemische ziekten.*

Verslag omtrent de ziekten, welke in het jaar 1851 in het arrondissement Winschoten hebben geheerscht, door Dr. J. BOSMAN TRESLING (N. praktisch Tijdschrift voor de geneeskunde in al haren omvang enz. door Dr. ALI COHEN, bl. 437—451).

Uit dit naauwkeurig en belangrijk verslag, hetwelk voorafgegaan wordt door korte meteorologische aanteekeningen en besloten met statistische opgaven omtrent geboorte en sterfte, blijkt dat de gezondheidstoestand over het algemeen zeer gunstig was; dat het heerschende ziektekarakter met geringe afwijkingen catarrhaal was te noemen; dat gedurende het geheele jaar in het arrondissement mazelen en kinkhoest hebben geheerscht, doch opvolgend in verschillende plaatsen, waaromtrent, als ook omtrent den hier en daar afwijkenden aard dezer ziekten belangrijke mededeelingen worden gedaan. Als merkwaardigheden verdienen bijzondere vermelding: 1°. Het veelvuldig voorkomen gedurende de zomermaanden van hepatitis acuta, welke tweemaal in absces-vorming eindigde. 2°. Twee ziektegevallen

te Wildervank waargenomen, welke alle verschijnselen van cholera asiatica aanboden; één daarvan had een doodelijken afloop.

Bijdragen tot de kennis der ziekten van de negers in de kolonie Suriname, door Dr. CHS. LANDRÉ, praktiserend geneesheer te Paramaribo (Ibid. bl. 451—462 en 493—500).

In de eerste dezer bijdragen handelt de schrijver onder den naam van hydraemie over de eigenaardige ziekte der negers, die onder menigvuldige namen beschreven en zeer verschillend opgevat, zich bijzonder kenmerkt door het eten van aarde en andere onnatuurlijke stoffen (*mal d'estomac*, *dirt-eating*, *grond-vreters-ziekte*). De hoofdresultaten, waartoe hij door zijne waarneming der ziekte is gekomen, zijn: dat zij volkomen overeenkomt met *chlorose*, dat zij berust op hydraemie en haar oorsprong te danken heeft aan de ongenoegzame, slechte voeding der negers; dat de beste geneesmiddelen er tegen bestaan in het verbeteren der voeding en het toedienen van ijzer-praeparaten, vooral van een mengsel van sulphas ferri en sub-carbonas potassae. — De malacia beschouwt schrijver geheel als ziektesymptoom (hetwelk ook dikwijls ontbreekt), volstrekt niet als ziekte-oorzaak [1]).

In de tweede bijdrage worden eenige bijzonderheden omtrent huidziekten (*Chloasma*, *Psoriasis*, *Lichen*, *Impetigo* en *Strophulus*) vermeld. De eerste ziekte komt vooral bij Mulatten en Carboezers (de eersten uit blanken en negers, de laatsten uit mulatten en negers geboren) voor; men twijfelt in Suriname niet aan de besmettelijkheid der ziekte. — Omtrent de psoriasis merkt Dr. L. aan, dat zij dikwijls zeer moeijelijk van beginnende lepra te onderscheiden is, waaruit hij de valsche meening verklaart, als of psoriasis later in lepra zou kunnen overgaan, terwijl daaruit tevens de gewaande genezingen van lepreusen door de inboorlingen moeten verklaard worden.

Overzigt der epidemie van gele koorts, welke in het jaar

[1]) Ongeveer dezelfde beschouwingswijze over dit onderwerp heeft HEUSINGER ontwikkeld in zijne onlangs verschenen monographie: *Die sogenannte Geophagie oder Tropische (besser Malaria-) Chlorose, eine Krankheit aller Länder und Klimate.*

1852 in de kolonie Suriname heeft geheerscht, benevens waarnemingen gedaan op het Fort Nieuw-Amsterdam, door T. A. C. DUMORTIER, offic. van gez. der 2de kl. (Nederl. Lancet bl. 668—712).

Dit verslag onderscheidt zich minder door vele nieuwe opmerkingen betreffende het wezen, het beloop en de symptomen van de gele koorts, dan wel door omstandige en getrouwe mededeeling van den gang dezer laatste epidemie in verband met vroeger heerschende ziekten. Eene ruime plaats wordt er in beslagen door eene schets van de kolonisatie van Suriname en van de veranderingen hierdoor in het land en deszelfs klimaat veroorzaakt; vervolgens geeft de schrijver eene kritiek van de uiteenloopende meeningen aangaande de ongezondheid van het klimaat en doet als zijn gevoelen kennen, dat de gele koorts niet als eene nieuwe ziekte in 1836 en 1841 is opgetreden, doch vroeger onder den naam van rotkoorts bekend en vermeld is geworden als endemische ziekte. Belangrijk zijn de opgaven omtrent het verschil, dat tusschen Europeanen en inboorlingen bestaat met betrekking tot de ziekte: bijna alléén de eersten werden aangetast, terwijl daarentegen bijkans alléén inboorlingen leden aan eene ongeveer gelijktijdig uitgebrokene epidemie van influenza.

Intusschen zijn ook de eigenlijk geneeskundige aanteekeningen omtrent het ziektebeloop, de prognose, pathologische anatomie en therapie geenszins van belang ontbloot. Inzonderheid de laatste wekken veel belangstelling door de verkregene resultaten, welke niet ongunstig mogen genoemd worden. — De schrijver had deze te danken aan eene energische hehandeling met calomel en inwrijvingen van ung. hydrarg., welke altijd de hoofdzaak uitmaakten, terwijl slechts tegen bijzondere symptomen andere middelen werden aangewend.

Statistiek verslag van de 117 choleralijders (Javanen en Chinezen) opgenomen in het stads-verband te Batavia van 24 April tot 24 Junij 1851, met eenige opmerkingen en lijkschouwingen, door D. PEEREBOOM VOLLER en Dr. C. SWAVING (Ned. Weekbl. voor Geneeskundigen bl. 11—15, 21—26, 31—34).

Dit verslag, opgezonden met het doel om de Nederlandsche geneeskundigen bekend te maken met den vorm, waaronder zich de cholera bij inlanders in O. Indië vertoont, bevat eene beknopte opgaaf van hetgeen men uit een statistisch, symptomatologisch, therapeutisch en pathologisch-anatomisch oogpunt bij de in het cholera-hospitaal te Batavia verpleegde lijders heeft waargenomen. Tot cholera-hospitaal is gebruikt het stads-verband; of men daarin afzonderlijke zalen voor de cholera-lijders heeft gebruikt, dan wel deze tusschen de andere zieken in heeft gelegd, blijkt niet uit het rapport: doch zooveel is zeker, dat de verbandlijders zoowel als de in hetzelfde gebouw wonende kettinggangers en dienstdoende soldaten zeer onder den maatregel schijnen te hebben geleden. Van de 117 behandelde lijders toch zijn er niet minder dan 40, welke in het huis zelf zijn ziek geworden (15 verbandlijders en 25 kettinggangers en soldaten) op eene doorgaande bevolking van 170 zieken en 350 kettinggangers, derhalve van de eersten bijna 9 pct., van de laatsten ruim 7 pct.

Wat de sterfte betreft, zijn er
van de *in het huis ziek gewordene* lijders overleden . 50 pct.,
van de *opgenomene* lijders. . . . . 59½ pct.,
terwijl de sterfte der *uit de dorpen aangebragte* lijders, wier vervoer dus het langst duurde, nog grooter was, namelijk 72 pct. — cijfers, die eene belangrijke bijdrage leveren tot het vraagstuk omtrent de meest doelmatige verplegingswijze van cholera-lijders.

Aangaande symptomatologie, therapie en pathologische anatomie treft men niet veel afwijkends aan van hetgeen algemeen hier te lande is waargenomen. Opmerkelijk is het, dat er slechts éénmaal roseola is waargenomen bij een typhoïd-lijder, die herstelde. — Bij vijf lijkopeningen werd het ruggemerg onderzocht; bestendig werd een hooge graad van anaemie aangetroffen en driemaal vond men in hetzelve talrijke verweekte plekken, vooral aan de voorste strengen.

In N°. 19, 22, 24, 27 en 28 der Geneeskundige Courant komen eenige stukken voor over het al of niet doelmatige om gedurende het heerschen van pokken vaccinatie en

revaccinatie te verrigten, geleverd door Dr. ROËLL te Gorcum, Dr. P. HOFSTEDE KRULL te Meppel, Dr. W. EGELING te Haarlem, B. HARTOG te Wormerveer en Dr. J. M. VAN ROGGEN te Nijmegen.

Allen zijn ten gunste van het vaccineren gestemd en ondersteunen deze meening op verschillende wijze door voorbeelden uit hunne praktijk. — N°. 1 voert vooral een geval aan, waar in een gezin, waar pokken waren uitgebroken bij één kind, onmiddellijk de vijf andere werden gevaccineerd; bij alle vijf ontwikkelden zich vaccine-puisten, en alle vijf werden tevens door variolae aangetast; de intensiteit van beide aandoeningen was echter bij alle vijf verschillend, doch geregeld in omgekeerde verhouding, zoodat het kind, waar de vaccine het beste opkwam, bijna geene pokken vertoonde, en omgekeerd. N°. 2 zag bij personen, die gedurende eene pokken-epidemie waren gevaccineerd of gerevaccineerd noch variolae noch varioloïden ontstaan; waren ze echter tijdens de vaccinatie reeds besmet, zoo verliep de ziekte in 't oog loopend ligter. N°. 3 behandelt de eigenlijke vraag niet, doch betoogt de noodzakelijkheid van hervaccinatie, elke 8 jaar herhaald. N°. 4 vermeent in enkele gevallen door de vaccinatie van reeds besmette personen het uitbreken der ziekte te hebben afgeweerd.

II. *Ziekten der ademhalings- en bloedsomloops-werktuigen.*

F. RIENDERHOFF, D. medic. inaug. de venaesectionis utilitate in pneumonia genuinâ. Lugd. Bat. 1852.

De schrijver dezer dissertatie heeft zich niet ten doel gesteld, het vraagstuk betreffende het aderlaten in pneumonie door nieuwe praktische waarnemingen nader te brengen tot zijne oplossing: hij geeft slechts theoretische beschouwingen over de wijze, waarop de aderlating zou kunnen geacht worden bij p. nut aan te brengen en over het gevoelen van diegenen, welke dit nut ontkennen — als eene proeve hoe hij bij 't behandelen van zieken redenering en kritiek denkt aan te wenden. Hoewel dus niet veel nieuws bevattende, is het geschrift daarom geens-

zins te laken; het voldoet aan de eischen, welke men aan een akademisch proefschrift mag stellen.

In het 1ste hoofdstuk vermeldt de schrijver de pathologische veranderingen zoo van de longen zelven, als van de overige ligchaamsdeelen in de verschillende tijdperken van pneumonie (voornamelijk volgens ROKITANSKY en VIRCHOW); daarna geeft hij de onmiddellijke gevolgen van aderlatingen volgens VOLKMANN op en trekt hieruit eene korte toepassing op het bijzondere geval van longontsteking. — In het 2de hoofdstuk worden de meeningen van vele oudere en nieuwere schrijvers over het nut en de indicatie van aderlatingen aangehaald en eindelijk een uittreksel en eene (afkeurende) beoordeeling van DIETL's bekenden arbeid geleverd; de afkeurende uitspraak over DIETL's gevolgtrekkingen is hoofdzakelijk gegrondvest: 1° op het onvoldoende van statistieke opgaven in therapeutische vraagstukken en 2° op het blijkbaar heerschen van eene adynamische, typheuse constitutio stationaria in Weenen, op den tijd toen DIETL zijne proefnemingen omtrent de behandeling van longontsteking zonder aderlatingen deed. — Het is hier de plaats niet om de kracht van deze argumenten na te gaan; alléén veroorloven wij ons op eene groote leemte te wijzen; nevens de *expectatieve* methode toch, welke door DIETL tegenover de aderlating wordt geroemd, mogt men verwachten, eenige kritische vermelding aan te treffen van hen, die in plaats der aderlating eene *actieve* behandeling verdedigen; hierdoor toch vooral had de schrijver zijne meening moeten en kunnen regtvaardigen, dat het heerschende ziektekarakter somtijds de aderlatingen zou verbieden en andere behandelingswijzen zou noodzakelijk maken.

Iets over pneumonie uit het binnengasthuis te Amsterdam, medegedeeld door Dr. J. P. GILDEMEESTER en Dr. E. F. HOIJACK (Ned. Weekbl. v. Gen. bl. 71—75).

Twaalf ziektegevallen, gedurende 1851 op eene der ziekenzalen van het Amsterdamsche binnengasthuis waargenomen, leveren den grondslag voor deze bijdrage tot de kennis van het beloop van pneumonie, zoo weinig mogelijk gestoord door het ingrijpen van vreemde invloeden. De resultaten der exspectatieve behandeling zijn in deze gevallen gunstig geweest:

er hadden slechts twee sterfgevallen plaats, één bij een potator, die stervende werd ingebragt, en één bij een 71jarigen man met buitengewone rigiditeit der slagaderen — gevallen, welke onder elke behandeling wel ongunstig zouden zijn afgeloopen.

Merkwaardig geval van bronchiaal-croup bij een 22jarigen man, door Dr. BEZETH te Rotterdam (Ibid. bl. 181—182).

Dit geval van bronchiaal-croup, waarin eene groote massa fraaivertakte bronchiaal-afgietsels bij tusschenpoozen gedurende bijna eene maand werden opgehoest, was merkwaardig door het bijkans volkomen gemis van subjectieve en objectieve ziekteverschijnselen, zoodat de lijder bij guur weder gestadig in de opene lucht bleef arbeiden.

J. TH. DE HAAN, Specimen med. inaug. continens quaedam de angina membranacea infantum. Groningae, 1852.

Dit akademisch proefschrift bevat niets oorspronkelijks; het is een vlijtig excerpt uit menigvuldige schrijvers betreffende het wezen en de behandelingswijze van den croup; kritiek of eigene beschouwingen geeft de schrijver niet.

Angina membranacea, door J. WAS te Scherpenisse (N. praktisch Tijdschrift van Dr. ALI COHEN, bl. 647—660).

In den tijd van één jaar heeft de heer W. zeven gevallen van waren tracheaal-croup waargenomen, waarvan er zes doodelijk afliepen; een dezer laatste deelt hij omstandig mede en doet zich kennen als een ijverig voorstander van polypharmacie; hij besluit zijn stuk met eenige algemeene opmerkingen over de therapie bij croup.

Ziektegeschiedenis van een lijder, die door het binnendringen van een beentje door de rima glottidis en trachea tot in de bronchi zich een lijden van 10 maanden met doodelijken afloop berokkend heeft, medegedeeld door Dr. H. H. GOSSCHALK en Prof. G. E. V. SCHNEEVOOGT (Ned. Weekbl. voor Gen. bl. 201—205).

Bij dit ziektegeval en de lijkopening bieden zich verscheidene belangrijke bijzonderheden aan, welke in eene epicrisis worden

besproken; de gewigtigste is, dat het door vele bijomstandigheden en het ontbreken van karakteristieke teekenen onmogelijk was, de diagnose met stelligheid te maken, hetgeen dan ook verhinderde het eenige radicale middel, de tracheotomie aan te wenden, waartoe anders de schrijvers in gevallen, waar de diagnose met zekerheid te stellen is, zouden schijnen over te hellen.

Spoelwormen, als oorzaak van den dood door verstikking, door Dr. S[CHRANT] (Ned. Weekbl. voor Gen. bl. 6—7).

Naar aanleiding van een geval, waar onder doodsbenaauwdheid een spoelworm halverwege uit de keel werd gebraakt, en gelukkig door eene toeschietende dienstbode geheel werd uitgehaald, waardoor mogelijke verstikking werd voorkomen, wordt de dikwerf bestredene mogelijkheid besproken, of spoelwormen, door uit den oesophagus in de stemspleet te kruipen, verstikking zouden kunnen teweegbrengen. Daarbij worden eenige voorbeelden aangehaald, die ten gunste dezer mogelijkheid spreken, vooral een van OESTERLEN te Dorpat, dat intusschen hoe waarschijnlijk het de zaak make, niet als volkomen beslissend kan aangemerkt worden.

Pericarditis exsudativa met volledige vergroeijing van het hart en hartzakje; acute pneumonie enz., door Dr. ALI COHEN (Nieuw prakt. Tijdschr. bl. 761—764).

Eene ziektegeschiedenis en lijkopening uit de kliniek van den Hoogleeraar ERMERINS te Groningen.

Wegens gebrekkige opgave van anamnestische momenten was de diagnose bij het leven der lijderes niet met zekerheid te stellen; van de hartaandoening schijnen geene in 't oog loopende kenteekenen te hebben bestaan, er werd althans zelfs geen vermoeden daaromtrent gekoesterd. De dood had onverwacht spoedig plaats. De lijkopening wees eene uitgebreide hepatisatie der longen aan en volledige vergroeijing van de beide pericardiaalbladen.

[Of deze vergroeijing veroorzaakt was door oude georganiseerde schijnvliezen, dan wel door versche uitzweetingsproducten, wordt niet stellig opgegeven; het eerste komt ons echter waarschijnlijker voor, en het vermoeden van eene oude, slepende

ontsteking wordt bevestigd door de teekenen van hetzelfde ziekteproces, welke in de lever en milt werden gevonden (hypertrophie en verharding)].

Aneurysma arcus aortae, uit het binnengasthuis te Amsterdam, medegedeeld door Dr. J. P. GILDEMEESTER en Dr. E. F. HOIJACK (Ned. Weekbl. v. Gen. bl. 211—215).

Eene nieuwe bijdrage tot de groote moeijelijkheid, meestal zelfs onmogelijkheid om tot de diagnose van aneurysmata der aorta te geraken, zoolang zij geene uitwendig zigtbare, kloppende gezwellen vormen, levert dit geval, waar slechts eenige twijfelachtige teekenen het flaauwe vermoeden van een op de aorta en de trachea drukkend gezwel hadden doen ontstaan. De schrijvers nemen er aanleiding uit, om de semiotiek dezer ziekte kortelijk te bespreken.

Spontane verscheuring der art. aorta (aneurysma dissecting), medegedeeld door Dr. C. DE BORDES en Dr. J. L. DUSSEAU (Ibid. bl. 325—329, 335—340).

Hoewel onder de rubriek „kliniek" opgenomen, behoort deze mededeeling bijna geheel op het gebied der pathologische anatomie; de pathogenie van het aneurysma dissecting wordt er grondig in besproken en kan gezegd worden door de naauwkeurige mikroskopische onderzoekingen der schrijvers eene belangrijke opheldering te hebben erlangd.

III. *Ziekten der buiksingewanden.*

Beklemming van galsteenen in het colon adscendens, door Dr. C. C. J. DE RIDDER (Ned. Lancet, bl. 157—164).

Deze waarneming betreft eene reeds bejaarde vrouw, welke, na lang aan pijnlijkheid in de regterzijde geleden te hebben, vrij plotseling door ernstige ziekteverschijnselen werd aangetast, welke klaarblijkelijk een gewigtig beletsel in de voortbeweging der stoffen door het darmkanaal aantoonden (pijnlijk, hard, gedeeltelijk tympanitisch klinkend gezwel in de regterzijde, constipatie, braken, soms van drekstoffen enz).

Moeijelijker was het de ware oorzaak van het lijden te be-

palen; uit vele omstandigheden, bepaaldelijk het te voorschijn treden van groote hoeveelheden etter per anum, was het waarschijnlijk, dat er een gezwel buiten den darm bestond, dat in verettering was overgegaan en gevuld zijnde op den darm drukte, en zich van tijd tot tijd daarin van een gedeelte van zijnen inhoud ontlastte.

De lijkopening wees eene andere oorzaak aan, namelijk eene verstopping van het colon adscendens door op eene vernaauwde plaats ingeklemde galsteenen met consecutieve verwijding en ontsteking van het daarachter gelegene darmgedeelte. De vernaauwing schijnt veroorzaakt te zijn door eene voor langen tijd plaats gehad hebbende perityphlitis, waarvan nog andere sporen in het lijk gevonden werden. In de uitgezette darmzak bevonden zich nog meerdere galsteenen; de darmrokken zelven verkeerden voor een groot gedeelte in vetmetamorphose.

Bijdrage tot de kennis van de oorzaken en van de gevolgen van hardnekkige stoelverstopping, door Dr. J. M. SCHRANT (Ned. Weekbl. voor Gen. bl. 425—429).

In het doodelijk afgeloopen geval van foecaal-ophooping met consecutieve peritonitis en darmdoorboring, hetwelk in deze bijdrage wordt beschreven, was de oorzaak gelegen in eene kankerachtige gordelzweer der flexura iliaca. Dr. S. knoopt hieraan eenige pathologisch-anatomische opmerkingen en wijst op de voorzigtige aanwending van purgantia, als een middel, om bij deze gevaarlijke ziekte het leven te rekken.

Carcinoma fibrosum in de lever. Kankerachtige ontaarding van de Glissonsche kapsel. Vaste bloedstremsels in de takken van de poortader. Waterzucht der galblaas. Galsteenen. Geelzucht. Plaatselijke extravasaten in het weefsel der baarmoeder, door Prof. P. H. SURINGAR (Ibid. bl. 61—64).

Deze korte ziektegeschiedenis is van klinisch belang, dewijl de diagnose van kankerachtige ontaarding der Glissonsche kapsel bij het leven is gesteld. Vooral wordt daarbij door den schrijver gewigt gehecht aan de geelzucht in verband met pijnen in de leverstreek, waardoor men den kanker der

Glissonsche kapsel van dien in het leverweefsel zou kunnen onderscheiden.

Talrijke colloid-gezwellen op de parietaal- en visceraalplaten van het buikvlies, door Prof. P. H. SURINGAR (Ibid. bl. 251—254).

Dyspepsie, chronisch braken, hevige buikpijnen, door de buikwanden voelbare knobbelige gezwellen, later marasmus en hydrops deden als diagnose stellen: kanker van het net? maagkanker? — Bij de lijkopening vond men tallooze colloidgezwellen op beide buikvliesplaten, welke alleen aan de maag dieper waren ingedrongen, zoodat al de rokken hier waren aangetast.

[Bij de korte histiologische beschrijving, welke slechts van een der gezwellen wordt gegeven, rees er bij ons twijfel op, of men hier wel met eenvoudige colloidgezwellen te doen heeft gehad; de alveolaire bouw en de cellen met twee kernen doen denken aan colloidkanker.]

IV. *Ziekten der piswerktuigen.*

20. Over het voorkomen van amblyopie of van amaurose met albuminurie, door M. IMANS (Ned. Lancet, bl. 356—366).

De schrijver geeft een kort kritisch overzigt van de theoriën, welke ter verklaring der amblyopie en amaurose bij albuminurie, en bepaaldelijk bij m. Brigthii zijn voorgesteld, en levert door het omstandig verhaal eener hiertoe betrekkelijke ziektegeschiedenis eene bijdrage ter opheldering van dit vraagstuk. Vooral blijkt het hieruit, dat de graad der gezigtsverzwakking geenszins gelijken tred houdt, hetzij met de hoeveelheid ontlast albumen, hetzij met de toenemende pathologische veranderingen der nieren; allerminst kan zij, gelijk FRERICHS vermoedt, alleenlijk afhangen van de uraemische intoxicatie; het medegedeelde ziektegeval spreekt daarentegen zeer ten gunste van de meening van LANDOUZY, die de amblyopie het sterkst observeerde bij den aanvang des m. Brightii. De resultaten der lijkopening (de zieke was onverwacht aan hersen-apoplexie overleden) deden den schrijver veronderstellen, dat in dit geval

zoowel de nierziekte als de amblyopie afhingen van excentrische hypertrophie van het linker hart met verkleining der regter harthelft. — Jammer is het, dat er noch omtrent de bulbi oculorum, noch omtrent de gezigtszenuwen eenige opgave gevonden wordt.

Negentienjarige catarrhus vesicae, vergezeld van graveel, genezen door het gebruik der levertraan, door Dr. HUBER te Veenhuizen (Nieuw prakt. Tijdschr. v. ALI COHEN, bl. 126—128).

Eene korte ziektegeschiedenis van een 54jarigen man, wiens verouderde ziekte zich vooral kenmerkte door moeijelijke urinelozing, ondragelijke pijnen, van tijd tot tijd ontlasten van zandachtig gruis, „hetwelk dikwijls 's avonds in den donker phosphoresceerde;" het indringen met eene bougie was moeijelijk en ging gepaard met een „krakend, vibrerend gevoel;" slechts éénmaal werd de bougie ingebragt en pat. verder behandeld met inwrijvingen van belladonna-zalf en inwendig gebruik van leventraan (2 lepels daags). Reeds na 10 dagen kwam er verligting en na 10 maanden was pat. geheel hersteld. Daar de moeder van den lijder aan jichtpijnen had geleden, vermoedt Dr. H. dat er bij hem erfelijke aanleg tot die ziekte bestond en dat daaraan de gunstige werking der levertraan is toe te schrijven (?).

V. *Ziekten der vrouwelijke genitaliën.*

Phlegmorrhoea, erosio et ulceratio colli uteri, door Dr. CHANFLEURIJ VAN IJSSELSTEIJN, geneesheer van het stads-ziekenhuis voor syphilitische en huidziekten te 's Gravenhage (Ned. Weekbl. voor Gen. bl. 151—156, 161—165, 171—176).

In deze opstellen, welke de vruchten eener uitgebreide ervaring bevatten, wordt voornamelijk over de diagnose, den aard en de therapie der opgenoemde aandoeningen gehandeld. Bovenal wordt de stelling verdedigd, dat er tusschen dezelve en syphilitische aandoeningen, welke tevens aanwezig kunnen zijn, geen verband bestaat; dat eene algemeene syphilitische behandeling tegen dezelve niets uitrigt; integendeel wordt zelfs eene phlegmorrhoea colli uteri, die het gevolg is van eene elytritis blen-

norrhagica door coïtus impurus ontstaan, niet anders dan door plaatselijke middelen genezen, en de eigenlijk syphilitische aandoeningen (chancres en plaques muqueuses) zijn hoogst zeldzaam aan het collum. De erosies behooren, in tegenspraak met het algemeen gehuldigde gevoelen, niet tot de syphilis gerekend worden en de ulceraties zijn bijna altijd eenvoudige, niet syphilitische.

De geneesmiddelen zijn cauterisatie (bij phlegm. en erosies met nitr. argent. fusum — bij ulceraties met nitr. hydrarg. liquid.) en verschillende inspuitingen. Er worden menigvuldige praktische regelen opgegeven voor de aanwending dezer middelen, alsmede voor de doelmatigste wijze om het speculum tot het diagnosticeren der aandoeningen aan te wenden.

Amenorrhoea, ten gevolge van de sluiting der vagina door een ondoorboord hymen, door C. A. GOEDBLOED, heel- en vroedmeester te Beekbergen (Ned. Weekbl. voor Gen. bl. 471—472).

Bij eene 21jarige boerenmeid was ten gevolge van een stevig, niet doorboord hymen het menstruaalbloed 3 jaren teruggehouden en had uterus en vagina tot een groot gezwel uitgezet; de gezondheid was zeer gestoord geraakt. — De diagnose was gemakkelijk, de kunstbewerking eenvoudig, de genezing volkomen.

Waarneming eener graviditas extrauterina (abdominalis) met bijkomende perforatio ventriculi. Volkomene genezing. Medegedeeld door Dr. A. ROMEIJN te Gouda (Ibid. bl. 527—530).

Deze waarneming betreft eene voor de derde maal zwangere vrouw, welke gedurende den laatsten tijd harer zwangerschap ziekelijk was en geene teekenen van vruchtleven bespeurde; overigens schijnen er geene teekenen van buitenbaarmoederlijke zwangerschap bestaan te hebben, daar deze eerst 5 weken na het tijdperk, waarop de verlossing had moeten plaats grijpen, werd vermoed, toen zich een absces boven den navel vormde, waaruit al spoedig deelen van het foetus te voorschijn kwamen. Vijf maanden later was alles ontlast, behalve de wand- en achterhoofdsbeenderen; op dat tijdstip vertoonde zich eene perforatie van den maagwand, welke met den foetaalzak was ver-

groeid geweest; verscheidene weken later ontlastten zich de achtergeblevene beenderen uit een nieuwgevormd absces. De maagfistel genas langzaam doch volkomen. — De geheele loop der zaak was aan de natuur overgelaten; alleen is door versterkende middelen voor de voeding der vrouw gezorgd.

VI. *Pharmakodynamie.*

Praktische mededeelingen door N. J. B. LANDMAN te Helvoirt (N. prakt. Tijdschr. van ALI COHEN, bl. 336—345).

I. Een geval van abortus, gevolgd na de toediening van sulphas quininae. — De vrouw was 30 jaren oud, voor de eerste maal zwanger, in de derde maand. De quinine was gegeven wegens f. interm. tertiana, welke na 24 giften van 1 grein wegbleef; 3 dagen later volgde abortus. — Nog éénmaal heeft de schrijver hetzelfde waargenomen onder ongeveer gelijke omstandigheden; in beide gevallen hadden de vrouwen vroeger altijd menses nimiae gehad.

II. Eenige gevallen van hardnekkige tusschenpoozende koorts, genezen door de toediening van arsenicum.

Vier gevallen van koorts met typhus quartanus, bij welke de sulph. quininae in den steek had gelaten; de dosis bedroeg van 3 m. d. tot 4 m. d. 5 druppels tinct. arsenic. Fowleri; in twee der gevallen bleef onmiddellijk na de toediening de koortsaanval weg, in de twee andere eerst de derde aanval. In geen der gevallen werd er eenige nadeelige bijwerking waargenomen.

Endermatisch gebruik van strychnine tegen verlamming, door W. J. L. VERBEEK te Wijk bij Duurstede (Ibid. bl. 158—164).

Het geval, dat den heer V. aanleiding gaf tot het schrijven van eenige opmerkingen over endermatisch gebruik van strychnine, betrof eene vrouw van 56 jaren, welke na velerlei en langdurig lijden hemiplegia sinistra had gekregen; de aangewende dosis strychn. pur. was aanvankelijk $\frac{1}{12}$ gr.; later klom men tot $\frac{1}{10}$ gr. tweemaal daags. In den beginne verbeterde de toestand zeer; later daarentegen verergerde dezelve sterk, terwijl het onmogelijk was, hoogere giften aan te wenden, daar er lastige physiologische werkingen ontstonden.

Hoewel het medicament in dit geval niet gunstig werkte, wil de heer V. dit niet als een bewijs tegen de strychnine doen gelden, doch veronderstelt, dat het al of niet verdragen worden daarvan afhangt van het verschil in pathologische veranderingen, welke oorzaak zijn van dc verlamming. — Vooral schijnt schrijver de oplettendheid te willen vestigen op het minder gevaarlijke der endermatische aanwending boven het inwendig gebruik van strychnine.

Ammonium-praeparaten tegen de gevolgen van misbruik van alcoholica, door Dr. J. L. VAN PRAAG (Ned. Weekbl. v. Gen. bl. 156).

De schrijver vermeldt, dat hij steeds tegen alcoholisme met den besten uitslag gebruik heeft gemaakt van ammonium-praeparaten en geeft zijne verwondering te kennen, dat in de nieuwere geschriften over dit onderwerp hiervan geene melding wordt gemaakt.

De door HARDI aangeprezene schurftkuur, in 1813 reeds te Groningen aangewend (N. Tijdschr. van ALI COHEN, bl. 220—222).

In de *Medizinische Neuigkeiten* van 31 Jan. 1852 had Dr. ALI COHEN opgeteekend gevonden, dat de schurftkuur van HARDI geene nieuwe zou zijn, doch door een Hollandsch geneesheer, HELMERICH te Groningen in 1813 met goed gevolg was aangewend. — Bij een opzettelijk onderzoek vond hij dit berigt geheel overeenkomstig de waarheid, tot staving waarvan hij eenige zinsneden aanhaalt uit het *Spec. medic. inaug.*, van Dr. ALBERT SMITH, *continens animadversiones quasdam de scabie.* — In de zamenstelling der schurftzalf is geene de minste verandering; in de manier van aanwending slechts eene geringe wijziging.

In n°. 7 der Geneesk. Cour^{t}. komt eene mededeeling voor van den heer BROEKER, garnizoens-apotheker te Arnhem, over *Oleum Jodatum;* dezelve bevat 1° eene teregtwijzing omtrent de voorstelling, als zoude deze olie de levertraan kunnen *vervangen;* 2° eene aanprijzing van den zeer geschikten vorm om iodium toe te dienen; en 3° eene waarschuwing om het

middel bij kleine hoeveelheden tegelijk gereed te maken, daar het in minder dan 2 dagen veranderingen (van grootendeels onbekenden aard) ondergaat.

Oleum terebinthinae tegen den lintworm, door den heer VAN LEERSUM te Groningen (Geneesk. Cour^t^. n°. 7).

De schrijver handhaaft in dit artikel de terpentijn-olie als een even zeker, beproefd en vooral als een veel *goedkooper* middel tegen den lintworm, dan de nieuwere specifica, met name de kousso-bloemen. Hij bevestigt den roem der terpentijn-olie door eenige voorbeelden uit zijne praktijk.

VII. *Vergiftleer.*

Loodvergiftiging door koken in blik, door Dr. ROËLL (Gen. Cour^t^. n°. 4).

Twee kinderen hadden herhaaldelijk vergiftigingsteekenen aangeboden na het nuttigen van pap, in een tinnen pannetje gekookt: een scheikundig onderzoek bewees, dat er uit het soldeersel van den lossen bodem *lood* in niet geringe hoeveelheid was overgegaan in de pap. Dr. ROËLL vermoedt, dat vele kinderen, welke heeten aan atrophia mesenterica te bezwijken, door chronische loodvergiftiging op analoge wijze ontstaan, om het leven komen.

Hydrophobie, door Dr. NAEGELI, 1sten offi. v. gez. 1ste kl. te Breda (Nederl. Lancet, bl. 149—156).

In het ziektegeval, dat aan dit artikel ten grondslag ligt, zijn de volgende punten opmerkenswaardig: de hond, die den patient gebeten had, was niet dol of kwaadaardig en ook later werden er geene sporen van dolheid bij hem opgemerkt; de zieke, die standvastig alle drinken had geweigerd, dronk eenige uren voor den dood plotseling bij volle bewustzijn eene groote menigte water, waarop hij onmiddellijk weder in bewusteloozen toestand met convulsiën, watervrees en spuwen verviel. De lijkopening (waarbij bijzonder werd gelet op den toestand van het neurilemma der n. n. vagi en de bekleedselen van het ruggemerg) leverde geheel negatieve resultaten op, even als twee andere, vroeger door den schrijver verrigte lijkopeningen van aan hydrophobie overledenen.

IV.

VERSLAG

AANGAANDE DE

HEELKUNDIGE WERKEN.

DOOR

Prof. F. W. Krieger.

Gezwellen van verschillenden aard en hunne heelkundige behandeling.

Prof. C. B. TILANUS, over de behandeling van carcinoma. Nederlandsch Weekblad voor geneeskundigen, 1851, N°. 50 en 1852, N°. 1, 3, 6.

Prof. F. W. KRIEGER, bijdrage tot de diagnostiek en operative behandeling der parotideaal-gezwellen. Nederlandsch Lancet.

Dr. TILANUS, geval van polypus fibrosus uteri. Nederlandsch Weekblad voor Geneeskundigen, N°. 50.

C. WANNÉE, waarneming van een colloidgezwel. Geneesk. Courant, 1852, N°. 46.

J. Z. HERMAN, diss. med. inaug. continens quaedam de carcinomate, annexo casu cancri, cum epicrisi, observato in clincico CL. KRIEGER. Lugd. Batav.

P. B. VAN MIERLO, Diss. chir. med. inaug. continens aliquot observationes in clin. CL. F. W. KRIEGER. L. B.

J. D. S. ROMBACH, te Heerde, heelkundige waarneming. Ned. Weekblad voor Geneesk., N°. 24.

Dr. SCHONIGH, over het gebruik van het collodion. Gen. Courant, No. 29.

Prof. TILANUS geeft hier de resultaten zijner ervaring omtrent de behandeling van kanker; hij is van oordeel, dat het ontleedkundig onderzoek van het kankerweefsel niet toereikend is ter beantwoording van de vraag, wat voor ongeneeslijk moet gehouden worden en wat niet; men heeft ten behoeve van prognose en therapie nog behoefte aan practische regels. — De ervaring leert, dat gezwellen, die aanvankelijk van geheel anderen aard zijn dan kanker, na uitgeroeid te zijn recidiveren en ten laatste door kanker worden opgevolgd. — Vetmetamorphose, atrophie en lidteekenvorming in kankergewassen zijn geene genezing. — Vroegere opgaven van kankers, die genezen zouden zijn door medicamenten, of na de extirpatie wegbleven, zijn niet te vertrouwen, dit leert de dagelijksche ervaring! doch hoe ongunstig in het algemeen de slotsommen van deze zijn mogen, zoo mag daarom toch niet het bewijs der ongeneeslijkheid van kanker worden aangenomen, en het is nog niet uitgemaakt, dat niet bij jonge individuën kankerziekte evenzeer voor genezing vatbaar kan zijn als tuberculose en scrofulose. — De exstirpatie is een maatregel niet altijd in het voordeel van den lijder; er zijn gevallen waar de operatie geen nut aanbrengt, maar schaadt door de uitbreiding op andere organen te bespoedigen; andere gevallen, waarin zij den loop der kwaal door recidive op de plaats zelve niet verandert; andere, welke eene bescheidene verwachting niet te leurstelt.

I. Onder de kankers, die niet mogen geopereerd worden, rekent TILANUS de *zachte mergkanker*, die zoo menigmaal voorkomt in het oog en in den bal; spoedige recidiven op inwendige organen slepen hier den lijder ten grave, zelfs de colloidkanker van den bal maakt hier geene uitzondering op. Schrijver citeert 2 gevallen van fungus medullaris genu waar de amputatie eene spoedige recidive met doodelijken afloop ten gevolge had. Bij resectiën van de opperkaak wegens mergkanker, was men niet gelukkiger, ook TILANUS zag na de resectie van de opperkaak ter zake van fungus medullaris, na 4 maan-

den, recidive op de plaats zelve, benevens verschijnselen van ziekelijke aandoening in andere organen; na den dood, die weldra volgde, vond hij kankerknobbels in eene menigte organen. Meer dan één lijder aan carcinoma der gelaätsbeenderen heeft TILANUS na dien tijd rustig laten sterven, en moet dit ook anderen aanraden.

II. Gevallen waar de operatie zeer moet worden beperkt, zijn die van geïsoleerden, harden vezeligen kanker, den echten scirrhus in zijn eerste stadinm; spoedig volgt ook hier in loco recidive als het gebrek in zijn tweede stadium verkeert. Af te keuren is hier eene onvoorwaardelijke aanprijzing van de exstirpatie, de beslissing moet van individuële omstandigheden afhangen, voornamelijk van de *plaatselijke gesteldheid*, den *aanleg*, den *leeftijd* en de *gemoedsstemming*. Scirrhus in de regio parotidea en maxillaris is bij kleineren omvang en in het eerste stadium voor exstirpatie geschikt. Bij scirrhus in de mamschijf echter dringt niets, hier kan de kanker in ieder stadium worden weggenomen, zoolang er geene uitstraling plaats heeft; ieder uitgedrukte ziekelijke habitus is ten opzigte van extirpatie afschrikkend, vooral echter *erfelijke aanleg*. — De climacterische leeftijd bij vrouwen is minder geschikt, vooral wanneer vroeger cachexiën heerschten. Ook de middelbare leeftijd van 25—40 jaren is verre van gunstig voor de prognose; alleen in de eerste jaren, na het intreden der puberteit, is de kans gunstiger, wanneer de kanker als geïsoleerde knobbel verschijnt, hier kan de extirpatie voor langen tijd van nut zijn. — *Angst* van dc patiënten voor de gevolgen van een gebrek, waarvan zij tegen hun verlangen niet worden bevrijd, is voor een deel als oorzaak der verslimmering, zoowel van de plaatselijke ongesteldheid, als van de stoornis in de algemeene reproductie, te beschouwen.

III. Bepaald geindiceerd is de extirpatie, daar waar zij verligting kan aanbrengen, en een middel kan zijn tot verlenging van het leven; hiertoe behooren omschreven lip-, huidkanker, cancroid, op zich zelfstaande kanker, woekering aan den anus, en vooral carcinoma penis, hiertoe behoort ook de amputatie van het collum uteri, wanneer sterke afscheidingen of bloedstortingen de krachten uitputten. Voor lijderessen

aan carcinoma mammae is de kunstbewerking dikwijls nog weldadig, wanneer het gebrek, na lang te hebben stilgestaan, met geweld uitspat. Ook de harde zaamgepakte mamkanker kan, bij schielijken groei vóór of na de doorbraak, de operatie vorderen, mits het gebrek geïsoleerd zij. Nog is de operatie dringend noodig bij colloidkanker van dit orgaan. Ook bij carcinoma medullare aan de ledematen, wanneer het doorgebroken is en de algemeene voeding afneemt, is de operatie een noodzakelijk middel om den dood te verschuiven. —

HERMAN vermeldt de gevoelens van verschillende schrijvers over het al of niet specificke van de kankercel, hij meent dat LEBERT met zich zelven in tegenspraak is, wanneer hij beweert, dat de kankercel specifiek is, en *zekere criteria* oplevert, en nogtans uit den habitus van de afzonderlijke cel niet kan beoordeelen of zij eene kankercel is of niet; tot heden toe is het voor niet uitgemaakt te houden, of er eene specifieke kankercel bestaat of niet, evenmin als het uitgemaakt is of de kankercel eene nieuwe zelfstandigheid is, dan of zij ontstaat door verandering van, in het ligchaam reeds aanwezige, cellen. De eigenaardige gelaatskleur, die bij sommige kankerlijders wordt aangetroffen, stelt HERMAN niet op rekening van eene specifieke kankerdyscrasie, immers wordt een gelijksoortig verschijnsel onder andere omstandigheden, bijv. bij personen met langdurige verettering, waargenomen, ten bewijze hiervan haalt hij het geval aan van eene lijderes met open kanker van de borstschijf, welke eene zoo ziekelijke gelaatskleur had, dat zij te regt als het beeld eener vergevorderde kankerdyscrasie had kunnen gelden; na de extirpatie van het gewas kreeg de lijderes spoedig eene gezonde gelaatskleur terug, ofschoon ook weldra de eerste verschijnselen van recidive in het lidteeken, door uitbotting van nieuwe knobbels, zich openbaarden. *H.* deelt een, in het clinicum chirurgicum te Leiden voorgekomen, geval van kankergezwel bij een 41 jarig vrouwelijk individu mede, alwaar de exstirpatie door uitbreiding van het ziekteproces, schier over het geheele organismus werd achtervolgd, de exstirpatie van dit gezwel, hetwelk de geheele lies en een gedeelte van de dijstreek aan ééne zijde innam, leverde niet geringe moeijelijkheden

op, eene zeer profuse bloeding, door kwetsing van de vena cruralis ontstaan, werd door tamponeren bedwongen, het uitgepelde gewas bleek fungus medullaris te zijn — nog eer de operatie-wond genezen was, vertoonden zich in haar de onmiskenbare teekenen van recidive en spoedig ook aan andere ligchaamsdeelen, zoo als aan den opperarm; patiente overleed 4 maanden na de operatie. Bij de lijkopening werden kankerdeposita gevonden in longen, hart, maag, darmen, buikvlies, lever, milt, nieren, blaas, ovaria, periostium, celweefsel; de vena cruralis was 12′ beneden het ligamentum Poup. inpermeabel en in eene bandachtige strook veranderd; het mikroskopisch onderzoek der verschillende kankerdeposita leverde nagenoeg overal hetzelfde op; er werden 2 soorten van çellen gevonden ronde en langwerpige of vezelçellen, sommige van de eersten waren gepigmenteerd, andere niet. — v. MIERLO vermeldt 2 gevallen van kankerknobbels in de mam bij vrouwen van middelbaren leeftijd, welke door het mes verwijderd werden, en tot heden met goed gevolg.

Bij een 20 jarigen jongeling, in het clinicum chir. te Leiden opgenomen, werd de amputatio femoris noodzakelijk, uit hoofde van een *enchondroma* aan het knie-gewricht, ter grootte van nagenoeg een kinderhoofd; het onderzoek van het gezwel, na de amputatie, leverde hoofdzakelijk de volgende bijzonderheden op: het nam het benedenste $\frac{1}{3}$ deel van het dijbeen in, ook met het bloote oog kon men vierderlei zelfstandigheid in hetzelve onderscheiden, namelijk:

1°. een half doorschijnend, veerkrachtig, brokkelig kraakbeenweefsel; het mikroskopisch onderzoek toonde aan: kraakbeencellen in eene amorphe stof verspreid.

2°. Eene tusschen de vorige verspreide zelfstandigheid, vormende korrels en streepen; mikr. elementen: korrels, die door behandeling met acid. acet. werden opgelost.

3°. Fijne naaldvormige zuiltjes loodregt op de beenzelfstandigheid geplaatst; het mikr. onderzoek toonde geene beenligchaampjes in deze aan.

4°. Eene colloidmassa, welke in cavernen was opgehoopt; zij coaguleerde door acid. acet., en bevatte eenige korrelcellen benevens vele elementaire ligchaampjes (v. MIERLO Diss). —

C. WANNÉE deelt de volgende waarneming van een colloidgezwel (cystosarcoma) mede.

Een 22 jarig daglooner had tusschen duim en wijsvinger een gezwel, ter grootte van eenen kolfbal, het was sedert 3 jaren ontstaan, onpijnlijk. — Exitirpatie. — Het gezwel leverde eene geleiachtige massa, bestaande uit kysten, gevuld met een weiachtig vocht en aan elkander verbonden door eene substantia intercellularis, het geheel scheen met eene laag epithelium overtogen; het gezwel wortelde in het periostium der ossa metacarpi pollicis, indicis et digiti medii. — Spoedige recidive op de plaats; bij eene 2de proef tot exstirpatie vond WANNÉE caries van de voorhandsbeenderen, hij sloeg nu den lijder de amputatie van de hand voor, welke echter door dezen werd geweigerd; het geexstirpeerd gezwel woog 8½ pond; spoedig schoot uit de wond een nieuw gewas op en bereikte de grootte van een manshoofd, waarna de lijder stierf. —

Dr. TILANUS deelde, in de vereeniging tot beoefening der ziektekundige ontleedkunde te Amsterdam, eene waarneming mede van een *polypus uteri fibrosus*, welke met eenen steel van het ostium uteri afhangende met 2 gedeelten zijner basis aan den wand der scheede was vastgegroeid; het gewas vulde het geheele kleine bekken op. Nadat TILANUS de adhaesiën grootendeels losgeknipt en een misvormig stuk uit de polyp gesneden had, werd de steel bereikbaar en, nadat deze doorgesneden was, het gezwel verwijderd. —

Polypus fibrosus pharyngis kwam voor bij een 18 jarigen jongeling, in het clinicum chir. te Leiden opgenomen; het gewas vulde het achterste gedeelte van den neus aan de linkerzijde op en nam tevens het bovenste gedeelte van den pharynx in; zoodat het zachte gehemelte naar beneden gedrongen was, ademhaling en spraak bemoeilijkt waren en gedurige haemorrhagiën den lijder zeer verzwakt hadden. — Ligatura. — De opvolgende sterke uitzetting en ontbinding van het gewas maakten eene spoedige verwijdering noodzakelijk, weshalve door middel van eene polyptang met gekromde armen, door den mond ingebragt, het nog overig gedeelte van den steel losgewrongen en de polyp verwijderd werd; deze had de grootte van een hoenderei en bestond uit fibreus weefsel (V. MIERLO, Diss). —

Operative behandeling van hygroma cysticum patellare door ROMBACH.

Het gezwel kwam voor bij een 30 jarigen man, en had de grootte van een ganzenei. R. ontlastte het contentum, spoot daarna een mengsel in, bestaande uit gelijke deelen wijnazijn en water, en legde toen een matig sluitend verband aan; de opvolgende ontsteking week bij de applicatie van warme pappen en de genezing volgde. —

SCHONINGH behandelde een hygroma cysticum patellare door dagelijksch bestrijken met collodium, nadat dit gedurende 8 dagen was voortgezet, was het gezwel bijna geheel verdwenen. —

Spina bifida, punctie, exstirpatie. Een kind van 1½ jaar, in het clinicum chir. te Leiden opgenomen, leed aan spina bifida in de regio lumbalis, het aldaar aanwezig eigroot gezwel was week, elastiek, fluctuerend; de functie van het ruggemerg was ongestoord. Herhaalde punctie door middel van eene naald, telkens met ontlasting van eenig serum; — na eene 4de punctie volgde er ontsteking met uitgang in verettering, welke uitputtend dreigde te worden; — exstirpatie van het geheele gezwel met opvolgende genezing (VAN MIERLO, Diss).—

Eene bijdrage tot de diagnostiek en operative behandeling der parotideaalgezwellen gaf prof. KRIEGER; de inhoud dezer bijdragen komt hoofdzakelijk op het volgende neder:

Gezwellen, welke in de regio parotidea voorkomen, zijn of weefselveranderingen van de oorklier zelve of zij ontstaan uit gezwellen van verschillenden aard buiten dit orgaan, welke zich op de klier kunnen voortzetten of haar door drukking doen atrophieren en hare plaats innemen. Viermalen had KRIEGER gelegenheid om de exstirpatie van zoodanige gezwellen van grooteren omvang te verrigten; in twee dezer gevallen meent hij met ware parotisgezwellen te doen gehad te hebben.

Een dezer gevallen was vooral merkwaardig, uithoofde van den buitengewonen omvang van het gezwel, het nam de linkerzijde van het gelaat grootendeels in, daalde over den rand der onderkaak naar beneden, naderde den larynx en hing over het sleutelbeen op de borst, tot aan de 2de rib, naar beneden.

Als maatregelen van voorzigtigheid bij het exstirperen van diepwortelende gezwellen in het algemeen, van die van de regio parotidea in het bijzonder, heeft KRIEGER het volgende in acht genomen:

a. Bij het losmaken van alle adhaesiën in de diepte, zoo veel mogelijk van het scalpelheft gebruik maken.

b. Punt en snede van het mes zorgvuldig bewaken, den practischen regel nimmer uit het oog verliezen, namelijk: de snede van het mes steeds naar het gezwel toe en niet van hetzelve af te rigten.

c. Niet eerder tot afscheiding van den zoogenoemden steel overgaan, voordat het gezwel op alle andere punten volkomen vrij is.

d. Bij het ontwortelen het reeds grootendeels losgemaakte gezwel genoegzaam spannen; daar het echter gebeuren kan dat hierbij de wanden van direct aangrenzende vaatstammen worden opgeheven en alzoo in de lijn gebragt worden, welke de punt van het mes doorloopt, zoo is het zeer nuttig dat de operateur met de gevoelvlakte van één of meerdere vingers der niet opererende hand zoodanige deelen, welke ligt de tractie zouden volgen, tegenhoudt en nu, met schaar of bistorie, het vereenigend celweefsel vlak aan het gezwel doorsnijdt

Breuken, herniae.

JOHANNES ADRIANUS VAN DUIJL, dissertatio medica de incarceratione spasmodica herniae inguinalis. Groningae.

G. J. TELJER, iets over de behandeling van beklemde breuken, Nederl. Lancet.

J. L. VAN PRAAG, nieuw model van breukbanden voor kinderen. Nederl. Weekbl. voor Gen. No. 22 en 52.

Over het wezen en de naaste oorzaak der zoogenoemde spasmodische incarceratie van de liesbreuk treed VAN DUIJL in eene uitvoerige beschouwing, welke hoofdzakelijk op het volgende nederkomt:

Sommige schrijvers nemen de mogelijkheid eener actieve zamentrekking of vernaauwing van den canalis inguinalis aan,

andere verwerpen die; tot oplossing van dit vraagstuk, acht VAN DUIJL het noodig een blik te slaan op de ontleedkundige zamenstelling van het lieskanaal, hieruit blijkt het volgende:

1°. Het lieskanaal is, zoo als WEBER teregt leert, een spierachtig kanaal, daardoor dat vezels tot den musc. abd. transv. behoorende de zaadstreng omgeven.

2°. Het lieskanaal is geenszins een doorloopend kanaal met twee openingen, beide liesringen geleiden tot verschillende holten, welke door den processus vaginalis van elkander zijn gescheiden, zoodat tusschen beiden niet de geringste gemeenschap bestaat, de eene, die in den uitwendigen liesring naar buiten uitloopt, zou men kunnen noemen *cavitas inguinalis externa*, de andere, die door den inwendigen liesring naar binnen uitloopt, *cavitas inguinalis interna* of ook *cavitas extravaginalis* en *cavitas intravaginalis*.

3°. De *annulus internus* bestaat niet uit peesvezels, het zijn slechts plooijen van de fascia transversalis, hij is minder eene opening dan eene ligt uitgeholde groeve, aan de crena van dezen ring is geen contractiel vermogen toe te schrijven; het is V. D. bij naauwkeurig onderzoek gebleken, dat zich geene fibrae musculares naar of in de plooijen uitstrekken. De annulus int. is dus voor geene actieve contractie vatbaar. Aan eene spasmodische contractie van den uitwendigen liesring is evenmin te denken; ook niet, zoo als RICHTER meent, kan de uitwendige liesring door werking van den m. obl. ext. vernaauwd worden, eerder zou men met JACOBSON kunnen aannemen, dat de liesring door die spierwerking werd verwijd, aangezien de vezels der spier niet evenwijdig loopen met den poupartschen band en bij gevolg hare werking op de randen van den ring zou gerigt zijn; de fibrae musculares van den obl. ext. echter werken niet indirect op den annulus, veel minder op eenig punt van dezen, maar veeleer op de geheele aponeurose waarin de annulus gelegen is.

4°. Ook door de vereenigde werking der beide obliqui externi kan de liesring geene verandering van vorm ondergaan, noch uitzetting, noch vernaauwing; immers is dat gedeelte van de witte lijn, hetwelk nabij de symphisis gelegen is en door

middel van hetwelk de beweging aan den annulus zou moeten worden medegedeeld, weinig of niet uitrekbaar te achten.

V. D. deed ook proeven op lijken, daarin bestaande, dat hij met haken, die hij op verscheidene deelen van den obliquus externus liet werken, de contractie dezer spier trachtte na te bootsen; hierbij nu werd wel eenige dilatatie, maar geene verwijding van den ring waargenomen.

Eene andere vraag is echter of er spasmodische incarceratie in het kanaal bij eene uitwendige liesbreuk mogelijk is; dit is met het oog op de spierbekleeding van het kanaal niet te betwijfelen — er is eene incarceratio spasmodica mogelijk, zij is niet bestaanbaar in de beide ringen, maar zij kan plaats hebben tusschen den beneden rand der musculi obl: internus en transversus en het ligament van poupart. — Ook voor inwendige liesbreuken, neemt V. D., onder bepaalde omstandigheden, de mogelijkheid eener spasmodische incarceratie aan. Bij dijbreuken is geene spasmodische incarceratie mogelijk, nogtans worden hier ook somwijlen spasmodische verschijnselen waargenomen, zij zijn dan echter als *gevolgen* der inklemming te beschouwen. —

TELJER geeft acht waarnemingen van breukbeklemming, bij welke het niet tot herniotomie gekomen is; drie individuën weigerden om zich aan de breuksnede te onderwerpen, bij twee van deze volgde perforatie van het breukgezwel, doch werd later genezing verkregen; één stierf; in vijf gevallen werd repositie verkregen, met behulp van eene weekmakende, verzachtende of ontstekingwerende behandeling, nadat vóór de komst van TELJER reeds in enkele dezer gevallen herhaalde en zeer krachtige pogingen tot repositie waren in het werk gesteld, en waardoor de toestand niet verbeterd was. TELJER houdt eene spoedige operatieve hulp ook bij oude en zwakke personen in het algemeen voor aangewezen, en hier des te dringender, daar de zwakheid en uitputting bij langen duur der beklemming meer en meer toeneemt, en dus de kans op behoud bij eene eventuële operatie afneemt.

De taxis, zoo als die gewoonlijk verrigt wordt, komt aan TELJER minder doelmatig voor; de oorzaak der inklemming

berust, naar zijn gevoelen, op eene krampachtige ongelijkmatige zamentrekking van de buikspieren, waardoor de naar buiten gewekene deelen worden ingesnoerd; die insnoering wordt veroorzaakt door den peesring, welke echter geheel passief is en afhankelijk van de spiervezels (RICHTER); kan nu de krampachtige werking der spiervezels opgeheven worden, waardoor de toesnoering der peesringen van zelve ophoudt, dan zal men met weinig moeite de breuk naar binnen brengen, terwijl daarentegen alles wat de irritatie kan verhoogen, het naar binnen dringen moet in den weg staan, en hiertoe rekent TELJER de taxis, zoo als die gewoonlijk wordt gedaan. Het doel van TELJER bij de taxis is, om de kramp der spieren op te heffen, en daardoor de peesringen te ontspannen, hij begint dus nimmer met drukking *aan* of *op* de breuk, maar tracht eerst door wrijving met de hand op den omtrek van de breuk, en langs de geheele zijde van den buik de kramp der spieren te doen verminderen, en gaat dan allengs over met die wrijvingen tot op den hals van het breukgezwel uit te breiden, waarna het hem meermalen gelukt is om met ééne enkele handgreep de breuk naar binnen te drukken. Weinig waarde hecht hij aan de aanwending van bloedzuigers op het breukgezwel; warme pappen op het gezwel alléén doen meer kwaad dan goed; de luchtpomp heeft hem niet voldaan; van laxantia zag hij nadeel; aan aderlating en krampstillende middelen hecht hij groote waarde, ook aan opium; chloroform schijnt hem alleen dan gepast, wanneer er eene zoo verhoogde gevoeligheid bestaat, dat de minste aanraking van het zieke deel den lijder hevige pijn veroorzaakt en men daardoor verhinderd wordt om de noodige hulp aan te brengen. —

J. L. VAN PRAAG geeft een nieuw model van breukbandjes voor kinderen, deze bandjes zijn vervaardigd uit gevulcaniseerd caoutchouc en bestaan uit een buikgordel met luchtkussentjes, welke kunnen opgeblazen worden, benevens twee bilriempjes.

Abcessen, Fistels, Zweren.

Prof. SCHNEEVOOGT, geval van psoasabces. Nederl. Weekbl. voor Geneesk., N°. 17.

H. A. VAN RINGH, over kaakfistels. Gen. Courant, N°. 29.
VAN MIERLO, dissertatio.

SCHNEEVOOGT vermeldt een geval van spierabces, onder den vorm van een groot gezwel, aan het bovenste gedeelte der dij, bij een mannelijk individu; het werd gediagnostiseerd als *multiloculaire kyste* en de exstirpatie beproefd, hierbij werd de zak geopend, waarna zich eenige ponden etter ontlastten; het bleek nu dat het gezwel geene eigene kyste bezat, en voor een spierabces moest worden gehouden; de dood volgde door uitputting. Sectio: psoasabces aan beide zijden, caries vertebrarum, aan de regter zijde was het psoasabces van dat aan aan de dij door een vezelig septum afgescheiden. —

VAN RINGH spreekt over *kaakfistels;* hij is van meening, dat de oorzaak dezer fistels moet gezocht worden in eene chronische inflammatoire aandoening van het periostium der tandwortels; zijne meening steunt op de telkens spoedig verkregene genezing, na het verwijderen der corpora stimulantia; ware beenbederf van den kaakrand, gelijk het gevoelen is van MASCAREL, de oorzaak der fistels, dan zou het uittrekken der tanden niet zoo spoedig genezing aanbrengen. —

Een zeer verwoestend ulcus noma aan de onderlip kwam voor bij een 7jarig meisje, in het clinicum chir. te Leiden; het gebrek was, na het gebruik van calomel, ontstaan; de versterving, welke bij het gebruik van verschillende antiseptica schielijk toenam, werd door de aanwending van het ferrum candens tot stilstand gebragt, waarna genezing volgde (v. MIERLO).

Gebreken aan pis- en geslachtswerktuigen.

M. C. KLEP, dissertatio medica inauguralis continens duas observationes chirurgicas, cum epicrisi. Lugd. Batavorum.
VAN DOMMELEN, geval van urosthenose, Geneeskund. Courant, N°. 32.
VAN MIERLO, dissertatio.

KLEP beschrijft een door hem waargenomen geval van spon-

tane genezing eener strictura urethrae congenita bij een 16jarigen jongeling; van de vroegste jeugd af had er eene moeijelijke urienlozing plaats gehad; op eens ontstond er ischurie na verkouding.

KLEP vond de blaas tot den navel uitgezet, het scrotum gezwollen ter grootte van een manshoofd, hevig ontstoken met urien geinfiltreerd, droppelsgewijze afvloeijing van urien uit de urethra, koorts, urineus zweet. De ingbragte catheter stuitte op eene strictuur in de pars urethrae bulbosa, welke echter week, zoodat de catheter in de blaas drong en de urien werd ontlast. Scarificatiën van het scrotum, catheter à demeure; later vormden zich nog een paar abcessen aan het scrotum. De fistels genazen vrij spoedig, de catheter werd weggelaten, daar de lijder de urien langs den natuurlijken weg met eene matig dikke straal loosde. Dat hier ondanks de belangrijke vernaauwing een catheter, ter dikte van 3 m.m., kon worden binnen gebragt, is, volgens KLEP, daarin te zoeken, dat door de ulceratie, welke onmiddellijk achter de strictuur plaats greep, en van waar de fistels waren uitgegaan, ook de strictuur zelve was vernietigd. —

In een geval van ischuria, ten gevolge van strictura urethrae, verkreeg VAN DOMMELEN ontlediging van de overvulde blaas, daardoor dat hij eerst eene fijne pergamente bougie inbragt en vervolgens over deze, op geleide van eene draad, een elastieke catheter in de blaas schoof, waarna, de bougie teruggetrokken zijnde, de urien langs den catheter vrij en gemakkelijk afvloeide. —

Een geval van blaassteen kwam voor op de chirurgische polikliniek te Leiden, bij een knaapje van 9 jaren, die sedert het 3de levensjaar aan dit gebrek geleden had. Catarrhus vesicae, algemeene vermagering. Door de sectio lateralis werd een steen naar buiten gebragt, ter grootte van een duivenei, welke eene oneffene met heldere crystalletjes bezette oppervlakte had, en 12 grammen woog, hij bleek volgens scheikundig onderzoek te bestaan uit uras ammoniae, terwijl de crystalletjes aan de oppervlakte bestonden uit phosphas magnesiae et ammoniae (VAN MIERLO).

Gewrichtsziekten, Contracturen.

Prof. J. C. VAN GOUDOEVER, LANGENBECK's behandeling der contracturen van het kniegewricht. Nederl. Lancet.
VAN MIERLO, dissertatio.

Op het voetspoor van LANGENBECK te Berlijn, behandelde VAN GOUDOEVER contracturen van het kniegewricht door geforceerde extensie, hij deelt een viertal waarnemingen mede waar deze methode, onder den invloed van chloroform-verdooving, met goed gevolg werd in het werk gesteld, alle vier individuën waren van jeugdigen leeftijd, de gewrichtsverstijving was het gevolg van langdurige scrofuleuse of rheumatische ontsteking. De operatie werd begonnen met zachte bewegingen te maken, waarbij het been afwisselend een weinig werd gestrekt en gebogen, vervolgens werd met kracht de geheele extensie gedaan, en daarna een doelmatig verband aangelegd; in één geval kon de extensie niet verkregen worden dan na subcutane doorsnijding van biceps, semitendinosus en semimembranosus.

Kan, vraagt VAN GOUDOEVER ten slotte zijner mededeeling, de geforceerde extensie bij het onderhavig lijden steeds zonder gevaar worden verrigt? Het gevaar, zegt hij, is voor den lijder zeker niet groot, in geen geval is er nog eene gevaarlijke ontsteking in het kniegewricht ontstaan (?), verscheuring van belangrijke deelen had nimmer plaats.

Met STROMEIJER is VAN GOUDOEVER van meening, dat iedere ware anchylose eene zoodanige operatie verbiedt.

Wanneer de vorm van het kniegewricht aanmerkelijk veranderd is, wanneer de tibia sterk om haren as is gedraaid, en er gedeeltelijke luxatie plaats grijpt, dan gelooft VAN GOUDOEVER, dat de geforceerde extensie nadeelig zal kunnen zijn, naardien men in zoodanige gevallen de geheele luxatie, hetzij reeds bij de kunstbewerking, hetzij later niet altijd zal kunnen voorkomen, overal echter waar de vorm van het gewricht weinig is veranderd, daar is de methode veilig aan te wenden. —

VAN MIERLO beschrijft een geval van anchylose der onderkaak door contractuur van den musculus masseter. Bij een

26jarigen man was na herhaalde ontsteking in de wang, onvermogen ontstaan om den mond verder dan 1 à 2 lijnen te kunnen openen, de masseter aan de lijdende zijde verkeerde in een toestand van verharding of permanente contractie. Prof. KRIEGER deed de subcutane doorsnijding van deze spier, een vingerbreed beneden den arcus zygomaticus, waarna de mond zoo ver kon geopend worden, dat de wijsvinger tusschen de snijtanden plaats vond; den volgenden dag werden houten wiggen tusschen de kiezen geschoven, met oogmerk om de verkregene ruimte te behouden, zoo mogelijk te vergrooten, dit gelukte, onder medewerking van den patient, in die mate dat, na 3 dagen, de mond ongeveer tot de natuurlijke wijdte kon worden geopend.

Wonden.

Dr. TILANUS, Nederl. Weekblad van Geneesk., No. 52.

M. C. KLEP, dissertatio.

P. J. VAN THIENEN, dissertatio chirurgico-medica inauguralis exhibens casum insignis capitis vulneris cum notabili cerebri substantiae jactura, insecuta sanatione, cum epicrisi. Trajecti ad Rhenum.

Bij een 16jarigen jongen was, ten gevolge van een val door een glasruit, eene diepe wond veroorzaakt tusschen den hoek van de onderkaak en den proc. mastoideus met belangrijke bloeding. TILANUS onderbond de art. carotis, waarna de bloeding ophield — genezing van de ligatuurwond, diffuse suppuratie in de andere, koorts, sopor, dood. Bij de sectie vond men dat de arteria maxillaris interna was doorgesneden; er was algemeene anaemie. —

Een, vooral om de gelukkige uitkomst, zeer merkwaardig geval van doordringende buikwond met kwetsing en uitzakking van ingewanden beschrijft KLEP: een 13jarige knaap had het ongeluk om met eene zeissen zoodanig te vallen, dat dit werktuig hem links boven het ligam. poup. tot in den buik drong, hierop volgde rijkelijk bloedverlies en prolapsus van darmlissen, die op verscheidene plaatsen gewond waren, zoo-

dat uit deze wonden chylus en spijsmassa naar buiten drongen KLEP deed de darmhechting, volgens de methode van DUPUIJTREN, reponeerde en sloot de wond in den buikwand door drooge hechting. — Braken en op nieuw prolapsus van het gewond ingewand, dat eene bruine kleur had aangenomen en door gaz sterk was uitgezet; na ontlediging van het gaz, door middel van naaldsteken, werd het ingewand op nieuw in de buikholte teruggebragt. Bij eene krampstillende en demulcerende behandeling volgde genezing. —

Niet minder belangrijk in verschillende opzigten is het volgend geval van hoofdverwonding, waarvan VAN THIENEN gewag maakt. Een 18jarig jongeling werd, door het springen van zijn geweer, aan het hoofd gewond; men vond hem bewusteloos met eene wond boven het regteroog, welke klaarblijkelijk in de holte van den schedel doordrong; — terugkeerend bewustzijn, verlies aan reuk, stoornis van het gezigt op het regteroog — de reactieverschijnselen bedaarden bij eene ontstekingwerende behandeling — matige ettering met granulatie — den 14den dag bemerkte men in den grond der wond een vreemd ligchaam, klaarblijkelijk van ijzer; om het te extraheren moest het met eene tang worden gevat en omgedraaid; het was een stuk van de staartschroef, gelijk vermoed was — herstel van gezigt, ontlasting van goede etter uit de wond en uit den neus nu en dan met beenfragmenten; – binnen drie maanden was de wond genezen, de reuk bleef verloren. Twee jaren later stierf de lijder plotseling, tijdens eene sterke ligchaamsinspanning, men vond de meninges verdikt, en vast aan het cranium gehecht, in de hersenen eene kleine hoeveelheid versch geextravaseerd bloed, belangrijke sporen van verwoesting aan de basis cranii, vooral aan de bovenste zeefbeensplaat en aangrenzende deelen. Op den gunstigen afloop der verwonding hadden de volgende omstandigheden invloed: de basis cerebri bleef vrij, de sterke haemorrhagie voorkwam de ontsteking, er had eene vrije en gemakkelijke afvloeijing der wondsecreta plaats, het grootste gedeelte van het vreemde ligchaam was in de zelfstandigheid van het zeefbeen als begraven geweest, en had dus geen schadelijken invloed op de hersenen kunnen uitoefenen.

Beenbreuken, ontwrichtingen en verbanden.

P. M. MESS, handboek over beenbreuken en ontwrichtingen, 2 deelen.

VAN DOMMELEN, belangrijke kwetsuren, ten gevolge van een val. Nederl. Lancet.

S. J. SAS, waarneming van ontwrichting van het 1e wigvormigbeentje der linker voet. Geneesk. courant, No. 12.

A. MATHIJSEN, nieuwe wijze van aanwending van het gipsverband bij beenbreuken, eene bijdrage tot de militaire chirurgie.

P. VAN REIJSEN, eenige waarnemingen omtrent de aanwending van het gipsverband, volgens Dr. MATHIJSEN. Nederl. Weekbl. van Geneesk., No. 44.

A. DE WAAL MALEFIJT, mededeeling van 2 gevallen, waar het gipsverband van Dr. MATHIJSEN is aangewend geworden.

S. P. CROES, verband tegen wanstaligheid. COHEN's Nieuw practisch Tijdschrift, Junij.

Fracturen in het algemeen.

Ter nasporing van het anatomisch-pathologisch proces bij de callusvorming nam MESS eene reeks van proeven op konijnen met kunstmatige fracturen, deze leverden de volgende bijzonderheden op: terstond na de fractuur, uitstorting van bloed en lymphe in de omringende weefsels, vervolgens ontsteking, vooral in het periostium en in het mergkanaal; serum en kleurstof des bloeds werden geabsorbeerd, er vormde zich eene soort van zak, welke de beeneinden en het bloedcoagulum omsloot, en het periostium verdikte. Van den 9—20sten dag werd het uitgestorte vocht bijna geheel opgenomen, er kwamen fijne bloedvaten in het periostium te voorschijn, eene lijmige kraakbeenige massa omgaf de beeneinden en het beenvlies vertoonde beenpunten; van den 20—34sten dag minder beweeglijkheid der beeneinden, algemeene vorming van beenpunten, door de nieuw gevormde massa liepen fijne vaten, welke deels uit het beenvlies, deels uit het mergvlies ontstonden, van den

34—50sten dag. afsluiting van het mergkanaal door eene beenprop, het periostium bleef nog lang verdikt en met beenstof bedekt. Na den 50sten dag nam de absorptie van de beenprop toe.

In een geval van pseudarthrose na fractura tibiae, bediende zich MESS van den door SOMENÉ aangeprezenen platinadraad, waarmede het bandachtig weefsel, dat zich in plaats van callus gevormd had, werd geschuurd; het gevolg was gunstig.

Fracturen in het bijzonder.

In een geval van fractura obliqua van de onderkaak, ter hoogte van den regter oogtand, werd door MESS de methode van BAUDENS toegepast, daarin bestaande, dat, door middel van eene buigbare kromme naald, een zijden draad rondom de beeneinden wordt heengevoerd met oogmerk om deze aldus aan elkander te houden. MESS bediende zich hier van eene smalle veer ter dikte van eene hechtnaald — het gevolg was gunstig; in 4 weken was de breuk genezen en kon de draad worden weggenomen.

Bij een 64jarigen man, die over pijn en benaauwdheid in de borst klaagde, vond hij op de lijdende plaats eene ribbebreuk; naar weten van den lijder had er geen mechanisch geweld plaats gehad; de dood volgde op den 7den dag; bij de sectie bleek, dat de 5de rib was gebroken, een der beeneinden was in de zelfstandigheid van de long gedrongen en had uitgebreide ulceratie veroorzaakt.

Tot herstelling eener fractura sterni, tusschen de 4de en 5de rib, waarbij het bovenstuk naar binnen was geweken, ging MESS op de volgende wijze te werk: bespeurende dat bij eene regte houding des ligchaams het bovenstuk voorwaarts week, doch tegen de binnenvlakte van het onderstuk stuitte, duwde hij de beide sleutelbeenderen met de duimen naar boven, waardoor de repositie gelukte.

Bij een 20 jarigen matroos, die uit den mast gevallen was, had VAN DOMMELEN gelegenheid om, benevens eene fractuur

van het dijbeen, eene dwarse fractuur van het os sacrum op te merken; de dood volgde spoedig; bij de sectie vond men daarenboven fractuur van al de processus transversi der lendenwervelen aan éène zijde en luxatio iliosacralis. MESS nam eene dwarse fractuur van het sacrum waar bij een paardrijder, het beneden stuk was binnenwaarts gedrongen en veroorzaakte, door irritatie van het rectum, tenesmus; de repositie, door den in het rectum ingebragten vinger, was gemakkelijk, maar de verplaatsing trad spoedig daarop weer te voorschijn. Hij liet den lijder in eene horizontale positie liggen, beveiligde de breuk door een ringkussen en verkreeg genezing zonder achterblijvend gebrek.

Dat de verplaatsing, welke de fractura claviculae doorgaans vergezelt, niet enkel toe te schrijven is aan het geweld der verbreking, daarvan overtuigde zich MESS in een hem voorgekomen geval van fractura claviculae cum dislocatione, hij bemerkte namelijk, dat na de herzetting, terwijl de arm volkomen ondersteund was, op nieuw verplaatsing door spierwerking werd teweeggebragt. Bij fractura claviculae mist de lijder het vermogen niet om den arm aan het hoofd te brengen, hij meent slechts daartoe buiten staat te zijn, omdat deze beweging hem pijnlijk is.

Bijzonder belangrijk acht hij de fractuur van het beneden einde van den radius, wegens de nabuurschap van het handgewricht, het is eene breuk die ligt met luxatio manus kan worden verwisseld, hij haalt een geval aan van fractuur aan het beneden eind van den radius met inclavatie, op de kliniek van prof. KRIEGER voorgekomen, de lijder was voorover gevallen en op de vuist nedergekomen; de inclavatie was kennelijk aan eene trapvormige oneffenheid op de plaats der breuk, terwijl de hand schuins naar binnen stond, de genezing volgde in deze houding zonder dat het gebruik van de hand aanmerkelijk was gestoord. MESS waarschuwt met VELPEAU bij fracturen aan het beneden einde van den radius tegen drukkende verbanden; een verschil maakt het echter of men met eene fractuur in de onmiddellijke nabijheid dan wel op eenigen afstand van het gewricht te doen heeft; in het eerste geval leert de ondervinding, dat, daar zij vroeger bijna altijd voor scheuringen van het

kapselgewricht of subluxatiën gehouden werden, men eene behandeling in het werk stelde, die, volgens den regel, bij geene breuk te pas kwam, en gewoonlijk liep de zaak goed af, hetgeen men aan de anatomische gesteldheid van het uiteinde van den radius met het handgewricht moet toeschrijven; dit onderste gedeelte toch wordt vrij sterk in zijne plaats gehouden door de peesscheeden, welke zich van den arm naar de hand begeven en welke tevens eene belangrijke verplaatsing van het bovenste beenstuk naar binnen beletten; eene menigte gevallen die MESS aldus heeft zien genezen, vertoonden weinig anders dan eene ligte afwijking van den normalen lengte-as des arms, terwijl de beweging naauwlijks iets te wenschen overig liet. Een ander geval is het echter wanneer de breuk 2 à 3 centimeters hooger plaats heeft; indien het onderste beenstuk niet genoodzaakt werd uit het spatium interosseum te treden, zoo zouden de supinatie- en pronatiebewegingen gevaar loopen. Hiernaar moet het verband worden ingerigt.

Fracturen van het collum femoris met inclavatie komen niet zelden, vooral bij bejaarden, voor. Hij nam hiervan een geval waar bij een 75 jarigen man, de behandeling bestond daarin, dat gedurende eenige dagen gestrenge rust werd in acht genomen, daarna werden voorzigtige bewegingen veroorloofd, de genezing volgde met 1" verkorting. Eenigen tijd daarna stierf de man aan maagkanker, het onderzoek bevestigde de diagnose.

Het apparaat, waarvan MESS bij fracturen van den hals des dijbeens gebruik pleegt te maken is het volgende: de lijder ligt op eene matras, welke bedekt is met een op een raam gespannen laken, waarmede de patient kan worden opgeligt; beide beenen, de kniën en enkels aan elkander bevestigd, worden op een dubbel hellend vlak geplaatst; om abductie van het bovenste gedeelte der dij te verkrijgen wordt in navolging van GUIJOT een stevig paardenharen kussen tusschen de dijen geplaatst, de tegenrekking geschiedt door den gordel van GRESELIJ.

Bij fracturen van het ligchaam des dijbeens acht hij de horizontale ligging, met of zonder voortdurende extensie,

verkieslijk boven andere methoden; zeer aanbevelenswaardig is hier het verband van NELATON.

In 2 gevallen van fractura patellae bezigde MESS den haak van MALGAIGNE, in het eerste geval zag hij zich genoodzaakt om, uithoofde van roosachtige ontsteking en koorts maar vooral uithoofde van onrust en angst der patiente, den haak weg te nemen en tot de vroeger gebruikelijke methode over te gaan; in een 2e geval werd de haak goed verdragen en genezing verkregen. — Bij eene fractura tibiae et fibulae, waar het beneden einde der gebrokene tibia door de huid naar buiten stak, en door debrideren van de huid geene repositie kon worden verkregen, besloot hij het naar buiten uitstekend beeneinde met de kettingzaag weg te nemen; de uitkomst was gunstig.

Luxatiën in het algemeen.

Distorsie. Als voorbeschikkende oorzaken tot distorsie beschouwt MESS ziekelijke uitrekking der gewrichtsbanden, veel voorkomende bij hen, die als kinderen aan rachitis hebben geleden en bij welke dus door sterke uitzetting der gewrichten de banden worden uitgerekt en verslapt. De meest voorkomende verzwikking, die aan den voet, beschrijft hij aldus: op het oogenblik dat iemand den voet niet plat op den grond nederzet of dat hij op eene oneffenheid van den grond nederkomt, wordt hij genoodzaakt om zijnen lengte-as te draaijen en wel zoo sterk, dat de buitenrand geheel naar beneden en dus op den grond staat, terwijl de binnenrand naar boven is gerigt; het ligam. tibiofibulare posticum en transversum blijven ongestoord, doch het geweld oefent zijne kracht uit op het achterste en middenste gedeelte van het ligam. laterale externum dat meer of min gescheurd wordt, waardoor alsdan eene afwijking tusschen astragalus met tibia en fibula mogelijk wordt; in deze uitrekking of scheuring deelen tevens de andere omringende deelen, die het gewricht in den natuurlijken stand helpen bevestigen, zoo als de scheede van de musculi peroneus longus et brevis.

Ten opzigte van deze beide spieren heeft somtijds nog iets plaats dat minder van algemeene bekendheid is en ook zeldzamer voorkomt. Het geschiedt namelijk, dat bij zoodanige verzwikking de band, en wel meer bepaaldelijk van den perineus longus, gescheurd wordt; hierdoor wordt deze spier niet meer in zijne betrekking tot de groeve van de fibula gehouden, en rolt bij elke beweging van het been over den malleolus ext. heen, om bij de nederzetting van den voet weder terug te schieten, dit is eene beleediging, die door de zwelling ligt onopgemerkt blijft; — de pees gaat nu, ten gevolge van de ontsteking, spoedig eene nieuwe aanhechting aan boven den maleolus externus. Het is niet raadzaam, deze nieuwe aanhechting te verstoren, door de pees weder op de vorige plaats terug te brengen, dewijl men den lijder voor een ongemak, dat hem niet veel hindert een grooter in de plaats geeft, want de pees hecht zich niet meer aan, maar blijft heen en weder rollen. Bij verzwikking raadt MESS vooral koude druipbaden aan, benevens gestrenge rust van het lijdend deel, daar de geringste beweging eene oorzaak tot verergering wordt.

Incomplete traumatische luxatiën neemt hij niet aan; zoowel door proeven op lijken als door de naauwkeurige beschouwing van praeparaten is hij tot de overtuiging gekomen, dat eene onvolledige ontwrichting bij komgewrichten niet mogelijk is. Van de manipulatiën tot repositie kunnen moeijelijk meer dan algemeene regels worden aangegeven; de kennis van de ontleedkundige zamenstelling der gewrichten in het bijzonder en de ervaring moeten de handelwijze regelen. De distractio manualis heeft het nadeel eener ongelijkmatige werking, vooral bij langeren duur, door vermoeidheid van het uitrekkend personeel.

Bij verouderde luxatie wijst MESS op de voordeelen, welke de subcutane doorsnijding der adhaesiën, volgens de methode van DIEFFENBACH, kan opleveren. Hij had gelegenheid om op het lijk van een man, die sedert jaren een ontwrichten schouder droeg, de repositie te beproeven door subcutane losmaking der adhaesiën, hij doorsneed de pees van den pect. major en vervolgens de adhaesiën van het caput humeri, hierna bleek dat, indien de weg naar de cavitas glenoidea

nog bestaan had, de herzetting geen bezwaar zou opgeleverd hebben.

Luxatiën in het bijzonder.

Tot luxatio mandibulae bestaat somtijds eene bijzondere voorbeschiktheid, welke berust op den eigenaardigen vorm der gewrichtsdeelen van dit been; wanneer men een zeker getal onderkaken beschouwt, zal men gelegenheid hebben op te merken, dat er naauwelijks twee aan elkander gelijk zijn, dit verschil bestaat of in de zeer korte halsen der condyli of in de sterke achteroverligging derzelven, of in de zeer korte processus coronoidei en daardoor te hoogen stand der condyli, terwijl men sommige kaken vindt, waarbij de tak met het ligchaam een bijna regten hoek vormt, het is vooral deze laatste toestand, die tot ontwrichting aanleiding geeft.

Bij luxatio vertebrarum wordt de herzetting door sommigen aangeraden, door anderen als te gevaarlijk afgekeurd. MESS haalt een geval aan van zijdelijke verplaatsing van een der halswervels bij een 20jarigen jongeling, door hem waargenomen in de kliniek van LISFRANC te Parijs, de herzetting geschiedde met groote moeite en gelukte, de lijder stierf echter den anderen dag; de sectie bewees, dat de luxatie geene aanleiding had gegeven om door drukking de hevige verschijnselen, die er geweest waren, teweeg te brengen, maar wel de repositie.

Naar aanleiding van een mede in de kliniek van LISFRANC door hem waargenomen geval van luxatio *ossis hyoidei*, nam hij proeven op lijken, om deze luxatie kunstig teweeg te brengen; deze proeven gaven tot uitkomst, dat de ontwrichting van het cornu op 2 verschillende wijze kan plaats hebben, in één geval was de groote hoorn met zijn voorste of geledingsuiteinde naar binnen, in een ander geval naar buiten ontwricht.

Bij luxatio humeri neemt MESS drie rigtingen van verplaatsing aan, te weten: *naar beneden*, *naar voren*, *naar achter*. De verplaatsing naar beneden gaat terstond in eene andere over, want eensdeels is hier de pees van den triceps, ten

anderen de rand der scapula zoo smal, dat het caput humeri er niet op kan blijven staan. De ontwrichting *naar voren* en *naar binnen* heeft eene aanleidende oorzaak in het verschil dat er bestaat in den stand van den processus coracoideus; wanneer men namelijk een zeker getal schouderbladen met elkander vergelijkt, dan zal men ontwaren, dat het bij sommigen korter is dan bij anderen, en dat het bij deze hooger, bij genen lager staat, zoodat MESS onder een 25tal er geen 2 vond, die aan elkander gelijk waren; hieruit volgt, meent hij, dat bij die personen, welke dezen processus of iets korter of iets hooger geplaatst hebben, eene grootere dispositie bestaat voor de luxatie niet alleen naar voren, maar zelfs ook dat deze terstond plaats heeft, zonder dat men haar als gevolg der ontwrichting naar binnen kan beschouwen, dat anders meestal geschiedt.

Eene luxatie *naar achter*, die slechts 3 dagen oud en niet herzet was, daar de lijder aan commotie gestorven was, had hij gelegenheid in cadavere te onderzoeken, het caput humeri stond met de geledingsvlakte op den wortel van den processus acromialis, het boven achterste gedeelte van het kapselgewricht was gescheurd, en het voorste gedeelte lag over de cavitas glenoidea gespannen, bedekt door den musc. subscapularis, die aan den onderrand gescheurd was; de musc. supraspinatus en het caput longum bicipitis hadden eene schuinsche rigting, maar waren niet gespannen; de musc. infraspinatus en teres minor bevestigden het hoofd op de nieuw ingenomene plaats, hierin geholpen door hunne antagonisten.

Bij de luxatio cubiti raadt MESS vooral eene spoedige repositie, het afwachten van verminderde zwelling is hier verkeerd, deze neemt veeleer toe, en de repositie wordt geheel onmogelijk, daarentegen waarschuwt hij tegen pogingen tot herzetting van verouderde elleboogsontwrichtingen, daar deze een doodelijk gevolg kunnen hebben. Eene min volledige zijdwaardsche luxatie vond hij in het lijk van een man: de processus olecrani was naar binnen gedrongen, de processus coronoideus was geplaatst op den binnensten uitstekenden rand van de trochlea, zoodat deze in de flexura sygmoidea tusschen

olecranum en proc. coron. rustte; het capitulum radii had eene schuinsche rigting en was mede ontwricht, doch niet zoo sterk of het raakte met zijnen buitenrand het inwendig gedeelte van de rotula nog.

De luxatio pollicis heeft volgens MESS slechts naar achter plaats; de basis van het 1e duimkootje komt of met de geheele geledingsvlakte tegen de rugvlakte van het os metacarpi of met den palmrand van genoemde oppervlakte op den rug en wel tegen het collum chirurgicum te staan; het verschil in verplaatsing tusschen deze beiden laat zich voornamelijk bemerken in de moeite, die er bestaat, om bij de laatste de herzetting te volbrengen. Met betrekking tot de moeijelijkheid welke de herzetting dezer luxatie aanbiedt, zoodat zij in menig geval niet kan verkregen worden, vermoedt hij, dat zij afhankelijk kan zijn van de spanning der beide musculi extensores hallucis en van de spanning der fascia aponeurotica, welke de peezen dezer spieren overdekt. Hij maakt dit op uit proeven op het lijk genomen, het zou bij hem in een voorkomend geval een punt van overweging uitmaken, om de bestaande moeijelijkheden van dezen aard, genoemde aponeurotische spanning, door uitsnijding op te heffen.

Bij de luxatio femoris neemt MESS, ten opzigte der rigting van de verplaatsing, de oude verdeeling aan, namelijk: *naar boven en buiten*, *naar beneden en buiten*, *naar boven en binnen*, *naar beneden en binnen*.

Een geval van luxatie naar buiten en boven, waarbij het caput femoris op den rand van het acetabulum blijft staan, is, volgens hem, alleen mogelijk in die gevallen waar zich, ten gevolge van gewrichtsontsteking, luxatio spontanea vormt; zoodanig geval nam hij ééns waar bij een jongeling van 23 jaren, die gedurende 2 jaren aan coxarthrocace geleden had, en hersteld zijnde, tamelijk goed kon loopen totdat hij zeven jaren later aan longtering stierf. Bij de sectie bleek, dat, behalve de verwoesting der kraakbeenige oppervlakte van hoofd en kom, het ligamentum teres bijna geheel was verdweenen en dat het kapselgewricht niet doorboord, maar door ophooping van vocht uitgezet was geworden; daar de ringband voor een

gedeelte vernietigd was, zoo was ook de invloed van de drukking der lucht gestoord en daardoor het hoofd uit de kom gezakt. Daar de lijder, tijdens de gewrichtziekte, gewoon was het dijbeen half gebogen op het bekken te houden, zoo had de zwaarte van hetzelve steeds gewerkt op den achterwand der kapsel, deze achterwaarts uitgezet, en hierdoor had het hoofd zich met den top geplaatst op de achterste uitsnijding van den rand des koms, welke een weinig was afgesleten, terwijl het hoofd op de plaats van aanraking zich als het ware in twee helften had verdeeld, ten gevolge van eene sleuf, waarin de rand des koms paste.

De luxatio patellae kan vooral voorkomen bij personen met genu valgum. Mess vond bij een jongeling van 17 jaren met genu valgum drie malen de patella, ten gevolge van spierwerking, volledig boven op den grooten knokkel verplaatst.

Een geval van verouderde luxatie van het capitulum fibulae, op de voorvlakte der tibia, nam hij waar bij een 67jarigen man; bij elken stap schoot het circa 1″ naar voren en dan weder naar achter, later had hij gelegenheid om deze luxatie in cadavere te onderzoeken, hij vond het volgende: bij contractie van biceps en soleus werd de fibula achterwaarts getrokken, die mede naar voren schoof als het been in rust kwam; het ligam. capituli fibulae posticum was bijna geheel verdwenen, het ligam. laterale ext. longum was uitgerekt en minder dik, doch nog met het capitulum fibulae vereenigd; dit hoofdje zelf was omsloten door een eigenaardig vezelachtig kapselgewricht dat een dunnen wand had en de heen en weder schuiving van het been toeliet, de plaats der tibia, waarover deze schuring geschiedde, was van beenvlies beroofd en ruw. —

Dr. J. J. Sas nam het volgend geval van luxatio ossis metatarsi waar. Een 34jarig tamboer een mistred gedaan hebbende ontwaarde pijn in den linker voet, en bespeurde aan den binnenrand eene ongewone verhevenheid, welke hem het gaan bemoeijelijkte. Sas vond aldaar eene harde, omschrevene, niet wankleurige, alléén bij sterke drukking, pijnlijke verhevenheid, welke bij drukking min of meer beweeglijk was, zoodat

zij steeds voor een klein gedeelte in de geleding kon worden teruggebragt; de pees van den musc. tib. ant. voelde men over deze verhevenheid loopen en er zich op vast hechten. Een drukkend verband, gedurende twee maanden gedragen, had geene genezing ten gevolg. —

MATHIJSEN maakt eene methode ter behandeling van beenbreuken bekend aan welke hij, vooral met het oog op de militaire chirurgie,, groote en bepaalde voordeelen toekent boven de verbandmethoden, welke tot heden toe in gebruik waren, het onbeweeglijk verband van LARREIJ gewijzigd door SEUTIN zelfs niet uitgezonderd.

De voornaamste voordeelen, welke MATHIJSEN aan het gipsverband toekent, zijn de volgende:

1°. Het laat zich spoedig en gemakkelijk aanleggen.

2°. Het erlangt in weinige minuten de vereischte stevigheid.

3°. Door zijne tweekleppige inrigting en het gemakkelijk aanbrengen van openingen, verleent het toegang tot de beleedigde plaatsen en voegt zich naar den omvang van het lid.

4°. Het verband wordt, noch door suppuratie, noch door het aanhouden van het deel, noch door bevochtiging met urien verzwakt.

5°. Het is ligt, en is goedkooper dan het stijfselverband.

De gewigtige eigenschappen dezer verbandmethode berusten op de eenvoudige daadzaak, dat droog gipspoeder tusschen kompressen laagsgewijze uitgestrooid of ingewreven op wollen of andere ruwe verbandstukken, daarna met water bevochtigd wordende, zich onmiddellijk hydrateert en den vasten vorm aanneemt. MATTHIJSEN vergelijkt zijn verband met een overdekt cataplasma, daar het zich geheel naar al de ongelijkheden van het deel voegt; men kan aan hetzelve verschillende rigtingen geven, tijdens het week is, en het blijft den gegeven stand behouden, zoodra het zijne stevigheid verkregen heeft. Uit deze eigenschappen laat het zich ook opmaken, dat dit verband niet slechts bij beenbreuken aan romp en ledematen toepassing zal vinden, maar niet minder bij gewrichtsziekten en vele van die gebreken, welke onder de benaming van or-

thopedische bekend staan, zelfs in het algemeen bij al die ziekten, waarop SEUTIN het stijfselverband heeft toegepast. —

De heeren VAN REIJSEN en MALEFYT te Haarlem hebben van het gipsverband van MATHIJSEN met goed gevolg gebruik gemaakt, de eerste in een geval van contractura genu, na gedane tenotomie, bij een paar fracturen aan den voorarm, als mede bij eene contusie aan den voorarm met ruptuur van eenige ligamenten aan het handgewricht; de 2e bij eene fractura comminutiva aan het opperarmbeen met verwonding der zachte deelen.

De heer CROES geeft eene beschrijving en afbeelding van een verbandtoestel door hem uitgedacht ter behandeling van eene difformiteit aan den rug, bestaande in eene sterke achterwaartsche uitpuiling van den beneden hoek der scapula, als gevolg van overvoeding der om en onder het schouderblad gelegene spieren.

VIII.

ANTWOORD

VAN HET

'S GRAVENHAAGSCHE DEPARTEMENT

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ TER BEVORDERING DER PHARMACIE

OP EENIGE VRAGEN

VAN DE

'S GRAVENHAAGSCHE AFDEELING

DER

NEDERLANDSCHE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER GENEESKUNST,

BETREFFENDE DE PHARMACOPOEA NEERLANDICA.

's Gravenhage, 30 December 1852.

De Afdeeling *'s Gravenhage* der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, steeds met erkentelijkheid gedachtig aan de bereidwilligheid, waarmede het Departement *'s Gravenhage* der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie haar zijne medewerking heeft aangeboden, neemt de vrijheid alsnu in eene voor haar gewigtige aangelegenheid de medewerking van voornoemd Departement in te roepen.

Aan het Departement 's Gravenhage der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Pharmacie.

De kennisneming van al hetgeen bereids over de Pharmacopoea Neerlandica, zoo in de Geneeskundige weekbladen als elders, is gezegd, heeft bij de Afdeeling de overtuiging doen ontstaan, dat het wenschelijk zoude zijn tusschen de uitoefenaren der Geneeskunst en die der Pharmacie eenige punten ter sprake te brengen, die de invoering der Nieuwe Pharmacopoea betreffen.

Als zoodanige kwamen bij de Afdeeling het allereerst de volgende in aanmerking:

1°. Zijn er Geneesmiddelen, veelvuldig in gebruik, omtrent welker bereiding de Pharmacopoea Neerlandica geheel geene voorschriften geeft? — Zoo ja, welke? en is 't wenschelijk en mogelijk omtrent de bereiding daarvan overeenstemming te verkrijgen onder de Pharmaceuten te *'s Gravenhage?*

2°. Bestaat er verschil van zamenstelling tusschen bereidingen, die in de Pharmacopea Belgica en Neerlandica onder dezelfde benamingen voorkomen? — Zoo ja, welke middelen betreft dit en op welke wijze kan men voorkomen, dat daaruit nadeelen voortspruiten?

3°. Is het van belang te achten voor minvermogenden, dat sommige middelen bij voortduring verkrijgbaar blijven, bereid naar het voorschrift der Pharmacopoea Belgica? — Zoo ja, welke zijn deze?

De Afdeeling zou zich zeer verpligt rekenen, wanneer het Departement deze punten wilde overwegen en haar met de uitkomsten van zijn onderzoek wilde bekend maken.

De Afdeeling 's Gravenhage voornoemd.

Uit haren naam

De Commissie van Bestuur, op last van deze,

BLOM COSTER, *Secretaris.*

Aan de 's Gravenhaagsche *Afdeeling der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.*

Ter beantwoording der missive van de *'s Gravenhaagsche* Afdeeling der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, d.d. 30 December 1852, heeft de *'s Gravenhaagsche* Afdeeling der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie de eer, de daarin voorkomende vragen in voege als volgt te beantwoorden.

De eerste vraag houdt in: Zijn er geneesmiddelen, veelvuldig in gebruik, omtrent welker bereiding de Pharmacopoea Neerlandica geene voorschriften geeft? Zoo ja, *welke?* en is het *wenschelijk* en *mogelijk*, omtrent de bereiding daarvan overeenstemming te verkrijgen onder de Pharmaceuten te *'s Gravenhage?*

In antwoord op het eerste gedeelte der vraag, heeft de Afdeeling de eer hierbij over te leggen: 1°. eene lijst van de geneesmiddelen, welke nog in gebruik zijn en niet voorkomen in de Pharmac. Neerl., doch wel in de Pharmac. Belgica zijn opgenomen. 2°. Eene lijst van die middelen, die evenmin in de Pharmacopoea Neerl. als in de Pharm. Belgica voorkomen. Het komt der Afdeeling voor, dat de door haar op die lijsten geplaatste geneesmiddelen gerekend knnnen worden hoofdzakelijk diegene te zijn, die bij de vraag bedoeld kunnen worden.

Ter beantwoording van het tweede gedeelte der vraag of het *wenschelijk* is, omtrent de bereiding van bovengenoemde geneesmiddelen *overeenstemming* onder de *'s Gravenhaagsche* Pharmaceuten te verkrijgen, moet zij dit *en* voor de zieken, *en* voor de Geneesheeren, *en* voor de Pharmaceuten volmondig bevestigend beantwoorden en het kan, naar hare meening, overbodig geacht worden, gronden ter bevestiging hiervoor aan te voeren.

Het derde gedeelte der vraag kan even zeer toestemmend beantwoord worden. Waarom zoude het *onmogelijk* zijn, dat de Geneesheeren zich hielden aan de instructie voor de Medicinae Doctores in het Koningrijk der Nederlanden van 31 Mei 1838, art. 14, luidende: Bij het voorschrijven van andere kunstmatige bereidingen van geneesmiddelen, als welke in de door het publiek gezag gewettigde pharmacopoea gevonden worden, zullen zij ter voorkoming van misvatting

moeten aanwijzen de dispensatoria of Pharmacopoeae waarin dezelve gevonden worden.

Nu zoude het naar het oordeel der Afdeeling aan de Geneesheeren vrijstaan, een dispensatorium op te geven aan de Apothekers te *'s Gravenhage*, waarin zij, met een voorwoord, ieder Geneesheer in zijn persoon, den Apothekers gelasten de door hen vastgestelde voorschriften te volgen, of wel bij het voorschrijven van elk middel, niet in de Pharmacopoea Neerlandica voorkomende, te verwijzen naar bovengenoemd dispensatorium.

Ter beantwoording der tweede vraag „welk is het verschil der bereidingen der Pharmacopoea Belgica en Pharmacopoea Neerlandica," heeft de Afdeeling de eer hiernevens een vergelijkenden staat over te leggen, waaruit, naar hare meening, de bedoelde vraag zoo volledig mogelijk beantwoord is.

De Geneesheer, bekend met het verschil, kan, naar verkiezing, hetzij praeparaten uit de Pharm. Neerlandica *zonder* vermelding dier Pharm., hetzij uit de Pharm. Belgica *met* opgave van die Pharmacopoea voorschrijven.

Ter beantwoording der derde vraag: „Is het van belang te achten voor minvermogenden, dat sommige middelen bij voortduring verkrijgbaar blijven, bereid naar het voorschrift der Pharmac. Belgica? Zoo ja, welke zijn deze?" heeft de Afdeeling de eer te berigten, dat over het algemeen de praeparaten der nieuwe Pharmacopoea door meerderen omvang van bewerking hooger in prijs zijn; deze prijsverhooging is hoofdzakelijk van toepassing op de Natron- en Kalizouten, benevens op de extracten; de Afdeeling acht zich echter onbevoegd te beoordeelen, in hoe verre het in het belang der lijders is, sommige middelen bij voortduring naar de oude bereidingswijze voorhanden te houden, daar het buiten haren kring ligt een oordeel uit te brengen over de waarde der praeparaten als geneesmiddelen, hetgeen uit de beantwoording dier vraag, al ware het slechts zijdelings, volgen zoude.

Namens het Departement 's Gravenhage der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Pharmacie,

F. D. VRIJDAG ZIJNEN, *Voorzitter.*

Dr. G. H. MULLER, *Secretaris.*

LIJST VAN GENEESMIDDELEN

DIE NOG IN GEBRUIK ZIJN,

WAARVAN DE BEREIDINGEN IN DE

PHARMACOPOEA BELGICA WAREN OPGEGEVEN,

MAAR NIET IN DE

PHARMACOPOEA NEERLANDICA ZIJN OPGENOMEN.

Acidum Citricum venale.	
Alcohol Sulfur. aeth. Ferri.	Tinct. nerv. Bestuch.
Aqua Chamaemeli.	
〃 Petroselini.	
〃 Sambuci.	
〃 Tiliae.	
Ceratum Galeni.	
Chlorium aqua solutum.	Acid. muriat. oxygen.
Decoctum Hordei.	
Eclegma gummoso-oleosum.	Looch album.
Electuarium Catechu.	
〃 Opiatum.	
Eleosacchara.	
Emplastrum de Labdano.	
〃 Meliloti.	
Extractum Dauci.	
〃 Helleboris nigri.	
〃 Saponariae.	
〃 Liquiritiae.	
Liquor Subacetatis Plumbi.	Aqua Goulardi.
〃 muriatis deutox. Hydrarg. Calc.	〃 phagadenica.
Oleum animale Dippelii.	
〃 Roris marini.	
〃 Succini depuratum.	

Phosphas Calcis.	
Pilulae Aloës cum Myrrha.	Pilulae Rufi.
〃 Aloës cum Colocynthide.	〃 Cochiae.
〃 de Cynoglosso.	
〃 Scilliticae.	
〃 ex Helleboro et Myrrha.	Pilulae tonicae Bacch.
Spiritus Brioniae albae compos.	
〃 Melissae compositus.	
〃 Polyaromaticus.	
Succus Liquiritiae depuratus.	
Subcarbonas Ferri.	
Syrupus Balsami Tolutani.	
〃 Cort. Cinnamomi.	
〃 Cochleariae comp.	
〃 Cort. Peruviani fusci.	
〃 Cydoniorum.	
〃 de Eriysimo.	
〃 Menthae piperit.	
〃 Mororum.	
〃 Rhamni Cathartici.	
〃 e Succo Citri.	
〃 Zingiberis.	
Tinctura Aloës.	
〃 amara compos.	
〃 Benzoatis ammon. comp.	Elixir Paragorium.
〃 Benzoës.	
〃 Colocynthidis.	
〃 composta Whyttii.	
〃 Gentianae.	
〃 Geoffroyae Surinamensis.	
〃 Jalappae.	
〃 corticis ligni Quassiae.	
Unguentum e lapide calaminari.	
〃 Hydrargyri (fortius).	ex Hydrargyro et
〃 Nitratis Hydrargyri.	axung. porci ana par-
〃 Styracis compositus.	tes aequales.
Vinum Rhei.	

LIJST VAN GENEESMIDDELEN

WAARVAN DE

BEREIDINGEN NOCH IN DE PHARMACOPOEA NEERLANDICA

NOCH IN DE

PHARMACOPOEA BELGICA ZIJN OPGENOMEN.

I. Scheikundige praeparaten in lateren tijd in gebruik gekomen.

Het is onnoodig, namelijk voor het beoogde doel, bij deze scheikundige zamenstellingen de bereiding op te geven, *deze* en de *bepaalde* eigenschappen worden in scheikundige en pharmaceutische werken gevonden. Aan te bevelen zijn de *Anleitung zur chemischer und pharmaceutischer Präparaten von* Dr. G. C. WITTSTEIN, 2e *Aufl.* en *l'officine de Pharmacie pratique par* DORVAULT, 3e *édition.*

Acetas Calcicus	W pag.	263	
〃 Ferricus liquidus . .	〃 〃	339	
〃 Zincicus	〃 〃	728	
Alumina pura.	〃 〃	147	Argilla pura.
Carburetum Sulfuris. . . .	〃 〃	276	Sulfuretum Carbonii.
Chinoidinum	Pharm. Boruss.		
Chloras Kalicus	W pag.	472	
Citras Magnesicus	D 〃	207	
Collodion	W 〃	298	
Cyanetum Zincicum Ferrosum.	〃 〃	721	Cyanuretum zinci et Ferri.
Glycerine	D 〃	309	
Jodetum Plumbicum . . .	W 〃	609	
〃 Sulfuris	〃 〃	689	
Kreosotum	D 〃	222	of Pharm. Borussica.
Nitras Natricus	W 〃	179	Nitras Sodae.

Oxydum Argenticum . . .	D 〃	396
〃 Cupricum p. acid. nitric.	W 〃	304
Phosphas Ammonicus . . .	〃 〃	197
〃 Ferricus	〃 〃	342
Salicinum	〃 〃	628
Sulfas Manganosus	D 〃	562
Stannas auricus.	Codex Gall. praep.	35
Tannas Plumbicus	W pag.	621
Valerianas Ferricus	〃 〃	345.

II. Zamengestelde, zoogenaamde Gallenische, geneesmiddelen meestal van vroegere tijden in gebruik gebleven, ook eenige nieuwere.

Bij deze is zoo veel mogelijk het oorspronkelijke voorschrift opgezocht en gevolgd.

Acetum Digitalis. Pharm. Borussica.
℞. Folior. Digitalis conscis. unc. j,
Aceti vini unc. viij.
Infunde per sex dies, exprime et filtra.

Alcohol acetico-aethereus Ferri. Pharm. Borussica.
Tinctura Ferri acetici aetherea.
Tinctura Martis Klaprothii.
℞. Acet. Ferrici liquid. unc. IX,
Alcohol. rectificatiss. unc. ij,
Aether. acetic. unc. ij.
Misce, sit limpidus.

Aqua Cerasorum nigrorum. Pharm. Hagana.
℞. Fructuum Cerasor. nigr. q v.
Contusis affundatur aqua pura ut emineat duos digitos; deinde post macerationem aliquam fiat destillatio l. a. donec aqua stillans non amplius lactescat aut saporis odorisve fere expers fiat.

Aqua laxativa Viennensis. Ph. Viennensis.
℞. Fol. Sennae sine stipit. unc. iij,
Passul. minor. unc. ß,
Rad. Polypodii querc. dr. iij,

Sem. Coriandri dr. ij,
Cremoris tartar. unc. β.
Misceantur et infundantur c. aq. font. s. q. ad. libr. ij; colaturae post fortem expressionem addantur
Mannae calabrinae elect. unc. viij.
Colata et l. a. clarificata servetur usui.

Aqua Melissae. Ph. Amstelodam.
℞. Herb. recentis Melissae offic. libr. ij,
f. l. a. destillatio aquae libr. ij.

Balsamum Opodeldoch. Ph. Belgica.
Sapo aromaticus.

Balsamum vitae Hoffmanni. Ph. universalis Geiger.
℞. Olei Lavendulae,
〃 Majoranae,
〃 Cariophill.,
〃 Macis,
〃 Cinnam. Ceylonn. aa scr. ij,
〃 Rutae,
〃 Succini albi aa scr. β,
〃 Citri,
〃 Bals. Peruviani aa scr. ij
Olea cum balsamo peruviano misceantur et in spiritu vini dens. 0,828 unc. x solvantur et post aliquot dies filtretur liquor.

Claretum refrigerans. Ph. Hagana.
℞. Conservae Rosarum unc. jβ,
〃 Calendulae,
〃 Violarum aa dr. vj,
Syrupi Betonicae unc. j,
〃 Spirit. Sulfuris per Campanam gtt. x 4,
〃 Aquae coctae q. s.
bene mixta in mortario marmoreo pistillo ligneo colentur per manicam Hippocratis, donec fiat claretum pellucidum ad libras IV.

Omdat de geneesmiddelen, hierin voorgeschreven,

in onbruik zijn geraakt, wordt de claretum refrigerans door vele Apothekers, op verlangen van sommige Geneesheeren, naar onderstaand voorschrift gereed gemaakt.

℞. Aquae depuratae unc. x,
Syrupi rubi idaei,
〃 Papaver. rhoead. aa unc. j,
Acidi Sulfurici dilut. scr. IV.
Misce.

Decoctum Zittmanni fortius et mitius, Vide Pharm. Borussicam.

Electuarium Tamarindorum Fulleri. Pharm. per Thomam Fuller.
℞. Pulpae Tamarindorum,
〃 Cassiae aa dr. vj,
Mannae depuratae unc. j β,
Pulv. fol. Sennae dr. j β,
〃 Cremoris Tartari dr. β,
Syrupi Violarum q. s.
ut fiat electuarium.

Elixir Salutis. Pharm. Hagana.
℞. Rad. Helenii unc. β,
〃 Liquiritiae Unc. j,
Fol. Sennae mund. unc. iv,
Passul. corinth. unc. vj,
Sem. anisi,
〃 Coriandri,
〃 Foeniculi aa unc. β,
Ligni Guajaci unc. j,
Spiritus vini,
Vini Malvatici aa unc. XL.
Digerantur per duas septimanas, dein tinctura decoletur et usui servetur.

Elixir vitrioli Mynsichti. Pharm. Gallica dict. Codex.
℞. Rad. Calami aromatici,
〃 Galangae aa unc. j,

Flor. Chamom. rom.,
Fol. Salviae,
Summ. Absynthii,
Fol. Menthae crisp. aa unc. β,
Cariophyll. arom,
Cort. Cinnamomi,
Cubebarum,
Nucis moschatae,
Rad. Zingiberis aa dr. iij,
Ligni aloës dr. j,
Cort. Citri dr. j,
Sacch. albi unc. iij,
Spiritus vini 20° unc. xxxij,
Acidi Sulfurici 66° unc. iv.

Contusi in etc. vide codicem.

Emplastrum defensivum rubrum. Pharm. Batava.

℞. Empl. Plumbi libr. ij,
Resinae flavae unc. vj,
Cerae flavae,
Olei olivarum aa unc. iij,
Sulfat. Ferri ad rubedin. calcinat. unc. viij.

Misce fiat emplastrum.

Extractum Colocynthidis.

Maceratione frigida in aqua pluviali parandum ut extr. radicis rhei descript. in Pharm. Neerland.

Eodem modo:

Extractum *radicis Columbo.*
〃 *Digitalis ex herba siccata.*
〃 *Pulsatillae ex herba siccata.*
〃 *radicis Valerianae Sylv.*

Extractum Flor. Arnicae.

Evaporatione tincturae.

Extractum haemostaticum.

Ergotine Bonjean.

Vide WITTSTEIN pag. 319 et DORVAULT pag. 515.

Extractum Lactucae Sativae.
Expressione ut extr. Hyoscyami nigri in Ph. Neerlandica descriptum.

Extractum Nucis vomicae aquosum.
Coctione in aqua pluviali ut ext. cort. peruviani durum in Pharm. Neerland. descriptum.

Lapis divinus. Ph. Gallica dict. Codex.
℞. Sulfat. Cuprici cristall.,
Nitratis Kalici,
Sulfat. Alumin. et Kalici aa unc. iij,
Camphorae dr. j.
Sales pulverati in crucibulum fundantur, camphora addita effundantur in lapidem; refrigeratus servetur in vase clauso.

Liquor Hypochloritis Calcici. Ph. Gallica dict. Codex.
Chloruretum Calcis liquidum.
℞. Hypochlor. calcic. part. j,
Aquae pluvialis part. xxxxv.
Per vices misce hypochlor. cum aqua, donec bene sit divisus et filtra.

Liquor Kali carbonici. Pharm. Borussica.
Liquor Kali subcarbonici.
℞. Carbonat. Kalici sicci et puri prt. j,
Aquae depuratae prt. ij.
Solve et filtra.

Oleum Chaberti. Officine DORVAULT p. 325.
℞. Olei terebinthin. rectif. part. iv,
〃 animalis Dippelii part. j.
Misce.

Pilulae Ferruginosae de Vallet.
Vide Journal de Pharmacie, 1838. n°. VI. pag. 296.

Pulvis e chelis Cancrorum. Pharm. Hagana.

℞. Cornu Cervi usti,
Coralli rubri,
Lapid. Cancrorum,
Succini albi aa unc. β,
Chelar. cancror. unc. ij.
Misce fiat pulvis subtilissimus.

Species laxans St. Germain. Pharm. Boruss.

St. Germain thee.
℞. Folior. Sennaë alcohole depur. unc. iv,
Florum Sambuci unc. ijβ,
Semin. Foeniculi,
〃 Anisi aa dr. x,
Pulv. Cremoris Tart. dr. vj.
Misce fiat l. a. species.

Spiritus Lavendulae compos. Pharm. Londinensis.

℞. Spiritus Lavendulae libr. ij,
〃 Roris marin. libr. j,
Cort. Cinnamomi,
Nucis moschatae aa unc. β,
Ligni Santali rubri ros. unc. j,
Digere per dies decem, exprime et cola.

Syrupus Capillor. Veneris. Pharm. Hassiae Cassel.

℞. Herb. Capillor. Ven. unc. j,
Infunde aq. fervid. ad colaturam unc. xviij,
Adde Sacchari albi libr. iijβ.
Fiat l. a. syrupus, cui adde aqua fl. aurant. unc. vj.

Syrupus Poeoniae. Pharm. Hagana.

℞. Florum Poeeniae recent. unc. viij.
Aquae communis fervidae unc. xvj.
Colloceutur in balneo mariae, vase stanneo indito, per 24 horas, deinde fortiter exprime et aquae colatae adde
Sacchari albissimi unc. xxx,
dissolvantur leni calore in syrupum.

Syrupus proto-jodureti Ferri. Tijdschrift Boerhave.
Syrupus jodeti ferrosi.
℞. Jodii puri gr. 85,
Limaturae ferri gr. 40,
Aquae destillat. gr. 400,
Sacch. albi gr. 550,
Gummi arabici gr. 80,
Jodium et ferrum cum aqua calefiant tamdiu ut liquor decolor fiat, cum saccharo pulverato mixtus filtretur; filtrum edulcoretur aquae gr. 100; in hoc liquore gummi arabicum solvatur, liquores permixti evaporentur ad gr. 100.
Hujus liquoris normae dr. j.
Addenda Syrup. simplicis unc. jß,
Gummi arabici dr. iij.

Syrupus Picis liquidae. Tijdschrift Boerhave.
℞. Picis liquidae unc. iv,
Aquae depuratae unc. j,
Digere in balneo mariae per vigenti quatuor horas, tum defunde aquam et filtra hujus liquoris aquosi part. j, adde
Sacch. albi part. ij.
Misce frigide ut f. syrupus.

Syrupus Radicis Senegae. Pharm. Borussica.
℞. Rad. Senegae unc. j,
Aq. communis unc. xj,
Spir. vini rectificatiss. dr. xj,
Macera per triduum, fortiter exprime, solve in liquoris filtrati unc xj.
Sacchari albi libr. iß,
f. ebullitione singula syrupus coloris flavi.

Syrupus Sarsaparillae compos. Pharm. Gallica dict. Codex.
Dictum rob antisyphiliticum.
℞. Radic. Sarsaparill. unc xxxij,
Flor. Boraginis unc. ij,
Flor. rosarum pallid,
Fol. Sennae,

Sem. anisi aa unc. ij,
Sacch. albi,
Mell. albi aa unc xxxij.
F. l. a. in codice descript. rob.

Tinctura	*Flor. Arnicae*	ex part. 1 cum	Spir. vini	0,88	part. viij.
"	*Castorei Canadensis*	"	"	0,88	" "
"	*Ligni Guajaci*	"	"	0,88	" "
"	*Lobeliae inflatae*	"	"	0,88	" "
"	*Nucis vomicae*	"	"	0,83	" "
"	*Rad. Ratanahiae*	"	"	0,88	" "

Tincturae *ex Herbar. Narcoticarum succo recente* parandae secundum Dispensat. Casparis.

Unguentum Sabinae. Pharm. Londinensis.
℞. Fol. recent. Sabinae part. ij,
Cerae flavae part. j,
Axugiae porci part. iv.
Folia cum axungia cocta exprime et adde ceram.

Unguentum Terebinthinaceum. Pharm. Batava.
℞. Olei olivarum unc. vj.
Cerae flavae unc. iv,
Terebinth. venet. unc. vj.
Leni. igne liquefactis adde
Balsam. Peruv. dr. ij.
Pulv. ligni Santali unc. β.

LIJST VAN GENEESMIDDELEN

DIE EN IN DE

PHARMACOPOEA BELGICA EN IN DE NEERLANDICA,

ONDER DEZELFDE BENAMING, VOORKOMEN,

DOCH WIER BEREIDING VERSCHILT.

SCHEIKUNDIGE BEREIDINGEN.

ENKELVOUDIGE LIGCHAMEN.

a. Metalloiden.

Phosphorus depuratus.

De Ph. Neerlandica verlangt, dat er voor pharmaceutisch gebruik bij uitsluiting gebruik worde gemaakt van den arsenikvrijen Phosphorus, waarvan de Ph. Belgica volstrekt geene melding maakt.

Carbo Ligni.

Carbo vegetalibis.

De Ph. Neerl. schrijft voor, dat de plantenkool door den Apotheker zelven bereid worde, terwijl de Ph. Belg. slechts de in den handel voorkomende houtskool laat gloeijen.

b. Metalen.

Ferrum pulveratum.

Limatura Ferri.

De Ph. Neerl. verlangt een fijner ijzer poeder dan de Ph. Belg.

Stibium depuratum.

De Ph. Neerl. verlangt, dat de stibium-praeparaten alle van dit metaal bereid worden, terwijl de Ph. Belg. het antimonium crudum, als grondstof, voor de stibium-bereidingen voorschrijft.

ZAMENGESTELDE LIGCHAMEN.

a. *Oxyden.*

Aqua depurata.

Dit praeparaat levert, volgens beide Pharmacopeën bereid, geen verschil op, doch de Ph. Neerl. verlangt nog tevens een over kalk en dus van koolzuur geheel bevrijd water, dat gebezigd moet worden ter oplossing van acetas plumbic. tribasicus en andere door koolzuur ontleedbare zouten.

Hydras Kalicus.

Potassa fusa.

De Ph. Neerl. verlangt, dat dit praeparaat bereid worde uit koolzure potasch, die uit cremor tari vervaardigd is, waardoor een chemisch zuiver product kan verkregen worden, de Ph. Belg. schrijft voor, ter bereiding der potassa fusa, gebruik te maken van subcarbonas potassae depuratus, die altijd kleine hoeveelheden kiezelzure en zwafelzure potasch, chloor-potasch, chloor-natrum, ijzer en mangaanoxyde bevat, die dan ook den hydras kalicus blijven verontreinigen.

Solutio Hydratis Kalici.

Potassa liquida.

Dezelfde bemerkingen, die bij den hydras kalicus gemaakt zijn, zijn ook hier van toepassing.

Ammonia liquida.

Gas ammoniacum in aqua solutum.

De Ph. Neerl. schrijft voor het ontwikkelde ammonia gas eerst door kalkmelk te leiden, vóórdat het door zuiver water wordt opgevangen, hierdoor wordt het geheel van chloor-ammonium bevrijd, waarvan de ammonia liquida, volgens de Ph. Belgica bereid, altijd kleine hoeveelheden bevat; voor het overige teekent de ammonia, volgens de Ph. Neerl., 5 graden op den areometer, terwijl de Ph. Belg 10 graden vordert; 210 gewigtsdeelen ammon. liq. Ph. Neerl. representeren 100 gewigtsdeelen ammon. liq. Ph. Belg.

Oxydum Calcicum purum.
Calx viva.

De Ph. Neerl. vordert een chemisch zuiveren kalk, die uit sterk gebrand wit marmer moet bereid worden. De Ph. Belg. acht een uit schelpen bereiden kalk, die altijd potasch- en sodazouten en phorphoszuren kalk bevat voor voldoende.

Solutio Hydratis Calcici.
Aqua Calcis.

De Ph. Neerl. schrijft voor ter bereiding van dit praeparaat gebruik te maken van chemisch zuiver oxydum calcicum, terwijl de Ph. Belg. den gewonen kalk hiertoe laat bezigen, waardoor dan ook het kalkwater, volgens dit voorschrift, wel altijd kleinere of grootere hoeveelheden potasch- en sodazouten zal bevatten.

Hydras biferricus.
Crocus martis.

De Ph. Belg. geeft, onder den naam van crocus martis, een praeparaat op, dat uit een veranderlijk mengsel van carbonas ferrosus en hydras biferricus bestaat. De Ph. Neerland. geeft onder denzelfden naam een praeparaat op, dat geheel uit zuiveren hydras biferricus bestaat en voortdurend onder een tienvoudig gewigt water moet bewaard blijven; deze pulpeuse massa is alleen als tegengift van arsenicum in de Ph. Neerl. opgenomen en kan dus niet gelijk de crocus martis (subcarb. ferri) der Ph. Belgica in poedervorm worden aangewend.

Oxydum Zincicum.
Flores Zinci.

De Ph. Neerl. verlangt, dat dit praeparaat volgens den natten weg uit chemisch zuiver zink bereid worde, waardoor een volkomen zuiver zinkoxyde verkregen wordt. De Ph. Belg. schrijft daarentegen voor, het te bereiden door sublimatie van gewoon Indisch zink, waardoor altijd in het op deze wijze bereide oxyde, ijzer, cadmium en loodoxyde zullen aangetroffen worden.

Oxydum Hydrargyricum.
Mercurius praecipitatus ruber.

Onder dezen naam geeft de Ph. Neerl. slechts het zuivere oxydum hydrargyri op, terwijl de Ph. Belg., behalve het genoemde zuivere oxyde, ook nog het salpeterzuur bevattend oxydum hydrargyri opgeeft.

Oxydum Stibicum.
Pulvis Algarotti.

Volgens de Ph. Neerl. bereid, is dit oxyde geheel zuiver, doch, volgens de Ph. Belg. vervaardigd, bevat het veranderlijke hoeveelheden ijzeroxyde.

b. Zuurstof-zuren.

Acidum Nitricum.

De Ph. Neerl. vordert een geheel zuiver rokend zuur, dat minstens 47—48 graden op den vochtweger teekent, terwijl de Ph. Belg. geen geheel en al van chlorium bevrijd zuur verlangt, en dat slechts 36 graden op den areometer behoeft te wegen.

Acidum Nitricum dilutum.

Hoewel de Ph. Belg. dit praeparaat niet opgeeft, zoo is het toch opmerkelijk, dat de Ph. Neerl., dit zuur eene sterkte van 36 graden doet bezitten, dus nog 3 graden *sterker* dan het acidum nitricum concentratum der Ph. Belgica.

Acidum Boricum.
Acidum Boracicum.

De Ph. Neerl. doet dit zuur bereiden door ontleding van den borax met acidum hydro-chloricum met opvolgende afwassching en rekrystallisatie, waardoor een volkomen zuiver zuur verkregen wordt. De Ph. Belg. schrijft voor den borax te ontleden met zwavelzuur, dat uiterst moeijelijk te verwijderen is; zoodat volgens dat voorschrift het boraxzuur altijd met zwavelzuur verontreinigd is.

c. Waterstofzuren.

Acidum Hydro-chloricum.
Acidum Muriaticum.

Volgens de Ph. Neerl. verkrijgt men een geheel kleurloos en zuiver zuur, dat 19° op den vochtweger teekent.

Volgens de Ph. Belg. verkrijgt men een geelachtig, eenigzins zwavelzuur bevattend, zuur van 22°. De Ph. Neerl. heeft ook nog een acidum hydro-chloricum dilutum opgenomen dat 7° op den vochtweger aangeeft.

Acidum Chloro-nitrosum.
Aqua regia.

Beide Ph. doen het zuur bereiden door twee deelen acid. hydro-chloricum, met een deel acidum nitricum te vermengen, doch daar beide de zuren in de respectieve Pharm. eene verschillende digtheid bezitten, zoo zal hetzelfde praeparaat, volgens de Ph. Neerl. 30° en volgens de Ph. Belg. slechts 24° teekenen.

ZWAVEL-METALEN.

Trisulphuretum Kalicum.
Hepar Sulphuris.

De Ph. Neerl. geeft twee bereidingen van dit praeparaat op, waarvan de eene voor inwendig gebruik moet vervaardigd worden, met zuivere koolzure potasch; en die voor baden bestemd is, met gezuiverde in den handel voorkomende potasch. De Ph. Belg. geeft slechts eene bereiding op, die met de laatstgenoemde overeenkomt.

Sulphuretum Calcicum.
Sulphuretum Calcis.

Volgens het voorschrift der Ph. Neerl., verkrijgt men zuiver zwavelcalcium, terwijl men volgens de Ph. Belg. steeds een product verkrijgt, dat, behalve onveranderde carbon. calcis, nog hypo-sulphis calcicus bevat.

Sulphuretum Ferrosum.
Sulphuretum Ferri.

Daar de Ph. Neerl. meer zwavel ter bereiding van het sulphuretum ferrosum doet gebruiken, als de Ph. Belg. voorschrijft, zoo bevat het praeparaat, volgens de Ph. Neerl. bereid, minder metalliek ijzer dan volgens de Ph. Belg.

Sulphidum hypo-Stibiosum.
Sulphuretum Antimonii.

De Ph. Neerl. verlangt, dat dit praeparaat door den Apotheker zelven bereid worde, door het te zamen smelten van zuiver stibium met zuiveren zwavel, waardoor een chemisch zuiver product verkregen wordt; de Ph. Belg. acht het antimonium crudum, zoo als dit in den handel voorkomt, en zeer dikwijls arsenic, en altijd ijzer, koper en lood bevat voor voldoende.

Oxy-Sulphuretum Stibicum.
Kermes minerale.

Volgens de voorschriften der beide Pharmacopeën verkrijgt men een oxyde bevattende kermes; doch het is onmogelijk om de betrekkelijke verhouding hiervan tusschen de beide voorschriften met juistheid op te geven, dewijl bij iedere bereiding geene *constante* hoeveelheid van dat oxyde wordt gevormd.

Sulphidum Stibicum.
Sulphur auratum antimonii.

De Ph. Neerl. verlangt, dat dit praeparaat bereid worde uit den sulpho-stibias natricus, waardoor een volkomen zuiver sulphidum stibicum verkregen wordt.

De Ph. Belgica schrijft voor het zwavelstibium met zwavel en kali causticum te koken, waardoor behalve sulpho-stibias kalicus ook trisulphuretum kalicum ontstaat, dat bij de ontleding door verdund zwavelzuur vrijen zwavel doet nederploffen, hetgeen het sulphur auratum verontreinigt.

Sulphuretum Hydrargyricum et Stibicum.
Aethiops antimonialis.

Daar de Ph. Neerl. voorschrijft bij dit praeparaat gebruik te maken van zuiver zwavel-stibium en de Ph. Belg. het antimonium crudum hiertoe doet bezigen, zoo zal, volgens het laatste voorschrift, het genoemde praeparaat altijd kleine hoeveelheden arsenic, ijzer, koper en lood bevatten.

CHLOOR-METALEN.

Chloretum Baryticum cum aqua.
Murias Barytae.

Volgens de Ph. Neerl. bereid, is dit zout volkomen zuiver, terwijl het, volgens de Ph. Belgica daargesteld, gewoonlijk kleine hoeveelheden ijzer, strontiaan en kalk bevat.

Chloretum Calcicum.
Murias Calcis.

De Ph. Neerl. geeft onder dit hoofdstuk chloorealcium met en zonder water op. Het eerste is of als eene witte zoutmassa uitgedampt, of als fraaije doorschijnende kristallen gekristaliseerd, het laatstgenoemde is door gloeihitte gesmolten en in platen gegoten.

De Ph. Belg. schrijft slechts het water bevattende en tot poeder uitgedampte zout voor.

Solutio Chloreti Stibici.
Butyrum Antimonii.

De voorschriften van beide Pharm. ter bereiding van dit praeperaat loopen zeer uit elkander, doch het product komt, wat de zuiverheid aangaat, met elkander overeen, anders is het echter gelegen met de digtheid, zoodat men volgens de Ph. Neerl. een vocht verkrijgt dat 38° op den areometer teekent, volgens de Ph. Belg. slechts 20° aantoont.

Chloretum Ferricum.
Murias Ferri.

Volgens de Ph. Neerl. verkrijgt men het chlor. ferricum

geheel watervrij en volkomen zuiver, als bruine glinsterende schubben of tafelen, die volkomen in water oplossen. Volgens de Ph. Belg. wordt eene bruine kristallijne zoutmassa verkregen, die niet geheel in water oplost en 21 percent water bevat.

Solutio Chloreti Ferrici.
Liquor Stipticus Looffii.

De Ph. Neerl. schrijft voor dit praeparaat te bereiden door ijzeroxyde in acidum hydrochloricum op te lossen en de oplossing te verdampen, totdat het vocht eene digtheid van 1,5 of 48° verkregen heeft, alzoo zal volgens dit voorschrift 100 deelen chloretum ferricum liquidum 60 deelen watervrij chlor. ferric. bevatten. De Ph. Belg. doet dit praeparaat bereiden door één deel chloretum ferricum cum aqua in acht deelen aqua depurata op te lossen, onder toevoeging van eenige droppels acidum hydrochloricum, waardoor een vocht verkregen wordt, dat op 100 deelen slechts ongeveer 8¾ deelen watervrij chloretum ferricum bevat.

Chloretum Ferricum et Chloretum Ammonicum.
Murias Ferro-ammoniacalis.

De beide Pharm. schrijven voor dit praeparaat te bereiden door één deel chloretum ferricum met twaalf deelen chloretum ammonicum op te lossen en weder door uitdamping tot een kristallijn zout te brengen; doch aangezien de Ph. Neerl. het watervrije ijzerchloride en de Ph. Belg. het waterbevattend zout doet bezigen, zoo zal in den murias ferro-ammoniacalis der Nederl. Ph. op één medicinaal onc ruim 8 greinen chloret. ferricum meer bevat zijn dan in dien der Belg. Pharm.

CIJAN-METALEN.

Cyanetum Ferrico-Ferrosum.
Prussias Ferri.

De Ph. Neerl. verlangt dit praeparaat door den Apotheker zelven bereid, door ontleding van chloretum ferricum met cyanetum kalico-ferrosum, waardoor een fraai en volkomen zuiver product verkregen wordt. Door de Ph. Belg. wordt

alleen het gewoon Berlijnsch blaauw opgenomen, hetgeen altijd veranderlijke hoeveelheden ijzeroxyde hydraat en alumina bevat.

ZUURSTOF-ZOUTEN.

Sulphas Natricus cum aqua.

De Ph. Neerl. verlangt een scheikundig zuiver zout, terwijl de Ph. Belg. een door verzadiging der gewone soda met zwavelzuur, of een, door rekristallisering der ruwe zwavelzure soda, gezuiverd zout voldoende acht, waardoor nog altijd kleine hoeveelheden ijzer, en chloornatrium voorhanden zullen blijven.

Sulphas Magnesicus cum aqua.

Ook hier verlangt de Ph. Neerl. een volkomen zuiver zout, terwijl de Ph. Belg. het in den handel voorkomende zout door rekristallisatie laat zuiveren, waardoor het altijd nog eenig sulphas natricus en chloor-magnesicum zal blijven bevatten.

Sulphas zincicus cum aqua.

Daar de Ph. Neerl. chemisch zuiver zink ter bereiding van dit zout doet bezigen, zoo is dit praeparaat geheel van alle vreemde metalen bevrijd en dus volkomen zuiver, de Ph. Belg. daarentegen schrijft voor het gewone Indische zink te gebruiken, waarin veranderlijke hoeveelheden ijzer, cadmium, lood en niet zeldzaam arsenicum aangetroffen worden, dien ten gevolge kan het genoemde praeparaat, behalve met het lood, met al de opgenoemde vreemde metalen verontreinigd zijn.

Nitras Kalicus.

Nitrum depuratum.

Dit zout is volgens de Ph. Neerl. een krystallijn poeder; volgens de Ph. Belg goed gevormde krystallen, die echter in zuiverheid niet verschillen.

Phosphas Natricus cum aqua.

Ook hier verlangt de Ph. Neerl. een volkomen zuiver zout, dat verkregen wordt door acidum phosphoricum met zuivere soda te verzadigen; terwijl de Ph. Belg. wit gebrande beenderen met zwavelzuur doet ontleden en den gevormden biphosphas calcicus met gewone soda laat decomponeren, hierdoor ontstaat phosphas natricus, die zeer met sulphas natricus verontreinigd is.

Carbonas Kalicus.

Sal Tartari.

De Ph. Neerl. schrijft voor, dit zout te bereiden door gezuiverden cremor tartari in een ijzeren kroes te gloeijen, daarna uit te loogen, blootstellen aan de lucht en uitdampen, waardoor op een weinig kiezelzuur na, volkomen zuivere koolzure potasch verkregen wordt. De Ph. Belg. daarentegen doet dit zout bereiden, door gewone potasch uit den handel met een gelijk gewigt koud water te overgieten, filtreren en uitdampen. Op deze wijze kan nimmer zuivere koolzure potasch worden verkregen, hoewel een groot gedeelte der in de gewone potasch voorkomende zouten onopgelost terugblijven, zoo zal in aldus bereide sal tartari nog altijd chloor-natrium, chloor-kalium, sulphas kalicus en silicas kalicus, in meer of mindere mate, voorhanden blijven.

Solutio Arsenitis Kalici composita.

Solutio Arsenicalis Fowleri.

Dit praeparaat wordt volgens de Ph. Neerl. bereid door 64 greinen zuiver acidum arsenicosum met 64 greinen carbonas kalicus in acht oncen aqua depurata, onder verwarming, op te lossen, vervolgens een half onc spiritus aromaticus en zoo veel gezuiverd water toe te voegen, totdat het twaalf med. oncen bedraagt, het vocht bevat alzoo 1 grein acidum arsenicosum op $1\frac{1}{2}$ drachma. Volgens de Ph. Belg. moeten er ook 64 greinen acidum arsenicosum en sal tartari in acht oncen gedestilleerd water worden opgelost, doch daarna hierbij worden gevoegd een half onc spiritus lavendulae en zoo veel gezuiverd water, totdat de gansche hoeveelheid zestien oncen be-

draagt, zoodat volgens deze bereiding 1 grein acidum arsenicos. op twee drachmen vloeistof vervat is.

ZWAVEL-ZOUTEN.

Sulpho-hydras Ammonicus.
Hydrosulphuretum Ammoniae.

Volgens de Ph. Neerl. wordt dit praeparaat bereid, door afgewasschen hydrogenium sulphuratum in ammonia liquida van 5 graden te leiden; terwijl de Ph. Belg. hetzelfde gas, zonder dat het gewasschen is, in ammonia liquida van 10 graden leiden laat; hierdoor zal volgens den eerstgenoemden codex een zuiverder doch een veel zwakker praeparaat ontstaan, dan volgens den laatstgenoemden, dewijl bij 100 deelen ammonia van 10 graden 110 deelen water gevoegd kunnen worden om ammonia van 5 graden te vormen.

Sulpho-Stibias Calcicus impurus.
Sulphuretum Calcis Stibiatum.

Daar de Ph. Neerl. verlangt, dat het genoemde praeparaat met volkomen zuivere hyposulphid stibiosum bereid worde, en de Ph. Belg. het antimonium crudum voorschrijft, zoo zal, volgens de laatstgenoemde Apotheek, hetzelve met alle vreemde metalen verontreinigd kunnen zijn, die men gewoonlijk in het ruwe zwavelstibium aantreft.

BEWERKTUIGDE LIGCHAMEN.

Acidum Hydro-Cyanicum.
Acidum Prussicum.

Daar de Ph. Neerl. voorschrijft dit zuur te bereiden door ontleding van het cyanetum kalico-ferrosum met zwavelzuur en tevens bepaalt, dat het slechts $\frac{1}{50}$ watervrij zuur mag bevatten, zoo verkrijgt men een geneesmiddel, hetwelk niet alleen vrij is van alle vreemde zelfstandigheden, maar tevens eene constante sterkte bezit, en bij behoorlijke afsluiting van lucht en licht. zich vrij lang onveranderd staande houdt. De Ph. Belg. doet dit zuur bereiden door ontleding van eene oplossing van cya-

netum hydrargyricum met hydrogenium sulphuratum, waarna het overvloedig gebezigde gas met carbonas plumbicus verwijderd moet worden. Hierdoor wordt een product verkregen dat nimmer eene constante sterkte hebben kan, dewijl door de afgieting of filtratie noodwendig eenig verlies ontstaan moet, daarenboven bevat het ook eene kleine hoeveelheid acidum hydro-sulphocyanicum en lood, dat niet te vermijden is. Gewoonlijk bevat het ongeveer $\frac{1}{10}$ watervrij zuur en ontleedt zich spoedig.

Acidum Aceticum concentratum.
Acetum radicale.

De Ph. Neerl. verlangt onder dezen naam een azijnzuur, dat volkomen zuiver en slechts 1 atome of 14,89 pCt. water bevat, en dat op 17° cent. den kristal-vorm aanneemt. De Ph. Belg. schrijft voor, dat het acidum aceticum radicale 10° op den areometer teekenen zal, waardoor een zuur verkregen wordt, dat ten naastenbij drie atomen of 29,5 pCt. water bevat.

Acidum Aceticum dilutum.
Acetum destillatum.

Volgens de Ph. Neerl. wordt dit zuur bereid door ontleding van acetas plumbicus met verdund zwavelzuur, of door verdunning van het in den handel voorkomend geconcentreerd azijnzuur, totdat het één graad op den areometer teekent, of ook dat het op 8 deelen één deel gekristalliseerde koolzure soda tot verzadiging noodig heeft. De Ph. Belg. doet gewone wijnazijn aan eene destillatie onderwerpen, waardoor wel een gelijk sterk zuur verkregen wordt, doch dat een niet te vermijden brandigen reuk bezit, afkomstig van een weinig brandige olie, die zich bij de destillatie vormt.

Acetas Kalicus.
Acetas potassae.

De Ph. Neerl. schrijft voor dit zout te bereiden door verzadiging van den zuiveren houtazijn met carbon. kalicus purus en verdamping tot droogwordens toe, waardoor een chemisch zuiver product verkregen wordt. De Ph. Belg. doet het geconcentreerde azijnzuur met sal tartari verzadigen, en in een tinnen

vat tot droogwordens toe verdampen; hierdoor zal de acetas potassae, behalve met de vreemde zouten, die men in het sal tartari aantreft, nog met eenig tinoxyde verontreinigd zijn.

Acetas Kalicus liquidus.

Liquor terrae foliatae Tartari.

Volgens het voorschrift der Ph. Neerl. verkrijgt men eene heldere, kleurlooze vloeistof, die eene oplossing is van volkomen zuiveren acetas kalicus in water. Volgens de Ph. Belg. verkrijgt men eene donkerbruine vloeistof, omdat hier gewone wijnazijn met sal tartari verzadigd moet worden, en bevat zij niet alleen alle vreemde zouten, die in het sal tartari voorhanden zijn, maar ook die zelfstandigheden, die in den wijnazijn worden aangetroffen, zoo als cremor tartari, gom, kleur- en extractaardige stoffen enz.

Acetas Natricus.

Acetas sodae.

Ook dit zout is, volgens de Ph. Neerl., volkomen zuiver, terwijl het, volgens de Ph. Belg. bereid, altijd chloornatrium en sulphas natricus bevat.

Acetas Ammonicus liquidus.

Spiritus Mindereri.

De Ph. Neerl. doet dit praeparaat bereiden door sterk acidum aceticum met ammonia liquida te verzadigen en vervolgens, zoo noodig, zoo veel water toe te voegen, totdat de vloeistof 7° op den vochtweger aantoont. De Ph. Belg. doet daarentegen gedestilleerden wijnazijn met koolzure ammonia verzadigen, waardoor een vocht verkregen wordt, dat slechts 3 graden op den areometer teekenen zal, alzoo zullen 2 deelen spir. mindereri der Ph. Neerl. met 6 deelen der Ph. Belg. gelijk staan.

Acetas Plumbicus liquidus.

Acetum Lythargyrii.

Volgens de Ph. Neerl. moet dit praeparaat bereid worden door acetas plumbi crystallisatus in zoo veel water op te lossen, totdat het vocht 29° op den vochtweger aantoont; hierdoor

verkrijgt men eene neutrale, kleurlooze vloeistof, die door de lucht niet ontleed wordt, doch, door hare groote digtheid, spoedig acetas plumbicus in kristallen afzet. Volgens de Ph. Belg. moet het bereid worden door wijnazijn met lythargyrium zoo lang te laten koken, totdat eene basische reactie is ingetreden; verder moet het 29° op den vochtweger aantoonen. Volgens dit voorschrift verkrijgt men eene geel gekleurde vloeistof, die aan de lucht ontleed wordt en eene oplossing van basisch acetas plumbi is.

Acetas Plumbicus tribasicus.
Acetum Plumbi concentratum.

Daar de Ph. Neerland. dit praeparaat doet bereiden door eene oplossing van acetas plumbicus met oxydum plumbi te digereren en vervolgens zoo veel gezuiverd water toe te voegen, tot het 48° op den areometer aantoont, zoo verkrijgt men eene heldere kleurlooze vloeistof, doch volgens de Ph. Belg. verkrijgt men een donkerbruin gekleurd vocht, dewijl hier wijnazijn moet gebezigd worden, hetgeen door de organische zelfstandigheden wordt veroorzaakt, die in gewonen wijnazijn voorhanden zijn, voor het overige bestaat er geen verschil.

Tartras Kalicus.
Tartras Potassae.

Dewijl de Ph. Neerl. dit zout doet bereiden door verzadiging van cremor tart. met carb. kalicus e tartaro, zoo is het volkomen van vreemde inmengselen bevrijd; volgens de Ph. Belg. moet er sal tartari (e potassa venali) ter verzadiging gebruikt worden, waardoor eene verontreiniging met kleine hoeveelheden chloreta, sulphates en ijzeroxyde onvermijdelijk is.

Tartras Kalico-Stibicus.
Tartarus Emeticus.

De Ph. Neerl. schrijft voor dit dubbelzout te bereiden door 5 deelen zuiver oxydum stibicum met 4 deelen cremor tartari en water te koken, daarna te filtreren en te krystalliseren, hierdoor verkrijgt men, tot het laatste gedeelte der vloeistof,

goed gevormde en zuivere krystallen van tartarus emeticus. De Ph. Belgica daarentegen doet 9 deelen oxydum stibicum met twintig deelen cremor tartari kooken, waardoor wel in het begin zuivere krystallen van tartarus emeticus zich vormen, doch bij verdere uitdamping houdt men eene sterk zuur reagerende vloeistof over, die geene krystallen van neutrale tartarus emeticus meer oplevert, tenzij men deze, met eene nieuwe hoeveelheid oxydum stibicum behandelt, dien ten gevolge zal, volgens dit voorschrift, steeds een dubbelzout worden verkregen, dat met vrijen cremor tartari en tartras calcis verontreinigd zal zijn.

Tinctura Ferri Cydoniata.

Tinctura Martis Cydoniata.

Hoewel de Ph. Neerl. dit praeparaat met hydras biferricus, en de Ph. Belg. met limatura ferri laat bereiden, zoo zullen beide voorschriften toch tot hetzelfde product leiden, daar de eerstgenoemde codex het kooken in een ijzeren pot doet geschieden; het eenig wezenlijk verschil is gelegen in de hoeveelheid spiritus cinnamomi, volgens de Ph. Neerl. bevat deze tinctuur $\frac{1}{12}$, volgens de Ph. Belg. $\frac{1}{16}$ van genoemden sp. cinn.

Sapo Ammoniae.

Linimentum volatile.

Hoewel de beide Pharmacopeën tot de bereiding van dit geneesmiddel dezelfde voorschriften geven, zoo verschilt het product toch zeer, daar de ammonia liquida der Ph. Neerl. 5° en die der Ph. Belg. 10° teekent.

Sapo Aromaticus.

Balsamum Opodeldoch.

Volgens de Ph. Neerl. wordt dit praeparaat bereid uit:

Talk-zeep 6 deelen,

Campher 1 deel,

Alcohol 30° 80 deelen.

Na warme oplossing en filtratie worden hierbij gevoegd:

Bergamot olie,

Van eene verzadigde oplossing van ammonia-gas in alcohol van elk 3 deelen.

Volgens dit voorschrift verkrijgt men den sapo aromaticus in den vorm van eene half doorschijnende *gelei.*

De Ph. Belg. schrijft voor te nemen:

Olie-zeep 2½ onc,

Spiritus van Rorismarijn 12 oncen,

Ammonia-vloeistof van 10°,

Campher van elk 2 drachmae.

Volgens dit voorschrift, verkrijgt men eene heldere geel gekleurde *vloeistof.*

Sapo Stibiatus.

Sapo Antimonialis.

De voorschriften van beide Apoth. loopen bij dit praeparaat zeer uit een, doch zij leiden bijna tot hetzelfde doel; het eenig wezenlijk onderscheid bestaat in het gebruik maken van sulpho-stibias natricus, volgens de Ph. Neerl.; terwijl, volgens de Ph. Belg., sulpho-stibias kalicus gevormd wordt; in beide praeparaten vindt men nagenoeg dezelfde hoeveelheid sulfur auratum antim.

Oxydum Aethylicum.

Aether Sulphuricus.

Volgens de Ph. Neerl. wordt een volkomen van alcohol en water bevrijde aether verkregen, die 53 à 54° op den vochtweger teekent. Volgens de Ph. Belg. verkrijgt men een alcohol en water bevattende aether, die 50° aantoont.

Oxydum Aethylicum cum alcohole.

Liquor anodinus mineralis Hoffmanni.

Beide pharm. schrijven voor dit praeparaat te bereiden door gelijke gewigten alcohol en aether te vermengen; doch daar de Ph. Neerl. aether doet nemen, die 54° teekent en alcohol van 30°, zoo zal de Hoffman 43° op den areometer aantoonen; de Ph. Belg. doet daarentegen aether van 50° en alcohol van 32° bezigen, waardoor eene vloeistof verkregen wordt, die 40° op den vochtweger aantoont.

Nitris aethylicus cum alcohole.
Spiritus nitri dulcis.

Volgens de Ph. Neerl. wordt de spiritus nitri dulcis bereid door 4 deelen alcohol van 30 graden met één deel acidum nitricum van 36° tot 3¼ te destilleren, waarna het destillaat over krijt gerectificeerd wordt, het teekent 27 graden. Volgens de Ph. Belg. moeten 5 deelen alcohol van 30° met 2 deelen salpeterzuur van 36° tot 2 deelen gedestilleerd worden, waarna het over magnesia moet worden gerectificeerd, het teekent 20 graden. Uit bovengenoemde voorschriften volgt, dat de spiritus nitri dulcis der Ph. Belg. veel rijker aan aether nitrosus is dan die volgens de Ph. Neerl. bereid, doch de juiste verhouding is niet uit te maken, dewijl de hoeveelheid van gevormden aether en der nevenprodukten veel van de aangewende temperatuur afhangen, waarbij de destillatie geschiedt!

Acetas Aethylicus.
Aether Aceticus.

De voorschriften der beide Pharm. zijn zeer verschillend, terwijl de Ph. Neerl. acetas plumbicus met alcohol en zwavelzuur doet gebruiken, schrijft de Ph. Belg. alcohol, zwavelzuur en acetas kalicus voor; ook de uitkomsten zijn verschillend, volgens de Ph. Neerl. verkrijgt men volkomen zuiveren azijnaether; terwijl volgens de Ph. Belg. een alcohol bevattende aether verkregen wordt.

Succinas Ammonicus pyro-animalis liquidus.
Liquor Cornu Cervi Succinatus.

Hoewel de Ph. Neerl. het genoemde praeparaat eene digtheid van 29° toekent, zoo moet dit evenwel als eene drukfout worden aangemerkt, daar het naauwkeurig, volgens het voorschrift bereid, slechts 7 graden teekent, dus volstrekt geen verschil met het praeparaat der Ph. Belg. oplevert.

PHARMACEUTISCHE GENEESMIDDELEN,

GEWOONLIJK

GALENISCHE GENOEMD.

Zamengestelde poeders.

Pulvis aërophorus.

Volgens de Ph. Neerl. bereid, is de hoeveelheid acidum tartaricum $\frac{1}{4}$ minder dan naar het voorschrift der Ph. Belg.

Afkooksels.

Decoctum corticis Peruviani fusci.

Wordt in de Ph. Neerl. $\frac{1}{10}$ sterker dan in de Ph. Belg.

Decoctum corticis Peruviani rubri.

Voor $\frac{1}{4}$ sterker dan in de Ph. Belg.

Oplossingen met azijn.

Acetum Scillae.

Dit voorschrift verschilt van dat der Ph. Belg. door dat de hoeveelheid spiritus vini op de helft is vermeerderd.

Oplossingen door wijn.

Vinum Ipecacuanhae.

Verschilt alleen door toevoeging van $\frac{1}{8}$ deel spiritus vini van dat der Ph. Belg.

Vinum Opii.

Daarin wordt extractum opii voorgeschreven; de Ph. Belg. begeert het opium depuratum.

Vinum Opii Aromaticum.

Ook daarin wordt extr. opii begeerd, en verschilt daarenboven van het voorschrift der Ph. Belg. door bijvoeging van $\frac{1}{12}$ deel spiritus vini.

Vinum Amarum.

De Ph. Neerl. verschilt daarin van de Ph. Belg., dat zij 6 deelen minder spaanschen wijn met orange schillen getrokken en daarentegen 6 deelen tinct. cort. aurantiorum voorschrijft.

Vinum Stibiatum

wordt door warme trekking verkregen en moet daarna doorgezegen worden, de Ph. Belg. laat den tart. emeticus slechts vermengen met spaanschen wijn.

Oplossingen door wijngeest.

Solutio Ammoniaci alcoholico-anisata.

Er bestaat alhier alleen van verschil van het mindere gehalte aan ammoniagas van de Ph. Neerl. vergeleken bij dat van de Ph. Belg. in de ammonia liquida.

Tincturae simplices.

Tinctura Croci

verschilt van die der Ph. Belg. door een gehalte van $\frac{5}{8}$ meerder spiritus vini.

Tincturae compositae.

Tinctura Guajaci volatilis.

Ook hier is het verschil niet in het voorschrift, maar in de mindere sterkte der ammonia liquida der Ph. Neerl. gelegen.

Tinctura acida aromatica

is in de Ph. Neerl. voor de helft minder zuur, daar zij de dubbele hoeveelheid wijngeest der Ph. Belg. voorschrijft.

Extracta expressione paranda.

Extractum *Hyoscyami.*

〃 *Aconiti.*

〃 *Conii maculatae sive cicutae.*

〃 *Belladonnae.*

〃 *Daturae Stramonii.*

〃 *Lactucae virosae.*

Verschillen van die der Ph. Belg. door eene vermeerderde bijmenging van een vierde poeder van het gedroogde kruid en de afwezigheid van eiwitstof en van groene plantenkleurstof.

Extractum Rhois Toxicodendron

is in bereidingswijze gelijk aan de bovenstaanden, echter zonder bijvoeging van poeder van het gedroogde kruid.

Extracta maceratione frigida in aqua pluviali paranda.

Extr. Corticis Peruviani fusci.

Hoewel dit extract in de Ph. Belg. ontbreekt, kan men als verschil tusschen hetzelve, en dat door uitkoking naar de Ph. Belg. verkregen is, aanmerken, dat hetgeen door koude trekking, volgens de Ph. Neerl., verkregen is, weinig of geen kina alcaloïde, geene harsachtige deelen en daardoor een meerder gehalte aan extractive deelen en kinazuren kalk bevat.

Extractum Trifolii Fibrini

bevat meerdere bittere extractiefstof, azijnzuur en appelzure potasch en minder inuline dan het door koking verkregen der Ph. Belg.

Extractum Absynthii

bevat naar de Ph. Neerl. meerder eigenaardige, bittere extractiefstof, aetherische, bruingele olie en alsemzure en salpeterzure potasch; die der Ph. Belg. is bedeeld met groene, bittere hars en zetmeel.

Extractum Centaurei minoris.

Volgens de Ph. Neerl. bevat deze meerder extractiefstof en minder harsdeelen dan die der Ph. Belg.

Extractum Chelidonii majoris

bevat, naar de Ph. Neerl., meer extractiefstof en zoutdeelen dan appelzure, zoutzure en salpeterzure potasch, volgens de Ph. Belg. meerder bruine kleurstof en bassorine.

Extractum Dulcamarae

bevat, naar de Ph. Neerl., meer gomachtige extractiefstof, die der Ph. Belg. bezit daarenboven bladgroen, bittere scherpe balsemhars en kleefstof.

Extractum Taraxaci

verschilt van die der Ph. Belg. door meerdere zouten geen inuline bevattende.

Extracta paranda infusione aquosa calida.

Extractum Helenii.

Wanneer dit extract door warme trekking naar de Ph. Neerl. is bereid, bevat het meer extractiefstof, dat door koking, naar de Ph. Belg. bereid, is met meerder inuline vermengd.

Extractum Gentianae

is, naar de Ph. Neerl. bereid, rijker aan vlugtige riekende stof, in deze wortel opgesloten, dan die der Ph. Belg

Extractum Cardui benedicti.

Meer extractiefstof houdend en zoutdeelen bevattend dan die der Ph. Belg., welke daarvoor bruine hars, bladgroen met vette olie in de plaats geeft.

Extracta paranda maceratione alcoholica frigida.

Extractum *Hyoscyami.*
" *Aconiti.*
" *Conii seu cicutae.*

Extractum *Lactucae virosae.*
" *Belladonnae.*
" *Daturae Stramonii.*

Er bestaat veel grond om te veronderstellen, dat de narcotische alcoholische extracten der Ph. Neerl., van die door uitpersing in de Ph. Belg. verkregen, verschillen door betrekkelijk mindere extractiefstof, door grooter bezit van de eigenaardige alcaloide zouten en hars, bij gemis van planten-eiwit, gom en zetmeel.

Medicamenta cum Saccharo confecta.
Trochisci Catechu.

De hoeveelheid pulvis succi catechu is bijna dubbel zoo groot naar de Ph. Neerl.

Electuarium Sennae cum pulpis.

Daar de Ph. Neerl. hier geen rad. liquritiae noch fructus caricarum voorschrijft, is het daardoor betrekkelijk meerder bedeeld met de overige bestanddeelen.

Gelatina Lichenis Islandici.

Bij minder gehalte aan suiker zal deze gelei een grooter aan gelatina lich. islandici bezitten volgens de Ph. Neerl.

Gelatina Cornu Cervi.

De Ph. Neerl. verlangt hier alleen dierlijke gelei en suiker, geen Rhijnschen wijn en citroensap, zoo als de Ph. Belg.

Syrupus radicis Rhei.

Volgens de Ph. Neerl. moet deze door koude trekking der Rhabarberwortel in zuiver water bereid worden; de Ph. Belg. verlangt koking.

Syrupus Ipecacuanhae.

Volgens de Ph. Neerl. is het gehalte aan ipecacuanha bijna $\frac{1}{5}$ sterker dan volgens de Ph. Belg.

Syrupus Violarum
bevat in de Ph. Belg. zes maal meer petalae violae odoratae dan in de Ph. Neerl.

Mel et cum melle confecta.

Oxymel Simplex.
Volgens de Ph. Neerl. is de hoeveelheid azijn $\frac{1}{3}$ grooter dan in de Ph. Belg.; hetzelfde is van toepassing op het *Oxymel Scillae.*

Medicamenta destillatione parata.

Aqua Menthae Crispae
is in de Ph. Neerl. $\frac{1}{4}$ slapper dan in de Ph. Belg.; zoo ook de *Aqua Menthae Piperitidis.*

Aqua Lauro-Cerasi.
De Aqua Laurocerasi der Ph. Belg. bevat gemiddeld één vijfde acidum hydrocyanicum meer dan die der Ph. Neerlandica, dus staat de sterkte van de eerste in verhouding tot de laatste als 125 tot 100.

Spiritus Cinnamomi
verschilt van die der Ph. Belg. daarin dat zij 2° sterker is op den areometer.

Spiritus Citri
is 3 graden sterker dan in de Ph. Belg.

Spiritus Cochleariae
is 2 graden sterker dan in de Ph. Belg.

Spiritus Cochleariae compositus.
Het verschil tusschen beide pharmacopeën bestaat in de vermindering van de herba cochleariae voor $\frac{1}{7}$ en van de cortices aurantiorum voor $\frac{1}{3}$ gedeelte.

Spiritus Juniperi compositus.
Hier is de hoeveelheid semen carui en foeniculi voor $\frac{1}{3}$ verminderd.

Medicamenta ad usum externum.

Unguentum Hydrargyri.

Unguentum Protoxyd. Hydrargyri.

De verhouding van kwik tot de overige bestanddeelen is in beide Pharmac. bijna gelijk, de Ph. Neerlandica heeft echter verouderde kwikzalf en gezuiverd varkensvet opgegeven, in plaats van geoxygeneerde reusel en schapenvet, zoo als de Ph. Belg.

Unguentum Oxydi Hydrargyri.

Hoewel hier ook geen verschil in bereiding valt op te merken, verlangt de Ph. Neerl. chemisch zuiver oxydum hydrargyricum, volkomen vrij van alle salpeterzure kwikoxyde, waarmede deze zalf in de Ph. Belg. was vermengd.

Unguentum Elemi

is verminderd met $\frac{1}{4}$ deel terebinthina veneta.

Unguentum Daphnes Mezerei.

Dat hier, in plaats van 2 oncen reuzel, gelijke hoeveelheid populierzalf wordt opgegeven is als het eenige verschil op te merken.

Emplastra.

Emplastrum Oxydi Plumbi Semivitrei.

De Ph. Neerl. schrijft voor gelijke deelen goudglid en olijfolie met toevoeging van 2 deelen reuzel, de Ph. Belg laat het laatste weg.

Emplastrum Resinosum

verschilt door bijvoeging van 3 oncen terebinthina veneta.

Emplastrum Gummosum.

Hetzelfde voorschrift der Ph. Belg. is hier met $\frac{1}{3}$ terebinthina veneta verminderd.

Emplastrum Cicutae.

De hoeveelheid pulvis cicutae is met $\frac{1}{3}$ vergroot.

Emplastrum Hydrargyri

bevat volgens de Ph. Neerl. geen therebinthina veneta; de verhouding der kwik tot de overige bestanddeelen is bijna 1—3, in de Ph. Belg. is 1—4.

Emplastrum Asae Foetidae.

De hoeveelheid asa foetida is grooter, volgens de Ph. Neerl. bestaat zij bijna uit de helft g. res. asae foet.; in de Ph. Belg. is de verhouding 1—2. De laatste geeft op empl. plumbi en cera flava, de eerste resina flava en terebinthina laricina.

Emplastrum Opiatum.

Er bestaat hier vooral verschil in de verhouding van het opium tot de overige bestanddeelen, volgens de Ph. Belg is het als 1—21, terwijl volgens de Ph. Neerl. deze verbinding is als 1—12.

Emplastrum Cantharidum.

Deze pleister is, volgens de Ph. Neerl. $\frac{1}{16}$ sterker aan poeder van Spaansche vliegen dan die van de pharm. Belgica.

IX.

BESCHOUWINGEN

OMTRENT DE

GROOTE STRAFGEVANGENIS TE WOERDEN,

MET OPZIGT TOT DE

HIJGIËNE VAN DAT GESTICHT,

MEDEGEDEELD DOOR

J. DE BRAUW,

Med. Doctor te Woerden.

Het is eene ontegenzeggelijke waarheid, dat de zorg voor den algemeenen, zoowel als voor den bijzonderen gezondheidstoestand van het volk, in de meeste Europesche staten, de aandacht van de regeringen en van het publiek tot zich getrokken heeft. Ons land maakt hierop eene treurige uitzondering. Wat toch wordt er hier ten dien opzigte gedaan? Er is ja, bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken een ambtenaar die, zoo ik meen, want eigenlijk is zulks niet bekend, belast is met de zorg voor de gezondheids-regeling in het algemeen, maar wanneer men den boom aan de vruchten zal moeten kennen, dan moet men vragen, bestaat die zorg? van welken aard is zij? bezitten wij geneeskundige inrigtingen, die ons land tot eer verstrekken, of is de toestand der geneeskundige staatsregeling alhier zoodanig, dat zij veeleer gezegd moet worden ons tot schande te verstrekken? Het antwoord op deze vragen, zal men der waarheid hulde doen, moet helaas! ontkennend zijn. Wie toch kan hieromtrent, als hij dagelijks ziet en ondervindt, wat er met betrekking tot dit onderwerp plaats heeft, nog eenigen twijfel voeden? Men zal, hoop ik, deze klagt niet ten kwade duiden aan iemand, die gedurende eene reeks van jaren in de gelegenheid was om te ondervinden, hoe het hiermede gesteld is. Dit in aanmerking nemende, kan het geene verwondering baren, dat

zelfs in de vergaderzaal van de wetgevende magt, nu en dan klagten hierover geuit worden. De wijze echter, waarop dit soms geschiedt, draagt de blijken van eene zeer oppervlakkige oordeelvelling, die op geene wezenlijke kennis steunt.

De aanleiding tot deze opmerkingen vind ik in het Bijblad der Staats-Courant van het verleden jaar, in het 61ste vel der Bijlagen, Tweede Kamer, op bladz. 221, alwaar in het voorloopig verslag der Commissie van Rapporteurs over Hoofdstuk IV der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1853 het volgende te lezen staat:

„4°. De slechte toestand van de gevangenis te *Woerden* vordert, naar het oordeel van sommigen, gebiedend verbetering. De localiteit, ofschoon die in de laatste jaren iets is verbeterd, laat echter zeer veel te wenschen over, vooral met het oog op den gezondheidstoestand der gevangenen. Men meende te weten, dat het gebouw, waarin te *Gouda* de vrouwelijke veroordeelden zijn opgesloten, sedert eenigen tijd zeer nuttige veranderingen heeft ondergaan, en juist daarin zag men eene reden te meer, om op de verbetering voor de gevangenis te *Woerden* aan te dringen."

Wanneer men nu dat gesticht, op zoodanige wijze, met eene zwarte kool geteekend ziet, terwijl men omtrent de andere gevangenissen des rijks, vooral met betrekking tot haren gezondheidstoestand, het zwijgen bewaart, dan vloeit hier als van zelf uit voort, dat de gevangenis te *Woerden*, alleen onder de rijksgevangenissen, in eenen slechten toestand zoude verkeeren, terwijl in de andere groote gevangenissen des rijks, het tegendeel zoude plaats hebben. Ik vraag hier, van waar hebben die leden der Tweede Kamer hunne wetenschap, omtrent dien veel te wenschen overlatende gezondheidstoestand der gevangenis te *Woerden*, verkregen? Hebben de, sedert het jaar 1844, van wege het Departement van Justitie uitgegevene statistieke tabellen, omtrent de gevangenissen van het rijk, hun deze uitkomst doen verkrijgen? Dit is niet mogelijk, want dan zouden zij, gelijk ik straks zal aantoonen, tot andere gedachten hieromtrent gekomen zijn. Maar waaruit putten zij dan toch die kennis?

Ik wil verder mededeelen, wat de Minister van Justitie, in

het Bijblad der Staats-Courant des verleden jaars, onder de Bijlagen, 76ste vel, in zijne memorie van beantwoording van het voorloopig verslag der Commissie van Rapporteurs over Hoofdstuk IV der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1853, hierop heeft geantwoord.

„4°. De hier bedoelde nuttige veranderingen, in de gevangenis te *Gouda* sedert eenigen tijd volbragt, bestaan hoofdzakelijk in de verbetering der localen voor zieken bestemd, en in de oprigting van eenige weinige cellen, tot vervanging der ouderwetsche ongezonde cachotten, voor huisselijke straffen bestemd, al hetwelk ook in de gevangenis te *Woerden* heeft plaats gehad."

„In laatstgenoemd gesticht is bovendien nog onlangs eene belangrijke verbetering tot stand gebragt door twee groote slaapzalen, elke door ongeveer honderd gevangenen bezet, in vier vertrekken te vertimmeren, ten gevolge waarvan het erkende nadeel, aan groote verzamelingen van veroordeelden verbonden, veel is verminderd en het toezigt der beambten over dezelve meer doeltreffend gemaakt. Verdere wenschelijke veranderingen aan deze, tot gemeenschappelijke opsluiting bestemde strafgevangenis zijn aan het Ministerie van Justitie niet bekend gemaakt."

„Even als de overige gevangenissen, is de genoemde te *Woerden* ook in onderhoud aanbesteed en wordt onder toezigt van den waterstaat in goeden staat gehouden."

Men ziet, dat de Minister van den minder voldoenden gezondheidstoestand in de gevangenis te *Woerden* geen woord spreekt. Het zoude dus voor hen, die dit lezen den schijn kunnen hebben, als of de Minister de aanmerking van de Commissie van Rapporteurs, in dit opzigt, geheel beaamde.

Een en ander doet mij de pen opvatten, ten einde door daadzaken, door cijfers en door juiste opgaven, ontleend aan de geschiedenis der groote strafgevangenis alhier, te betoogen, dat deze van geene meerdere ongezondheid kan beschuldigd worden, dan andere inrigtingen van dien aard, die in ons land gevonden worden. Mijne bevoegdheid zulks te doen en het regt dat ik daartoe meen te hebben, kunnen mij, mijns inziens, niet betwist worden, wanneer men in aanmerking

neemt, dat ik nu reeds twee en twintig jaren lid ben der commissie van administratie over die gevangenis en dus gehouden moet worden met alles bekend te zijn, wat tot den omvang dier administratie betrekking heeft. Hier komt nog bij, dat ik in mijne betrekking van geneesheer, uit den aard der zaak, meer dan eenig ander lid der commissie moet gerekend worden meer bijzonder bekend te zijn met alles wat tot den gezondheidstoestand der gevangenen betrekking heeft en wat daarop invloed oefenen kan. Want ofschoon wij geneeskundigen, bij de gemeentewet van het jaar 1851, onbekwaam zijn verklaard, om aan het hoofd van eenig gemeentebestuur geplaatst te worden, zoo bestaat er echter eene vroegere missive van den minister van justitie, van den 24sten Februarij 1845, n°. 69, waarbij het wenschelijk wordt geacht, dat onder de leden der commissiën van administratie over de gevangenissen geneeskundigen mogten gevonden worden. Hiervoor zijn zij dan ten minste nog bruikbare, ja zelfs gewenschte personen.

Hoe komen, zal men welligt vragen, deze beschouwingen in dit Tijdschrift? Ik houd het er voor, dat in een Nederlandsch Tijdschrift voor de geneeskunst niets vreemd kan noch mag zijn, wat tot den gezondheidstoestand van eene onzer openbare inrigtingen kan gerekend worden te behooren. Zoo lang toch de hygiène een gedeelte, en dat wel een voornaam gedeelte der geneeskundige wetenschap zal blijven uitmaken, zoo lang ook mag geen dergelijk onderwerp aan dit Tijdschrift vreemd blijven.

Alvorens over de tegenwoordige strafgevangenis alhier, die voor de opsluiting van crimineel veroordeelde manspersonen bestemd is, als gevangenis te spreken, wil ik met een enkel woord van de vroegere bestemming van dit gesticht gewagen.

Het kasteel van *Woerden*, dat in 1160 door een der Utrechtsche bisschoppen gesticht is, werd door dezen bestemd voor eene versterkte plaats, tegen de vijandige oogmerken der graven van *Holland*. Toen de stad *Woerden* met haar kasteel naderhand onder de magt van deze graven gebragt was, bleef dit laatste dezelfde bestemming behouden, doch nu tegen de vijandelijke aanvallen der Utrechtsche bisschoppen. Na den tachtigjarigen strijd tegen *Spanje* werd dit gebouw door den

Dijkgraaf en Baillaw van het Groot-Waterschap van *Woerden*, onder den titel van kastelein, bewoond, die van de staten van *Holland* het toezigt over hetzelve verkreeg. Dit duurde tot 1787, toen, door de verdrijving van den toenmaligen stadhouder uit *Holland*, *Woerden* als een versterkt punt tegen de stadhouderlijke troepen beschouwd werd, en het aangestelde Commité van Defensie, haar verblijf op het kasteel vestigde en er tevens hare vergaderingen hield. Met de komst des Pruissischen legers en de daarop gevolgde tegenomwenteling in 1788, werd het weder aan zijne vroegere bestemming, namelijk als verblijfplaats van den Dijkgraaf en Baillaw van de stad en lande van *Woerden*, teruggegeven. In 1795 echter, nadat de stadhouder vertrokken en er eene andere regering, op den voet der toenmalige Fransche Republiek geschoeid, in de plaats der vorige gekomen was, werden in het kasteel van *Woerden* staatsgevangenen geplaatst, die hierin tot 1798 verbleven. Nadat het hierop een jaar had ledig gestaan, werd het, na den veldtogt tegen de Engelschen en Russen in *Noord-Holland*, als hospitaal voor de aldaar gekwetste en gevangen genomene manschappen dier twee volken gebezigd. Toen deze, in 1800, dit gebouw hadden verlaten, werd het niet gebruikt voor het jaar 1811, als wanneer het, gedurende korten tijd, als hospitaal voor de Fransche troepen, die zich in groote menigte te *Utrecht* en elders bevonden, werd ingerigt, dewijl de hospitalen aldaar geheel met zieken gevuld waren. Na het vertrek der Franschen uit ons vaderland, in 1812, die zich bij het groote leger voegden, ten einde den veldtogt naar *Rusland* te ondernemen, bleef het kasteel van *Woerden* weder ongebruikt tot in 1814, toen het op nieuw, gedurende eenige maanden, als verblijfplaats voor Fransche krijgsgevangenen diende. Deze in het laatst van dat jaar naar hun vaderland vertrokken zijnde, werd gemeld gesticht, aan het Departement van Binnenlandsche zaken, waaronder toen het gevangeniswezen behoorde, overgegeven. Nadat er aan de oostzijde een geheel nieuwe vleugel was bijgebouwd, werd het in 1818 voor eene militaire strafgevangenis ingerigt, geschikt voor een aantal van hoogstens vier honderd vijftig gevangenen. Deze bestemming

bleef het behouden tot 1824, toen de gemelde gevangenen uit dit gebouw naar het voor hetzelfde einde ingerigte zoogenaamde pesthuis bij *Leiden*, in de gemeente *Oegstgeest* gelegen, werden overgebragt.

Het kasteel van *Woerden* ging daarna aan het Departement van Oorlog over, en werd voor een magazijn van grove oorlogsvoorwerpen bestemd, doch nimmer als zoodanig gebruikt. Toen de vesting *'s Hertogenbosch*, waar eene groote strafgevangenis voor veroordeelde criminele manspersonen was, in 1830, ten gevolge van den opstand in Belgie, in staat van beleg werd gesteld, ontving men in October van dat jaar alhier den last om het kasteel, dat nog wat de schikking betrof, in denzelfden staat verkeerde, als toen de militaire gevangenen het in 1824 verlaten hadden, dadelijk te doen inrigten, om spoedig een getal van tusschen de drie en vier honderd gevangenen op te nemen, die dan ook reeds in de volgende maand aankwamen. Deze maatregel, die toen tijdelijk heette, heeft thans reeds twee en twintig jaren voortgeduurd.

Alvorens over den doorgaanden gezondheidstoestand der gevangenen te spreken, wil ik eerst eene korte beschrijving van de ligging en de gesteldheid van gemeld gesticht geven.

Deze gevangenis is gelegen aan de zuidoostzijde der stad, wat het bewoonde gedeelte aangaat, ter gelijke hoogte met de stadswal, die vrij hoog gelegen is. Rondom het gebouw bevinden zich geene huizen, zoodat het aan alle kanten aan de lucht is blootgesteld. Het is van grachten omringd. De gedaante is vierkant, zijnde op de vier hoeken nog de plaatsen aanwezig alwaar in vroegeren tijd vier torens gestaan hebben. Gedeeltelijk zijn er kleine gebouwen op deze ronde overblijfselen geplaatst, nadat dit gesticht voor gevangenis is ingerigt geworden. In het midden van het gebouw is eene groote binnenplaats, die van het voorste gedeelte, hetwelk men door de buitenpoort intreedt, door middel van een houten beschot met eene dubbele poort is afgescheiden.

De slaapzalen der gevangenen zijn ruim, ofschoon zij de voor de aldaar 's nachts aanwezige personen gevorderde ruimte niet hebben. Intusschen moet men hierbij in aanmerking nemen, dat gemelde slaapzalen, gedurende den geheelen dag,

kunnen gelucht worden, behalve des zondags, als wanneer de gevangenen geen werk verrigtende, ook de slaapzalen niet verlaten, dan om zich naar de kerk te begeven en, bij goed weder, de gedwongene wandeling op de wallen, rondom het gebouw, te doen.

Sedert eenige jaren zijn er acht cellen aangebouwd, die in plaats van de cachotten, tot het opsluiten van gevangenen, voor eenen bepaalden tijd, bij wijze van disciplinaire straf, gebezigd worden. Deze cellen liggen, naar mijn gevoelen, te laag, om er langen tijd achter elkander gebruik van te kunnen maken, zonder dat de gezondheid der bewoners er door benadeeld wordt. Vooral was dit in den aanvang het geval, doch daar zij in het verleden jaar verbouwd en vooral verwulfd zijn, is het thans te verwachten, dat zij in gemeld opzigt eene aanmerkelijke verandering ten goede zullen ondergaan hebben. Zij zijn zoodanig ingerigt, dat men den gevangene, die er voor eenigen tijd in geplaatst wordt, met eenig werk en met lectuur kan bezig houden.

De werkzalen zijn vrij ruim, doch sommige zijn eenigzins laag van verdieping. Verder bevat het huis al die lokalen, welke in eene inrigting als deze behooren gevonden te worden, zóo als: verblijven voor de ambtenaren, bureaux, magazijnen voor de huisdienst en voor den arbeid, keuken, twee ziekenzalen enz. Eene dezer zalen is alsmede wat laag van verdieping, zoodat zij niet die hoeveelheid lucht bevat, die voor het getal van de daarin aanwezige zieken gevorderd wordt.

Ziedaar eenige weinige bijzonderheden, omtrent de uitwendige gesteldheid der gevangenis alhier, voor zoo verre ik deze noodig oordeelde mede te deelen, met betrekking tot het doel, hetwelk ik mij thans heb voorgesteld. Ik wil nu overgaan om den gezondheidstoestand der gevangenen, vooral met het oog op de andere groote gevangenissen in ons land, eenigzins nader te beschouwen. Wat de gevangenis alhier betreft, viel het mij niet moeijelijk, om al hetgene daartoe betrekking heeft van de eerste aankomst der gevangenen in het jaar 1830, tot nu toe, op te sporen en mede te deelen. Wat de andere gevangenissen betreft, hiervoor bezit ik slechts de opgaven, zoo als zij met het jaar 1844 te beginnen, van het Ministerie van

Justitie, in de jaarlijksche statistieke opgaven, ter kennis van het publiek gebragt zijn.

Ik zal in de eerste plaats de gemelde opgaven laten volgen, zoo als deze mij, van het jaar 1831 tot 1852 ingesloten, zijn kenbaar geworden, wat de gevangenis alhier betreft, en van het jaar 1844 tot 1850 ingesloten, voor zoo verre die van wege het Ministerie van Justitie, omtrent de gevangenissen voor crimineel veroordeelde manspersonen, ter openbare kennis gebragt zijn. Ik heb gemeend dit alleen ten opzigte van de gevangenis te *Leeuwarden* te moeten doen, omdat deze tot hetzelfde einde dienende en dezelfde soort van gevangenen bevattende, het meeste geschikt is, om met die te *Woerden* vergeleken te worden.

Na deze vergelijking te hebben opgegeven, wil ik uit het het medegedeelde eenige gevolgtrekkingen en bijzonderheden ter neder stellen, die omtrent het een en ander, ten minste wat de gevangenis alhier betreft, eenig meerder licht kunnen verschaffen, vooral ook naar aanleiding van de bestaande verordeningen op het gevangeniswezen in dit land.

Hier volge nu in de eerste plaats de

Tabel, aanwijzende het gemiddeld getal der gevangenen in de gevangenis te *Woerden*, gedurende de jaren 1831 tot 1852 ingesloten, mitsgaders de sterfgevallen en de percentsgewijze berekening van deze tot de bevolking.

	Gemiddeld getal gevangenen in het jaar.	Sterfgevallen.	Gestorven van de honderd in het jaar.
1831.	307.	17.	5,54.
1832.	350.	15.	4,28.
1833.	348.	22.	6,33.
1834.	349.	5.	1,47.
1835.	366.	12.	3,28.
1836.	352.	3.	0,85.
1837.	390.	4.	1,03.
1838.	479.	18.	3,76.
1839.	486.	21.	4,78.

	Gemiddeld getal gevangenen in het jaar.	Sterfgevallen.	Gestorven van de honderd in het jaar.
1840.	511.	20.	3,95.
1841.	500.	15.	3,00.
1842.	516.	11.	2,13.
1843.	545.	15.	2,75.
1844.	536.	23.	4,29.
1845.	541.	18.	3,33.
1846.	551.	23.	4,17.
1847.	536.	56.	10,45.
1848.	507.	40.	7,89.
1849.	500.	57.	11,40.
1850.	475.	32.	6,74.
1851.	439.	29.	6,60.
1852.	437.	28.	6,41.

Tabel, aanwijzende de bevolking der stad *Woerden*, van de jaren 1831 tot 1852 ingesloten, mitsgaders de sterfte en de percentsgewijze berekening van deze tot de bevolking.

	Bevolking.	Sterfgevallen, na aftrek van de als levenloos aangegevenen.	Gestorven van de honderd in het jaar.
1831.	3052.	101.	3,31.
1832.	3035.	167.	5,50.
1833.	3035.	132.	4,35.
1834.	3035.	122.	4,11.
1835.	3035.	134.	4,42.
1836.	3009.	121.	4,02.
1837.	3009.	117.	3,89.
1838.	3030.	140.	4,62.
1839.	3032.	140.	4,62.
1840.	3032.	117.	3,86.
1841.	3183.	130.	4,08.
1842.	3187.	142.	4,46.
1843.	3187.	128.	4,02.

	Bevolking.	Sterfgevallen, na aftrek van de als levenloos aangegevenen.	Gestorven van de honderd in het jaar.
1844.	3292.	97.	2,95.
1845.	3398.	120..	3,53.
1846.	3469.	151.	4,35.
1847.	3467.	127.	3,66.
1848.	3465.	162.	4,68.
1849.	3367.	231.	6,86.
1850.	3388.	112.	3,31.
1851.	3268.	116.	3,55.
1852.	3284.	122.	3,70.

Zien wij nu welke de verhouding is van de sterfgevallen in de gevangenis te *Leeuwarden*, naar verhouding van de bevolking van dat gesticht, alsmede die der sterfgevallen van de inwoners dier stad, insgelijks percentsgewijze berekend naar evenredigheid van de bevolking, in zooverre mij zulks uit de statistieke tabellen der gevangenissen, van het jaar 1844 tot het jaar 1850 ingesloten, van wege het Ministerie van Justitie publiek gemaakt, gebleken is; en wat de stedelijke bevolking betreft, van de jaren 1845 tot 1849 ingesloten, zoo als mij die uit de *Geneeskundige Courant* voor het Koningrijk der Nederlanden van den 29 Augustus 1852, N°. 35, is bekend geworden.

Tabel, aanwijzende het gemiddeld getal der gevangenen, gedurende de jaren 1844 tot 1850 ingesloten, mitsgaders de sterfgevallen en de percentsgewijze berekening van deze tot de bevolking.

	Gemiddeld getal gevangenen in het jaar.	Sterfgevallen.	Gestorven van de honderd in het jaar.
1844.	704.	42.	5,97.
1845.	697.	49.	7,03.
1846.	723.	52.	7,19.
1847.	780.	56.	7,18.
1848.	878.	102.	11,62.
1849.	849.	81.	9,54.
1850.	780.	58.	7,44.

Tabel, aanwijzende de bevolking der stad *Leeuwarden*, van de jaren 1845 tot 1849 ingesloten, mitsgaders de sterfte en de percentsgewijze berekening van deze tot de bevolking.

	Bevolking.	Sterfgevallen.	Gestorven van de honderd in het jaar.
1845.	24505.	601.	2,45.
1846.	24505.	599.	2,48.
1847.	24505.	776.	3,13.
1848.	24505.	635.	2,59.
1849.	24505.	764.	3,12.

Voor de volledigheid en naauwkeurigheid van deze laatste tabel, kan ik, zoo als van zelf spreekt, niet instaan. Hetzelfde cijfer der bevolking, voor de vijf daarin opgenomene jaren, pleit niet zeer voor de naauwkeurigheid. Ook blijkt het niet, of onder de sterfgevallen, mede die van het garnizoen en van de gevangenen, alsmede de levenloos aangegevene kinderen begrepen zijn. In de hierboven vermelde tabel van de sterfte der stad *Woerden* zijn die allen uitgesloten.

Indien wij eene vergelijking maken tussehen de verhouding van de sterfte in de twee groote strafgevangenissen onzes koningrijks, die voor de opsluiting der crimineel veroordeelde manspersonen bestemd zijn, dan zien wij, dat in dit opzigt het voordeel aan de zijde van *Woerden* gelegen is. Uit de officiële bescheiden toch opgemaakt, is de verhouding van dit voordeel, van 1844 tot 1850 ingesloten, aldus:

In 1844 was de percentsgewijze berekening dier sterfgevallen in de beide gevangenissen, voor *Leeuwarden* 5,97, voor *Woerden* 4,29, dus in de laatste 1,68 voordeeliger dan in de eerste. In 1845 was die berekening 7,03 voor de eerste en 3,33 voor de laatste, zoodat het voordeel hier al weder voor deze is, ten bedrage van 3,70. In 1846 was volgens die berekening de sterfte te *Leeuwarden* 7,19, te *Woerden* 4,17, dus weder 3,02 in het voordeel van het laatstgenoemde gesticht. Het jaar 1847 leverde in de strafgevangenis te *Leeuwarden*

de percentsgewijze sterfte, berekend naar de bevolking, 7,18, te *Woerden* 10,45, dus overtrof in dit jaar de sterfte te *Woerden* die te *Leeuwarden* met 3,27 percent. Ik denk straks hieromtrent eenige inlichting te geven. In 1848 was de sterfte in de gevangenis te *Leeuwarden* 11,62 percent van de bevolking, te *Woerden* 7,89, dus weder 3,73 percent ten voordeele der laatstgenoemde gevangenis. In 1849 was de sterfte in de gevangenis te *Woerden*, in vergelijking met die te *Leeuwarden*, weder ten nadeele van eerstgemelde, want te *Woerden* was zij 11,40 percent der bevolking, terwijl zij te *Leeuwarden* slechts 9,54 percent was, zoodat de eerste de laatste met 1,86 percent overtrof. Ook de reden hiervan zal nader worden medegedeeld. Het jaar 1850 was in dit opzigt even eens ten voordeele van *Woerden*, want aldaar was de sterfte in dat jaar 6,74 percent van de bevolking, terwijl zij in de gevangenis te *Leeuwarden* 7,44 percent was, waaruit blijkt dat de eerste hier een voordeel van 0,70 percent opleverde.

Het doet mij leed, dat ik deze vergelijking niet tot de jaren vóór 1844 heb kunnen uitstrekken, daar mij de bescheiden, die hier voor noodig zouden zijn, geheel ontbreken. Het blijkt toch uit de eerste en tweede tabel met elkander vergeleken, dat er vóór gemeld jaar, meer dan één jaar is geweest, dat de sterfte in de gevangenis alhier minder was, dan die der bevolking van de gemeente. Ik houd mij verzekerd, dat de vergelijking tusschen de toen plaats gehad hebbende sterfte in de gevangenis te *Leeuwarden*, met die welke in die jaren hier gevonden werd, over het algemeen een groot voordeel voor de laatste zoude hebben opgeleverd; ook hieromtrent zal ik in de gelegenheid zijn, nader eenige opmerkingen mede te deelen.

Daarenboven moet men nog in aanmerking nemen, dat de percentsgewijze verhouding van de sterfte, onder de inwoners van *Woerden*, vergeleken met die van *Leeuwarden*, van de jaren 1845—1849 ingesloten, een minder gunstig resultaat voor de eerste heeft opgeleverd, dan voor de laatste. In 1845 toch was dit verschil ten voordeele van *Leeuwarden* 1,38, in 1846, 2,07, in 1847, 0,65, in 1848, 2,26 en in 1849, 3,98 percent. Wanneer men dit in aanmerking neemt, dan springt het voordeel der

mindere sterfte in de gevangenis te *Woerden*, vergeleken met die in dezelfde soort van gesticht te *Leeuwarden*, nog meer in het oog. Oppervlakkig beschouwd toch zoude men moeten zeggen, dat in eene plaats waar de sterfte, gedurende vier jaren, minder is dan in eene andere, ook aldaar de sterfte onder de gevangenen, in eene gevangenis, die, wat de behandeling der gevangenen in haren geheelen omvang betreft, in beide gevangenissen volstrekt dezelfde is, evenzoo ook minder zoude moeten zijn. Intusschen heeft zich dit alhier niet zoo toegedragen; er schijnt dus niets anders over te schieten dan te besluiten, dat de plaatselijke gesteldheid der beide gevangenissen in dezen veel, zoo niet alles, afdoet.

Ten einde de vergelijking tusschen den ziektetoestand der beide gevangenissen verder voort te zetten, heb ik het niet ondienstig geacht, het aantal verpleegdagen op de ziekenzaal in de beide gestichten, van het jaar 1844 tot het jaar 1850 ingesloten, percentsgewijze berekend, hier bij te voegen.

Tabel, bevattende het aantal verpleegdagen voor elken zieke, percentsgewijze berekend, in de beide gevangenissen, gedurende de jaren 1844 tot en met 1850 ingesloten.

	Leeuwarden.	Woerden.
1844.	37,73.	20,23.
1845.	33,83.	19,72.
1846.	26,00.	20,03.
1847.	38,19.	28,23.
1848.	36,59.	32,15.
1849.	30,76.	31,61.
1850.	27,38.	30,26.

Men zoude hieruit moeten besluiten, dat het ziektebeloop in de gevangenis te *Woerden*, over het algemeen, van eenen meer acuten aard is, dan in die te *Leeuwarden*. De twee laatstgenoemde jaren schijnen dit echter niet aan te toonen, en daar de vijf eerste te weinig in getal zijn, om daarover met eenigen grond te kunnen beslissen, zoo wil ik hieromtrent liever mijn oordeel opschorten.

Tabel, aanwijzende de percentsgewijze berekening van de gevangenen, die in de beide gevangenissen ziek zijn geweest, in tegenoverstelling van hen, die gezond zijn gebleven, gedurende de jaren 1844 tot 1850 ingesloten.

	Leeuwarden.	Woerden.
1844.	1:1,22.	1:1,18.
1845.	1:2,22.	1:1,70.
1846.	1:2,08.	1:0,88.
1847.	1:1,84.	1:0,84.
1848.	1:1,21.	1:0,87.
1849.	1:1,75.	1:0,78.
1850.	1:1,89.	1:0,81.

Men zoude hieruit moeten opmaken, dat het getal der zieke gevangenen te *Woerden*, dat der verpleegden te *Leeuwarden* doorgaans overtroffen heeft, ten minste wat de gemelde jaren betreft. Veel echter hangt hieromtrent van het subjectief gevoelen van den geneesheer af. Te meer ben ik in deze meening bevestigd geworden, omdat, toen weinige jaren geleden, behalve de gewone ziekezaal, nog een lokaal voor zieken in de gevangenis alhier is ingerigt geworden, het aantal zieken, binnen weinige dagen, met acht of tien vermeerderd is, hetwelk tot op heden met geringe dagelijksche veranderingen aldus gebleven is.

Ik had mij eerst voorgenomen, om met opgave van den ouderdom der gestorvene gevangenen, tevens mede te deelen den tijd dien zij, sedert hunne opname tot aan hunnen dood in de gevangenis hadden doorgebragt. Daar het mij echter niet mogelijk was, om in dit opzigt eene vergelijking met de gevangenis te *Leeuwarden* op te maken, kwam het mij voor, dat eene zoodanige opgave van de gevangenis te *Woerden* alleen tot niets zoude leiden, en ik dus eenen vergeefschen moeijelijken en omslagtigen arbeid zoude verrigten.

Ik wil thans eenige bijzonderheden laten volgen, die ter nadere toelichting tot de gedane mededeelingen zullen moeten strekken. Velen, die dit lezen, zal het ongetwijfeld zijn opgevallen, dat de sterfte in de gevangenis te *Woerden*, vooral

in de eerste jaren, een zoo aanmerkelijk verschil met die van latere jaren heeft opgeleverd. Wanneer men toch nagaat dat in 1834, op een gemiddeld getal van 349 gevangenen, slechts vijf, in 1836 op een gemiddeld getal van 352, slechts drie, in 1837 op een gemiddeld getal van 390, slechts vier, in 1838 op een gemiddeld getal van 479, slechts achttien gevangenen overleden zijn; en men ziet dan dat van dien tijd af, met uitzondering van de jaren 1841, 1842, 1843 en 1845, het getal overledenen allengs is vermeerderd, ofschoon het gemiddeld getal aanwezige gevangenen, in het jaar, niet zoo veel was toegenomen om daaruit dat verlies af te leiden, dan is niets natuurlijker dan de vraag, wat mag hiervan de reden zijn? Ten einde deze vraag, al is het dan ook niet volledig, te kunnen beantwoorden, wil ik het volgende doen opmerken, hetwelk welligt zal kunnen toebrengen, om de beantwoording een weinig gemakkelijker te maken.

Het komt mij niet onbelangrijk voor, in de eerste plaats na te gaan, hoe, in de gevangenis alhier, het getal der verpleegdagen, voor iederen man percentsgewijze berekend, staat tot de percentsgewijze berekening der overledenen van het jaar 1831 tot het jaar 1852 ingesloten.

Tabel, aantoonende het getal der verpleegdagen, jaarlijks voor iederen man percentsgewijze berekend, vergeleken met de percentsgewijze berekening der overledenen, van het jaar 1831 tot het jaar 1852 ingesloten.

	Getal der verpleegdagen voor iederen man percentsgewijze berekend.	Percentsgewijze berekening der sterfgevallen, naar mate van het middelgetal der bevolking.
1831.	24,06.	5,54.
1832.	21,05.	4,28.
1833.	27,25.	6,33.
1834.	20,13.	1,47.
1835.	20,18.	3,28.
1836.	23,09.	0,85.

	Getal der verpleegdagen voor iederen man percentsgewijze berekend.	Percentsgewijze berekening der sterfgevallen, naar mate van het middelgetal der bevolking.
1837.	21,73.	1,03.
1838.	20,56.	3,76.
1839.	21,04.	4,78.
1840.	20,00.	3,95.
1841.	19,98.	3,00.
1842.	19,60.	2,13.
1843.	19,72.	2,75.
1844.	20,23.	4,29.
1845.	19,72.	3,33.
1846.	20,03.	4,17.
1847.	28,23.	10,45.
1848.	32,15.	7,89.
1849.	31,61.	11,40.
1850.	30,26.	6,74.
1851.	28,73.	6,60.
1852.	25,73.	6,41.

Men ziet, dat hieruit niets is af te leiden, wat ons eenig licht, omtrent de in de laatste jaren over het algemeen toegenomene sterfte in gemeld gesticht, zoude kunnen geven. De beide jaren 1847 en 1849, waarin de sterfte onder de gevangenen tot 10,45 en 11,40 percent gestegen was, staan in geene dadelijke verhouding tot het aantal verpleegdagen, daar deze 28,23 en 31,61 voor iederen zieke beliepen. De meerdere sterfte dier twee jaren moet, voor het jaar 1847, daaraan worden toegeschreven, dat er zoo wel in de stad en omstreken, als in de gevangenis, gedurende het najaar een groot getal zieken gevonden werden, waaronder niet weinige febres intermittentes perniciosae, of die ten minste van eenen kwaadaardigen aard waren. En wat het jaar 1849 betreft, zoo heerschte in de gevangenis, zoo wel als in de stad, de cholera vrij hevig, waardoor in Junij zeven, in Julij vijftien en in Augustus acht gevangenen overleden, welk aantal meer dan de helft der dooden van het geheele jaar bedraagt.

De opmerkingen, die ik thans laat volgen, zullen misschien eenige oorzaken kunnen aanwijzen, waaraan, voor een gedeelte ten minste, de vooral in de laatste jaren toegenomene sterfte in de gevangenis alhier, met eenigen grond van waarschijnlijkheid kan toegeschreven worden.

Vooreerst komt hier in aanmerking, dat de geneeskundige behandeling der gevangenen, gedurende de twee en twintig jaren, waarover de medegedeelde berekeningen loopen, aan drie verschillende officieren van gezondheid is toevertrouwd geweest. De eerste heeft deze betrekking waargenomen van November 1830, in welke maand de gevangenen uit 's Hertogenbosch alhier zijn aangekomen, tot in Januarij 1834; de tweede bekleedde haar van Januarij 1834 tot in Maart 1842, terwijl de derde, sedert dien tijd tot nu toe, met die dienst belast is geweest.

Het is opmerkelijk dat na het jaar 1842, het volgende jaar uitgezonderd, de sterfte nimmer op dien lagen trap geweest is, als vóór dat tijdstip. Het is waar, het jaar 1833 maakt hierop eene uitzondering, als wanneer met een minder getal gevangenen de sterfte grooter was dan in de jaren 1845 en 1846 en bijna even groot als in de jaren 1850 en 1851; doch men behoort hierbij in het oog te houden dat, in het jaar 1833, de in de gevangenis heerschende cholera asiatica nog al eenige slagtoffers gemaakt heeft, hetwelk vooral die meerdere sterfte heeft veroorzaakt.

In hoeverre de geneeskundige behandeling op deze meerdere sterfte invloed heeft uitgeoefend, is moeijelijk te beslissen.

Eene andere omstandigheid die, naar mijn bijzonder gevoelen, niet weinig tot den minder gunstigen toestand der op de ziekenzaal verpleegde lijders heeft bijgedragen, is het gebrek aan inlaten van versche lucht, door middel van het openen der vensters. Nimmer heeft dit aldaar plaats, terwijl de overige middelen van ventilatie, van dien aard zijn, dat zij onmogelijk de zoo noodige luchtverversching kunnen aanbrengen, die toch in een vertrek, dat niet hoog van verdieping is, tot een gelukkig herstel van vele lijders, een voornaam vereischte is. Het is dan ook opmerkelijk, dat na het jaar 1842, toen de luchtverversching door het openen der vensters van de ziekezaal heeft opgehouden, de sterfte allengs meer en meer is toegenomen.

Ook zal op de verpleging der gevangenen eenen nadeeligen invloed uitoefenen, dat in deze ziekenzaal, waar de luchtverversching zoo weinig kan plaats hebben, dikwijls tabak en cigaren gerookt worden. Naar mijne meening moet dit voor de hier aanwezig zijnde zieken, maar vooral voor de borstlijders (en deze zijn menigvuldig) zeer nadeelig werken.

Verder wil ik nog de omstandigheden mededeelen, welke geacht kunnen worden, op het physiek der gevangenen, eenen nadeeligen indruk gemaakt te hebben. Onder deze is er eene die misschien bij velen eene zekere nedergedruktheid des gemoeds zal veroorzaakt hebben, en ook op deze wijze het physiek in mindere of meerdere mate zal gestoord hebben. Tot den eersten October 1839 namelijk was er twee malen daags eene zekere matige hoeveelheid jenever in de kantine der gevangenis te verkrijgen geweest. Ik behoef niet te zeggen dat hiervan door velen, wanneer slechts het aan hen verstrekte zakgeld dit veroorloofde, gebruik werd gemaakt. De voor hen te verkrijgen hoeveelheid was evenwel, vooral voor die soort van menschen, waarvan welligt de meesten vroeger aan het gebruik, of liever misbruik van dit geestrijk vocht gewoon waren, eerder gering te noemen. Men besloot echter, op bovengemeld tijdstip, hiermede geheel op te houden. Ten einde den gevangenen niet op eens dezen voor hen zoo aangenamen prikkel, te ontnemen, gebruikte men de voorzigtigheid, om reeds in September het gebruik van lieverlede te doen verminderen, zoodat men in de eerste week, in plaats van tweemalen, slechts eenmaal daags aan de gevangenen toestond jenever te koopen en de tweede week had zulks slechts vier malen 's weeks, in de derde week twee malen 's weeks, in de vierde ééns plaats, waarna men met dezen maatregel geheel ophield, zoodat na dien tijd, den eersten October 1839, het gebruik van jenever in de gevangenis geheel heeft opgehouden.

Ofschoon geene lofrede op het gebruik van sterken drank wenschende te schrijven, zoo geloof ik toch, dat de geheele onthouding van dezen prikkel, te gelijk met eene geheel andere voedingswijze, op de gezondheid der opgenomene gevangenen eenen nadeeligen invloed zal gehad hebben. Hadden zij nog, in plaats van dezen prikkel, in hunne voeding eene

vergoeding daarvoor gevonden, dan zou dit minder nadeelig, ja zelfs voordeelig op hun physiek gewerkt hebben, doch dit was het geval niet. Wanneer men van het beginsel uitgaat dat het menschelijk ligchaam alleen door stofwisseling bestaat en dat het dan ook alleen die voedingsmiddelen zijn, welke daaraan het meeste toebrengen, waardoor dat ligchaam zoodanig onderhouden wordt, dat het aan zijne geheele bestemming als mensch hier op aarde kan beantwoorden, dan moet men het gebruik van alles wraken, wat hieraan niet geheel of gedeeltelijk voldoet. Zij echter, die het dynamisme niet geheel van die stofwisseling willen afgeleid hebben, zullen voorzeker hieromtrent anders denken en ik meen reden genoeg te hebben, om mij aan hunne zijde te scharen.

Thans ben ik tot een punt genaderd, hetwelk met het daareven gezegde in een allernaauwst verband staat, te weten: de voeding in onze gevangenissen. Deze kan en moet veel toebrengen, tot de meerdere of mindere gezondheid der gevangenen in het algemeen, maar vooral in eene gevangenis als de alhier gevestigde, waar een groot gedeelte der bewoners tot meerdere jaren tuchthuisstraf veroordeeld wordt. Ten einde deze zaak met juistheid te kunnen beoordeelen, zal ik beginnen met op te geven, hoe die voeding gedurende de twee en twintig jaren, dat de gevangenis alhier bestaan heeft, plaats gehad heeft.

Tabel, aanwijzende de voeding der gevangenen in de groote strafgevangenis te *Woerden*, zoo als die, sedert haar bestaan tot op heden, heeft plaats gehad, berekend voor ieder der gezonde gevangenen daags.

Van 1°. Januarij 1831 tot 30 September 1845.

Toebereide aardappelen. Zeven dagen.		Vleeschsoep. Vier dagen.	
750 wigtjes	aardappelen.	60 wigtjes	rundvleesch.
5 "	boter.	3 "	boter.
10 "	groenten.	70 "	groenten.
10 "	zout.	220 "	aardappelen.
0,35 "	peper.	60 "	gort.
10 maatjes	azijn.	70 "	tarwebrood.
		50 "	gerstemeel.
		23,3 "	zout.
		0,3 "	peper.
		0,8 vingerhoeden	azijn.

Gortsoep.		Roggebrood.
Een dag.		Zeven dagen.
375	wigtjes erwten.	500 wigtjes.
89	〃 vet.	
3,12	〃 zout.	

'smorgens vleesch-, gort- of erwtensoep.
's namiddags toebereide aardappelen.

Later scheen men te begrijpen, dat deze wijze van voeding niet goed was, ten minste, met den aanvang van October 1845, werd hieromtrent de volgende verandering gemaakt. Of men hiermede een punt van bezuiniging op het oog had, is mij nimmer gebleken.

Van 1°. October 1845 tot 1°. September 1846.

Vleeschsoep.		Erwtesoep.		Toebereide gort.	
Drie dagen.		Twee dagen.		Twee dagen.	
60	wigtjes rundvleesch.	400	wigtjes erwten.	250	wigtjes gort.
10	〃 vet.	40	〃 groenten.	22,5	〃 boter.
80	〃 tarwebrood.	40	〃 vet.	10	〃 zout.
160	〃 gort.	12,5	〃 zout.		
100	〃 groenten.				
20	〃 zout.				
0,3	〃 peper.				
0,8	vingerhoeden azijn.				

Morgeneten.	Avondeten.
Zeven dagen.	Zeven dagen.
500 wigtjes roggebrood.	250 wigtjes roggebrood.
6 vingerhoeden zoete melk (zes maanden).	50 〃 komijne kaas.
	5 vingerhoeden zoete melk.

Op hooger gezag werd vervolgens al weder de volgende verandering in deze voeding gebragt:

Van 1°. September 1846 tot 1°. Januarij 1848.

Vleeschsoep.		Erwtesoep.		Toebereide gort.	
Drie dagen.		Twee dagen.			
60	wigtjes rundvleesch.	400	wigtjes erwten.	250	wigtjes gort.
5	〃 boter.	20	〃 boter.	22,5	〃 boter.
80	〃 tarwebrood.	12,5	〃 zout.	10	〃 zout.
160	〃 gort.	40	〃 groenten.		
100	〃 groenten.				
20	〃 zout.				
0,3	〃 peper.				
0,8	vingerhoeden azijn.				

Morgeneten.	Avondeten.
Zeven dagen.	Zeven dagen.
500 wigtjes roggebrood.	250 wigtjes roggebrood.
6 vingerhoeden zoete melk.	50 " komijne kaas.
	5 vingerhoeden zoete melk.
	of
	5 vingerhoeden zoete melk.
	5 wigtjes koffij.
	1 " cichorei.

Toen nu de meerdere sterfte in de gevangenis alhier, zoowel als in die te *Leeuwarden*, maar vooral in de militaire gevangenis te *Leiden* en in die der veroordeelde vrouwen te *Gouda* nog steeds bleef voortduren, kwam men bij het Bestuur der gevangenissen tot het besluit, om, zoowel op aandrang van de Commissie van Administratie over de gevangenis te *Leeuwarden*, als op het berigt dienaangaande van de Commissie van Administratie alhier, weder eene verandering en, zoo als het heeten moest, eene verbetering in de voedingswijze der gevangenen aan te brengen.

Van 1o. Januarij 1848 tot den 5den Maart 1852.

Vleeschsoep.	Erwtensoep.	Toebereide gort.
Twee dagen.	Een dag.	Twee dagen.
60 wigtjes rundvleesch.	400 wigtjes erwten.	250 wigtjes gort.
5 " vet.	40 " groenten.	20 " boter.
160 " gort.	15 " rundvet.	15,5 " zout.
220 " aardappelen.	12,5 " zout.	
100 " groenten.		
17 " zout.		
0,3 " peper.		
0,8 vingerhoeden azijn.		

Toebereide aardappelen.
Twee dagen.
1050 wigtjes aardappelen.
200 " groenten.
15 " rundvet.
11 " zout.
0,4 " peper.
1 vingerhoed azijn.

Morgeneten.	Avondeten.
Zeven dagen.	Zeven dagen.
400 wigtjes roggebrood.	250 wigtjes roggebrood.
6 vingerhoeden zoete melk (zes maanden).	5 vingerhoeden zoete melk.
	5 wigtjes koffij.
	1 " cichorei.

Daar de sterfte, zoowel in de gevangenis alhier, als in andere gestichten van denzelfden aard, elders gevestigd, nog altijd vrij aanmerkelijk bleef, en hieromtrent, op goede gronden steunende aanmerkingen van meer dan eene Commissie van Administerie, bij het Hoofdbestuur der gevangenissen werden ingebragt, ging men in het verleden jaar, op nieuw tot eene verandering in de voedingswijze der gevangenen over, die nu als volgt werd ingerigt.

Van den 5den Maart 1852 tot op heden.

Vleeschsoep. Twee dagen.			Erwtensoep. Twee dagen.			Toebereide gort. Een dag.		
80	wigtjes	rundvleesch.	425	wigtjes	gele erwten.	250	wigtjes	gort.
10	"	rundvet.	50	"	groenten.	30	"	rundv.
180	"	gort.	35	"	rundvet.	15,5	"	zout.
250	"	aardappelen.	25,5	"	zout.			
120	"	groenten.						
17	"	zout.						
4	"	peper.						
8	vingerhoeden	azijn.						

Toebereide aardappelen.
Twee dagen.

1260	wigtjes	aardappelen.	zes malen 1320 wigtjes. / " " 1200 "
25	"	rundvet.	
200	"	groenten.	
12	"	zout.	
4	"	peper.	
1	vingerhoed	azijn.	

Morgeneten.			Avondeten.		
400	wigtjes	roggebrood.	250	wigtjes	roggebrood.
6	maatjes	zoete melk.	5	maatjes	zoete melk.
			5	wigtjes	koffij.
			1	"	cichorei.

Het is blijbaar, dat de voeding der gevangenen, zoo als deze nu plaats heeft, eene niet onaanzienlijke verbetering heeft ondergaan. In de eerste plaats toch is er eene nog al aanmerkelijke vermeerdering in de hoeveelheid van het dierlijk voedsel gekomen, gelijk dit ten tweede ook heeft plaats gehad, met betrekking tot de plantaardige proteine bevattende voedingsmiddelen. Het is opmerkelijk, dat het aantal overledenen, gedurende het laatste gedeelte van het jaar 1852, steeds verminderd is, zoodat sedert den dertienden December van dat jaar tot op heden den achtsten April dezes jaars, waarop ik dit schrijf, slechts één gevangene gestorven is, namelijk in het begin van Maart. Daar de tijd echter te kort is, gedurende welken de laatste verbetering in de voeding heeft plaats

gehad, om hieruit met opzigt tot de zoo aanmerkelijk verminderde sterfte, eenige op goede gronden rustende gevolgtrekkingen te kunnen maken, zoo wil ik liever de toekomst afwachten, om te zien of deze gunstige toestand alzoo blijven zal, als wanneer ik in het vervolg gelegenheid hoop te vinden, om de uitkomst hiervan nader te openbaren.

Intusschen vraag ik ieder deskundige, of zoodanige voeding, vooral zoo als zij, vóór de laatste aangebragte en zoo even medegedeelde verbetering, aan de gevangenen verschaft werd, genoegzaam was, om aan menschen, die voor het grootste gedeelte, gedurende een aanmerkelijk gedeelte van den dag, vrij zwaren arbeid moeten verrigten, de noodige ligchaamskrachten te verleenen. Ik voor mij zoude, op de getuigenis van hoog geachte physiologen afgaande, vreezen dat de hoeveelheid proteine, dit voorname bestanddeel van het voor het dierlijk ligchaam geschikte voedsel hier niet in die mate werd aangebragt, als voor de duurzame gezondheid en kracht van den gezonden, werkenden mensch benoodigd is.

Ik wil nog een oogenblik bij den aard der werkzaamheden, die door de gevangenen alhier verrigt worden, stilstaan. Toen in 1850 de gevangenen van 's Hertogenbosch naar hier verplaats werden, bestond die arbeid voornamelijk in het weven van lakens en het kleedermaken. Na eenige jaren echter werd van lieverlede deze arbeid verwisseld door het weven van katoene stoffen. Thans wordt hier katoen, linnen, bombazijn, meppeler wasdoek enz. geweven, terwijl een vrij groot aantal gevangenen met het spinnen van vlassegarens wordt bezig gehouden. De kleedermakers, wier werkzaamheden, zoo als van zelf spreekt, zittende verrigt worden, zijn hier niet vele.

Opdat men met meer kennis van zaken den invloed, dien de werkzaamheden op de gevangenen hebben moeten, zoude kunnen beoordeelen, wil ik hier opgeven, hoedanig zij in de gevangenis alhier, gedurende het geheele jaar, over den dag verdeeld zijn.

Maanden.	Begin des morgens te	Einde des avonds te
Januarij.	Half negen ure.	Vier ure.
Februarij.	Half acht ure.	Half vijf ure.
Maart.	Half zeven ure.	Half zes ure.
April.	Zes ure.	Half zeven ure.
Mei.	Half zes ure.	Half acht ure.

Junij.	Half zes ure.	Acht ure.
Julij.	Half zes ure.	Acht ure.
Augustus.	Half zes ure.	Half acht ure.
September.	Zes ure.	Half zeven ure.
October.	Half zeven ure.	Half zes ure.
November.	Half acht ure.	Half vijf ure.
December.	Half negen ure.	Vier ure.

Het spreekt van zelf dat in deze werkuren eene tusschenpoozing bestaat, gedurende welke de spijzen genuttigd worden, alsmede de gedwongene wandeling in de opene lucht, wanneer het weder dit toelaat, verrigt wordt.

Men ziet dus dat de werkzaamheden van dien aard zijn, dat de ligchaamskrachten der gevangenen eene krachtige ondersteuning behoeven, om daaraan naar behooren te kunnen voldoen. Hier komt nog bij, dat door het stelsel van premieuitdeeling aan die gevangenen, die door vlijt het meest in hunne werkzaamheden hebben uitgemunt, velen boven hunne krachten arbeid verrigten, ten einde zoo ruim mogelijk in het verstrekken dier premie te kunnen deelen.

De slotsom nu van dit alles is, dat, bij eene aandachtige overweging van alles, wat omtrent de hygiëne der gevangenen hierboven is opgemerkt, de mindere sterfte, gedurende de eerste jaren dat de gevangenis alhier bestond, voor een gedeelte althans, aan de alstoen meer gepaste voedingswijze behoort toegeschreven te worden, namelijk het twee malen daags verstrekken van warme spijzen. De uitkomst zal nu verder moeten leeren, of de sedert één jaar aanmerkelijke verbetering in de voeding, die vooral in het toedienen van eene grootere hoeveelheid dierlijk voedsel gelegen is, op den duur niet veel zal bijdragen, om den gezondheidstoestand der gevangenen en de daarmede gepaard gaande sterfte, aanzienlijk te verbeteren.

Na alles wat boven aangevoerd is in overweging te hebben genomen, zal het dunkt mij vrij duidelijk blijken, hoezeer men in de Tweede Kamer der Staten-Generaal ten onregte eene klagt heeft uitgebragt over den min gunstigen gezondheidstoestand der gevangenen in de strafgevangenis voor crimineel veroordeelde mannen te *Woerden*. Wanneer ik deze mijne overtuiging aan hen, die dit lezen, zal hebben kunnen mededeelen, dan heb ik het oogmerk, waarmede ik deze regelen ter neder schreef, voor een groot gedeelte bereikt.

X.

SUMMIER RAPPORT

DER BEHANDELDE ZIEKEN

IN HET

GARNIZOEN TE VLISSINGEN,

GEDURENDE HET TIJDVAK

VAN

1°. MEI 1850 TOT 30 APRIL 1853.

A. In het Hospitaal.

	Zieken behandeld.	Geëvacueerd daarvan.	Overleden.
Van 1° Mei 1850 tot 30 April 1851	1149	41	16
〃 〃 〃 1851 〃 〃 〃 1852	883	113	14
〃 〃 〃 1852 〃 〃 〃 1853	1240	59	14
Totaal	3272	213	44

Hieronder waren in	1850—51	1851—52	1852—53	Totaal.
Febris interm. quot.	39	19	164	222
〃 〃 tert.	111	26	185	322
〃 〃 quart.	16	11	23	50
〃 〃 apoplect.	1	〃	〃	1
Totaal.	167	56	372	595

Hieronder waren in	1850—51	1851—52	1852—53	Totaal.
Febris catarrhalis.	41	48	121	210
〃 rheumatica.	5	15	3	23
〃 gastrica.	49	47	45	141
〃 biliosa.	11	1	2	14
〃 nervosa.	4	2	2	8
Totaal.	110	113	173	396
Ophthalmisten.	115	154	70	339
Venerischen.	208	215	162	585
Schurftigen.	77	33	15	125
Angina.	25	11	8	44
Catarrh. bronchior.	6	6	25	37
Bronchitis.	15	7	10	32
Pneumonia.	9	5	5	19
Asthma.	9	16	3	28
Diarrhoea.	8	7	21	36
Rheumat. acutus.	36	24	37	97
Erysipelas.	23	25	15	63
Phlegmone.	10	10	1	21
Furunculi.	32	26	26	84
Abscessus.	35	22	36	93
Ulcera.	35	18	49	102
Vulnera.	19	15	13	47
Contusio.	13	19	14	46
Panaritium.	14	5	8	27

	Geëvacueerd of afgekeurd voor de dienst.		
	1850.	1851.	1852.
iiotismus.	1 afgekeurd voor de dienst.	〃	〃
ementia.	1 id.	〃	〃
remor artuum.	〃	1 geëv. naar Utrecht.	1 afgekeurd voor de dienst.
[emiplegia.	1 geëv. naar Utrecht.	〃	〃
'aralysis.	2 id.	〃	1 id.
;pilepsia.	1 afgekeurd voor de dienst.	1 afgekeurd voor de dienst.	3 geëv. naar Utrecht.
.sthma.	3 id.	5 geëv. naar Utrecht.	〃
'hthisis.	4 id.	4 afgekeurd voor de dienst.	1 afgekeurd voor de dienst.
)ysenteria.	〃	1 geëv. naar Utrecht.	〃
)iarrhoea.	1 als reconvalescent.	1 als reconvalescent.	1
Iepatitis.	〃	1 id.	〃
;tranguria.	〃	1 id.	〃
;onorrhoea.	1	37	2
)rchitis.	〃	1	1 Geëvacueerd
3ubo.	〃	4	2 naar
Jlcera syphilitica.	〃	14	5 Middelburg.
Verrucae syph.	〃	1	〃
Condylomata.	〃	3	〃
Syphilis secondaria.	3	〃	1
Synechia anterior.	〃	3 afgekeurd voor de dienst.	1 afgekeurd voor de dienst.
Staphyloma.	〃	1 id.	1 id.
Obscuratio corneae.	1 afgekeurd voor de dienst.	〃	1 id.
Otorrhoea.	〃	1 id.	2 geëv. naar Utrecht.
Surditas.	〃	1 geëv. naar Utrecht.	〃
Aphonia.	1 als reconvalescent.	〃	〃
Epistaxis.	〃	〃	1 als reconvalescent.
Erysipelas.	〃	3 als reconvalescent.	〃
Rheumatismus.	1 id.	〃	1
Varioloïdae.	〃	1 id.	〃
Febris catarrh.	〃 id.	2 id.	7 als reconvalescent.
〃 rheumat.	1 id.	〃	1 id.
〃 gastrica.	〃	3 id.	3 id.
Interm. quot.	1 id.	2 id.	11 id.
〃 tert.	9 id.	1 id.	5 id.
〃 quart.	〃	1 id.	〃 id.
Furunculus.	〃	1	〃 Geëvacueerd
Phlegmone diffus.	1 id.	〃	〃 naar
Abscessus.	1	2	〃 Middelburg.
Dactylitis.	〃	〃	1
Vulnera.	〃	1	1
Ulcera.	5	8	〃
Adenitis.	〃	〃	1
Ranula.	〃	1	〃
Tumor cysticus.	〃	1	〃
Scrophulosis.	1 afgekeurd voor de dienst.	1 afgekeurd voor de dienst.	〃
Caries.	〃	1 id.	1 afgekeurd voor de dienst.
Hyperostosis.	〃	〃	1 id.
Scoliosis.	〃	〃	1 id.
Ankylosis.	〃	〃	1 id.
Tinea.	1 geëv. naar Middelburg.	3 geëv. naar Middelburg.	〃
Totaal.	41	113	59

	Van Mei 1850 tot Mei 1851.	Van Mei 1851 tot Mei 1852.	Van Mei 1852 tot Mei 1853.	VERSCHIJNSELEN.
Meningitis chronica.	〃	1	〃	Bij geringe koortsbewegingen va catarrhalen oorsprong klaagde de l der over hoofdpijn, minder door he vigheid als wel door het onverpoos aanhouden, gedurende 14 dagen, on dragelijk; den 15den dag pijn en st heid in de nekspieren, onwillekeuri ballen der vuisten; den 16den dag im pos mentis, scheelzien, dood.
Inflammatio medullae spinal.	〃	1	〃	Tengevolge van eenen val uit de mast fractuur der lendenwervelen (pro trans.) der regter zijde; breuk va 't sacrum. Verlammings-verschijnselen Dood na elf uren lijdens.
Apoplexia: Encephalorrhagia.	〃	〃	1	Kort na het opstaan des morgens werd deze 22jarige lijder plotseli door beroerte getroffen. Algemeene g voel- en beweegloosheid. Dood na 2 uren.
Apoplexia: Ex alcohol. abusu.	〃	〃	1	Na 't eten dagelijks misbruik va sterken drank; ook deze werd in de ochtendstond getroffen. Op epileps gelijkende toevallen, veelvuldig ko voor den dood, 5 ure 's avonds.
Tubercula cerebri.	〃	1	〃	Deze lijder had bij zijne komst i het hospitaal reeds een mummieaa dig voorkomen, klagende over toene mende verzwakking. Anderhalve maan voor den dood ontstonden bij patie aanvallen van rotatorische beweginge des ganschen ligchaams naar de regte zijde, waarbij vooral het boren va het hoofd in het kussen opmerkelij was. Deze aanvallen herhaalden zic meer en meer bij het naderende einde
Cerebrotyphus.	1	2	2	In den regel merkten wij verlammin van den n. vagus blijkbaar uit de spoe dige ademhalings-bezwaren.

MORBORUM DER OVERLEDENEN.

LIJKOPENING.

Buitengewone injectie der aderen van de hersenvliezen, rondom den pons varolii lastisch exsudaat. De bastachtige hersenzelfstandigheid donkerder dan gewoonlijk, e medullaire vertoont eene menigte roode stippen, waarvan uit enkele een kleine roppel bloed zijpelt. In de zijdelingsche hersenholten treffen wij eene ruime hoeeelheid geelachtig serum aan. Op de basis der zijdelingsche holten ziet men duielijk een veretteringsproces in de plexus choroïdei. Beide vaatvlechten zijn breed itgespannen, kleven sterker aan de thalami en corpora striata, zijn veel bleeker an gewoonlijk en met eene laag groenkleurige etter doorweven. Met moeite kan ıen deze etterlaag van de plexus isoleren, gemakkelijker laten zich de vlechten er ıeĉ in hun geheel van de thalami en corpora striata afnemen. Ëene gelijke etterıag overdekt de corp. quadrig.

De dura mater is, bijzonder aan het lendengedeelte der medulla spinalis, aanıenlijk rood gekleurd. Op dit gedeelte treffen wij 5 omschreven ex sudaten, ter grootte an een cent, aan, juist beantwoordende aan de plaats, waar de proc. transv. verter. lumbal. zijn afgebroken. Belangrijke injectie van de pars lumbaris en sacralis ıedullae spinalis, welke, na 24 uren verblijf in 't water, niet is verdwenen.

Aanmerkelijke bloeduitstorting in basi cranii met verscheidene coagula. De hoeeelheid is moeijelijk te bepalen, aangezien bij het uitnemen der hersenen reeds een ;edeelte wegvloeit. De grondvlakte der hersenen is sterk met bloed gekleurd, doch in e substantia corticalis en medullaris vinden wij geene meerdere roodheid of bloedtippen.

Tusschen de platen der arachnoidea treffen wij een versch gevormd paarlemoerleurig, half doorschijnend exsudaat aan, ter dikte van 1 à 2 lijnen, duidelijk ooral op het midden der hemispheren. De bastachtige zelfstandigheid is iets donerder gekleurd en de witte doorzaaid met tallooze bloedstippen, die hier en daar ɔt een kleinen bloeddroppel aanzwellen.

De hersenvliezen normaal. De linker hemispheer laagsgewijze insnijdende, vinden ʼij juist boven op den thalamus nervi optici en het corpus striatum eene, ter grootte an eene middelmatige kastanje, in een kyste beslotene verzameling van tubercula.)e zak zelf bezit van buiten dradige verlengselen, waardoor hij met de omrinende hersenmassa verbonden is. Op den zak, tusschen deze draden, ziet men hier n daar kleine, witte, ronde ligchaampjes, die ons voorkomen tubercula te zijn.)e kleur van den zak is van buiten nagenoeg wit, van binnen meer graauw; van een amelijk groot weerstandsvermogen en 2 lijnen dik. De binnenste oppervlakte is ladder en bevat diergelijke kleine, witte, meer of minder ronde ligchaampjes. In en zak vinden wij tubercula, ter grootte van eene groene tot eene graauwe erwt, on;elijk rond, van eene zuiver witte kleur; op de doorsnede laten enkele met het ıngewapend oog roode streepjes opmerken; zij zijn matig weerstandbiedend en niet erweekt. In de longen zijn talrijke tubercula cruda. De mesenteriaal-klieren ;einfiltreerd met tuberkelstof.

Opspuiting der vaten van de hersenvliezen; hoogere kleuring der corticale zelftandigheid en roode stippen in de substantia medullaris. Noch borst-, noch ɔuikorganen leveren, bij een der typhus-lijders, eenige afwijking op.

	Van Mei 1850 tot Mei 1851.	Van Mei 1851 tot Mei 1852.	Van Mei 1852 tot Mei 1853.	VERSCHIJNSELEN.
Laryngotracheitis.	1	〃	〃	Waargenomen bij een 42jarigen hospitaal-bediende, gehuwd en vader van 3 kinderen. Zeer behoeftig leefde deze man met nog 2 invalide militairen op een klein kamertje. Dood den 3den dag.
Bronchitis capillaris.	〃	〃	1	Deze lijder was 2de smit bij de marine; als geëmplooijeerde had hij zich in stilte weten ziek te houden, en zich eerst laat naar 't hospitaal begeven.
Pleuropneumonia.	1	〃	1	De eerste lijder (een infanterist) zoowel als de tweede (een zeilmaker van boord) kwamen beiden reeds in het tweede tijdperk van pleuropneumonie in het hospitaal, toen V. S. geene verligting meer aanbragten.
Haemoptoë.	1	〃	〃	De jeugdige lijder, wien deze bloedspuwing des nachts overviel, stierf plotseling nog vóór hij in het hospitaal werd opgenomen.
Phthisis.	6	8	2	Al deze lijders bezweken in het laatste tijdperk van phthisis tuberculosa; één met schijnbare aörtitis.
Cardiogmus.	1	〃	〃	Deze lijder leed aan belangrijke hartkloppingen, die, blijkens de percussie en auscultatie, niet van organische stoornis van het hart afhankelijk waren. Onder het gebruik van digitalis namen de kloppingen toe.
Hydrops pericardii.	〃	〃	1	Patient kwam onder behandeling met een absces aan den linker handwortel; toen dit genoegzaam gesloten was deden zich gastrische verschijnselen voor met overhelling tot typhus, waarbij 't laatste gebrek erkend werd.

LIJKOPENING.

Op den pharynx nemen wij reeds eene met etter gemengde plastische lympha waar, lke uit den larynx gevloeid schijnt. Op het slijmvlies van den larynx ziet men eene nne laag plastisch exsudaat met ettervlokken overtogen. Het slijmvlies zelf is tgeel gekleurd en gezwollen. Het slijmvlies van de aspera arteria is opgespoten, rooseurig, hier en daar stippen en plekken van uitgevaat bloed vertoonende. Opvallend de hardheid en weinige buigzaamheid der kraakbeenderen van larynx en epiglottis.
Met de duidelijkste roode hepatisatie der longen ziet men tallooze punten van berkel-doorzijging, minder in den omtrek der longen dan wel naar het midden toe. p de doorsnede treedt er bij drukking geen bloederig vocht te voorschijn, maar ·ijgt de (doorsneê)vlakte een graauw, granulair voorkomen. Nergens treffen wij, de niet ontstokene longkwabben, tubercula aan. Het onderhavig specimen levert ɜt schoonste exemplaar van Bayle's long-granulatie op.
De linker long vertoont over hare grootste oppervlakte hepatisatio rubra; de pleuraaten zijn op verschillende plaatsen geadhaereerd; de regter long is aan haar onderst ɜdeelte in zeer beperkten omvang gehepatiseerd; beide met een schuimend sereus ɔcht doortrokken. Regter long normaal even als de top der linker; de onderste kwab er linker long vertoont in haar geheel het duidelijkst exemplaar van roode hepatisatie.

Menigvuldige vergroeijingen tusschen de pleura-platen; bloedstremsels in de bronhia. Buitengemeen talrijk afgezette tubercula in de toppen der longen. Hyper:ophia excentrica cordis. Tuberkelstof-neerzetting onder den sereusen rok der darmen, ɜr grootte van gierstkorrels en speldenprikken, bijzonder over het jejunum en ileum n wel meest aan den vrijen rand der darmen. Op de slijmvliesvlakte ulceratiën vereenkomende met de groepen tubercula zoo even genoemd. Hypertrophia hepatis 2,6 kilo) met eersten graad van stearose (cirrhose).
Bij allen vomicae van meer of mindere uitgebreidheid in de bovenkwab der lin:er long. Bij den konstabel Wassenaar en bij den soldaat Blom hypertrophia xcentrica, zoodat deze zich niet uitsluiten. Bij Baarremans met verschijnselen 'an aörtitis, een absces in mediast. postico.
Aan de linker zijde van den hals treffen wij onder de aponeurosis cervicalis pofunda, ɩusschen en om den m. omohyoideus, sternohyoideus, sternothyroideus, thyrohyoideus, ɩrt. thyroidea superior et inferior, cricothyroidea en transversa cervicis, m. scaleni, ɔlexus cervicales, vena jugularis interna, ramus descendens n. hypoglossi, n. linguais, n. vagus, n. phrenicus, arteria carotis, n. recurrens, n. spinales en n. symɔathicus eene harde, groene, wankleurige, kankeraardige, in kwabben verdeelde massa aan. Gelijk het specimen in Gluge's anat. pathol. atlas. 1e Lief. Tafel 2.
Bij de opening der borstkas doet zich het hartezakje op het oog reeds minder helder voor. Ingesneden, scheppen wij daaruit een bruin bloederig vocht met ettervlokken doormengd, ter hoeveelheid van 12 med. oncen. Na verwijdering van dit vocht, wordt het pericardium in zijnen grootsten diameter opengelegd, zijne binnenvlakte, alsmede de gansche oppervlakte van het hart is met dofwitte vlakken bezet. Het hart is niet vergroot, weeker dan naar gewoonte; het endocardium en de klapvliezen normaal. Geringe adhaesie met de linker pleura.

	Van Mei 1850 tot Mei 1851.	Van Mei 1851 tot Mei 1852.	Van Mei 1852 tot Mei 1853.	VERSCHIJNSELEN.
Peritonitis e causa traumatica.	〃	〃	1	De matroos ENDLICH ontving ee hevigen schop tegen den buik met da gevolg, dat er onmiddellijk eene herni inguinalis externa volgde met buiten gemeen hevige peritonitis. Ondank de meest antiphlogistische en antiplas tische geneeswijze, stierf de lijder.
Enterit. peritoneal. chronica.	1	〃	1	DE GUNST, loteling van 1850, had maanden voor zijn in diensttreden geen gekookte spijzen kunnen binnenhouden Den 23 Mei in het hospitaal geko men, leed hij eerst aan diarrhoea, late aan hydrops en stierf eindelijk tenge volge van algemeene uitputting.
				De kanonnier WESTENBERG, die her haaldelijk wegens dolores colici wa behandeld, leed ten laatste aan he onvermogen om eenig voedsel, ho ook genaamd, te kunnen inhouden Hierdoor stierf hij eindelijk in den hoogsten graad vermagerd.
Enteritis chronica.	1	〃	〃	Deze patient was elders, wegens chronisch darmlijden, voor de mili taire dienst afgekeurd, doch, in afwach ting van zijn pensioen, zijn korps naar hier gevolgd, alwaar hij onmiddellijk wegens zwakte in het hospitaal moest opgenomen worden, en kort daarna overleed.
Dysenteria chronica.	3	〃	〃	Deze 3 lijders geboren Ashantijners waren in Oost-Indië gepensioneerd en van daar met Z. M. fregat de Rijn

LIJKOPENING.

Langs de geheele linker helft der buikoppervlakte, tusschen peritonaeum en intes-ina, ziet men een groenkleurig plastisch exsudaat; aan de regter zijde, ter hoogte van et darmbeen, eene gele, dunne, etterachtige vloeistof, welke bij drukking tusschen e darmkronkels uitvloeit. Vastgroeijing van het groote net met de darmkronkels n van deze laatsten onderling. Het groote net is, langs de regter helft van het olon transversum, normaal op het aanzien, even als het rectum en coecum. Roode njectie van 't slijmvlies van het colon descendens, roodbruine kleur van het olon transversum, c. adscendens, bovenst gedeelte van het ileum, duodenum en de naag. Wijders het groote en kleine net met het darmscheil door lagen plastische tof zeer verdikt.

Vergroeijing van de buikvliesplaat, welke de buikspieren bekleedt, met het epi-loon magnum, uitstorting van eene troebele etterachtige wei van ongeveer 4 ned. ponden in de buikholte, verdikking van het groote net door opvolgend ge-ormde schijnvliezen en in zijn weefsel neerzetting van tubercula. De intestina iggen in den vorm van een omgekeerden kegel als een opgerolde kabel in den ouik, zij zijn alle onderling vergroeid. De oppervlakten der ingewanden ver-oonen talrijke witte stippen, gelijk aan die welke men op den bodem van eene oan vindt, waarin melk gekookt is. Het kleine net en het darmscheil bevatten veelvuldige tubercula. Het slijmvlies der darmen is, behalve eenige injectie, normaal.

De plaat van het peritonaeum, welke de buikspieren bekleedt en vooral, die le parenchymateuse ingewanden overtrekt, en de intestina, is vuilgroen ge-kleurd en verspreidt eene zeer walgelijke reuk. Het omentum en de intestina zijn meer dan gewoonlijk naar de ruggengraat getrokken en door een dunne laag stin-kende, vuilgele etter overtogen, waartusschen enkele vlokken als van eijerdoor zwemmen. Menigvuldige vergroeijingen der darmkronkels onderling en met het omentum, zoodat zij nergens te isoleren zijn. De mucosa intest. pleksgewijze op-gespoten. Ook het buikvliesgedeelte, dat lever, milt en pisblaas overtrekt, is met gelijken ichor bevochtigd en bevat dezelfde vlokken.

Oppervlakkig beschouwd, merkt men bij de geopende buikholte niets abnor-maals. Bij het uitnemen van den tractus intestinorum ziet men evenwel alle darm-kronkels onderling sterk door pseudomembranen aaneengegroeid. De glandulae meseraicae gehypertrophieerd, verweekt en met zwart pigment doortrokken Het slymvlies van het darmkanaal van het coecum af tot aan de S romanum schier gansch en al vernietigd en vertoont bijna niets dan eene ulcererende vlakte. De tela cellu-losa submucosa is verdikt en met etter doortrokken, ook het weivlies der intestina crassa is verdikt en bijzonder hard. Tusschen de uitgebreide zweeren ziet men klompjes gestold bloed en afzetting van zwart pigment. De randen der zweeren zijn als afgeknaagd. De processus vermicularis is gevuld met eene op etter gelij-kende stof.

Het epiploon magnum ligt niet op de intestina, maar is sterk naar boven ge-plooid. De darmkronkels laten zich alle hooger gekleurd en opgespoten aanzien. Het slijmvlies der dunne darmen is alleen opgespoten, doch bevat geene ulceratiën.

	Van Mei 1850 tot Mei 1851.	Van Mei 1851 tot Mei 1852.	Van Mei 1852 tot Mei 1853.	VERSCHIJNSELEN.
				naar Nederland gezonden, om van daar weder naar de kust van Guinea gezonden te worden, doch nog vóór dien tijd bezweken zij hier.
Hydrops universalis.	"	"	1	Een milicien, uit het 4de District naar Vlissingen geëvacueerd, kwam anaemisch, wegens hebbelijke epistaxis onder behandeling en stierf hydropisch.
Scorbutus.	"	"	1	Patient kwam na eene reis met Z. M. fregat Prins van Oranje naar Noord-Amerika, tijdens welke veel gebrek aan zuurkool bestond, in hoogst scorbutischen toestand in het hospitaal, alwaar hij aan hevige diarrhee bezweek.
Phlegm. diffus. brach. dextri.	"	1	"	Deze ontstond na een panaritium van den regter duim, ten gevolge van het kwetsen van dezen duim aan de koperen ornamenten van den schakot. Eerst 5 dagen na dien meldde hij zich ziek, en ondanks het openleggen van den geheelen arm tot aan den schouder, bezweek de lijder.
Erysipelas serpens.	"	"	1	De over het hoofd naar den nek voortschrijdende erysipelas, telkens met het op nieuw intreden van alle ontstekings-verschijnselen, sleepte den lijder ten laatste uitgeput ten grave.
	16	14	14	
		44		

MORBORUM DER OVERLEDENEN.

LIJKOPENING.

arentegen, langs de intestina crassa, ziet men naauwelijks 2 centimeters breed het mvlies ongeschonden, maar eene aaneenschakeling van ulcera, ter grootte van ι halven gulden tot een ovaal uitgerekten rijksdaalder. Zij vertoonen naar binnen ϲeerde randen. Op enkele plaatsen schijnt het slijmvlies buisgewijze afgestoten zijn, op andere ziet men 't bobbelsgewijze opgeligt of geheel vernietigd en het lerslijmvlies-celweefsel met wankleurigen etter bedekt.

Zeer aanzienlijke uitstorting van serum in de buikholte. De lever en milt zijn ·t in omvang toegenomen noch verminderd, maar uitermate verdigt en hard, zoodat onder den scalpel kraken; structuur-verandering merken wij er ook niet aan op, .ar wel aan de nieren die, hoezeer van normalen omvang, hard en als in eene .ijkvormige vleeschmassa zijn overgegaan. Intestina en vesica urinaria normaal.

Wasachtige huidkleur over het algemeen met donkerblaauwe vlekken aan de onrste ledematen, overigens geene merkelijke vermagering. De hersenvliezen zijn ; gewoonlijk met bloed gevuld en leveren, buiten geringe verweeking, niets abrmaals op. De longen zijn gezond, het hart flets en bleeker dan gewoonlijk. Het :um van het hartezakje is niet vermeerderd, maar bezit een geringen blaauwen tint. ;ver, milt en nieren bleeker, tandvleesch vuilblaauw en verweekt; de geheele ιctus intestinorum bloedledig.

Aanzienlijke vermagering van het gansche ligchaam. De huid aan de regter orvlakte der borst, langs de axelhote en het schouderblad, benevens aan den perarm, heeft eene vuilblaauwe kleur, terwijl de wond-oppervlakte aan den regr voorarm aschgraauw van kleur is. Nadat de huid van den ganschen arm is ·ggenomen, met ingrip van de schouderbladstreek, doen de spieren zich groondeels van hun celweefsel beroofd, leikleurig voor. In deze ontaarding deelen m. pectorales, teretes, supra-et infrascapularis en subscapularis, gelijk het geelte der latiss. dorsi, hetwelk zich aan den opperarm vasthecht. De radius is zijnen geheelen omtrek ontbloot; de gewrichten zijn vrij, behalve dat van den .im.

De hoofdharen zijn meest alle uitgevallen; de huid van het hoofd en den nek blaauwzwart gekleurd en die van den rug blaauwrood. Het celweefsel onder de .id van den schedel is minder vast dan gewoonlijk, terwijl dat van den nek en g wankleurig en met ichor doorweekt is, welke laatste op enkele punten tot eine abscessen is opgehoopt. Het geheel verspreidt eene gangraeneuse lucht, odat een voortgezet onderzoek bij de uitermate hooge warme luchtgesteldheid .ugustus) als onraadzaam geoordeeld wordt.

NAMEN DER KORPSEN.	TIJDVAK.	Kwamen onder behandeling 1° Mei 1850.	Onder behandeling genomen van 1° Mei 1850 tot 1° Mei 1853.	Bij evacuatie van Breskens of van de schepen ingekomen.
Maréchaussées.	Van Mei 1850 tot Mei 1851	〃	1	〃
Hospitaal-bedienden.	〃 id. 〃 id.	〃	1	〃
6° Regiment Infanterie.	〃 id. 〃 id.	10	58	〃
1° id. id.	〃 id. 〃 id.	〃	373	23
	〃 1851 〃 1852	〃	20	〃
5° id. id.	〃 id. 〃 id.	〃	374	〃
	〃 1852 〃 1853	〃	17	〃
7° id. id.	〃 id. 〃 febr. id.	〃	478	50
	febr. 1853 tot mei 1854	〃	71	〃
1° Regiment Vesting Artillerie.	〃 1850 〃 1851	5	5	〃
2° id. id. id.	〃 1850 〃 1851	〃	71	2
id. id. id.	〃 1851 〃 1852	〃	47	〃
id. id. id.	〃 1852 〃 febr. 1853	〃	87	〃
id. id. id.	febr. 1853 tot mei 1854	〃	4	〃
Korps Mariniers.	〃 1850 〃 1851	8	247	〃
	〃 1851 〃 1852	〃	129	〃
	〃 1852 〃 febr. 1853	〃	181	〃
	febr. 1853 tot mei 1854	〃	17	〃
Schepelingen.	〃 1850 〃 1851	12	311	15
	〃 1851 〃 1852	〃	313	〃
	〃 1852 〃 febr. 1853	〃	324	〃
	febr. 1853 tot mei 1854	〃	10	〃
Koloniale troepen.	〃 1850 〃 1851	〃	3	5
		35	3142	95
			3272	

HOORDEN TOT:

Hersteld.	Geëvacueerd of afgekeurd voor de dienst.	Overleden.	Bleven onder behandeling 1 Mei 1853.	*Aanmerkingen.*
1	"	"	"	
"	"	1	"	
67	1	"	"	
382	10	4	"	
18	2	"	"	
336	36	2	"	
15	2	"	"	
494	30	4		
55	"	1	15	
8	2	"	"	
70	1	2	"	
45	1	1	"	
80	6	1	"	
3	"	"	1	
240	12	3	"	
110	15	4	"	
172	7	2	"	
8	"	1	8	
320	15	3	"	
249	57	7	"	
304	16	4	"	
3	"	1	6	
5	"	3	"	
2985	213	44	30	
	3272			

B. Behandelde zieken in de woningen der Militairen.

Van 1 Mei 1850 tot 1 Mei 1851	441;	daarvan voor de dienst afgek. 1 en overl. 1	(Purpur. haemorrh
1851 1852	331	〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 Phthisis. . . . .
1852 1853	350	〃 〃 〃 〃 〃 1 〃	3 Metrorrhagia . .
Totaal	1122	2	4

NB. de autopsiën zijn niet toegestaa

Hieronder waren van	50 op 51.	51 op 52.	52 op 53.	Totaal.
Febris interm. quot.	18	8	30	56
〃 〃 tert.	41	16	52	109
〃 〃 quart.	2	2	8	12
〃 〃 apoplectica.	1	〃	1	2
Totaal.	62	26	91	179
Febris inflammatoria.	〃	1	〃	1
〃 catarrhalis.	32	27	17	76
〃 rheumatica.	1	〃	1	2
〃 gastrica.	53	35	50	138
〃 biliosa.	5	〃	1	6
〃 nervosa.	2	〃	〃	2
Totaal.	93	63	69	225
Ophthalmisten.	9	11	4	24
Venerischen.	5	12	5	22
Angina.	9	5	8	22
Tussis convulsiva.	2	2	3	7
Bronchitis.	20	8	9	37
Neuralgia.	21	12	14	47
Diarrhoea.	20	23	17	60
Helminthiasis.	2	3	2	7
Scrophulosis.	17	5	6	28
Rheumatismus.	22	11	7	40
Metrorrhagia.	6	6	4	16

BOVENSTAANDE ZIEKEN BEHOORDEN TOT:

NAMEN DER KORPSEN.	TIJDVAK.	1 Mei 1850 kwamen onder behandeling.	Sedert ziek geworden.	Hersteld.	Afgekeurd.	Overleden.	Bleven 1 Mei 1853 onder behandeling.	*Aanmerkingen.*
Staf.	1850—51	2	33	35	〃	〃	〃	
〃	1851—52	〃	15	15	〃	〃	〃	
〃	1852—53	〃	27	25	〃	〃	2	
6e Regiment Infanterie.	1850—51	7	4	11	〃	〃	〃	
1e 〃 〃	1850—51	〃	40	39	1	〃	〃	
	1851—52	〃	2	2	〃	〃	〃	
5e 〃 〃	1851—52	〃	40	40	〃	〃	〃	
	1852—53	〃	1	1	〃	〃	〃	
7e 〃 〃	1852—53	〃	39	37	1	〃	1	
1e Regiment Vesting Artillerie.	1850—51	2	3	4	〃	1	〃	
Transportere. . . .		11	204	209	2	1	3	

NAMEN DER KORPSEN.	TIJDVAK.	1 Mei 1853 kwamen onder behandeling.	Sedert ziek geworden.	BOVENSTAANDE ZIEKEN BEHOORDEN TOT: Hersteld.	Afgekeurd.	Overleden.	Bleven 1 Mei 1853 onder behandeling.	*Aanmerkingen.*
Transport. . . .		11	204	209	2	1	3	
2e 〃 〃 〃	1850—51	〃	24	24	〃	〃	〃	
〃 〃 〃	1851—52	〃	23	23	〃	〃	〃	
〃 〃 〃	1852—53	〃	21	21	〃	〃	〃	
Korps Mariniers.	1850—51	2	24	26	〃	〃	〃	
〃 〃	1851—52	〃	30	30	〃	〃	〃	
〃 〃	1852—53	〃	37	36	〃	〃	1	
Vrouwen en Kinderen.	1850—51	12	283	294	〃	1	〃	
〃 〃	1851—52	〃	220	219	〃	1	〃	
〃 〃	1852—53	〃	231	215	〃	1	15	
	Totaal.	25	1097	1097	2	4	19	
		1122		1122				

XI.

VERSLAG [1])

OVER DE

IN NEDERLAND IN 1852 UITGEGEVENE WERKEN

AANGAANDE DE

ZIEKTEN VAN HET ZENUWSTELSEL, PSYCHIATRIE, GEREGTELIJKE GENEESKUNDE EN GEZONDHEIDS-REGELING,

DOOR

Dr. J. J. HOMOET.

I. *Ziekten van het zenuwstelsel.*

A. H. SWAAGMAN, eenige opmerkingen omtrent apoplexia sanguinea, naar aanleiding vooral van eene waarneming. Lancet, 1852.

C. J. HEMSING, specimen medicum inaugurale de indole delirii trementis. *Groningae*, 1852.

A. CRAMER, een geval van paralysis agitans. N. Weekb. v. Gen. N°. 15, 1852.

U. J. HUBER, over epilepsie. A. COHEN's, N. Prakt. Tijdschr. Mei, 1852.

H. MUNTINGHE, specimen medicum inaugurale exhibens nonnulla de necessitudine inter febres intermittentes et morbos nervosos. *Groningae*, 1852.

Naar aanleiding van eene waarneming over apoplexia sanguinea, treedt SWAAGMAN in eenige beschouwingen over enkele verschijnselen dezer ziekte. De bijzondere verwijding der regter pupil, die in dit geval was waargenomen, wordt aan eene verlamming van den n. oculomotorius toegeschreven,

[1]) Wegens de vele Maatschappij-stukken kon dit verslag niet eerder geplaatst worden.

waardoor n. l. een betrekkelijk overwigt van de radiale vezelen der iris ontstaat, welker zamentrekking van het bovenste gedeelte des ruggemergs en van het halsgedeelte van den n. sympathicus afhankelijk is. Hierbij worden de jongste onderzoekingen van BUDGE en WALLER omtrent den invloed dier zenuwen op de bewegingen van de iris ter sprake gebragt en de proeven medegedeeld, die S. met den adjunct-prosector G. H. P. JONXIS dienaangaande heeft in het werk gesteld.

Uit de verlamming van den n. oculomotorius wordt insgelijks het onduidelijk zien met het regter oog en het dubbelzien verklaard; het eerste, omdat met de vermindering van het bewegings-vermogen der iris, ook noodzakelijk het accomodatie-vermogen moet afnemen. Het tweede, omdat, bij afwijking in den onderlingen stand van beide gezigts-assen, het beeld van eenig voorwerp op niet-identische punten van beide netvliezen valt.

De hypertrophie van het linker hart, die zoo dikwijls bij apoplexie wordt aangetroffen, moet volgens S. op zich zelve niet als oorzaak van haemorrhagia cerebri worden aangemerkt. Het komt hem onverklaarbaar voor, dat vermeerderde uitdrijvingskracht van het hart tot plaatselijke overvulling en tot verscheuring der bloedvaten zou kunnen aanleiding geven; *zoo lang daarmede niet eene belemmerende oorzaak voor den teruggang van het bloed*, *of ziekelijke veranderingen der bloedvaten gepaard gaan* (in het onderhavige geval uitzetting van het regter atrium en ziekelijke verandering der valvula tricuspidalis). Hij meent, dat steeds eene dezer omstandigheden voorafgaat, en dat hypertrophie van het linker hart hiervan een gevolg is.

Bij de behandeling van apoplexie moet in de eerste plaats het hart onderzocht worden, indien er geen vermeerderde toevoer en geene verhoogde werking van dit orgaan, maar daarentegen belemmerde afvoer van het bloed bestaat en er bovendien geene algemeene polyaemie aanwezig is, moeten bloedontlastingen vermeden worden.

HEMSING deelt de verschillende denkbeelden van een veertigtal schrijvers over den aard van het delirium tremens mede. Naar zijne overtuiging wordt deze ziekte door eene dyscrasie

teweeggebragt. Het langdurig gebruik van sterken drank, zegt hij, doet ziekelijke veranderingen in maag, lever en ingewanden ontstaan, tengevolge waarvan de digestie en chymificatie niet naar behooren kunnen plaats hebben en slecht bereide chylus in het bloed wordt opgenomen. Zoowel hierdoor, als door de onmiddellijke inwerking van den alcohol op de gal en op het bloed ontstaat de bedoelde dyscrasie, die, het geheele ligchaam en vooral het zenuwstelsel ondermijnende, den ziektetoestand te voorschijn roept, welke onder den naam van delirium tremens bekend is.

Cramer beschrijft een geval van paralysis agitans. Bij de lijkopening werd noch met het bloote oog, noch met behulp van het mikroskoop de geringste afwijking ontdekt.

Huber vermeldt de ziekte-geschiedenis van drie lijders met epilepsie, die door strychnine genezen zijn. Hij gaf in den beginne $\frac{1}{16}$ gr. en was langzamerhand geklommen tot $\frac{1}{8}$ gr. 4 m. d. Hetzelfde middel wendde hij met goed gevolg aan bij eene tusschenpoozende koorts, die $1\frac{1}{2}$ jaar geduurd had.

De overeenkomst tusschen intermitterende koortsen en eenige ziekten van het zenuwstelsel tracht MÜNTINGHE door de volgende opmerkingen aan te toonen: 1°. dat beide aandoeningen bij hetzelfde individu soms afwisselend voorkomen; 2°. dat vele neuralgiën, epilepsia, chorea, asthma enz. dikwijls een' typischen vorm aannemen en dan door sulph. chin. hersteld worden; 3°. dat genoemde aandoeningen enkele malen door eene bijkomende tusschenpoozende koorts in genezing overgaan.

II. *Psychiatrie.*

J. L. C. SCHROEDER V. D. KOLK, de pathologie en therapie der krankzinnigheid. Tijdschrift der Ned. Maatsch. t. b. d. Gen. Februarij, 1852.

J. N. RAMAER, dronkenschap en krankzinnigheid. *Tiel*, 1852.

Verslag over den staat der gestichten voor krankzinnigen enz. over de jaren 1849 en 1850 aan Z. Exc. den heer Min. van Binnenlandsche Zaken, ingediend door de Inspecteurs dier gestichten (FEITH en SCHROEDER V. D. KOLK). *'s Hage*, 1852.

B. H. EVERTS en D. H. V. LEEUWEN, mededeelingen en beschouwingen over het krankzinnigen-wezen in *Engeland*. Lancet, Sept. 1852.

B. H. EVERTS, verslag betreffende het gesticht *Meerenberg* over het jaar 1851.

Na eenige opmerkingen te hebben medegedeeld over de verdeeling en de verschillende vormen van krankzinnigheid, de pathologische anatomie der hersenen, de verschijnselen der idiopathische en der sympathische krankzinnigheid in het algemeen, en de pathologische physiologie der hersenen, levert SCHROEDER V. D. KOLK eene belangrijke bijdrage over de *mania idiopathica en hare behandeling*, in welke hij achtereenvolgens spreekt over mania idiopathica acuta, mania idiopathica chronica, hallucinatiën, oorbloedgezwel, het tijdperk der beterschap, stompzinnigheid en dementia. Aangezien deze beschouwingen in dit Tijdschrift voorkomen, achten wij het overbodig hiervan een uitvoerig verslag te geven.

Zoowel uit de statistiek, hoe onvolledig die op dit punt ook moge zijn, als uit zijne eigene ondervinding besluit RAMAER tot het veelvuldig ontstaan van krankzinnigheid tengevolge van dronkenschap, hij tracht dit nader aan te toonen door de beschouwing van de verschillende vormen van krankzinnigheid, die door het misbruik van geestrijke vochten teweeg worden gebragt. Voordat hij hiertoe overgaat, deelt hij zijne denkbeelden mede omtrent het wezen der krankzinnigheid en de vormen, waaronder zij zich kan vertoonen. Het zijn voornamelijk drie vermogens van den geest, zegt hij, welker kennis bij de beoordeeling van krankzinnige toestanden meer in aanmerking komt, het *bewustzijn*, de *voorstelling* en de *ideën-associatie;* deze hangen met bepaalde deelen onzes zenuwstelsels zamen, zij zijn de levensuiting dier deelen. 't Is namelijk het verlengde merg, waarvan het bewustzijn, het zijn de in het midden der hersenen gelegene verzamelingen van grijze hersenstof, waarvan de voorstelling en het is de in den omtrek der hersenen geplaatste zelfstandigheid, die hersenschors genoemd wordt, waarvan de ideën-associatie afhangt; terwijl de genoemde deelen door een oneindig aantal draden zoowel met elkander, als met de zintuigen en de bewegingswerktuigen in verbinding staan, en hierdoor de veranderingen dier verschillende deelen aan elkander worden medegedeeld. Indien het bewustzijn, de voorstelling en de ideën-associatie zoodanig zamenwerken, dat zij in harmonie tot elkander en tot de buitenwereld staan, dan geniet de mensch dien staat van gezond-

heid der ziel, waardoor hij, voor zich zelven gelukkig, zich als maatschappelijk wezen handhaven kan. Wanneer daarentegen de harmonie tusschen deze vermogens gestoord is en daaruit daden geboren worden, welke aan de indrukken der buitenwereld niet beantwoorden, dan ontstaat die toestand, welke men krankzinnigheid noemt. Deze stoornis kan teweeg worden gebragt door verhoogde of verminderde werking der organen, waarvan die vermogens afhangen en vertoont zich in:

	verhoogd als,	*verminderd als,*
HET BEWUSTZIJN,	zwaarmoedigheid, (*hypochondria*, *melancholia*),	stompzinnigheid, (*stupiditas*, *abulia*),
DE VOORSTELLING,	zinsverbeelding, (*hallucinatio*),	zwakzinnigheid, (*infirmitas sensoria*),
DE IDEËN-ASSOCIATIE,		
algemeen,	gekzinnigheid, (*moria*),	onzinnigheid, (*dementia*),
gedeeltelijk,	waanzinnigheid, (*monomania*),	geheugenloosheid, (*dysmnesia*),
AL DE VERMOGENS, GEZAMENLIJK,	dolzinnigheid, (*mania*),	geestverlamming, (*paralysis generalis*).

Na te hebben aangetoond, dat de verschillende uitwerkselen, die de wijn of de sterke dranken op het hersenleven uitoefenen, geenszins aan de eigenschappen der bijzondere wijnsoorten of aan de betere of mindere kwaliteit der sterke dranken moeten toegeschreven worden, maar alleen van de bijzondere ligchaamsgesteldheid des drinkers afhangen, — beschouwt hij de verschijnselen der dronkenschap en verdeelt ze in drie tijdperken, die hij met den naam van *roes*, *dronken zijn* en *beschonken zijn* bestempeld.

Het eerste tijdperk kenmerkt zich door eene levendigere uiting der hersenfunctiën, door eene bijzondere opgewondenheid; de verschillende hypothesen, die men bij de schrijvers, ter verklaring van dien opgewekten toestand aantreft, worden door R. verworpen, hij meent, dat deze wordt voortgebragt door de onmiddellijke verandering, die de in het bloed aanwezige wijngeest op de zenuwdeeltjes uitoefent. Het tweede tijdperk wordt, voor zoo verre het de kenmerken van overprikkeling der hersenen draagt, op dezelfde wijze verklaard;

voor een gedeelte echter zijn de verschijnselen van dit tijdperk reeds de beginselen van het derde, waarin de werking des hersenlevens verminderd is, hetgeen door ophooping van bloed in de hersenen wordt veroorzaakt.

Verder wijst R. de overeenkomst aan, die er bestaat tusschen de verschijnselen van gewone dronkenschap en krankzinnigheid en gaat daarna over tot de beschouwing van de verschillende vormen van krankzinnigheid, die door het misbruik van wijngeest bevattende dranken worden te voorschijn geroepen.

Mania potatorum (*delirium tremens*), waarvan de geschiedenis en de verschijnselen worden medegedeeld, heeft, volgens R., haren grondslag in eene eigendommelijke wijziging van het bloed, waardoor eene verhoogde werking des zenuwstelsels wordt voortgebragt. Hij neemt aan, dat het bloed bij langdurig misbruik van sterken drank eigendommelijke veranderingen ondergaan moet, die een gevolg zijn, gedeeltelijk van de opneming van den wijngeest in den bloedstroom, gedeeltelijk van de veranderingen, welke de eerste wegen ondergaan door de overprikkeling, die deze vloeistof op hen teweegbrengt, gedeeltelijk van de veranderingen, welke in de klieren door tusschenkomst harer zenuwen ontstaan. — Niet zelden ziet men het delirium tremens in razernij of *dolzinnigheid* overgaan, dikwijls echter ook ontstaat deze ziekte, waarbij *al* de vermogens in eene verhoogde werking verkeeren, na het misbruik van sterken drank, zonder dat delirium tremens vorafging.

Het kan gebeuren, dat de opgewektheid zich tot een enkel der hersenvermogens bepaalt, of dat dit daarbij zoo zeer op den voorgrond treedt, dat de opgewektheid der andere naauwelijks in het oog valt; wanneer dit het bewustzijn is, dan ontstaat de *zwaarmoedigheid*. Onder de oorzaken, welke den aanleg tot deze ziekte kunnen ontwikkelen, of bij bestaanden aanleg haar kunnen doen ontstaan, neemt, zegt R., het misbruik van sterken drank eene zeer in het oog loopende plaats in; hetzelfde geldt ten opzigte van den zelfmoord. Voor melancholici is, volgens zijne meening, het verblijf in krankzinnigen-gestichten zeer nadeelig; de oprigting van afzonderlijke

inrigtingen ter verpleging dezer ongelukkigen, die hij gemoedzieken noemt, acht hij noodzakelijk.

Is het voorstellingsvermogen, tengevolge van misbruik van sterke dranken, verhoogd, dan ontstaan er *zinsverbeeldingen*. Hiervan worden verscheidene merkwaardige voorbeelden medegedeeld. Zij strekken zich gewoonlijk over al de zintuigen tegelijk uit.

Zoo die levensuiting der hersenen, welke zich als ideën-associatie openbaart, alleen of ten minste overwegend verhoogd is, ontstaat die soort van krankzinnigheid, welke den naam van *gekzinnigheid* draagt; in dezen toestand bewegen de denkbeelden zich zoo snel, dat het bewustzijn geen meester over hen blijven kan; de gedachten, welke aan het licht komen, missen allen zamenhang; van het eene onderwerp vliegt de lijder, zonder dat men den loop zijner denkbeelden kan volgen, tot het andere over; zijne redenen missen alle orde en verband, aan zijne handelingen ontbreekt doelmatigheid en zamenhang; zij zien niets meer dan het uitwerksel van den indruk des oogenbliks. Dikwijls, zegt R., ligt aan dezen toestand een versnelde bloedsomloop ten gronde, in andere gevallen staat hij meer in verband met eene aandoening der hersenvliezen, waardoor het onmiddellijk daaraan grenzende deel, de hersenschors, welke het orgaan der ideën-associatie is, geprikkeld wordt. Deze krankzinnigheidsvorm gaat zeer gemakkelijk over in *waanzinnigheid*, waarin men zijne verhouding tot de buitenwereld anders waant, dan zij waarlijk is. Dronkaards houden zich niet zelden voor profeten of heiligen. Tot hetzelfde gebied, dat der gedeeltelijk verhoogde ideën-associatie, behooren die gevallen van onweerstaanbare lust, neiging en hartstogt, welke men gewoonlijk onder den naam van *monomanie* beschreven vindt. Hiertoe worden onder anderen de brandstichtingszucht en de moordzucht gebragt. R. haalt verscheidene voorbeelden aan, waarin deze toestand door misbruik van alcoholica is veroorzaakt; hij toont aan, dat er te dien opzigte nog eene groote verwarring in de geregtelijke geneeskunde heerscht.

Niet slechts de vormen der krankzinnigheid, welke zich als verhoogde werking der hersenvermogens openbaren, worden

door het misbruik van sterken drank teweeggebragt, ook die, waarin deze vermogens door dezelfde oorzaak onderdrukt en vernietigd zijn, worden in grooten getale waargenomen. Gevallen, die zich uitsluitend tot het bewustzijn of de voorstelling bepaalden, zijn R. niet bekend, maar des te meer de zoodanige, waar de ideeën-associatie, het denkvermogen, door het misbruik van sterken drank geleden heeft. De hersenen daar kleiner geworden, het is slechts een dun laagje der grijze zelfstandigheid meer, dat haar bekleedt. De rampzalige toestand, die hierdoor ontstaat, wordt nog slechts overtroffen door die krankzinnigheid, waarbij *al* de hersenvermogens daar neder liggen, en welke R. met den naam van geestverlamming (*dementia paralytica*) bestempelt. Van dezen toestand is misbruik van sterken drank de meest gewone oorzaak, hij ontstaat door uitzetting van de hersenbloedvaten, waardoor de stofwisseling in dit werktuig van denken te traag en onwerkzaam plaats vindt.

Het misbruik van sterken drank, zegt R., bepaalt zich niet tot het opwekken van krankzinnigheid alleen bij hen, die zich daarin te buiten gaan, maar het strekt zijne treurige gevolgen veel verder uit. De kracht van het voorbeeld doet bij ande- dezelfde neiging en dezelfde uitwerking ontstaan. Groot is daarenboven het getal der vrouwen, die R. in zijn gesticht heeft opgenomen, wier krankzinnigheid aan huisselijk leed, veroorzaakt door het misbruik van sterken drank, waaraan de man zich overgaf, moet worden toegeschreven; hij beschrijft met levendige trekken den beklagenswaardigen toestand dier ongelukkige wezens. Verder toont hij den invloed der dronkenschap op de kinderen aan, bij deze ontwikkelt zich of dezelfde neiging, of een groote aanleg tot hersenziekten, of tot hartziekten, of zij worden later krankzinnig, of zij komen als idioten ter wereld; HOWE deelt onder anderen mede, dat van de ouders van 300 idioten, niet minder dan 145 als dronkaards te boek stonden. Voorts ontstaat nog krankzinnigheid na ziekten, die door misbruik van sterken drank zijn teweeggebragt, b. v. na beroerte, epilepsia, chorea enz. Ten slotte handelt R. nog over dronkenschap als verschijnsel van krankzinnigheid; — over de middelen om dronkaards te

verbeteren, te weten: afschaffings-genootschappen en geneesmiddelen, de laatste oefenen naar zijne meening slechts een' psychischen invloed uit, alleen aan de BERZELIUS-SCHREIBERSCHE en andere walgkuren schrijft hij eene meer directe werking toe; — over de toerekenbaarheid van in dronkenschap begane misdaden en eindigt met een krachtig woord tot opwekking, om het rampzalig misbruik van sterken drank uit te roeijen.

C. J. FEITH en J. L. C. SCHROEDER V. D. KOLK, inspecteurs der krankzinnigen-gestichten, hebben even als vroeger ook weder hun verslag over de jaren 1849 en 1850 gepubliceerd. Aangaande nieuw te bouwen gestichten, verbetering van de bestaande en opheffing van minder doelmatige vindt men het volgende vermeld. In *Zuid-Holland* zijn door de Staten der Provincie belangrijke subsidiën verleend voor de gestichten te *'s Gravenhage*, *Delft*, *Dordrecht* en *Rotterdam;* de beide eerste zullen geheel verbouwd worden, met de verbouwing van de afdeeling voor vrouwen te *Dordrecht* is in 1850 een begin gemaak (die voor mannen was reeds vroeger verbeterd), terwijl te *Rotterdam* het voornemen bestaat om een geheel nieuw gesticht, op een meer gunstig terrein, op te rigten. De eenige in deze provincie overgeblevene bewaarplaats, Duinkerken genaamd, is, wegens het overlijden van haren eigenaar, den heer BOMBLÉD te *Delft*, opgeheven. Deze inrigting, die vroeger boven de toen bestaande uitmuntte, was, sedert men ook hier te lande met de vereischten van goede gestichten voor krankzinnigen bekend was geworden, en ofschoon zij in zich zelve geene verandering had ondergaan, van den rang der beste tot dien der slechte gestichten afgedaald; hetgeen een duidelijk bewijs oplevert voor de vele en nuttige hervormingen, die in deze zaak, gedurende de laatste jaren, zijn tot stand gebragt. In *Noord-Holland* is *Meerenberg*, nabij *Haarlem* gelegen, in Junij 1849 in gebruik gesteld. Dit gesticht, hetwelk eene eerste plaats onder de beste Europesche gestichten bekleedt, onderscheidt zich van al de in ons land bestaande door zijnen grooteren omvang en door zijne ligging op het land. De aanmerking, dat het te veel ruime zalen en niet genoegzame gelegenheid tot afzondering zou bevatten, wordt door de inspecteurs uitvoerig bestreden met overlegging

van hun advies in 1845, bij het daarstellen van het plan, ingediend. De krankzinnigen uit de buitengasthuizen te *Amsterdam* en te *Haarlem* zijn in dit gesticht opgenomen, waardoor deze inrigtingen, waarvan eene korte geschiedenis wordt medegedeeld, voor zoo verre de verpleging van krankzinnigen betreft, opgeheven zijn. Het overbrengen der 162 lijders uit het buitengasthuis te *Amsterdam* naar *Meerenberg* heeft, door de bijzondere zorg van den eersten geneesheer van dit gasthuis, zonder dat er eenig geweld of dwangmiddel hoegenaamd is gebezigd, in de beste orde plaats gehad.

In *Friesland* is te *Franeker* een doelmatig gesticht tot stand gekomen, de gebouwen van het voormalig Athenaeum zijn hiertoe ingerigt. Verder worden de verbeteringen vermeld, die aan de gestichten te *'s Hertogenbosch*, *Zutphen*, *Rotterdam*, *Dordrecht*, *Utrecht*, *Deventer*, *Maastricht* en dat voor behoeftige Israëlieten te *Amsterdam* zijn aangebragt.

Het personeel der geneeskundigen heeft geene bijzondere verandering ondergaan. De heer WAARDENBURG is te *Zutphen* als tweede geneesheer aangesteld; te *Meerenberg* is tot eersten geneesheer benoemd de heer EVERTS, vroeger geneesheer van het gesticht te *Deventer* en tot tweeden geneesheer, tevens belast met de heelkundige dienst, de heer V. LEEUWEN. Aan den geneesheer te *Deventer* is de vergunning verleend buiten het gesticht consultatieve praktijk te mogen uitoefenen.

De cholera asiatica heeft in 1849 meer of minder in de meeste gestichten geheerscht, alleen die te *'s Hertogenbosch*, *Zutphen*, *Deventer* benevens *Meerenberg* zijn geheel verschoond gebleven. Te *'s Gravenhage* (17), *Dordrecht* (12) en *Utrecht* (22) zijn de meeste lijders voorgekomen. In het geheel zijn 68 krankzinnigen aangetast, waarvan 40 overleden zijn. Te *Utrecht* en *Dordrecht* was het aantal aangetaste vrouwen grooter dan dat der mannen, te *'s Gravenhage* had het omgekeerde plaats. Als waarschijnlijke oorzaak hiervan wordt opgegeven, dat de mannen te *'s Gravenhage* gelijkvloers en de vrouwen op de eerste verdieping sliepen, terwijl te *Utrecht* de vrouwen gelijkvloers en de mannen op de eerste verdieping hunne slaapkamers hadden. Te *Dordrecht* sliepen echter beide sexen op de eerste verdieping. Het gelijkvloers slapen heeft op de doo-

delijkheid der ziekte geenen invloed uitgeoefend, daar juist eene omgekeerde verhouding hierbij plaats had. Over het algemeen heeft men opgemerkt, dat waar het geringste getal lijders is aangetast, de sterfte het grootst is geweest. — Duidelijk heeft men de nadeelige gevolgen kunnen waarnemen, die de vrees voor cholera heeft teweeggebragt. — Op den gang der krankzinnigheid zelve scheen de cholera geenen invloed uit te oefenen.

De inspecteurs waren bijzonder tevreden over den rustigen toestand der verpleegde krankzinnigen, de vrouwen te *Meerenberg* maakten hierop alleen eene uitzondering, zij schreven dit daaraan toe, dat vele door eene langdurige verpleging in het buitengasthuis te *Amsterdam* met de geheele inrigting van dat gesticht zóó vereenzelvigd waren, dat elke andere wijze van verplegen hare rust moest verstoren; terwijl daarenboven bij de behoeftige vrouwen uit de hoofdstad in het algemeen eenige meerdere luidruchtigheid wordt ontwaard dan elders. Even tevreden waren zij over de in alle gestichten heerschende zindelijkheid en orde, alsmede over de zachtzinnigheid en menschlievendheid bij de behandeling der krankzinnigen.

In de godsdienstige behoeften der lijders werd op dezelfde wijze als vroeger voorzien. Gunstig wordt gewag gemaakt van de wijze, waarop dit te *Meerenberg* plaats heeft.

Overal was men doordrongen van het groote nut om de werkzaamheid onder de krankzinnigen te bevorderen. Met verwijzing naar het uitvoerig verslag dienaangaande over het jaar 1848, worden de verbeteringen aangegeven, die bij de verschillende gestichten te dezen opzigte hebben plaats gehad. Vooral was te *Zutphen* de gelegenheid tot werkverschaffing aan de behoeftige lijders zeer vermeerderd. Men roemde aldaar, even als te *Deventer*, de voordeelige uitkomsten door den veldarbeid verkregen. Voorts worden de middelen vermeld, die tot uitspanning en afleiding van de lijders worden aangewend. De bibliotheken te *Zutphen*, *Dordrecht* en *Utrecht* zijn vermeerderd. Te *Zutphen* hebben even als te *Meerenberg* en *Utrecht* geregelde bijeenkomsten plaats, waarin gelezen of gedeclameerd of muziek gemaakt wordt. Te *Meerenberg* bevinden zich een billard, muziek-instrumenten, allerlei spelen,

kegelbaan enz., de ruime gelegenheid, die zich daar bevindt voor wandelingen, wordt zeer geroemd.

Het was den inspecteurs zeer aangenaam te zien, dat de middelen van bedwang weinig behoefden aangewend te worden. In sommige gestichten worden de cellen bijna nimmer gebruikt. In twee was zelfs geen enkel verpleegde van eenig dwangmiddel voorzien.

De ligchamelijke verzorging der krankzinnigen door voeding, verwarming, kleeding, verschooning en ligging wordt zeer geroemd. In het bijzonder wordt die te *Meerenberg* beschreven.

Verder vindt men een kort verslag van de zes nog bestaande bewaarplaatsen, waarin 51 lijders verpleegd worden. Die te *'s Hertogenbosch* wordt zeer geprezen. Te *Boekel* werden aanmerkingen op de zindelijkheid en orde gemaakt. Te *Nijmegen* waren vele verbeteringen tot stand gebragt; men kon zich echter niet vereenigingen met het beginsel, dat de voeding enz. nog aan den opzigter der inrigting werd aanbesteed. De twee lijders te *Beverwijk* werden even als de zes in het klooster te *Grubbenvorst* met zachtzinnigheid behandeld. De bewaarplaats te *Rhoden* zou het volgende jaar bezocht worden.

Bij dit verslag zijn uitgebreide statistieke opgaven gevoegd: 1°. twee tabellen aanwijzende hoe velen der in elk geneeskundig gesticht op den laatsten December van ieder der jaren 1849 en 1850 verpleegden, in de onderscheidene provinciën des Rijks te huis behoorden; 2°. de gewone jaarlijksche algemeene tabellen der bevolking in al de geneeskundige gestichten over 1849 en 1850 in zeven rubrieken verdeeld; 3°. eene thans voor de eerste maal ontworpen nieuwe doorloopende tabel, zoo als voor geen Rijk in Europa nog bestaat, aanwijzende, eerst voor elk gesticht en daarna, in eene er achter geplaatste recapitulatie, voor al de gestichten te zamen, hoe velen der in elk jaar opgenomenen, afzonderlijk in dat en in ieder volgend jaar overleden en, hersteld of niet hersteld, ontslagen zijn.

Wij willen uit deze statistieke opgaven slechts mededeelen, dat het aantal der in de geneeskundige gestichten aanwezige krankzinnigen, op 1°. Januarij 1850, 1187, op 1°. Januarij 1851, 1276 bedroeg; — dat het getal herstelden tot het

getal opgenomenen eene verhouding gaf, in 1849, van 0,37,1, in 1850, van 0,38; — en dat onder de herstelden in 1849 twee mannen boven de 70 jaren voorkwamen.

Everts en v. Leeuwen hebben zich voorgenomen eenige mededeelingen te doen over het krankzinnigen-wezen in Engeland. In de algemeene opmerkingen, die zij vooraf laten gaan, wordt aangetoond, dat de wetgeving aangaande deze zaak in Nederland oneindig voortreffelijker is dan in Engeland, doch dat overigens dit land in vele andere opzigten den voorrang verdient, vooreerst wegens de meer algemeene belangstelling der natie in het lot der krankzinnigen, waardoor onder anderen belangrijke fondsen zijn bijeengebragt, bestemd voor het patronaat over en de tegemoetkoming van de behoeftigen, die verbeterd of hersteld uit de gestichten ontslagen zijn; — in de tweede plaats door de voortreffelijkheid van dat gedeelte der geneeskundige behandeling, hetwelk zij *zedekundige* behandeling noemen, deze toch heeft door het non-restraint System, classificatie, arbeid, amusementen, godsdienstoefening, schoolonderwijs, opvoedings-inrigtingen voor onnoozelen en idioten, enz. eene grootere volkomenheid dan in andere landen bereikt.

v. Leeuwen opent de rij dezer mededeelingen met eenige beschouwingen over het non-restraint System. Hij geeft eene korte geschiedenis van de dwangmiddelen, die bij de krankzinnigen gebruikt zijn. De tijden, toen deze ongelukkigen in ijzeren kluisters en boeijen waren vastgeklonken, noemt hij de ijzeren periode; deze duurde tot het begin dezer eeuw. Na 1815 werden de ketenen bijna overal opgeruimd, toestellen met betrekkelijk weinig metaal, van hout, leder en nog zachtere stoffen traden hiervoor in de plaats. Men behield de houten en lederen stoppen en proppen, om den mond mede op te vullen, de van leder of stevig canevash en touw gemaakte boeijen, dwangbuizen en riemen; arm- en handmouwen; polsriemen en beensloten; dwangstoelen, donkere hokken, enz. enz. De aanwending van deze mechanische dwangmiddelen is de overgangs-periode van den ijzeren lijfsdwang tot den uitsluitend morelen dwang. Men kan haren duur voor Engeland rekenen van 1815—1840. In dien tijd reeds begon zich

langzamerhand eene betere rigting te openbaren, de dirigerende cipiers werden hier en daar door dirigerende geneesheeren vervangen, de geneeskundige en zedekundige behandeling traden meer op den voorgrond, de oppassers werden uit een' fatsoenlijker stand gekozen, enz. In 1835 eindelijk sprak ROBERT GARDINER HILL, inwonend geneeskundige in het gesticht te *Lincoln*, van eene geheele afschaffing van allen lijfsdwang. In den aanvang vonden zijne denkbeelden weinig bijval, ja vele bestrijders; doch het gelukte hem, vooral door den gunstigen uitslag in zijn gesticht verkregen, eenige zijner ambtgenooten tot zijn gevoelen over te halen; het gevolg hiervan was, dat langzamerhand, het eerst door CONOLLY te *Hanwell*, zijn voorbeeld werd gevolgd, zoodat thans in bijna alle gestichten van *Engeland* de lijfsdwang geheel afschaft en vervangen is door uitsluitend zedelijken dwang, of liever leiding door zachtmoedigheid, arbeidzaamheid en orde. Na deze geschiedenis van het non-restraint System te hebben medegedeeld, vermeldt v. L. de voornaamste bijzonderheden, waardoor en waaronder dit stelsel zich in *Lincoln* en *Hanwell* ontwikkeld heeft, welke hij uit de officiële journalen en jaarlijksche rapporten van de geneesheeren en bestuurders dier gestichten heeft opgemaakt, — maakt verder eene vergelijking tusschen de wijze waarop dit in *Lincoln* en *Hanwell* ingevoerd is, die zeer ten voordeele van het laatste gesticht uitvalt, — en eindigt zijne beschouwingen met het beantwoorden der vraag of de afschaffing van allen lijfsdwang verkieslijk is, boven het stelsel van zeer matig gebruik van lijfsdwang, zoo als dit in de beste gestichten van ons Vaderland in zwang is? Hij doet als zijn gevoelen kennen, dat het wenschelijk is ook in ons land alle dwangmiddelen achterwege te laten, doch vooreerst slechts in de een geneeskundig opzigt beter georganiseerde gestichten; terwijl in de andere hiertoe niet kan worden overgegaan, voordat een in- of bijwonende dirigerende geneesheer in deze is aangesteld.

B. H. EVERTS, directeur en 1ste geneesheer van het gesticht *Meerenberg*, heeft een verslag aangaande dit gesticht over het jaar 1851 opgemaakt, wij willen hieruit het volgende overnemen. Deze reeds zoo uitgebreide inrigting zal nog vergroot

worden, daar zij niet aan de behoeften kan voldoen. In den loop van 1851 zijn, behalve eene vertimmering in de lokalen der 3de klasse, de werkplaatsen en aangrenzende lokalen, voor de mannen bestemd, verbeterd, eene loods voor timmerhout en eene voor kalk gebouwd, het lijkenhuis verbeterd. Het mobilair is aanzienlijk vermeerderd, onder anderen door den aankoop van twee piano's, een altaar ten dienste der R. C. eeredienst, eene secreetpomp waarmede de putten op eene zeer eenvoudige wijze, zonder eenigen onaangenamen reuk, geledigd kunnen worden, verschillende voorwerpen van gutta-percha, twee zoogenaamde waterbedden, een inductie-toestel, ventouse van JUNOD enz. Op 10 Januarij 1852 werden er 308 krankzinnigen verpleegd, zijnde 49 meer dan het vorige jaar; het getal der behoeftige lijders bedroeg 261, van welke betrekkelijk slechts weinige tot de kleinere gemeenten der provincie behoorden. E. neemt deze gelegenheid te baat om de oorzaken na te gaan, waardoor in bevolkte steden het aantal krankzinnigen zoo veel grooter is, hij schrijft dit hoofdzakelijk toe aan de talrijke nadeelige invloeden, waardoor de algemeene gezondheidstoestand der lagere klassen ondermijnd wordt en dringt aan op het verschaffen van betere voeding en woningen, het oprigten van openbare bad- en waschhuizen enz. Het getal herstelden was 27,3 pCt. van het totaal der opgenomenen, in 1850 bedroeg dit slechts 22,4 pCt. Dat deze verhouding niet gunstiger geweest is wordt daaraan toegeschreven, dat de meeste lijders bij hunne opname reeds 1, 2 of meerdere jaren aan krankzinnigheid hadden geleden. Voor de lijders van den fatsoenlijken toestand wordt dit ook in andere gestichten opgemerkt, doch het is E. vreemd voorgekomen, dat hetzelfde ook met die uit de mindere klasse plaats had. Het bekend worden van de doelmatige inrigting van en verpleging in *Meerenberg* schijnt in de eerste plaats aanleiding te hebben gegeven, dat een aantal onherstelbare lijders, die jaren lang bij hunne betrekkingen verpleegd werden, thans derwaarts zijn vervoerd. In de tweede plaats moet in aanmerking worden genomen, dat de behoeftige lijders uit *Amsterdam*, bij wijze van politie-voorziening, vóór de opzending naar *Meerenberg*, voorloopig in het Buitengasthuis dier stad ge-

plaatst worden, alwaar zij soms eenigen tijd verblijven; blijkens de officiële opgaven zijn er van deze, in 1851, 19 ontslagen, waaronder waarschijnlijk eenige herstelden. — De algemeene gezondheidstoestand en de sterfteverhouding waren gunstiger dan het vorige jaar. De verhouding der overledenen in betrekking tot het getal verpleegden was in 1850, ruim 11, in 1851, 8 pCt. De sterfte der mannen was betrekkelijk zeer ongunstig. In het geheel werden 387 lijders in het gesticht verpleegd, waaronder doorgaans 43 vrouwen meer dan mannen. Volgens SCHROEDER v. D. KOLK is in lle gestichten, waarin de bevolking van grootere steden opgenomen wordt, het getal vrouwen altijd grooter dan dat der mannen, terwijl gestichten hoofdzakelijk door bewoners van kleinere steden en van het platte land bevolkt even veel mannen als vrouwen, of meer mannen zouden bevatten. — Het aantal epileptici is in 1851 niet verminderd; de vroeger door E. bij deze lijders gemaakte waarnemingen zijn thans weder bevestigd. Verder worden de resultaten der morele behandelingswijze medegedeeld, waaruit blijkt dat de arbeidzaamheid zeer is toe-, de onzindelijkheid en opgewektheid aanmerkelijk zijn afgenomen; dit alles wordt door naauwkeurige statistieke opgaven aangetoond, met vermelding van de vele werkzaamheden, die zoo wel door de mannen als de vrouwen verrigt zijn. De lijfdwang is meer dan vroeger toegepast moeten worden, vooral tengevolge van de ongesteldheid van den 2den geneesheer, Dr. D. J. V. LEEUWEN, die in 1850 zoo krachtig had medegewerkt om het non-restraint System in toepassing te brengen. Zijne betrekking was met veel ijver door Dr. J. B. ROLL waargenomen. De afzondering bedroeg gemiddeld bij dag 5, 1, bij nacht 13, 1 pCt. De wijze van isolering was hoogst ondoelmatig, wegens gebrek aan geschikte localiteit. Zelfmoord is niet voorgekomen. Slechts twee lijders en ééne lijderes zijn ontvlugt. Uitspanningen werden den lijders nog meer verschaft dan in 1850, vooral wordt gewag gemaakt van twee grootere feesten: een concert en een landelijk lentefeest, bij het eerste waren 80, bij het tweede 140 lijders der derde klasse tegenwoordig, zij zijn in de beste orde afgeloopen. Ten slotte vermeldt E. nog, dat men begonnen is met het

geven van onderwijs in schrijven, rekenen en zingen, dat een der bedienden, voormalig onderwijzer, zich hiermede belast heeft, — dat de godsdienstoefeningen geregeld, op dezelfde wijze als vroeger, gehouden en ijverig bezocht zijn, — dat in 1851 een R. C. geestelijke, de heer J. H. BEKKER, aan het gesticht verbonden is, — en dat de bedienden zich over het algemeen loffelijk hebben gedragen, doch dat ten opzigte van hunne verstandelijke en morele vorming nog veel te verbeteren overblijft.

III. *Geregtelijke geneeskunde.*

Geregtelijk-geneeskundig handboekje, ten dienste van med. doct., heelmeesters en regtsgeleerden, bij verwondingen, lijkschouwingen enz *Leeuwarden*, 1852.

J. A. DELHEZ en A. DE VOGEL, Geregtelijk-geneeskundig verslag van een kindermoord. Gen. Courant, n°. 1, 1852.

J. D. S. ROMBACH, Waarneming van een zelfmoord. N. Weekbl. v. Gen. n°. 9, 1852.

E. H. V. BAUMHAUER, Geregtelijk-scheikundig en microscopisch onderderzoek naar bloedvlakken op kleedingstukken en naar den inhoud van een fleschje, in de zaak van JAN SLOTBOHM. N. Weekbl. v. Gen. n°. 15, 1852.

BEZETH, gemis van uitzetting der longblaasjes bij levende pasgeborenen (anektasis pulmonum). N. Weekbl. v. Gen., n°. 27, 1852.

In het geregtelijk-geneeskundig handboekje worden eenige voorschriften vermeld, die bij lijkschouwingen opgevolgd moeten worden, — aangetoond hoe de verschillende deelen van het ligchaam moeten onderzocht en op welke omstandigheden vooral moet gelet worden, — de regelen aangegeven, die bij het onderzoek van pasgeboren kinderen, van vergiftigde personen en van eenige andere soorten van dood moeten in acht genomen worden, en eene algemeene plaatsbeschrijving des menschelijken ligchaams medegedeeld.

DELHEZ en DE VOGEL deelen de schouwing mede van een lijkje van een pasgeboren kind, en leiden hieruit af, dat het kind voldragen en levensvatbaar is geweest, — dat het na de geboorte geleefd heeft, — en dat de dood door verstikking is teweeggebragt.

J. D. S. ROMBACH beschrijft eene waarneming van zelfmoord, waarin de dood door ophanging is veroorzaakt; hij toont aan, dat de ophanging tijdens het leven heeft plaats gehad en dat de overledene zich zelven heeft opgehangen.

E. H. V. BAUMHAUER werd door den Regter belast met het onderzoek van eenige kleedingstukken, ten einde na te gaan of daarop bloedvlakken te vinden waren. Hij heeft de vlakken, die zich op deze kleederen bevonden, afzonderlijk onderzocht en is tot het besluit gekomen, dat de meeste door bloed zijn teweeggebragt. Wij willen het onderzoek van de vlak, waarvan dit het duidelijkste bleek, mededeelen. Een lapje werd in een klein buisje met een weinig gedistilleerd water gehangen. Men zag duidelijk rood gekleurde strepen van hetzelve afvloeijen, terwijl het vocht rood, troebel eenigzins opaliserend werd; na eenigen tijd had zich op den bodem van het buisje een vuilbruin bezinksel neêrgezet; dit bezinksel werd gefiltreerd op een klein filtrum; een weinig daarvan op een platinablikje verhit verspreidde de eigenaardige hoornlucht; terwijl bij verdere verhitting een weinig grijsgele asch terugbleef, die in zoutzuur werd opgelost, in deze vloeistof werd door ferro- en sulphocyanuretum potassii duidelijk ijzer aangetoond. — Na eenige uren was het water, waarin het lapje was opgehangen, geelbruin gekleurd; van deze oplossing werd na filtratie eene kleine hoeveelheid verwarmd, waaruit zich een overvloedig vuilgeel, grijs coagulum afzette, hetwelk in azijnzuur en potassa caustica volkomen opgelost werd, terwijl uit de azijnzure oplossing door carbonas ammoniae, uit de potasch-oplossing door azijnzuur, het nederslag op nieuw ontstond. Bij eene andere hoeveelheid der gefiltreerde oplossing werd salpeterzuur gevoegd, waardoor een vrij sterk praecipitaat ontstond. Een ander gedeelte der gefiltreerde oplossing werd op een platinablikje uitgedampt en vervolgens verhit, waarbij zich de eigenaardige hoornlucht ontwikkelde, terwijl de terugblijvende asch vrij duidelijk alcalisch reageerde en sporen van ijzer opleverde. De omstandigheid dat de kleedingstukken met een ijzerpraeparaat gekleurd waren, ontnam aan v. B. een der gewigtigste herkenningsmiddelen op bloed; de proef om door zwavelzuur houdenden alcohol de haematine uit te trekken en daarin het

ijzer aan te toonen kon hierdoor evenmin als de verkleuring der kleurstof van het bloed door chloorwater en chlorigzuur gebruikt worden. Pluisjes van de bovenvermelde vlak, in water geweekt en onder het mikroskoop beschouwd, toonden om de draden eene menigte gele vliezen, coagula (gecoaguleerde fibrine). Een ander gedeelte dezer vlak werd gedurende 12 uren in suikerwater geweekt en het van de oppervlakte afgschraapte vervolgens onder het mikroskoop beschouwd, men vond de draden weder met vliezige coagula omgeven en daarenboven eene groote hoeveelheid bloedligchaampjes.

BEZETH spreekt, naar aanleiding van waarnemingen van LEHMANN en BILLARD over anektasis pulmonum (hij verstaat hieronder volkomen gemis van uitzetting der longen, terwijl hij den gewonen naam van atelektasis behoudt voor gedeeltelijke uitzetting der longen). Ofschoon de kinderen eenige uren geleefd en zelfs geschreeuwd hadden, werd bij de lijkopening volstrekt geene lucht in de longen gevonden. Hij meent echter, dat hier geen wezenlijk schreeuwen heeft plaats gehad, dat het geluid, hetwelk men waargenomen heeft, voortgebragt is door de lucht, die, bij de poging tot inademing, door den strot drong en door krampachtige werkzaamheid der stemspieren zamengeperst werd. Het eigenlijk schreeuwen toch doet zich hooren bij uitademing, het begint en eindigt met deze, het is het gevolg van de uitdrijving der lucht uit de longen door den strot.

De vagitus uterinus zal, naar zijne meening, ook wel een luchtinhalingsgeluid zijn.

IV. *Gezondheids-regeling.*

W. F. P. KIEHL, over Staats-geneeskunde en geneeskundige Staats-instellingen, vooral in betrekking tot de ontwerpen van wet, voorgesteld door de Staats-Commissie, benoemd bij Kon. besl. van 25 Julij en 4 Augs. 1848. *'s Hage*, 1852.

Algemeen rapport uitgebragt door de Ned. Maatschappij t. b. d. Gen: omtrent de ontwerpen van wet, ingediend door de Staats-Commissie, enz. Tijdschr., 1852.

Beschouwingen over het ontwerp van wet betrekkelijk eene nieuwe geneeskundige Staats-regeling. Gen. Courant, N°. 43—49, 1851.

Beschouwing over de voorstellen der Gen. Staats-Commissie. N. Weekbl. v. Gen. N°. 44—51, 1851.

Korte beschouwingen over en bedenkingen tegen het ontwerp van wet op de uitoefening der geneeskunst, ingediend door de Staats-Commissie enz., door de stedelijke Heel- en Vroedmeesters te *Middelburg*. *Middelburg*, 1852.

J. D. S. BOMBACH, Staats-geneeskundige opmerkingen. Gen. Cour. N°. 22, 1852.

J. PENN, het openbaar gezondheidswezen in *Engeland*. N. Weekbl. v. Gen. N°. 35 en 36, 1852.

A. H. ISRAËLS, eenige opmerkingen over geneeskundige armen-verzorging in *Amsterdam*. N. Weekbl. v. Gen. N°. 37 en 38, 1852.

J. W. SCHICK, over den gezondheidstoestand van *'s Gravenhage*. *'s Hage*, 1852.

L. ALI COHEN, over openbare gezondheids-regeling, de gevolgen van hare verwaarloozing en de noodzakelijkheid van hare invoering hier te lande, met het oog op 't gene te dien aanzien elders geschiedt. A. COHEN's N. prakt. Tijdschr., Mei, 1852.

JACOB VOSMAER, de kunst om lang te leven en wel te sterven. Derde druk. *Utrecht*, 1852.

L. P. PERSILLE, handleiding tot de leer om de gezondheid te behouden, toegepast op den krijgmanstand. *Utrecht*, 1852.

H. V. D. HEUVELL, de leefregel, hygiëne der kinderen in Oost-Indië, benevens de voornaamste ziekten, die aldaar bij hen voorkomen, met hare behandeling, op practische ondervinding gegrond. *Zalt-Bommel*, 1852.

L. A. V. MEERTEN, over het brood en verordeningen dienaangaande, met het een en ander wegens verbeteringen in het bedrijf der bakkers. *Schoonhoven*, 1852.

A. NUMAN, kan het vleesch van zieke dieren in elk geval, door den mensch, zonder nadeel voor zijne gezondheid als voedsel worden genuttigd? *Utrecht*, 1852.

A. H. ISRAËLS, bedenkingen tegen het ontwerp van wet tot regeling der politie ten aanzien van besmettelijke veeziekten. N. Weekbl. v. Gen. N°. 10, 11 en 12, 1852.

S. P. SCHELTEMA, vervolg op den strijd van de matigheid tegen de afschaffing. *Arnhem*, 1852.

A. M. BALLOT, iets over het noodzakelijke van goede badinrigtingen voor alle standen der maatschappij. *Rotterdam*, 1852.

J. BOSMAN TRESLING, nieuwe mededeelingen betreffende de kinesitherapie. A. COHEN's N. prakt. Tijdschr. Nov. 1852.

C. U. J. HUBER, over het nut der gymnastische oefeningen, in het bijzonder voor doofstommen. A. COHEN's N. prakt. Tijdschr. Maart, 1852.

Na te hebben aangetoond, dat de gezondheidstoestand van de bevolking veel te wenschen overlaat, dat de geneesheer door het behandelen zijner zieken hierin geene verbetering kan aanbrengen, en dat alleen de Staats-geneeskunde door het aanwenden van hygiënische maatregelen eenen gunstigen invloed kan uitoefenen, — gaat KIEHL na wat gezondheid, wat ziekte is en geeft de bronnen op, waaruit ziekten ontstaan, bespreekt hierbij, onder anderen, uitvoerig het miasma paludosum en wijst in het algemeen de maatregelen aan, die door de geneeskundige politie tegen vele schadelijke invloeden moeten genomen worden; terwijl hij ten slotte over geneeskundige Staats-instellingen handelt. Hij is het met de Staatscommissie eens, dat in ieder arrondissement een geneeskundig ambtenaar moet zijn, doch, naar zijne meening, is het noodig, dat daarenboven in iedere provincie ten minste ééne Commissie aanwezig zij, hij wederlegt de bezwaren, die tegen Commissiën zijn aangevoerd, toont het groote voordeel van hare oprigting aan en omschrijft de werkzaamheden zoowel van deze, als van de geneeskundige ambtenaren.

De Ned. Maatschappij t. b. d. G. heeft het ontwerp der Staats-Commissie in hare afdeelingen onderzocht, hiervan is door het Hoofdbestuur een algemeen rapport opgemaakt, hetwelk de algemeene vergadering heeft goedgekeurd. Hoofdzakelijk heeft men zich met het gevoelen der Commissie vereenigd, de voornaamste punten van verschil zijn de volgende: de Maatschappij is van oordeel, dat de betrekking van geneeskundig ambtenaar onvereenigbaar moet zijn met de uitoefening der praktijk, — dat de vertegenwoordiging der geneeskunstoefenaren en apothekers, zoo als zij is voorgesteld, doelloos en onuitvoerbaar is, — dat er slechts één stand van geneeskundigen moet zijn, — dat de handlangers vooreerst niet toegelaten moeten worden, — dat er een onredelijke en ongrondwettige dwang ligt in vele der verpligtingen, den geneeskunstoefenaren opgelegd, — dat het leveren van geneesmiddelen aan een' geneesheer toegestaan, niet weder behoort te kunnen worden ingetrokken, — dat de regeling van belooning voor geneeskunstoefenaren, bij tarieven, wenschelijk is, — dat de bepalingen aangaande het weren der kwakzalverij

niet kunnen toegepast worden, — dat aan de thans bestaande doctoren in de geneeskunde de uitoefening der petite chirurgie niet mag worden toegestaan.

De Geneeskundige Courant keurt de algemeene strekking van het ontwerp der Staats-commissie goed, haar voornaamste bezwaar is, dat de geneeskundige ambtenaren de praktijk zouden mogen uitoefenen; verder acht zij sommige verpligtingen te onbepaald en meent dat het voorschrift, dat de arts, in den regel, geene geneesmiddelen mag leveren, tot vele moeijelijkheden aanleiding zal geven, indien dit niet meer bepaald omschreven wordt.

Het Ned. Weekblad voor geneeskundigen verdedigt het beginsel, dat de geneeskundige ambtenaren de praktijk mogen uitoefenen, — wenscht één stand van geneeskundigen, — kan zich met de voorgestelde vertegenwoordiging niet vereenigen, en verzet zich eveneens tegen sommige verpligtingen den geneeskundigen opgelegd.

De *Middelburgsche* heel- en vroedmeesters verlangen, dat eene absolute éénheid van stand worde ingevoerd, zij achten de vergunning aan de doctoren in de geneeskunde, om de petite chirurgie uit te oefenen, onregtvaardig en keuren het aanstellen van handlangers ten hoogste af.

J. D. S. ROMBACH deelt eene waarneming mede van vergiftiging na het gebruik van gekookt gekochte garnalen, hij meent dat deze teweeg is gebragt, doordien de garnalen welligt in een' koperen ketel gekookt waren, die niet goed vertind was, en dringt daarom aan op de noodzakelijkheid om een gestreng toezigt te houden op plaatsen, waar levensmiddelen verkocht en toebereid worden. In een tweede artikel doet R. als zijn gevoelen kennen, dat, bij de keuring van lotelingen, de certificaten der geneeskundigen ingezien en overwogen moeten worden, en dat deze keuring geschieden moet door den arrond. arts, de herkeuring door den prov. arts. In de derde plaats spreekt hij over den zoo herhaalde malen van den geneesheer gevorderden eed, hij meent, dat de bij het verkrijgen van den doctoralen graad afgelegde eed in alles verbindend en voldoende moest beschouwd worden en dat de arts door den regter aan dezen eed alleen moest her-

innerd worden, of dat de bij de promotie af te leggen eed slechts van toepassing moest zijn op de uitoefening der geneeskunde.

J. PENN heeft eenige bijzonderheden uit het openbaar gezondheidswezen in *Engeland* medegedeeld, waaruit ten duidelijkste blijkt welk een gunstigen invloed hygiënische maatregelen op den gezondheidstoestand eener bevolking uitoefenen.

In zijne opmerkingen over geneeskundige armen-verzorging in *Amsterdam* toont A. H. ISRAËLS in de eerste plaats aan, dat men bij ons te lande de geneeskundige armen-verzorging alleen beschouwt als hulpbetoon bij ziekten, en er weinig aan denkt van hoe veel belang het is raad te geven en hulp te verschaffen, om ziekten te voorkomen. In de tweede plaats gaat hij na wie te *A.* gratis geneeskundig behandeld worden, hij komt tot het besluit, dat dit getal niet is op te geven: 1°. omdat de statistieke mededeelingen der diakoniën niet de werkelijke *behoefte*, maar alleen de liefdadigheid der verschillende besturen laten zien; 2°. omdat het gratis verkrijgen van geneeskundige hulp te gemakkelijk is gemaakt en daarom velen hiervan gebruik maken, die er geen regt op hebben, hetgeen I. uit een zedelijk oogpunt ten hoogste afkeurt. Naar zijne meening kan de opgave van hen, die inderdaad behoeftig zijn en die aanspraak op geneeskundige hulp mogen maken slechts op twee wegen verkregen worden: òf men moet zulks aan *gesalariëerde* buurtmeesters opdragen; òf men stelle eene commissie van arm-verzorging in, die in wijk-commissiën afgedeeld in loco en naar naauwkeurig eigen onderzoek zich eerst bekend maakt met het aantal menschen, dat hulpbehoevend is, en die ten tweede, bij iedere nieuwe aanmelding, zich naauwkeurig van de behoefte verzekert. Zoo lang men deze opgave mist, kan het aantal stadsdoctoren niet bepaald worden, zooveel is echter zeker, dat het thans te gering is, hij stelt daarom voor het voorloopig met 4 te vermeerderen.

Uit eene vergelijking tusschen het getal der overledenen in de jaren 1755—1773 met dat in de jaren 1830—1848, trekt J. W. SCHICK het besluit, dat zich sedert het midden der vorige eeuw eene verandering in den staat der bevolking van

's Gravenhage geopenbaard heeft, — dat de levensduur er verminderd en de inviduële kracht afgenomen is. Naar zijne meening moet dit verontrustend verschijnsel geenszins aan algemeene oorzaken worden toegeschreven, daar toch de sterfteverhouding in de meeste plaatsen van ons land en van naburige Rijken, gedurende denzelfden tijd, aanmerkelijk is afgenomen, maar moeten er te *'s Hage* plaatselijke omstandigheden bestaan, die meer dan vroeger eenen ongunstigen invloed op de gezondheid en het leven hebben uitgeoefend. In het breede wordt door S. aangetoond welke nadeelige gevolgen eene onzuivere en met schadelijke gassen vermengde lucht en onzuiver water in het algemeen teweegbrengen, en door welke oorzaken de lucht en het water verontreinigd worden, terwijl hij daarna deze beschouwingen op *'s Gravenhage* toepast. Uit dit onderzoek blijkt, dat de volgende omstandigheden eenen nadeeligen invloed op de gezondheid en het leven van de bevolking dier stad hebben uitgeoefend: 1°. het bederf van de dampkringslucht, veroorzaakt door: *a.* vergiftige uitwasemingen van met rottende stoffen en stilstaand water gevulde grachten en poelen; *b.* uitvloeiselen van een gebrekkig stelsel van riolen; *c.* te groote opeenhooping van woningen; *d.* overbevolking van huizen; *e.* slechte plaatsing en inrigting der huizen; *f.* gebrek aan reiniging der straten enz. 2°. Het gebruik van slecht water, dat bedorven wordt door: *a.* groote onzuiverheid van het water in de grachten en wateren, die met de wellen in verband staan; *b.* door uitvloeiselen van gebrekkige riolen; *c.* door den grond die opgevuld is met organische stoffen. — Verder geeft S. de middelen aan de hand, waardoor de gezondheidstoestand van *'s Gravenhage* kan verbeterd worden, onder deze bekleeden eene eerste plaats: het daarstellen van geschikte riolen, het maken van eene uitwatering te *Scheveningen* door het graven van een kanaal, het overal voor ieder verkrijgbaar stellen van goed en gezond drinkbaar water, het gezonder maken van de woningen enz.

Ofschoon de sterfte, zegt ALI COHEN, aan algemeene en bijzondere wetten is onderworpen, zoo vertoonen deze echter in hare uitvoering wijzigingen, waarop de mensch een grooten invloed kan uitoefenen. Ten bewijze hiervan strekt, dat de

gemiddelde levensduur in verschillende landen sedert de aatste jaren hooger is geworden, hetgeen aan de koepokinenting, aan het nemen van gezondheidsmaatregelen, in Engeland aan het invoeren eener vrijzinnige handelswetgeving, enz. wordt toegeschreven. Verder gaat hij na of de mensch reeds van al de ter zijner beschikking staande middelen gebruik heeft gemaakt, om de ligchamelijke welvaart en den levensduur van zich zelven en zijn geslacht te verbeteren en te verlengen, en komt tot het resultaat, dat dit, vooral voor ons land, zeer veel te wenschen overlaat. Hij toont aan hoe slecht voedsel een nadeeligen invloed op het leven uitoefent, door te wijzen op de jaren 1846 en 1847, toen de sterfte zoo verhoogd was en de dood de meeste slagtoffers maakte in de bedelaars-koloniën en in het algemeen in de mindere klasse, hoe de ongezonde woningen, die in onze steden worden aangetroffen, en het slechte toezigt op de zuiverheid van spijzen en dranken eene groote oorzaak van ziekte en dood zijn, — hoe voor de groote sterfte der kinderen de hulpbehoevende klassen het grootste contingent leveren, — hoe de epidemische ziekten het meest in de achterbuurten, door de geringe klasse bewoond, heerschen, hetgeen voor Groningen door statistieke opgaven wordt aangetoond, — en hoe dit alles grootendeels is toe te schrijven aan het verwaarloozen der openbare gezondheidsregeling. Daarna vermeldt hij, welke verbeteringen te dien opzigte in den laatsten tijd in Engeland, Frankrijk en vooral België zijn ingevoerd, en geeft ten slotte als zijn gevoelen te kennen, dat in ons land, waar zóó veel ten nutte van de mindere klasse gedaan wordt, ook de openbare gezondheidsregeling meer en meer ingang zal vinden, zoodra men meer algemeen bekend zal zijn met het groote nut, dat zij kan aanbrengen.

De derde druk van VOSMAER's nuttig werkje is eene onveranderde uitgave van den tweeden druk.

L. E. PERSILLE spreekt in de inleiding van zijn werk over de gezondheid van den soldaat in het bijzonder, over waarborgen der gezondheid van den soldaat en over den invloed der verschillende legerkorpsen op de manschappen en de bijzondere vereischten, om in een derzelve opgenomen te worden. Verder handelt hij: 1°. over de verschillende invloeden, welke de ge-

zondheid in het algemeen en die van den soldaat in het bijzonder kunnen vernietigen, en over de maatregelen, tegen dezelve in het werk te stellen. 2°. Over den invloed van spijzen en dranken. 3°. Over den invloed der kleeding van den soldaat. 4°. Over de reinheid des ligchaams. Wij kunnen van de belangrijke beschouwingen, die hierin voorkomen, geen uittreksel geven, de beperkte ruimte, waarover wij kunnen beschikken, laat ons dit niet toe, evenmin als de aard van het boek zelf, daar het reeds een uittreksel is door den schrijver uit zijn grooter werk over hetzelfde onderwerp vervaardigd.

H. V. D. HEUVELL behandelt: 1°. de hygiène, 2°. de ziekten der kinderen in Oost-Indië. In het eerste gedeelte wordt achtereenvolgens gesproken over de regeling voor de gezondheid der jonge kinderen, het zuigen, het zogen der moeder, de min, de voeding van het kind buiten het zog, het spenen, de ontlasting en pisloozing, beweging en rust, en het baden. Het tweede gedeelte bevat eene beschrijving van de ziekten, die het meest bij kinderen in Indië worden waargenomen, met vermelding van hare behandeling.

L. A. V. MEERTEN heeft zich verpligt geacht, om zijne ondervinding, in zijne verschillende betrekkingen opgedaan, ten nutte van het algemeen mede te deelen. Hij verklaart zich voor het behouden der broodzetting, niet zoozeer omdat hij de prijsbepaling voorstaat, als wel wegens de waarborgen, die zij voor de *goede hoedanigheid* van het brood oplevert. Wil men haar afschaffen, dan moeten doelmatige bepalingen worden gemaakt, om een naauwkeurig toezigt op de bereiding van het brood uit te oefenen, en die niet slechts in algemeene termen zijn vervat, zoo als te *Rotterdam*, waar niets anders voorgeschreven is, als dat het niet bedorven of vervalscht of uit schadelijke bestanddeelen (zwavelzuur-koper en zwavelzuur-zink-oxyde) mag zamengesteld zijn. Er moet duidelijk uitgedrukt worden, wat men door bederf en vervalsching verstaat, daar toch niet alleen de bovengenoemde vergiften, maar ook aluin, magnesia, gips, beenderen, keisteenen, albast, kalk, pijpaarde en gebrande zwaarspath, die meermalen in het brood voorkomen, op den duur schadelijk voor de gezondheid zijn, en ten minste, even als de ook gebezigde basten van boonen, stroo lijnkoeken,

zaagsel, zemelen enz. als een niet te verteren ballast de maag opvullen, terwijl het brood de vereischte voedende stof niet bevat. v. M. meent, dat bij deze bepalingen in de eerste plaats moet worden voorgeschreven welke *soorten* van brood aanwezig moeten zijn, benevens de wijze waarop het bereid moet worden en dat van iedere soort steeds een paar modellen bij het bestuur voorhanden zullen zijn. Hij beschrijft elf verschillende soorten, waaronder sommige zijn, die in dure tijden met vrucht kunnen gebruikt worden. Verder deelt hij eenige opmerkingen mede over de schimmel in het brood, het aanwezig zijn van te veel water, het bakken met melk enz., — geeft eene geschiedenis van de invoering van het brood en eene opgave van de scheikundige bestanddeelen van het tarwe-meel, — vermeldt een onderzoek van een verdacht munitie-brood, eenige nuttige aanwijzingen voor bakkers en de wijze hoe uit zemelen, door sterke wrijving met koud water, de voedende stoffen, met nog eenig aanhangend zetmeel, kunnen verkregen worden.

Ofschoon vele Fransche en Duitsche schrijvers aannemen, dat het vleesch van zieke dieren afkomstig voor den mensch onschadelijk is en gevallen aanvoeren, waarin dit zonder nadeel gebruikt is, zoo meent A. NUMAN echter, dat deze negatieve waarnemingen het tegenovergestelde gevoelen niet ontzenuwen, daar vele voorbeelden bekend zijn, waarin dergelijk vleesch den dood veroorzaakt heeft. Dat het miltvuur vooral eene schadelijke uitwerking heeft, bewijst N. uit vele gevallen, die in ons land zijn waargenomen en meent dit ook te mogen afleiden uit de hevige verschijnselen, die door de uitwendige aanraking van dit vee worden veroorzaakt; ofschoon hij zeer goed weet, dat het miltvuur niet altijd zulk een kwaadaardig karakter bezit, meent hij evenwel dat het vleesch van door deze ziekte aangetaste dieren, streng moet verboden worden. Het vleesch van dieren, die aan runderpest en longziekte geleden hebben, kan, naar zijne meening, zonder nadeel gebruikt worden, doch alleen dan wanneer de dieren in het *begin* der ziekte geslagt zijn. Hij is echter van oordeel, dat zulk vleesch niet in openbare hallen of op markten van volkomen gezond vleesch ten verkoop moet toegelaten, maar op eene *afzonderlijke* markt moet verkocht worden; op

welke markt eveneens het vleesch van dieren, die aan sommige andere ziekten, welke hij opnoemt, geleden hebben, moet gebragt worden. Het keuren van het vleesch moet aan deskundigen worden opgedragen, die bij een examen bewijzen van hunne geschiktheid hebben gegeven.

A. H. ISRAËLS acht het niet doelmatig, dat men eene algemeene wet voor alle besmettelijke veeziekten heeft daargesteld, hij had liever eene afzonderlijke wet voor de longziekte gewenscht. Tot zijne verwondering heeft men in het geheel geen gewag gemaakt van hygiënische maatregelen, die tot wering der besmettelijke veeziekten zoo veel kunnen bijdragen. De desinfectie der stallen had in de wet moeten voorgeschreven zijn, eveneens had hij hierin gaarne opgenomen gezien, dat zij, die de verordeningen tot wering der veeziekten niet hebben opgevolgd, geene schadeloosstelling voor het gedood of gestorven vee zullen erlangen. Ten hoogste wordt door hem afgekeurd, dat het onderzoek van het zieke vee ook aan anderen dan aan geëxamineerde veeartsen kan worden opgedragen. Het afzonderingsstelsel, hetwelk door de wet wordt voorgeschreven, is, blijkens de ondervinding, onvoldoende tot wering der besmettelijke veeziekten, naar zijne meening, zou het voorschrift, dat alle verdacht vee terstond moest afgemaakt worden, hiertoe veel bevorderlijker zijn. Ten slotte verklaart hij zich tegen de bepaling, waarbij het begraven van het afgemaakte vee bevolen wordt, hij toont aan, dat vleesch van longzieke dieren, die bij tijds zijn afgemaakt, voor de gezondheid in het geheel niet nadeelig is, en vreest daarom dat het volk door genoemden maatregel benadeeld wordt, wegens het verminderen van de hoeveelheid van een allernoodzakelijkst en onontbeerlijkst voedingsmiddel, terwijl de staat eene veel geringere som aan schadeloosstelling zou behoeven uit te keeren, indien de verkoop van het in het eerste tijperk der longziekte afgemaakt vee werd toegestaan.

Reeds vroeger heeft S. P. SCHELTEMA de afschaffingsgenootschappen bestreden, thans levert hij een vervolg op dien strijd, vooral naar aanleiding van eene verhandeling van den hoogl. SCHROEDER V. D. KOLK, waarin de afschaffingszaak verdedigd wordt. Hij heeft hierbij verder eenige beschouwingen over de

cellen-gevangenis en de afschaffing van den slavenhandel gevoegd. Men kan zijne denkbeelden over deze zaken opmaken uit de volgende woorden: »hier zoekt men slaven te maken van menschen, die vrij kunnen zijn, daar zoekt men menschen vrij te maken, die niet vrij kunnen zijn of hunne vrijheid niet weten te gebruiken, en elders maakt men menschen ongeschikt voor de maatschappij, die door de maatschappij te kunnen gebruiken, leven moeten.

A. M. BALLOT toont aan, dat goede badinrigtingen noodig zijn: 1°. tot bevordering der reinheid, 2°. ter instandhouding der gezondheid en voorkoming van ziekten, 3°. ter genezing van ziekten. Verder gaat hij na welke gelegenheid er voor baden in *Rotterdam* bestaat en wat er elders is, waaruit blijkt, dat in genoemde stad geene zwemschool en slechts twee besloten badinrigtingen aanwezig zijn. Ten slotte onderzoekt hij op welke wijze in die stad in de bestaande behoefte kan voorzien worden, naar zijne meening, moeten er daargesteld worden: eene zweminrigting, eene goede en uitgestrekte badinrigting, waar men alle vereischte baden kan verkrijgen en eene badinrigting voor mingegoeden.

J. BOSMAN TRESLING heeft, naar aanleiding van eenige hierover in den laatsten tijd uitgekomene werken, het tegenwoordig standpunt der kinesitherapie aangetoond. Hij geeft eene uitvoerige beschrijving van de bewegingen, waarvan LING en zijne leerlingen zich tot genezing bedienen en van de uitwerkingen, die zij op het organisme teweegbrengen. Deze bewegingen worden in drie groote afdeelingen verdeeld, in active, half-active en passive. Active bewegingen zijn bewegingen der willekeurig zamentrekbare vezelen, die alleen door den wil van den lijder in werking worden gebragt, maar die ondersteund en geregeld worden door onwillekeurige steeds daarmede verbonden zamentrekbare vezelen. Onder half-active bewegingen verstaat men de zoodanige, die iemand uitvoert, terwijl een ander een' tegen de krachtsinspanning der in werking zijnde spieren opwegenden tegestand biedt (active passive bewegingen), of omgekeerd zoodanige, waarbij een assistent bepaalde ledematen van een individu volgens een bepaalde rigting beweegt, terwijl de laatste hem den voorgeschreven te-

genstand juist en geregeld tegenover stelt (passive active bewegingen). Bij de passive bewegingen houdt de patient zich lijdelijk, terwijl de gymnastische assistent alleen door zijne spieren eene beweging van de ligchaamsdeelen van den lijder bewerkt. Ofschoon het nut dezer nieuwe geneeswijze zeer overdreven is, zoo heeft men echter de volgende ziekten met vrucht hiermede behandeld: spierverlammingen, stuipen, epilepsie, chorea st. viti, hypochondrie, scrophulosis, vooral heeft zij zich op het gebied der orthopaedie zeer werkzaam betoond.

De overtuiging, dat gymnastische oefeningen aan jonge menschen in het algemeen een onberekenbaar voordeel aanbrengen, heeft C. U. J. HUBER doen besluiten, aan de Hoofddirectie van het Instituut voor doofstommen, waarvan hij zelf lid is, het voorstel in te dienen, om het gymnastische onderwijs uit te breiden en stelselmatig te doen plaats hebben, waartoe dan ook besloten is. Hij meent, dat dit onderwijs juist bij doofstommen bijzonder nuttig is en wel omdat vele eenen scrophuleusen aanleg hebben, bij sommige deze zelfs misschien de oorzaak hunner doofheid is, bij sommige de aanleg tot knobbels in de longen bestaat, bij enkelen deze werkelijk aanwezig zijn en alle in den ongunstigen toestand verkeeren, dat zij hunne ademhalingswerktuigen minder oefenen, minder inspannen dan hoorenden; terwijl er door het vele zitten ligt vatbaarheid om scheef te worden ontstaat.

XII.

EENIGE OPMERKINGEN

BETREKKELIJK HET GEBRUIK

VAN DE TERPENTIJN-OLIE,

EN ENKELE ANDERE

GENEESMIDDELEN TER DOODING EN ONTLASTING

VAN DEN LINTWORM,

DOOR

Dr. B. DE JONGE,
Hoogleeraar te Middelburg.

In de geneeskundige Courant van 15 Februarij 1852 heeft de heer VAN LEERSUM, toen eerst aanwezend officier van gezondheid te *Vlissingen*, de genezing medegedeeld van een knaap, dien hij door middel van *oleum terebinthinae* bevrijd had van eenen *lintworm* (*taenia solium*), welk dier het jongske reeds lang gekweld had. ZEd. maakt daarbij melding van mijn' naam en mijne handelwijze te zijnen aanzien op eene voor mij allezins vereerende wijze, hoewel ik erkennen moet die onderscheiding niet verdiend te hebben, of liever ze, zoo niet geheel, dan toch grootendeels aan een toeval verschuldigd te zijn. — Zie hier het geval.

Ten tijde ik nog de praktijk der geneeskunde uitoefende, behoorden de ouders van het kind, van hetwelk hier sprake is, tot het getal derzulken, die zich en hunne huisgenooten aan mijne zorg hadden toevertrouwd. Nadat ik echter daarvan toevallig had moeten afzien, raadpleegden zij mij meermalen in voorkomende ziekten, en had dit alsmede plaats gehad ten opzigte der kwaal van hunnen zoon. Hierdoor wist ik dan ook, en sinds lang, dat hij door een lintworm gekweld werd, of liever er meê behebt was — want de kwaal bestond zonder eenig ziekelijk verschijnsel — en dat van dien worm telkens vrij groote stukken ontlast werden. Evenwel, uit aanmerking hiervan en der hevig werkende middelen, die doorgaans tot het dooden en ontlasten van een lintworm gevorderd worden; als-

mede van de gesteldheid des kinds wiens ligchaamsbouw zeer teeder was, deden een en ander mij de moeder aanraden, voor 's hands geene geneesmiddelen aan te wenden, althans niet, zoo lang bij het kind, dat toen nog gezond was en er goed uitzag, zich geene verontrustende verschijnselen zouden hebben opgedaan.

Reeds was er een geruime tijd verloopen sedert ik voor de laatste maal iets van het lijdertje vernomen had, toen de moeder andermaal tot mij kwam met het berigt, dat haar kind nu inderdaad door den worm gekweld werd en reeds eenigen tijd vermagerd en verzwakt was. Zij verhaalde mij bij die gelegenheid, dat, naar zeggen van dezen en genen, de heer VAN LEERSUM in het bezit zijn zou van een geheim middel, 't welk reeds dikwijls met gewenscht gevolg was aangewend. Hoewel met dien heer niet persoonlijk bekend, wist ik echter genoeg van zijne bekwaamheid en voorzigtigheid, en dat alles wat naar kwakzalverij zweemt hem vreemd was, om niet de vrouw te versterken in haar voornemen den heer VAN LEERSUM te raadplegen en, ook namens mij zijn bijstand te verzoeken ter bereiking van het bovenvermelde doel. Dit geschiedde, de hulp werd verleend, en, reeds in den morgen van den volgenden dag vertoonde mij de moeder den lintworm, zoo als die, weinige uren nadat het middel was toegediend, met medehulp van *oleum ricini*, *geheel* ontlast was. — Sedert dien tijd is het kind dan ook van alle lijden bevrijd en gezond gebleven.

Gesteld eens — want men zal mij wel veroorloven hierbij nog een en ander te voegen, dat in verband staat met de wormdoodende middelen of mij, bij de behandeling van dat onderwerp, voor den geest komt? gesteld dan, dat de vrouw onbewust ware gebleven van het middel van den heer VAN LEERSUM, voorzeker zou zij, en waarschijnlijk van mij, eenig middel verlangd hebben, om haren zoon van zijnen vijand te bevrijden. En schoon van mijnentwege pligtmatig zou geweest zijn, aan dien wensch gehoor te geven, en dit zonder twijfel zou geschied zijn, twijfel ik evenwel, ware het kind aan mijne zorg toevertrouwd geworden — of ik mij tot dat oogmerk van de terpentijn-olie zou bediend hebben. Misschien verwondert men zich daarover, omdat dit middel in gevallen van dien aard,

zoo als ook weder in het onze, dikwijls gebleken is doelmatig en veel vermogend te wezen, en doet dit mogelijk te meer, wanneer men zal vernomen hebben, dat het werk van Prof. KLUIJSKENS (*matière médicale pratique*) door VAN LEERSUM aangehaald, mij bekend was; — dat ik wist, dat de terpentijn-olie, zoowel dáár als in elk ander handboek over de leer der geneesmiddelen van lateren tijd, zoo als in dat van MURRAIJ (*system of the materia medica*), VAN DE WATER, DE VRIESE, JAHN, SOBERNHEIM, PEREIRA e. a. m., ter bereiking van het genoemde oogmerk wordt aanbevolen en haar wormdoodend vermogen bij vele geneesheeren, zoo hier als elders, bij de Engelsche inzonderheid, hoog staat aangeschreven.

Ik was er daarenboven van onderrigt, en, zoo het schijnt beter dan KLUIJSKENS, dat men de kennis aan dat middel geenszins — gelijk hij vermoedde — verschuldigd was aan de uitwerking dier olie op onze huisdieren, welke kennis op den mensch zou zijn toegepast; maar aan een louter toeval te danken had. Immers is genoeg bekend, dat een zeeman, die door een lintworm gekweld werd, de opmerking gemaakt had, dat, naarmate hij meer sterken drank gebruikte, er ook telkens meerdere en grootere stukken van het dier ontlast werden. Hierdoor op het vermoeden gekomen, dat zijn inwendige vijand nog minder bestand zijn zou tegen een meer prikkelend en verhittend geestrijk middel dan waarvan hij zich gemeenlijk bediende, nam hij eene proef met *oleum tereb.* Ten gevolge hiervan werd de worm gedood en ontlast, en de man op ééns en voor altijd van zijne kwaal genezen. Zijne bevinding vond navolgers, eerst onder de menigte, maar later lieten ook geneesheeren zich daaraan gelegen leggen. Op hunne beurt overtuigden zich deze door proeven van de deugdelijkheid van dit middel, en gaf zulks aanleiding dat Dr. TENWICK, aan wien KLUIJSKENS zijne kennis dienaangaande te danken had, deze ontdekking wereldkundig gemaakt heeft in de *medico-chirurg. Transactions* van 1817. Echter was het middel niet nieuw als zijnde *de terpentijn-olie* reeds voor vijftig en meer jaren vroeger, in diezelfde ziekte, in gelijke giften en met denzelfden goeden uitslag aangeprezen en gebruikt door CLOSSINS en MALDEN, maar later vergeten en niet meer aangewend,

zoodat ook hier bevestigd wordt het woord van den wijsten Koning der oudheid: *„dat er niets nieuw is onder de zon.*" — En toch... — ! Vraagt men intusschen naar de reden, die mij, in het geval van onzen knaap, waarschijnlijk zou weêrhouden hebben van een zoo voortreffelijk wormdoodend middel gebruik te maken, ik zou, ter vergoêlijking van dit schijnbaar verzuim mij kunnen verschuilen achter het masker van geleerdheid. Hoog zou ik kunnen opgeven van de zoo bekende prikkelende eigenschappen dier olie en mij mogelijk bij velen kunnen verontschuldigen van, in betrekking tot het gestel en den leeftijd van het jongske, een zoo verhittend middel niet te hebben aangewend. Daarenboven zou het weinig moeite kosten, waarnemingen te verzamelen ten bewijze, dat, in verschillende omstandigheden, *oleum tereb.* onvoorzigtig, of in te groote giften toegediend, wel eens ontsteking der darmen en den dood des lijders zou veroorzaakt hebben. En inderdaad, zonder de mogelijk nadeelige uitwerking dier olie te willen overdrijven, zoo als, volgens LEWIS in zijne: *Experim. history of the mat. medica*, BOERHAAVE zou gedaan hebben — kan niet weêrsproken worden, dat, even als zij in grootere giften prikkelt en verhit, *de terpentijn-olie* in kleinere en meermalen herhaalde dikwijls hevig braken veroorzaakt en stoelpersing en moeijelijkheid in de urinelozing, en eene eigenaardige bedwelming en zwaarte en pijn in het hoofd e. z. v. en bij gevolg in menig geval een schadelijk middel zijn of worden kan.

Zal ik echter aan de waarheid niet te kort doen — en dit zou het geval zijn, indien ik mij van het bovenvermelde voorwendsel bediende, veeleer past mij dan de opregte belijdenis, dat ik, ten behoeve van het lijdertje, van *oleum tereb.* denkelijk geen gebruik zou gemaakt hebben, niet zoo zeer uit onbekendheid met het middel en zijn vermogen, maar — waarom het verzwegen? — omdat ik er waarschijnlijk niet aan gedacht, noch mij zijne goede uitwerking in ziekten van dien aard herinnerd zou hebben. Had toch het tegendeel daarvan plaats gehad, na hetgeen mij van de behandeling van den heer VAN LEERSUM gezegd was en ik door nader onderzoek had kunnen te weten komen, zou het niet moeijelijk geweest zijn het middel van welk hij zich bediend had uit te

vinden; en evenwel vernam ik dit eerst bij de lezing der boven aangehaalde geneeskundige Courant van 15 Febr.

Dit gemis aan geheugen — het moge al een gebrek zijn mij persoonlijk eigen, en dan vooral blijkbaar, wanneer het zaken betreft, die alleen moeten onthouden worden, maar waarbij het verstand werkeloos is en blijft — geloof ik hoofdzakelijk te moeten toeschrijven aan een zeker wantrouwen in en klein geloof aan de deugdelijkheid van zoo vele geneesmiddelen, als van oudsher, door dézen en génen, tot genezing der ziekten zijn en nog worden aanbevolen. Reeds ontstaan bij het aanleeren der *Pharmacodynamiek*, ontleende deze mijne gemoedsstemming telkens nieuw voedsel, wanneer er weder sprake was van een of ander, vroeger niet bekend, maar onlangs ontdekt geneesmiddel, en is er niet op verbeterd sinds ik de praktijk der geneeskunde heb uitgeoefend. En hoe kan dit anders? Immers, zoodra men de eerste schrede gezet heeft op den weg ter beoefening dier wetenschap, wordt men reeds afgeschrikt door het groot aantal geneesmiddelen, en hoe ontmoedigend was het mij en moet het voor elken leerling zijn, wanneer hij dat reeds aanzienlijk aantal, schier met elken dag, ziet vermeerderen. Daarenboven, hoe vele middelen, wier vermogen nog niet lang geleden hoog opgevijzeld werd, geraken spoedig daarna in minachting, om vervangen te worden door andere, die weder op hunne beurt datzelfde lot ondergaan. En met betrekking tot ieder afzonderlijk middel, hoe menigeen wordt in een of ander geval door den eenen geneesheer met volkomen vertrouwen aanbevolen, inmiddels een ander datzelfde middel, in gelijke omstandigheden, zoo niet nadeelig, dan toch nutteloos acht en het verwerpt. Let men verder op de verschillende hoeveelheid, waarvan, zoo voorheen als in onze dagen, van een of ander geneesmiddel wordt gebruik gemaakt in dezelfde ziekte en met hetzelfde doel, welk verschil, wanneer men de schrijvers raadpleegt, ontwaart men dan ook niet te dien aanzien! — Die eenig bewijs verlangt, herinnere zich slechts de gift, waarin het *oxyd. zincic.* door GAUBIUS werd voorgeschreven en vergelijke ze met die van onzen tijdgenoot HERPIN (in zijn *prognostic et traitement de l' epilepsie*). Men denke aan

den *acet. plumb. c. aq.*, hoe wij van dit middel slechts in zeer enkele ziekten, en dan nog zeldzaam en spaarzaam gebruik maken en nog daarbij dikwijls andere middelen voegen, om, dien men het toedient, zoo mogelijk te vrijwaren voor de schadelijke uitwerking van het lood; terwijl de engelsche geneesheeren o. a. WATSON (in zijne *princ. and practice of physic.*) den *acet. plumb. c. aq.* aanwenden én dikwijls én in vele en velerlei, niet zelden weinig gevaarlijke ziekten en in giften van *vijf* of zelfs meerdere greinen. Wij behoeven ons echter niet zoo ver van huis te verwijderen, om dit verschil op te merken, alzoo onze naaste buren, de geneesheeren in het vierde en vijfde district van *Zeeland*, hierin voorgegaan door onze kunstbroeders in *Belgie*, den *nitr. bismuth.bas.* toedienen tot *vijf* en meerdere greinen pro dosi in gewone, althans in zulke gevallen, waar eene gift van ten hoogste twee greinen, ter bereiking van ons oogmerk, voldoende is. En nu zwijg ik nog van de zoo verkeerde toepassing der uitwerking van geneesmiddelen van den gezonden op den zieken mensch, en van het roekeloos aanwenden van sommige middelen ten dienste van dezen, alleen omdat die middelen in de ziekten onzer huisdieren met een gewenscht gevolg zijn, of nog gebruikt worden; eene handelwijze, waarvan ik meermalen de schroomelijkste gevolgen gezien heb. Nog meer zou ik hierbij kunnen voegen, maar geloof genoeg gezegd te hebben ten bewijze, dat zelfs hij, die na veel hoofdbrekens, de kennis, voor hetgeen en zoo als zij dan is, verkregen heeft der hoedanigheid en uitwerking van elk afzonderlijk geneesmiddel en van al wat tot de z. g. *materies medica* behoort, niettemin, in zijn geloof aan de zekerheid der geneeskunde, in dat opzigt, aan het wankelen moet of zal gebragt worden.

Maar mogelijk wijkt die twijfel aan de deugdelijkheid en uitwerking der geneesmiddelen, wanneer men ze in praktijk ziet brengen, zoo als dit gemeenlijk geschiedt? Het tegendeel hiervan heeft, mijns bedunkens, plaats, alzoo, wel verre dat die twijfel er door gestild, hij er veeleer door opgewekt of versterkt wordt. Gewaag ik hier van zoo vele duistere en onherstelbare kwalen, welker getal niet gering is, het geschiedt alleen met oogmerk, om de aandacht mijner kunstbroeders te

vestigen op de allezins uiteenloopende wijze, waarop men zulke ziekten tracht te genezen of te lenigen. Zoo iets, dan zeker levert deze beschouwing ons eene overvloedige stof op tot nederigheid. Hoe dikwijls toch word ik hierbij, schier onwillekeurig, herinnerd aan de betuiging van eenen engelschen geneesheer van vroegere dagen. „Dat hij, nog jong en in de praktijk onervaren, in het bezit geweest was van minstens *veertig* middelen ter genezing van elke ziekte, maar nu, oud geworden, *veertig* en meer kwalen had leeren kennen, ter bestrijding van welke hem niet één middel was overgebleven."

Maar die onbestendigheid, zij zal ook erkend worden, wanneer het de behandeling geldt van meer bekende ziekten, en hoe onderscheidenlijk dienaangaande in dezelfde kwaal, de een en ander geneesheer te werk gaat, zal naauwelijks behoeven herinnerd te worden. Bovenal heeft de tijd hierin groote verandering teweeggebragt, niet alleen vroeger, maar zelfs nog binnen de grenzen van mijne praktische loopbaan. Men veroorlove mij — alvorens tot mijn onderwerp weder te keeren — eene oppervlakkige beschouwing der wijze, waarop de geneeskunde vóór jaren in deze provincie werd uitgeoefend, en eene eveneens vlugtige vergelijking derzelve met die, waarop dit thans geschiedt.

Er mogen nu ruim veertig jaren verloopen zijn sedert ik mij als geneesheer in *Middelburg* gevestigd heb. Destijds heerschte nog in deze provincie, en niet allerminst in hare hoofdstad de z. g. *Zeeuwsche* of *Walchersche* koorts. In haren loop tusschenpoozend, maar ook wel eens nalatend en van aard gastrisch, kwam die koorts doorgaans, hoewel in mindere of meerdere mate, jaar voor jaar voor, gemeenlijk tegen het einde van den zomer en tijdens den herfst, zij was, en is nu en dan nog in ons gewest, de *pandemische* ziekte, een schrik voor den vreemdeling en niet minder voor den landgenoot in eenig ander deel van Nederland gevestigd. Onderscheidene onzer geneesheeren van dien tijd behandelden die koorts, aanvankelijk met een braak- of buikzuiverend middel of met een *emeto-catharticum*. Naauwelijks echter had een of meer dier voorschriften aan hunnen wensch voldaan,

of de beurt lag aan den *cort. peruv.* Deze werd, dan eens in *poeder* of *electuarium*, dan in *decocto*, dan weder de *hars* van dit middel aangewend; het *decoctum* niet zelden nog versterkt door bijvoeging van het *extr. c. p.* Ook in nalatende koortsen van dien of eenen anderen aard, alsmede in menige aanhoudende koorts, zelfs in velerlei slepende ziekten werd de kina als het eenig middel van behoud begroet, en wel hem, die er nog afkwam zonder *clysmata e cort. peruv.*, dikwijls nog bedeeld met eene aanzienlijke hoeveelheid *extr. c. p.* en *kamfer*. Die *kina-manie*, zij was destijds ook tot het publiek doorgedrongen, zoo zelfs dat ik er gekend heb, die, buiten 's huis bezig, daarheen van tijd tot tijd wederkeerden, om zich door een *clysma e cort. peruv.* tot het voortzetten eener wandeling of tot het verrigten hunner werkzaamheden te bekwamen. De vooringenomenheid met en het misbruik van dit, overigens zoo gezegend middel was, in één woord zoo groot, dat men meende eerst dan vertrouwelijk te mogen berusten in de ongunstige uitkomst eener ziekte, zoo slechts de lijder ware behandeld geworden door een der geneesheeren, die deze leer was toegedaan — en hiertoe behoorden voorname en bij het publiek meest geachte geneeskundigen — en de kina gebruikt was, dikwijls in ongeloofelijke hoeveelheid en tot aan den laatsten ademtogt van den zieke. Was er in dien tijd eenig bitter geneesmiddel aangewezen, men schonk toen de voorkeur aan de *tincturen* boven de *extracten*, aan den destijds nog gebruikelijken *vin. amar. c. sp. vini* boven den eenvoudigen *vin. amarum* e. z. v. Ook vele andere prikkelende middelen werden niet vergeten, zoo als de *rad. valer. s.* en *serp. virgin.*, het *oxyd. aeth. c. alcoh.*, de *spir. aromat.*, de *sesquicarb. ammon.*, de *carb. pyro-anim.*, de *succin. ammon. pyro-anim.*, de *moschus.* e. z. v. Algemeene ontlastingen van bloed werden niet gedaan, tenzij in geval van beroerte, van eenen val of eenige andere uitwendige beleediging; van bloedzuigers of bloedige koppen herinner ik mij niet, dat in z. g. inwendige ziekten ooit gebruik gemaakt werd. — Voor hen, die in het vermelden dier bijzonderheden, mij aan overdrijving schuldig achten, beroep ik mij op de getuigenis van zoo menig nog levend geneesheer van dien tijd, en met name op mijnen ambt-

genoot en vriend Dr. J. C. VAN DEN BROECKE, die, als practicus, nog de avondschemering dier dagen beleefd heeft.

Ten laatste verdwenen de voorstanders dier leer van het tooneel en, met hen, de prikkelende methode. Hunne geneeswijze bleef echter nog lang in aanzien bij het publiek, 't welk gewoon geworden was de verdiensten van den jeugdigen kunstoefenaar af te meten naar de hoeveelheid *cort. peruv.*, die hij in de eene of andere ziekte had aangewend, en wéé hem, zoo zijn lijder gestorven was zonder kina gebruikt te hebben! Niet minder oefende die manier van ziekten te behandelen, nog geruimen tijd, eenen nadeeligen invloed uit op ons jongere geneesheeren, als die, bij gemis aan zelfvertrouwen niet slechts te strijden hadden met de volksmeening, maar ook met den eerbied, dien men verschuldigd is, en zoo gaarne bewijst aan mannen, welke zich onderscheiden door meer gevorderde jaren en rijpere ervaring.

Later echter leerden wij uit eigen oogen zien en bepaalden ons, bij de behandeling van ziekten, niet meer bij ééne methode met uitsluiting van elke andere. Men overtuigde zich weder — waaraan vroeger nimmer getwijfeld was — dat, tot de herstelling der kwalen, de natuur dikwijls meer vermag dan de kunst, althans deze niets zonder gene. Wij vergewisten ons op nieuw van de noodzakelijkheid, om, voorgelicht door de voorschriften eener doelmatige algemeene therapie, vele heete ziekten expectatief te behandelen en dat dan eerst geneesmiddelen te pas komen, wanneer de natuur in hare pogingen tot genezing te kort schiet, of te onstuimig te werk gaat, of eene verkeerde rigting volgt. Wel is waar had in die dagen menig geneesheer een lievelingsmiddel, 't welk, schoon niet altijd onverschillig, hij in vele gevallen als bij voorkeur aanwendde en men in schier elk zijne voorschriften weder ontmoette; of vonden hier en daar eenige z. g. nieuwe leerstellingen min of meer ingang bij sommigen, waardoor, onder anderen, onze landslieden en visschers kennis hebben gemaakt met de bloedzuigers, dieren, die zij vroeger nimmer gezien of daarvan nooit gehoord hadden. Maar die onderscheidene leerstellingen bij afwisseling en zoo algemeen in zwang, zij hebben haren tijd gehad en zijn voor het meerendeel vergeten, zoowel als de

geneesheeren, die er het aanzijn aan gegeven of ze uit het stof van vroegere dagen hadden opgerakeld. — En wat is nu, zoo vraagt men misschien, ten slotte hiervan het gevolg geweest, dat is, hoe worden in het algemeen de ziekten thans behandeld, dan komt die geneeswijze — men veroorlove mij, ter beantwoording dier vraag, ook hier weder, de vermelding van enkele daadzaken — op het volgende neder.

Een *emeticum* wordt maar zelden meer aangewend, althans heugt mij de tijd niet, dat, in deze stad, dit middel is voorgeschreven. *Laxantia* komen, volgens sommigen, niet meer te pas. Met eene *potio Riverii* of *acidulata* of met *pulvis aërophorus* doet men schijnbaar wonderen in de *febris erethica* en *inflammatoria.*

Nog heeft men het bij ons niet zoo ver gebragt, dat men in ziekten, waarin men ze voorheen achtte aangewezen, van geene algemeene of plaatselijke bloedontlastingen meer hooren wil. Den *typhus* onzer dagen (de vroeger zoo genoemde epidemische of besmettelijke *zenuw-* en *rotkoorts*?) behandelt men met azijn, of *acid. hydrochlor.* of *chlorium aq. sol.* en met die middelen, zoo des lijders krachten niet bestand zijn, om de ziekte tot een gewenscht einde te brengen, verbindt men zeer geringe giften *kamfer* (de *aura camphor.* van HILDENBRAND). De *febres intermitt.* wijken voor weinige greinen *chinine* e. z. v. In één woord onze geneeswijze is, in den laatsten tijd, zóó vereenvoudigd, dat, niet lang geleden, een Hoogleeraar aan eene onzer universiteiten door een heelmeester vinnig doorgehaald werd, dewijl de professor ergens zou geschreven hebben, dat hij, door de ondervinding alléén geleid tot de overtuiging was gekomen, dat ziekten, zonder pharmaca ontstaan, ook tot genezing geene pharmaca behoeven, — een gezegde, dat dien geleerde waarschijnlijk onwillekeurig uit de pen gevloeid en niet zoo ernstig gemeend zal zijn. Vraagt men verder wat te dien opzigte ook elders gebeurt, dan geeft ROMBERG in het eerste tijdperk der zoo vreesselijke *cholera asiatica*, in den vorm dier ziekte, welken hij de *ch. enterica* noemt, de voorkeur boven elk ander middel aan water met de eene of andere stroop gekleurd (*Bericht über die Cholera-Epidemie des Jahres* 1837), en zulks niet met oogmerk om deze ziekte te verhoe-

den of te genezen, maar om, onder den schijn van toch iets te doen — schoon er inderdaad niets gedaan wordt — haren loop niet te storen en den lijder aan geen grooter gevaar bloot te stellen.

En DIETL? hij laat het in de *pneumonia* aankomen op een eenvoudig *decoctum hord i* of *rad. altheae*, en acht de ontlastingen van bloed, zoowel als den *tart. kaliko-stib.* in deze ziekte niet slechts onnoodig, maar zelfs nadeelig.

Maar ik meen van de tegenwoordige zoo eenvoudige behandeling der ziekten onder ons en in den vreemde genoeg gezegd te hebben ter overtuiging, dat het er nog op uitkomen zal, dat men slechts weinige middelen meer zal noodig hebben en niet meer zoo angstvallig zal behoeven om te zien naar de eigenschappen en uitwerking van zoo velen. Misschien wordt nog eens de vraag te berde gebragt van een onzer vroegere Hoogleeraren — van M. VAN GEUNS, namelijk: *An expediat Reipublicae medicinam facientium opera?* Welke vraag toestemmend beantwoord werd en niet wel anders kon en moest, dewijl die Hoogleeraar, ten jare 1771, met eene rede over dat onderwerp te *Harderwijk* zijne betrekking van Hoogleeraar in de geneeskunde aanvaardde.

Intusschen is, zonder iemands gevoelen te willen voorstaan en veel minder veroordeelen, met het tot dus ver behandelde alleen mijn doel geweest de aandacht mijner ambtgenooten te vestigen op de veranderingen, die er, in de uitoefening der geneeskunde, in het zoo kort tijdsbestek eens menschen leven hebben plaats gegrepen. Wij zijn te dien aanzien — wie zal het tegenspreken? — nog ver verwijderd van wiskundige zekerheid, zoo men die ooit bereiken zal; en welkom zal weder een andere CABANIS zijn, die, bij al de vorderingen die in de natuurkundige wetenschappen en ook in de geneeskunde, vooral in den laatsten tijd, gemaakt zijn, ons de juiste mate van zekerheid zal aanwijzen, waarop haar praktisch gedeelte zich thans verheffen mag. Hoe gevaarlijk intusschen moet deze verwarring in zien en handelen voor den jeugdigen kunstoefenaar zijn, die, nog onbedreven, zonder ervaring en zelfvertrouwen de praktische loopbaan intreedt!

Keeren wij, na deze, misschien te groote uitweiding, nu nog

kortelijk terug tot het onderwerp, dat er aanleiding toe gegeven heeft, dan geschiedt dit alleen met oogmerk om nog eenige oogenblikken meer opzettelijk stil te staan bij de beantwoording der vraag: welk middel — ware de heer VAN LEERSUM mij daarin niet voorgekomen — ik waarschijnlijk ten nutte van onzen lijder zou aangewend hebben? Groot toch is het aantal en zeer onderscheiden van elkander in hunne werking zijn de middelen, die ter dooding en onlasting vae de *taenia solium*, van welken worm hier alleen sprake is, gebezigd worden. Die meest in gebruik zijn komen veelal daarin overeén, dat zij hevig prikkelende middelen en daarom niet in elk geval aangewezen zijn. Immers bestaan, met uitzondering van eenige *specifica* en enkele voorschriften, welker zamenstelling nog niet volledig bekend is, die middelen hoofdzakelijk in *drastische*, dat is in sterk verhittende purgeermiddelen, hoedanige zijn de *aloë*, de *rad.* en *res. jalappae*, de *scammonium*, de *gummi gutta*, de *gratiola*, de *colocynthis*, de *oleum tiglii crotonis* e. z. v. Ook vele, weleer geheime, maar thans meer bekende voorschriften van dien aard zijn alsmede uit diezelfde middelen, zoo niet geheel, dan toch grootendeels zamengesteld, zoo als dat van HERRENSCHWAND, CLOSSIUS, SCHMIDT, het vroeger bekende van de weduwe NOUFFER en zoo vele andere. Wel is waar behoeft men, ter dooding en ontlasting van den lintworm, niet altoos zoo hevig werkende middelen, alzoo het gebeurt, dat men somwijlen zijn doel bereikt, dan eens door een minder krachtig middel, dan weder toevallig, of door het vermogen der natuur alleen. Zoo herinner ik mij, vóór eenige jaren, een lijder behandeld te hebben aan *phthisis pulm.* in vrij ver gevorderden graad, waarvan hij ook niet lang daarna het slagtoffer geworden is, die tegelijk door eenen lintworm gekweld werd. Maar ook telkens, wanneer het dier hem meer dan gewoonlijk tot last was, nam hij ééne drachma in van den *pulv. rad. filic. maris* en werd, niet ééns, maar meermalen aanmerkelijk verligt, nadat hij door dat middel stukken van den lintworm was kwijt geraakt. Eenen anderen lijder had ik, onbewust dat een lintworm in zijne darmen huisvestte, een *braakmiddel* voorgeschreven. Hij echter van meening, dat het *emeticum*

te traag en niet genoegzaam werkte, bragt, maar zonder ze te kennen, de methode van RUSCH tegen den lintworm in gebruik en vulde eene vrije groote spoelkom met laauw water, die hij uitdronk, na in het water zoo veel keukenzout opgelost te hebben, als ter verzadiging noodig was. Het gevolg hiervan was, dat niet slechts wat in maag en darmen voorhanden was naar boven en onder ontlast werd, maar ook de geheele worm. Een derde geval had plaats bij eene vrouw van middelbaren leeftijd, die reeds lang gekwijnd had; zij toch raakte op ééns en zonder faeces een' lintworm kwijt per anum, hoewel er geene geneesmiddelen waren aangewend. Dat aan den worm hare voortdurende ongesteldheid moest worden toegeschreven, schijnt daaruit te blijken, dat, sedert dien tijd, hare gezondheid aanmerkelijk verbeterd is.

Intusschen mag men zulk eene gunstige uitkomst voor eene uitzondering van den gewonen regel houden, zoowel als die gevallen, waarin de lintworm zonder hinder of met weinig ongemak verdragen wordt en zijn bestaan — werden er niet nu en dan stukken van ontlast — zich niet of naauwelijks zou laten vermoeden. Gebeurt dit echter nu en dan, dan is gemeenlijk die rust slechts tijdelijk, en eene of andere, al of niet bekende oorzaak, dikwijls eene ziekte voldoende, om zich van het aanwezen des worms te verzekeren en daarvan af te leiden de gevaarlijke toevallen, die in heete ziekten niet zelden het gevolg zijn dier complicatie. Overigens gebeurt dit ook, en minder zeldzaam in den loop dier ziekten, wanneer eene andere soort van wormen, de *ascarides lumbricoides*, zich in het darmkanaal des menschen ophouden, zonder in diens gezonde dagen hunne aanwezigheid door eenig teeken te hebben verraden.

De drastische middelen, en inzonderheid dat van de wed. NOUFFER*, waarvan boven sprake geweest is, leiden mij als van zelf tot het vestigen der aandacht mijner ambtgenooten op, of beter ze te herinneren aan eene andere soort van wormdoodende middelen, die den naam dragen en wezenlijk verdienen van *anthelminthica specifica*. Met betrekking tot den lintworm behooren hiertoe, zoo als bekend is, de *rad. fil. maris*, het hoofdbestanddeel van het geheime middel der wed. NOUF-

FER, 't welk die vrouw, in 1776, voor eene aanzienlijke som gelds verkocht heeft en zoo wereldkundig geworden is. Moet echter het vermogen dier zamenstelling niet minder aan den wortel van den *fil. mar.* worden toegeschreven, dan aan de hevig werkende purgeermiddelen, die gemeenlijk eenige uren na haar gebruik worden aangewend? Voorts worden ook hiertoe gebragt het *extr. fil. maris* (*Pharm. Neerl.*), de *oleum tereb.*, de *oleum* CHABERTI, de *cort. rad. granat.*, de onlangs aangeprezene *flor. Kousso*, e. z. v. Er zijn er ook die een groot vermogen toekennen aan het *tin* (ALSTON), welk middel mogelijk meer geschikt is tot werktuigelijke ontlasting dan tot dooding van den lintworm; althans is mij éénmaal gelukt door dat middel, en nimmer door eenig ander, eene *taenia* te ontlasten, die daarna nog eenige teekenen van leven gegeven geeft.

Dan wat hiervan zij, zeker is het, dat de bovenvermelde, zoo wormdoodende als ontlastende middelen tot de hevig prikkelende en verhittende *anthelminthica* behooren, en er onderscheidene gevallen kunnen voorkomen, waarin het gebruik van zulke middelen — wij zeiden het reeds boven met een enkel woord — minder raadzaam moet geacht of zelfs als tegenaangewezen beschouwd worden moet. Welk geneesheer toch zal zich geregtigd rekenen of willens zijn, van deze of diergelijke prikkelende *anthelminthica* gebruik te maken in den loop van onderscheidene en meer bijzonder van heete ziekten, wanneer, tijdens dezelve, stuipen of andere toevallen ontstaan, van den prikkel der wormen afhankelijk? Wie toch zal het wagen zulke middelen aan te wenden, wanneer pijn in de darmen, braak-, door- en persloop e. z. v. van eene buitengewone en onregelmatige werkdadigheid en bovenmatige gevoeligheid van het darmkanaal getuigen, als welke toevallen, schoon geenszins door wormen veroorzaakt, niettemin door den prikkel dier verhittende middelen, zoo niet altijd opgewekt, dan toch onderhouden en verergerd worden kunnen? Wie eindelijk zal het geraden oordeelen zich van zulke middelen te bedienen, wanneer zwakke, teedere, hoogst prikkelbare voorwerpen of kinderen door eenen lintworm gekweld worden?

In dit laatste geval vooral, maar ook in menig ander en schier in elk, plagt wijlen mijn ambtgenoot Dr. A. VAN DEINSE eene geneeswijze aan te bevelen en in praktijk te brengen, die — ze moge al niet nieuw geweest zijn — niettemin dikwijls met zoo gunstigen uitslag bekroond werd — ik was er een paar malen getuigen van — dat de worm *cito*, *tuto* en, voor zoo ver dit in zulke omstandigheden mogelijk is, ook *jucunde* ontlast werd. Zijne behandeling bestond hierin, dat, na zijn lijder door een dag vastens of het genot van spaarzaam en zulk voedsel als in diergelijke gevallen gebruikelijk is, tot de kuur te hebben voorbereid, hij hem den volgenden dag nog nuchter, naar gelang van zijnen leeftijd e. z. v., eene, twee of meerdere drachmes van den *rad. filicis mar.* deed innemen, en na verloop van twee uren de *oleum ricini* en meermalen en telkens in vrij groote giften.

Tot deze geneeswijze — waren de pogingen ter herstelling van onzen knaap aan mij verbleven — zou ik in het gegeven geval waarschijnlijk de toevlugt genomen hebben, zelfs dan wanneer ik mij het geneeskrachtig vermogen van de *terpentijn-olie* herinnerd had. Immers, wat men ook van dit middel zeggen en schrijven moge, schijnt dit toch niet te kunnen betwist worden, dat de *terpentijn-olie* den lijder menigmalen sterk aandoet, zoo als nog onlangs aan een' mijner ambtgenooten gebleken is; terwijl de teedere gesteldheid van ons lijdertje, 't welk nog daarenboven, ten gevolge zijner kwaal aan stof en krachten verloren had, geene hevig prikkelende behandeling scheen te veroorloven. Buitendien is de *rad. fil. maris* een veilig middel en kan diensvolgens ook in dit opzigt in de meeste gevallen zonder schroom gebruikt worden. Eindelijk bezit die wortel, en zoo het schijnt meer dan eenig ander middel van dien aard, een *specifiek* vermogen ter dooding en ontlasting van den lintworm, zoo men slechts zorge, dat, door gebrek aan kennis dier plant, daarvoor geene andere in de plaats gesteld of het poeder van den wortel in de apotheek te lang bewaard en, alzoo verouderd, onbruikbaar worde. De specifieke kracht van den *rad. fil. mar.* toch is gebleken uit de bovenvermelde waarneming van mijnen teringlijder en vroeger uit eene groote menigte proeven van de wed. NOUFFER, ODIER, MATTHIEU

en vele anderen. Niet minder werkzaam is ook het *extr. fil. mar.*, mits het in ruime giften, zoo als van twee drachmes, in een tijdsverloop van weinige uren, of éène drachme daarvan in eens, toegediend worde, zoo als ik voor eenige jaren éénmaal met gewenscht gevolg gedaan heb. Dat extract, het moge al iets meer prikkelen dan de wortel, in gewone gevallen echter zal het geen nadeel doen, tenzij men daartoe rekene een' ligten doorloop, dien het somwijlen veroorzaakt. Nogtans verdient het extract de voorkeur boven den wortel, als waarvan eene grootere gift gevorderd wordt — volgens enkelen zelfs tot *zes* drachmes toe, terwijl hij ligter uitgebraakt en alzoo werkeloos wordt.

Met deze aanbeveling van den *rad. fil. mar.* als veilig en vrij zeker geneesmiddel ter dooding en ontlasting van de *taenia solium*, neem ik afscheid van den heer VAN LEERSUM, voor wien ik te meer sympathie gevoel, omdat vóór jaren ook mij de eer is te beurt gevallen, de betrekking te vervullen, die ZEd. reeds zoo lang en met zoo groote onderscheiding bekleedt. Eens toch was ook ik militair arts zoo als hij, met dit verschil echter, dat hij, als zoodanig vrijwillig en op vaderlandschen bodem de geneeskunst uitoefent ten nutte zijner landgenooten; terwijl ik, tot die dienst gedwongen, de vanen volgen moest van den vreemden overheerscher, ook van mijn vaderland, en ver verwijderd van mijne geboorteplaats, meestal aan de boorden van den Oder werkzaam zijn moest. Wijders betuig ik ook ZEd. bij dezen mijnen opregten dank, dat hij mijne aandacht meer opzettelijk bepaald heeft bij een middel met zoo groot vertrouwen aanbevolen en, weder in ons geval, met zoo gunstige uitkomst bekroond. Niet dikwijls zullen mij meer lijders aan *taenia* voorkomen, alzoo, behalve dat die kwaal in Zeeland niet zoo veelvuldig is, ik oud en, naar ligchaam en geest, voor de uitoefening der geneeskunde minder geschikt geworden ben. Mogt zulks echter nog 't eeniger tijd het geval zijn, aan de deugdelijkheid der *terpentijn-olie* in die ziekte zal ik wel niet meer behoeven herinnerd te worden. Mogelijk zal ook de heer VAN LEERSUM op zijne beurt wel eens gelegenheid vinden, om, bij een lijder aan die kwaal, wiens toestand het gebruik van *oleum tereb.* of van andere

meer prikkelende *anthelminthica* niet toelaat, het minder werkdadig middel van den heer VAN DEINSE te beproeven. — In elk geval noodig ik ZEd. uit en met hem al onze ambtgenooten ter vereeniging onzer pogingen, om onze natuurgenooten en ons zelven te zuiveren van de, voor onze eigenliefde altijd min of meer vernederende smet, van, niet eerst na onzen dood, maar zelfs reeds bij levende lijve tot woning en voedsel te verstrekken aan zoo menig onvolkomen dier, 't welk schier geen deel onzes broozen ligchaams ongemoeid laat.

INHOUD

DER

EERSTE AFDEELING.

INHOUD

DER

TWEEDE AFDEELING.

